TİMUR KURAN

Yalanla Yaşamak

YKY

cogito

TİMUR KURAN

yalanla yaşamak

Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları

Çeviren: Alp Tümertekin

2. baskı

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YALANLA YAŞAMAK
Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları

Timur Kuran 1954 yılında New York'ta doğdu. 1973 yılında Robert Amerikan Koleji'nden mezun oldu. Aynı yıl yükseköğrenim için Amerika Birleşik Devletleri'ne giden Kuran, 1977'de Princeton Üniversitesi'nden ekonomi lisans derecesini, 1982'de de Stanford Üniversitesi'nden ekonomi dalında doktora derecesini aldı.

1982'de asistan profesör olarak University of Southern California'nın öğretim kadrosuna katılan Kuran, 1988'de doçent oldu, 1993'te de profesör olarak ünivesitenin Kral Faysal İslam Düşüncesi ve Kültürü Kürsüsü'ne atandı. 2007'den beri Duke Üniversitesi'nde ekonomi ve politika profesörü olarak Gorter Ailesi İslam Etütleri Kürsüsü'nü yürütmektedir. Genel araştırma alanı kurumsal sosyal değişimdir; Ortadoğu ve Osmanlı sosyo-ekonomik tarihiyle özellikle ilgilenmektedir. Sürmekte olan ana projesi, Orta Doğu'nun demokratikleşme sürecinin gecikmesinde geleneksel ekonomik kurumlarının oynadığı rol üzerine kapsamlı bir çalışmadır.

Başlıca yapıtları arasında Harvard Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan *Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification* (*Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları*, YKY) ve Princeton Üniversitesi Yayınları'nca basılan *Islam and Mammon: The Economic Predicaments of Islamism* (*İslâm'ın Ekonomik Yüzleri*, İletişim Yayınları) yer almaktadır. Elinizdeki kitabın dayandığı kimi veriler, genel editörü olduğu 10 ciltlik çift dilli bir yapıtta bulunmaktadır: *Mahkeme Kayıtları Işığında Onyedinci Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam / Socio-Economic Life in Seventeenth-Century Istanbul: Glimpses from Court Records* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).

Kuran, araştırmacı olarak Princeton'daki Institute for Advanced Study'de; John Olin Ziyaretçi Profesörü olarak Chicago Üniversitesi'nin İş İdaresi Bölümü'nde; ziyaretçi öğretim üyesi olarak da Stanford Üniversitesi'nde görev almıştır. 2008'den beri International Economic Association'ın yönetim kurulu üyesidir. Cambridge Üniversitesi Yayınları'nda bir kitap serisinin editörlüğünü yürütmekte olup birçok bilimsel derginin editörler kurulunda yer almaktadır. Dünya Ekonomi Forumu'nun Arap Dünyası Konseyi üyesidir. Association of Analytic Learning on Islam and Muslim Societies (AALIMS) adlı bilimsel kuruluşun da kurucu başkanıdır.

Alp Tümertekin 1955'te İstanbul'da doğdu. İstanbul Saint-Michel Fransız Lisesi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Fransız ve Roman Dilleri Bölümü Dilbilim dalında tamamladı. Fiziksel Antropoloji, Türk Dili, Pedagoji ve Beşeri-İktisadi Coğrafya sertifikaları aldı. Dilbilim alanında olduğu gibi, coğrafi mekân ve pazarlama coğrafyası konularında da çalışmalar sürdürdü, çeviriler yaptı. Çeşitli dergilerde yazı ve çevirileri yayımlandı.

Başlıca çevirileri: Jean Paul Sartre, *Baudelaire* (2003, İthaki); Roger Perron, *Neden Psikanaliz?* (2003, İthaki); Louis Althusser'den *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (2003, İthaki), *John Lewis'a Cevap* (2004, İthaki), *Güncel Müdahaleler* (2004, İthaki); Jacques Derrida, *Marx ve Mahdumları* (2004, Ayrıntı Yayınları); Alain Robbe-Grillet, *Silgiler* (2005, YKY).

Timur Kuran'ın
YKY'deki kitapları:

Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının
Toplumsal Sonuçları (*2001*)
Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde
İslam Hukukunun Rolü (*2012*)

TİMUR KURAN

Yalanla Yaşamak

Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları

Çeviren:
Alp Tümertekin

Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 1440
Cogito - 101

Yalanla Yaşamak - Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları / Timur Kuran
Özgün adı: *Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification*
Çeviren: Alp Tümertekin

Kitap editörü: Korkut Tankuter

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi, Birlik Caddesi, No: 26, Acar Binası
34524, Haramidere - Beylikdüzü / İstanbul
Tel: (0 212) 422 18 34 Faks: (0 212) 422 18 04
www.acarbasim.com
Sertifika No: 11957

1. baskı: İstanbul, Şubat 2001
2. baskı: İstanbul, Nisan 2013
ISBN 978-975-363-787-X

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2013
Sertifika No: 12334
© Harvard University Press, 1995

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 9

Türkçe Baskıya Ek Önsöz • 17

I. YALANLA YAŞAMAK
1 Tercih Çarpıtmasının Önemi • 21
2 Açık Tercihler ve Saklı Tercihler • 44
3 Açık Kamuoyu, Saklı Kamuoyu • 71
4 Açık Kamuoyunun Dinamiği • 88
5 Tercih Çarpıtmasının Kurumsal Kaynakları • 115

II. DEĞİŞİME ENGEL
6 Toplu Tutuculuk • 141
7 Komünizmin Direnci • 155
8 Kast Sisteminin Kalıcılığı • 167
9 Pozitif Ayırımcılığın Arzulanmayan Yayılışı • 177

III. CEHALET KAYNAĞI
10 Kamusal Söylem ve Saklı Bilgi • 203
11 Düşünülemez ve Düşünülmeyen • 226
12 Kast Sisteminin Boyun Eğme Ahlakı • 249
13 Komünizmin Kör Noktaları • 259
14 Beyaz Irkçılık Korkusunun Kalıcılığı • 279

IV. SÜRPRİZ NEDENİ

15 Beklenmedik Politik Devrimler • 307
16 Komünizmin Çöküşü ve Benzer Âni Gelişmeler • 324
17 Toplumsal Evrimin Gizli Karmaşıklıkları • 359
18 Kölelik Düzeninden Pozitif Ayırımcılığa • 385
19 Tercih Çarpıtması ve Toplumsal Çözümleme • 405

NOTLAR - DİZİN

Notlar • 435
Dizin • 491

Bana öğrenme merakı aşılamış olan babam
Aptullah Kuran ve annem Sylvia Stockdale Kuran'a

Önsöz

Bu kitap yazılırken, Doğu Avrupa komünizminin çöküşü ile ilgili bölümlerini, bir konferansta tanıştığım bir Çek bilim adamına gönderdim. Meslektaşım bana verdiği yanıtta, görüşlerimi benim bir totaliter yönetim altında yaşayıp yaşamadığımı merak ettirecek kadar inandırıcı bulduğunu belirtiyordu. Soruyu, yaşamımı Türkiye ve ABD gibi kendilerini totalitarizmin yıkımından kurtarmayı başaran iki ülkede geçirdiğimi belirterek yanıtladım.

Konu, üzerinde daha çok düşünülmüş bir yanıtı gerektiriyordu. Her ne kadar ifade özgürlüğü ABD'de Türkiye'ye oranla daha geniş kapsamlı olarak yorumlansa ve daha tutarlı biçimde uygulansa da, eleştiriyi kaldırabilen hükümetlerle yaşamıştım. Her iki ülke basınında da çeşitli konuları tartışan yazılar yayımlanmakta, resmi politikalara yönelik eleştiriler geniş kitlelere ulaşmaktadır. Bu açıklık ve rekabet siyasetini, devletin muhalefete düzenli biçimde baskı yaptığı totaliter düzen ile karşılaştıralım. Devletin misilleme yapmasından korkan muhalifler, düşündüklerini söylemekten, resmi politikalara ilişkin kuşkularını dışa vurmaktan, reform isteklerini dile getirmekten kaçınırlar. İşte, Doğu Avrupalıların "yalanla yaşamak" (*living a lie*) olarak niteledikleri içtensizliğin bu boyutu, Çek okuyucumun sorusuna yol açmıştı. Çek akademisyen, totaliter bir rejimle doğrudan bir ilişkim olmadıysa, dinamiklerini anlamayı bir yana bırakın, "tercih çarpıtması"nın (*preference falsification*) önemini nasıl takdir edebildiğimi bilmek istiyordu. Tercih çarpıtması deyimi ile, kişinin algıladığı toplumsal baskılar karşısında isteklerini olduğundan farklı göstermesini kastediyorum.

Ne var ki, açık ve dürüst anlatımın önündeki tek engel ve korkunun tek kaynağı baskıcı yönetim değildir. Kamuoyu (*public opinion*), yani toplumun dışa yansıyan görüşü çok daha temel bir öğedir. Bir kere hiçbir baskıcı yönetim, kamuoyunun onayı olmaksızın ayakta duramaz. Ayrıca, kamuoyu insanların benliklerini açığa vurup vurmama isteklerini belirler. Alışılagelmiş değerlere ters düşen düşünceler, insanların özgürce düşünme, düşündüklerini söyleme ve edimde bulunma haklarının resmen korunduğu, hoşgörünün de övgüye değer bir erdem kabul edildiği demokratik toplumlarda bile düşmanlık uyandırabilir. Örneğin, ABD'de yoksul kadınların kısırlaştırılmasını ya da fildişi ithalatının yasallaştırılmasını savunan kişinin uygarlık düzeyinden, ahlaki değerlerinden hatta akli dengesinden bile kuşku duyulabilir. Şurası kesin ki, ABD mahkemeleri kararlarına göre halkın desteklemediği görüşler, ne denli aykırı olursa olsunlar yasaların güvencesi altında bulunmaktadır. Bununla birlikte, hoşa gitmeyen görüş bildirenler popüler görüşleri savunanlardan daha az saygı görürler. Ne kadar sıkı uygulanırsa uygulansın, konuşma özgürlüğü kişilerin saygınlığını dile getirdikleri görüşlerinden koruyamaz.

İşte bu nedenle, farklı görüşleri dile getiren kişilere karşı farklı davranıldığı için, insanlar da görüşlerini normalde yaygın toplumsal baskılara uydururlar. Kişilerin görüşlerindeki ayarlamalar, yarattıkları toplumsal etki açısından önemli farklılıklar gösterir. Bir uçta, rengârenk bir gömlekle dolaşan arkadaşınızı zevkinden dolayı kutlamak gibi zararsız, hatta yararlı bile sayılabilecek kibarlıklar vardır. Diğer uçta da, bir siyasetçinin seçmenlerine büyük zarar vereceğini bile bile ekonomik korumacılığı desteklemesi gibi, toplumu olumsuz yönde etkileyen davranışlar bulunur. İnsanları içtenlikten uzaklaştıran baskıların mutlaka devletten kaynaklanması gerekmez. Tercih çarpıtması, en katı diktatörlüklerden en özgürlükçü demokrasilere kadar tüm politik düzenlerde görülebilir.

Meslektaşımın sorusuna geri dönersek, kişinin tercih çarpıtmasına tanık olması ya da tercihlerini çarpıtması için baskıcı bir yönetimde yaşaması gerekmez. Aynı şekilde, böylesi davranışların son derece önemli sonuçları olduğunu bilmek

için, insanın komünizmin tarihini bilmesi de gerekmez. Nitekim, benim başlangıç noktam da komünizmin baskıları değil, çağdaş Amerikan siyasetinin tabularıydı. Öğrencilik yıllarımı ekonomik kalkınma ve mikroekonomi kuramlarını öğrenmekle geçirdikten sonra, kendimi çağdaş politik ekonomi kuramını incelemeye vermiştim. Bazı konuların tartışılmaya ötekilerden daha açık olduğu, bazı görüşlerin de ötekilerden daha büyük bir hoşgörüyle karşılandığı gerçeğinin, açıklama ve yorumlamayı bir kenara bırakın, dikkate bile alınmadığını görmek, sosyal bilimlerde sıkça karşılaşılan bir eksiklik olarak dikkatimi çekti. Kimi konuların diğerlerinden rahat tartışılabildiğine ve hoşgörünün değişebilirliğine kanıt aramak için üniversite kampuslarından öteye gitmeye de gerek yoktu: 1950'li yılların McCarthyciliğini mahkûm etmede duraksamayan konuşma özgürlüğü yandaşlarının pek çoğu, insan soyunun kalıtım mühendisliği yoluyla iyileştirilmesini savunan *eugenicist*'ler ve Filistin Kurtuluş Örgütü temsilcileri gibi, aşırı görüşlere sahip olduğuna inandıkları konuşmacılara kamusal alanda söz hakkı tanınmamasına yönelik çabalarda başı çekmekteydiler.

Tercih çarpıtması üzerine yazdığım ve konunun özellikle teknik yapısına değinen ilk yazılarım, 1983 yılında kaleme alındı ve dört yıl sonra da *Public Choice* ve *Economic Journal* dergilerinde yayımlandı. Bu yazılarımda, toplumbilim ve ruhbilimden kaynaklanan kavramlar aracılığıyla, politik ekonomi kuramına gerçekçi bir bakış açısı kazandırmayı amaçlıyordum. Düşüncelerim geliştikçe, tercih çarpıtmasını incelemenin toplumsal düşüncenin her alanına ışık tutabileceği ortaya çıktı. Buna bağlı olarak da araştırmamın kapsamı genişledi ve çalışmam giderek disiplinlerarası bir nitelik kazandı.

Bu kitapta ortaya koyduğum kuram, birbirinden şu ya da bu ölçüde bağımsız olarak gelişmiş bulgu ve yaklaşımların bileşimidir. Söz konusu kuram, ekonomi geleneğinde yer alan optimizasyon ve denge kavramlarını kapsıyor. Politika biliminde olduğu gibi, toplu karar alma süreçlerinde başrolü baskı gruplarına veriyor. Toplumbilimde olduğu gibi, bireyleri, birbirinden öğrenen, birbirine ilgi gösteren, başkalarının kendisine ilişkin düşüncelerinden kaygı duyan toplumsal varlıklar olarak

değerlendiriyor. Son olarak da, psikolojinin değişik dallarında görüldüğü gibi, insan aklının sınırlı ve çelişkili olduğunu kabul ediyor. Melez kökenlerine uygun olarak da kuram, çeşitli inceleme alanlarında birbirinden yalıtılmış olan gözlemleri içeren öneriler sunuyor.

Felsefe ile birlikte yukarıda adı geçen bilim dalları, tercih çarpıtması olarak nitelediğim olguya ışık tutacak yaklaşımlar içermektedir. Elinizde bulunan kitap, bu yaklaşımları uzlaştırmaya ve birleştirmeye çalışıyor. Özellikle de toplumsal düzeni destekleyen bilgiyi geliştirmede, düzeni yönlendirmede, çarpıtmada, istikrara kavuşturmada, sınırlamada ve değiştirmede tercih çarpıtmasının oynadığı rolü bir bütün olarak anlatmayı amaçlıyor. Kitabın kuramsal önemi, betimlenen ve çözümlenen mekanizmaların ötesinde, esneklik eksikliğine yol açan, ideolojiyi biçimlendiren ve sürprizler yaratan mekanizmalar arasında kurduğu bağıntılarda yatmaktadır.

İncelediği toplumsal süreçlerin evrensel geçerliliği olduğunu öne süren bir kitabın, tezini farklı bağlamlarda sınaması gerekir. Değişik yer, zaman ve kültürlerdeki olaylar arasında ortak yanlar bularak, daha önce birbiriyle ilintilendirilmemiş olguları bütünleştirmelidir. Bu nedenle kitabın ileri sürdüğü tez üç ayrı örnek olay çözümlemesiyle iç içe sunulmaktadır. Bunlardan ilki Hindistan'daki kast sistemi, ikincisi Doğu Avrupa'daki komünist egemenlik dönemi, üçüncüsü de ABD'de uygulanan ırklararası pozitif ayırım politikasıdır. Sözü edilen bu üç çözümlemenin odak noktasını, birbirinden farklı gözüken olgular arasındaki bağıntıları aydınlatma çabası oluşturmaktadır. Kuramın genel geçerliliğini göstermek için, üç inceleme dizisinde de aynı mantık uygulanmıştır. Örnekler, toplumsal açıdan taşıdıkları önemleri ve kitabın kuramsal önerileri açısından çarpıcı dersler sundukları için seçilmiştir.

Tek bir örnek olay incelemesi üstünde yoğunlaşsaydım, ayrıntıların sayısı kabaracağı için kimilerinin gözünde kitabın değeri artabilirdi. Ama bu durumda kuramın genel geçerliliği yeterince sergilenmemiş olabilir, bu geçerliliğin tek bir kültür, tek bir toplum ya da tarihin belirli bir dönemiyle sınırlı olduğu izlenimi uyanabilirdi. Doğal olarak, Hint ve Doğu Avrupa

kültürleri, ırk temeline dayalı bir ayırımcılık sistemi ve politik bir düzen, eski bir din ve çağdaş laiklik arasında büyük farklar vardır. Ancak bu gibi farklar, benzerlikler gözden kaçırılmadan da görülebilir. Aslında evrensel geçerlilik sunan süreçlerin saptanması, farklılıkların incelenmesine de katkıda bulunacaktır. Stephen Jay Gould, farklılıklar büyülerken, benzerliklerin yol gösterdiğini söyler. Kaplan ve leopar görmüş olan herkes, birinin çizgili, ötekininse benekli olduğunu bilir. Bu ilginç farklılığın kökenini ve kalıcılığını ise genel bir kuram olan doğal evrim kuramı açıklar.

Entelektüel ayrışmanın arttığı, bilim adamlarının uzmanı olmadıkları dallardaki eğilimleri bir yana bırakın, kendi alanlarındaki gelişmeleri bile zor izleyebildikleri bir dönemde yaşıyoruz. Bilim adamı olmayanlar içinse, bu durumla başa çıkmak daha zor. Dünya ekonomisinin giderek artan bütünleşmesi, evrensel nitelikli bilgiye duyulan isteği arttırırken, birey olarak bilgi işleme yetimiz açısından son derece sınırlı kalmayı sürdürüyoruz. Bu nedenle, geniş kapsamlı bireşimlere, kavramsal araçlara ve gizli dokuları tanımlayan araştırmalara artan bir gereksinim duyuyoruz. Böyle bir görüş çerçevesinde gerçekleştirilen bu kitapta, evrensel bir olguya ışık tutulmaya çalışılmıştır. Örneklerin kendi başlarına ilgi çekici olmaları bir yana, kitabın ana hedefi, tercih çarpıtmasının mekanizmalarını, dinamiklerini ve sonuçlarını düşünmeyi sağlayacak basit bir çerçeve geliştirmektir.

Tercih çarpıtması toplumsal eğilimlerin arkasında yatan güçlere ilişkin bilgiyi gizleyen bir edim olduğu için, okuyucular kuramın geleceğe yönelik öngörülerde bulunmada kullanılıp kullanılamayacağını ya da yadsınabilecek vargılar sunup sunmadığını merak edebilirler. Düşüncelerimi her yönüyle sunduktan sonra, bu sorulara dolaysız yanıtlar getireceğim. Bu nedenle okuyucudan, kuramımı ilk olarak içsel tutarlılığı ve geçerliliği açısından değerlendirmesini ve ölçülebilirlik, sınanabilirlik ve öngörü yapmada kullanılabilirlik gibi konuların daha sonra ele alınacağını bilmesini istiyorum.

Bir olgunun incelenmesine gömülmek, o olgunun günlük yaşamdaki görüntülerine karşı olan duyarlılığı da kaçınılmaz

olarak arttırıyor. Bu kitabı yazarken ikiyüzlülük ve içtensizliği gittikçe daha fazla farkeder oldum. Fakülte toplantılarında, sosyal etkinliklerde, politik tartışmalarda, basında, öğrencilerimin sınav kâğıtlarında, kısacası her yerde tercih çarpıtmasının örnek ve belirtilerini görmeye başladım. Kendi davranışlarımda da tercih çarpıtmasının örneklerini farkeder oldum. Neyse ki, insan doğasının karanlık yüzüyle uğraşmak ödülsüz kalmıyordu. İnsan doğasındaki bağımsızlık eğilimine, anlık baskıların "evet" yanıtı gerektirdiği durumlarda insana "hayır" deme cesareti veren o özgür ruha karşı duyarlılığım arttı. Toplum tarafından onaylanma ve kendini gösterme gereksinimlerini uzlaştırmaya çalışırken yaşadığımız iç gerilimleri ve insan doğasının karmaşıklığını daha derinden takdir etmeyi öğrendim. Uyumculuk karşıtına, öncüye, yenilikçiye, muhalife, hatta uyumsuza saygım arttı. Okuyucunun da bu değerlendirmeleri paylaşacağını umarım.

Bu kitabı yazarken birçok kurum ve kişinin desteğinden yararlandım. Katkıda bulunan herkesin adını vermeye olanak yoksa da, özellikle yardımcı olanların adlarını anacağım.

Eksilmeyen bir duygusal destek kaynağı olmanın yanı sıra, kitabın elyazmalarını okuyup eleştiren eşim Wendy Kuran'a şükran borçluyum. University of Southern California'daki meslektaşların arasında özellikle Richard Day, Richard Easterlin, Peter Gordon ve Jeffrey Nugent'a teşekkür ederim. Genç bir yardımcı doçentken, merakım nedeniyle ekonomi biliminin geleneksel sınırları dışına yöneldiğimde, gösterdikleri coşku sayesinde, ilgi duyduğum konuları özgürce izleyebileceğim bir ortamda çalışabildim. Yıllar geçtikçe, onların dostluklarından, önerilerinden ve bilgilerinden de yararlanma olanağı buldum. Kendi üniversitemin dışındaysa, her biri düşüncelerimi derinden etkilemiş olan, yeni ufuklar açan yapıtların sahibi James Buchanan, Albert Hirschman, Mancur Olson ve Thomas Schelling de, beni hem cesaretlendirdiler hem de desteklediler.

Projenin ileri aşamalarında çok sayıda meslektaşım, kitabın farklı bölümlerinin taslaklarını okumaya zaman ayırarak hatalarımı gösterdiler ve kavramları netleştirmeme yardımcı oldular. Bu bağlamda, Lee Alston, Anjum Altaf, Arjun Appadurai,

Randall Bartlett, Young Back Choi, Metin Coşgel, Dipak Gupta, Andrea Halpern, Robert Higgs, Sheila Ryan Johansson, William Kaempfer, Daniel Klein, Michael Krauss, Mark Lichbach, Glenn Loury, Thomas Miceli, Vai-Lam Mui, Raaj Sah, Ekkehart Schlicht, Wolfgang Seibel ve Bruce Thompson'a teşekkür borçluyum. Kitabın yazım süreci içinde, lisansüstü öğrencilerimin birçoğu yararlı yorumlarda bulundular; özellikle Tolga Köker ve Enrico Marcelli'ye müteşekkirim. Kitabın taslağının tamamlanmasına az süre kaldığında, Harvard University Press'teki editörüm Michael Aronson yararlı öneriler getirdi ve bunlar gerek içerik gerekse sunum açısından ek düzeltme ve geliştirmelere neden oldu. Metin editörüm Elizabeth Gretz de kitabı başarıyla yayıma hazırladı.

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde birçok araştırma bursundan yararlandım. National Science Foundation kuramsal yazılarımı, Earhart Foundation ise Hindistan ve Doğu Avrupa'yla ilgili bölümlerin hazırlanmasını destekledi. National Endowment for the Humanities 1989-1990 akademik yılını bir akademisyenler cenneti olan Princeton'daki Institute for Advanced Study'de geçirmeme olanak veren bilimsel araştırma bursunu sağladı. İki araştırma merkezi daha bana ziyaretçi akademisyen olarak çalışma olanağı sundu: 1991 yılında Prag'daki Karlova Üniversitesi'ne bağlı Center for Economic Research and Graduate Education ve 1992 yılında da Yeni Delhi'deki Indian Statistical Institute.

Kitapta yer alan bazı bölümler, daha önce basılmış olan yazılarıma dayanmaktadır. İkinci bölümün ilk uyarlamalarından biri "Private and Public Preferences" adlı bir yazı içinde basılmıştır [*Economics and Philosophy*, 6 (Nisan 1990): 1-26]. Beşinci bölümün bazı parçaları "Mitigating the Tyranny of Public Opinion: Anonymous Discourse and the Ethic of Sincerity" başlığıyla yayımlanan yazıda yer almıştır [*Constitutional Political Economy*, 4 (Kış 1993): 41-78]. On ve on birinci bölümler, "The Unthinkable and the Unthought" adıyla yayımlanan bir yazının genişletilmiş bir biçimidir [*Rationality and Society*, 5 (Ekim 1993): 473-505]. Yedinci, on beşinci ve on altıncı bölümlerin bazı parçaları "Now Out of Never: The Element of Surprise

in the East European Revolution of 1989" adıyla yayımlanmıştır [*World Politics*, 44 (Ekim 1991): 7-48]. On altıncı bölümün bazı parçaları, "Sparks and Prairie Fires: A Theory of Unanticipated Political Revolution" başlığıyla yayımlanan yazıya dayanmaktadır [*Public Choice*, 61 (Nisan 1989): 41-74]. On dokuzuncu bölümün bazı parçaları ise "The Inevitability of Future Revolutionary Surprises" adlı yazıda yayımlanmıştır [*American Journal of Sociology*, 100 (Mayıs 1995): 1528-1551, © 1995, The University of Chicago]. Bu makalelerin yayıncılarına, yazıları bu kitapta kullanmama izin verdikleri için teşekkür ederim.

Son olarak da, kitap yazılırken araştırma asistanlarım olarak görev yapan Neşe Kanoğlu, Feisal Khan ve Jason MacInnes'e; yararlı tartışmaları ve bağlantılar kurmamda yardımcı oldukları için Gautam Bose, Helena Flam, Shubhashis Gangopadhyay, David Lipps, Sanjay Subrahmanyam ve Peter Voss'a; çalışmalarımın değişik aşamalarında öğütleri ve değerli teşvikleri için Herbert Addison, Colin Day, Peter Dougherty ve Jack Repcheck'e; önemli bazı anketleri sağladıkları için Gallup-Macaristan'dan Robert Manchin, Almanya'daki Allensbach Institute'den Elisabeth Noelle-Neumann, Çek Cumhuriyeti'ndeki Public Opinion Research Institute'den Ivan Tomek, Slav dillerinden çevirilere yardım ettiği için Ruth Wallach ve grafikleri çizen Joan Walsh'a teşekkürü borç bilirim.

Timur Kuran
Los Angeles, Kasım 1994

Türkçe Baskıya Ek Önsöz

Her ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de rahatça tartışılamayan konular bulunmaktadır. Bunlar arasında İslam'da köklü reform, din-devlet ilişkileri, Atatürk devrimleri, Batılılaşma kavramı, ordunun politik etkinlikleri, devletin üniter yapısı, demokratik hak ve sorumluluklar, azınlık hakları ve vergi düzeni sayılabilir. *Yalanla Yaşamak* Türkiye'nin bu gibi sorunlarını doğrudan incelemese de, okur, geliştirilen kuramın bunlara nasıl uygulanabileceğini saptamakta güçlük çekmeyecektir. Kitabın sunduğu savlardan, Türk toplumunun çeşitli kesimlerinden kaynaklanan baskıların gelişmeyi kösteklediği, huzursuzluk yarattığı ve cehalete yol açtığı gibi sonuçlara varmak mümkündür. Tercih çarpıtması olarak tanımlanan olgunun Türkiye'de kalıcı toplumsal uzlaşma sağlanmasını önleyerek toplumsal patlama tehlikesi oluşturduğu da kitabın mantığını Türkiye'nin koşullarına uygulayarak ulaşılabilecek sonuçlar arasındadır.

Kitabın İngilizce orijinali yazılırken yirmi kadar yeni terim üretilmesi gerekti. Bunlara Türkçe karşılıklar bulmak kolay olmadı. Seçilen karşılıkların her biri yeri geldiğinde tanımlanacak ve günlük Türkçe'de kullanılan sözlerden nasıl ayrıldığı açıklanacaktır. Türkçe'ye kazandırılan bu yeni terimlerin Türkiye'nin toplumsal sorunlarıyla ilgili çözümleme ve tartışmalara yeni boyutlar getireceğini ümit ediyorum.

Metne akıcılık ve netlik kazandırmak amacıyla, Alp Tümertekin'in hazırladığı çeviri taslağını redakte etmiş bulunuyorum. Bu redaksiyon çalışması boyunca Yapı Kredi Yayınları'nın birkaç editöründen, özellikle de, sağlığı elverdiği ölçü-

de babam Aptullah Kuran'dan yardım gördüğümü belirtmek isterim. Hepsine burada teşekkür ediyorum. Kitabın Türkçe'ye kazandırılmasına Hasan Ersel ve Enis Batur'un da katkıları oldu. İkisine de şükran borçluyum.

Timur Kuran
Los Angeles, Kasım 2000

I
YALANLA YAŞAMAK

1
Tercih Çarpıtmasının Önemi

Meslek yaşamınızı değiştirebilecek konumdaki birinin sizi, evinde verdiği bir partiye davet ettiğini düşünün. Eve geldiğinizde sohbet konusu, iç dekorasyondaki son eğilimlere uygun olarak, soluk, nötr renklerle döşenmiş oturma odası olsun. Odanın dekorasyonunu beğenmiyorsunuz, ama ev sahibinizi kırmamak için önce görüşünüzü dile getiriyor sonra kendinizi bir şey söylemek zorunda hissedip, "ince zevkine" övgüler yağdırıyorsunuz. Biraz sonra kendinizi, Latin Amerika'da kaynak israfına yol açan kalkınma projeleri üstüne bir sohbetin ortasında buluyorsunuz. Konuklardan biri, gururlu bir biçimde sosyalizmde kaynak israfı olmayacağını öne sürüyor. Bu görüşün mantıksız olduğunu düşünmenize karşın, konuklar arasında saflaşma yaratabilecek bir tartışmaya yol açmamak için yanıt vermiyorsunuz.

Gecenin ilerleyen saatlerinde iyice sıkılmaya başlıyor ve gitmeye can atıyorsunuz. İçinizden bir ses, partiden ayrılan ilk davetli olmanın ihtiyatsızlık olacağını söyleyerek gitmenize karşı çıkıyor. Bir başkasının saatin geç olduğunu belirtip gitmeye davranmasını, böylece dikkati üzerinize çekmeden sıvışıp gidebilmek umuduyla beklemeye başlıyorsunuz. En sonunda başka biri gitmek üzere ayağa kalkıyor ve siz için için sevinirken parti dağılmaya başlıyor. Ev sahibine "muhteşem akşam" için teşekkür ediyor ve partinin dağılmasını başlatan kişi siz olmadığınız için minnet duyarak kapıya yöneliyorsunuz.

Geceniz *tercih çarpıtması*nın örnekleriyle, yani algıladığınız toplumsal baskılar karşısında gerçek gereksinimlerinizi başka

biçimde gösterdiğiniz durumlarla doluydu. Ruhsuz dekorasyona hayran kalarak, Latin Amerika konusunda susarak, partiden ayrılışınızı geciktirerek ve harika vakit geçirdiğinizi söyleyerek, onaylanmama korkusuyla saklı düşünce ve isteklerinizle ters düşen bir izlenim bıraktınız. Değindiğimiz her durumda açıklık ile gizlilik, kendinizi gösterme ile topluma uyum sağlama, dürüstlük ile imajınızı koruma arasında seçim yapmak zorunda kaldınız. Her durumda içtensizliği doğrulayacak birçok neden yanında, ödün vermeksizin ve açıkça gerçeği söylemeyi gerektirecek nedenler de vardı.

Yalan Söylemenin Özel Bir Biçimi Olarak Tercih Çarpıtması

Neden tercih çarpıtması gibi karmaşık bir terim getiriyorum? Bunun yerine "yalan söylemek" kullanılamaz mı? Yalan söylemenin bir biçimi olsa da tercih çarpıtması daha özgül bir kavramdır. Silahsız sivilleri öldürme emrine uyan bir askeri ele alalım. Yıllar sonra, bu kıyıma katıldığını inkâr etsin. Kişisel olarak kıyıma karşı olduğu halde, aldığı emri yalnızca itaatsizlikten yargılanmamak için yerine getirmişse, söylediği yalan öldürdüğü kişilere beslediği acıma duygusunu çarpıtmamaktadır. Kurbanlarına düşmanlık beslemediğine göre, tercihini çarpıtmamıştır. Zevkini paylaştığınızı düşünmesini sağlamak için ev sahibine beğeniler yağdırmak örneğinde olduğu gibi tercih çarpıtmasının özgül amacı, başkalarının, sizin dürtülerinize ya da yatkınlıklarınıza ilişkin algılarını yönlendirmektir.

Tercih çarpıtması, başkalarının karşı çıkabileceği düşüncelerini kişinin bastırması anlamına gelen oto-sansürle (*self-censorship*) eşanlamlı olmayıp, daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Oturma odasının dekorasyonu konusunda suskun kalıp yorum yapmasaydanız kendinize sansür uygulamış olurdunuz. Oysa dekorasyondan hoşlandığınızı ileri sürmekle, oto-sansürün ötesine geçmiş oldunuz. Dinleyicilerinizde, bile bile yanlış bir izlenim bıraktınız.

"İçtensizlik" ve "ikiyüzlülük" ise tercih çarpıtmasına yakın

düşen iki ayrı terimdir. Belirsizliğe yer bırakmayan bağlamlarda, yalan söylemek deyimiyle beraber bu iki terim de kullanılacaktır. Ne var ki kullanılagelen bu deyimlerin hiçbiri, incelediğimiz konuya tam anlamıyla ve kesin olarak uymamaktadır. Çarpıtılan unsur; bir tercih, bir bilgi ya da bir değer olabilir. Çözümlemeyi netleştirebilmek için çeşitli çarpıtma biçimlerini birbirinden ayırmak gerekecektir.

Tercih çarpıtmasının anlamını en iyi "yalanla yaşamak" deyimi yansıtıyor. Bu deyimi, sözcük dağarcıklarının komünist diktatörlükler altında geçirdikleri zor dönemi yansıtmada yetersiz kaldığını düşünen Doğu Avrupalı muhalifler geliştirmiştir. Yalanla yaşamak kişinin, söylediği yalanın yükü altında ezilmesidir. Toplumsal sorumluluklarından kaçınmanın kişiye verdiği suçluluk duygusu, kişinin kendi standartlarına uymadaki başarısızlığından kaynaklanan öfke ya da kişinin bireyselliğini bastırmaya sürüklenmesinden doğan hınç, yalanla yaşamayı ağır bir yük durumuna getirebilir. Bu rahatsızlık, kaynağı ne olursa olsun kalıcıdır. Elbette söylenen her yalan rahatsızlık yaratmaz. Örneğin banka soyguncusuna yardım ediyormuş gibi görünerek polise zaman kazandırmaya çalışan veznedar, yalanının ağırlığı altında ezilmez. Aynı şekilde kendi itibarınızı korumayı düşünmeksizin, ev sahibinin dekorasyonunu sırf onu memnun etmek için övdüğünüzde söylediğiniz bir yalan size yük olmaz. Suçluluk duymanız, öfkelenmeniz ya da hınç beslemeniz söz konusu olmadığı için bu yalan, tercih çarpıtmasına örnek olamaz.

Tercih çarpıtmasının ayırt edici özelliklerinden biri tercihini çarpıtan kişide rahatsızlık uyandırmasıysa, bir diğeri de gerçek ya da düşsel toplumsal baskılara verilen bir yanıt olmasıdır. Bu özelliğiyle, gizli oylama ile yapılan bir seçimde kişinin, beğendiği aday olan *C* kazanamayacağından *B*'ye oy vermesiyle gerçekleşen stratejik oy kullanımından ayrılmaktadır. Stratejik oy kullanımı, tercih *saptırması*nı gerektirir. Ama kapalı bir oy kabininde kişinin uymak zorunda hissedeceği hiçbir toplumsal baskı ve denetlemesi gereken hiçbir toplumsal tepki olmadığı için, stratejik oy kullanma tercih *çarpıtması*na yol açmaz.

Göğüslenmesi Gereken Sorunlar

Başkalarının algılarını düzenlemek gibi kasıtlı etkilerinin yanı sıra tercih çarpıtmasının, amaçlanmamış sonuçları da olabilmektedir. Latin Amerika konusunda suskun kalmayı seçtiğinizde, diğer konukları kişisel bilgilerinizden yoksun bırakmış oldunuz. Eğer konuşsaydınız, konuklardan bazılarının Latin Amerika'nın gelişimi konusunda düşündüklerini ya da düşüneceklerini etkileyebilirdiniz. Bu konuklar da düşüncelerinizi yayarak, kalıcı reformlar yapılması yolundaki baskıların artmasında yardımcı olabilirlerdi.

Bu kitabın amacı, tercih çarpıtmasının beklenmeyen sonuçlarını sınıflandırmak, birbirleriyle ilintilendirmek ve açıklamaktır. Tercih çarpıtmasının, politik mekanizmalar üzerindeki etkisi nedir? Kamuoyunun gelişimini nasıl etkiler? Toplumsal kurumlar ve politikaların verimliliğini nasıl yönlendirir? Hangi mekanizmalar aracılığıyla ve hangi ölçüde inançları, ideolojileri ve dünya görüşlerini dönüştürür? Son olarak da, tercih çarpıtması toplumsal düzeni öngörmeye ve denetlemeye yönelik çabaları destekler mi yoksa engeller mi?

İleride açıkça görüleceği gibi, tercih çarpıtmasının en çarpıcı etkilerinden bazıları, toplumsal açıdan zararlıdır. Tercih çarpıtması yetersiz politikalar doğurmakta, cahilliği ve kafa karışıklığını beslemekte ve toplumsal olanakları gizlemektedir. Bununla birlikte, tercih çarpıtması her durumda toplumu tehdit eden bir bela değildir. Yanlış bilgilerin aktarılmasını engelleyerek yararlı bile olabilir. Haset, kin ve önyargı gibi dürtüleri denetim altında tutarak toplumsal etkileşimlerimize uyum sağlayabilir. Dahası, küçük görüş uyuşmazlıklarını bastırarak, toplumsal işbirliğini geliştirebilir. Tercih çarpıtmasını yalnızca olumsuz bir şekilde ele almanın yanlış olacağını kanıtlayan daha ince nedenler de vardır. Bu nedenler, çözümlememiz ilerledikçe ortaya çıkacak olmasına rağmen, kitabın odak noktasının tercih çarpıtmasının etkilerini yargılamaktan çok, bu etkileri açıklamak olduğu unutulmamalıdır. İncelediğimiz konunun ahlaki etkileri var ve bunların bir kısmı ele alınacaktır. Ancak kapsamlı bir normatif çözümleme amaçlan-

mamıştır. Tercih çarpıtmasının çeşitli örneklerini ahlaki açıdan tartıp sınıflandıracak normatif bir çözümleme yapmaktan özellikle kaçınacağız.[1]

Dinin Gizlenmesi

Dinsel uyumu sağlamayı amaçlayan hareketler, tercih çarpıtmasına örnek oluşturur. Bu tür hareketlerin baskısı altında kalan aykırı inanç sahipleri çoğu durumda gerçek dinlerini gizler. Bu konuda Ortaçağ, en dokunaklı örnekleri sunar.

İspanya'nın yeniden Hıristiyanların yönetimine girdiği yıllarda Kilise, Hıristiyan olmayanlara karşı zulüm hareketi başlatmıştı. Bu nedenle, dinlerinin gereklerini yerine getirmeye çalışan Yahudi ve Müslümanların İspanya'da yaşamaları giderek zorlaştı. Yahudilerin birçoğu çareyi ülkeden kaçmakta buldu. Ama yüz binlercesi de, tehlikeli dönemlerde Yahudilerin dinlerini gizlemesine izin veren bir kurala dayanarak, vaftiz olmayı yeğledi. O dönemde din değiştirmek, yalnızca inancını değil, bütünüyle yaşam tarzını değiştirmek anlamına geliyordu. Bu nedenle görünüşte din değiştirmiş Yahudiler, dışarıya karşı Hıristiyan gibi yaşamaya başladılar. Ama evlerinin mahremiyetinde geleneklerini sürdürerek, Yahudiliklerini yeniden açığa vurabilecekleri koşulların dönmesini beklediler. Ne var ki, aldıkları tüm önlemlere karşın gizli etkinlikleri dikkat çekti. Zulmüyle ün salmış İspanyol Engizisyonu, Marunilik diye bilinen gizli Yahudiliğin kökünü kazımak için kuruldu.[2] Marunilik, tercih çarpıtmasının bir biçimidir.

İspanya'da Yahudiliğin yer altına indiği yıllarda, İngiltere'de de Katolikliğe saldırılıyordu. Bu ülkede, Protestanlığı tek meşru din yapmak yolunda yasalar çıkartıldı. Birçok Katolik, dinsel inanç değişiminden çok politik bir önlem olarak Protestan ayinlerine katılmaya başladı. Bazı Katolik yetkililer, bazen kendini koruyabilmek için inançlarını gizlemenin gerekli olduğunu ileri sürerek bu uygulamayı destekledi. Papa'nın da aralarında bulunduğu diğerleri ise söz konusu uyumcu uygulamaları yasakladı. Uyumculuk karşıtı bir yazar, "yanlış cemaatlerle"

ibadet eden Katoliklerin Katolikliğin hayatta kalmasını tehlikeye attıklarını savundu.[3]

Katolik önderler arasındaki bu tartışmanın temelinde, tercih çarpıtmasının dinamik sonuçları konusunda görüş ayrılığı yatmaktadır. Uyumculuk yandaşlarına göre tercih çarpıtması, bastırılan tercihleri değiştirmeksizin sonsuza dek sürebilir; başka bir deyişle, söylenen söz, gönülde yatan tercihi değiştirmez. Diğer taraftan uyumluluk karşıtlarına göre, tercih çarpıtmasının etkileri, çarpıtmaya yol açan güçlerden daha uzun ömürlüdür; yani, söylenen söz gönüldeki tercihi dönüştürür. Uyumluluğu kutsallaştıran ilk görüş, inancını gizleyen kişinin, bu gizleme ne kadar sürerse sürsün, gizlediği inanç hiç zayıflamaksızın sabırla baskıların kalkmasını bekleyebileceğini öne sürer. İkinci görüş ise etkin bir direnme gerektirir. Bu görüşe göre dinsel gizlenme gerçek bir dönüşüme yol açabileceği için, dinin silinmesi tehlikesini beraberinde getirir. Gerçekte söz konusu tehlike değişiklik gösterse de, ikinci görüşün altında yatan sezgi doğrudur. Savımız ilerideki bölümlerde ele alınıp geliştirilecektir.

Dinsel gizliliğin son örneğini Müslümanlıktan vereceğiz. Yedinci yüzyılın sonlarında Arap İmparatorluğu'nu Şam'dan yönetmeye başlayan Emevi hanedanının Sünni halifeleri, İslam'a bağlılığı Şiiliğin kurucularına hakaret etmekle sınıyorlardı. Sınavı geçememenin büyük tehlikelere, hatta ölüme yol açacağını gören Şiiler takıyye öğretisini benimsediler. Bu öğreti, tehlikeli koşullarda, yürekte ve akılda aykırı inançlara sadık kalınmak şartıyla, söz konusu inançların gizlenmesini mübah kılıyordu.[4] Takıyye öğretisi İslamiyet öncesine uzanmasına rağmen, Şiiler bu öğretiyi Kur'an'daki bir ayete dayandırıyorlardı: "Gizleseniz de açsanız da Allah gönlünüzde yatanı bilir."[5]

Takıyyenin ancak acil durumlarda meşru olduğu, Şii hukukunun her klasik yapıtında vurgulanmıştır. Ama zamanla bu öğreti, politik duyarsızlığı meşrulaştırdı. Takıyyenin devrimci eylemleri engellediğini düşünen modern Şii önderler, bu öğretinin adaletsiz bir yönetim karşısında edilgen kalmayı maruz göstermediğini ısrarla söylemişlerdir.[6] İran İslam Devrimi'nin beyni Ayetullah Humeyni'nin mücadelesini başlatırken

söylediği şu söz bu açıdan anlamlıdır: "Takıyye dönemi bitmiştir. Artık ayağa kalkıp inançlarımızı ilan etme zamanıdır."[7]

Günümüzde takıyyeye karşı oluşan muhalefet, bu kitapta işlenen bir başka temayı, tercih çarpıtmasının toplumsal değişimi engelleyebileceğini vurgulamaktadır. Uyumculuk karşıtı Katolik düşünürlerin bir dönüşüm aracı olarak gördükleri tercih çarpıtmasını çağdaş Şii yazarlar, değişmezliğin bir kaynağı olarak görmekteler. Bu iki görüşün hiçbir şekilde birbirleriyle bağdaşamayacağını söylemek yanlış olur. Daha sonra belirteceğimiz etkenlere bağlı olarak tercih çarpıtması, ya sürekliliğe ya da değişime yardımcı olabilir.

Örtünme ve Yarattığı Sorunlar

Benzer bir örneği incelemek üzere çağdaş Türkiye'ye dönelim. Batılılaşmış aydınlar ve kendilerini ilerici olarak tanımlayanlar da dahil olmak üzere, Türkiye'de sivil özgürlükleri savunanlar, bir kadının toplum içinde başını örtmesinin kimseyi ilgilendirmediği düşüncesini reddetmekteler; çoğu, türbanın yasaklanması gerektiği kanısında. Dünyanın birçok yerinde tartışmasız kabul edilen örtünme özgürlüğünü savunanların başını ise, bireysel özgürlüklerin kapsamını dar tutma eğiliminde olan İslamcı köktendinciler çekmektedir. İslamcılar örtünme özgürlüğünün temel bir hak olduğunu savunuyorlar.

Kimsenin kişiliğine uygun davranmadığı durumlarda, karmaşık etkenleri aramak gerekir. Buradaki zorluğun kaynağı, örtünme özgürlüğünün kendi kendini yadsıyan bir özgürlük olduğu yolundaki yaygın görüştür. Gerçekten de hem köktendinciler hem de karşıtları, bazı kadınların örtünmesinin başını açık tutmak isteyen kadınlara örtünmelerine yönelik bir baskı yaratacağını kabul etmekteler. Örtülü kadınların, örtünmeyen hemcinslerini din hükümlerini çiğnemekle suçlayacakları, suçlananların da onaylanmak ve saygı görmek için tercihlerini çarpıtabileceklerini herkes görmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin örtünme konusundaki tercihinin, özgürlük ya da baskı arasında değil, iki ayrı baskı türü arasında olduğu görüşü çok

yaygındır. Sivil özgürlükçüler, örtünme özgürlüğünü, daha değerli bir özgürlük olarak gördükleri örtünmeme özgürlüğünü güvenceye almak için yadsıyorlar. Köktendinciler ise, örtünmeme özgürlüğünü, örtünme özgürlüğünün onu yok etmesini bekledikleri için kabul ediyorlar.

Her ulusal tartışmada olduğu gibi tarafların düşünceleri, burada özetlendiğinden daha karmaşık ve çeşitlidir. Örtünme özgürlüğünün temel bir hak olduğuna inanan özgürlükçüler olduğu gibi, örtünmeyi kutsal bir görev addederek örtünmeme özgürlüğünü tanımayan köktendinciler de vardır. Ancak burada önemli olan nokta, tarafların kendi içindeki anlaşmazlıkların temelinde uyumcu görüşlerin gücüne ilişkin farklı değerlendirmelerin bulunmasıdır. Örneğin, örtünme özgürlüğünü destekleyen Batılılaşmış entelektüellerin çoğu, örtünmeyenler üzerindeki toplumsal baskının dayanılmaz bir düzeye varamayacağına inanıyorlar.

Örtünme tartışmasına benzer bir tartışma da laiklik uygulamasına ilişkindir. Laiklik genellikle din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelse de, Atatürk devrimlerinden bu yana Türkiye'de dinin denetlenmesi, hatta bastırılması anlamını taşımıştır. Din denetiminin temel gerekçelerinden biri, İslamiyet ile demokrasinin bağdaşamayacağı kuşkusudur. Pek çok lider, eğer İslam dininin gücü denetlenmezse, reformcu, modernist söylemin yeraltına ineceğine, bunun da ülkenin süregelen dönüşümünü baltalayacağına inanmaktadır.[8] Örtünme konusunda olduğu gibi liberal demokrasi yanlıları, basın özgürlüğü gibi daha çok önem verdikleri özgürlükleri korumak için dinsel özgürlüklere karşı çıkabiliyorlar.

Türkiye'deki tartışmalar, tercih çarpıtmasının belirli bir biçimini teşvik etmenin başka bir biçimini önlemenin bedeli olabileceğini gösteriyor. İleride ele alacağımız bu olanaklılık, başka toplulukları baskı altına almazlarsa kendilerininin baskı altında kalacağını düşünerek çeşitli toplulukların, eksiksiz özgürlüğü kendi yok oluşlarıyla bir tutmalarına neden olmaktadır.

Teşhir Etmek

ABD'de gizli eşcinselleri teşhir etmenin ahlaka uygunluğu konusundaki tartışma, daha ileriki bölümlerde öne çıkacak korkulara ve politik tepkilere iyi bir örnek oluşturmaktadır. 1991 yılı ortalarında, eşcinsel haklarını savunan Queer Nation (İbne Ulus) adlı grup, bir basın toplantısı düzenleyerek Savunma Bakanlığı'ndaki kıdemli bir bürokratın eşcinsel olduğunu açıkladı. Basın toplantısından kısa bir süre sonra da bir eşcinsel dergisi olan *Advocate* söz konusu memurla ilgili bir yazıya yer verdi. Dergi, Pentagon'un ordudaki eşcinselleri teşhir edip görevden aldığına dikkat çekerek kendi tutumunu savunuyordu. *Advocate*, eşcinselliğini gizleyen bürokratın bu politikaya önayak olduğunu, eşcinsellere karşı ayırımcılığı teşvik ederek ayırımcılığın uygulanmasını kolaylaştırdığını öne sürdü. Başka bir eşcinsel örgütü olan *OutPost* gene aynı dönemde, New York'u eşcinselliklerini gizledikleri öne sürülen sinema yıldızlarının posterleriyle donattı. Posterlerin üstünde "Kesinlikle İbne" yazılıydı.[9]

Gazetelerin büyük bir bölümü, "teşhir edilen" ünlülerin adlarını vermeyi reddederek insanların özel yaşamlarını gizli tutma hakları olduğunu savundu. Eşcinseller ise ikiye bölündü. Bir kısmı, teşhir etmenin insanların özel yaşamlarını gizli tutma hakkını çiğnediği gerekçesiyle bu kampanyaya karşı çıktı. Kimileri ise, bunu toplumsal bir zorunluluk olarak niteledi. İkinci grup, insanların cinsel tercihlerini kendilerinin belirlemesinin temel bir hak olduğunu savunmakla birlikte, kişisel bedeli ne olursa olsun, cinsel kimliklerini doğru olarak yansıtmakla yükümlü olduklarını da öne sürüyordu. Bu grup, heteroseksüel maskesi takan eşcinselleri, eşcinselliği utanç gerekçesi kılarak öteki eşcinsellerin baskı görmesine katkıda bulunmakla suçluyordu.

Amerika'nın eşcinsel topluluğunu sarsan tartışmanın konusu, *gizli* eşcinsel kalma özgürlüğüydü. Bir kesim, eşcinsel bireylerin kendi cinsel tercihlerini çarpıtma özgürlüğü olduğunu savunuyordu; öteki kesim ise bu çarpıtmanın eşcinsellere karşı beslenen önyargının ortadan kaldırılmasını önlediğini söylüyordu. Bu iki kesim arasında, bir de "etkin gizlenme" ve "edilgen

gizlenme" ayırımı getiren bir ara konum vardır. Edilgen gizli eşcinsel, dikkat çekmeme umuduyla eşcinsel faaliyetlerini gizlice sürdürür. Etkin gizli eşcinsel ise eşcinselliğini, heteroseksüel görünmesini sağlayacak edimler sayesinde saklamaya çalışır. Hafifmeşrep kadınlarla birlikte görülmeye çalışan eşcinsel bir sinema oyuncusu ve eşcinsellik karşıtı yasalardan yana tutum takınan eşcinsel bir memur, bu ikinci kategoriye örnek olarak gösterilebilir.[10] Ara konumu benimseyenler, yalnızca eşcinsellere doğrudan doğruya zarar veren etkinliklerden bilinçli olarak yararlanan gizli eşcinsellerin teşhir edilmelerini destekliyorlar.[11]

Tercih çarpıtmasının topluma zarar verebileceği görüşüyle ilk kez karşılaşmıyoruz. Tercih çarpıtmasının, dinsel gizlenmeye getirilen yasakları körüklediğini daha önce görmüştük. Burada yeni olan nokta şudur: tercih çarpıtması, kişinin görüş ve gereksinimlerini paylaştığı diğer insanların cezalandırılmasına katkıda bulunmasını içerebilir. Bunun altında yatan mantık oldukça basittir. Herkes ucuz kahramanlık yapabileceği gibi, herhangi bir yaşam biçimine ya da politik platforma karşı olduğunu da söyleyebilir. Bu tür bir iddiayı inanılır kılmanın etkili yollarından biri, kişinin, ayrı olduğunu vurgulamak istediği kişilerin cezalandırılma girişimlerine katılmasıdır. Örneğin gizli bir eşcinsel, özel yaşamı konusundaki kuşkuları ortadan kaldırmak amacıyla eşcinsellere karşı saldırılara katılabilir. Savımız geliştikçe görüleceği gibi ikiyüzlülük, kişinin kendisini korumaya ve saygınlığını arttırmaya yönelik, çoğu kez de başarılı ve evrensel bir taktiktir.

Eşcinsel eylemciler uzun bir süredir, 1948 tarihli Alfred Kinsey araştırmasına dayanarak Amerikalı eşcinsellerin *çoğunun* cinsel tercihlerini gizlediklerini öne sürmekteler. Kinsey'in örnek kitlesindeki erkeklerin yaklaşık yüzde 10'u, son üç yıl içinde şu ya da bu ölçüde eşcinsel ilişki sürdürdüklerini belirtmişti. Ne var ki, cinsel davranış araştırmacılarına göre, bu araştırmanın dayandığı örnek kitlede cinsel taciz suçlularının, tutukluların ve Kinsey'in öğrencilerinin ölçüsüz oranda yer alması nedeniyle, örnek kitle genel kitleyi yansıtmamaktadır.[12] Buna rağmen, Battelle İnsan İlişkileri Araştırma Merkezi'nin (Battelle Human Affairs Research Center) erkeklerin cinsel dav-

ranışları üzerinde yapılmış en kapsamlı araştırmayı yayımladığı 1993 yılına kadar medya bu oranı tartışılmaz bir gerçek olarak yansıttı. Battelle araştırmasına göre, Amerikalı erkeklerin ancak yüzde 1.1'i yalnızca eşcinsel ilişkiye girmektedir; bu orana ek olarak da, yüzde 1.2'si son on yıl içinde eşcinsel seks yapmıştır. Eşcinsel eylemciler yüzde 10 oranından vazgeçmediler. Akademisyenler, Battelle araştırmasının sonuçlarının başka ülkelerdeki bulgularla tutarlı olduğunu söyleyedursunlar, eylemciler yeni araştırmanın geçerliliğini sorgulayarak saldırıya geçtiler. Bu arada, üç ayda bir yayımlanan eşcinsel dergisi *10 Percent (Yüzde On)* ismini değiştirmeyeceğini açıkladı.[13]

Eşcinsel lobisinin Battelle araştırmasını reddetmesinin ve Kinsey araştırmasındaki kusurları kabullenmemesinin nedeni, eşcinsellerin büyük ölçüde görünmez olsa da önemli bir oy kitlesi oluşturduğu algısından çıkar sağlamasıdır. Benzer şekilde eşcinsel haklarına karşı çıkanlar, eşcinselliğin sayısal öneminin büyük ölçüde abartıldığı bulgusundan çıkar sağlıyorlar. Eşcinsel lobisinin amaçlarına ulaşma yeteneği, açık ya da örtük olarak eşcinsel olan Amerikalıların oranının nasıl algılandığına bağlıdır. Bir davaya yapılan desteğin büyük oranda gizli olduğu savının yaygın bir politik uygulama olduğunu ileride göreceğiz. Her türden reformcu ve devrimci, gizli çoğunluğun desteğine ve beğenisine sahip olduklarını öne sürmüştür.

Sızıntılar ve Deneme Balonları

Bir eylemin olası sonuçlarını tartan bir kişinin elinde genellikle güvenilir bilgiler bulunur. Örneğin, Amerika'nın küçük bir kasabasında yaşayan gizli bir lezbiyen, eşcinselliğini açığa vurduğunda kesinlikle baskı göreceğini bilir. Kimi bağlamlarda ise, kişinin olası tepkiler konusundaki bilgisi yetersizdir. Yeni bir görüş üreten bir politikacı, bu görüşün nasıl karşılanacağından emin olmayabilir. Bu belirsizlik karşısında, söz konusu görüşü anonim bir biçimde tartışmaya açabilir. Bunu sağlamanın bir yolu politikacının, emrindeki bir görevlinin bu görüşü, bilgisini "güvenilir kaynaklara" dayandırmayı kabul eden bir

gazeteciye anlatmasıdır. Böyle bir "deneme balonu" sayesinde politikacı, görüşünü, kendisine kişisel sorumluluk yüklemeksizin topluma tanıtmış olur. Görüş olumsuz tepki alırsa, politikacı düşüncesinin farklı olduğunu bildirebilir, hatta eleştiri korosuna bile katılabilir. Ama tepkiler olumlu ise, bu durumda kendine pay çıkartıp, görüşü açıkça savunmaya koyulabilir. Kamuoyunun benimsemediği bir görüşü savunmanın bedeli çok ağır olabilir; yanlış bir adım, kişinin dostlarını düşmana çevirebilir, saygınlığını zedeleyebilir, hatta kariyerini mahvedebilir. Dolayısıyla bireyler, kamuoyunu sınamaya yönelik etkinliklerinden önemli yararlar sağlarlar.

Öte yandan bazı haberler, kamuoyunun görüşü iyi bilindiği için basına duyurulur. Hükümetteki bir bakan, "sızıntı" kaynağının gizli kalması koşuluyla, başka bir bakana zarar verecek bir haberi basına sızdırarak ya bu bakanın, ya da izlediği politikanın saygınlığına gölge düşürmeyi amaçlayabilir. Sızıntıyı gerçekleştiren bakan, haberin yayılmasıyla kopacak patırtıyla, karşı saldırı olanağı vermeksizin rakiplerine zarar verir. Bu bakan, sızıntının sonuçlarından gizlice zevk alsa bile rahatsızlık ve öfke duyduğunu söyleyebilir, hatta bilgi sızdırmış oldukları kanıtlananlara sert cezalar verilmesini bile isteyebilir.

Haber sızdırmak Washington politikasının çok sık rastlanan bir özelliğidir. Ronald Reagan'ın kadınlara ilişkin konularda yeterince etkin olmadığına inanan yardımcılarından biri, Başkan'ın Beyaz Saray'da tartışılmak için hazırlattığı cinsel ayırımcılık raporunu bir gazeteciye sızdırmış, bu gazeteci de Amerika'nın her tarafında televizyondan izlenen bir basın toplantısında Başkan'a, neden kendi yönetimi tarafından hazırlanmış bir raporun önerilerini uygulamadığını sormuştu.[14] Bu sızıntının amacı Reagan'ı harekete geçirmek için kamuoyunun tepkisini uyandırmaktı. Öte yandan Reagan'ın başka yardımcıları, Başkan'ın Dışişleri Bakanı Alexander Haig ile olan anlaşmazlıklarını basına sızdırmayı alışkanlık haline getirmişlerdi.[15] Amaçları, kişisel olarak suçlanmaksızın Haig'i görevden ayrılmaya zorlamaktı.

Politikacılar kendilerini ve izledikleri politikalarını istenmeyen sızıntılardan korumak için her yola başvururlar. İlk Reagan hükümetinde Haberleşme Müdürü olan David Gergen

görevlilerin, birden çok kişinin hazır bulunduğu görüşmelerde tartışma yaratabilecek hiçbir şey söylememeyi temel bir uygulama olarak benimsediklerini anımsatır. Bu önlemin ardında yatan mantık, sızıntı kaynağı belli olacağından, tek bir kişiye verilen bilginin başkalarına sızdırılamayacağıydı. Gergen, Washington'da herhangi bir konuyla ilgilenen görevli sayısının sızıntı korkusu nedeniyle, konunun önemiyle *ters orantılı* olduğunu da gözlemler. Konu ne denli önemliyse, konuyla ilgilenen görevli sayısı da o denli azalmaktadır; çünkü, sızıntı olasılığı da, sızıntının yaratabileceği tehlike de artmaktadır.[16]

Washington'ın politik yaşamında sızıntıların ve deneme balonlarının önemli yer tutması, Avrupa Rönesansı'nın önde gelen gerçekçisi olan Machiavelli'yi herhalde şaşırtmazdı. *Prens* adlı kitabında Machiavelli, politikanın içtensizlik de dahil olmak üzere birçok aldatmayı içerdiğini yazar.[17] Bu gözlem yeni değildi, ama daha önceki yazarlar içtenliğin erdemlerini yüceltme eğilimindeydiler. Bu alışkanlığı kıran Machiavelli, içtensizliğin silinemeyeceğini, buna bağlı olarak da liderliğe soyunan kişinin bir tilki kadar kurnaz olması gerektiğini savundu. Politikacının, iktidarı ele geçirmek ve elinde tutmak açısından en avantajlı görünen görünüşe bürünmesi gerektiğini öne sürdü. Machiavelli'ye göre, bütünüyle açık ve dürüst olmakta ısrar eden politikacı kaçınılmaz olarak güçlü toplulukları kızdıracak ve kendisinden daha uyanık rakiplerine yenik düşecektir.

Modern demokrasinin gelişimi, politikacının toplumsal açıdan kabul gören bir maske takma dürtüsünü ortadan kaldırmamıştır. İlerideki bölümlerde göreceğimiz gibi tercih çarpıtması, dünyanın her yanında politik süreci biçimlendirmeye devam etmektedir.

Gizli Oylama, Gizli Bilirkişilik ve Gizli Pazarlıklar

Tercih çarpıtması yaygın bir olgu ise ve politik açıdan önemli sonuçlar doğurabiliyorsa, nedenlerini hafifletecek mekanizmaların da bulunması gerekir. Bunların birkaçını ele almak, konuyu aydınlatmak açısından öğretici olacaktır.

Her modern demokraside, önemli seçimler ve referandumlar gizli oyla yapılır. Bunun nedeni, yurttaşların hiçbir korkuya kapılmadan oy verebilmelerini sağlamaktır. Açık oyla yapılan seçimler, tercih çarpıtması olasılığı yüzünden meşru sayılmaz.

Gizli oylama öyle bir saygınlığa sahiptir ki, demokratik olmayan yönetimler bile açık oylamalarına gizlilik süsü verir. 1979 yılında İran'ı bir "İslam Cumhuriyeti"ne dönüştürmek için yapılan referandum öncesinde, olumsuz oy kullanmaya cesaret edenlerin kâfir diye damgalanacağı yolunda bir kampanya yürütüldü. Teknik açıdan kimin ne oy verdiğini belirlemek mümkün olmasa da bu kampanya, her oyun niteliğini yönetimin saptayabileceği izlenimini uyandırdı. Dahası, sandık başında seçmenlerin kimlikleri damgalanmış, böylece olumsuz oyların çoğunlukta olduğu seçim bölgelerinin soruşturmalara ve misillemelere maruz kalacağı korkusu körüklenmişti.[18] Sonuç olarak yüzde 98.2 oranında olumlu oy çıktığında, devrimci yönetim bunu halkın verdiği büyük desteğin bir göstergesi olarak yorumladı. Ancak, milyonlarca kişinin korku nedeniyle olumlu oy kullandığını sezen dünya basını, referandumu haklı olarak düzmece olarak niteledi. Demek ki referanduma gölge düşüren etken seçmenlerin, oyların açık olduğuna inanmış olmalarıydı.

Akademik terfi kararları genellikle tercih çarpıtmasını önlemeye yönelik ortamlarda alınır. Adayları değerlendirmekle görevlendirilen öğretim görevlilerine, isimlerinin ya da en azından görüşlerinin gizli tutulacağı güvencesi verilir. Gene de çeşitli sızıntılara engel olunamaz. Bu yüzden, değerlendirme raporlarında dolaylı bir dil kullanılır ve deneyimli okurlar da neyin söylendiğinden çok *neyin söylenmediğine* dikkat ederler. Ama bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sistemin içtenliği teşvik ettiği açıktır.

Bilimsel dergiler, yayın kararlarını genellikle kimlikleri yalnızca editörler tarafından bilinen kişilerce hazırlanan, imzasız raporlara dayanarak verirler. Akademik yayın yapan herkesin bildiği gibi kimliği saklı bilirkişiler, açıkça eleştirmeye cesaret edemeyecekleri yazıları tereddüt etmeden yerin dibine batırabilirler. Kimliklerinin açıklanmaması, bilirkişileri özensizliğe itebilir ve kıskançlıklarını, düşmanlıklarını ve önyargılarını

dile getirmelerine de olanak verir. Ne var ki akademisyenler, kimliklerin açıklanmamasının getirdiği yararların sakıncaları aştığını düşünme eğilimindedir; bu, entelektüel tercih çarpıtmasının yaygın olduğunu kanıtlar.

Akademik yayın listelerinde, bilirkişi gözetiminden geçmiş ve geçmemiş yayınlar çoklukla birbirinden ayırt edilir. İkinci gruba giren yayınlar, birincisine girenler kadar saygın değildir. Ellerinde geri çevirdikleri yazıların günahını yükleyebilecekleri imzasız bilirkişi raporları bulunmadığından, bu tür yayınların editörlerinin, yayın standartlarını gereğince koruyamadıkları düşünülür. Benzer bir mantık, editörlerin sürekli ilişki içinde bulunduğu yazarlardan yazı kabul ettiği dergilerin saygınlığını azaltır. Bu tür dergilerin editörlerinin, vasat yazıları geri çevirmede oldukça zorlandığı görüşü yaygındır.

Son örneğimizi diplomasi alanından vereceğiz. Duyarlı uluslararası görüşmeler, baskı altında kalmadan görüşmecilere uzlaşma olanağı sağlamak için çoğunlukla kapalı kapılar ardında yürütülür. Mısır ile İsrail arasında tarihi bir barış antlaşmasıyla sonuçlanan 1978 Camp David Zirvesi buna iyi bir örnektir. Nihai anlaşma küçük ekipler tarafından kapalı kapılar ardında tartışılırken, her iki ulus da liderlerinin ne gibi ödünler verdiğinden haberdar olmamış, uzlaşma şansını tehlikeye sokacak protestolara yol açabileceği kaygısıyla, görüşmeler süresince günlük gelişme raporları yayımlanmamıştı. Onlarca yıllık bir düşmanlığa son veren antlaşmanın bedeli olarak her iki tarafın lideri de, kamuoyu önünde savunmak istemeyecekleri ödünler vermişlerdi.[19]

Buradan çıkartılması gereken ders, tercih çarpıtmasına başvurma eğiliminin, büyük ölçüde kurumsal bağlama bağlı olduğudur. Bir ortamda istek ve inançlarını maskeleyen kişiler, başka bir ortamda bunları rahatça açığa vurabilir. Bu farkın bilincinde olan politik oyuncular da, tercihlerin duyurulduğu ortamları yönlendirmeye çalışırlar. İsrailli ve Mısırlı liderlerin görüşmelerini kapalı kapılar ardında sürdürmeye karar vermelerinde olduğu gibi, içtenliği yüreklendiren düzenlemelere girebilirler. Ya da İranlı ayetullahların, İslamcı yönetime karşı oy kullanmayı tehlikeli olarak gösterdiklerindeki gibi içtensizliğe

zemin hazırlayabilirler. İleriki bölümlerde, tercih çarpıtmasına yönelik teşvikleri yönlendiren kurumların da tercih çarpıtmasını yaygınlaştırabilen seçenekler sunduğu görülecektir.

Kavramsal Özet: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları

Verdiğimiz örnekler tercih çarpıtmasının, politika sahnesindeki oyuncuların çok önem verdiği bir olgu olduğunu kuşkuya yer bırakmadan sergilemektedir. Kişilerin toplumca kabul gören tercihleri yansıtmayı makul gördükleri (başka bir deyişle, bukalemun gibi davrandıkları) bir dizi durum bulunduğu da açıkça gösterilmiştir. Bu durumların her birinde kişilerin toplumsal konumu, açığa vurdukları isteklere bağlı olarak belirlenir.

Tercih çarpıtmasının sonuçları iki ayrı kategoride toplanabilir. Bunlardan ilki, örtünmeyi seçen kadınların örtünmemeyi seçen kadınları uyumculuğa yöneltmesi gibi, dışavurulan tercihlerin toplumsal sonuçlar doğurmasıdır. İkincisi ise, tercih çarpıtmasının yarattığı toplumsal ortamın, kişilerin gizlemeye çalıştıkları tercihleri dönüştürebilmesidir. Yalnızca gizli olarak yerine getirilen bir dinin sonunda ortadan kalkması, bu ikinci kategoriye örnek olarak verilebilir. Birinci kategoride bireysel seçimler, toplumsal sonuçları biçimlendirir. İkincisinde ise, nedensellik tersine döner; yani toplumsal sonuçlar bireysel seçimleri biçimlendirir. İşte, bu iki kategoriyi birleştirdiğimizde, toplumsal sonuçlar ile kişisel seçimler arasında döngüsel bir nedensel ilişki elde etmiş oluruz. Demek ki tercih çarpıtmasının sonuçlarını belirlemek ve anlamak için, gerek kişilerin toplumsal değişkenleri nasıl biçimlendirdiğini, gerekse toplumsal değişkenlerin kişileri nasıl biçimlendirdiğini soruşturmak zorundayız.

Çözümlemeye nereden başlamalı? İlke olarak, döngüsel bir ilişkinin çözümlenmesine herhangi bir yerden başlanabilir; yeter ki, çemberin tümü dolaşılsın. Bununla birlikte, amaçlarımız açısından bakıldığında, tercih çarpıtması bireysel bir edim

olduğu için bireyin toplumsal sonuçlar üzerindeki etkisiyle başlamak daha uygundur. Tercih çarpıtmasının toplumsal etkilerinin bireyi nasıl biçimlendirdiği, bu etkiler sistemli olarak incelendikten sonra daha kolay anlaşılacaktır.[20]

Çözümlemenin başlangıç noktası, herhangi bir konuda tercih belirtmek zorunda kalan birinin yapacağı seçimdir. Burada bireyin karşılaştığı sorun, açıkladığı tercihten yarar sağlayacağı ya da zarar göreceğidir. O halde bu, yiyeceği dondurmanın çeşidini seçmesinden farklı bir durumdur; çünkü yiyeceği dondurma kendisinden başka hiç kimseyi ilgilendirmez. Ele aldığımız durumda, kişi açıklayacağı tercih nedeniyle değerlendirileceğini bilir. Durumun bir başka özelliği ise, sonucun dışavurulan tercihlerin tümüne göre biçimleneceğidir.

Bireyin, açıklayacağı tercihi nasıl seçtiğine gelince; birey kararını üç ayrı duruma göre verir: toplumun kararından elde edeceği tatmin, seçtiği tercihten kaynaklanacak ödül ya da zorluklar, son olarak da, kendini dürüstçe ifade etmekten edineceği yarar. Konuyla ilgili tercihlerini açıklayanların sayısı çoksa, bireyin topluluğun kararını etkileme yetisi büyük olasılıkla önemsiz kalacaktır. Bu durumda, toplumun kararının değişmeyeceğini öngörerek, hangi tercihi belirteceğini yalnız ikinci ve üçüncü durumlara dayandıracaktır. Genelde böyle bir seçim, kendini ifade etmenin yararları ile, doğru tercihte bulunmuş biri olarak kabul edilmenin yararları arasında karşılıklı bir alışverişi içerir. Doğru tercihte bulunmuş biri olarak kabul edilmenin yararları ağır basarsa, kişi tercihini çarpıtacaktır.

Kişinin başkalarına açıkladığı tercihe *açık tercih* (*public preference*) diyeceğiz. Bu tercih, toplumsal baskıların bulunmadığı durumlarda belirteceği *saklı tercih*inden (*private preference*) farklıdır. Tercih çarpıtması, kişinin saklı tercihinden farklı bir açık tercih seçmesidir.

Kişinin saklı tercihini nelerin belirlediğini ileride ele alacağız. Şimdilik, bunu verilmiş olarak kabul edelim. Verili olarak ele aldığımız diğer etkenler ise, kişinin toplumsal baskılara duyarlılığı ve dürüstlükten sağladığı tatmindir. Bir değişkeni verili kabul etmek, bunun kişiden kişiye değişiklik gösteremeyeceğini varsaymak anlamına gelmez. İnsanların herhangi

bir konuda, toplumsal onaya yönelik değişik gereksinimleri ve farklı istekleri, isteklerini dile getirmek için de farklı dürtüleri olabilir.

Bu olasılıklar, insanların süregelen toplumsal baskılar karşısında değişik tepkilerde bulunabileceklerini gösterir. Kişi, bir başkasının tercihini çarpıtarak uyduğu baskılara karşı koyabilir. Buna bağlı sonuçlardan biri de, bireylerin bir açık tercihi bırakarak başka bir açık tercih seçmesi için farklı teşviklere gerek duyabilmeleridir. Bu geçiş noktaları, kişilerin *politik eşik*lerini tanımlar.

Burada, bir başka oyuncu grubunu da tanıtmamız gerekiyor. Bunlar, kendi hedeflerinin kamuoyu tarafından benimsenmesine çabalayan baskı gruplarıdır. Daha çok politik eylemciler tarafından yönetilen baskı grupları üyelerini ödüllendirdikleri gibi, başkalarına uyguladıkları cezalardan da bağışık tutarlar. Ödüllendirme de cezalandırma da, üyeler tarafından uygulanır; bu yüzden bir grubun üye sayısı ne kadar çoksa, yarattığı baskı o kadar ağır olur. Bireyler arasında açık tercihlerin dağılımını *açık kamuoyu* (*public opinion*), saklı tercihlerin dağılımını ise *saklı kamuoyu* (*private opinion*) olarak tanımlayacağız. Saklı kamuoyu gizli olduğu için, hangi politik programların uygulanacağını belirtmez. Dolayısıyla, baskı gruplarının özellikle denetlemek istedikleri dağılım, açık tercihlerin dağılımıdır. Benzer şekilde, bireylerin açık tercihleri yüzünden aldıkları cezalar veya ödülleri belirleyen, saklı kamuoyu değil, açık kamuoyudur.

Öyleyse açık kamuoyu, kendisini oluşturan öğelerin, başka bir deyişle, açık tercihlerin belirleyicilerinden biridir. Bu nedenle de bireysel seçimlerde meydana getirdiği değişim sayesinde kendisini dönüştürebilir. Ne var ki, açık kamuoyu sürekli değişmez; olağan koşullarda, dönüşümleri bir dengeyle sonuçlanır. Başka türlü söylersek açık kamuoyu, değiştiği bir dönemin sonunda kendisini değiştirmeden sürdürmeye başlar. Pek çok hassas konuda, birden fazla denge sağlanması olasıdır. Böyle durumlarda, hangi dengenin yerleşeceği tarihe bağlıdır ve kendi başına önem taşımayan koşullar, yaşamsal farklar yaratabilir. Çok farklı olmayan başlangıç koşulları bile çok değişik bir

dengeye yol açabilecekken, kurulmuş bir denge sürüp gider. Bu konu, bireylerin birbirlerine bağımlı açık tercih seçimlerinin, açık kamuoyunu nasıl oluşturduğunu araştıran 2. ve 5. bölümlerde derinlemesine incelenecektir.

Herhangi bir denge durumunda, açık kamuoyu saklı kamuoyundan farklı olabilir. Gerçekten de, söz konusu denge, varlığını ve istikrarını büyük ölçüde yol açtığı politikalara sıcak bakmayan kişilerin tercih çarpıtmasına borçlu olabilir. Durumdan hoşlanmayan bu kişiler ezici bir çoğunluk oluştursalar bile, kendi tercih çarpıtmalarının beslediği toplumsal baskılar nedeniyle açık kamuoyuna karşı çıkmaktan kaçınabilirler. Demek ki tercih çarpıtmasının toplumsal önem taşıyan sonuçlarından biri, gizli oylamada reddedilebilecek politikalara destek olmasıdır. Buna ilişkin bir başka sonuç da, bu tür politikaların sürdürülmesi sonucunda kalıcı destek sağlayabilecek alternatif politikaların dışlanmasıdır. *Toplu tutuculuk* adını verdiğimiz bu olgu, 6. ve 9. bölümlerde ele alınacaktır.

10.-14. bölümlerde tercih çarpıtmasının saklı tercihleri nasıl etkilediği araştırılacaktır. Bu konunun irdelenmesi için, politik konulara ilişkin saklı tercihlerimizin en azından bir ölçüde, açıkça iletilmiş varsayımlar, olgular, savlar ve kuramlardan oluşan *kamusal söylem* (*public discourse*) tarafından biçimlendirilmiş inançlara dayandığını kabul etmek gerekir. Elbette kendi deneyimlerimizden öğrenir ve kendi düşüncelerimizi geliştiririz. Bununla birlikte, bilişsel gücümüzün sınırları, toplumun politik gündeminde yer alan konuların yalnızca bir bölümünü derinlemesine ve kapsamlı bir biçimde düşünmemize olanak sağlar. Her konuyu kendi başımıza araştırmayı ne kadar istesek de, saklı tercihlerimizi belirleyen *saklı bilgi*miz büyük ölçüde kamusal söyleme, daha çok da bu söylemin yüzeysel öğelerine dayanır.

Tercih çarpıtması kamusal söylemi etkiler; çünkü saklı tercihlerimizi başarıyla gizleyebilmek için bunların dayandıkları bilgiyi de gizlememiz gerekir. Yani, tercih çarpıtmamızı *bilgi çarpıtması* (*knowledge falsification*) yoluyla güçlendirmek zorundayız. Bilgimizi çarpıtmakla, kamusal alandaki bilgiyi çarpıtır, yozlaştırır ve yoksullaştırırız. Doğru bildiğimiz olguları başka-

larından saklarken, başkalarını yanlış olduğunu bildiğimiz olgularla yüz yüze bırakırız.

Bu durum bizi tercih çarpıtmasının bir başka olası sonucuna götürür: statükonun sakıncaları konusundaki yaygın cehalet. Söz konusu sakıncaların bir zamanlar çoğunluk tarafından biliniyor olması mümkündür. Ne var ki, kamusal söylem revaçta olan politik tercihlerin eleştirilmesini dışladıkça, bunların yetersizlikleri de zamanla unutulacak, toplum da değişim isteme yetisini yitirecektir. Bir zamanlar bireyler eleştirmeye korktukları için varlığını sürdüren statüko, artık kimse eksiklerini anlamadığı ya da daha iyi bir alternatif tasarlayamadığı için sürüp gidecektir. Ayrıca tercih çarpıtması, entelektüel yoksulluk ve kemikleşmeye yol açmış olacaktır. Bu noktaya gelindikten sonra, güncel tercih çarpıtması politik istikrar kaynağı olmaktan çıkacaktır. Geçmişteki tercih çarpıtması yüzünden bireylerin değişim isteme eğilimi ortadan kalktığı için, statüko bundan böyle içtenlikle desteklenecektir.

Söz konusu sonuç, özellikle saklı bilginin büyük ölçüde başkalarından kaynaklandığı durumlar için geçerlidir. Saklı bilginin temel kaynağı kişisel deneyimin olduğu durumlarda pek görülmez. Tercih çarpıtmasının doğurduğu cehalet düzeyini etkileyen iki öğe daha vardır. Eğer açık kamuoyu muhalefetin bulunmadığı bir denge oluşturursa bireylerin, statükonun alternatiflerinden ilgilerini kesme olasılıkları, muhaliflerin değişimin yararlarını anımsatmayı sürdürmeleri durumuna göre daha yüksektir. Benzer biçimde, kapalı bir toplumda yaygın cehalet olasılığı da, dış etkilere açık bir topluma oranla daha yüksek olur.

Şimdiye kadar, tercih çarpıtmasının iki ana sonucuna değindik. Birincisi, istenmeyen toplumsal sonuçların direngenliği, ikincisi ise, yaygın cehaletin ortaya çıkması. Bu sonuçlardan ilki, insanların toplumca onaylanma gereksinimi duymalarından, ikincisi de birbirlerinin bilgisine güvenmelerinden kaynaklanır. Sonuçlardan biri, bireylerin açık tercihleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerini içerir; bireylerin saklı tercihleri arasında bir ilişki gerektirmez. Öteki sonuç ise, kişilerin saklı yatkınlıkları arasında bağımlılık ilişkilerini kapsar, ama bu et-

kileşimin açık değişkenlere yansımasını gerektirmez. Ne var ki, bu iki süreç birbirini güçlendirebilir. Açık muhalefetinin ortadan kalkması, insanları statükonun zayıf yanları konusunda gittikçe daha bilgisiz kılabilir; buna bağlı olarak da muhalif olmaktan giderek daha fazla uzaklaştırır. Burada, daha önce sözünü ettiğimiz döngüsel nedensellik örneklerinden biri karşımıza çıkar. Toplumsal sonuç bireyleri dönüştürürken, bireyler de sonucun istikrarlılığını arttırır.

Eğer kamusal söylem, saklı bilgiyi belirleyen biricik öğe olsaydı, herhangi bir politika konusunda onaşma sağlandığında bu bilginin değişmesi söz konusu olmazdı. Gerçekte ise, saklı bilgiyi belirleyen başka öğeler de vardır ve bu öğeler, varılmış bir onaşmayı içten çökertebilir. Ancak onaşmanın bozulması, statükoya saklı muhalefetin artışıyla aynı anda olmayabilir. Bu tema, tercih çarpıtmasının toplumsal değişim kalıplarını nasıl biçimlendirdiğinin incelendiği 15.-18. bölümlerde ağırlıklı olarak işleniyor.

Tercih çarpıtmasının var olduğu bir durumda saklı muhalefet, statükonun görünürde aldığı destekte değişiklik olmaksızın, belirsiz bir süre için yaygınlaşıp güçlenebilir. Ama bu sürecin sonunda toplum öyle bir yere gelebilir ki, kendi başına önemsiz bir olay, hoşnutsuz birkaç kişinin statükoya karşı çıkmasına yetecektir. Bu kişilerin karşı çıkışları, başkalarının seslerini yükselterek muhalif kanada katılmalarına neden olacaktır. Oluşan domino dizisi uyarınca açık muhalefet, toplumun büyük bir bölümünü kapsayıncaya dek, statükoya cephe alan her kişi yeni birisini saf değiştirmeye itecektir.

Tercih çarpıtması yüzeyin altında gelişen muhalefeti gizlediğinden, söz konusu domino dizisinin yarattığı devrim öngörülemeyecektir. Bununla birlikte, devrim tamamlandıktan sonra geçmişe bakıp değişimi açıklamak oldukça kolay olacaktır. Bunun bir nedeni, devrimin gerçekleşmesiyle devrim öncesindeki toplumsal düzenin zayıf yanlarını açığa vurmaktan kaynaklanan kişisel tehlikenin azalmasıdır. Bir başkası ise devrimin, devrim öncesi düzenden hoşnut olan kişileri, öteden beri devrime sıcak bakınakla beraber, ses çıkarmak için uygun zamanı beklediklerini ileri sürmeye itmesidir.

Bir devrimin öngörülmemesi iki etkene dayanır: bireylerin açık tercihlerini belirleyen ölçütleri tam olarak gözlemlemenin olanaksızlığı ve sözü edilen açık tercihlerin karşılıklı bağımlılığı. Bu etkenler bir araya geldiklerinde, saklı değişkenlerdeki küçük, gözlemlenemeyen değişikliklerin açık kamuoyunu muazzam bir şekilde etkilemelerine olanak tanırlar. Bir yandan da, açık kamuoyunu dönüştürmeden saklı değişkenlerin önemli ölçüde değişebilmesini sağlarlar. Başka deyişle, uyuşuk gözüken bir toplumda köklü dönüşümler olabilir ve gerilimler artabilir. Bu da, yanıltıcı bir istikrar ile şiddetli değişimin, madalyonun iki ayrı yüzü olduğunu gösterir.

Toplumsal düzeni sarsan başka tür şoklar da oransız sonuçlar yaratabilir. Örneğin, topluca belirlenmiş herhangi bir politikayı uygulama emri almış devlet memurlarının alternatif bir politika izlediklerini varsayalım. Bireyler izlenen politikaların sonuçlarından ders çıkardıkları sürece, söz konusu politik değişim saklı bilgilerinde iz bırakacaktır. Genelde, küçük politik değişiklikler saklı bilgide küçük etkiler yaratır; ama uygun koşullarda saklı bilgideki, zaman geçtikçe de açık kamuoyundaki etkisi büyük olur. Öte yandan, kimi koşullarda çok büyük sapmalar bile, ne saklı değişkenleri ne de açık değişkenleri önemli ölçüde etkiler.

Toplumsal değişkenler arasındaki bağıntının, sabit değil de değişken olması toplumsal evrimin süreksizlik ve yetersizlik gösterebileceğine işaret eder. Bu kitabın son bölümünde tartışılacağı gibi, toplumsal evrimi kesin biçimde öngörmek ve denetlemek olanaksızdır. Tercih çarpıtmasını saptamaya ve ölçmeye yarayan tekniklere sahibiz ve kuşkusuz bunlar daha da gelişecek. Ne var ki, insanlar istediklerini ve bildiklerini çarpıtmaktan yarar gördükleri sürece kusursuz tekniklerimiz olmayacak. Dolayısıyla, toplumsal evrimi yönlendirme girişimlerimiz sık sık başarısız kalacaktır.

Elinizdeki kitap tercih çarpıtmasının toplumun ortak kararlarını nasıl biçimlendirdiğini, politik değişimi nasıl yönlendirdiğini, toplumsal istikrarı nasıl koruduğunu, politik devrimleri nasıl alevlendirdiğini, kişilerin bilgisini nasıl çarpıttığını ve politik olanakları nasıl gizlediğini inceleyen tümleşik bir kuram

sunmaktadır. Kuramın ana özelliği, açık ve saklı tercihler arasındaki ikiliği göstermesi olduğu için getirdiği modele, *ikili tercih modeli* (*dual preference model*) adı verilebilir. Bu modelde, burada çoğuna değindiğimiz, sayısı bilerek sınırlı tutulmuş ilkel kavramlar yer alıyor. Amacımız, çeşitli toplumsal koşullarda saptanan ilişki ve kalıplara mümkün olduğu kadar basit bir model kullanarak anlam kazandırabilmek.

2
Açık Tercihler ve Saklı Tercihler

Tatlısının yanında kahve içmeyi seçen yalnız bir insan, *kişisel bir seçim* yapmış, kararına başka kimse katılmamıştır. Buna karşılık, bir baraj inşa etme kararı, pek çok kişiyi ilgilendiren, *toplumsal bir seçim*dir. Kavramsal açıdan bakıldığında yararlı olsa bile, sıkça kullanılan bu ayırım, karar merciinin değişken olabileceği gerçeğini bulandırır. Amerikalı tüketici, hiçbir toplumsal müdahale söz konusu olmaksızın domuz eti alıp almayacağına karar verebilir; oysa Suudi Arabistan'daki tüketicinin böyle bir olanağı yoktur. ABD'de kişisel olan bir seçim, domuz eti yemenin cezalandırılması gereken dinsel bir suç olarak kabul edildiği Suudi Arabistan'da, toplumu ilgilendiren bir seçime dönüşür.

Potansiyel açıdan kişisel konuların toplumsal konular olup çıktığı tek alan yemek seçimi değildir kuşkusuz. Toplum, insanların okuduklarını, vatanları konusunda düşüncelerini, otomobilde kemer takma gereğini düzenleyebilir. Çeşitli topluluklar, bireylerin kendi kararlarını yerine getirmesinin açıkça engellenmediği durumlarda bile, yapacakları seçimleri denetlemeye büyük kaynak ayırırlar.

Dolayısıyla, herhangi bir anlaşma ya da koordinasyonun kaçınılmaz olduğu durumlarda böylesi çabaların olağan olması hiç de şaşırtıcı değildir. Herkes istediği kitabı okuyabilir, ama herkesin zevkine göre ayrı ayrı baraj inşa edilemez. Benzer şekilde, herkes düşmanın gücünü değişik biçimde değerlendirse bile bu değerlendirmelerin her birine uygun ayrı ayrı hava kuvvetleri kurmak da olanaksızdır. Bir malın varolabilmesi

için çok miktarda ya da bir bütün olarak üretilmesi gerektiği durumlarda, herkesin tam tatmin olamayacağı bir sonucun çıkması kaçınılmaz olur.[1] Kişiler kendilerini tatmin etmeyen bir çözümü kabul etmeyebilir ve başkalarını ödün vermeye ya da uzlaşmaya zorlayabilir. Yeni bir tren istasyonunun belli bir yerde kurulmasında çıkarı olan bir çiftçiyi düşünelim. Bu çiftçi, *A* noktasındaki yerleşim seçeneğini desteklerlerse ilişkilerini bozacağını belirterek komşularını kendi tercihi olan *B* noktasını seçmeye ikna edebilir.

Demek ki, kişinin başkalarının tercih sıralamaları konusunda bir sıralaması olabilir. Bu çiftçi diğer çiftçilerin *B* noktasını *A* noktasına tercih etmelerini yeğleyebilir. Benzer şekilde, bir toplumun bir üyesi başka toplumlardaki alışveriş ilişkilerinin kendi adalet kavramına uymasını isteyebilir. Böylesi üstdüzey sıralamalara *üst-tercihler* ya da değerler diyoruz. Başkalarının tercih sıralamalarının önem taşıdığı durumlar, ekonomik ya da teknolojik etkenlerin belirli bir anlaşma biçimini gerektirdiği bağlamlarla sınırlı değildir. Böyle bir anlaşmanın gerekmediği birçok bağlamda bile, başkalarının yaşamını düzenlemek, kendi haline bırakabileceğimiz konulara karışmak, kısacası "işgüzarlık" yapmak zorunda hissederiz kendimizi.[2] İşgüzarlığın, insanların evrensel özelliklerinden biri olduğu ve kişisel olarak değerlendirilebilecek birçok seçimin toplumsal alana, yani politika dünyasına itildiği açıktır.

Hannah Arendt, işgüzarlıkla her yerde karşılaşmamızın nedenini işbölümüne bağlar. Hepimiz bütün etkinliklerimizi birbirimizden yalıtılmış biçimde yerine getirseydik, yaptığımız seçimlerin de başkaları açısından hiçbir önemi olmayacak ya da başkalarını etkilemeyecekti.[3] Evrimci psikologlar, erken insan evriminin, birbirlerinin etkinliğine ilgi göstermiş kişileri avantajlı kıldığına dikkat çekiyorlar. Bu niteliğe sahip atalarımız birbirlerini son derece etkili biçimde izleyerek yaşam mücadelesine ilişkin konularda başarılı bir işbirliği gerçekleştirdiler. Bu yüzden de nesillerini çoğaltarak insan aklını işgüzarlığa yatkın kıldılar.[4] Günümüzde, avcı-toplayıcı atalarımızdan çok değişik koşullarda yaşayan bizler için dedikodu büyük kabul gören bir vakit geçirme aracı olduğu gibi, pembe diziler de geniş bir iz-

leyici kitlesine sahiptir; bunun da nedeni zihinlerimizin, başkalarının işleriyle ilgilenmesidir.[5] Üzerimize vazife olmayan işlere burnumuzu sokmanın ekonomik verimliliğe ya da politik uyuma yarayıp yaramadığının hiçbir önemi yok. Friedrich Hayek ve James Buchanan da dahil olmak üzere liberal düşünürler, çağdaş dünyadaki bazı işgüzarlık örneklerinin son derece zararlı olduğunu göstermişlerdir.[6] Ne var ki, burnumuzu sokmadan yaşayabileceğimiz konularda işgüzarlık yapma eğiliminin yakın bir gelecekte artarak süreceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir antropologun dediği gibi, bunun temel nedeni modern uygarlığın "eski psikolojiye" dayanmasıdır.[7] Tarımın ortaya çıkışından bu yana yaklaşık 500 kuşak geçmiştir ki bu süre evrim ölçülerine göre ele alındığında, temel psikolojinin yeniden adaptasyonu için çok yetersiz kalır. Demek ki en azından 100.000 kuşaklık bir dönem süresince, yani avcılık-toplayıcılık çağı boyunca oluşup gelişen bir psikolojik yapıyı temel olarak miras almış bulunmaktayız.

Kişisel sayılabilecek konuların toplumsal alana itilmesi süreci daha ileride ele alınıp çözümlenecektir. Bu bölümün amacı, belirli bir konuda bireyin tercih çarpıtma kararını nasıl verdiğini incelemektir. Konunun özüne ilişkin hiçbir varsayımda bulunmadan, şimdilik kişinin açık tercihini yönlendiren etkenleri çözümlemekle yetineceğiz.

Temel Çerçeve

Sınırları belirlenmiş bir grubun önceden tanımlanmış bir konuda karar vermesi gerektiğini varsayalım. Söz konusu grup, uçlar da dahil olmak üzere, 0 ile 100 değerleri arasında kalan bir seçenekler dizisiyle karşı karşıyadır. Sorun, devlet yardımının büyüklüğü, seçmen topluluğunun tanımlanması ya da herhangi bir kişinin uyması gereken perhiz olabilir. Bu aşamada kişisel tercihlerle toplumsal tercihleri ayırt etmek gerekmez. Ayırım zaman içinde doğal olarak ortaya çıkacaktır.

Grubun her üyesinin ilk işi, bir tercih belirtip belirtmeyeceğine karar vermek olacaktır. Bu kararı veren kişi, daha sonra

hangi tercihi dile getireceği kararıyla karşılaşır. Şimdilik ikinci kararın mekanizmasıyla ilgilenmekteyiz. Kişinin 20, 40 ya da 100'ü seçmesini belirleyen nedir?

Öz Yarar

Herhangi bir kişinin 0 ile 100 arasındaki bir seçenek için gizli oy kullanmak üzere oy verme kabininde tek başına bulunduğunu varsayalım. Neyi tercih ettiğini kimsenin bilmeyeceğinden emin olduğu için oyunu, kendi kişisel değerlendirmesine göre en yararlı sonuçları doğurabilecek seçenekten yana kullanacaktır. Elinde başkalarının nasıl oy kullanacağına ilişkin hiçbir ipucu olmadığı için de oyunu stratejik bir biçimde kullanması için (örneğin, ilk seçeneğine vereceği oy heba olup gidecekse, en iyi ikinci seçeneğe oy vermek gibi) hiçbir neden bulunmamaktadır. Her seçeneğin, kendisi, ailesi, dostları, düşmanları ve önem verdiği konular açısından nasıl sonuçlar doğurabileceğini tartıp, 20'nin kendisini en mutlu edecek seçenek olduğuna karar verir. Daha kesin bir biçimde söylersek, kendisine en fazla öz yarar sağlayacak seçeneğin 20 olduğunu belirler. Önündeki oy pusulasına kaydettiği bu seçenek, kişinin saklı tercihini göstermektedir.

Genel seçimler ve referandumlar dışında, nadiren tercihlerimizi gizli oyla belirtiriz. Yasama organlarında, çeşitli kuruluş ve komitelerde, karar vermeyi gerektiren hemen her konuda, tercih saptamak için genellikle açık oya başvurulur. Bu durum, gerek meslek gerekse meslek dışı etkinliklerimizde dile getirdiğimiz tercihlerin pek çoğunun başkalarınca bilinmesi sonucunu doğurur. Genellikle perde arkasında bir oy pusulasını işaretleyerek değil; sözcükler, eylemler ve el kol hareketleriyle belirtiriz tercihlerimizi. Ama burada asıl önemli olan nokta, kişinin kafasında tercihler konusunda belirli bir sıralamanın olmasıdır. Eğer böyle bir sıralama varsa, tercihini nasıl belirtirse belirtsin, kişinin saklı bir tercihi var demektir.

Kişi, iki ya da daha çok seçenek karşısında kayıtsız kalabilir. Kolaylık sağlaması için, her bireyin tek bir saklı tercihinin

olduğunu varsayalım. Yani seçenekler sıralamasında başı çeken bir seçenek olsun. Şekil 2.1'de gösterilen öz yarar fonksiyonu bu özelliği ortaya koyuyor. Söz konusu fonksiyonun $x = 20$ değerinde tek bir doruk noktası bulunmaktadır; bu kişinin saklı tercihidir. Şekle göre, kişi 20'nin altında ve üstünde kalan seçeneklerini 20'ye olan uzaklıklarına göre sıralamaktadır.

Kişinin asıl yarar fonksiyonunu ve buna denk düşen saklı tercihlerini nelerin belirlediği, 10. bölümden sonra ele alınacaktır. O zamana kadar bunları verilmiş olarak kabul edeceğiz. Bu yaklaşım, saklı tercihlerin değişmediği yönünde bir savı değil, analitik bir adımı ifade eder. "Saklı", "toplum öncesi" anlamına gelmez.

İtibari Yarar

Şimdi de söz konusu kişinin oy verme kabininden çıkıp başkalarının arasına karıştığını, yani Erving Goffman'ın "kamusal yaşam alanı" ya da "yüz yüze etkileşim dünyası" diye adlandırdığı bölgeye girdiğini varsayalım.[8] Bir başkası da ona, az önce oy verdiği konuda hangi seçeneği tercih ettiğini sorsun. En fazla beğendiği seçeneğin 20 olduğunu açıklayacak mı? Saklı tercihi *saklı* olduğu için istediği tercihi belirtebilir. Başka deyişle, açık tercihini, yani y değerini 0 ile 100 arasında istediği bir yere yerleştirebilir. Açık tercih olarak 20'den başka bir değeri seçerse, tercihini çarpıtmış olacaktır.

Daha ileride tartışacağımız nedenlerden dolayı, örnek aldığımız kişiyi gözlemleyenler gerçek duygularını gizlediğini sezebilirler. Ama şimdilik bu zorluğu bir yana bırakıp, söz konusu bireyin ele aldığımız konuya ilişkin açık tercihini tam anlamıyla denetleyebildiğini varsayalım. Birey tercihini, bir düşünceyi dile getirerek, pankart taşıyarak, fıkra anlatarak, dilekçe imzalayarak ya da bir konuşmacıyı yuhalayarak aktarabilir. Bağlamına göre, sessiz veya tepkisiz kalmak da seçilen tercihi aktarmaya yetebilir.

Eğer kişi açık tercihlerini çarpıtmaya yönelirse, bunun nedeni açık tercihlerinin, başkaları tarafından değerlendiriliş ve

kendisine davranılış biçimlerini etkilemesidir. Kabul edilmeye ve saygı görmeye devam etmek için toplumun temel kurumlarını benimsediğini, temel hedef ve anlayışlarını paylaştığını kanıtlamalıdır. Toplumun baskın hedeflerinden uzaklaştığı ölçüde toplumsal statüsünü yitireceği gibi, reddedilmeye de katlanmak zorunda kalacaktır. Peki ama başkalarının tepkisi neden bu kadar önemlidir? "Toplumsal bir hayvan" olan insanın duygusal rahatlığı bir dereceye kadar başkalarından kaynaklanmaktadır. Toplumun diğer üyelerinin onayı olmadığında kendisini bir yana atılmış, toplum dışına itilmiş hissedecektir. Toplum aynı zamanda fiziksel anlamda da bir rahatlık kaynağıdır. Kişi toplumsal düzene katılarak kendi başına elde edemeyeceği mal ve hizmetlere ulaşır.

Bireyin topluma bağımlılığı ve buna eşlik eden yalıtılma korkusu, uzun süredir toplumsal düşüncede ele alınmaktaydı. Ne var ki bu görüngülerin bilimsel açıdan doğrulanması için, 1930'lar ile 1960'lar arasında gelişen deneysel toplum psikolojisinin yükselişini beklemek gerekti.[9] Yapılan ilk denetimli deneyler, insanların algılarını ve yargılarını oluştururken büyük ölçüde başkalarına güvendiklerini saptamış, ayrıca birbirinden farklı değerlendirmelerde bulunan kişilerin bir araya geldiklerinde yaşadıkları etkileşimin, daha sonraki bütün değerlendirmelerin göndermede bulunacağı normları oluşturduğunu göstermişti.[10]

Solomon Asch'in 1940'lı yıllarda başlattığı bir araştırma, toplumsal etki sürecine yeni bir ışık tutmuştu. Asch, uyumculuk dürtüsünün son derece güçlü olmasından kuşkulanıp, bunun deneylerden kaynaklanan bir olgu olup olmadığını sorgulamıştı. Algılanması güç durumlarda insanların birbirlerine güvenmesinin, kendi duyularının kısıtlamalarından kaçma çabasını yansıttığını düşünüyordu. İşte, Asch buna dayanarak algısal açıdan olağan bir problem sunan bir deneyde bireylerin yargılarının, topluluk baskısından bağımsız olacağı varsayımını ileri sürdü. Gerçekleştirdiği deney bir bakıma inceliği sayesinde, bir bakıma da Asch'in varsayımının tersini kanıtlayarak şaşkınlık yarattığı için hemen ün kazandı.

Söz konusu deney bir grup insanın üç çizgi arasından, verilen bir örnek ile aynı uzunlukta olanı seçmesine dayanır.[11]

Çizgilerden biri örnekle aynı uzunluktayken, öteki ikisi gözle görülür bir şekilde farklıdır. Biri dışında grup üyeleri, deneyci tarafından yanlış değerlendirmeler yapmakla görevlendirilmişlerdir. Bu oyundan haberi olmayan denek ise zaman zaman öteki deneklerin, kendi duyularına açıkça ters düşen yanıtlar verdiğini izler. Denek, yapılan denemelerin yüzde 32'sinde çoğunluğun verdiği yanlış yanıtı benimser. Buna karşılık, deneklerden ayrı ayrı yanıt vermeleri istendiğinde yanlış yanıt oranı yüzde 1'den az olur. Başka türlü söylersek söz konusu deney bize, topluluk baskısının bireylerin seçimini çok güçlü biçimde etkilediğini göstermektedir.

Asch deneyinin binlerce çeşitlemesi gerçekleştirilmiştir. Bunların bazıları, yanlış yanıtlarının topluma ya da kendine zarar vereceğini bilse bile bireyin topluluğun normuna uyacağını saptamıştır.[12] Başka deneyler de, kişiler aykırı görüş belirttikleri zaman eleştirilmeyeceklerine inandıklarında, uyumculuğun önemli ölçüde azaldığını belirlemiştir.[13] Diğer deneyler ise başkalarının önünde dile getirilen tercihlerin, yazılı olarak belirtilenlerden çok daha uyumcu olduğunu ortaya koymuştur.[14]

Asch'in kendi çeşitlemesinde, deneyci ve yardımcıları, olup bitenden habersiz olan deneğe baskı yapmazlar, onu tedirgin edip küçük düşürmezler, ona gözdağı vermezler. Jerry Harvey, gözlemlenen uyumculuğun, "uyumculuğa iten baskılar"dan çok "ayrı düşme korkusu"ndan kaynaklandığı inancındadır.[15] Ne var ki, söz konusu etkenler birbirlerini dışlamaz. Kendisine baskı yapıldığını algılayan kişi, topluluğun ortak görüşüne uymamanın dışlanma tehlikesine yol açacağını düşünecektir. Peki ama yardımcılar, görüş farklılıklarına gözdağı vermeye yönelik hiçbir şey yapmazken, kişi neden kendisini baskı altında hissetsin ki? Günlük yaşamda, benimsenmiş değerlerden sapanlar hep rahatsız edilirler, bu nedenle de insan tanımadığı kişiler arasındayken görüş ayrılığı yaratmanın riskli olduğunu düşünür. Birey, haklı ya da haksız olsun, toplumun görüşlerine uymazsa dışlanacağı korkusuyla benimsenmiş görüşleri kabul etme baskısını hisseder. Bu yorum, deneyci ya da yardımcılarının, kişinin olası korkusunu yatıştırmaya çalıştıkları Asch deneyi çeşitlemelerince desteklenmektedir. İlk deneye oranla, bu

çeşitlemelerde saptanan uyumcu yanıtların oranı son derece düşüktür.

Toplum psikolojisi alanında başka ünlü bir deney de 1960'lı yılların başlarında Stanley Milgram tarafından gerçekleştirilmiştir. Milgram, bireylerin meşru bir otoritenin zalimce davranılması yolundaki buyruklarına uymayı hangi koşullarda reddedeceklerini saptamaya çalışmıştı.[16] Milgram, bu amaçla gönüllü denekler toplayıp, onlara cezanın öğrenmeyi nasıl etkilediği konusunda bilgi toplamak amacıyla başka deneklere elektrik vereceklerini ya da kendilerine elektrik verileceğini söyledi. Her deneğe "öğretmen" görevi verildi ve "öğrenci" görevini üstlenmiş başka bir denek eşliğinde laboratuvara girmesi söylendi. "Öğrenci" gerçekte deneycinin eğittiği bir yardımcıydı. Elektrikli sandalyeye oturtulmuş olan "öğrenci"ye elektrik telleri bağlanmıştı; "öğretmen"in yeri ise, 15'den 450 volta kadar 30 elektrik düğmesi bulunan bir jeneratörün karşısıydı. Jeneratörün gösterge tablosundaki voltajlar için bir uçta "hafif şok", ortada "çok güçlü şok", öteki uçta da "XXX" diye yazılı açıklamalar yer almaktaydı. İşte bu düzen içinde deneyci, "öğretmen"den sandalyeye bağlı "öğrenci"ye bazı sorular yöneltmesini ve aldığı her yanlış yanıtta verilen voltajı arttırmasını istemekteydi. Milgram'ın amacı, kişilerin buyruklara uymaya hangi noktaya kadar devam edeceğini saptamak olduğu için, voltaj arttırılsa bile "öğrenci" yanlış yapmayı sürdürmekteydi.

Milgram'ın denekleri nasıl davrandılar? Verilen voltaj artıp şoklar ağırlaştıkça, buna bağlı olarak da "öğrenci" acısının giderek arttığını gösteren belirtiler sergiledikçe, deneyden vazgeçmek istediler mi? "Öğrenci" ile "öğretmen"in ayrı ayrı odalara konduğu durumlarda, deneklerin yüzde 65 kadarı deneycinin buyruklarına sonuna kadar bağlı kalarak voltajı "XXX" derecesine kadar yükseltti. "Öğretmen" ile "öğrenci"nin birbirlerinin yanı başında oldukları durumlarda buyruklara uyma oranı daha düşük olduysa da, yüzde 30'un altına inmedi. Deneycinin buyruklarını telefonla verdiği durumlarda ise bu oranın yüzde 21'e kadar gerilediği görüldü. Son sonuç, uzaktaki bir kişinin olası hoşnutsuzluğunun, hemen yanı başımızdaki

birininkinden çok daha önemsiz bir tehdit oluşturduğunu gösterir.[17] Ne var ki, bu oran bile öngörülebilecek olanın çok üstündedir. Deneyin tümü, toplumun eleştirisinden nasıl çekindiğimizi olanca canlılığıyla gözler önüne serer.

Başka birçok kanıt da bu deneyden çıkan sonuçları desteklemektedir. Psikologlar, deneyimli konuşmacılar ile sahne yıldızları da dahil olmak üzere pek çok kişinin, dışlanmalarına yol açacak bir anlaşmazlık yaratma korkusuyla, kalabalık karşısında konuşmaktan çekindiğini belirtir.[18] Biyologlar da kişiler arasındaki gerginliklerin stres dediğimiz bir dizi fizyolojik tepkiye yol açtığını söyler.[19]

İnsanların dile getirdikleri tercihler için katlandıkları cezaların hem biçimi hem de ağırlığı çeşitlilik göstermektedir. Bazı açık tercihler, yukarı kalkan kaşlar, aşağılayıcı bakışlar gibi kınayıcı davranışlara yol açar. Başka bazı açık tercihler ise buna ek olarak, ölçülü eleştiriden acımasız kötülemeye kadar uzanan olumsuz yorumlar doğurabilmektedir. Bir başka tepki biçimi ise kişiye kimi fırsatların tanınmamasıdır. Bir konuda yanlış tarafta olduğu düşünülen kişiye iş verilmeyebilir ya da bir kulübe yaptığı üyelik başvurusu geri çevrilebilir. Fiziksel ceza türlerine gelince; kişi hırpalanabilir, hapsedilebilir, işkence görebilir hatta öldürülebilir de. Öte yandan, kişi açıkladığı bir tercih yoluyla çeşitli yararlar da sağlayabilir. Toplayabileceği ödüller; gülümseme, alkış, tebrik, ün, şeref, ayrıcalık, hediye, terfi ve korunma olabilir.

Bir grubun kabul edebileceği bir tercih bir başka grubu tedirgin edebilir. Devlet yardımına karşı olduğunu açığa vuran bir temizlikçi kadın, zorla geçinen komşularını rahatsız edebileceği gibi, kendisinin yüksek vergi ödediğini düşünen işverenini sevindirebilir. Kişinin açıkladığı bir tercih sonucu sağladığı net kazanç, onun *itibari yarar*ıdır. Başka deyişle, söz konusu tercihi seçmiş olmanın verdiği itibardan elde ettiği yarardır. Herhangi bir tercihi açığa vurmanın getireceği itibari yarar, yer ve zaman içinde değişiklik gösterebilir. Bu değişiklikler 3. bölümden başlayarak ele alınacaktır.

Yukarıda, bireyin belli bir tercihin uygulanmasından edindiği net kazancı, kişinin öz yararı olarak tanımlamıştık. İtibari

yarar ile öz yarar arasındaki ayırım, çalışmamızın daha ilerideki aşamaları açısından önemlidir. Öz yarar somut sonuçlardan kaynaklanırken, itibari yarar bireyin açık tercihine gösterilen tepkilerden doğar. Örneğin örtünme sorununa dönersek, öz yarar örtünmenin sağladığı kazançtan ve bunun bedelinden kaynaklanır; itibari yarar ise, kişinin örtünmeye ilişkin tutumuyla bağıntılı olan ödül ve cezaların sonucudur.

Anlatımcı Yarar

Şimdi de, bireyin kendisinin de yer aldığı karar verici topluluğun bir milyon kişiden oluştuğunu varsayalım. Dahası, söz konusu topluluğun, üyelerinin açık tercihlerinin ortalamasını alarak bir karara varacağını düşleyelim. Ele aldığımız bireyin, topluluğun kararını önemsiz bir ölçüde etkileyeceği açıktır. Açık tercihini 0'dan 100'e ya da tersine değiştirdiğinde, söz konusu karardaki değişiklik yalnızca 0.000001 olacaktır. Uygulama açısından birey, topluluğun kararını, kendi denetiminin ötesinde ve dolayısıyla kendi öz yararının da ötesinde verilmiş bir karar olarak kabul edebilir.[20] Bu durumda açık tercihini yalnızca itibari yarara mı dayandıracaktır? Fazla düşünmeden itibar açısından kendisine en büyük kazancı sağlayacak açık tercihi mi seçecektir? Soruyu somutlaştırmak için, saklı tercihi x'in 20, itibar açısından kendisine en büyük kazancı sağlayacak açık tercihi y'nin de 100 olduğunu varsayalım. Tercihini 100 için mi kullanacaktır? Öyle olmayabilir de. Birey olarak, bazen bize yöneltilen taleplere karşı çıkmanın etkisiz olduğunu bile bile ve kendimizi tehlikeye atarak direniriz.

Aktardığımız deneylerde, toplumsal baskılara boyun eğmeyen denekler de oldu. Üstelik, bu deneylerin bazı çeşitlemelerinde direnme yaygındı. Asch deneyinin bir çeşitlemesinde, deneycinin yardımcılarından biri denek daha yanıtını veremeden doğru yanıtı söyler, öteki yardımcılarsa yanlış yanıtlar vermeyi sürdürürler; bu çeşitlemede çoğunluktan yana verilmiş yanlış yanıtların oranı sadece yüzde 5.5'tir.[21] Milgram deneyinin de buna benzer bir çeşitlemesi vardır. Deneycinin buy-

ruklarına belirlenmiş zamanlarda karşı çıkma talimatı almış iki yardımcısı saf "öğretmen"le birliktedir. Bu yardımcıların verdikleri örnekler, buyruklara uyma oranını yüzde 10'a düşürür.[22]

Deneye dayalı toplum psikolojisi, son derece güçlü olsalar bile toplumsal baskıların tam olarak belirleyici olmadıklarını gösterir. İstediğimizi söylemek ya da yapmak için bazı toplumsal çatışmalara katlanmaya hazır olduğumuz açıktır. Demek ki yaptığımız seçimler, onaylanma ve saygı görmenin ötesinde bir gereksinimi de karşılıyor. Bu gereksinimin bireysellik, özerklik, onur ve dürüstlük olduğu öne sürülebilir. Seçme özgürlüğüne değer veriyoruz ve aklımızdan geçeni söylemekten, yüreğimizi açmaktan, benliğimizi korumaktan mutluluk duyuyoruz. Başka bir deyişle, hepimizin içinde "kendine karşı dürüst ol" diyen bir ses vardır. Bu sese kulak vermekle, misillemelere davet çıkartmak pahasına olsa bile bir tür tatmin duyarız. Öte yandan, bir düşüncemizi bastırdığımızda, bir isteğimizi olduğundan değişik gösterdiğimizde ya da yapmacık bir tavır takındığımızda, kişiliğimizden ödün vermenin rahatsızlığını yaşarız.

Daha önce tanıttığımız çerçeve içinde ele alındığında, bireyin kişiliğini koruma gereksinimi şu anlama gelir: kişiliğini en yüksek derecede geliştirebilmesinin yolu, 0 ile 100 arasındaki seçeneklerden saklı bir biçimde en çok hoşlandığını açıkça, herkesin önünde desteklemesidir. Bu tutumun vereceği tatmin duygusuna *anlatımcı yarar* adını vereceğiz. Daha önce kullandığımız terimlerle söylersek, en yüksek anlatımcı yarar değeri, y'nin x'e eşit olmasıyla sağlanacaktır. Birey, en çok tercih ettiği değer yerine başka bir değeri desteklerse, başka deyişle y'yi x'ten başka bir noktaya koyarsa, bu yararı feda etmiş olacaktır. Tercih çarpıtması ne denli büyükse, anlatımcı yarar yitiminin de o denli büyük olacağını varsaymak akla yakındır. Bireyin saklı tercihi $x = 20$ ise, $y = 70$ yerine $y = 40$ değerinde bir tercih yaptığında anlatımcı yarar yitimi azalacaktır.

Burada Asch deneyinin, toplumun değil de bireyselliğin gücünü göstermek için tasarlandığını anımsatmak isteriz. Asch, genel kanının tersine, Nazizm ve Stalinizmin yükselişiy-

le birlikte yayılan, insanların toplumsal taleplerce yönetilen kuklalar oldukları düşüncesinin ve uyumsallığa ilişkin diğer yüzeysel düşünce biçimlerinin itibarını zayıflatmak istemekteydi.[23] Bireyin eylemlerini, bir yandan kişiliğinin bir yandan da toplumun çatışan taleplerinin yönlendirdiğini kabul etmişti. Asch'in deneyi bu görüşü doğrulamış olsa da, uyum güdüsünün beklediğinden daha güçlü olduğunu ortaya çıkardı. Bu deneyin en önemli katkısı toplumun onayı ve kişinin özerkliği arasında, dış güven ve iç huzur arasında mübadele olabileceğini desteklemesinde yatar.

Bireyin özerklik arayışı, uyumculuk karşıtlığı ya da yığına karşı çıkma isteği ile karıştırılmamalıdır. Özerklik arayışı, uyumcu olmamaya benzer.[24] Uyumcu kişi güçlü toplulukları memnun etmekten mutluluk duyar. Uyumculuk karşıtı ise başkalarını öfkelendirmekten, toplumun beklentilerini boşa çıkartmaktan ve toplumsal ilişkilerden kaçınmaktan zevk alır. Demek ki, sapkın bir itibari yarar fonksiyonuna sahiptir. Ancak bu sapkınlığın, kendini öne sürme isteğine ters düştüğü söylenemez. Uyumculuk yanlısı gibi uyumculuk karşıtının da itibar gereksinimi, kendi bireyselliğini geliştirme gereksinimiyle rekabet içindedir. Kendisinin 20'yi, ama topluluğun ezici çoğunluğunun ise 30'u istediğini varsayalım. Yalnız muhalefet yapmak için 10'u desteklerse açık tercihini çarpıtmış, özerkliğinden bir ölçüde vazgeçmiş olacaktır.

Benliğini başkalarına gösterme gereksinimi yalnızca bencil bir dürtü, başkaları için ne gibi sonuçlar doğuracağına bakmadan, narsistçe kendini dışa vurma isteği değildir. Ama bu biçime bürünebileceği de kesindir. Karşı-kültürünün normlarını dışarıda tutarsak, toplumun tüm kısıtlamalarından kendini kurtarıp özgürleşmeyi göklere çıkartan, 1960'lı yılların sonunda yaygınlaşan, "takma kafana" mesajlı hippi felsefesini anımsamak yeter. Benliğini açığa vurma gereksinimi, başkalarını düşünmeye yönelik dürtülerden de kaynaklanabilir. Kişinin dışa vurmak istediği duygu, sivillerin bombalanmasından hissettiği tiksinti de olabilir. Demek ki, anlatımcı gereksinimler, toplumsal bir sorumsuzluğun belirtisi sayılmamalıdır. Çünkü her dışavurma dürtüsünün ahlaki açıdan savunulabileceğine

katılmayanlar da olacaktır. Ama burada göz önünde tutulacak nokta, bir anlatım gereksiniminin bulunduğudur; ve bu da, nasıl yargıladığımızdan bağımsız olarak, anlatım gereksiniminin tüm görüntüleri için geçerlidir.

Laboratuvar deneyleri, gerçek dünyanın karmaşıklığını ortadan kaldırarak bir görüngüyü yalıtma olanağı sağlar; ama bu arada, yalınlıkları nedeniyle, sözü edilen görüngünün gündelik durumlarda önemli bir yer tutup tutmadığı sorusunu yanıtsız bırakırlar. Dolayısıyla Asch ve Milgram'ın deneyleri, özerklik gereksiniminin laboratuvarın seyreltilmiş atmosferinde önem kazandığını gösterirler. Ama bu gereksinimin, kişinin günlük yaşamda karşılaştığı seçim yapma durumlarında taşıdığı önemi belirtmezler. Neyse ki bir dizi klinik çalışma, bize bu konuyla ilgili önemli ipuçları veriyor. Bu ipuçları deneylerden çıkan kanıtlarla birleştirildiğinde, bireyin kişiliğini başkalarına gösterme gereksiniminin genel ve evrensel olduğunu gösterir.

Yaptıkları çalışmalarda bu gereksinimi saptamış olan klinik psikologlar arasında Sigmund Freud, Gordon Allport, Erich Fromm ve Abraham Maslow'u sayabiliriz.[25] Bu psikologlar, çok küçük yaştan başlayarak insanların kendi başlarına karar vermekten, düşüncelerini özgürce açıklamaktan ve kendi kaderlerini yönlendirmekten mutluluk duyduklarına işaret ederler. Yaptıkları gözlemlere göre, bireyin olgunlaşma sürecine damgasını vuran etken, bağımsız bir kimlik bulma ve bu kimliği yerleştirme kararlarının üzerinde toplum denetimini kısıtlamaya yönelik bir mücadeledir. Kuramsal ayrıntılarda farklılıklar gösterseler de saydığımız klinik psikologlar, bağımsızlık gereksiniminin derinlere uzanan bir dürtüden kaynaklandığı görüşünde birleşirler ve toplumsal taleplerin düzenli olarak bireyi bu gereksinimi bastırmaya zorladığını da kabul ederler.

Araştırmacılar, insanın kendi benliğini bastırmasının kişisel sonuçlarını anlamaya büyük çaba göstermişlerdir. *Uygarlık ve Yol Açtığı Hoşnutsuzluklar* adlı yapıtında Freud, bireyselliğin bastırılmasının uygarlığın gelişmesine olanak tanıdığını, ama bu bastırılmanın da çeşitli psikolojik sorunlara yol açtığını ileri

sürmüştü.[26] Freud'un izinden giden başka araştırmacılar, aşağılanmışlık, öfke ve kızgınlık duygularıyla, çeşitli kaygı, takıntı ve korkuları da "olması gerekenin acımasız egemenliğine", yani bireyselliğin başkalarıyla geçinme yükü altında bastırılmış olmasına bağlarlar.[27] Diğer araştırmacılar da, kendi kişiliğini bastırma ve fiziksel bozukluklar arasında bir bağ kurar.[28] Bu araştırmacıların yöntemleri ve ulaştıkları sonuçlar tartışılabilir; ama burada önemli olan nokta, tercih çarpıtmasının mide ülseri ve yüksek tansiyon gibi hastalıkları körüklediğini öne sürmeleridir.

Bireyin kişiliğini gerçeğe uygun biçimde dışa yansıtma dürtüsü insandan insana büyük farklılıklar sunmaktadır. Bazı kişiler bedeli ne olursa olsun benimsedikleri bir tutumu sonuna kadar sürdürürler. Örnek olarak, ölümle karşı karşıya geldiklerinde bile sapkın olduğu söylenen görüşlerinden vazgeçmemiş olan Sokrates, Hallac-ı Mansur ve Giordano Bruno'yu sayabiliriz. Tarih boyunca, daha az tanınan pek çok kişi de işkencelere katlanıp davasına bağlı kalmış, özgürlüksüz yaşamaktansa ölmeyi tercih etmişti. İradesi böylesine güçlü ve bağımsızlığını ısrarla koruyan bu gibi kişilerin yanı sıra, toplumun beklentilerini yerine getirmeyi ve yetkililerini hoş tutmayı bir saplantı haline getirmiş kitleler vardır.

İnançlarına bağlı kaldıkları, buyruklara direndikleri ya da güçlülere karşı çıktıkları için acı çekmiş kişiler her kültür tarafından yüceltilir. Yaşar Kemal'in destanlarında tekrar tekrar karşımıza çıkan öğelerden biri, köylülerin karşı koyamadıkları baskılarla mücadele eden gözü pek kanun kaçağıdır.[29] Aynı şekilde, Hollywood yapımı kovboy filmlerinin tipik kahramanı da yığınlardan ayrı duran ve haksızlığı kabul etmeyen, başına buyruk biridir. Ödün vermez bağımsızlığı kahramanlık olarak görmemizin temel nedeni, bunun insanlık tarihinde kural değil de kural dışı olmasıdır. Başka bir nedeni ise, şu ya da bu ölçüde her birimizin kendimizi kişisel bağımsızlıkla özdeşleştirmemizdir.

İnsanların kişiliklerinin farklılıklar göstermesi apaçık bir gerçekse de, bazı davranış uzmanları, kendini kanıtlama gereksiniminin bireyden bireye değişmediğine inanmakta, insanla-

rın eylemlerinin en başta toplum tarafından teşvik edilerek belirlendiğini savunmaktadır. Bu uzmanlara göre insanların farklı seçimlerde bulunmasının nedeni, ceza ve ödül seçeneklerinin farklı olmasında aranmalıdır; sözünü ettiğimiz seçenekler herkes için aynı olsa, davranışlardaki farklılıklar kaybolacaktır.[30] Bu mantığa göre kahramanların kahramanca davranmasının nedeni, başkalarına tanınmayan olanaklardan yararlanabilmeleridir. Kendilerini büyük tehlikelere atarlar, çünkü şöhreti yakalamak için olağanüstü fırsatlar bulurlar.

Toplumun vereceği ödüller ve cezalar, bütün bu öykünün kuşkusuz önemli bir bölümü. Ama bundan, kendini kanıtlama gereksiniminin ek bir neden oluşturamayacağı sonucu çıkmaz. Böyle bir gereksinimi varsaydığımızda, bu gereksinimin herkeste aynı olması gerekmez. Zekâ ve güvenilirlik gibi nitelikler kişiden kişiye değişebiliyorsa, kendini kanıtlama gereksinimi de değişebilir pekâlâ. Asch ve Milgram'ın deneylerinde, tıpatıp aynı toplumsal baskılar altında kalan kişilerin, çoğunluğun yanıtlarına değişik tepkiler gösterdiklerini yukarıda görmüştük. Aynı şekilde, bir insanın farklı durumlarda değişik davrandığı görülebilir. Dininden dönmektense ölmeyi tercih edebilecek bir rahibe, nezaket uğruna, hiç sevmediği bir tabloyu sevdiği izlenimini verebilir. İnsanların tercih belirtirken verdikleri kimi ödünlerin bireyselliklerini ve kendilerine olan saygılarını ciddi biçimde tehlikeye atabildiği, diğer bazı ödünlerin ise yalnızca rahatsızlık verdiği ortadadır.

Özerklik oluşturma ve içten görünme gereksiniminin insandan insana neden değiştiğinin basit bir açıklaması yoktur. Aynı toplumsal ortamda yetişmiş çocuklar birbirinden son derece farklı kişiliklere sahip olabildiklerine göre kalıtımın payı olmalı. Gene de yetiştirmenin payı azımsanmamalı. Çocuklar büyürken, bazı uyum gösterme biçimlerini şerefsizlik olarak değerlendirmeyi öğrenirler. Sözgelimi, birçoğu ailelerinin onuruna hiçbir zaman zarar getirmemeyi ve ne pahasına olursa olsun ülkelerine sadık kalmayı öğrenirler. İnsan kişiliği durağan olsaydı, gençlere şeref ve dürüstlük aşılamaya herhalde ana-babalarla öğretmenler bu kadar büyük zaman ayırmazlardı. Aynı şekilde toplumlar da üyelerine, dıştan gelen bas-

kılara karşı koymayı sağlayan normlar aşılamaya çalışmazlardı.[31] Sözünü ettiğimiz normlara örnek olarak, "Gönül gözümle bakar da haklı olduğumu görürsem, bana binlerce, on binlerce kişi karşı dursa bile yoluma devam ederim" diyebilen Konfüçyüs'ün içtenlik ülküsünü verebiliriz. Bu norma bağlı kalanlara Konfüçyüs, paha biçilmez bir ödül olan huzuru vaat etmişti.[32]

Karar verinede özerklik gereksiniminin belirleyicileri üzerine daha çok şey söylenebilir. Ama bu kitabın amaçları açısından, herhangi bir durumda her bireyin *belirli* bir ölçüde kendini kanıtlamaya gerek duyduğunu kabul etmek yeterlidir. Toplumsal baskılar, bazı duygularını olduğundan farklı göstermesinde kişiyi daha temkinli kılabilir. Şimdi de bunun altında hangi hesapların yattığını ele alalım.

Bireyin Açık Tercih Seçimi

Buraya kadar olan tartışmamızın özü, açık bir tercihte bulunmanın üç ayrı kazanç sağladığıdır: öz yarar, itibari yarar ve anlatımcı yarar. Sözünü ettiğimiz yararlar, Woody Allen'ın güldürülerinde zekice yakaladığı türden takaslar yaratır. Allen'ın karakteristik kahramanı, bilinçli olarak benliğini korumaya çalıştığı için kendini üstün, başkaları topluma kendisinden daha iyi uyum sağlamış gibi göründükleri içinse kendini aşağı hisseder.

Şimdi Allen'ın tespit ettiği takasın özgüllüğünü saptayacağız. İşi kolaylaştırmak için, yarar kaynaklarının toplamının alınabildiğini varsayalım. Başka deyişle, kişinin bir açık tercihinden sağladığı *toplam yarar* şuna eşittir: toplumun kararından edindiği öz yarar, *artı* yol açtığı toplumsal tepkilerden edindiği itibari yarar, *artı* benliğini sergilemekten ortaya çıkan anlatımcı yarar.[33]

Bireyin saklı tercihi olan x, tanım gereği, bireyin öz yararının en üst noktaya ulaştığı, 0 ile 100 arasında yer alan bir seçenektir. İstekleri konusunda tamamen dürüst olduğunda anlatımcı yararı en üst noktasına ulaştığı için, bu yararını doruğuna

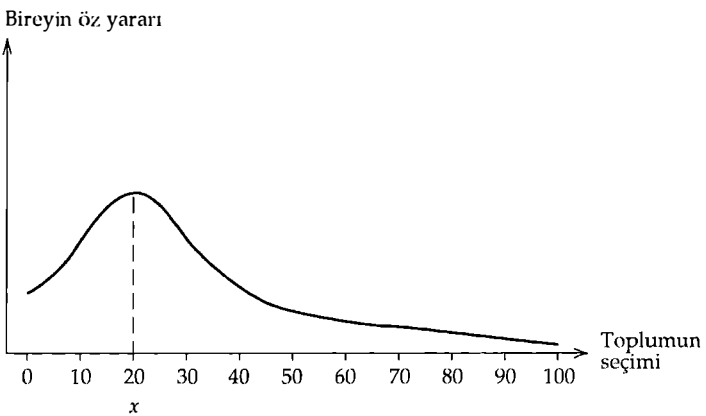
çıkaran açık tercih de x'e eşittir. Şekil 2.2'de her iki yararın da en üst değerlerine 20'de ulaştıklarını görüyoruz. Burada gösterilen öz yarar fonksiyonunun Şekil 2.1'dekinden farklı olduğuna dikkat ediniz. Bunun nedeni, bireyin açığa vurmak üzere seçtiği tercih ne olursa olsun, toplumun kararının dar bir aralıkta kalacak olmasıdır. Gene de, öz yarar 20'de en üst değerine ulaşmaktadır. Bu durum, $y = x$ eşitliğini kurarak bireyin toplumun kararını, kendi saklı tercihine *en yakın duruma* çekebileceğine işaret eder.

Şekle göre, kişinin itibari yararı en yüksek değerine açık tercihi 80'ken ulaşacaktır. İtibari yararın kaynakları, bireyin toplumun sunduğu seçeneklere getirdiği saklı sıralamayı belirleyen kaynaklardan farklı olduğu için, bu değerin 20'den farklı olması pek de şaşırtıcı değildir.[34]

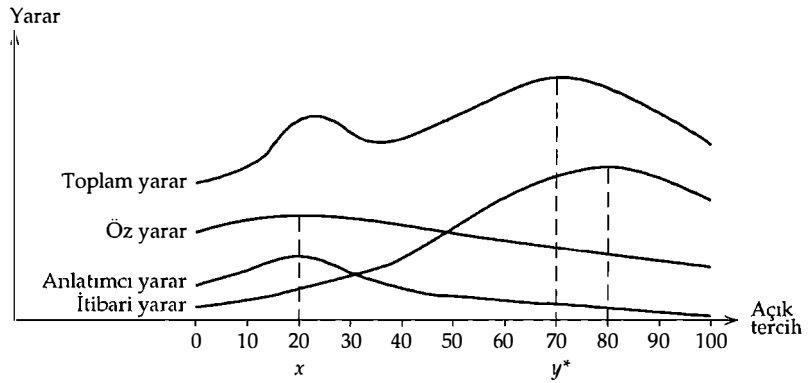
Şekil 2.2'de, bireye en yüksek toplam yararı sağlayan açık tercihin, yani bireyin optimum açık tercihinin $y^* = 70$ olduğu görülmektedir. Bu optimum 50 birimlik bir çarpıtma gerektirmektedir. Kişi 70'i tuttuğu izlenimini verdiğinde, tamamen dürüst davranıp 20'yi desteklediğinden daha fazla itibari yarar elde etmiş olur. Ne var ki, itibari yararın artmasının bedeli vardır. Hem öz yarar hem de anlatımcı yarar, en yüksek değerlerinin altında kalacaklardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, çok üyeli bir toplulukta, üyelerden birinin topluluğun alacağı karar üstündeki etkisi genelde yok gibidir. Ama, önemli konumdaki bir üyenin sözü son derece etkili olabilir. Örneğin, bir başbakan yaptığı bir açıklamayla milyonlarca kişiyi istediği yöne çekerek açık tercihine ağırlık kazandırabilir. Bununla birlikte, tipik bir üye için toplumun kararı özünde sabittir. Şekil 2.3'te görüldüğü gibi sabit bir karar, öz yarar fonksiyonunu neredeyse düzleştirmektedir. Bu şekildeki itibari yarar ve anlatımcı yarar fonksiyonları bir önceki şekildekilerde aynı olmalarına rağmen, optimum açık tercih 75'tir. Bu değer 55 birimlik bir çarpıtmayı ifade eder. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, toplumun kararlarını etkilemede en ufak bir umudu olmadığında bile, bireyin saklı tercihinin açık tercihini etkileyebileceğidir.

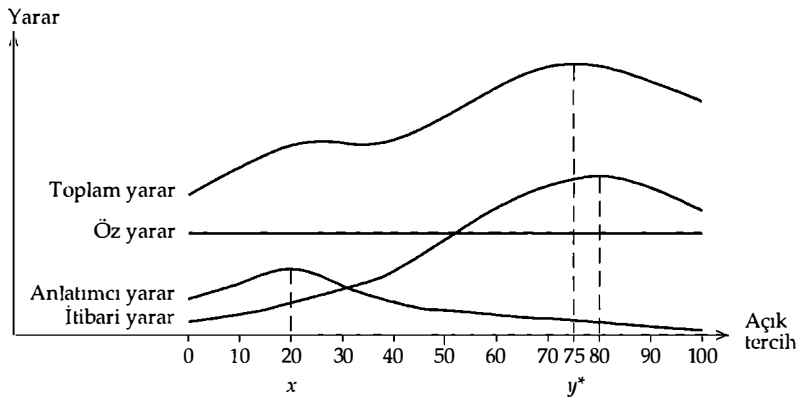
Ana çizgileriyle sunulan bu çerçeve, kişilerin açık tercih seçeneklerinin sonuçlarını çeşitli boyutlarda sıralayabileceklerini varsayar. Kişiler, gelecekteki olanakları kestirebilir ve belirli bir seçeneğin ideal seçeneklerine ne denli "yakın" düştüğünü değerlendirebilirler. Bu görüşe yapılabilecek itiraz, insanların, şekillerde gösterilen ince ayırımları yapabilmelerini sağlayacak bilişsel kaynaklardan yoksun olduklarıdır. Bu itirazın geçerli bir yönü var kuşkusuz. Ancak bir model oluştururken amaç gerçekliği yeniden üretmek değil, bir yüzünü öne çıkartarak vurgulamaktır. Burada verilen çerçevenin özü, kişilerin bekledikleri ödül ve cezalara dayanarak açık tercihlerini seçtikleridir. Hepimiz, öfkeli bir bakışla toplumsal dışlamayı, kılık kıyafet özgürlüğüyle örtünme buyruğunu rahatlıkla birbirinden ayırt edebiliriz. Az önce sunduğumuz çerçeve böylesi ayırımları tartarak, açık tercihlerimizi belirlememizi sağlayan sürecin kilit öğelerini tespit ediyor. Bu çerçeve, tercih çarpıtmasının toplumsal etkilerini araştırmak için kullanacağımız ikili tercih modelinin köşe taşlarından birini oluşturur.

Şekil 2.1 Bireyin öz yarar fonksiyonu. Bu fonksiyonun biçimi, 0 ile 100 arasındaki seçeneklerden kişinin toplumun 20 değerini seçmesini saklı olarak istediğini gösteriyor.

Şekil 2.2 Toplam yarar ve bileşenleri. Yatay eksen bireyin dışavurumcu seçeneklerini gösterir. Kişi, açık tercih değeri olarak 70'i seçerek, üç yarar biçiminin toplamını en yüksek değerine taşımış olur.

Şekil 2.3 Toplumun kararının bireyin denetiminin dışında kaldığı bir durum. Öz yararı sabit olduğu için birey açık tercihini, itibari yararı ile anlatımcı yararı arasında iki yönlü bir takas yaparak seçer.

Tercih Çarpıtmasının Olanaklılığı

Şimdi de açık tercihlerimizi nasıl denetlediğimiz konusunu ele alalım. Uygulama açısından bakıldığında, tercih çarpıtması, bir sayı dizisindeki herhangi bir sayıyı seçmek kadar kolay değil elbette. Gerçekte, istediğimiz *herhangi bir* tercihi yansıtma gücüne sahip miyiz?

Açık tercihlerini yönetme sanatında kimileri diğerlerinden daha başarılıdırlar. Belirli bir adayı desteklediği izlenimi uyandırmayı isteyen bir kişinin, bunu uygun bir ses tonuyla söylemesi ve örneğin rakip aday övüldüğünde karşı çıkmak gibi, bu söyledikleriyle tutarlı davranışlarda bulunması gerekebilir. Gene de kişinin bu tür çabalarını istenç dışı el, kol ve beden hareketleri boşa çıkarabilir.[35] Gözünü kırpması, kafasını kıpırdatması ve yüzünün anlatımı içtensizliğini ortaya çıkarabilir. Gözlemciler kişinin beden dilinde ipuçları bulup, söylediklerinden rahatsızlık duyduğunu sezebilirler. Ne olduğunu tam anlamıyla belirleyemeseler de, kişinin bir şeyler gizlediğini anlayabilirler. Konuşurken yaptığı yanlışlar da, belirli bir politik eğilimden yana görünme çabasını yıpratabilir. Kekelemesi, dilinin sürçmesi, dilbilgisi yanlışları yapması, cümleleri yarım bırakması da kişinin kararsızlığını ya da aklının karışıklığını ortaya çıkarabilir. Goffman'ın *The Presentation of the Self in Everyday Life* (*Günlük Hayatta Kişinin Kendini Sunması*) adlı ünlü denemesi; insanların, uyandırdıkları izlenimi denetleme açısından farklı yetilere sahip olduklarını gösterir. Başka incelemeler de, beden dili üzerindeki denetimin kişiden kişiye büyük değişiklikler gösterdiğini belirtiyor.[36]

Sahne yıldızları gibi başarılı politikacılar da uyandırdıkları izlenimleri yönetme konusunda son derece yetenekli kişilerdir. Ne var ki, bu yeteneklerini sürekli kullanmazlar; herkesin gözünün önünde olmadıklarını düşündüklerinde rahatlar ve savunmalarını gevşetirler. Dolayısıyla, zaman zaman, daha sonra pişman olacakları yönünde izlenimler uyandırırlar. 1990'ın haziran ayında, ABD Senatosu'nda azınlık grubu lideri olan Robert Dole, Mihail Gorbaçov'un konuşmasını dinlerken, Sovyet yönetiminin söz konusu konuşmayı bir televizyon kanalından

canlı olarak yayınlattığını bilmiyordu. Konuşmasının bir yerinde Gorbaçov, işgal altındaki topraklara Sovyet Musevilerini yerleştirdiği için İsrail'i eleştirmeye başladı. Tam bu sırada kameralardan biri Dole'u, başını bu sözleri onaylar gibi sallarken yakaladı. Musevi-Amerikan gruplarıyla zaten gergin olan ilişkilerine daha da zarar vereceği korkusuyla Dole'un bu baş hareketinden pişmanlık duyduğu söylenmektedir.[37]

Yüz kızarması, kişinin gizlemeye çalıştığı duygularını gözler önüne seren istenç dışı bir anlatımdır. Kendi imajının ya da benliğinin değer yitirdiğini fark ettiğinde kişinin yüzü kızarır. Bastırmış olmanın daha iyi olacağı duyguları açığa vurduğunun farkına vararak utanır ya da gerçek duygularını dışa vurma cesaretini toplamış olmayı dileyerek suçluluk duyar. Her iki durumda da, denetleyemediği bir rahatsızlık duyar ve yüzünün kızarmasıyla da bu duyguyu topluma yansıtmış olur. Yüz kızarma eğilimi bebeklikten sonra ortaya çıkar ve yetişkinlerin dünyasına uyum sağlama çağı olan gençlik döneminde doruk noktasına ulaşır. Erişkinlik döneminde ise giderek azalır; bundan toplumsal deneyim kazandıkça kişinin duygularını daha iyi denetleyebildiği sonucunu çıkarabiliriz.[38] Benimsediğimiz kavramsal çerçeve içinde yüz kızarması, kişinin itibari yararı ile dışavurumcu yararını birbiriyle uyuşturamamasının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Verdiği izlenimi ustalıkla denetleyebilen bir kişi, belirli bir konuda, her biri farklı bir dinleyici kitlesi için düzenlenmiş birçok ayrı açık tercihe sahip olabilir. 1989 yılında bir Sovyet yurttaşı ülkesinin baskıcı bir komünist rejim tarafından yönetildiği dönemde "altı ayrı yüz" takınabildiğini açıklamıştı: "birincisi karım için; biraz daha az samimi bir ikincisi çocuklarım için, evde duyduklarını ağızlarından kaçırabilirler diye; üçüncü yüzüm, yakın arkadaşlarım için; dördüncüsü tanıdıklarım için; beşincisi, iş arkadaşlarım için; ve altıncısı da, kamuoyu için."[39] Bu yüzler, doğrulukları ve açıklıkları giderek azalan bir biçimde sıralanmışlardı. Yabancılara oranla yakın arkadaşlarına daha güvenli bir şekilde açılabilirdi. Bunun yanı sıra, düzenli olarak görüştüğü kişileri aldatması görece daha zordu. Tanıdıkları beden dilinin özelliklerine alışkın olduklarından, yabancıların,

yorumlamayı bir yana bırakın, farkına bile varamayacakları samimiyetsizlik belirtilerini yakalayabilirlerdi.

Demek ki uygulama açısından bakıldığında, herhangi bir tercihin "kamuya açıklığı" kesintisiz bir çizgide değişiklik gösterir. Bir uçta, gerçek anlamda tek bir kişi tarafından bilinen, tercihin kişiye özel biçimi, öteki uçtaysa, yabancıların yanında gösterilen, kamuya açık biçimi yer alır. Bu kitabın kalan bölümlerinde, başka hiçbir niteleme yapılmaksızın kişinin açık tercihinden söz edildiğinde, çizginin bu ikinci ucunda bulunan tercihi belirtilmiş olacaktır.

Tercih çarpıtması her zaman istenen etkiyi yaratmasa da, toplumsal açıdan önem taşıyan birçok durumda sıkça ve ustalıkla gerçekleştirilen bir edim olduğu ortadadır. Tercih çarpıtması her devirde kişisel başarının vazgeçilmez araçlarından biri olmuştur. Bir 16. yüzyıl özdeyişi şöyle der: *Nescit vivere qui nescit dissimulare* – Benliğini gizlemesini bilmeyen, yaşamayı da bilmez.[40]

Toplumsal Seçimler ve Kişisel Seçimler

Kitabın temaları geliştikçe, şu ana kadar önem vermediğimiz bir özelliğin yol açtığı çeşitli sonuçları da görmeye başlayacağız. Bu özellik, kişinin bilgi edinme, saklama, anımsama ve işleme yetisinin sınırlarıdır.[41] Bu sınırların en önemli sonuçlarından biri de, kişinin kendisini ilgilendiren her konuda kafa yoramayacağıdır. Biyolojik gereksinimler nedeniyle, düşüncelerimizi kendi refahımız açısından doğrudan öneme sahip ve denetleyebileceğimiz konularda yoğunlaştırıp, diğer konularda başkalarının yargı ve seçimlerine dayanırız.

Her birimiz dikkatimizi yaygın konuların küçücük birer kümesine yönelttiği için, bir sürü konu az sayıda kişinin ilgi alanına girer. Birçok konuda karar tek bir kişi tarafından alınır; başkaları hiçbir tutum benimsemez ve kararı alan kişiyi de cezalandırmazlar. Örnek vermek gerekirse, kahvaltıda ne yiyeceğime genelde ben karar veririm. Ekmek yersem kınanmam, meyve suyu içersem de kutlanmam. Demek ki, yaptığım seçimler itibarımı ciddi bir şekilde etkilemiyor.

Böylece *tamamen kişisel* bir seçimin özelliklerini saptamış olduk. Şekil 2.4 bireyin toplam yararında itibari bileşeninin yer almadığı bir durumu göstermektedir. Bu örnekte dikkat edilmesi gereken nokta, kişinin optimum açık tercihinin saklı tercihiyle örtüştüğüdür.

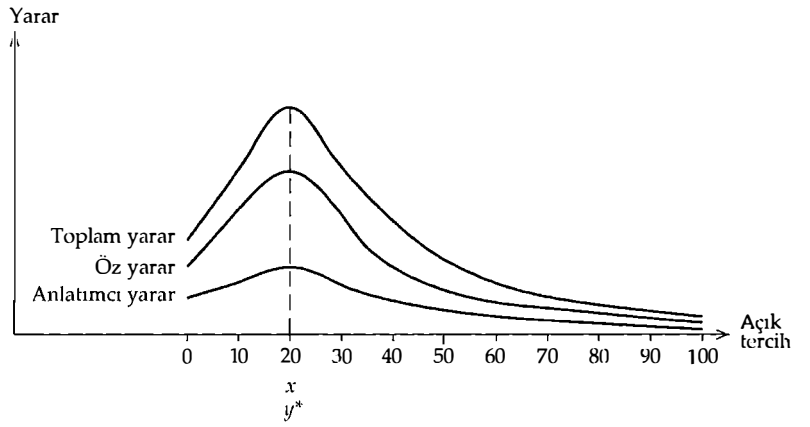
Herhangi bir konunun birçok kişiyi ilgilendirebileceği varsayımından yola çıkarak birçok konunun da hiç ilgi çekmediğini gördük. Üyelerinin işgüzarlık eğilimlerine rağmen, toplum her birimize kişisel seçimler yapabileceğimiz bir alan ayırır; bu alanda gönlümüzce davranabiliriz. Söz konusu nüfuz aktarımının en kesin bedenleşmesi mahremiyet hakkıdır. Kendi evimizde genelde bilgi, beklenti ve önceliklerimizin ışığında özgürce karar vermeye yetkiliyiz. Evimizin dışında ise, özgürlük alanımız çok daha sınırlıdır.

Daha önce tek bir bireyin, topluluk kararı üzerindeki etkisinin göz ardı edilebildiği bir durumu incelemiştik. Böyle bir durumda kişi, Şekil 2.3'te görüldüğü gibi itibar kazanmak için benliğinden ödün verecek, benliğini tamamen korumak isterse de topluluğun seçimini hiç etkileyemeden itibar yitirecektir. Öyleyse önündeki seçim *tamamen toplumsal* bir seçim olarak tanımlanabilir.

Tamamen kişisel ve tamamen toplumsal seçimler birbirine karşıt iki uç oluşturur. Tamamen kişisel bir seçimde itibari yarar yoktur; tamamen toplumsal bir seçimde ise öz yarar büyük ölçüde sabittir. Yaptığımız seçimlerin pek çoğu bu iki uç arasında yer alır. Komşularım eğer bahçemi yüksek bir duvarla çevreleme isteğime sıcak bakmıyorsa ve gösterdikleri tepki sonunda ben de tasarımı gözden geçirmek zorunda kalıyorsam, çeşitli tercihleri yansıtan bu seçimim "toplumsal" olarak nitelendirilebilir. Ama bu seçim tamamen toplumsal değildir, çünkü sonucu belirleyen benim açık tercihimdir. Başka bir deyişle, duvarın yapılıp yapılmaması yalnız benim tavrıma bağlıdır. Az önce kabul ettiğimiz anlamda toplumsal kararlarda itibari yarar bazen öteki yararlardan çok daha önemlidir. Buna örnek olarak, kişinin baloya giderken ne giyeceğine karar vermesi gösterilebilir.

Bireysel seçim konusundaki en ihtimamlı kuramı geliştirmiş olan ekonomide, genellikle itibari yararın hiçbir zaman

önem taşımadığı ve kişinin kendine duyduğu saygının yitirilmesinin de ciddi bir olasılık olmadığı savunulur ve öz yararın toplam yarara eşit olduğunu varsayılır. Buna uygun olarak da, önde gelen ekonomi ders kitapları, karar vereni "egemen", yani seçimlerini başkalarının isteklerine uydurması gerekmeyen biri olarak kavramlaştırır.[42] Daha önce belirttiğimiz nedenlerden ötürü, egemenlik varsayımı kimi bağlamlarda gerçeğe oldukça yakın düşer. Ne var ki, ekonomistler açısından önem taşıyan seçimlerin çoğunu, toplumun da karıştığı kişisel seçimler ya da *yarı kişisel* seçimler olarak nitelendirmek daha doğru olur. Kişinin ev ya da araba almaktan edindiği doyumun bir bölümü toplumsal konumunu yükseltmesinden gelir.[43]

Şekil 2.4 Tamamen kişisel bir seçim. Sonuç bireyin kendisinden başka kimseyi ilgilendirmemektedir; bu nedenle de toplam yararında itibari bileşen bulunmamakta, optimum açık tercihi de saklı tercihine eşit bulunmaktadır.

Demek ki, tüm piyasa seçimlerini tamamen kişisel seçimler olarak algılamak yanlış olur. Ama egemenlik varsayımını, kişinin itibarına ilişkin kaygılarının neredeyse her zaman büyük önem taşıdığı etkinlik alanlarına taşımak özellikle ciddi bir yanlıştır. Kişilerin birbirlerinin tercihleriyle sürekli ilgilendikleri politik konular bu gibi etkinlik alanları içinde yer alır. Önem

taşıyan politik konular bireylerin iç ve dış huzur arasında bir takas yapmasını gerektirir. Dolayısıyla, bu konular insanları sık sık itibarları ve bireysellikleri arasında seçim yapmaya zorlar.

Kuşkusuz, böylesi takaslarla suskun kalarak başa çıkıldığı durumlar da vardır; bir Amerikalının eşcinsellere orduda görev verilmesi konusunda bir tercih belirtmekten kaçınması buna örnektir. Suskun kalmanın iki olumlu, iki de olumsuz yanı bulunabilir. Tercihini açıklamayan bir kişi başkalarına zarar verebilecek bir tavır almaktan sakınarak cezalandırılmayı engeller ve tercih çarpıtmasının içsel bedelini azaltır. Öte yandan, kişi alabileceği ödüllerden vazgeçer ve saklı tercihini gizlemiş olur. Kimi tartışmalı konularda, bu çeşitli kazanç ve kayıpların toplamı, herhangi bir tercihi dile getirmekten elde edilecek net kazancı geçebilir.

Bazı durumlar kişiye bir seçenek daha sunar: zor seçimler sunan karar verici topluluğu terk etmek. "Çıkış" olarak nitelendirebileceğimiz bu seçenek, bazı durumlarda gidişattan hoşnut olmasa da bunu değiştirecek gücü olmayan topluluk üyeleri tarafından kullanılır.[44] Oturduğu mahallede suç oranının artmasından rahatsız olan bir ev sahibi, tasını tarağını toplayıp başka yere taşınabilir. Ne var ki, birçok durumda çıkış seçeneğinin bedeli katlanılamayacak kadar yüksektir. Yaşam koşullarını beğenmeyen Tanzanyalı bir dükkân sahibinin kendini bu koşullardan kurtarması neredeyse olanaksızdır. Ustalıkları başka yerlerde işe yaramayabilir ve kendisini kabul edecek bir ülke de bulunmayabilir. Aynı şekilde, kamu harcamalarının çoğunun israf olduğuna inanan Amerikalı bir vergi yükümlüsü de, hapse girmeyi göze almadan vergi ödeme yükümlülüğünden kurtulamaz. Demek ki, uygulamadan kaynaklanan çeşitli nedenlerle, çıkış seçeneği her zaman kullanılamaz. Yaptığımız seçimler çoğu kez belirli bir tercihi dile getirmek ya da suskun kalmakla sınırlıdır.

Bölünmüş Benlik

Geliştirdiğimiz model bireyi ekonomik, toplumsal ve psikolojik olmak üzere çeşitli mutluluk kaynaklarına sahip olarak be-

timlemektedir. Bu üç mutluluk kaynağı, birbirinden farklı birey anlayışlarına sahip bilim dalları tarafından incelenegelmiştir. *Homo economicus* toplumsal baskılardan muaf, iç çalkantılardan uzak, yarar hesapları yapan, kendi kendini denetleyen bir makinedir. Tüm kimliği toplumsal itkilerin ürünü olan *homo sociologicus* ise, toplumun talepleri tarafından yönetilir. Yaygın bir anlayışa göre de *homo psychologicus*, vicdanının buyruklarından kaçmaya çalışan, acılar içinde kıvranan, fakat çabaları nadiren başarı getiren dürtüsel bir ruhtur.

Bu yorumlar, basitleştirici olsalar da, insan davranışına ilişkin değerli bilgiler sağlamaktadır. Ne var ki, her biri aydınlattığı kadar karanlıkta da bırakıyor. İleride göreceğimiz gibi, karma bir model, tek bir bilim dalına dayanan rakip modellerin açıklayamadığı birçok olguya ışık tutacaktır.

"Bölünmüş benlik" kavramı, yani birbirleriyle rekabet edebilen, birden çok iç gereksinimi barındıran bir benlik kavramı yeni değildir. En azından Platon'un bilgelik, toplumsal statü sağlama ve zevk almayı amaçlayan "üç bölümlü ruh" anlayışına kadar uzanır.[45] Adam Smith'in ilk yazılarında da, bireyin özel çıkarlarıyla toplumun bir üyesi olarak beslediği çıkarlar birbirinden ayrılmıştır.[46] Kant'ın "kategorik emir"i, eyleyen ile eylemi yargılayan arasındaki ayırıma dayanır.[47] Son derece tartışmalı bir başka seçenek de Freud'un id, ben ve üst-ben üçlemesidir.[48] Son olarak, John Elster ve Thomas Schelling bireyin farklı zamanlardaki çıkarlarını içeren bir benlikler dizisi oluşturmuşlardır.[49] Bölünmüş benlik kavramının birçok çeşitlemesinin olması bir sorun değil. Kimi çalışmalarda toplumu yaşa, kimisinde ise mesleğe göre sınıflandırdığımızda olduğu gibi bu çeşitlemelerden her biri ayrı bir amaca yöneliktir.

Burada tanıttığımız üç bölümlü yapı, benliği bölümsüz varsayan yöntemleri geçersiz kılmamakta, bunların yararlı oldukları alanları kısıtlamakla yetinmektedir. İtibar kaygılarının önem taşımadığı yerlerde, üç bölümlü bireyimiz, standart bir ekonomi kitabındaki bölümsüz birey, yani *homo economicus* gibi davranacaktır. Ama şunu da ekleyelim. Duygulardan arınmış olduğu için *homo economicus* ne günah çıkartmaya gider ne de psikiyatrdan medet umar. Oysa önerdiğimiz üç bölümlü birey,

yaptığı seçimler vicdanını rahatsız edeceğinden günah çıkartmaya da psikiyatra da gidebilir. İçinden gelen bir ses, toplumsal baskıya boyun eğdiği ya da maddi refah uğruna değerli bir ilkeyi göz ardı ettiği için kendisini suçlayabilir. Zamanla en iyi seçimi yaptığına inansa bile, sürekli bir suçluluk ve kızgınlık duygusuna kapılabilir.

Zalim bir yönetimin, söz konusu bireyden, en iyi arkadaşını tezgâhlanmış bir suça bulaştırmasını istediğini düşünelim. Bu isteği yerine getirirse huzur içinde yaşamasına izin verilecek, aksi takdirde öldürülecektir. Yönetimin isteğine uyup arkadaşının suçlanmasını sağladığını ve arkadaşının da korkunç biçimde katledildiğini varsayalım. Verdiği bu karar yüzünden yaşamının kalan yıllarında acı çekeceğini görmek pek de zor olmasa gerek. Sıradan bir örnek vermediğimiz ortadadır. Ama, günlük yaşamımız da kalıcı iç gerilimler yaratan böylesi seçimlerle doludur.[50] Belirli sınırlar içinde kalmaları koşuluyla, bu gerilimler normallik belirtisi olarak kabul edilir.

Görüyoruz ki, bireyin açık tercih seçimi, iç ve dış huzur arasında karar vermeyi gerektirebilir. 13. yüzyılda Anadolu'nun ünlü mutasavvıfı Mevlana Celaleddin-i Rumi buradaki inceliği ustaca yakalamıştı. Mevlana, her insanın şu seçimi yapmak zorunda olduğunu söyler: ya önceden kestirilebilen alışılagelmiş olayların, göreneklerin ve dinsel hukukun güvenli topraklarına basacak ya da kendi içinden yükselen sese kulak verip derinlere dalacaktır.[51]

Bundan sonraki üç bölümün amacı, Mevlana'nın ortaya koyduğu ikilemi toplumsal bir bağlama taşımak olacaktır. *Birçok* insan iç ve dış huzur arasında seçim yapmak zorunda kaldığında, her birinin verdiği kararlar, diğerlerinin kararlarını nasıl etkiler?

3
Açık Kamuoyu, Saklı Kamuoyu

Toplumu ilgilendiren her faaliyet politik bir konudur. Kişisel bir seçim meselesi olarak görülen faaliyetler ise politik açıdan konu oluşturmaz. Hayvanlar üstünde yapılan bilimsel deneyler, günümüzde hayvan hakları savunucuları ile bilimcileri karşı karşıya getiren politik bir konudur. Eğer toplum, laboratuvarların denetimiyle ilgilenmeyi keserse bu deneyler konu olmaktan çıkar.

Bu ayırım, insanların işgüzarlığını vurgulayan bir politika anlayışıdır. Fareler üstünde yapılan deneylerin politik bir konu olduğunu söylemek, bir topluluğun başka bir topluluğun kararlarını denetlemeye çalıştığının saptanmasıdır. Verdiğimiz bu basit örnekte, hayvan hakları savunucuları saldırıda, bilimciler ise savunmadadır; hayvan hakları savunucuları alışılagelmiş bilimsel özgürlükleri kısıtlamayı, bilimciler ise bu özgürlükleri koruyup sürdürmeyi istemektedir. Diğer bazı konularda ise, anlaşmazlık yalnız ayrıntılarla ilgilidir. Yeni bir tren istasyonu kurmak konusunda görüşbirliğine varmış bir topluluk yer konusunda anlaşmazlığa düşerek topluluğun kararını etkilemeye çalışan birbirine rakip kesimlere bölünebilir.

Bu türden denetleme, ya ikna yoluyla ya da toplumsal baskı yoluyla sağlanabilir. *B* seçeneğini isteyenler topluluğun öteki üyelerini, kendilerine en iyi hizmeti *B*'nin vereceğine inandırabilecekleri gibi, başka yerleri savunanları cezalandırıp *B*'yi savunanları ödüllendirebilirler. Bu iki politik araçtan ikna yolu, açık tercihleri saklı tercihler aracılığıyla, yani dolaylı yoldan biçimlendirir; toplumsal baskı ise aynı sonuca dolaysız yoldan varır.

Bu bölümde, toplumsal baskının belirleyicilerini ve etkilerini incelemeye başlayacağız. On birinci bölümde ikna ve toplumsal baskının birbirinden kolayca ayırabileceğimiz araçlar olmadığını göreceğiz. İkna, toplumsal baskının yan ürünü olarak ortaya çıkabilir. Ne var ki, buradaki amacımız yukarıdaki tren istasyonu örneğinde yatan politika anlayışını tetkik etmektir.

Konu Olanlar ve Olmayanlar

Sayılamayacak kadar çok mesele birer politik konu olmaya adaydır. Ama bunların ancak küçük bir azınlığı konu haline gelir. Politik söylem az sayıda ilgi alanına odaklanır, geride kalanları da konu olmayanlar kategorisine iter. Politik gündemin "taşıma kapasitesi"nin sınırlı olduğu açıktır.[1]

Bunun temelinde yatan neden daha önce sözünü ettiğimiz ama henüz tartışmadığımız bir etkendir: insan zihninin sınırları. Kişi, konuları parça parça ele alarak bilişsel sınırlarını yumuşatabilse de, günün uzunluğu yirmi dört saati geçmediği için, sonuç olarak sınırları ortadan kaldıramayacaktır. Zaten politika üretici etkinliği etkiler; çoğumuzun politikaya az zaman ayırmasının bir nedeni de budur. Giovanni Sartori, ileri derecede politikleşmiş toplumların ekonomik olarak geri kaldıklarını gözlemleyerek politika büyüdükçe ekonominin küçüldüğünü kaydeder. Eski Yunan'daki demokratik kent devletleri, yurttaşlarından politikaya çok zaman ayırmasını isteyince, üretimleri önemli ölçüde azalmıştı.[2]

Bir konu toplumun politik gündemine girecekse, birden çok kişi tarafından tanınması gerekir. Bu gündemde yer bulan konulardan ancak birkaçı geniş kitleleri ilgilendirir. Bunlar, toplumun en önemli sorunları olarak basın-yayın araçları tarafından düzenli biçimde izlenir, hükümeti meşgul eder, tartışılan konular arasında ağır basar ve akademik araştırmaların odak noktasını oluşturur. 2. Dünya Savaşı sonrasında elli yıl süresince iki süper güç arasındaki rekabet işte böyle bir konuydu.

Toplumun gündeminin taşıma kapasitesi sınırlı olduğundan, yeni konuların ortaya çıkması bazı eski konuları dışlar.

Edward Carmines ve James Stimson doğadaki genetik değişimlerin "sık sık yeni türler yaratması gibi", "uyumsuzluklarla dolu bir toplumsal düzende karmaşık bir yönetim ortamının sayılamayacak kadar çok sorun yaratacağını" ileri sürerler.[3] Gerçekten de, toplumsal düzenin karmaşıklığı nedeniyle yeni istekler, duyarlılıklar ve acılar sürekli olarak üretilmektedir. Norbert Elias'ın "uygarlaşma süreci" kuramı, insanlar arasındaki etkileşimin zaman içinde giderek karmaşıklaşmasının sonucu olarak kabul gören davranışların dönüşüme uğramış olduğunu belgeler. Toplumsal baskıların ve bireysel korkuların özellikleri değişmiş, yeni davranış kuralları ortaya çıkmıştır. Her yeni değişiklik, toplumun gündemine yeni bir konu getirmiş, genellikle başka bir konuyu da gündemden düşürmüştür. [4]

Toplumun politik konularının belirlenmesinde rastlantılar rol oynayabilir. Yaşadıkları ayrı ayrı deneyimler sonunda, on bin Kahirelinin belediye inşaat yasasının sertleştirilmesini istediğini varsayalım. Kentin çeşitli yanlarına dağılmış oldukları için, kaç kişi olduklarını bilemezler. Buna bağlı olarak da bir araya gelip lobi oluşturamayacaklar ve sözü edilen yasa da bir konu oluşturmayacaktır. Şimdi de bir depremin, dikkatleri inşaat standartlarına çektiğini düşünelim. İnşaat yasasının değiştirilmesi düşüncesinin şehrin gündelik söylemine girmesiyle sözü geçen yasanın sertleştirilmesini isteyenler birbirlerini tanıma ve işbirliği yapma olanağını bulurlar. Başlattıkları kampanya, inşaat standartlarını politik gündeme yerleştirecek ve Kahirelilerin dikkatini eski konulardan kendisine çekecektir.

Sınırlı rasyonelliğin bir sonucu politik gündemin sınırlılığı ise, bir diğeri de kişinin çeşitli konular karşısındaki tutumunun tutarsızlığıdır. Hükümet giderlerini çok yüksek bulan bir kişi bu giderleri azaltına yönünde getirilen önerilerin hiçbirini beğenmeyebilir. Başka bir örnek verecek olursak, aynı kişi kadınların hem erkeklerle her anlamda eşit olduklarına hem de özel biçimlerde korunmaları gerektiğine inanabilir.[5] Bu gibi tutarsızlıkların sık görülmesinin nedeni bilişsel kısıtlamaların, mutluluğumuzu etkileyen sayısız değişkeni ve ilişkiyi kapsamlı bir modelde bir araya getirmemizi engellemesidir. Kaçınılmaz ola-

rak politik konular arasındaki birçok bağıntıyı görmezden gelerek, birbirleriyle sıkı sıkıya ilintili olayları ilintisiz addederiz.

Politik Katılım Paradoksu

Bu konuda ilerlemeden önce, elde edebilecekleri kişisel kazanım çok az olduğunda bile şahısların politikanın bedelini niçin ödediklerini ele almamız gerekiyor. Bir inşaat yasasının sertleştirilmesi gibi öncelikle başkalarının işine yarayacak, kendilerine ise çok az yarar sağlayacak davalara zaman ayırıp paralar harcayan kişiler bulmak hiç de zor değildir. Modern bir ulus kadar geniş topluluklarda bile kişiler büyük ölçüde topluluğa yarayacak ve kendilerine zarar bile verecek davaların peşinden koşabilirler.

Mancur Olson, geniş topluluklardaki politik katılımın genelde "seçkin teşvikler" (topluluğun üyeleri arasında ayırım yapmaksızın değil de, seçkin katılımcılardan yana verilen ödül ve cezalar) sonunda ortaya çıktığını ileri sürer.[6] George Stigler'in getirdiği başka bir açıklama ise, belirli bir hareketteki potansiyel katılımcılarının türdeş olmadıklarını vurgulamaktadır. Bu açıklamaya göre, kendilerine özgü gereksinimlere sahip kişiler, bir harekete, isteklerini biçimlendirmede söz sahibi olabilmek amacıyla katılırlar. Örneğin, bir pijama üreticisi, pijamaların da koruma listesinde yer almasını sağlamak amacıyla giyim eşyalarına gümrük vergisi getirilmesi için mücadele eden bir harekete katkıda bulunabilir.[7]

Politik katılım paradoksuna getirilen bu iki açıklama, benzer açıklamalar gibi politik katılım olduğunu varsayar. Ne var ki, asıl aydınlatılması gereken de bu politik katılımdır.[8] Kişi etkin değilse zaten seçkin teşvikler söz konusu olamaz. Benzer şekilde, kişinin belirli bir hareketin gündemiyle ilgilenmesi de ancak söz konusu hareket daha önceden ortaya çıkmışsa anlam taşıyabilir.

Bir davaya öncülük eden ya da bir seçkin teşvikin uygulanmasını başlatan bir kişinin zarara uğrama riski, başarıya doğru ilerlemekte olan bir davaya katkıda bulunana oranla daha yük-

sektir. Dolayısıyla, politik bir hareketin nasıl doğduğunu açıklamak özellikle güçtür. Ancak Stigler ile Olson'ın çözümlemelerinde hafifletici bir öğe de yer almaktadır: hareketten yararlanabilecek kişilerin, belki bir bedel karşılığında, ama kolayca iletişim kurabilecekleri varsayımı. Gümrük vergisi getirilmesini isteyen yerli üreticiler, örgütlenme, iş bölümü ve anlaşmazlıklarının çözümü gibi konularda birbirlerine danışabilirler. Koşullar böylesine elverişli olduğunda potansiyel katılımcıların, geniş bir katılım sağlandığından emin olmadıkça kendilerini davaya adamaları gerekmez. İlk başta bir anlaşma sağlamaya yönelik tartışmalara zaman harcasalar da, anlaşma sağlandıktan sonra hiçbirinin davaya kendi başına kaynak ayırması gerekmez. Özetlersek, açık iletişim politik katılımı güvence altına almasa da, en azından katılımı başlatmada karşılaşılan güçlükleri hafifletir.

İnsanların tümüyle bencil olmadıklarını kabul etmek, paradoksumuzu çözmeye yönelik bir başka girişimdir. Çeşitli laboratuvar deneylerine katılan kişiler, topluluğun yararı için kişisel bedeller ödemeye hazır olduklarını göstermişlerdir. Şurası açık ki, kişilerin "bedavacılık"tan sakınarak tamamıyla başkalarına yarar sağlayan etkinliklere de katıldığı görülür. Bu noktadan yola çıkan kimi yazarlar, bazı baskı gruplarının kökeninde diğerkâmlığın yattığını öne sürerler.[9] Ne var ki, eldeki bulgular ne bedavacılığın ender olduğunu, ne de diğerkâmlığın, ortaya çıkıp yaşamını sürdürebilecek her baskı grubunu harekete geçirebilecek güçte bir dürtü olduğunu göstermektedir. Zaten, başka araştırmalar, diğerkâm kişilerin, başkalarının bedavacılık eğilimleri konusunda bilinçlendikçe diğerkâmlıklarını yitirdiklerini gösteriyor. Aynı ölçüde önem taşıyan başka bir olgu da şudur: kolektif bir çabaya katkıda bulunabilecek kişiler birbirleriyle iletişim kuramadıklarında diğerkâmlık azalmaktadır.[10]

Politik katılım paradoksunu çözmeye yönelik diğer bir girişim, ahlaki taahhüt kavramına dayanmaktadır. Kimi gözlemcilere göre insanlar, toplumsal hedefler için kendi paylarına düşeni yerine getirmeye kendilerini yükümlü hissetmekteler.[11] Ne var ki aynı gözlemciler, diğerleri kendi paylarına düşeni yapmazken kişinin neden kendisini büyük tehlikelere atabildiğini açıklayamıyorlar.[12]

Bilişsel bir yanılgıya dayanan bir başka açıklamaya göre toplumsal hareketler, kendi politik güçlerini olduğundan büyük gören kişiler tarafından başlatılır.[13] Ama bu açıklama, çabalarının ürün verdiğini görünce politik önderlerin çoğu kez şaşırmaları karşısında tökezlemektedir. Bu gözlemle ilgili bulgular daha sonraki bir bölümde genişçe, biraz ileride ise kısaca sunulacaktır.

Ahlaki taahhüde dayanan açıklama dışındaki bütün bu açıklamalar, potansiyel katılımcılar arasındaki açık iletişimin engellendiği bağlamlarda zora düşerler. Yaygın biçimde kabul edilmemiş bir tercihin ortaya konmasının bedeli açık iletişimi zorlaştıran unsurlardan biridir. Bu bedel, bir davaya yakınlık duyan kişileri isteklerini açığa vurmaktan alıkoyuyorsa, bilişsel yanılsamaya dayalı açıklamanın tersine, başarı potansiyeli o ölçüde zayıf görünecektir. Tercih çarpıtması politik eylemin aptalca ya da faydasız görülmesine neden olacaktır. Açık iletişimi engelleyen unsurlar Olson ile Stigler'in açıklamalarının taşıdığı önemi de kısıtlar. Benimsediği hedefleri kimin paylaştığını bilmeyen bir kişi, davasına toplu katılım sağlamak ya da bu davayı sınırlamak için pazarlığa bile oturamaz.

1989 devrimi öncesinde Çekoslovakya'daki antikomünist hareketi ele alalım. Düzenin değişmesi gerektiğini destekleyen Çekoslovaklar rahatsız edilmek, dışlanmak ve hapse atılmak tehlikelerini göze almak zorundaydılar. Bu nedenle, komünist yönetime açıkça karşı çıkanların sayısı son derece azdı. Dahası açık muhalefetin üyeleri, birbirleriyle iletişim kurmada güçlük çektikleri için yeni yandaşlar bulmakta da zorlanıyorlardı. Bu koşullarda, yönetimi alaşağı etme olasılığı zayıf görünüyordu. Dolayısıyla, asıl açıklanması gereken görüngü, muhaliflerin varlığıydı. Václav Havel bir muhalefet hareketi başlatmak gibi son derece ağır bir yükü neden omuzladı? Yetenekli bir yazar olarak komünizme övgüler düzüp saygı görebilecek ve rahat bir hayat sürebilecekken neden böylesine güç bir işe kalkıştı?

Havel'in yaptığı seçimi, Olson'ın seçkin teşvikleri doğuramazdı. Devrime gelinceye dek, bu teşvikler muhalefete değil, yönetim savunucularına yarıyordu. Stigler'in vurguladığı, muhalefetin sonuçlarını biçimlendirme isteği de Havel'in seçimini

açıklayamaz, çünkü Havel'in ömrü süresince başarıya ulaşılacağı belirsizdi. Öte yandan diğerkâmlığa dayalı açıklama, büyük fedakârlıkların toplumsal yarar sağlayabileceği şüpheliyken, bir Çekoslovakın neden kalkıp da cezalandırılma tehlikesini göze aldığı sorusunu ortaya çıkarır. 1989 öncesinde açık muhalefet yaparak komünizmi devirmeye çalışmak, Karpat dağlarını çekiçle parçalamaya çalışmaya benziyordu. Bilişsel yanılsama bir etken idiyse, bu unsurun rolü, yönetime karşı gelmenin çekiciliğini arttırmak olamazdı. On altıncı bölümde belgeleneceği üzere devrime dek Havel, politika sahnesinde önemli bir değişiklik olabileceği konusunda kötümserdi. Son olarak da ahlaki taahhüde dayalı açıklama, çok az sayıda Çekoslovak "kendi payına düşeni" yaparken, Havel'in neden kendi payına düşeni yapmayı sürdürdüğü sorusunu yanıtsız bırakmaktadır.

Ana çizgileriyle sergilediğimiz bu açıklamaların değerli yanları da yok değil. Her biri, çok çeşitli etkenler tarafından yönlendirilebilecek olan politik katılım olgusuna ışık tutmaktadır. Ne var ki, bir araya getirildiklerinde bile politik katılım paradoksuna bir çözüm getirmiyorlar.

İfade Gereksinimi ve Politik Eylemcilik

Toplu eylemlere ilişkin eksiksiz bir kuram oluşturmak için, kimi insanların belirli konularda alışılmadık güçte isteklere sahip olduğunu ve bu isteklerin olağandışı ifade gereksinimleriyle birleştiğini kabul etmek gerekir. Bu kişiler, kendi görüşlerini dürüst bir biçimde açıklamaktan alışılmadık ölçüde doyum elde ettikleri için, itibari teşviklere başkalarına oranla duyarsız kalırlar. Çok ağır biçimde cezalandırılma tehlikesini bile göze alarak, dürüst olmanın bir fark yaratmasından bağımsız olarak, düşündüklerini söyleme eğilimindedirler. Amaçları bencilce ya da özverili, iyi ya da kötü, devrimci ya da tutucu olabilir. Burada bizi ilgilendiren nokta, amaçların niteliğinden çok bu amaçlara güçlü biçimde sahip çıkılması ve içtenlikle dile getirilmiş olmalarıdır.

Herhangi bir toplumsal hareketi başlatabilecek böylesine olağandışı kişileri *eylemci* olarak adlandırabiliriz. İçinde bulun-

dukları bağlama göre, hücreler kuran, bildiriler dağıtan, yeni istekleri dile getiren, sloganlar yaratan, kumanda yapılarını kuran ve en önemlisi, ahlaki, toplumsal ve maddi destek vaadiyle başkalarını harekete çekmeye çalışanlar bunlardır. Genelde sayıları çok daha fazla olan diğerleri, itibari teşviklere daha duyarlı oldukları için hareketi başlatma sürecinde yer almazlar. Diğerleri, katılımın bedelinin düştüğü ya da kazancının arttığı zaman katılacak olan *izleyici*lerdir. Dolayısıyla, eylemcilerin desteği şartsızken, izleyicilerinki politik koşullara bağlıdır.

Elli yıl süren komünist yönetimi deviren gösterilere katılan yüz binlerce Çekoslovak arasında, daha önceden komünizme baş kaldırmış olanların sayısı azdı. Çoğu da Komünist Partinin üyeleri arasındaydı. Ülkenin politik yönetimi bağlamında, izleyici kitlesini oluşturmuşlardı. İçinde Havel'in de bulunduğu ufak bir azınlık ise, muhalefetlerini daha önce açığa vurmuştu. Yönetim karşıtı bir öncü güç oluşturan bu eylemciler, ağır baskılara rağmen yönetimin isteklerine boyun eğmemekteydi. Havel ve arkadaşlarının yanında bir de yönetimi oluşturan eylemciler vardı. Parti lideri Gustav Husák gibi devlet görevlileri, ezici bir çoğunluk yan değiştirse bile komünist diktatörlüğe karşı çıkamayacak kişilerdi.

Russell Neuman, belirli bir sorun çerçevesinde eylemci olan birinin başka bir sorun karşısında eylemci olmayabileceğini, yani izleyicilikle yetinebileceğini belirtir.[14] Ne var ki, Neuman'ın eylemci ve izleyici ayırımı burada benimsenen tanımdan farklıdır. Neuman'ın tanımı dışavurum gereksiniminden çok bilgi farkına dayanır. Onun bakış açısına göre insanlar kendi mutluluklarına doğrudan ve temelden hitap eden konularda uzmanlaşırlar. Türk-Amerikalılar, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye politikasını izlerler, muhasebeciler vergi yasalarındaki gelişmeleri takip ederler; böylece her grup özellikle kendisini ilgilendiren konularda bir eylemci çekirdek oluşturur. Gerçekten, eylemciler genellikle kendi uzmanlık alanlarında izleyicilerden daha fazla bilgi sahibidirler. Ama üstün bilgili her kişinin eylemci olduğunu söyleyemeyiz, çünkü bilgisi doğrultusunda eylemde bulunursa, kendisinden çok başkaları yararlı çıkacaktır. Çekoslovakların pek çoğu yönetimlerinin yetersiz-

liğini bildiği halde yıllarca muhalefeti desteklemekten kaçınmışlardı. Öyleyse, Havel komünist yönetime meydan okurken yığınların neden sessiz kaldığını yalnız bilgiyle açıklayamayız.

Pek çok yurttaşı kendilerini sağlama almışken Havel'in neden olağanüstü fedakârlıklar gösterdiğini belki hiçbir zaman tam olarak anlayamayacağız. Ama bu durum, dışavurum gereksiniminin politik katılım paradoksunu çözüme kavuşturmak açısından taşıdığı önemi azaltmadığı gibi, bu kavramın bilimselliğine de gölge düşürmez. İnsanların otomobil konusundaki zevklerinin neden farklılıklar gösterdiğini tam olarak anlayamasak da, temel tüketim kalıplarını açıklarken bu çeşitlemelere yer veririz. Ne olursa olsun, 2. bölümde ele aldıklarımız da dahil olmak üzere, pek çok bilimsel deney, herhangi bir bağlamda kendini gösterme dürtüsünün çeşitlilik göstereceği savını desteklemektedir.

Baskı Grupları

Eylemciler, eğer toplumun kararlarını etkileyeceklerse, dışavurumcu dürtülerini doyurmakla yetinemezler. Kendileri gibi düşünen eylemcilerle birlikte çalışıp, yeterli sayıda izleyicinin de desteğini kazanmaları gerekir. Bir davayı açıkça destekleyen eylemciler ve izleyicilerin oluşturduğu topluluğa *baskı grubu* denilir.

Baskı grubu terimi "özel çıkar grubu" ya da "hizip" kavramlarını kapsamakla birlikte bunlarla sınırlı değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucularından olan James Madison hizip terimini, "öteki yurttaşların haklarına ya da topluluğun kalıcı ve birleşik çıkarlarına ters düşen herhangi bir tutku ya da çıkarın harekete geçirdiği, nüfusun çoğunluğunu ya da azınlığını oluşturan belirli sayıda bir yurttaş grubu"[15] olarak tanımlamıştı. Buna karşılık, bir baskı grubunun çabalarının genel çıkarlarla çatışması ya da çatışmayı amaçlaması gerekmez. Hizip ile baskı grubu arasındaki başka bir önemli ayırım ise, üyeleri yönlendiren güdülerdir. Bir hizbin üyeleri ortak bir çıkarı benimseyip paylaşırken, baskı grubu üyelerinin amaçta birleşme-

leri gerekmez. Bir baskı grubunda yer alan izleyicilerin bazıları hatta tümü, açıkça destekledikleri hedeflerden saklı olarak ayrılabilirler. Söz konusu grupta bulunmalarının nedeni tercih çarpıtmasının sağladığı yararlarla sınırlı olabilir.

Tek boyutlu bir sorun bile birçok baskı grubunu doğurabilir. Örneğin, 0 ile 100 arasındaki değerleri içeren ölçekte her biri farklı bir noktada onbir grup bulunabilir. Ne var ki, genellikle seçeneklerin pek azı, çoğu kez yalnızca ikisi bir baskı grubunun desteğini sağlar. Karşılaştığınız sorunlar iki seçenekli olma eğilimindedir, öyle ki sonuçta karmaşıklıkları, incelikleri ve iki anlamlılıkları örtülmüş olur. Kişi inançlı ya da inançsızdır, eşitliği desteklemekte ya da desteklememektedir, devrimci ya da tutucudur.

"Mutlak değerlerin çarpışması" olarak nitelenen, kürtaj hakkı için verilen mücadeleyi düşünün.[16] Taraflardan hiçbiri uzlaşmaya niyetli gözükmemektedir. "Yaşam yanlısı" taraf *neredeyse her* kürtajı cinayet olarak nitelemekte; "seçim yanlısı" taraf ise, getirilecek *en ufak bir* kısıtlamanın bile kadınların temel haklarına saldırı sayılması gerektiğini savunmaktadır. Seçeneklerin bu ikisiyle kısıtlı olmadığı, birçok kişi tarafından paylaşılan bir görüştür. Pek çok kişi de bu sorunun pazarlık sonucunda, kimi kürtajları yasaklayıp kimilerine izin verilerek çözüme kavuşturulabileceği, hatta kavuşacağı kanısındadır. Gene de, mutlakçı gruplar ılımlı görüş sahiplerini neredeyse tamamen bastırarak tartışmaya egemen olmuş durumdalar.

Demek ki uygulamada politik rekabet, politik çoğulculuğu sınırlıyor. Bunun nedenlerinden biri, grup büyüklüğünün politik başarıyı belirleyen öğelerden biri olmasıdır. Başka bir neden ise, bölünmüş ya da doğrultusu belirsiz bir baskı grubu görüntüsü vermenin politik etkisizliğe yol açabilmesidir. Daha başka bir neden de, bilişsel sınırlamalarımızın tüm seçenekleri en ince ayrıntılarına kadar incelememizi önlemesidir.[17] Bütün bu nedenlerden dolayı, benzer konularla ilgilenen eylemciler, çoklukla kendi aralarındaki farkları bir yana bırakıp tüm dikkatlerini ortak hedeflerinde toplarlar. Bir dizi baskı grubu oluşunca, eylemciler bu gruplara katılabilir ya da yeni gruplar oluşturabilirler. Yeni bir grup, kalıcılığını kanıtlayıncaya dek, potansi-

yel üyeler bu gruba bağlanmaktan kaçınabileceği için belirsizliklerle doludur. Yeni baskı gruplarına katılma konusundaki çekingenlikler güçlü olabilecek yeni grupların oluşmasını engelleyerek varolan gruplara yeni gruplar karşısında avantajlar sağlamaktadır.

Herhangi bir konuyla ilgilenen baskı grupları kümesinin sabit olduğu savunulamaz. Bir baskı grubu, kendisini oluşturan üyeler türdeş olduğu için iç çekişmelere maruz kalabilir. Ulusal çapta bir direniş hareketinin saflarında zengin sanayicilerle yoksul çiftçiler, serbest ticaret destekçileri ile korumacılar, aydınlarla cahiller bulunabilir. Böylesi bir çeşitlilik, hareketin amaçlarını değiştirmeye ya da genişletmeye yönelik girişimleri ateşleyebilir, bu girişimlerin getirdiği dağınıklık da gruptan ayrılmalara yol açabilir, hatta grubun çöküşüne zemin hazırlayabilir. Bütün bu sorunlara rağmen, baskı grupları genellikle dayanıklılık gösterirler. Bunun bir sebebi, baskı gruplarının taleplerinin değişime kapalı olarak algılanmasıdır. Pek çok durumda başka bir sebep de grup önderlerinin, amaçlardan sapan üyeleri cezalandırmak üzere önlemler almış olmasıdır.

Baskı gruplarının çoğalmasını ve yeniden yönlenmesini engelleyen güçleri kavrayabilmek için, konumları 0 ile 100 değerlerinde sabit olan yalnızca iki baskı grubu olduğunu varsayacağız. Sözü edilen grupların, seçenekler ölçeğinin iki ayrı ucunda bulunmasını kanıtlamamız açısından özel bir önemi yok; bu varsayım yalnızca çözümlememizi kolaylaştıracaktır. Önemli olan nokta baskı gruplarının, toplum üyelerinin saklı tercihlerinin bulunabileceği konumlardan ancak bazılarını kapsayabilmesidir. Bu durum, saklı tercihlerin çeşitlilik gösterdiği hassas konularda yaygın tercih çarpıtması olasılığını arttırmaktadır.

Örgüt kavramı bir adresi, tüzüğü ve emir komuta zincirini içeriyorsa, bir baskı grubunun örgütlü olması gerekmez. Bu terim, kendiliğinden oluşan protesto topluluklarından ücretli profesyoneller tarafından yönetilen köklü sanayi lobilerine kadar her türlü derneği kapsar.[18] Çekoslovakya'da komünizmi alaşağı eden muhalefetin, işte burası denebilecek resmi bir genel merkezi yoktu. Bu muhalefet hareketini, iktidarın devrine yol açacak pazarlıklarda temsil eden derneğin, yani Yurttaş Fo-

rumu'nun seçilmiş ya da atanmış hiçbir yetkilisi yoktu. Bu derneğin önderi Havel, yetkisini yalnızca yıllardır sürdürdüğü ısrarlı muhalefetten almıştı.

Artık politik oyuncularımızın tümünü sahneye çıkarmış bulunuyoruz. Birbiriyle rekabet eden iki baskı grubumuz var. Her grupta da eylemcilerden oluşan bir çekirdek ile başarılı olduğu ölçüde geniş, izleyicilerden oluşan bir dış çember görüyoruz. Eylemciler, kendi saklı tercihleriyle şu ya da bu ölçüde tutarlı, sabit açık tercihlere sahipken, izleyicilerin açık tercihleri varolan itibari teşviklere bağlıdır. Bundan sonraki işimiz, bir baskı grubunun eylemcilerden oluşan çekirdeğine neden izleyicilerin oluşturduğu bir çember eklemesi gerektiğine bakmaktır.

Saklı ve Açık Kamuoyu

Machiavelli *Prens* adlı kitabında Lorenzo de' Medici'yi "halk senden nefret etmesin, yoksa yönetimini reddeder" diye öğütler.[19] Bundan iki yüzyıl sonra Hume, Machiavelli'nin konusunu yeniden ele aldı: "Yönetim, yalnız halkın takdirine dayanır; bu görüş en zalim ve en askeri yönetimler kadar en özgür ve en fazla destek gören yönetimler için de geçerlidir."[20] Daha sonraki yazarlar, Machiavelli ile Hume'un politik gücün kökeni olarak gördükleri öğeyi anlatmak için kamuoyu, kitlesel duygulanım ve düşünce ortamı gibi terimler yarattılar.

Bizim amacımız açısından ele alındığında, bu terimlerin hepsi yetersiz kalmaktadır. En sık kullanılan terimi, yani kamuoyunu alalım. "Kamu" sözcüğü, "açık" ya da "toplum" anlamına gelebilir. Bu sözcüğü burada istisnasız "toplum" anlamında kullandığımızdan, diğerini de kastetmeye başlamak karışıklığa neden olacaktır. Buradaki "oy" kavramı ise, hem genel kullanımda hem de akademik söylemde "tercih" ya da "inanç" anlamında kullanılır. Karışıklıkları önlemek için bu kavramı ilk anlamıyla kullanacağız. Yalnız kamuoyu teriminin yetersizliği bununla bitmiyor. Çünkü kamunun yani toplumun tercihleri açık ya da saklı olabilir. Çözümlememizin gerektirdiği bu ayırımı yapabilmek için *açık kamuoyu* ya da yalnızca kamuoyu terimini

açık tercihlerin dağılımı, *saklı kamuoyu* terimini ise saklı tercihlerin dağılımı olarak tanımlayacağız.[21]

Bu iki kavramın arasındaki ayırımın önemi ortadadır. Bu nedenle ne genel kullanımda ne de bilimsel terminolojide bunu tarif eden terimlerin bulunmaması şaşırtıcıdır. Elisabeth Noelle-Neumann bu eksikliğin nedenlerinden birine işaret ediyor. Günümüzün toplumbilimcileri "modern insanın kendi görüntüsü"ne ters düşecek gerçeklerle karşılaşmaktan korktukları için bu ayırımı yapmaktan kaçınmaktalar, diyor Noelle-Neumann.[22] Çünkü özellikle demokratik kararların biçimlenmesinde bireysel korkunun önemli rol oynadığını kabul etmekten ürkmekteler. Gerçekten, tercih çarpıtmasının evrensel geçerliliğini kabul etmek, demokrasiye atfedilen erdemlerin ciddi biçimde sorgulanmasına yol açabilecek ve bu sorgulama da varolan toplumsal düzenlenmelerden yararlanan gruplara zarar verebilecektir.

Demokrasinin kusurlarını 5. bölümde ele alacağız. Şu aşamada terimler düzeyindeki karışıklığın sürmesinin bir başka nedenini belirtmemizde yarar var: 19. yüzyılda kitle psikolojisini işleyen literatürün yetersizliği. Gustave le Bon'un yapıtlarının[23] da arasında bulunduğu bu literatür, yığınların akılsız, çocuksu, nezaketsiz ve pervasız olduğu görüşünü yaymıştı. Bu literatürün ileri sürdüğü üzere, eğitilmiş ve kültürlü kişiler kendilerini bir kalabalığın içinde bulduklarında eleştiri yetilerini bir kenara bırakıp, ahlaki kısıtlamalarını yitirirler; tek başlarına kalmaktan korktukları için de, galeyana gelir, telaşa ve heyecan dalgalarına kapılırlar.[24] Kitle psikolojisi incelemeleri, tüm dikkatlerini vahşi toplumsal davranışlara adayarak toplu çılgınlığın neden az görüldüğünü açıklamaya önem vermemişti. Heyecan yaratan olayları vurguladığı için de, yığınların neden ve nasıl kişilik değiştirdiğini araştırmamıştı. Özellikle politik huzur dönemlerinde bu tür yok saymalar, kitle psikolojisinin, düş ürünü olduğu gerekçesiyle reddedilmesine yol açtı.

Kitle psikolojisinin temel eksikliği, insan kişiliğini aşırı derecede basitleştirme eğilimiydi. İnsanların kendilerini kanıtlama gereksinimleri ile toplum tarafından onaylanma gereksinimleri arasında çabalarken yaşadıkları gerilimleri ortaya koymayı başaramamıştı. Bu gerilimlere gereken değeri verseydi,

kitle psikolojisi daha fazla toplumsal durumu açıklayabilecek ve daha güvenilir bir kuram yaratacaktı. Hatta belki de açık ve saklı kamuoyu ayırımını getirecekti.

Politik İktidarın Kaynağı: Açık Kamuoyu

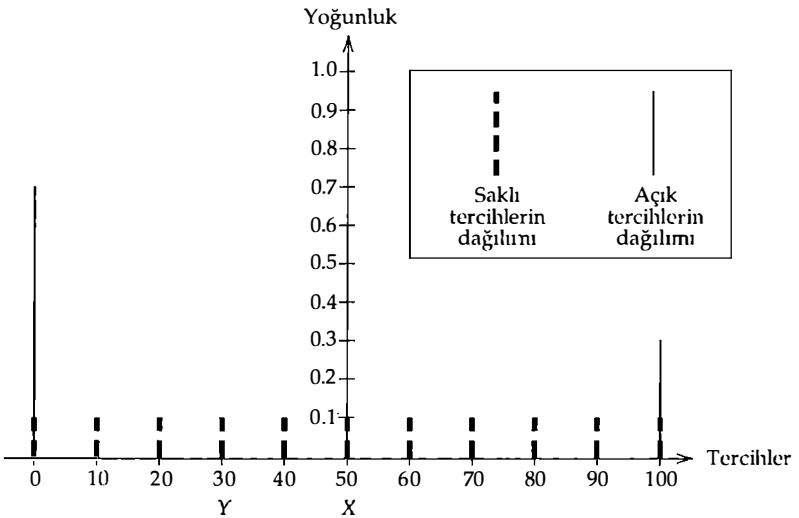
Şimdi, stilize edilmiş politika sahnemize yeniden dönelim. Söz konusu sahnede biri 0 konumunda ötekiyse 100 konumunda bulunan iki ayrı baskı grubu ile saklı tercihleri 0 ve 100 arasına dağılmış bir sürü izleyici olduğunu anımsayalım. Gündemdeki konu yeterince hassas ise, baskı gruplarından birine katılmanın getireceği itibari yarar izleyicilerin tümü için önem kazanarak, tercih çarpıtmasının yol açacağı ruhsal bedelden daha ağır basacaktır.[25] Bunun ilk nedeni, baskı gruplarının kendi konumlarını sorgulayan kişilere ağır cezalar uygulaması, ikincisi ise bir izleyicinin, tanım gereği, konuya ilişkin dışavurum gereksiniminin görece zayıf olmasıdır. Çözümlemeyi zorlaştırmamak için, izleyicilerin tümünün de iki baskı grubundan birine katılmayı kendileri için faydalı gördüklerini varsayacağız.

Kutuplaşmış bir politik ortamda, bireyler isteseler bile tarafsız bir konuma yerleşemezler. Her iki taraf da tarafsızlığı ya da ılımlılığı düşmanla işbirliği olarak algılayabilir ve böylece ılımlılar iki ateş arasında kalabilir. Kürtaj konusu bu kez de iyi bir örnek sunuyor. Yaşam yanlıları gibi seçim yanlıları da uzlaşma önerenleri "düşman" kategorisine koyup bir kenara itmektedir. Oluşturmaya çalıştığımız modelin terimleriyle söylersek, açık tercihleri ara değerlerdeki ($0 < y < 100$) kişileri karşı kesimdenmiş gibi görürler. Demek ki kategorize etme eğilimi, kutuplaşmanın sürmesine yarıyor. Modelimize göre açık kamuoyunun iki kutuplu olmasına yol açarak, açık tercihleri 0 ile 100 değerlerinde yoğunlaştırıyor.

Açık kamuoyunu oluşturan dağılım kapsamında yer alan açık tercihlerden kimileri toplumun toplu kararlarını başkalarına oranla daha çok etkileyebilir. Sözgelimi bir albay ile bir köylü, hükümeti devirmeyi amaçlayan bir harekete katıldıklarında, albayın kararı daha çok dikkat çekeceği gibi daha da ciddiye

alınacaktır. Dolayısıyla kamuoyundaki ağırlığı görece fazla olacaktır. Ne var ki, kilit kavramların sunuluşunu kolaylaştırmak amacıyla, kişisel etki farklılıklarını genelde göz ardı edeceğiz.[26]

İki tanım daha yapmak gerekiyor. Tüm açık tercihlerin aritmetik ortalamasına *Y*, buna denk düşen tüm saklı tercihlerin ortalamasına da *X* diyelim. Tıpkı elde edildikleri dağılımlar gibi, *X* ile *Y* genellikle birbirinden farklı olacaktır. Bireylerin açık tercihlerinin, Şekil 3.1'de gösterildiği gibi, 0 ile 100 arasındaki ondalık değerlere eşit biçimde yayılmış olduğunu varsayalım. Kolayca görüldüğü gibi, *X*'in değeri 50'dir. Oysa, 0'dan yana uygulanan baskılar 100'den yana uygulananlara göre daha zayıf ya da güçlü olabileceği için, *Y* daha düşük ya da daha yüksek değerde olabilir. Şekildeki durum şöyle özetlenebilir: $Y = (0.7 \times 0) + (0.3 \times 100) = 30$.

Şekil 3.1 Saklı kamuoyu kutuplaşmamış olsa bile itibari baskılar, açık kamuoyunun kutuplaşmasına yol açabilir. Burada 0 kutbu, 100 kutbu karşısında 7'ye 3'lük bir üstünlük göstermektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, politik iktidarı ayakta tutan, saklı kamuoyundan çok açık kamuoyudur. Saklı kamuoyu halkın değişim isteğini hissettirmeden bir yönetim, politika ya da

kuruma karşı olabilir. Doğu Avrupa'daki komünist yönetimler, geniş bir kesimin nefretine rağmen yıllarca sürüp gidebilmişti; açık kamuoyu ezici biçimde kendilerini tuttuğu sürece iktidarda kaldılar, ama kitleler başkaldırma yürekliliğini gösterip sokaklara döküldüğünde de hemen çöktüler. Bu konuyla ilgili başka bir örnek de Amerika Birleşik Devletleri'nden verilebilir. Yaklaşık 1970'ten bu yana ABD yönetimi, saklı kamuoyunun tutarlı muhalefetine rağmen, ırksal kotalara dayalı istihdam ve okul kayıt politikaları gütmektedir. Dokuzuncu bölümde açıklanacağı gibi, kotaların yaygınlaşıp varlıklarını sürdürmelerinin nedeni, açık kamuoyunun bu uygulamaları kuvvetle desteklemesidir. Saklı kamuoyunun politika açısından önemsiz olduğu söylenemez. Tam tersine, politik istikrarı belirleyen önemli öğelerden biridir. Buradaki iddiamız, politik bir davanın başarılı olması için buna yandaş bir saklı kamuoyunun ne gerekli ne de yeterli olduğudur.

Açık kamuoyu ile politik iktidar arasındaki bağıntıyı kavrayabilmek için, politik rekabetin asıl sonucunun doğrudan doğruya Y'ye bağlı olduğunu varsayabiliriz. Buna göre düşük bir Y değeri 0 konumundan yana bir kararı, yüksek bir Y değeriyse 100 konumuna daha yakın düşen bir kararı içerecektir. Bağıntının gerçek doğasını saptamakla ilgilenmemiz gerekmez. Bu bağıntı, çoğunluk seçim sistemi ile orantılı uzlaşma sistemi de dahil olmak üzere çeşitli biçimlere bürünebilir. Yeni bir ilacı onaylaması yönünde baskı altında kalan bir yönetim, destekçilerin sayısı karşıtlardan çok olduğu için bu ilacı yasallaştırılabilir. Ama sonra bütçe konusunda anlaşmazlık çıktığında, kabaca orantılı bir uzlaşmaya yönelebilir. Burada önemli olan nokta, bir grubun, çoğunluğun desteğini alsa bile amaçlarına tam olarak ulaşamayabileceğidir. Grubun politik gücünü belirleyen başka bir öğe ise, oluşturduğu çoğunluğun büyüklüğüdür. Bir grubun açık desteği ne denli zayıfsa, temsil gücü ve dolayısıyla dile getirdiği isteği gerçekleştirme gücü de o denli zayıftır. Machiavelli ile Hume'un sezgilerinin pratik anlamı işte budur.

Bundan çıkan sonuçlardan biri de, baskı gruplarının halktan aldığı desteği elden geldiğince genişletmekte yararları olduğudur. Bu sonucun, sanayi kartelleri ve yasama ittifakları gibi

dağıtımcı koalisyonların belirli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra yeni üye istemeyeceklerini ileri süren "büyüklük ilkesi"ne ters düştüğü sanılabilir.[27] Gerçekte, böyle bir çatışma yoktur. Bir baskı grubu, varlığını sürdürmesini sağlayacak yönetmelik düzenlemelerini yaptırmayı amaçlayan bir kartelin çıkarlarını dile getiriyor olabilir. Kartel kapılarını yeni üyelere kapalı tutarken, baskı grubu, rekabetin engellenmesinden zarar görenler de dahil olmak üzere, toplumun tüm kesimlerine açık kalmayı sürdürecektir. Getirilen engeller yalnızca küçük bir azınlığa yarasa da, söz konusu grubun nihai başarısı, zarar gören çoğunluğun tutumuna bağlı olacaktır.

Belirli bir politikaya önayak olan kişilerin, bu politikadan yarar sağlayabilecek kişilerin desteğine bile güvenemeyeceğini yinelemekte fayda var. Olumsuz yöndeki toplumsal baskılar sonucunda, bir grubun doğal üyeleri karşı gruba geçebilirler.

Politik iktidarın kökeninde toplumsal kurumlar ile ideolojinin yattığı söylenir. İdeolojinin politik açıdan önemsiz olduğu iddiasında değiliz. İdeolojinin, kişilerin inançları ve algılarını nasıl denetlediği daha sonraki bölümlerde gösterilecektir. Ama ideoloji alanında başarılı olmanın politik başarının ön-koşulu olmadığını da göreceğiz. Kurumlara gelince, açık kamuoyu sayesinde ayakta durdukları savunulacaktır. Kimi kurumların açık kamuoyu ile politik sonuçlar arasındaki ilişkileri karıştırdığını 17. bölümde göreceğiz. Şimdilik, açık kamuoyu ile politik sonuçlar arasında kusursuz bir uygunluk olduğunu kabul ederek, açık kamuoyunun nasıl oluştuğu sorusuna geçelim.

4
Açık Kamuoyunun Dinamiği

Tercih çarpıtmasının olmadığı durumlarda, açık kamuoyu daima saklı kamuoyunu yansıtır. Gerçekte ise, belirli bir saklı kamuoyu çeşitli açık kamuoylarıyla uyum sağlayabilir. Bu bölümde, belirli bir seçeneğin nasıl yerleştiğini soruşturacağız. Açık kamuoyunun değişkenliği toplumsal baskıların değişkenliğine bağlı olduğu için, baskıların sayılara bağımlılığına değinerek konuya girelim.

Baskı altındaki birey açısından bakıldığında bazı baskı biçimlerinin, baskıda bulunan grubun sayısal büyüklüğünden bağımsız olduğu görülür. Ayrılıkçı bir edimde bulunduğu için dövülen bir kişi açısından, yaralanmasına bir kişinin mi beş kişinin mi sebep olduğu önem taşımaz. Benzer şekilde, bir kuruluş bu kişiye gözüpekliğinden dolayı parasal bir ödül verdiğinde, kişi açısından söz konusu kuruluşun beş ya da beş bin üyeli olması anlam taşımayabilir. Buna karşılık, kimi ödül ve cezalar bunları uygulayan grubun sayısal büyüklüğüne göre değişir. Bir muhalif aşağılayıcı bir şakaya konu oluyorsa, bu durumda söz konusu şakanın kaç kişi tarafından duyulduğu önem kazanacaktır. Aynı şekilde, kendisine verilen bir madalyanın getireceği yarar, bu madalyayı kaç kişinin onur duyulacak bir ödül sayacağına bağlıdır.

Toplumsal baskının bu baskıyı sırtlayan kişi üstündeki etkileri gibi, baskı yapan gruba maliyeti de sayılara bağlı olabilir. Üye olmayanların sayısı arttıkça bunları fiziksel açıdan cezalandırmanın bedeli artacaktır. Benzer şekilde, üyelere parasal ödüller vermenin bedeli de, üye sayısı arttıkça yükselecektir.

Dolayısıyla, küçük bir grubun kendisine katılmayı reddeden herkesi taciz etmesinin ya da büyük bir grubun kendisine her katılana para sağlamasının maliyeti aşırı derecede yüksek olacaktır.[1] Teşvikleri parasal ödüller ve fiziksel cezalarla sınırlı olan bir grup, sayısal büyüklüğü ne olursa olsun ayakta kalamayabilir. Ne var ki, baskı gruplarının büyümesini sağlayan sayıya bağlı teşviklerin tümü fiziksel güç kullanımını ya da para dağıtımını gerektirmeyebilir. Açık kamuoyundan kaynaklanan baskılar kendisini yeniden ürettiğinden, kendi maliyetlerini karşılar. Bunun önemli sonuçlarından biri şudur: baskı grupları kendi amaçlarına yarayacak açık kamuoyuna ulaşmak için, çoğu kez açık kamuoyunun yarattığı teşviklere dayanır.

Açık Kamuoyu ile Toplumsal Baskılar Arasındaki İlişki

Açık kamuoyunun toplumsal baskı yaratmasının nedenlerinden biri şudur: kendi açık tercihlerinin güvenilirliğini arttırmak isteyen bireyler, kendileriyle aynı tercihte bulunanları onayladıklarını, başka tercihte bulunanları ise onaylamadıklarını gösterirler. Örneğin kürtaj konusunda kendilerini seçim özgürlüğü yanlısı olarak tanımlayan bireyler, bu özgürlüğü savunan görüşleri başlarını sallayarak onaylarken, kürtajı yasaklamayı öneren konuşmalar karşısında kaşlarını çatabilirler.

Tercih çarpıtmasının yaygın olduğu bilindiği için, insanlar savundukları görüşleri somut eylemlerle desteklemeyi gerekli görürler. Belirli bir politik görüşü herhangi biri savunabileceği için, kürtaj özgürlüğünü desteklediğini söylemek tek başına önem taşımaz. Bir kişinin sözlerinin, içten olsa da olmasa da içten olarak algılanabilmesi için, somut eylemlerle takviyesi gerekir. Baş sallama ve kaş çatma bu gibi güven arttırıcı eylemlerdir. Daha da etkili örnekler arasında bir politikacıyı yuhalamak, bir köşe yazısını övmek, bir gösteri yürüyüşüne katılmak ve politik bir davaya bağış yapmak gibi eylemler sayılabilir. Kişilerin itibari gereksinimlerini karşılamak için giriştikleri bütün bu davranışlar, başkalarının açık tercihlerini etkileyen toplumsal baskıları biçimlendirmeye katkıda bulunur.

"Roma'da, Romalı gibi davran" özdeyişinin çeşitli uyarlamalarını kullanarak bu gözlemleri pekiştirebiliriz. Bu özdeyiş şu anlama gelir: toplumun onayını kazanmak için, kişinin egemen normlara uyması gerekir. Her özdeyiş gibi, bunun da geçerliliği sınırlı kalır. Roma'yı ziyaret eden bir Venedikli, Venedik geleneklerine uymayı sürdürmek istemekle birlikte, Romalılara uymadığı takdirde gülünç duruma düşeceğini bilir. Dolayısıyla, söz konusu özdeyişin daha kesin şekli şudur: "Roma'dayken Romalılar gibi *görün*". Bazı durumlarda, Roma'daki yabancılar doğal olarak Romalı gibi davranacaklardır. Bir Venedikli, sürünmeyip Romalılar gibi dik yürümek isteyecektir. Başka durumlarda ise Romalı gibi görünmek, verilen izlenimi denetleme yönünde bir çabayı gerektirecek ve bu durum da çeşitli iç gerilimlere yol açabilecektir. Romalı gibi görünen kişilere saygı göstermek, yabancıya benzeyenleri de küçümsemek bu tür çabalar arasındadır. Venedikli, uygulamada, "Roma'da, Romalı gibi görünenleri *ödüllendir*, Romalı gibi görünmeyenleri de *cezalandır*" özdeyişine uyacaktır.[2] Romalı gibi görüneni ödüllendiren, görünmeyeni de cezalandıran kişi, Romalı olduğunu iddia etmekle yetinenden daha fazla güven uyandıracaktır. Bu seçimiyle de Romalı gibi davranmayı giderek daha akıllıca, Venedikli gibi davranmayı ise daha basiretsiz duruma düşürecektir.

İspanyol Engizisyonu sırasında Maruniler, dininden dönmemiş Yahudilerden uzak durma eğilimindeydi. Kendi dinlerinin gereklerini yerine getiren, gerçek dinlerini gizlemeyen Yahudilerle dostluk etmenin, Hıristiyanlığa geçmiş olmalarına ters düşeceğini düşünüyorlardı. Din değiştirmiş olanların çoğu ise, daha da ileri giderek, dinsel gereklerini yerine getiren Yahudilere yapılan baskılara katılmışlardı. Engizisyon mahkemesinin ilk iki başyargıcının Yahudi kökenli olması bu açıdan anlamlıdır.[3] Din değiştiren bir kişinin dininden dönmeyenlere uyguladığı baskının nedeni düşmanlık olabilir. Ama bir başka nedeni de seçtiği açık tercihin içtenliğini kanıtlamak isteği olabilir.

Bu tür bir mesajın amacına ulaştığını varsayarsak, bunun içten görünmenin bir gereği olduğu sonucunu çıkartabilir miyiz? *A*, *B* ve *C* diye üç kişinin kürtaj hakkına destek verdiklerini düşünelim. Bu hakka karşı çıkanları cezalandırmazsa *A*'nın

içtenliğinden kuşku duyulacak mıdır? *A*'yı eleştirmez, ona saldırmazsa *B*'den de kuşku duyulacak mıdır? Buna bağlı olarak, ne *A*'yı ne de *B*'yi eleştirmezse *C*'ye olan güven de sarsılacak mıdır? Bütün bu sorulara verilecek yanıt, bu sonuçların kaçınılmaz olmadığıdır. Güvenilir olmanın tek yolu, başkalarına karşı çıkmak değildir. Dahası, bir grubun her üyesinin, karşıt tutum benimsediğinden kuşkulanılan herkesin cezalandırılmasına katılması genellikle mümkün değildir. Üyeler, akıl sınırları içinde farkına varabilecekleri saldırıların yalnızca bir bölümüne karşılık vererek içtenliklerini kanıtlayabilirler.

Genellersek, bir baskı grubunun her üyesinin, grubun öngördüğü çeşitli ödül ve cezaların her birine katkıda bulunmasını beklemek ne gerçekleştirilebilir ne de gereklidir. Grup bir tür işbölümü yapacak, üyeleri de grubun işlevlerinin belli bir bölümünde uzmanlaşmasalar da saygınlıklarını koruyacaklardır. Eline geçen her fırsatta kürtaj karşıtı sloganlar atan bir kişi, yalnız kürtaj karşıtı bir konuşmayı dinlerken coşkulu davranmayan birini cezalandırmadığı için, güvenilirliğini yitirmeyebilir. Bu kişinin davranışları genelde kürtaj karşıtı söylemle uyumluysa, edilgen kaldığında kuşkuya yol açmayacaktır. Başka birinin isteksizliği karşısında sergilediği edilgenlik, bu tutumun gözünden kaçtığı ya da olağanüstü yorgun olduğu biçiminde yorumlanabilecektir.

Kimi durumlarda, bireylerin benimsediği politik tutumlar kolayca izlenebilir. Örneğin, meclis üyeleri televizyon kameraları önünde el kaldırarak oy verdiklerinde, her üyenin tutumunu saptamak kolay olur. Ne var ki, daha başka durumlarda politik tutumların saptanması güçleşir. Bir ayaklanma sonrasında yönetim, bu ayaklanmaya katılanların güvenilir bir listesini oluşturmakta zorlanabilir. Bilgisi, ayaklanmaya katılanların büyük bölümünün belirli bir semtte oturduğu ya da belirli bir zümre üyesi olduğu ile sınırlı kalabilir. Bu gibi durumlarda, suçlu suçsuz ayırımı yapmaksızın, ayaklanmaya katılanlardan kimilerinin cezasız kalacağını, katılmamış olanların da cezalandırılacağını bile bile, belirli bir grubu tümüyle cezalandırabilir. İçerdiği tüm adaletsizliğe karşın, bu türden toplu cezalandırmalar, ileride patlak verebilecek ayrılıkçı eylemleri caydırabilir. Yönetimin karışıklık çıkartan bir topluluğu cezalandıraca-

ğının bilinmesi sayesinde, yurttaşlar birbirlerinin başkaldırıcı eğilimlerini denetlemeye özendirilmiş olur.[4]

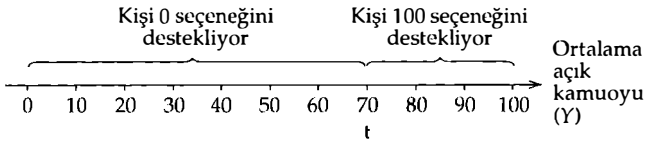
Denge

Demek ki, bir baskı grubu kendi üyelerine yarar sağlarken üye olmayanlara maliyet yükler. Bunu da bir ölçüde grup üyelerinin bağlılık ve içtenliklerini gösterme çabalarıyla gerçekleştirir. Yaptığımız bu iki saptama bir arada ele alındığında, bir baskı grubu büyüdükçe bu gruba katılma yolundaki teşviklerin de artacağı görülecektir.

Bundan çıkan başka bir sonuç da, iki ayrı grup açık kamuoyunu kontrol etmek amacıyla savaştığında, ille de eylemci çekirdeği daha zengin, daha güçlü ve daha iyi örgütlenmiş olan grubun kazanmasının gerekmediğidir. Çekirdeği daha üstün nitelikli olan grup, bu avantajını daha az sayıda üyeye sahip olmakla yitirebilir; öte yandan, üye sayısı görece yüksek bir grup, bu üstünlüğüyle eylemci çekirdeğinin zayıflığını yenebilir.[5]

Bu noktada, büyük bir topluluk içinde, bireyin toplumsal bir kararı etkileme yetisinin dikkate alınmayacak kadar zayıf olduğunu anımsatalım. Bireyin öz yararı pratik olarak sabit olduğu için, açık tercihini anlatımcı ve itibari yararlarının ağırlıklarına göre seçer. Örneğin, açık kamuoyunun 0 konumuna olan desteği arttıkça 100 yerine 0 konumunu desteklemeyi seçen birinin itibari yararı da giderek artacaktır. Çözümlemeyi basit tutmak için, itibari yararı açık tercih dağılımının fonksiyonu olarak değil de, açık tercih ortalamasının fonksiyonu olarak kabul edeceğiz. Üçüncü bölümde Y adını verdiğimiz bu ortalamaya *ortalama açık kamuoyu*; ya da dağılımdan değil de ortalama değerden söz edildiği bariz olduğunda, yalnızca açık kamuoyu diyeceğiz. Kişinin açık tercihinin saklı tercihine denk düştüğü durumlarda, bireyin anlatımcı yararının en yüksek değerine ulaştığını, bu iki tercih birbirinden ayrıldıkça da azaldığını 2. bölümde görmüştük. Akılda tutulması gereken başka bir nokta da, yeterince hassas konularda toplumsal baskıların herkesi iki gruptan birinde yer almaya zorlayacağıdır.

Şimdi bu bilgiler ışığında, bireyimizin çok hassas bir konuyla ilgili açık tercihini bildirme kararını ele alalım. Saklı tercihinin $x = 20$ olduğunu varsayarsak, 0 ile 100 arasında seçim yapması gerektiğinde, 0 konumunu tercih edecektir. Öyleyse, her iki grubun da eşit baskı yaptığı durumda, doğal olarak açık tercihini 0 olarak belirleyecektir. Şimdi de eşitlik durumundan başlayarak, toplumsal baskıyı 100 konumu lehinde yavaş yavaş arttıralım. 0 konumunu desteklemenin sağlayacağı yarar giderek azalacak ve zamanla 0 ile 100 konumlarını desteklemenin bireyimize sağladığı yararlar eşitlenecektir. Biraz daha ileri gidersek de birey 100 konumunu desteklemekten kazançlı çıkacaktır. Bireyin açık tercihinin değiştiği nokta olan t, bireyin konuya ilişkin *politik eşiğidir*. Daha kesin bir biçimde söylersek t, söz konusu bireyi iki seçenek arasında kayıtsız kılan açık kamuoyudur. $Y < t$ ise kişi 0'ı destekleyecek; $Y > t$ ise 100'ü destekleyecektir. Y ile t'nin eşit olduğu durumda kararını şansa bırakabilir. Bu noktada çözümlememiz açısından önem taşımayan bir varsayımda bulunalım: kayıtsız kalındığı durumlarda herkes daima 100'ü seçecektir.

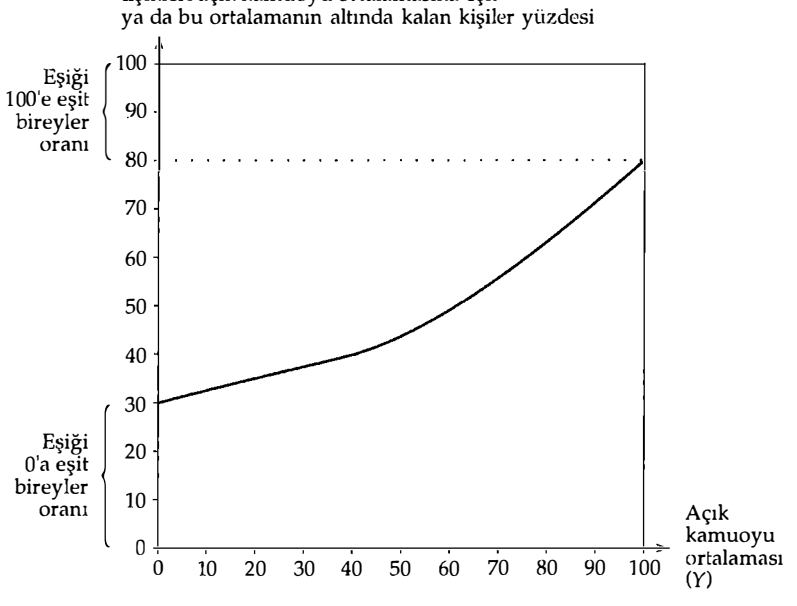

Şekil 4.1 Kişinin politik eşiği. Açık kamuoyu 100'e yeterince yakınsa, kişi açıkça 100'ü destekleyecektir.

Şekil 4.1'deki kişinin eşiği 70 noktasındadır. Bu değer, çeşitli etkenlere bağlı olarak değişebilir. Geri kalan her şeyi sabit tutarsak; bireyin saklı tercihindeki bir artış, 100 değerini desteklemenin anlatımcı yarar açısından getireceği yükü azaltacak, böylece eşiği aşağı çekilecektir. Benzer şekilde, 100 seçeneğini destekleyen grup sayısal büyüklüğünü toplumsal baskıya dönüştürme yeteneğini arttırırsa bu eşik düşecektir. Buna karşılık, bireyin anlatımcı gereksinimleri artacak olursa, 0 konumunu desteklemekle kazandığı anlatımcı yararı aşmak için daha ağır baskılar gerekecek, böylece de eşiği yükselecektir.

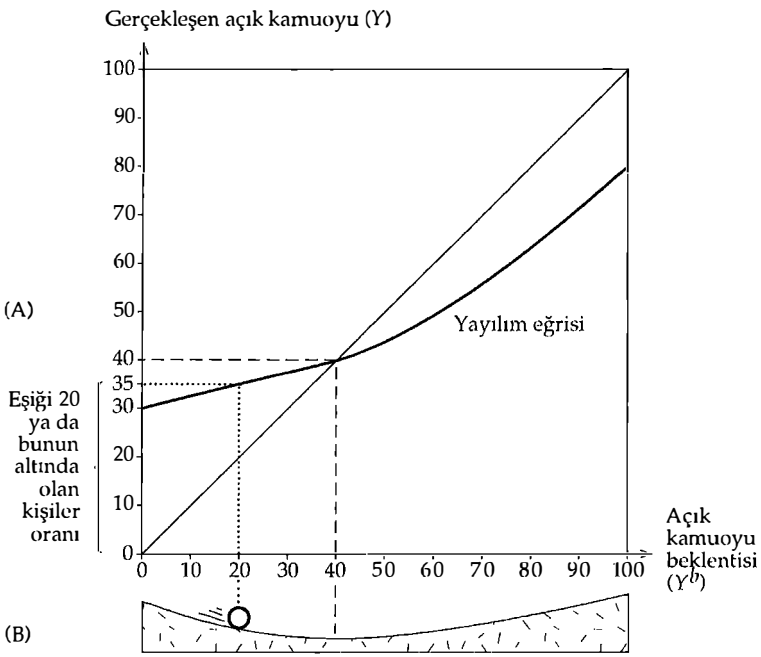
Kişilerin psikolojik yapıları farklı olduğundan, herhangi bir konudaki saklı tercihleri de çeşitlilik gösterebilir. Buna bağlı olarak, politik eşik değerleri de farklı olabilir. Şekil 4.2 eşik değerlerinin dağılımı konusunda bir örnek veriyor. Şekildeki eğri, *eşiklerin kümülatif dağılımı*nı vermektedir. Bu dağılım eğrisi, 0 ile 100 değerleri arasındaki her Y noktası için, eşiği bu düzeyde ya da altında olan toplum yüzdesi işaretlenerek çizilir. Şekilde gösterilen eğriye göre, tüm eşiklerin yüzde 30'u 0 noktasında ve yüzde 80'i 100'ün altındadır. Doğal olarak da yüzde 100'ünün eşiği 100 noktasında ya da bunun altındadır. Kümülatif dağılım tercih çarpıtmasının yayılımını belirlediği için, bu eğriye *yayılım eğrisi* adını vereceğiz.[6]

Herhangi bir anda toplumun her üyesinin, bir sonraki dönemdeki ortalama açık kamuoyu konusunda bir beklentisi olacaktır. *Açık kamuoyu beklentisi*nin, yani Y^b değişkeninin herkes için aynı olduğunu varsayalım. Belirli bir Y^b için, varolan

Şekil 4.2 Yayılım eğrisi. Tüm eşiklerin yarısı 0 veya 100 konumunda olup, öteki yarısıysa uç değerler arasına dağılmış bulunmaktadır.

yayılım eğrisi açık kamuoyunu belirleyecektir. Bu durum Şekil 4.3'teki A tablosunda görülebilir. Bu tablodaki yayılım eğrisi bir önceki şekildekinin aynısıdır. Alttaki yatay eksen, açık kamuoyu beklentisini, soldaki dikey eksen ise gerçekleşen açık kamuoyunu göstermektedir.

Şekil 4.3 Açık kamuoyu beklentisi ve bu beklentinin hareketi. Yalnızca 40 değerine sahip bir beklentinin kendini doğrulayıp yeniden ürettiği görülmekte. Diğer tüm beklentiler 40'a doğru ayarlamalar doğuracaktır.

Şekil 4.3'ü incelemeyi sürdürüp, açık kamuoyu beklentisinin bir şekilde 20 değerinde başladığını düşünelim. Yayılım eğrisi, nüfusun yüzde 35'inin eşiğinin 20 değerinde ya da bunun altında olduğunu göstermektedir. Toplumun bu kesimi açıkça 100'ü destekleyecek, kalan yüzde 65'i ise 0 değerini destekleyecektir. Böylece, 20 beklentisi açık kamuoyunun 35 noktasında

oluşmasına yol açmıştır. Başlangıçtaki beklenti, gerçekleşen değerin altında kaldığı için, beklenti düzeltilerek yukarı doğru çekilecektir.

Bu şekle göre, 40'ın altındaki *herhangi bir* beklenti gerçek değerin altında kalacağından yeni ayarlamaları gerektirecektir. Beklentinin kendini doğrulayabilmesi, yani kendini yeniden üretebilmesi için açık kamuoyu beklentisinin 40'a varması gerekecektir. Şekil, $Y^b = 40$ noktasının yayılım eğrisi ile köşegenin tek kesişme noktasında yer aldığını gösteriyor. Dolayısıyla, kendini doğrulayan tek bir beklenti değeri, tek bir *denge* bulunmaktadır.[7] Bireylerin açık kamuoyu beklentisi yalnızca 40 noktasında olduğu zaman, gerçek açık kamuoyu onu yaratan beklentiyle eşitlenir.

Şekil 4.3'ün B tablosunda, açık kamuoyunun hareketini izlemek için topografik bir eğretileme kullanılmıştır. Bu tabloda en alt noktası 40 değerinde bulunan bir vadi görülmektedir. 40 noktasına konulan bir top orada hareketsiz duracak, yeri değiştirildiğinde ise 40'a doğru yuvarlanacaktır.

Şekil 4.3'teki denge olası beklentiler aralığı içinde yer aldığına göre, *içsel bir denge*dir. Dengenin biçimi toplumda açık bir gerilimin bulunduğunu göstermektedir. Toplumun yüzde 40'ı açıkça 100 değerini, kalan yüzde 60'ıysa 0 değerini desteklemektedir. Şekil 4.4'teki gibi uç değerdeki bir denge ise, *köşesel denge* olarak tanımlanır. Bu şekilde, eşik eğrisi köşegen ile 100 noktasında kesişmektedir; o halde kendini gerçekleştiren tek beklenti, herkesin oybirliğiyle 100 değerini destekleyeceği beklentisidir. Bu noktada, eylemci olarak tanımladığımız bireylerin, açık tercihleri açık kamuoyundan bağımsız kişiler olduğunu anımsayalım. O halde, bir köşesel dengenin oluşumu bir eylemci çekirdeğinin ortadan kalkmasıyla gerçekleşebilecektir. Katı eylemcilerin bir bölümü direnişlerini sürdürürse, denge noktası uç değere çok yaklaşsa da onunla eşleşmeyecektir. Böyle bir dengeye *köşeye yakın denge* adı verilebilir.

Köşesel ve köşeye yakın dengelere birçok örnek verilebilir. Engizisyon yönetimi İspanya'yı görünürde herkesin Hıristiyan olduğu, anlaşmazlıkların da Katolikliğin detaylarıyla sınırlı kaldığı bir ülke durumuna sokmuştu. 1989 yılı öncesinde Çe-

koslovakya'da varolan yönetimin haklılığı konusunda da köşeye yakın bir denge hüküm sürüyordu. Komünistlerin politik tekeline açıkça karşı çıkanların sayısı çok azdı. Komünist tekeli desteklemeyi 0 değerinin, bu tekele karşı çıkışı da 100 değerinin gösterdiğini varsayarsak, açık kamuoyunun, 100'e yakın bir yerde dengede durduğunu söyleyebiliriz.

On dokuzuncu yüzyıl Amerikasının en dikkatli gözlemcilerinden olan Tocqueville, köşeye yakın dengelerin olağan olduğunu kaydederek, şöyle yazar: "Günümüzde, Avrupa'nın en mutlak hükümdarları, sömürgelerinde hatta saraylarında bile, kendi otoritelerine karşı görüşlerin gizlice yayılmasına engel olamıyorlar. Amerika'da ise durum farklıdır. Çoğunluk kararsız kaldığı sürece, tartışmalar sürüp gider; ama kesin bir karara varılır varılmaz tartışmalar kesilir ve *dostlar olsun düşmanlar olsun bu kararın desteklenmesinde birleşirler.*"[8] Bu sözlerin konumuz açısından önemi, yalnızca Tocqueville'in köşe dengesini tanımlamasından kaynaklanmıyor. Tocqueville'in gözlemi, birlik ve beraberlik görüntüsünün sürdürülmesinde tercih çarpıtmasının oynadığı rolü iyi yakalamıştır.

Çoklu Denge

Açık kamuoyunun tek bir denge oluşturması gerekmez. Yayılım eğrisinin köşegenle birden fazla noktada kesiştiği durumlarda *çoklu denge*den söz edilir. Şekil 4.5'te üç dengeli bir duruma örnek verilmiştir. Şekildeki üç dengeden 20 ile 100 noktasındakiler, *kararlı* dengelerdir, çünkü çevrelerindeki beklentiler, bu noktalara doğru ayarlama yapma gereğini doğurur. Sözü edilen dengelerin sunduğu kararlılık, 20 ve 100'ün iki yerel vadinin en alt noktalarına denk düştüğü B tablosunda açıkça görülebilir. Ortada bulunan, yani 60'taki dengeyse, yakınındaki beklentiler bu noktadan uzaklaşan ayarlamalar gerektirmesi nedeniyle *kararsız*dır. Açık kamuoyu beklentisi 60 olsa, beklenti onaylanarak gerçekleşecektir. Ancak az farklı bir beklenti, kararlı dengelerden birine doğru ayarlamalara yol açacaktır. Kararsız denge noktamızı bir doruğa benze-

tebiliriz. Topun tepenin doruğunda sabit kalması kuramsal açıdan olanaklıysa da, gerçekte olanaksızdır; çünkü hafif bir esinti topu aşağı iter.[9] İşte, açık kamuoyunun da kararsız bir denge oluşturması kuramsal açıdan olanaklı, ama gerçekte olanaksızdır.

4.3 ile 4.5 arasındaki şekillere kısaca göz atarsak, yayılım eğrisi köşegeni yukarıdan kestiğinde dengenin kararlı, aşağıdan kestiğinde ise kararsız olduğunu görürüz. Yayılım eğrisinin köşegeni birden çok noktada kestiği durumda ise, kararlı ve kararsız dengeler birbirini izleyecektir. Bir benzetme yapacak olursak, eğer iki tepe varsa aralarında daima bir vadi, iki vadinin arasında da bir tepe bulunacaktır.

Sosyal bilimler arasında, toplumsal dengelerin çözümlenmesine en büyük katkıyı ekonomi yapmıştır. Ne var ki, ekonomi bilimi de çoklu dengeli durumları ancak yeni yeni incelemeye başlamıştır. Günümüzde bile ekonomik kuramsallaştırmaların pek çoğu denge sayısını birde tutacak varsayımlar üzerine oturtulur. Gerçekteyse, birden çok dengeli durumları bir kenara bırakmak için hiçbir ampirik neden yoktur. Üretim ve ticaret gibi ekonomi biliminin merkezini oluşturan alanlarda bile tek bir dengeyi ancak gerçeğe uzak düşen varsayımlar sağlar. Dolayısıyla, dengelerin çok olması ne az rastlanan bir olgu ne de önemsizlik bahanesiyle göz ardı edilebilecek patolojik bir durumdur. Tam tersine, ciddi biçimde ilgilenilmesi gereken ve sık rastlanan bir görüngüdür.[10] Açık kamuoyunun belirlenmesi gibi ekonominin temel kaygılarının ötesinde kalan bir konuda, tek bir dengede ısrar etmek daha da anlamsızdır.

Peki, o zaman yüzyılımızın bazı dev düşünürleri dahil birçok ekonomist, neden tek denge anlayışına bağlı kalmıştır? Bu sorunun yanıtı bir ölçüde ekonomi biliminin kuramsal "inceliğe" verdiği önemde yatar. Daha önemli bir neden ise, denge sayısı çokluğunun, neoklasik ekonominin gerek temel önermelerini gerekse temel çözümleme tekniklerini tehdit etmesidir. 17. bölümde görüleceği gibi birden fazla denge bulunması durumunda, süregelen toplumsal sonuçların optimal olma zorunluluğu yoktur. Değişik kuşaklardan birçok ekonomistin inancının aksine, "varolan"ın "en iyi" olması gerekmez. Benzer biçimde

karar veren kitlenin özelliklerinden hareket ederek, bu kitlenin alacağı kararları kestirmek de olanaksızdır. Şekil 4.5'te özellikleri belirli bir kitlenin, çok farklı sonuçlar yaratabileceği görülmektedir.[11]

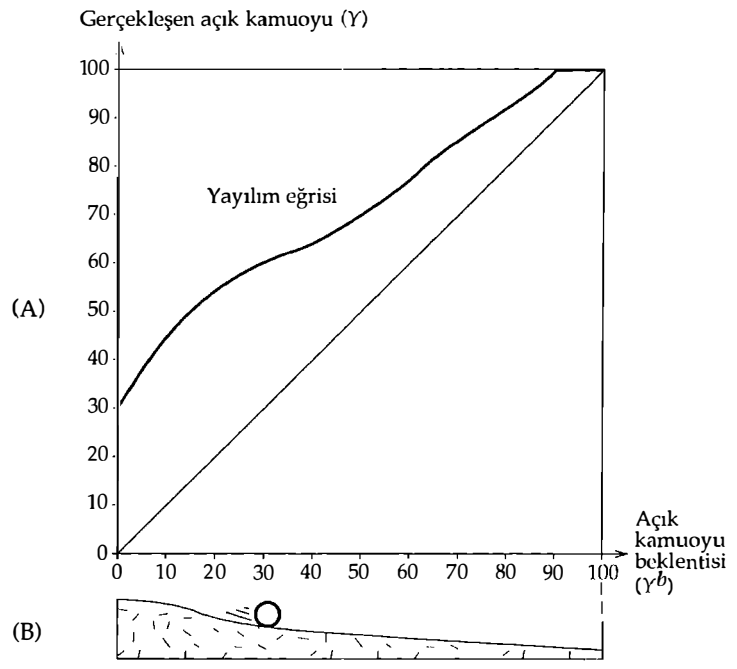
Buraya kadarki çözümlememizde denge terimi, toplumsal düzenin tümüne uygulanmayıp, yalnızca açık kamuoyu için kullanılmıştır. Bundan sonraki bölümlerde dengedeki bir açık kamuoyunun, saklı tercihleri belirleyen uzun vadeli güçleri nasıl harekete geçirdiği konusu işlenecektir. Saklı tercihler üzerinde bu güçlerin yol açtığı değişiklikler varolan dengeyi sağlamlaştırabilir, harekete geçirebilir ya da bozabilir. Dolayısıyla, şu an için ilgilendiğimiz dengeler kalıcı değil, *geçici*dir.

Beklentiler ve Domino Dizisi

Oluşabilecek denge sayısı ne olursa olsun, belirli bir anda yalnız bir denge varolabilecektir. Hangi denge noktasının seçileceğini ise açık kamuoyunun beklentisi belirleyecektir. 20 ve 100'de iki kararlı denge noktası içeren Şekil 4.5'e dönelim. Açık kamuoyu, başlangıçtaki açık kamuoyu beklentisinin 60'ın altında ya da üstünde olmasına bağlı olarak bu iki değerden birine yönelecektir. Başlangıçtaki beklenti, bireylerin itibari teşviklere ilişkin algılarının evrimini belirlediği için son derece önemlidir. Başlangıçtaki beklentinin 61 olduğunu düşünelim. 100'ü desteklemenin itibari teşviği yeterince yüksek olacağı için, toplumun yüzde 61'inden çoğu bu değeri benimseyecektir. Bireylerin yaptığı seçimler, 100'ü desteklemenin sağladığı itibari yararı daha da yükseltecek, böylece bu seçeneği gerçekte destekleyenlerin sayısı da artacaktır. Bu yükselen *domino dizisi*ne katılan her yeni kişi, katılımların sayısını daha da yükseltecek, sonuçta topluluğun tümü diziye katılmış olacaktır.[12] Şimdi de başlangıçtaki beklentinin 61 yerine 59 olduğunu varsayalım. Sonuç bambaşka olacaktır. Gerçekte topluluğun yüzde 59'undan daha az bir oranı 100 değerini seçecek, böylece peş peşe düşen domino taşları açık kamuoyunu 20'deki dengeye ulaştıracaktır.

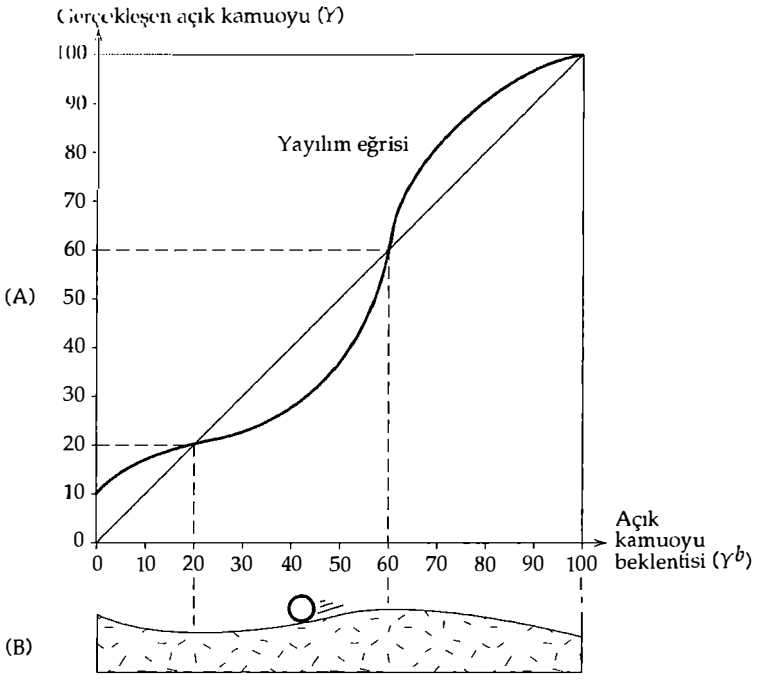
Bir domino dizisinin dizilip harekete geçmesi için, bireylerin seçimlerinin birbirine bağımlı olması, zorunlu ancak yetersiz bir koşuldur. Seçim yapan kişilerin heterojen olmaları, en azından davranışlarını değiştirmeleri için değişik oranlarda baskıya gereksinmeleri gerekir. Söz konusu gereksinim herkes için aynı olsa, açık tercihlerini aynı anda, topluca değiştirirlerdi.[13] Saklı tercihleri, anlatımcı gereksinimleri ve onaylanmama korkuları açısından toplumu oluşturan bireyler birbirlerinden farklı oldukları için, içinde bulunduğumuz bağlamda heterojenlik koşuluna uyulduğunu söyleyebiliriz. Bireylerarası farklılıklar, eşiklerin bir dağılım oluşturmasını sağlayacaktır. Seçim yapanların heterojenliği sayesinde, bir domino dizisine katılımların toplumsal baskılara getirdiği değişiklikler en az bir kişiyi daha seriye kattığı sürece dizi uzayacaktır. Bir domino dizisinin toplumun her üyesi katılana dek uzaması gerekmez. Öyle bir duruma gelinebilir ki, diziye son katılan kişinin yarattığı ek baskı yeni birinin diziye katılmasını sağlamaya yetmeyebilir. Şekil 4.5'teki düşen domino dizisi 0'a varmadan durmaktadır.

Bir domino dizisi kısa sürede bitebilir. 1975 yılında İndira Gandhi tüm Hindistan'da sıkıyönetim ilan etmeden önce başkanlık ettiği hükümet zayıf görünüyordu. Sokaklar hiçbir güç karşısında pes etmeyeceklerini güvenle haykıran hükümet karşıtlarıyla doluydu. İşte bu ortamda muhalefet lideri J. P. Narayan kışkırtılmış bir öğrenci topluluğuna sınıfa mı yoksa hapise mi gitmek istediklerini sorduğu zaman, öğrenciler hep bir ağızdan "hapise!" diye bağırdılar. Sonra sıkıyönetim ilan edildi ve muhalefet liderleri gözaltına alındı. Devrim umutları sönen milyonlarca öğrenci de birkaç hafta içinde sessizce sınıflarına döndüler.[14] Anlaşılan sıkıyönetim, Gandhi yönetiminin kamunun desteğini yeniden kazanarak iktidarda kalacağını kanıtlayarak açık kamuoyunun dinamiğini değiştirmişti. Değişen ortamda, kimi öğrenciler sokaklardan çekilince ötekiler de onlara katıldı ve giderek protestolar eriyip sona erdi.

Şekil 4.4 Tek bir köşesel denge. 100'den düşük her beklenti daha üst değerlere doğru ayarlanacaktır.

Beklentilerin oynadığı önemli rol sistemli deneylerle kanıtlanmıştır. İngiltere'de Catherine Marsh tarafından sürdürülen bir deney, kürtaj konusundaki açık kamuoyuna ilişkin beklentilerin bu açık kamuoyunu nasıl etkilediğini araştırdı.[15] Marsh, bir deneye katıldıklarından habersiz olan iki ayrı gruba bu konudaki açık kamuoyunun değişim sürecine ilişkin bilgi verdi. İlk gruba toplumun kürtajı giderek hoşgörüyle karşıladığını, ikincisine ise kısıtlayıcı görüşlerin yayıldığını söyledi. Deneklerin tercihlerini sorguladığında, ilk grupta kürtajın kısıtlanmasına karşı çıkanların, ikinci gruptakilerden yüzde 12 daha fazla olduğunu gördü. Görüşmeye gelen deneklerin çoğu, basın, kürtaj konusuna geniş yer verdiği için, hoşgörülü tutumun yasaklayıcı tutumdan daha çok destek bulduğunu biliyordu. Ne var

Şekil 4.5 Üç dengeli duruma örnek. 60'tan düşük beklentiler 20'ye yönelik düzeltmelere yol açacak, 60'ın altındaki beklentiler ise 100'e doğru ayarlamalar doğuracaktır.

ki, belki de medya eğilimlerin gelişimiyle pek ilgilenmediği için, çok az kişi açık kamuoyunun değişimi hakkında güvenilir bilgiye sahipti. Marsh, genel eğilimler konusunda bilgisiz fakat öğrenmeye istekli deneklerin görüşmecinin izlenimlerine inandıkları sonucuna vardı. Bu açıklama, açık kamuoyunun değiştiğini sezdiklerinde beklentileri de değiştiği için bireylerin açık tercihlerini yeni duruma uydurduklarına işaret etmeden öte şunu da gösteriyor: insanlar azınlıkta kalacakları beklentisine girdikleri zaman, bu konumlarını önceden kestirilemeyecek bir süre için koruyabilirler.

Bu yorum, geliştirmekte olduğumuz sava uyuyor. İnsanların azınlıkta kalacaklarını sanmaları, bu durumdan kurtulmaya çabalamalarını gerektirmez. Şekil 4.5'te açık kamuoyu beklen-

tisinin 20 olduğu durumda, her beş kişiden biri azınlıkta kalsa bile konumunu değiştirmeyecektir. Azınlık üyeleri, azınlık konumlarının onaylanması kendilerine yeni bilgi sağlamadığı için, tutumlarını değiştirip çoğunluğa katılmayacaklardır. Buna karşılık, açık kamuoyu beklentisinin 30 olduğu durumda, gerçekleşen değer 30'un altında kalacağından, açık kamuoyuna ilişkin yeni bilgi üretilecek ve sonuçta, Marsh'ın deneyindeki gibi, kimileri taraf değiştirecektir.

Küçük Olayların Gücü

Beklentilerdeki küçük farklar bile açık kamuoyunun nihai değerini etkileyebildiğine göre, beklentileri nelerin belirlediğini bilmek gerekir. Gündeme yeni bir konu girdiğinde, ilk beklentiyi oluşturan nedir?

Beklentiler, bir kısmı önemsiz görünen pek çok olaydan etkilenir. Örneğin, 0 seçeneğini savunan bir eylemci, grip olduğu için televizyondaki bir tartışma programına katılmayabilir. Öte yandan, 100 seçeneğini savunan başka bir eylemci bir talk-show programına katılmadan önce işinde terfi ettiğini öğrenince, kendine olan güveni güçlendiği için, olağanüstü bir izlenim uyandırabilir. Uzun zaman önceden programlanmış olan bir konferansta, 100 seçeneğini desteklemeye eğilimli yüzlerce profesyonel de, rastlantı sonucu bir araya gelebilir, konferansı izlemeye gelen basın üyeleri de, farkında olmadan, bu seçeneği destekleyenlere aşırı biçimde ilgi gösterebilirler. Verdiğimiz örnekte, tüm bu rastlantısal olayların toplu sonucu, açık kamuoyuna ilişkin ilk izlenimlerin, dolayısıyla da beklentilerin, 100 seçeneğini öne çıkarmasıdır.

Sözü edilen olayların hiçbiri, her şey olup bittikten sonra geçmişe bakarak açık kamuoyunun neden düşmeyip de yükseldiğini anlamaya çalışan sosyal bilimcilerin dikkatini çekmeyecektir. Bir konferansın zamanlaması, bir tartışmacının sağlığı ya da bir başkasının keyfi, deneyimli bir araştırmacının bile gözünden kaçabilir. Bu tür etkenler, pratikte arkalarında kayıtlar bırakmayan *küçük olaylar*dır.[16] Açık kamuoyunun evrimini

çözümlemeye çalışanlar, konuya göre, demografik eğilimler, varolan seçeneklerin ekonomik yarar ve maliyeti ve ilgili baskı gruplarının kanıtlanmış güçleri gibi kolayca gözlemlenebilen etkenlere odaklanırlar. Bunların önemi bellidir. Ancak her durumda sonucu belirledikleri söylenemez. Birden fazla dengenin bulunduğu durumlarda, tek başına önemi olmayan bir olay, açık kamuoyunun gelişimini büyük ölçüde etkileyebilir. Başka türlü söylersek küçük olaylar, varolan iki ya da daha çok domino dizisinden hangisinin harekete geçeceğini belirleyebilir.

Sosyal bilimlerde küçük olayların önemli sonuçlar doğurabileceği gerçeği genellikle kabul görmez. Bunun en açık nedeni, küçük olayların pek çoğunun kalıcı sonuçlar vermemesidir. Bir kişinin işinde yükselmesinin ya da hastalandığı günün genelde politik etkisi olmaz. Küçük olayların dikkate alınmamasının daha örtülü bir nedeni ise, insan ilişkilerinin birden fazla sonuç yaratamayacağını düşünme eğilimidir. Tek bir denge söz konusu olduğunda, beklentilerdeki küçük değişiklikler, sistemin durma hızını değiştirse bile sonucu etkilemez. Bütün yollar aynı yere çıktığından, küçük olaylar yolculuk süresini uzatıp kısaltabilir, ama varılacak yeri etkilemez. Birden fazla denge olması durumunda işler değişir. İki ya da daha çok varış noktası olduğundan, küçük olaylar hem yapılacak ayarlamaların hızını hem de varılacak noktayı etkileyebilir. Küçük olaylara gereken önemin verilmemesinin bir başka nedeni de, bu kavramın bilişsel sınırlamalarımızla baş etmemize yarayan "temsil bulgusallığı" ile çelişmesidir. Temsil bulgusallığı, nedenlerin sonuçlarına benzeyeceğini sanmamıza yol açar, tıpkı yıkıcı bir savaşın nedeninin ekonomik çöküntüye bağlanması gibi.[17] Temsil bulgusallığının mantığı uyarınca, küçük bir olayın önemli bir sonucu temsil etmesi olanak dışıdır; bu yüzden de, ikisi arasında nedensel bir bağ aranmamalıdır. Bir Amerikan başkanının öldürülmesi tek başına hareket eden silahlı bir delinin işi olamaz; önemli bir sonucu yalnız önemli bir olay temsil edebileceği için, suikastın ardında güçlü bir düşmanın kurduğu sinsi bir plan olmalıdır. Tanım gereği, büyük bir gücü herkes fark eder, ama küçük bir olay dikkatten kaçabilir.[18]

Beklentiler Oyunu

Küçük olayların öneminin genelde azımsanması, politika sahnesindeki oyuncuların küçük olayların politik önemini hiçbir zaman kavramadıkları anlamına gelmez. Beklentilerin kendilerini güçlendirebildiğini, zaman zaman da gerçek sonuçlar doğurabileceğini bilen politikacılar, devlet adamları ve lobiciler, açık kamuoyunun niteliğine ve yönüne ilişkin algıları biçimlendirmek amacıyla kampanyalar düzenlerler.

Amerika'daki köktenci gruplardan biri uzun zaman kendine "Ahlaki Çoğunluk" adını yakıştırdı. Bu grubun amaçlarına karşı çıkan feministler de "Feminist Çoğunluk Vakfı"nı kurdular. Her iki isim de Amerikalıların tercihlerine ilişkin bir iddiaya yer vermekte. Birinci grup, Amerikalıların köktencilerin ahlaki amaçlarını, en azından saklı olarak, benimsediklerini; öteki grup ise Amerikalıların örgütlü feministlerin amaçlarını desteklediklerini öne sürüyor. Bilişsel kısıtlamalar, kişilerin birbiriyle çelişen inançları uyumlu olarak bir arada yaşatmasına olanak sağladığı için, her iki tarafın savı da doğru olabilir. Bir insan aynı anda hem köktencilerin anladığı biçimiyle "aile değerleri"ni, hem de örgütlü feministlerin anladığı biçimiyle "kadın özgürlüğü"nü haklı görebilir. Gerçekte ise, ne bir grup ne de ötekisi çoğunluğa yakın destek alabilmektedir. Bilişsel tutarsızlıkların kapsamı bir yana, iki taraf da aldığı desteği abartmıştır. Bu iddialar gene de sıkça dile getirilir, çünkü iddia sahipleri, tercih çarpıtması nedeniyle aşırı bir talebin bile gerçekleşebileceğini bilirler. Her iki tarafın da eylemcileri, beklentileri kendilerine yontarak sayısal yetersizliklerinin ve örgütsel zayıflıklarının üstesinden gelebileceklerinin farkındadır.

Açık kamuoyuna ilişkin algıları çarpıtmaya yönelik çabalar başka biçimlere de bürünebilir. Lobiler yaygın biçimde benimsendiklerini gösteren anketlerle övünür, kendilerini desteklemeyen sonuçlara varan araştırmaların güvenilirliğine de gölge düşürmeye çalışırlar. Soruların şekil ve seçimiyle de anketleri yönlendirirler. Düzenledikleri mitinglere, etkinliklere, boykotlara ve grevlere katılanların sayısını abartırlar. Ders kitapları, köşe yazıları, kitle gösterileri gibi araçlarla kendi konumlarının

desteklendiğini ve saygıdeğer kişilerin konumlarını akla yatkın, yararlı ve etkili gördüklerini vurgularlar.[19] İleride de göreceğimiz gibi, bu türden çabalar saklı inançlarla saklı tercihlerin biçimlenmesine katkıda bulunabilir. Ne var ki, hemen gerçekleştirilmek istenen amaç, genellikle varolan açık kamuoyunun algılarını denetlemektir.

Görünüşe göre politik eylemciler, tercih çarpıtması, domino dizisi, birden fazla domino dizisi olma olasılığı ve hangi domino dizisinin harekete geçeceğini bilmenin ve ona etki etmenin yollarına dair temel bir anlayışa sahiptir. Bu gözlem, eylemcilerin, politik sürece ilişkin tutarlı bir kuram oluşturdukları anlamına gelmez. Kendilerine abartılı bir iddianın neden büyük bir fark yaratabileceği sorulduğunda, verecekleri yanıtlar büyük olasılıkla akademik normlara uymayacaktır. Öte yandan kapsamlı ve mantıksal bir açıklama getirmeden de kişi doğru sezgiye sahip olabilir. Örneğin fizik eğitimi görmemiş inşaat işçileri, yerçekimini dikkate alırlar.

Bilim adamları da, yaptıkları açıklamalar ve tahminler aracılığıyla, ister istemez beklentilerin yönlendirilmesine katkıda bulunurlar. Japonya'nın ekonomik büyümesini konu alan bir kitap, serbest ticarete ilişkin açık kamuoyunu etkileyebilir. Sokaklardaki suç oranını inceleyen bir kitap da idam cezasının yaygın biçimde benimsendiği algısını bozabilir. Akademik araştırmaların potansiyel gücü, kimi bulguların kendi konumlarını tehdit ettiğini fark eden lobilerin, bu bulgulara gölge düşürecek araştırmaları desteklemesiyle de örtüşmektedir. Bunun bir nedeni saklı kamuoyunu denetlemekse, daha güçlü bir nedeni de açık kamuoyunu denetlemektir.

Çoğulcu Cehalet: Açık Kamuoyu

Bir grubun gündemi tartışılmaya başlandığında, açık kamuoyu beklentilerini biçimlendirme çabaları engellerle karşılaşarak rakip grupların zorlamalarıyla etkisiz kılınabilir. Örneğin feministlerin abartılı önermeleri, köktencilerin kimi abartılı önermelerini saf dışı bırakabilir. Ancak beklentileri etkilemeye

yönelik çabaların tümü de tesirsiz kalmaz. Rastlantılar ya da rakip grupların kaynakları arasındaki farklılıklar, kimi çabaların karşılıksız kalmasına yol açar.

Karşılıksız çabalar ne dereceye kadar etkili olabilir? Açık kamuoyuna ilişkin beklentiler, bu beklentileri biçimlendirme yolundaki girişimlere değecek kadar değişebilir mi?

Bu soruları yanıtlamak için bireylerin beklentilerinin nasıl oluştuğunu araştırmak gerekir. Kürtaj konusundaki açık kamuoyunu yoklamak isteyen birini ele alalım. Bu kişi, yüz yüze görüştüğü insanların toplum önünde söyledikleri sözlerden bilgi edinmeye çalışır. Ne var ki, politik görüş alışverişinde bulunduğu kişilerin kendisininkine benzer geçmişi ve kaygıları bulunacağından, ona iletilen görüşler kapsamlı açık kamuoyunu yansıtmayabilir. Bu kişi, böyle bir durumda, çarpıtmaları sezerek açık kamuoyunu daha doğru biçimde yansıtabilecek bilgi arayışına girecektir. Anketleri inceleyecek, kadın hakları konusundaki bir radyo tartışmasında yalnız "gericilerin kürtaj hakkına karşı çıktıkları"nı duyacak, izlediği bir filmde de kürtaj karşıtı bir kişinin yerildiğini fark edecektir. Bu bilgilerden de, açık kamuoyunun kürtaj hakkına sıcak baktığı sonucunu çıkartacaktır.

Bu kişinin, edindiği bilgiyi, bir istatistik uzmanını tatmin edecek biçimde kullanması beklenemez. Psikolojik araştırmalar, genel olarak kişilerin bilgilerini yanlış tarttıklarını, sonuç olarak da ellerindeki bilgi kırıntılarından toplumun özelliklerini saptarken yanlış değerlendirmelerde bulunduklarını gösteriyor. İstatistik eğitimi almış kişiler bile günlük yaşamlarında istatistiğin temel ilkelerini çiğnerler. Küçük ölçekli örnek kitlelerin büyük ölçekliler kadar güvenilir olmadığını bildikleri halde, küçücük kitlelerden türetilen bilgiye aşırı derecede önem verirler. Ayrıca, örnek kitle seçiminin elde edilecek sonuçları çarpıtacağını bildikleri halde, herhangi bir örnekleme işleminin yol açtığı çarpıtmayı gereğince değerlendirmezler. Bu konuyla ilgili deneylerden birinde bir grup öğrenciye, kendilerinden önceki onlarca öğrencinin bazı derslere ilişkin değerlendirmelerinin ortalaması verildi. Bir başka öğrenci grubuna da, birkaç eski öğrencinin aynı ölçekte ve aynı derslere ilişkin değerlendirmeleri ve yorumları dinletildi. İkinci grubun dinlediği somut,

kişisel değerlendirmelerin, birinci gruba verilen soyut, geniş ölçekli ortalama değerlendirmelere oranla, öğrencilerin daha sonraki ders seçimlerini daha çok etkilediği görüldü.[20]

Başka deneyler, insanların açık kamuoyunu tartmaya çalıştıklarında kurdukları yüz yüze ilişkilere sinmiş olan somut, kişisel ve canlı verilere gereğinden fazla önem verdiklerini göstermektedir.[21] Söz konusu eğilimler ne kadar güçlüyse, rakip baskı gruplarının açık kamuoyuna ilişkin bireysel beklentileri türdeşleştirme çabaları da o denli başarısız kalacaktır. Rakip grupların büyüklükleri birbirine yakın olduğunda çeşitlenmeler iyice belirginleşecektir; çünkü bu durumda gruplar, açık kamuoyu ya da açık kamuoyunun eğilimi konusunda inanırlıklarını zedelemeden karşıt görüşler öne sürebileceklerdir. Beklentilerin çeşitliliği, açık kamuoyunun niteliğine ilişkin propagandanın potansiyel etkinliği kadar ivediliğini de arttıracaktır. Beklentilerin açıkça görülebilir farklar içermesi durumunda, belirtilen görüşlere şaşıracakların sayısı da çok olacaktır. Bu nedenle, uygun bir anda belirli insanları şaşırtan bir bildiri, açık kamuoyunu önemli ölçüde değiştirecek bir domino dizisini harekete geçirebilir.

Domino dizisi hareket halindeyken bireyler açık kamuoyunun değiştiğini mutlaka fark edeceklerdir. Çıkarları gereği, dikkatlerini toplumsal göstergelere çevirecekler, tepkileri de domino dizisini hızlandırabilecektir. Bu yüzden açık kamuoyunun belirsizleştiği bir dönem sonrasında gelişen bir domino dizisi, hedefine hızla varabilir. 1978-79 kışında İran'ın durumunu düşünelim. Şah karşıtı hareket mantar gibi büyüdükçe açık kamuoyunun önemli ölçüde değiştiğini herkes görmeye başladı. Öyle ki Şah'ın, göstericilerin toplumun çok küçük bir kesimini temsil ettiği iddiası giderek inanılırlığını yitirdi. Şah'ın yakın çevresini oluşturan kişiler bile durumu kavramaya başladılar. Ayaklanmanın başında ise, açık kamuoyunun eğilimi bu denli bariz değildi.

Toplum psikologları, tercih dağılımları konusundaki yanlış anlayışları tanımlamak için *çoğulcu cehalet* terimini kullanırlar.[22] Bizi ilgilendiren bağlamda çoğulcu cehalet kavramı, açık kamuoyunu değerlendirmeye çalışan bireylerin temel istatistik

ilkeleriyle çelişen kestirme yollar kullandıklarına işaret eder. Elbette hatalı yargıların yaygın olması, bireysel değerlendirmelerin gerçek eğilimlerden bağımsız olmasını gerektirmiyor. Açık kamuoyundaki büyük kaymalar genellikle fark edilir ve toplumsal patlamalar da bireylerin açık kamuoyuna ilişkin göstergelere duyarlılıklarını arttırır.

Çoğulcu Cehalet: Saklı Kamuoyu

Çoğulcu cehalet terimi açık kamuoyundan çok saklı kamuoyu için kullanılır. Saklı kamuoyunun bireyler tarafından nasıl algılandığını işleyen yazılı kaynaklar zengindir. Bu kaynaklar, insanların genellikle saklı kamuoyunu yanlış değerlendirdiğini gösterirler. Söz konusu bulgu, 2. bölümde ele aldığımız tercih çarpıtmasının *olanaklılığı* konusuyla yakından ilgilidir. Önce kanıtları ele alalım.

Bir dizi araştırma, 1960 ve 1970'li yıllarda beyaz Amerikalıların, beyazların zorunlu ırk ayırımına verdikleri saklı desteği genellikle abarttıklarını ortaya çıkardı. Bir çalışmaya göre beyazların yüzde 18'i ırk ayırımını desteklerken, yüzde 47'si çoğunluğun bu ayırımdan yana olduğunu sanıyordu.[23] Anılan yanlış değerlendirme bütün yaş grupları, her konumdaki bireyler ve bütün bölgeler için geçerliydi. Benzer bir sonuç da, "beyazların zencileri mahallelerine sokınama hakkı olup olmadığı" konusundaki görüşlere ilişkindi. Beyazların çoğunluğunun ırk ayırımını desteklediği algısı, zor kullanarak ırk ayırımını sürdürmek isteyen beyazların ya da ırk ayırımına son vermek isteyenlerin yanıtlarını pek etkilemedi. Öte yandan söz konusu algı, her iki seçeneği de reddedenlerin konut alanında ırk ayırımcılığına verdikleri desteği güçlendirdi.

Bu sonuçları yorumlamak için, ırk ayırımını desteklemeyi 0, desteklememeyi 100, her iki seçeneği de reddetmeyi ise 50 ile gösterelim. Irk ayırımı yanlılarının çoğunlukta olduğu inancı ayırımcılardan yana toplumsal baskı oluşturacak, dolayısıyla da 0 seçeneğini desteklemenin verdiği itibari yarar yükselecektir. Bununla birlikte, saklı tercihi 0'dan yüksek olan kişiler için

bir de bir anlatımcı yarar yitimi söz konusudur. Bu yitim, saklı tercihi 100 olan birinde doruğuna ulaşacak, saklı tercihi 50 olan birinde ise görece az olacaktır. Dolayısıyla, ırk ayırımı yanlısı baskılar ikinci bireyin ayırımcılığa destek vermesine yol açarken, aynı baskılar birincisini kervana katmaya yetmeyecektir.

Bu araştırmadan çıkan en önemli sonuç şudur: Gerçekte ırk ayırımcılığını isteyen beyazların sayısı az olsa da, beyazların çoğunluğunun bu politikadan yana olduğuna ilişkin yanlış inanç nedeniyle pek çoğu ayırımcılığı destekliyordu. Sözü edilen bulgu, Amerika'da ırklararası ilişkileri inceleyen önemli yapıtların sahibi Gunnar Myrdal'ı hiç şaşırtmazdı. Myrdal, beyazların zencilere iş verme yatkınlıkları konusunda şöyle yazmıştı: "Aralarında bankacılar, sigortacılar, sanayiciler, büyük mağaza yöneticileri de olmak üzere, çeşitli alanlardaki işadamlarıyla yaptığım görüşmelerde, bana defalarca zencilere iş vermeye karşı olmadıklarını söylediler. Doğru söylediklerine inanıyorum. Onları zencileri işe almaktan alıkoyan neden, müşterilerini ve öbür işçilerini üzmeme kaygısıdır."[24] Yazar, burada iki önemli noktaya parmak basmakta. Bunların ilki, işverenler açısından ırkçılığın kişisel bir duygudan çok toplumsal bir davranış biçimi olduğu. İkincisi ise, kendileri ırkçı olmayan işverenlerin, müşterilerinden geldiğini sandıkları baskılar yüzünden ırk ayırımcılığına katıldıkları. Öyleyse işverenlerin yaptığı ayırımcılık, genellikle tercih çarpıtmasının göstergesidir. Irkçı görünen müşterilerin de tercih çarpıtmasına başvurabileceklerini burada kaydetmemiz gerekir. Müşterilerin ırkçı talepleri, kendi saklı önyargıları yerine, başkalarının görünüşteki önyargılarına uyma isteklerini yansıtabilir.

Bu yorum, gözlemlenen ırkçılığın en azından bir bölümünün, başkalarının tercih çarpıtmasına tepki olarak oluşan tercih çarpıtmasından kaynaklandığına işaret ediyor. Bu da bizi yeniden tercih çarpıtmasının inanılırlığı konusuna getiriyor. İkisi de ırkçı olmayan beyaz bir işverenle beyaz bir müşteriyi düşünelim. Birbirleri önünde ırkçı gibi davrandıklarında içlerinden biri ötekinin yalnızca rol yaptığını anlayabilir mi? İstenmeden yapılan beden hareketlerinin, gizlemeye çalışılan duyguları ele verebileceğini unutmayalım.

Beden hareketleri rahatça gözlemlenip gizlenen duyguları tam olarak açığa vursa, ırkçı olmayan insanlar ırkçı gibi davranamazlardı. Yalan söylediğinde Pinokyo'nun burnu nasıl uzuyorsa, ırkçı duygulardan yoksun bir kişi içtenlikten uzak her ediminde kontrol edemediği belirtilerle gerçek duygularını ele verirdi. Dahası, Mavi Peri'nin Pinokyo'nun burnunun neden uzadığını bilmesi gibi, sahte ırkçının davranışlarını görenler de gizlemeye çalıştığı, kendine sakladığı duyguları sezerlerdi. Ne var ki gerek Pinokyo gerekse Mavi Peri, yetenekli bir yazarın düşgücünün ürünleridir. İçtensizliğin belirtileri büyüyen bir burun kadar kolayca saptanamaz; saptansa da kolayca yorumlanamaz.

Nazi Almanyası'nda bir kişinin yönetime bağlılığını değerlendirmeye çalışan görevliler, söz konusu kişinin hem herkesin önünde söylediklerine hem de selamlama biçimine, Parti'ye bağışta bulunma isteğine ve çocuklarının davranışlarına bakarlardı. İnsanların yönetimden korktuğunu bildikleri için açık kamuoyunun, saklı kamuoyunun güvenilir bir göstergesi olamayacağını seziyorlardı.[25] Ne var ki, içtensiz destekçilerini saptamakta herhalde çok başarılı değillerdi. Tercihlerini çarpıtan birçok Alman dikkatlerini çekmedi. Benzer şekilde, Nazilere karşı gizli düşmanlık beslemekle suçlanan yurttaşlar arasında, bu yönetime gerçekten inananlar da vardı. İnsanların aldatıcı davranışları saptamadaki başarı oranlarını değerlendiren bilimsel çalışmalar, doğruluk payının, rastlantıya oranla daha iyi olmakla beraber, yüksek olmadığını gösteriyor.[26] Tercih çarpıtması her zaman kendini ele vermez.

İçtensizliğin hiçbir zaman saydam olmadığı söylenemez. Cüzdanını karşısına dikilen silahlı soyguncuların uzatan kişinin, bunu cömertlik yerine korkudan yaptığını hepimiz anlarız. Oysa kişisel çıkarları yansıtabilecek tercihlerin gerçekliğini tespit etmekte güçlük çekeriz. Müslüman bir üniversite öğrencisinin başörtüyle gezmesinin nedeni, toplumsal baskı mıdır, bir iffet dürtüsü müdür, yoksa her ikisini de mi kapsar? Bu olasılıkların hiçbiri göz ardı edilemez. Bu öğrencinin kişiliği, dinsel inançları ve çevresindeki politik koşullar konusunda yoğun bilgi sahibi olsak bile, davranışını yönlendiren güdüleri kesin olarak bi-

lemeyebiliriz. Toplumsal baskıların rol oynadığını bilmek, bu baskıların herhangi bir kişinin seçimlerini nasıl etkilediğini tam olarak saptayabilmek anlamına gelmez.

Yine de bu tür durumlarda çıkarsamalar yaparız. Çarpıtmalarımız çıkarsamalarımızı düzenli biçimde etkiler mi? Daha kesin biçimde sorarsak yorumlama yanlışlarımız, içinde bulunulan duruma bağlı olarak tercih çarpıtmasına yol açan etkenler lehine mi, yoksa aleyhine mi çalışır? Görülen şudur ki, toplumsal baskıların tercih çarpıtması üstündeki etkilerini genellikle azımsamaktayız. Toplumsal baskıların gücünü küçümseyerek çoğu kez açık tercihleri saklı tercihlerle karıştırırız.

Önemli sonuçlar ortaya koyan bir deneyde, bir denek grubuna Milgram deneyi ve bu deneyde "öğretmenler"in yüzde 65'inin başka deneklere "XXX" düzeyinde elektrik şoku uygulama komutuna uydukları anlatılmıştı. Daha sonra deneklere maksimum düzeyde elektrik veren iki "öğretmen"in betimlemeleri verilmiş ve onları cana yakınlık, beğenilirlik ve uyumculuk gibi özellikler temelinde değerlendirmeleri istenmişti. Bu değerlendirmelerin "öğretmenler" açısından olumlu olmadığı görüldü. Yüksek elektrik vermenin en sık rastlanılan davranış biçimi olduğunu bilmeleri, deneklerin "öğretmenler"in davranışlarını kişisel zayıflıklara bağlamalarını engellemedi.[27] Benzer bir araştırmada, denekler yeni bir Milgram deneyinde "öğretmen"in maksimum düzeyde elektrik vermesi yolundaki komuta uyduğunu görmüşlerdi. Daha sonra bu komut karşısında öteki "öğretmenler"in nasıl davranacaklarını tahmin etmeleri istendiğinde, denekler tanık oldukları baskıları hafife aldılar. Hatta kendilerine "öğretmen" rolü verildikten sonra bile söz konusu durumu doğru değerlendiremediler. Milgram deneyini yaşamış olmaları, öteki "öğretmenler"in davranışlarını kişilik bozukluklarına yormalarını önlemedi.[28]

Kişisel seçimlerin dışsal belirleyicilerini azımsama ve içsel belirleyicilerini abartma eğilimi *temel atıf yanlışı* olarak bilinir.[29] Normatif açıdan doğru olan atfetme ilkesi, tipik bir edim söz konusu olduğunda, edimi kişinin kişisel eğilimlerine bağlamamayı gerektirir.[30] Örneğin bir kurul başkanını oybirliğiyle yeniden seçtiğinde, yalnızca bu seçimden, üyelerin bireysel eği-

limleri konusunda güvenilir ipuçları çıkartılamaz. Oylamayı etkileyen baskılar incelenmeden bu tür çıkarsamalar yapmak doğru olmaz. Söz konusu başkanlık için birçok aday varsa, seçim de gizli oyla yapıldıysa, kazanan adayın başkanlığa en uygun kişi olarak değerlendirildiği sonucuna varılabilir. Öte yandan, oylama parmak kaldırılarak yapıldıysa ve eski başkana oy vermeyenlerin kınanacağına ilişkin belirtiler varsa, bu durumda, herhangi bir kurul üyesinin saklı düşünceleri konusunda sonuca varmak doğru olmayacaktır. Ancak, araştırmalar insanların böylesi durumları birbirinden gereğince ayırmadığını göstermekte. Milgram deneyinde, etkin güçlerin yanlış yorumlanmasına olan eğilim bu zaafı kanıtlıyor.

Açık kamuoyu konusunda çoğulcu cehalet olabileceğini daha önce görmüştük. Şimdiyse saklı kamuoyu konusunda da çoğulcu cehalet olabileceğini görüyoruz. Laboratuvar deneyleri bireylerin, duruma bağlı etkenlerin yönlendirdiği eylemlerden kişilik özellikleri hakkında çıkarsamalar yaptıklarını ortaya koyuyor. Başka deyişle, düzenli olarak açık tercihleri saklı tercihlerle karıştırıyoruz. Bazı durumlarda, tercih çarpıtmasının varlığını fark ettiğimiz ve yaygın olduğunu anladığımız yadsınamaz. Önemli olan nokta, *belirli* tercih çarpıtmalarını saptamada kullandığımız araçların kusursuz olmadığıdır. Okyanusun balıkla dolu olduğunu bilmekle balıkçı olmak eş anlam taşımaz. Benzer biçimde, insanların genelde tercihlerini yanlış yansıttıklarını bilmekle de tercih çarpıtmasını saptamanın uzmanı olunmaz.

Açık tercihleri saklı tercihlerle karıştırma eğilimimizin önemli sonuçlarından biri, küçük olayların gücünü arttırması ve böylelikle bireysel beklentileri biçimlendiren politik eylemlerin potansiyel etkisini güçlendirmesidir. Açık kamuoyunun içtenliğini abartmakla hem kalıcılığını büyütür, hem de görünürdeki kaymalarına kendimizi uydurmaya hazırlarız. Dolayısıyla açık kamuoyunun, değişim belirtilerine olan duyarlılığını arttırırız. Söz konusu eğilimimiz nedeniyle küçük bir gösteri ya da normalde dikkat çekmeyecek bir konferans, algılarımızda büyük kaymalara yol açarak açık kamuoyunu önemli ölçüde değiştirecek bir domino dizisini başlatabilir.

Özetlersek, çoğulcu cehalet hem saklı kamuoyu hem de açık kamuoyu için söz konusu olabilir. Dahası, çoğulcu cehaletin iki türü de önemli sonuçlar doğurabilir. Açık tercihlerimizi biçimlendiren beklentiler gerçeğe uymayabilir ve hatalı yargılarımız da açık kamuoyunun gidişatı açısından önem taşıyabilir. Buna ek olarak tercih çarpıtmasının, açık kamuoyunun kalıcılığına yaptığı katkıyı da rahatlıkla azımsayabiliriz. Bu gözlemler yönetimin, özellikle de demokrasinin etkinliği konusunda kimi yargılara ulaşmamızı sağlayacaktır. Bundan sonraki bölümde bu yargıları belirleyip inceleyeceğiz.

5
Tercih Çarpıtmasının Kurumsal Kaynakları

Kişisel ve toplumsal seçimlerin yapıldığı kurumsal çerçeveye, şu ana kadar kesin bir rol yüklenmedi. Bireyin anlatımcı seçimine ilişkin süreci incelerken, politik düzenlerin birey haklarını nasıl tanımladığına ve bu tanımların nasıl çeşitlendiğine dikkat etmedik. Benzer şekilde, açık kamuoyunun oluşumunu incelerken politik düzenleri, toplumsal seçimlere uyguladıkları denetim açısından birbirlerinden ayırmadık. Kanada, Finlandiya ve bağımsız Hindistan gibi demokratik yönetimler ile Nazi Almanyası, devrim öncesi ve sonrası İran ve Kuzey Kore gibi otoriter yönetimler arasında açık ayrılıklar olduğu için, politik kurumları dikkate almamak yanlış gelebilir. Yönetilenler, yalnız ilk gruptaki ülkelerde yöneticilerini barışçı yollardan değiştirmek ve tercihlerini özgürce dile getirmek olanağına sahiptirler.[1]

Demokratik ve otoriter yönetimler arasındaki ayırımlar, somut bir temele dayanır. Ne var ki, bu ayırımlar birden fazla çözümleme çerçevesi kullanmayı gerektirmezler. Yalnızca açık kamuoyunun oluşmasını sağlayan ve ona önem kazandıran temel sürecin yönetimler tarafından denetlenebileceğinin kabul edilmesini gerektirirler. Benzetme yaparsak, ekonomide kullanılan arz-talep modelinin hem serbest hem de güdümlü pazarlara verimli bir biçimde uygulandığını söyleyebiliriz.

Nasıl New York Menkul Değerler Borsası'nın işleyişiyle yasadışı uyuşturucu piyasasının işleyişi arasında temel benzerlikler varsa, anayasal bir demokrasideki toplu seçim süreci ile acımasız bir otokrasideki seçim süreci arasında da temel ortaklıklar bulunmaktadır. Tüm politik düzenlerde, yönetme, yasama

ve kararları yorumlama gücü açık kamuoyuna dayanır. Aynı derecede önemli bir başka konuysa, tercih çarpıtması yoluyla açık kamuoyunun çarpıtılmasını hiçbir yönetim türünün önleyemediğidir. Bu, demokratik toplumların otoriter toplumlardan daha rahat yaşamadığı anlamına gelmez. Savımız, demokrasilerin saklı kamuoyuna her zaman uymadığı ve yurttaşlarına sağladıkları seçeneklerin de her zaman kullanılmadığıdır.

Anlatıma Getirilen Kısıtlamalar

İnsanlar, açığa vurdukları tercihleri nedeniyle fiziksel, ekonomik ya da toplumsal cezalar görebilirler. Demokratik olmayan yönetimler, genelde bu üç tür cezaya da başvururlar. Otoriter yönetimlerin ayrılıkçıları çarptırdığı acımasız cezaların kanıtları arasında, İran'da politik tutuklulara ayrılmış olan hapishaneler, Çin'deki yeniden eğitim kampları ve Gulag Takımadaları sayılabilir. Demokrasi adını almaya layık yönetimler, fiziksel yaptırımları yasaklar, ekonomik yaptırımlara ise sınırlama getirirler. Gelişmiş bir demokraside hiç kimse yalnızca aşırı görüşlerini ifade ettiği için hapsedilmez.

Ne var ki, demokratik yönetimler bile halk arasında yaygınlaşmış simge ve ideallere saygı göstermeyen kişileri ayrı tutar. Amerikan yönetimi nezdinde, eroin kullanım ve satışının yasallaştırılması için çalışan lobiciler tarım ürünlerine sübvansiyon arayanlar kadar kabul görmezler. Uyuşturucu satışının serbest bırakılmasını savunanların, kültürel mutlakiyetçiler, komünistler ve ırk ayırımcıları gibi damgalanmasını, dışlanmasını ve alaya alınmasını engelleyecek kurallar oldukça zayıftır.

Dolayısıyla, bir yönetimi demokratik kılan şey, insanların açık tercihleri nedeniyle cezalandırılmasını önlemesi değildir. Demokrasi yalnızca uygulanabilecek cezalar listesini sınırlar. Bu sınırlamanın somut kaynağı demokratik bir anayasanın "konuşma özgürlüğü" maddesidir. Konuşma özgürlüğünün vitrin süsü olmakla kalmadığı ülkelerde yönetim, politik görüşlerinden dolayı insanlara fiziksel ceza verilmesini engellemekle ve ayrıca yanlış, kırıcı, saygısız ve iğrenç görüşler de dahil olmak

üzere her türlü görüşün dile getirilebilmesini sağlamakla yükümlüdür. ABD yönetimi, Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'nin sıkı gözetimi altında Amerikan Nazi Partisi'nin açıkça ırkçı yayınlar yapmasına izin vermektedir. Hatta Nazi göstericileri öfkeli yurttaşların hışmından bile korumaktadır. Ne var ki, Nazi olduğunu açıklayanlar gene de sert cezalar görmektedir. Toplumun pek çok kesimi tarafından hor görülmekte ve açık kamuoyunun düşmanlığı altında ezilmekteler.

Tarih boyunca iktidar sahipleri, baskıya boyun eğmeyen politik azınlıkları ezme yetkisine genellikle sahip olmuşlardır. İlke olarak demokrasi, çoğunluk yönetimi ile politik azınlıkların kendilerini dile getirme özgürlüğünü kaynaştırır. Yasalarda yer alan bu haklar, politik çoğulculuk normları aracılığıyla korunmaktadır. Ne var ki, insanların koyduğu hiçbir yasa değişmez değildir ve alışılmadık bir tehditle karşılaşan toplum, çoğulculuğu lüks olarak görecektir. Zaten en özgürlükçü hukuk düzenleri bile, konuşma özgürlüğünün kaldırılabileceği durumlar olduğunu kabul eder. Amerikan mahkemeleri "açık ve güncel tehlike" ilkesini tanımakta ve böyle bir durumda, ağır ve dolaysız tehlike yaratabilecek anlatımların yasaklanabileceğini söylemektedir. Bu ilkenin mimarı, 1. Dünya Savaşı yıllarında askerden kaçınayı teşvik etmekle suçlanan bir sosyalistin çarptırıldığı cezayı onaylayan 1919 tarihli kararı veren yargıç Oliver Wendell Holmes'du. Holmes, bu kararına gerekçe olarak, barış zamanında izin verilen söz ya da davranışların savaş zamanında yasaklanabileceğini göstermişti. Böylece, anlatım hakkının mutlak değil, koşullara bağlı olduğunu savunmuştu.[2] "Açık ve güncel tehlike" ilkesini savunanlar, kuşkusuz uygulamada anlaşmazlığa düşebilirler. Neyin ciddi ve acil bir tehdit sayılması gerektiği konusunda anayasa hukukçuları bile görüş birliğine varamıyorlar.

2. Dünya Savaşı ertesinde, "açık ve güncel tehlike" ilkesi sansasyonel soruşturmalarla komünizmi ezmeyi amaçlayan McCarthyciliği doğrulamak için kullanıldı. O yıllarda yapılan kamuoyu araştırmaları, McCarthyciliğin toplumun geniş bir kesimince kabul gördüğünü göstermektedir. 1954 yılında Amerikalıların yalnızca yüzde 27'si semtlerinde bir komünistin ko-

nuşmasına izin vermeye hazırdı. Dörtte üçü komünist yazarlar tarafından kaleme alınmış kitapların halk kitaplıklarından kaldırılmasını, yarısı da komünistlerin hapse atılmasını istemekteydi.[3]

Solcuların, özellikle de komünistlerin karşılaştığı hoşgörüsüzlük, 1950'lerden bu yana komünistlerin yönetimi ele geçireceği korkusu zayıfladıkça azalmıştır. 1954 ile 1973 yılları arasında, semtlerinde bir komünistin konuşmasına izin verebilecek Amerikalıların oranı yüzde 27'den yüzde 53'e yükseldi.[4] Bununla birlikte entelektüel özgürlük, uygulamada hâlâ reddedilmektedir. 1970'lerin sonlarında, verdiği derslerde "yanlış görüşler yaydığından" kuşku duyulan bir profesörün görevine karışılmaması gerektiğini savunanların oranı yüzde 4'ü geçmiyordu; nüfusun yüzde 77'si "profesörü denetleyecek birinin sınıfa gönderilmesinden" yanaydı. Amerikalıların beşte dördü bir gazetecinin görüşlerini yaymasına ancak "gerçekleri çarpıtmayıp yalan söylemeyecekse" izin verilmesine taraftardı.[5] Bu sayılar uzun bir dönemi kapsayan düzinelerce bilimsel anketle uyuşmaktadır.

Oysa konuşma, yazma, toplanma, özgürce ibadet etme ve keyfi kısıtlamalardan muaf olma hakları Amerika'nın politik kültüründe köklü bir yere sahiptir. Amerikalılar hoşgörü idealine taparlar, pek çoğu da bu ilkeyi demokrasinin *sine qua non* (olmazsa olmaz) koşulu olarak görür. Buna uygun olarak da, *soyut anlamda* konuşma özgürlüğü ezici bir çoğunluk tarafından benimsenmektedir. Amerikalıların yaklaşık onda dokuzu "görüşleri ne olursa olsun, herkesin düşündüklerini söyleme özgürlüğü" olduğunu savunur. "Yaşam biçimimizden nefret edenlerin de söz hakkı olması" gerektiğini savunan Amerikalıların sayısı da yaklaşık bu kadardır.[6]

Soyut anlamdaki konuşma özgürlüğüne ilişkin bu bulgular Amerikalıların belirli konulardaki tutumlarına ayrı bir önem kazandırmaktadır. Konuşma özgürlüğünü benimseyip yücelten Amerika, bu alanda uluslar topluluğuna öncülük etmektedir. Anlatım özgürlüğü Batı Avrupa'da geçerli değerler hiyerarşisinde daha aşağıda bir yerde bulunmakta, birçok başka ülkedeyse soyut düzlemde bile savunulmamaktadır. Ara-

larında Sovyet Rusya, Arjantin ve Libya'nın bulunduğu birçok ülkede yapılan araştırmalar, hoşgörüsüzlüğün çok yaygın olduğunu ve çoğunluğun anlatım özgürlüğü ilkesini bile reddettiğini göstermiştir.[7] Eğer Amerikalılar bile ayrılıkçılığın kapsam ve içeriğini, uygulamada kısıtlamak istiyorlarsa, mutlak hoşgörünün hiçbir yerde norm olmadığı sonucuna varılabilir.

Demek ki, bireysel özgürlük düşüncesini yücelten toplumlarda bile anlatımı düzenlemeyi amaçlayan toplumsal baskılar, kitlelerin gönüllü desteğini ve etkin katılımını sağlayabilmektedir. Çağımızdaki demokrasiler bu duruma sayısız örnek sunar. İnsanların anlatımlarını düzenleme amacıyla sürdürülen kampanyaların pek çoğu kendilerini özgürlükçü olarak tanımlayan gruplar tarafından yönetilmektedir.[8] Bu tür gruplar, kendi özgürlüklerini kısıtlamaya yönelik çabalara karşı çıksalar da, yücelttikleri amaçlar uğruna başkalarının özgürlüklerinin çiğnenmesine etkin biçimde önayak olmaktadırlar. Robert Mapplethorpe'un ün kazandırdığı türden eskatolojik sanat yapıtlarının özgürce sergilenebilmesine arka çıkanlar arasında, yasaların pornografiyi kadınlara saldırı olarak görmesini isteyen feministler de yer almaktadır.[9] Benzer şekilde, Amerika'daki üniversite kampuslarında "politik koşullara uygun" (*politically correct*) konuşma kodlarını güçlendirmeye çalışanların başını, geleneksel anlatım normlarının baskısından yakınan gruplar çekmektedir. İleriki bölümlerde bu örneği ayrıntılı biçimde ele alıp işleyeceğiz.

Çağdaş demokrasilerin bireysel anlatımı baskı altına alması, 18. ve 19. yüzyılların büyük düşünürlerini şaşırtmazdı. Tocqueville Amerikan demokrasisinin, birey olarak yurttaşları yönetimin zorbalığından korurken, daha kötü bir zorbalığa, uyumculuğa mahkûm ettiğini söylemişti. Amerikan kamuoyunun, uyumculuk karşıtlığı, özgürlük ve özerkliği yücelten bireyleri bile kendisine uyduracak kadar güçlü olduğu görüşündeydi.[10] Aynı şekilde John Stuart Mill de, devlet baskısının bireyi, arkadaşlarının, komşularının ve öteki yurttaşların baskısına oranla daha az rahatsız ettiğini savunuyordu.[11]

O dönemin diğer aydınları gibi, bu düşünürler de eskiçağ demokrasilerinde eksiklikler buluyorlardı. Eski Yunan demok-

rasilerinde halk iktidarının bireyi baskı altında tuttuğunu, bu devri idealleştiren romantiklerin aksine, iyi anlamışlardı.

Beşinci yüzyılda, Ege havzasının kent devletlerinde sıradan yurttaşlar genel çıkarları ilgilendiren konularda alınan kararlara katılıyor, böylece de toplu olarak muazzam bir güç oluşturuyorlardı. Bu gücü bireysel özgürlükleri kısıtlamada kullandıkları oluyordu. Örneğin kimi zaman, yaygın görüşlere ters düşen düşünceleri savunanları oylama sonucunda sürgüne gönderiyorlardı. Bu uygulamaya dışlama (*ostracism*) deniliyordu. *Graphe paranomon* diye bilinen başka bir ceza da, "yasadışı teklifte" bulundukları düşünülen kişilere uygulanmaktaydı.[12] Dolayısıyla eskiçağ demokrasileri, konuşma özgürlüğünün kısıtlanmadığı sığınaklar değildi. Geleneksel erdemler konusunda kuşku duyduklarını dile getiren ya da yaygın görüşlere meydan okuyan yurttaşlara bu davranışlarının bedeli ödetiliyordu. Bu koşullar, açık kamuoyunun bireylerin politik anlatımlarını önemli ölçüde etkilediğine ve tercih çarpıtmasına sıkça rastlanıldığına şüphe bırakmamaktadır.

Demokrasinin en önemli erdemi, yönetimin bireysel anlatımı denetleme araçlarını kısıtlamasıdır. Bununla birlikte, hiçbir demokrasi insanların anlatım özgürlüklerini kullanmalarını garanti edemez. Yatırım yapma hakkının yatırımda patlama yaratması gerekmediği gibi, konuşma hakkı da her yurttaşın aynı derecede açık ya da tümüyle dürüst olmasını gerektirmez. Uygulamada hiçbir demokrasi ideale ulaşmaz. Bunun temel nedeni, kimsenin kayıtsız şartsız konuşma özgürlüğünü istememesidir. Kendilerini hoşgörülü sayan kişiler bile, kendi politik amaçlarına uyduğunda, bireylerin toplum içindeki anlatımlarını, dolayısıyla da açık kamuoyunu düzenlemeye hazır bulunurlar. Hedeflerine, kimi görüşleri dile getirenleri ödüllendirerek, başka görüşleri dile getirenleri ise cezalandırarak ulaşırlar.

Yönetimlerin Açık Kamuoyuna Duyarlılığı

Hiçbir politik düzen açık kamuoyunun çarpıtılmasını engelleyemediğine göre, demokratik ve otoriter yönetimler ara-

sındaki en önemli fark, bu yönetim biçimlerinin kamuoyuna tepkilerinde mi yatıyor? Yaygın bir görüşe göre, seçimle işbaşına gelmiş yönetimler açık kamuoyuna kulak vermekte, diktatörlükler ise vermemektedir. Bu görüş, açık kamuoyunu saklı kamuoyuyla karıştırmaktadır. Demokratik yönetimlerle otoriter yönetimler arasındaki fark, açık kamuoyundan çok saklı kamuoyuna duyarlılıklarında yatar. Otoriter yönetimler de dahil, bütün yönetimler açık kamuoyuna karşı duyarlıdır.

Demokratik seçim yoluyla iktidara gelmiş yönetimler, iktidarda kalmak için açık kamuoyunu karşılarına almaktan kaçınırlar. Açık kamuoyunu hesaba katmayan yönetimler, güçlü baskı gruplarının tepkisini çekerek yeniden seçilme şanslarını zedelerler. Kuşkusuz yönetimler, yanlış hesap yapıp çalkantı yaratacak adımlar da atabilirler. Böyle durumlarda, genellikle çabucak geri adım atarlar. Örneğin 1986 yılında Fransa başbakanı Jacques Chirac, üniversite harçlarını yaklaşık 125 dolar düzeyine yükseltmeyi, öğrencinin başarısını yansıtan bir diploma sistemi getirmeyi ve üniversitelerin öğrenci kabullerini akademik başarıya bağlayabilmelerini önerdi. Öğrenciler bu yasa önerisine karşı düzinelerce kentte yürüyüş yapınca, Chirac önerisinin temel maddelerinden hemen çark etti.[13] Bu olaydan altı yıl önce de, Ronald Reagan ABD başkanı seçildiğinde, atadığı görevliler maden arama ve işletme haklarını ulusal parkları da kapsayacak biçimde genişleten bir çevre politikası izlediler. Çevre lobisi fırtına koparınca Reagan, çevre gündeminde yer alan temel maddeleri uygulamaktan vazgeçti.[14] Reagan da, Chirac da kararlarını ısrarla koruyabilirlerdi. Ama uzlaşarak, popülerliklerinin zarar görmesini engellemeyi tercih ettiler.

Ayrılıkçı hareketleri bastırmak açısından, otoriter yönetimlerin elinde demokratik yönetimlere oranla daha geniş olanaklar olduğu kesindir. Tarih, toplum üyelerini kaba güçle susturmuş diktatörlük örnekleriyle doludur. Bundan, otoriter yönetimlerin toplumsal baskılardan muaf oldukları sonucu çıkartılabilir mi? İzleyecekleri politikaları açık kamuoyundan bağımsız olarak mı seçerler? Otokrasinin sert önlemleri başarılı olduğu sürece, muhalefet susacaktır. Muhalefet saklı kaldığı için de yönetim, politikasını açık kamuoyunun onayını almış

olarak uygulayacaktır. Öte yandan, demokratik olmayan bir yönetime karşı gelişen muhalefetin ilelebet gizli kalması gerekmez. Daha ileride betimleyeceğimiz süreçler sayesinde, açık kamuoyu yönetime ya da yönetimin izlediği politikalara karşı çıkabilir. Birinci durumda, sonuç bir devrimdir. Prag'da öfkeli yığınlar komünist yönetime karşı çıktıklarında, Çekoslovakya'daki komünist iktidar birkaç gün içinde yıkılıverdi. Aynı şekilde, İran'ın her yanında iktidar karşıtı gösteriler başladığında, Şah'ın iktidarı devrildi. Açık kamuoyunun muhalefeti, belirli politikaları da kısıtlar. Komünist rejim yönetimindeki Polonya'da, Sedat ve Mübarek dönemlerinde de Mısır'da görünürde güçlü olan yönetimler, halkın huzursuzluk çıkarması nedeniyle, yiyecek fiyatlarına yapılan zamları geri almak zorunda kalmışlardı. "Diktatörce" yönetimler bile, güçlenebilecek grupların açık desteğini almak ve korumak zorundadırlar.[15]

Açık kamuoyu, yönetim şekli ne olursa olsun, hükümetin yetkisi altındaki politikaları etkiler. Görevde kalmak istiyorsa, hükümetin ne denli dikkatli davranması gerektiğini belirtir. Yeterince önemli bir konuda açık kamuoyuna ters düşen demokratik bir yönetim, yönetme yetkisini yitirmiş olduğu izlenimini vererek istifasını gündeme getirecektir. Olumsuz bir açık kamuoyunun demokratik olmayan bir yönetime etkisi ise, bir halk ayaklanması ya da ayaklanmayı önlemeye yönelik bir darbe olacaktır.

Yönetimlerin Saklı Kamuoyuna Duyarlılığı

Demokrasilerle demokratik olmayan düzenlerin saklı kamuoyuna duyarlılıkları ne gibi farklar gösterir? Demokrasilerin elinde anlatımı kısıtlamak için daha az araç bulunduğundan, tercih çarpıtması da daha az teşvik edilir. Bundan iki sonuç çıkarabiliriz. İlk olarak, diktatörlüklere oranla demokrasilerde daha az tercih çarpıtması vardır. Ve ikincisi, demokratik bir yönetim ile demokratik olmayan bir yönetim kendi açık kamuoylarına titizlikle uyduğu zaman, birincisinin benimsediği politikalar saklı kamuoyunu daha iyi yansıtır. Şüphesiz, bu bir

derece farkıdır. Kişisel özgürlüklere saygılı bir demokraside bile, yönetimin denetimi dışındaki toplumsal baskılar, saklı kamuoyu ile açık kamuoyu arasında derin bir uçurum yaratabilir.

Tercih çarpıtması tüm politik düzenlerde önemli bir rol oynadığından, önceki bölümlerde tanıttığımız çerçeve, gerek demokrasilerde gerekse otokrasilerde gerçekleşen toplumsal seçimlere uygulanabilir. Burada şu hususu vurgulayalım: açık kamuoyu, toplumun bölünmüş olduğunu gösteren bir içsel denge ya da herkesin aynı görüşü paylaştığını belirten bir köşesel denge oluşturabilir. Hiçbir politik düzen, herhangi bir konuda köşesel denge olanağını dışlamadığı gibi, köşesel dengenin sağlanacağı yolunda güvence de veremez. Ne var ki köşesel dengelerin oluşma olasılığı, en azından yönetimin duyarlı olduğu konularda, demokrasilere oranla diktatörlüklerde daha yüksektir.

Sunduğumuz modelin çeşitli politik düzenlere uyarlanabilmesinin iki avantajına işaret edelim. Birincisi, politik düzenlerin, açık kamuoylarının özgünlüğü açısından karşılaştırılmasına olanak tanıması ve gözlemlenen farkların açıklanmasına temel oluşturmasıdır. Sonraki bölümlerde bu model, Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerde açık kamuoylarının, demokrasiyle yönetilen Batı Avrupa ülkelerinin kamuoylarından neden farklı olduğunu açıklamada kullanılacaktır. Kurduğumuz çerçevenin ikinci avantajı ise, düzen değişikliklerini içerebilmesidir. İzleyen bölümlerde, Doğu Avrupa'nın aniden çoğulcu demokrasiye geçişi, açık kamuoyunun büyük ölçüde değişmesine bağlanacaktır.

Gizli Oylama

Demokrasiler ve otoriter düzenlerin birbirlerinden derece olarak ayrıldığı görüşü, tercih çarpıtmasının hangi düzende olursa olsun, saklı kamuoyuyla çelişen politik sonuçlar doğurduğu gözlemine dayanır. Her şeyi kuşkuyla karşılayan bir kişi, iyi işleyen her demokraside, saklı kamuoyunun üst düzey kamu görevlilerinin seçilmesini doğrudan etkilemesini sağlayan bir mekanizma bulunduğuna, bunun da belirli aralıklarla ve

gizli oy yoluyla yapılan seçimler olduğuna dikkat çekecektir. Gerçekten de, demokratik bir düzende halkın tutmadığı görevliler yapılacak ilk seçimde görevden alınabilirler. Açık kamuoyunun politik statükoyu desteklediği durumlarda bile sorumlu mevkide bulunanlar azledilebilirler. Seçmenler, yönetimi şu veya bu nedenle açıkça eleştirmekten çekindikleri ve onu onaylamaya kendilerini mecbur hissettikleri durumlarda bile muhalefetlerini seçim odasının gizliliği içinde belirtebilirler. Bu olasılık demokratik yoldan işbaşına gelmiş yönetimleri, saklı görüşlere ilişkin araştırmalara ve saklı kamuoyunun başka göstergelerine karşı duyarlı kılar.

Gizli oyla yapılan seçimlerin saklı kamuoyuna politik bir görev yüklediği savı, demokrasilerdeki yönetim değişikliklerinin, otokrasilerdekilere oranla daha yumuşak olmasıyla tutarlıdır. Yeni bir yönetim kadrosunu iktidara getiren demokratik bir seçim sonrasında, görevi bırakan yönetim genelde Çekoslovakya'daki Husák yönetimi kadar nefret uyandırmaz. İzleyen politika değişiklikleri de, bir devrim sonrasında uygulananlar kadar önem taşımaz. İngiltere'deki bir seçimi muhalefet kazandığında hükümetin ekonomi politikası değişikliğe uğrar; ama bu değişiklik, Çekoslovakya'da komünist düzen çökünce yönetimi devralan kadronun başlattığı kitlesel değişimin yanında hafif kalır.

Bununla birlikte, saklı ve açık kamuoyunun birbirinden ayrıldığı her durumda demokratik yoldan seçilmiş bir yönetimin birincisine daha duyarlı olacağı söylenemez. Seçimler belirli konularda karar almak için değil, karar vericileri belirlemek için yapılır. Robert Dahl'ın dediği gibi, "bir seçimin ortaya koyduğu tek şey, kimi yurttaşların adaylar arasındaki ilk tercihleridir," çünkü adaylara ilişkin ilk tercihlerin oluşturduğu bir çoğunluk, herhangi bir konudaki ilk tercihlerinin çoğunluğunu belirtmez.[16] Dolayısıyla, iktidardaki bir parti birçok konuda saklı kamuoyuna ters düşse bile yeni bir seçimde tekrar iktidara gelebilir. Dört konuyla ilgilenen bir toplumu ele alalım. Yönetim, bunların üçünde saklı kamuoyuyla çelişen politikalar uygulasa dahi, dördüncü konudaki tutumu nedeniyle iktidarda kalabilir.

Pek çok konuda saklı kamuoyuna ters düşen partiler, politik düzen seçmenlerin seçeneklerini sınırladığı ölçüde, seçim güçlerini koruyabilir hatta genişletebilirler. Seçim savaşımları genelde ayrıntıların şişirilip büyük tutum farkları gibi gösterildiği birkaç konu üzerine yoğunlaşır. Taraflar, yurttaşları ilgilendiren birçok konuda aynı politikaları savunurlar, bunu yaparken de dikkatleri önemsiz birkaç sorun üzerinde toplarlar. Bunun sonucunda, iktidardaki partinin belirli konularda uyguladığı politikadan zarar gören seçmenler, rakip partilerin sunduğu seçenekleri de beğenmeyebilirler. Uygulamada seçmenlerin seçenekleri, kamuoyunun tuttuğu politikaları savunan adaylarla sınırlanabilir.

Adayların benzerliği, partilerin aday belirleme süreçlerinin güçlü baskı grupları tarafından denetlenmesiyle sağlanır. Güçlü baskı gruplarına karşı duran aday adayları, kısa sürede şimşekleri üzerlerine çekerek seçilme şanslarını yitirirler. Bu nedenle ciddi adaylar, kamuda anlaşmazlık yaratmayan sorunlara eğilir ve birçok önemli konuda açık kamuoyuna ters düşmeyen tutumları benimserler. ABD'de ülkenin üst düzey görevlerine talip olan hiçbir ciddi aday, emeklilere yapılan devlet yardımına karşı çıkmayı göze almaz; kazanmayı uman bir adayın alacağı en radikal tutum, söz konusu ödentilerin artışını yavaşlatmak ya da en zengin kesime yapılan yardımları kısıtlamaktır.[17] Kamuoyuna egemen oldukları ölçüde baskı gruplarının politik güç edindiklerine bir kez daha dikkat çekelim. Emeklilere yapılan ödentilerin azaltılmamasını savunanlar, görüşleri kamu tarafından güçlü biçimde desteklendiği için kuvvetli bir lobi oluştururlar. Kamuoyunun az çok eşit biçimde bölünmüş olduğu konularda hiçbir lobi, adaylar arasındaki farkları ortadan kaldırabilecek kadar güçlenmez. Örneğin ateşli tartışmalara neden olan kürtaj konusunda, birçok aday kadınlara seçim hakkı tanırken, birçoğu da kürtajın yasaklanması gerektiğini savunabilmektedir.

Tocqueville'in Fransız Devrimi konusundaki ünlü kitabının önemli bir teması, devrim sonrasında seçilen meclislerin, saklı kamuoyunun isteklerini gerçekleştirmek şöyle dursun, saklı kamuoyunu dile getirmeyi bile başaramamış olmalarıdır.

Tocqueville, "vergilendirmeye ilişkin konularda sık sık övülen 'özgür oy', boyun eğmeye ve suskun kalmaya şartlandırılmış meclislerin boş onayından başka bir anlam taşımadı" diye yazar.[18] Bu gözlemin önemini açıklamak için, o tarihte Fransız vatandaşlarının vergilendirme ya da herhangi bir başka konuda doğrudan oy kullanmadıklarını anımsatalım. Fransızlar, gündemdeki sorunlar konusunda oy vermeye yetkili temsilcilerini seçmek üzere oy kullanıyordu. Seçilen temsilciler ise oylarını açık olarak kullandığından, varılan kararlar sonuç olarak baskı gruplarının denetimi altında kalıyordu.

Tocqueville'in gözlemi, demokratik seçimlerin toplumsal kararlarda saklı kamuoyuna önemli bir rol yüklediği savına ilişkin bir başka sorun ortaya koymaktadır. Gizli oyla oluşan yasama meclisleri nadiren gizli oya başvururlar. Demokratik meclislerde oylama genellikle onaylama, yoklama ya da parmak kaldırma yoluyla olmaktadır. Bu yolların hepsi de meclis üyelerini, benimsedikleri tutumu herkesin gözleri önünde, açıkça bildirmeye zorlamakta, böylece misillemelere hedef olmaları sonucunu doğurmaktadır. Gerçekten de, güçlü lobiler tarafından desteklendiği bilinen bir yasa tasarısına karşı çıkan meclis üyeleri, sergiledikleri bağımsızlığın pahalıya patlayacağını bilirler. Aynı durum, şirketleri, acenteleri, okulları, dernekleri, vakıfları ve buna benzer kuruluşları yöneten ya da gözeten kurullar, komisyonlar ve komiteler için de geçerlidir. Gizli oyla seçilmiş olsalar bile, ki çoğu açık oy ya da atama yoluyla oluşmuştur, bu tür kuruluşlar kararlarını genellikle açık oyla alırlar. Dolayısıyla gerçekleştirdikleri eylemler, üyelerinin saklı tercihlerinin yanı sıra egemen olan toplumsal baskıları da yansıtır.

Gizli Oylamanın Seyrekliği

Gizli oylamanın seyrekliği bir soru işareti yaratır. Meclis seçimleri genellikle gizli oyla yapıldığına göre, tercih çarpıtmasının öneminin anlaşıldığı ortadadır. O halde, yasama meclisi ve benzeri kuruluşlardaki oylamalar neden genellikle açık oylamayla yapılıyor? Oylamaların görünürdeki amacı seçmenle-

rin isteklerini belirlemek olduğuna göre, meclis üyeleri bunların gizli olması gerektiğinde neden ısrar etmezler?

Öncelikle, açık oylama kimi zaman hem daha ucuzdur hem de sonucu daha çabuk belirler. Sık sık oylamaya başvuran bir kurul, parmak kaldırtarak zaman kazanabilir. Ne var ki, maliyetinin görece yüksek olması ulusal meclislerde neredeyse bütün oylamaların açık olmasını izah etmez. Parlamentolarda oylamaya konu olan konuların birçoğu gizli oylamanın getireceği ek giderleri doğrulayabilecek kadar önemlidir. Dahası, tercih çarpıtmasının oylama sonucunu etkileme olasılığı konunun önemine bağlıdır. Aslında içinde bulunduğumuz elektronik çağda gizli oylamanın açık oylamadan daha pahalı olması gerekmez. Hatta, meclis üyelerinin bir düğmeye basarak tercihlerini başkalarına belli etmeksizin oy vermeleri *daha hesaplı* bile olabilir.

Gizli oylamanın ender görülmesine getirilebilecek olası bir açıklama, güçlü baskı gruplarının açık oylamayı yeğlemesidir. Tercih çarpıtmasından yararlanmayı uman baskı grupları, bireylerin cezalandırılma kaygısı olmadan oy kullanmasını sağlayacak yönetmelik değişikliklerinden büyük kayba uğrayabilir.

Bu mantığı sürdürürsek, savundukları amaçlar tercih çarpıtmasından zarar gören baskı gruplarının, en azından önem verdikleri konularda gizli oylama isteyecekleri sonucu çıkarılabilir. Oylama usullerinin tartışma konusu olması olağandır. ABD Kongresi'nin 1988 seçimleri ertesinde bütçe kesintileri önermek için oluşturduğu bir komisyon, çalışmalarının mali piyasalarda kargaşa yaratmasını önlemek bahanesiyle, gerçekteyse politik baskılardan kendini yalıtmak amacıyla kapalı kapılar ardında toplanmaya karar verdi. Kimi haber kuruluşuyla bir tüketici hakları savunma örgütü bu karara karşı çıktı ve bir yargıç, komisyonun tartışmalarını kamuya açmasını emrederek birçok lobiyi sevindirdi.[19] Federal yasalara göre ABD Kongresi, herhangi bir komisyonu, oturumlarının kamuya açık olması yükümlülüğünden muaf tutabilir. Bununla birlikte, komisyonun çalışmalarını kamuya açık olarak yürütmesinin önemli bütçe kesintilerine verilen desteği tehlikeye atacağını kimi Kongre üyeleri bildiği halde hiçbiri, muafiyet uygulanmasını

istemedi. Komisyon da çalışmalarını kamuya açık biçimde sürdürünce kayda değer bir sonuç alamadı.

Politikaların belirlendiği toplantıları kamuya açmayı haklı gösteren nedenler vardır. Açıklık yurttaşlık eğitimine katkıda bulunur.[20] Toplantılarının kamuya kapanmasını isteyen komisyon, söz konusu eğitim hedefini gerçekleştirmek şöyle dursun, yurttaşlık eğitimine zarar bile verebileceğini ileri sürmüştü. Gerçekten de, kapalı oturumlarda savunulabilecek görüşlerin kamuya açık oturumlarda gizlenmesi mümkündür. Açıklığı haklılaştıran başka bir sav da, açıklığın yurttaşlara temsilcilerini denetleme olanağı vermesidir. Ne var ki, kimi tutumları dile getirenlerin toplumsal baskılarla karşılaştığı durumlarda, açık oy koşulu bir temsilcinin seçmenlerine hizmet etmesini zorlaştırabilir.

Aslında açık oylama ile açık oturum arasında zorunlu bir bağıntı yoktur. Tartışmalarını kamuya açık tutan bir komisyonun oylamalarını gizli oyla yapması mümkündür. Ne var ki, tartışılan konu hassas ise komisyon üyeleri, gizli oy kullanılmasını önermekten kaçınabilirler. Üyelerden birinin her nasılsa gereken ilk adımı attığını varsayalım. Oy verme usulünü belirleyecek oylama açık olacağı için, çoğunluğun desteğini almak kolay olmayabilir.[21] Gizli oylamayı yeğleyen kişiler, konuya geçildiğinde muhalefete katılacaklarının açığa çıkmasından korkarak eğilimlerini gizleyebilirler. Kısacası, herhangi bir konunun özünde tercih çarpıtmasına yol açan baskılar, oy verme prosedürü tartışılırken de başka çarpıtmaların çıkmasına neden olacaktır. Dolayısıyla hassas konularda, ki bunlar oy verme biçiminin büyük farklar yaratabileceği sorunlardır, nadiren gizli oylama yoluyla karara varılır.

Yirminci yüzyılın "halk demokrasileri"ni en iyi biçimde anlatan, bir yasayı parmak kaldırarak onaylayan bir parlamento görüntüsüdür. Sovyetler Birliği, Çin ve komünistlerce yönetilen başka ülkelerdeki meclis üyeleri, kritik konularda oylamanın gizli olması durumunda sonucun önemli ölçüde değişeceğini büyük olasılıkla seziyorlardı. Buna rağmen çok az üye, kuşkusuz başarı olasılığı kısıtlı, değişiklik istemenin doğuracağı kişisel tehlike de yüksek olduğu için uygulanagelen açık oy-

lama düzenine karşı çıkmıştı. Modern demokrasilerin meclislerinde ise, benzer bir tehlike söz konusu olmaz. Bir Amerikalı senatör, sosyal güvenlik konusunda gizli oylama önerdi diye tutuklanmaz. Ne var ki, bu davranışın olası bedelinin önemsenmeye değmez olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Sözü edilen senatör, önerisi yüzünden emekliler lobisinin yoğun saldırılarına hedef olacaktır. Demek ki, gizli oylama olanağının bulunması, bu olanağın kullanılacağını göstermez.

Açık kamuoyunun bölünmüş olduğu konularda, antidemokratik yönetimlerde bile oylama usulü konusunda tartışma çıkması olağandır. Bunun nedeni, azınlıkla özdeşleşmiş kişilerin, gizli oylama önermekle bir şey yitirmek şöyle dursun, çok şey kazanabilecekleridir.

1986 yılında İran Parlamentosu devrim sonrasında insanların topraklarına el konulmasını meşrulaştıracak bir yasa tasarısı görüşülürken yoğun tartışmalara sahne olmuştu. Tasarıya olumsuz bakan üyeler, meclis üyelerinin zengin yanlısı olarak damgalanmak istemediklerini sezmişlerdi. Olumsuz oy kullanmayı kolaylaştırmak amacıyla gizli oylama yapılmasını istediler. Ama meclis başkanı bu isteği reddederek üyelerin tercihlerini sözlü olarak bildirmelerinde ısrar etti. Başkanın taktiği amacına ulaştı: kendi aralarında yasaya kuşkuyla baktıklarını söyleyen birçok üye karşıt gruba katılmaya çekindiği için, yasa teklifi az oy farkıyla kabul edildi.[22]

Birçok demokraside sendikalaşma mücadeleleri, oylama usulü konusunda anlaşmazlıklar içerir. Örneğin ABD'de öne çıkmaya çalışan sendikalar, işçilerin hangi örgüt tarafından temsil edilmek istediklerini belirtmek amacıyla imzaladıkları yetki kartlarının, imza sahiplerinin gerçek görüşlerini yansıttığını ileri sürerler. Buna karşılık işverenler, kart imzalaması istenen işçilerin ötekilerin baskısı altında kaldığı savıyla temsilci seçimlerinin gizli oyla yapılmasını yeğlerler. Sendikalar, çoğunluğun imzalı onayını aldıkları kurumlarda, temsilci seçimini sıkça kaybediyorlar.[23]

Her iki örnekte de, açık oylamada kaybetmesi beklenen konumla özdeşleşmiş kişiler bulunmaktadır. Bu kişilerin gizli oylama talep etmeleri, onların saklı tercihleri konusunda yeni bir

bilgi sağlamaz. Ne var ki açık kamuoyunun yoğunlaştığı durumlarda, toplumun pek az üyesi bu kategoriye girer. Ayrıca, oylama usulünde yapılacak bir değişikliğin yalnızca muhalefete yarayacağı bellidir. Bu nedenle, gizli oylama isteyen kişilerin muhalif görüşlere sahip olduklarından kuşku duyulur. Söz konusu kişilerin gizli oylama önerileri saklı tercihleri konusunda yeni bilgiler sağlayacak, bu yüzden de onları misilleme tehlikesiyle karşı karşıya bırakacaktır.

John Stuart Mill, seçmenlerin "azınlığın çoğunluk üstündeki yıpratıcı gücü" nedeniyle köleleştirildikleri duygusuna kapıldıkları durumlarda gizli oylamaya başvurulmasını savunmuştur.[24] Mill'in toplumsal baskıyı despotizmin güçlü bir kaynağı olarak nitelendirdiği anımsanırsa,[25] gizli oylamanın yaygın biçimde kullanılmasını desteklemiş olması beklenirdi. Gerçekte ise Mill, açık oylamanın en azından temsili demokrasilerde bazı temel erdemleri olduğuna dikkati çekmiştir. Açıklığın diğerkâmlığı desteklediğini savunan Mill, bu uygulamanın, "kötü niyet", "kişisel husumet", "incitme" ve "sınıfsal ya da dinsel önyargılar"ın oyları yönlendirmesini önlediğini savunmuştu. Mill'e göre, açık oylama ciddiyeti de sağlar, çünkü kullandıkları oyların hesabını vermek zorunda kalabilecek kişiler, seçeneklerini dikkatlice tartmadan bir karara varmazlar. Mill'in son savı da şudur: açık oylama entelektüel gelişmeye katkıda bulunur, çünkü seçimlerinin altında yatan düşünceleri başkalarına anlatmak zorunda olan bireyler sorumlulukla konuşmaya çaba gösterirler, dolayısıyla da kamusal söylem zenginleşir ve vatandaşlar eğitilir.[26]

Mill'in bu görüşleri, açık oylamalarda karşılaşılan oy çarpıtmalarını büyük ölçüde küçümsemektedir.[27] Yukarıda sözü edilen Amerikan bütçe komisyonu deneyimi, güçlü lobileri karşısına alma korkusunun başarısızlığa uğrama tehlikesini kolayca gölgeleyebildiğini gösterir. Başkalarının gözlerinin üstünde olduğunu bilmenin kişiyi zalimce davranmaktan alıkoyamayacağını gösteren Milgram deneyi de bu gözlemi destekler. Milgram deneyindeki "öğretmenler"in yakınlarında bir yetkili bulunduğunda ceza vermeye *daha* yatkın olmaları bu bakımdan anlam taşır. Açık oylamanın, insanların seçeneklerini dikkatlice değer-

lendirmesini sağladığı savına gelince, bu yarar toplumun elindeki bilginin bozulmasından doğan zararın yanında hafif kalabilir. Açık kamuoyunu çarpıtan baskılar, kişisel bilginin önemli kaynaklarından birini oluşturan kamusal söylemi de çarpıtmaktadır. Bu hususu 10. bölümden başlayarak ele alacağız.

Hoşgörü İlkesi ve Bu İlkenin Sık Sık Çiğnenmesi

İnsanlar hoşlarına gitmeyen her görüşe katlanmaya istekli olsaydı, gizli oylamaya gerek kalmazdı. Böyle bir hoşgörü ortamında, hiç kimse başkalarını politik görüşlerinden dolayı cezalandırmaya çalışmazdı. Bu açıdan bakıldığında hoşgörülü davranmak, beğenilmeyen bir görüşün dile getirilmesine karşı çıkmamak ve bu tutumun getirebileceği içgerilimi kabullenmek anlamına gelir. Kusursuz hoşgörüye sahip kimseler en tatsız düşünceleri dile getiren kişilere burun bile kıvırmazlar. Doğal olarak, çekincelerini dile getirip başka seçenekler önerebilirler. Hoşgörü; duyarsızlık, kayıtsızlık ya da çekingenlik anlamına gelmez. Bu ilke yalnızca, hiçbir politik amacın, bir düşüncenin bastırılmasını haklı çıkaracak kadar önemli olmadığını vurgular.[28]

Hiç kimse sonsuz derecede hoşgörülü değildir. Çoğu kişi, kendi çevresinde bile olağan sayılacak görüşlerin sansürlenmesini desteklemeye hazırdır. Bunun kimseyi şaşırtmaması gerekir. Amerikan Anayasası'nı hazırlayanların da kabul ettiği gibi, hoşgörü doğal bir eğilim değildir. Yüzyılımızda da Ortega y Gasset hoşgörüyü, ne içgüdülerden ne de doğuştan kaynaklanan, zaman içinde gelişen bir insani değer olarak nitelemiştir. Bu düşünüre göre hoşgörü, "düşmanla birlikte, hatta zayıf bir düşmanla birlikte yaşama kararlılığını" savunan liberal dünya görüşünün köşe taşıdır.[29]

Hoşgörü konusundaki bir incelemenin iki yazarı, Ortega y Gasset'in gözlemini geliştirerek şöyle derler: "Herhangi bir konuda 'doğruyu' bildiklerine inanan kişiler, görüşlerinin tam tersi (dolayısıyla da açıkça yanlış) görüşe sahip insanların, kendileriyle eşit ölçüde anlatım özgürlüğüne sahip olduklarını neden kabul etmek zorunda olduklarını anlamakta güçlük çe-

kebilirler."[30] "Irkçıların", "kürtajcı katillerin" ya da "kâfirlerin" yanlış, saldırgan, ahlaksız şeyler söyleyeceklerini biliyorsak, görüşlerini yaymalarına neden izin verelim? Dahası, güçleri yettiği takdirde başkalarından konuşma özgürlüğünü yadsıyacak olan tehlikeli gruplara neden söz hakkı tanıyalım? Kendilerinin tehlike olarak gördükleri gruplarla ilgili sorular karşısında, demokratik gelenekleri eskilere uzanan ülkelerin vatandaşları bile anlatım özgürlüğünün kısıtlanmasını destekleyebileceklerini belirtiyorlar.

Sözü edilen eğilimlere bakıldığında, hoşgörüden uzak edimlerin tarih boyunca yaygın olduğunu öğrenmek şaşırtıcı gelmez. Açıklanması gereken, hoşgörünün en azından soyut olarak geniş bir kesimce desteklenen bir politik ideale dönüşmüş olmasıdır. Demokratik kurumların benimsenmiş ve korunmuş olması da bir soru işareti çiziyor.

İnsanların, ne kadar kişisel ya da önemsiz olursa olsun, herhangi bir kaygıyı politik bir konuya dönüştürebileceklerine 3. bölümde değinmiştik. Politik nitelik kazanan konuların sayıca fazla olmamasının nedeni, bilişim sınırlarının, dikkat edebileceğimiz konuları önemli ölçüde kısıtlamasıdır. İşte bu husus, uygulamadaki aksaklıklara rağmen son birkaç yüzyıl içinde hoşgörünün yüce bir ideale dönüşmesine ışık tutuyor. Toplumlar giderek daha karmaşıklaşmış, bireylerin mutlulukları da gittikçe birbirine daha bağımlı duruma gelmiştir. Bu yüzden binlerce yıl önce yaşamış olan atalarımıza oranla, birbirimizin konuşmalarını denetlemekten edinebileceğimiz kazanç artmıştır. Dahası, sözleriyle bizi etkileyebilecek yabancıların sayısı önemli ölçüde çoğalmıştır. Ne var ki, başkalarıyla karşılıklı bağımlılığımız artarken, bilişsel yetilerimiz aynı oranda gelişmemiştir. Avcı-toplayıcı atalarımızdan çok da zeki olmadığımız gibi, kendi mutluluğumuz açısından önem taşıyan davranışların yalnızca küçük bir bölümünü gözlemleyip etkileyebiliyoruz. İstesek de istemesek de otoritemizi, işgüzarlığımızı ve eylemciliğimizi potansiyel ilgi alanlarımızdan sadece birkaçıyla sınırlıyoruz.

O halde hoşgörü ilkesi, açık kamuoyunu her bağlamda denetlemenin çağımızda katlanılamayacak kadar pahalıya çıkaca-

ğının onaylanması anlamına gelmektedir. Bu yorum, insanların genellikle birbirini tanımadığı kentlerin, herkesin birbirini tanıdığı küçük kasabalara oranla daha hoşgörülü olduğu yolundaki gözlemle tutarlıdır.

Kendi hedeflerimizi başkalarının paylaşmasını sağlama dürtüsünü yitirmediğimizi bir kez daha tekrarlayalım. Bilişsel yeteneklerimizin bizi her türlü politik eylemden kaçmaya zorlayacak kadar sınırlı olmadığını da burada kaydetmeliyiz. Bu gözlemler, kişisel olarak nitelenebilecek konuların neden politika alanına kayabildiğini ve neden hiçbir toplumda politik konu sıkıntısı çekilmediğini açıklar. Politikleşmiş konularda hoşgörü kural oluşturmaz; genelde bireyler yaygın görüşlere karşı çıkanlara bunun bedelini ödetirler.

Yukarıdaki açıklama, çoğunluğun üstüne titrediği kurumları, hedefleri ya da değerleri tehdit eden kişileri gerekirse devletin de yardımıyla susturma eğilimiyle, konuşma özgürlüğünün soyut olarak aldığı desteği uzlaştırır. Bireyler, kaçınılmaz davranış biçimlerini meşrulaştırdığı ve ussallaştırdığı için hoşgörü ilkesine açıktır. Öte yandan, aynı bireyler başkalarının görüşlerini denetleme gereği duyduklarında bu ilkeyi çiğnemekten çekinmezler.

Hoşgörünün doğal bir insan özelliği olmaması nedeniyle demokrasiler, anlatım özgürlüklerini yasal koruma altında tutar, politik azınlıkları en azından fiziksel misillemelere karşı savunurlar. Bu durumda, anlatım özgürlüklerinin *genel* bir hak olarak tanınmasını nasıl açıklayacağız? "Tehlikeli" görüşlerin sahiplerini susturmak içgüdüsel bir tutum ise, bu kişilere neden anlatım özgürlüğü tanınsın? Anlatım özgürlükleri, ideolojik bir savaşın, sorun olan düşünce ayrılıklarını çözemeden yıkıcı sonuçlar doğuracağını çok kişinin görmesiyle gündeme girebilir. Eşit güçteki rakiplerin yenişememesi, vahim bir çatışmaya alternatif olarak anlatım özgürlüğünün çekiciliğini arttırabilir.[31]

Böyle bir yorum Amerika Birleşik Devletleri'ni yaratan kolonilerin tarihiyle uyuşmaktadır. Din, kolonileri bölen konuların başında gelmekteydi. Her koloni belirli bir Hıristiyanlık görüşünü yaymaya çalışıyor ve başka anlayışları savunanlarla

savaşıyordu. On yedinci yüzyılın New England'ını anlatan bir tarihçi şöyle yazar:

> Belirli dinsel idealleri paylaşmayanlara ... New England'a bir daha ayak basmama özgürlüğü tanınıyordu. Geri gelmeleri durumunda da, görüşlerini kendilerine saklamaları bekleniyordu. Dinsel konuları herkesin önünde tartıştıkları ya da inançları doğrultusunda hareket etmeye kalktıkları takdirde, başka yerlere sürülüyorlardı. Yine de geri gelirlerse, tekrar sürülüyorlardı. Dört Quaker'ın yaptığı gibi, bir kez daha dönerlerse, Boston'un orta yerinde asılıyorlardı. Bu da, Püritenlere göre, iyi bir temizlik oluyordu.[32]

Kolonilerdeki hoşgörüsüzlüğün temelinde, dinsel farklılığın zararlı olduğu ve bir kişinin "kötü dininin" diğerinin "iyi dinine" zarar vereceği inancı yatmaktaydı. Doğal olarak kolonilerdeki bireylerin pek azı, din birliğinin sağlanması adına kendi dinsel inançlarından ödün vermeye istekliydi. Çeşitli toplulukların kendi Hıristiyanlık anlayışlarına sarıldıkları bir denge oluştu. Kolonilerin liderleri de bu dengeyi gözlemleyip, kendi topluluklarının hangi anlayışın doğru olduğunu belirleyecek bir savaşı kaybedebileceği, kazanacakları bir savaşın bedelinin de ağır olacağı sonucuna vardılar. Sonuçta, kendi çıkarlarını düşünerek statükoyu kabullendiler, ki bu da rakip anlayışların erdemleri konusunda uzlaşmaya yanaşmama hakkını onaylamak anlamına geliyordu. Taraflar, bu "yaşa ve yaşamasına izin ver" düzenini istikrara kavuşturmak için, din ile devletin birbirinden ayrılması konusunda görüş birliğine vardılar; bu ayırımın, devlet görevlilerinin güçlerini belirli dinsel anlayışlara karşı kullanmalarını engelleyeceğine inanıyorlardı.[33]

Dördüncü bölümde verilen şekillerdeki terimlerle söylersek, politik yenişmezlik bir içsel denge, dinsel türdeşlik ise bir köşesel denge oluşturur. Kolonilerde yaşayanlar birden çok dengenin varlığını ve bir ya da birkaç dengenin kendi inançlarını tehlikeye sokacağını sezerek, arzulamadıkları oluşumları engellemek için anayasal güvenceler sağlanması konusunda anlaştılar. Söz konusu güvencelere karşılık olarak da, kendi istedikleri dengeye giden yolların tıkanmasını onayladılar.

Demokrasinin Kırılganlığı

Yerleşik demokratik hakları sürdürmenin iki yolu vardır: birincisi, konuşma özgürlüğünü koruyan kurumlar yaratmak, ikincisi ise bireylere görüş farklılığına saygıyı öğretmek. ABD Anayasası ilk stratejiyi izler. Hoşgörüsüzlüğü, önlenemeyecek bir güç olarak kabul eden ABD Anayasası, hem bireye geniş olarak tanımlanmış bir anlatım özgürlüğü sunmakta, hem de devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını birbirinden ayırarak diktatörlük olasılığına set çekmektedir. Adı geçen anayasayı 18. yüzyılda hazırlayanlar, üç başlı devlet modelini liderlerin birbirinin hoşgörüsüzlüğünü denetlemelerini kolaylaştırmak amacıyla geliştirdiklerini söylerler. Madison şöyle yazar: "Ayrı güçlerin giderek tek bir devlet organında toplanmasını önleme yolundaki en büyük güvencemiz, her organın yöneticilerine, başkalarının kendi görev alanlarına müdahalelerini engelleyebilmeleri için ... gereken anayasal araçları ve kişisel dürtüleri sağlamaktır. Hırsın önünü kesmek için kullanılacak araç gene hırstır."[34]

Değindiğimiz kurumsal strateji dinsel özgürlüklerin korunmasında başarılı olmuş, din dışı bağlamlarda da çeşitli azınlıkların anlatım haklarını korumuştur. Şurası kesindir ki ABD Anayasası, başlangıçta tüm azınlıkları koruma kapsamına almamıştı. En büyük eksikliği, köleliği meşrulaştırarak siyahlara temel özgürlükleri tanımamış olmasıydı. Ne var ki Birleşik Devletler, bir dizi diğer azınlığın anlatım özgürlüğünü ısrarla korumuş, geniş kesimlerde nefret uyandıran uyumsuz grupların bile haklarına sahip çıkmıştır. Amerikan bayrağını yakanların ve Nazi gösteri yürüyüşlerine katılanların devletçe korunmuş olmaları yakın zamanlardan bu konuda verilebilecek iki örnektir.

Bununla birlikte, bir hakkın tanınması o hakkın kullanılacağı anlamına gelmez. Açık kamuoyunun baskısı, azınlıkları anayasal söz haklarını kullanmakta çekingenliğe sevk edebilir. Kurumsal denetim mekanizmaları çoğunluğun bile anlatım özgürlüğünü kullanmasını uygulamada güvence altına almaz. Devlet baskısının olmadığı bir durumda bile çoğunluk, sesini

yükseltmeyi başaran bir azınlığın isteklerine boyun eğebilir. Devlet zulmüne karşı alınan önlemler, toplumların açık kamuoyunun gücü aracılığıyla kendi kendilerini baskı altına almalarını engellemez.

Devlet zulmünü önlemeye yönelik demokratik önlemlerin değişmez olduğu söylenemez. Yukarıda değindiğimiz gibi, olağanüstü tehdit oluşturan durumlarda bu önlemlerin kısıtlanması, hatta tümüyle kaldırılması gündeme gelebilir. Bu gözlemden, temel ilkeler konusunda görüşbirliğinin demokratik hakların oluşmasına ve korunmasına ortam hazırlayacağı sonucuna varılabilir. Giovanni Sartori bu bağlamda, "zaman içinde temel ilkelere ilişkin uzlaşma yaratmayan bir demokrasinin zor ve kırılgan bir demokrasi olarak işleyeceğini belirten çok kanıt" bulunduğunu yazar.[35] Böyle bir uzlaşmanın ortaya çıkmadığı durumlarda, demokrasi zayıflayacak ve yıkılma tehlikesiyle karşılaşacaktır. Amerikan kolonilerindeki yaygın dinlerden biri Arabistan'daki Vahabilik tarikatı olsaydı, Birleşik Devletler Anayasasını hazırlayanlar herhalde dinsel özgürlükleri tüm Amerikalılara yaymazlardı. Gerçekleşmemiş olaylar ispatlanamasa da, şu söylenebilir: Vahabi Amerikalılara, Hıristiyan Amerikalılardan, örneğin Presbiteryenler'den büyük olasılıkla farklı davranılacaktı. Amerikalılar bu gibi bir çifte standardı içlerine sindirmekte zorlanmazlardı. İki yüzyıl sonra, McCarthyciliğin temel özgürlüklere yönelik acil bir tehlike bahanesiyle yaygın destek topladığını anımsatalım.

Türkiye 1946 yılında, bir ölçüde NATO'ya katılarak Sovyet yayılmacılığından korunmak amacıyla demokrasiye geçti. Ne var ki Türk demokrasisi, bugüne kadar sınırlı bir demokrasi olarak kalmış, komünizm, köktenci İslam ve Kürt ayırımcılığı gibi "aşırı" politik akımlar devlet baskısı altında kalmıştır. Batılılaşma yanlıları da dahil Türklerin büyük bir bölümü, kendi özgürlüklerini yok edebilecek bir ortama katkıda bulunmama gerekçesiyle bu kısıtlamaları desteklemiştir. 1992 başlarında Cezayir'de ordunun, ülkenin ilk demokratik seçimini iptal etmesi de benzer bir gerekçeye dayandırıldı. Bir yıl içinde İslam devleti kurma sözü veren İslami Kurtuluş Cephesi'nin seçimle-

ri rakiplerine fark atarak kazanması bekleniyordu.[36] Cephe'nin bir kesimi konuşma özgürlüğünü savunmasına karşın, militan bir kesim "İslam dışı" anlatımların yasaklanmasını istiyordu. Militan kesimin yarattığı kaygılar nedeniyle demokrasiyi benimsemiş pek çok Cezayirli, ordunun antidemokratik müdahalesini açıkça destekledi.

İstikrarlı bir demokrasi, temel ilkelerde görüşbirliği gerektirir; çünkü bu durum insanları başkalarının anlatım özgürlüklerinden kendilerine zarar gelmeyeceğine inandırır. Ancak, büyük çoğunluğun komünizme karşı çıktığı durumlardaki gibi, temel ilkeler konusunda görüşbirliği bulunduğunda bile, görece önemsiz konular yaygın hoşgörüsüzlüğe neden olabilir. Söz konusu gözlemi doğrulayan, Amerika'ya ilişkin birkaç kanıtı daha önce sunmuştuk. İleriki bölümlerde başka örnekler de vereceğiz.

Buraya kadar, tercih çarpıtmasının etkilerini incelememizi sağlayan kuramsal bir çerçeve geliştirmiş olduk. Önce tercih çarpıtmasının ne olduğunu, sonra da açık kamuoyunu biçimlendiren baskıları toplumun nasıl yarattığını inceledik. Kendini yenileyebilen birçok açık kamuoyu olabileceğini ve oluşan açık kamuoyunun, altındaki saklı kamuoyunu yansıtmayabileceğini gördük. Bitmekte olan bölümle de, açık ve saklı kamuoyu arasındaki farklılıkların yalnız antidemokratik düzenlerle sınırlı kalmadığını vurgulamış olduk. Şimdi sıra tercih çarpıtmasının uzun vadeli sonuçlarına geldi. Gelecek bölümlerde önce tercih çarpıtmasının toplumsal değişimin hızı ve yönü üzerindeki etkileri işlenecek, sonra da bu çarpıtmanın bilgi üretilmesi ve yok edilmesi üzerindeki etkilerine geçilecektir.

II
DEĞİŞİME ENGEL

6
Toplu Tutuculuk

Toplumlar düzenli olarak yasalar, kurallar ve politikalar belirleyip bunları süresiz uygulamaya koyarlar. Dolayısıyla, her toplumsal düzen geçmişten gelen sayısız kararı içerir. Bu niteleme, hem değişmez görünen hem de hızla değişen toplumlar için geçerlidir; hatta "sürekli devrim" anlayışını benimsemiş toplumlar bile birçok bakımdan geçmişe bağlı kalırlar. Hiçbir topluluk toplumsal düzenlemelerinin bütününü sürekli olarak değişime açık tutmaz.[1]

Sosyal sürekliliklerin bir bölümü, toplumsal istikrardan bütünüyle vazgeçilemeyeceğini gösterir. Toplumsal düzen çok akışkan olsaydı; başka türlü söylersek, alınan herhangi bir karar ya da varılan herhangi bir anlaşma, anında değiştirilebilseydi, insanlar geleceğe ilişkin ürkütücü bir belirsizlik içinde yaşarlar, bu nedenle de, öğrenme, yaratma, tasarruf ve yatırım istekleri zayıflardı. Kimi süreklilikler, önemli beklentilerin korunmasına yardım ettikleri için anlayışla karşılanır ve hatta desteklenirler. Bir Amerikan başkanına dört yıllık görev süresi tanıyan yasayı ele alalım. Bu yasa, yetersiz olduğu ortaya çıkan bir başkanın görevden alınmasını zorlaştırsa bile, Amerikan yönetimine ilişkin beklentileri koruduğu için destek görür.

Daha başka süreklilikler, değişimi önleyen engellerden kaynaklanır. Albert Hirschman'ın *Exit, Voice and Loyalty (Çıkış, Ses ve Sadakat)* adlı kitabında incelenen engel, bireysel "çıkış" kararlarından kaynaklanır: statükonun rahatsız edici öğeleri, bunları yok edecek güçteki insanların karar veren gruptan ayrılmasıyla varlıklarını sürdürür.[2] Bir başka engeli de Mancur

Olson'ın ekonomik büyüme kalıplarını konu alan *The Rise and Decline of Nations (Ulusların Yükseliş ve Düşüşü)* adlı kitabında anlatılan bir mekanizma oluşturur: halkın genellikle desteklemediği düzenlemeler, değişimi destekleyen çoğunluk buna karşı çıkan azınlıktan daha iyi örgütlenmediği için, sürüp gider.[3]

Bu bölümde, tercih çarpıtmasının istenmeyen toplumsal seçimlerin kalıcılığının, tamamlayıcı ama daha temel bir nedeni olduğu savunulacaktır. Hirschman'ın "çıkış"ı, tıpkı sesli protesto olarak tanımladığı "ses" gibi, değişimi açıkça onaylamayı içerir. Tercih çarpıtması genelde çıkıştan daha ucuz bir yöntemdir, üstelik açık protestonun getirdiği riskleri de içermez; bu nedenle, statükodan rahatsız olanların verdiği ilk tepkidir. Olson'ın kuramı ise, statükoya cephe almış bir kesimin varlığını, dolayısıyla potansiyel bir muhalefeti varsayar. Ne var ki tercih çarpıtması, değişimin gizli destekçileri de dahil olmak üzere herkesin halkın hoşnutsuzluğunu azımsamasına yol açabilir. Bu şekilde oluşan yanlış bilgilenme, rahatça fark edilen reformcuların örgütsel zayıflıklarına oranla, değişimin karşısına dikilmiş daha güçlü bir engeldir. Yanlış bilgilenme, gerek toplumdaki reform isteğini gerekse reformun olabilirliğini belirsizleştirmekte, hatta gizlemektedir.

Olson ve Hirschman'ın incelediği mekanizmalar gibi az sonra tanımlayacağımız mekanizma da, *toplu tutuculuk* adını vereceğimiz olguya aracı olmaktadır. Toplu tutuculuk bir topluluğun değişime karşı koymasını içermekte, bu tanıma göre bireylerin reforma karşı tavır almalarını belirten *kişisel tutuculuk*tan ayrılmaktadır. Toplu tutuculuk, kişisel tutuculuktan arınmış bir toplumda bile görülebilir. Bir topluluğu oluşturan bireylerin hiçbiri statükoya yakınlık duymasa bile söz konusu topluluk statükoya bağlı kalabilir.

Bu bölümde, 4. bölümde sunulan gözlemler çerçevesinde genel bir mekanizma araştırılacaktır. Daha sonraki üç bölüm ayrıntılı olay çözümlemelerine ayrıldığından, buradaki örnekler kısa tutulmuştur.

Açık Kamuoyunun Kalıcılığında Geçmişin Rolü

Şekil 4.5'in üst bölümünü oluşturan, bu bölümde 6.1 numaralı şeklin A panosunda yinelenmiş olan politika sahnesine dönelim. Söz konusu sahnede açık kamuoyunu 0 ve 100 seçeneklerine doğru itmeye çalışan iki baskı grubu olduğunu anımsayalım. Şekildeki **S** biçimli yayılma eğrisi oluşabilecek her ortalama kamuoyu beklentisi için, toplumda 100 konumunu destekleyen üyelerin oranını gösterir. **S** biçimli eğri, köşegeni yukarıdan iki ayrı değerde kesmektedir. Bu değerler açık kamuoyunun kararlı denge noktalarını oluştururlar. 60'ın altındaki beklentiler ortalama açık kamuoyunu 20'ye, 60'ın üstündeki değerler ise bu ortalamayı 100'e doğru çekecektir.

Herhangi bir denge noktasında toplumun her üyesi, bir sonraki dönemde aynı seçimi koruyacağı için, açık kamuoyu kendini yeniden üretecektir. Bu, kişisel tutuculuğun göstergesi değildir. Açık kamuoyuna ilişkin geçmişteki beklentiler ve gerçekleşen açık kamuoyunun itibari teşvikleri yönlendirmesi nedeniyle bireylerin seçimleri süreklilik gösterecektir; ama bu durum, herhangi birinin ya da grubun statükoya özel bir anlam yüklemesinden kaynaklanmaz. Açık kamuoyu dengede bulunuyorsa, beklenen açık kamuoyu, gerçekleşen son değeriyle eşit olacaktır. Herhangi bir kişi şöyle düşünecektir: "Dün toplumun yüzde 20'sinin 100 seçeneği doğrultusunda, kalanların ise 0 seçeneği doğrultusunda tercih kullanacağını bekliyordum. Beklentilerim doğrulandı. Bu oranlar büyük olasılıkla bugün değişmeyeceğinden, açık tercihime bağlı kalmam uygun olur." Bu yöndeki bir değerlendirme bireylerin açık tercihlerine, dolayısıyla da açık kamuoyuna süreklilik kazandırır.

Özetlersek: açık kamuoyunun yakın geçmişteki değerleri bugünün beklentilerini belirlediği için açık kamuoyu kalıcılık gösterir. Yakın geçmiş farklı olsaydı, bireyler başka beklentiler oluşturacak, bu yüzden de seçimleri farklı olabilecekti. Ancak, açık kamuoyunun kalıcılığının yalnızca *yakın geçmişin çekimi* tarafından belirlendiğini söyleyemeyiz. Diğer önemli bir etken *varolan dengenin çekimi*, diğer bir deyişle varolan dengenin, kamuoyunun beklentilerini kendine uygun olarak biçimlendir-

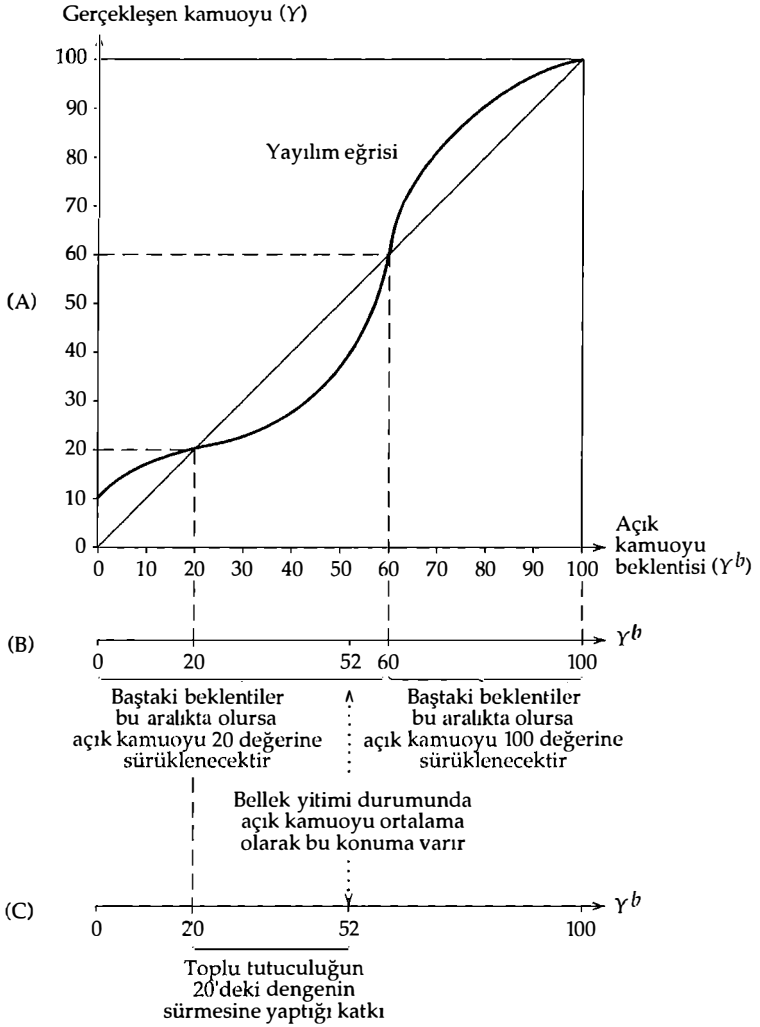
me gücüdür. Geçmiş unutulsa bile, aynı denge oluşup varlığını sürdürebilir.

Bu iki etkeni birbirinden ayırmak ve değerlendirmek için bireylerin, geçmişin rehberliğine gerek duymadan anlatımcı seçimlerini belirlediklerini düşünelim. Bu zihinsel deneyden çıkacak sonucu bireylerin tarihsel bilgileri kullandıkları durumdaki sonuçla karşılaştırdığımızda, açık kamuoyunun geçmişteki değerinin bugünkü değeri üzerindeki etkisini tanımlayabilecek, hatta ölçebileceğiz. Söz konusu deney, tercih çarpıtmasının değişimi engelleme rolüne kesinlik kazandıracak, ayrıca daha sonraki bölümlerde işleyeceğimiz, tercih çarpıtmasının saklı kamuoyunu, politik istikrarı destekleyen biçimde değiştirdiği yönündeki savın temelini oluşturacaktır.

Açık kamuoyunun 20'de dengelendiğini, toplumun her üyesinin de geçmişteki beklentilerini ve açık kamuoyunun daha önceki değerlerini aniden unuttuğunu varsayalım. Bellek yitimi öncesinde, bireylerin beklentileri gerçekleşmekteydi, bu nedenle de sürekli olarak kendilerini yeniden üretiyorlardı. Ama belleklerini yitirince herhangi bir beklentilerinin oluşması için bir neden kalmamıştır. Açık kamuoyunun her değerinin gerçekleşme olasılığının eşit görüldüğünü düşünelim.[4] Şekil 6.1'in B panosunda izleneceği gibi, beklentilerin 60'tan düşük olma olasılığı yüzde 60'tır, ki böyle bir beklenti durumunda açık kamuoyu 20'de duracaktır. Beklentilerin 60'ın üzerine çıkma olasılığı ise yüzde 40'tır. Bu durumda açık kamuoyu 100'e varacaktır. Yaptığımız zihinsel deney birçok kez tekrarlanırsa, açık kamuoyunun ortalama değeri ne olur? Yanıt, iki olası sonucu gerçekleşme olasılıklarıyla çarparak bulunur: (yüzde 60 x 20) + (yüzde 40 x 100) = 52.

Şimdi de C panosuna bakalım. Bu pano, yukarıda gösterdiğimiz metodu kullanarak geçmişin kamuoyunu 20 değerinde tutmada oynadığı rolü ölçmektedir. Yayılma eğrisinin denge oluştuktan sonra sabit kaldığı durumda açık kamuoyu belirsiz bir süre için 20'de kalacaktır. Bundan sonraki herhangi bir dönemde, bireyler önceki beklentilerinin gerçekleştiğini anımsayacaklar ve bunu izleyen kararları da açık kamuoyunun değişmez kalmasını sağlayacaktır. Demek ki açık kamuoyu, izleyen dönemlerde de 20'de kalacaktır. C panosunda gösterildiği

gibi bu değer, bellek yitimi olduğunu varsaydığımız durumda gerçekleşecek ortalama değerden 32 birim farklıdır. Açık kamuoyu 0 ile 100 arasındaki herhangi bir değeri alabileceği için bu fark, olası değerler dizisinin yüzde 32'sine denk düşmektedir.

Şekil 6.1 Geçmişin açık kamuoyunun 20 değerinde kalmasına yaptığı katkının belirlenmesi. B panosu geçmişin rol oynamadığı bir deneyi göstermektedir. C panosu ise, bu deneyin sonuçlarını kullanarak toplu tutuculuğu ölçer.

Bu yüzde 32'lik oran, toplu tutuculuğun, başka deyişle geçmişin açık kamuoyu üzerindeki etkisinin ölçüsüdür.[5] Demek ki, açık kamuoyu kalıcılığının yüzde 32'sini yakın tarihin çekimine, kalan yüzde 68'ini ise varolan dengenin çekimine borçludur. İkinci çekimin kaynağı, 60'ın altındaki beklentilerin, insanların belleklerinde ne olursa olsun, açık kamuoyunu 20'ye doğru itmesidir.

Yukarıda sunduğumuz toplu tutuculuk ölçüsü 0 ile 100 arasında değişir. Yerleşik herhangi bir açık kamuoyunda toplu tutuculuğun rolü ne denli yüksekse, kalıcılığında geçmişin rolü o denli yüksek olacaktır.

Yaptığımız alıştırmayı tamamlamak için, şimdi de Şekil 6.1'de diğer sabit dengede varolan toplu tutuculuğu sayısallaştıralım. Bellek yitimi olmayan durumda açık kamuoyu 100'de kalacak, bellek yitiminin olduğu durumda ise, daha önce anlatılan nedenler yüzünden, açık kamuoyunun değeri ortalama olarak 52'ye düşecektir. İki değer arasındaki fark, 100 - 52 = 48'dir. Geliştirdiğimiz mantık uyarınca, açık kamuoyunun kalıcılığında toplu tutuculuğun payı yüzde 48'dir. Toplu tutuculuk derecesinin önceki örneğe oranla daha yüksek olmasının iki nedenine değinelim. İlk neden, 100'ün 20'ye oranla 52'den uzak olmasıdır. Bu da, bireylerin açık kamuoyuna ilişkin belleklerinin birinci denge durumunda kamuoyunu daha fazla etkileyeceğine işaret eder. İkinci neden ise, 100'ün 20'ye oranla olası beklentilerin daha azını yönlendirebilmesidir. Bu gözlem, geçmiş unutulduğunda 100'deki dengenin gerçekleşme olasılığının 20'dekine oranla daha düşük olduğunu belirtir.

Dördüncü bölüm, çoklu denge durumunda, küçük olayların hangi dengenin seçildiğini belirleyebileceğini göstermişti. Buradaki bulgumuz ise, belirli bir dengenin kurulmasına neden olan küçük olayların zaman içinde birbirlerini bertaraf etmediği gerçeğidir. Geçmiş, açık kamuoyunun kalıcılığını etkilediğinden, bir olay kamuoyunu şu ya da bu dengeden yana değiştirdiğinde, daha sonraki olayların birincisinin etkisini yok etmesi gerekmez. Açık kamuoyu 20'ye yerleştikten sonra, herhangi bir nedenle bu değerin 30'a fırladığı izleniminin oluştuğunu düşünelim. Şekil 6.1'e göre, bu beklenti kayması ters yönde, 20'ye

doğru ayarlamalar doğuracaktır. Başka bir deyişle, beklenti kendini düzeltecek ve böylece dengenin yerleşmesinden sorumlu olaylar, etkilerini belirsiz bir süre için koruyacaklardır.[6]

Saklı Kamuoyu Değişirken Açık Kamuoyunun Sabit Kalması

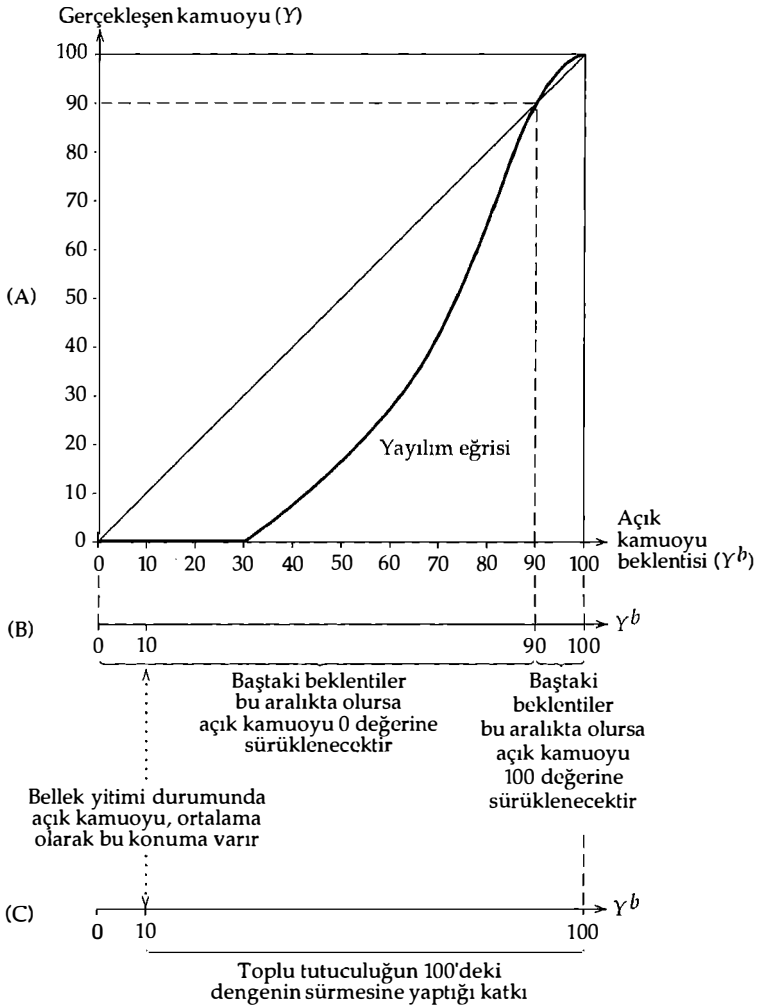
Buraya kadar, saklı tercihlerdeki değişimlere değinmedik. Söz konusu değişimleri belirleyen öğeleri ileride araştıracağız. Şimdi, 4. bölümde sözünü ettiğimiz bir noktaya işaret edelim: saklı tercihlerdeki kaymalar bireylerin eşiklerini, dolayısıyla da toplumun yayılma eğrisini değiştirir.

Açık kamuoyunun 100'de durduğu durumda, saklı kamuoyunun 0'a doğru düştüğünü varsayalım. Yayılım eğrisi, Şekil 6.2'nin A panosunda görüldüğü gibi, aşağı kayacaktır. Yeni durumda, sabit denge sayısı değişmeyerek ikide kalmıştır. Öte yandan, bu dengelerden biri 20'den 0'a düşmüş, çekim gücü de artmıştır. Bu durumda, B panosunun gösterdiği gibi, 90'a kadar herhangi bir beklenti, ortalama açık kamuoyunu 0'a doğru çekecektir. Yine de açık kamuoyunun değişmemesi olasıdır, çünkü varolan kamuoyunun bulunduğu 100 noktası denge niteliğini korumaktadır.

Açık kamuoyunun beklenen değeri değişirse, bazı kişiler açık tercihlerini değiştirebilirler. Ama beklenen değer 90'ı aştığı sürece saf değiştirenler geri döneceklerdir. Buna karşılık toplumun yüzde 10'dan fazlasının saf değiştirdiği inancı yerleşirse, yeterli sayıda birey tercihini değiştirerek yeni dengeye doğru bir domino dizisini harekete geçirecektir. Ne var ki, kimse statükoya meydan okumada öncü olmayı istemeyeceğinden bu tür bir inancın oluşması süresiz olarak ertelenebilir. Varolan itibari teşvikler yüzünden, insanlar başkalarının tercihlerini değiştirmeyeceği endişesiyle muhalefete geçmeyecek, onlar tercihlerini değiştirmediği için de başkaları konumlarını koruyacaktır.

Demek ki açık kamuoyu, kendisini oluşturan koşullar ortadan kalktıktan sonra da varlığını sürdürebilir. Yeni koşullar bir zamanların popüler görüşünü bir hata gibi gösterdiğinde ya

da bir zamanların işlevsel yapısı bu niteliğini yitirdiğinde açık kamuoyunun hemen değişmesi gerekmez. Giderek artan saklı muhalefetin uyumculuğu önleyememesi, yukarıdaki deneyin de gösterdiği gibi, toplu tutuculuğun artması anlamına gelir.

Şekil 6.2 Açık kamuoyu 100 değerindeyken, saklı kamuoyunun 0'a doğru kaymasıyla yayılma eğrisi aşağı doğru itilir. Açık kamuoyu, büyük ölçüde geçmişin etkisi altında kalarak 100'de durur.

Bellek yitimi durumunda, açık kamuoyu ortalaması (yüzde 90 x 0) + (yüzde 10 x 100) = 10'a düşer. Bu yitimin olmadığı durumda ise, açık kamuoyu 100 değerinde kalır. İki değer arasındaki fark, açık kamuoyu yelpazesine göre yüzde 90'dır. Bu oran Şekil 6.1'deki yüksek denge için bulduğumuz yüzde 48'i aşar. Toplu tutuculuğun daha yüksek olmasının iki nedeni vardır. Birincisi, statükoya alternatif olan dengenin 20 yerine 0 olmasıdır. İkinci neden ise, kamuoyunu 100'den aşağı çekebilecek beklentilerin daha geniş bir yelpaze oluşturmasıdır.

Bu alıştırmalar, kamuoyunun kalıcılığına geçmişin katkısının değişebileceğini gösterir. Ancak tarihin önem taşıdığı her durumda, neden hep aynıdır. Bireyler ihtiyatlı davranıp yerleşik açık kamuoyunu korurlar; başka deyişle, açık tercihlerini en azından bir ölçüde açık kamuoyunun geçmişinden kaynaklanan itibari teşviklere göre seçmek suretiyle statükoyu sürdürürler.

İhtiyat Sarmalı

Francis Cornford akademik toplumu incelediği bir yazısında şöyle der: "Birşeyin yapılması gerektiğine herkes inanana kadar hiçbir şey yapılmaz; bu safhaya varıldığında da herkes inanalı o kadar uzun bir süre geçmiş olur ki, artık ihtiyaçlar değişmiştir."[7] Biraz önce anlatılan mekanizma herkesçe arzulanan değişimlerin bir türlü gerçekleşememesinin nedenini açıklar. Birçok insan statüko hakkındaki endişelerini gizlediğinde, bireyler kendi endişelerinin kuraldışı olduğunu düşünebilirler. Toplumla çelişki içinde olduklarına ve doğruyu açıklamanın yaşamlarını zorlaştırmaktan başka bir sonuç vermeyeceğine inanabilirler. Birlikte hareket etmeleri durumunda kolayca değiştirebilecekleri sistemleri, tercih çarpıtması yoluyla sürdürebilirler.

Algılanan çatışma, gerçek bir anlaşmazlığa dayanmayan yapay bir sorun olacaktır. Bu bağlamda Jerry Harvey, kurumların uyumlarını idare etmede, iç anlaşmazlıklarının üstesinden gelmeye oranla daha başarısız olduklarını belirtiyor.[8] Harvey'in gözlemi büyük topluluklar için de geçerliliğini korur. Bir ulus tüm fertleriyle reform gereği üzerinde anlaşıldığını sezin-

lemeyebilir, bu yüzden de gereğini yapmaktan çekinip sıkıntılarının sürmesine neden olabilir.

Değişimi elbirliğiyle gerçekleştirebilecek reformcuların statükoyu sürdürme süreci "suskunluk sarmalı" olarak bilinir.[9] Bu kavram, bireysel kararlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın rolünü yansıtsa bile yetersiz, hatta yanıltıcı olabilir. Gerçekte, düş kırıklıklarını meydana çıkarmaya çekinen kişiler susmakla yetinmezler. Hepsi dilini tutsa, saklı tercihleri ortaya çıkardı. Komünist karşıtı bir Sovyet vatandaşının hayranlık beslediği bir muhalifi suçlayan mektubu imzalamasında olduğu gibi, tercih çarpıtmalarını inandırıcı kılmaya çabalayan bireyler, statükoyu desteklediklerini gösteren girişimlerde bulunurlar. Kişisel açıdan ihtiyatlı bu tür onaylamalar, saklı kamuoyuna dair yaygın çoğulcu cehalete neden olabilir. Bu bakımdan, sözü edilen kavramı açıklamak için *ihtiyat sarmalı*, suskunluk sarmalına kıyasla daha uygun bir terimdir. Bu terim, dürüstlüğün bedelini ödemekten kaçınan bireylerin, kendilerini sansür etmenin ötesine geçebilecekleri gerçeğini dile getirir.

Kuşaktan Kuşağa Toplu Tutuculuk

Yukarıda verilen örneklerde nüfusun sabit olduğu varsayılmıştır. Ama gerçekte toplumlar doğumlar ve ölümlerle kendilerini yenilerler. Yeni kuşakların saklı tercihleri daha öncekilerin saklı tercihlerinden farklı olabilir. Tutuculuğun sonuçlarını saptamak amacıyla, bu bölümde sunulan iki örneği yeniden ele alalım. Yayılma eğrisinde görülen kaymanın, eski bir kuşağın yerini saklı tercihleri genelde daha düşük olan yeni bir kuşağın almasıyla gerçekleştiğini düşünelim. Şekil 6.2'ye göre, yeni kuşak toplu seçim sürecini sıfırdan başlatsa, ortalama açık kamuoyu yüzde 90 olasılıkla 0'a, yüzde 10 olasılıkla da 100'e yönelecektir.

Ancak, uygulamada hiçbir kuşak politik süreci başa dönüp yeniden başlatma lüksüne sahip değildir. Yeni kuşağın bireyleri politika alanına farklı zamanlarda girerler ve her birine ilişkin açık kamuoyunun önceden oluşmuş bulunduğu bir dizi

konuyla karşılaşırlar. Şimdi, yeni kuşak üyelerinin, açık kamuoyu 100'de dengelendikten sonra ortaya çıktıklarını varsayalım. Oluşturacakları yayılma eğrisi Şekil 6.2'dekine uyacaktır. Her biri, 0 seçeneğini yeğlese bile, 100'ü desteklemeyi uygun bulacaktır. Bunu yaparak da, önceki kuşakların oluşturduğu açık kamuoyunun sürmesine katkıda bulunacaktır.

Bundan iki ders daha çıkartabiliriz. Birincisi, bir kuşağın açık kamuoyunu, yaşadığı dönemin sonrasında da etkileyebileceğidir. İkinci ders de, yerleşik bir açık kamuoyunun, oluşturulmasında hiçbir sorumluluğu olmayan kuşaklarca yarınlara taşınabileceğidir.

Tutuculuk, Gelenekçilik, Kalıcılık, Bükülmezlik

Değişim gibi değişim yokluğu da o kadar sık görülür ki, içerdiği anlamın hakkını tam vermek için bir dizi terim geliştirilmiştir. Bu terimler kesin olmayan bir biçimde, çoğu kez de birden çok anlamda kullanılırlar. Sözü edilen terimsel gevşeklik, toplumsal evrime ilişkin düşüncelerimizdeki sığlığın hem nedeni hem de sonucudur. Anlam karmaşası entelektüel gelişimi engellediğinden, sunacağımız birkaç tanım sayesinde ileride geliştirilecek inceliklere hazırlanmış olacağız.

Elinizdeki kitabın başından beri *tutuculuk* kavramı, bir kararın statükoya nedensel olarak bağımlılığını açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Günlük kullanımda bu terim genellikle bırakınız-yapsınlar (*laissez-faire*) ilkesi ve politik "sağ"ın gündemiyle özdeşleşir. Burada ise böyle bir bağıntı öngörülmüyor. Tutucu bir toplum, olanı sürdüren bir toplumdur ve sürdürdükleri de toplumsal mirasının özelliklerine bağlı olarak değişir. Komünist bir diktatörlük tarafından yönetilen bir toplum yıllar sonra "solcu" rejimini devirdiğinde, tutuculuğu artmayacak, tersine azalacaktır. Benzer bir noktaya, temel özgürlüklerin korunmasını desteklediği için tutucu olmakla suçlanan Friedrich Hayek de değinmiştir. "Neden Tutucu Değilim?" başlıklı yazısında, Hayek ısrarla eleştirdiği devlet müdahaleciliğinin modern ulusal yönetimlerin belirleyici özelliği olduğunu yazar,

bu görüşten hareketle de tutucu yaftasının kendisini yerenlere daha fazla yakıştığını belirtir.[10]

Tutuculuk gibi, *gelenekçilik* de nedensel bir bağıntıyı belirtir. İki terim şu hususta ayrılır: tutuculuk statükoya, gelenekçilik ise varolduğuna inanılan herhangi bir toplumsal sisteme bağlılık anlamına gelir. Gelenekçiliğin, tutuculuğu gerektirmediği açıktır: bağlılık duyulan toplumsal sistem ortadan kalkmış olduğu gibi hiç gerçekleşmemiş bir düş ürünü de olabilir. Pakistan, 7. yüzyıl Arabistanında yaşayan ilk Müslümanlara atfettiği ekonomik ilişkileri canlandırmak için faizi yasakladığında, tutucu değil gelenekçi davranmıştı. Söz konusu kararın amacı varolan bir kurumu koruyup sürdürmek değil, yüzyıllar önce uygulandığı sanılan bir yasağı yeniden hayata geçirmekti.

Süreklilik ve *kalıcılık* terimlerini, yalnız açıklayıcı anlamda, kesintisiz bir varlığı belirtmek için kullanmaktayız. Buna uygun olarak, "seçim, İngiliz politik sisteminin kalıcı özelliklerinden biridir" önermesi de bir gözlemi dile getirmenin ötesinde anlam taşımaz. *Değişim, kayma, ayarlama, dönüşüm, reform* ve *devrim* gibi terimler ise geçmişten kopmayı anlatır. Son iki terim, değişimin büyüklüğü ve hızıyla ilgili bilgi verir.

Buraya kadar kullanma fırsatı bulamadığımız bir terim, karşılaştırmaya dayalı bir anlam içeren *bükülmezlik*tir. Bu kavram, değişimin belli bir standarda göre yavaşlığını ya da eksikliğini belirtir. Bir toplumu bükülmez olarak nitelendirmek, ideal ya da normal koşullar altında bu toplumun daha çok değişmiş olacağını ya da öteki toplumlardan daha yavaş değiştiğini açıklar. Bükülmezliğin karşıtı ise, *esneklik*tir.

Kullanılan terimlerin birbirlerini nasıl tamamladıklarını görmek için bir örnek verelim. *A* ve *B* ülkeleri, yerel sanayilerini korumak amacıyla ithalatı sınırlamış olsunlar. Bu politika sonunda rekabet baskısı zayıflayınca da, sanayilerinin yeterliği giderek artsın. *A*'nın gümrük duvarlarını kaldırarak bu duruma yanıt verdiğini, *B*'nin ise yerleşik ithalat politikasını sürdürdüğünü varsayalım. Tanım gereği, *B* ülkesi *A*'ya oranla daha bükülmezdir. Ne var ki, daha fazla bilgi sahibi olmadan, nedensellik ilişkileri üzerine bir şey söylenemez. *B* ülkesinde ithalat rejimi, saklı kamuoyunun tam desteğini sağlamış olabileceği gi-

bi bunun uygulanması da statükodan bağımsız olabilir. Bu durumda, *B*'nin ithalat politikasının sürekliliği tutuculuk göstergesi olarak değerlendirilemez.

Sunduğumuz tutuculuk kavramının, yalnızca karar vericinin tercih ve seçimlerine bağlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Diğer kişi ya da grupların tercihlerinin hesaba katılmadığını belirtelim. *B* ülkesi tutucu bir politika izliyorsa, bu durumun diğer ülkelerde yaşayanların tercihleriyle hiçbir ilgisi yoktur.

Kalıcı Verimsizlik

Sosyal bilimlerin bazı alanlarında, toplumsal sistemin değişmezliği o sistemin "verimliliğinin" açık bir kanıtı olarak görülür. Pareto'nun verdiği anlamda kullanıldığında, *verimlilik* (*efficiency*) terimi toplumun bir kesimine zarar vermeden diğer bir kesimine yeni yararlar sağlanamayacağına işaret eder.[11] Kalıcılık ile verimliliği birbirine eş kavramlar olarak değerlendiren çözümlemeciler görüşlerini iki sava dayandırırlar. Önce, bir sistemin verimsizliğinin uzun süre gizli kalamayacağını öne sürerler. Sonra da, verimsizliğe ilişkin kanıtların kişisel seçimleri hızla değiştireceğini söylerler.[12] Başka deyişle, söz konusu görüşü destekleyenler, verilmeye değer her kararın gecikmeden verildiğini ve toplumsal ilerleme yönünde hiçbir fırsatın kaçırılmadığını öne sürerler.

Bu tür iyimserlik yeni olmadığı gibi, bilim dünyasıyla da sınırlı kalmaz. Günlük söylemde belirttiğimiz görüş, "haklı olan kazanır" ve "kötünün zaferi uzun sürmez" gibi sözlerle anlatılır. Ortaçağ Müslümanları bu görüşü, Hz. Muhammed'e atfedilen bir hadisle dile getirirlerdi: "Benim ümmetim hatada birleşmez."[13] Aynı dönemin Avrupalıları ise, benzer bir görüşü şu atasözüyle ifade ediyorlardı: "*Vox populi, vox Dei*" ("Halkın sesi, Hakkın sesidir.")[14] Ne var ki bu aforizmaların ortaya koyduğu yeterlik savının herkesçe kabul edildiği söylenemez. Bazı atasözlerinin, toplumsal kararların yararları konusunda kötümser görüşler ifade ettikleri gözden uzak tutulmamalıdır. "*Vox populi, vox diaboli*" ("Halkın sesi, şeytanın sesidir") ve "*Vox*

populi, vox stultorum" ("Halkın sesi, ahmaklığın sesidir") bunlara örnek olarak verilebilir.[15]

Geliştirmekte olduğumuz model açık kamuoyunun, yani halkın sesinin zorunlu olarak verimsizliğe yol açtığını göstermez. Birden fazla sonucun çıkabileceği durumlarda, oluşan dengenin toplum açısından en yararlı seçenek olması mümkündür. Öte yandan, optimum olmayan bir dengenin seçilmesini ve süresiz olarak varlığını sürdürmesini engelleyecek bir mekanizma yoktur. Şekil 6.2'de gösterilen iki kararlı dengeden, 0 konumunda olanı toplum açısından ötekine tercih edilebilir. Daha kesin biçimde söylersek, 0 seçeneğini tercih eden bireyler tercihleri farklı olanların zararlarını telafi etmek zorunda olsalar da, bu seçenekten yarar sağlayabilirler. Ne var ki, böyle bir durumda bile 100 konumundaki denge varlığını süresiz sürdürebilir.

Toplumsal açıdan verimsiz bir seçim, bireylerin kendi çıkarlarını izlemede gösterdikleri verimsizlik yüzünden varlığını sürdürebilir ve bu kişisel verimsizlik de, örneğin, kurumsal kısıtlamalardan kaynaklanabilir. Ama az önce değinildiği gibi kalıcılık gösteren toplumsal verimsizlik, insanların çıkarlarını korumakta gösterdikleri becerinin sonucu da olabilir. Verimsizliğin tercih çarpıtması tarafından beslendiği durumlarda, sorunun nedeni insanların kişisel yararlarını arttırmada verimsiz kalmaları değil, tam tersine, gereksinimlerini yerine getirme yönündeki kapasiteleridir. Bu gözlemin püf noktası şudur: kendi çıkarlarını gözeten bireylerin seçimleri açık kamuoyunu oluşturduğunda, ortaya çıkan bireysel yararlar potansiyellerinin altında kalabilir. Bu tema 17. bölümde geliştirilecektir.

Bilimsel araştırmanın bir amacı, aralarında en ufak bir bağ yokmuş gibi görünen değişkenler arasında nedensel bağlar bulmaksa; bir diğeri de bu bağların zaman, coğrafya ve işlev açısından farklı bağlamlarda bulunduklarını ortaya koymaktır. Bu anlayış doğrultusunda, şimdi de üç örnek olay çözümlemesine dayanarak tanıttığımız kuramın genel bir geçerliliğe sahip olduğunu göstereceğiz.

7
Komünizmin Direnci

Komünist partiler önce Rusya'da, sonra da Doğu Avrupa ve başka yerlerde iktidara geldiklerinde "bilimsel sosyalizmin" özgürlüğün yeni boyutlar kazanmasına önayak olacağını, sömürüyü ortadan kaldıracağını, politik gücü kitlelere aktaracağını, yaşam standartlarını o güne dek görülmedik ölçüde yükselteceğini, bütün bu gelişmeler sürerken de devletin eriyeceğini öne sürmüşlerdi. Ne var ki, bu vaatlerinin hiçbiri gerçekleşmedi. İcraatı sayesinde komünizm, baskı, sansür, militarizm, bürokratik kırtasiyecilik ve ekonomik geri kalmışlığı simgelemeye başladı.

Komünizmin başarısızlıkları, bir avuç Sovyet ve Doğu Avrupa vatandaşını resmi politika ve kurumları eleştirmeye yöneltti. Bu muhalifler, ülke dışında (*tamizdat*) ya da gizlice (*samizdat*) çıkardıkları yayınlar aracılığıyla hoşnutsuzluklarını duyurmaya başladılar.[1] Komünizmin retoriği ile başarıları arasındaki uçurum akla getirildiğinde, böyle bir muhalefetin varlık nedeni kolayca anlaşılır. Komünizmin politik tekelinin çöktüğü 1989 yılına kadar açık muhalefetin küçük kalmasını anlamak ise görece zordur. Önceki yılların bastırılan ayaklanmaları, özellikle 1953'te Doğu Berlin, 1956'da Macaristan, 1968'de de Çekoslovakya, kuralı kanıtlayan istisnalardı. Komünist yönetim altındaki kitlelerin büyük bir bölümü, uysal ve statüko yanlısı bir görünüş sergileyerek yıllar boyunca diktatörlüğe ve beceriksizliğe, kayda değer bir hoşgörüyle katlandı.

Gözlemlediğimiz itaatkâr tutum bir ölçüde komünist yönetimin öngördüğü cezalarla açıklanabilir. Komünizmin ateşli

günlerinde, politik liderler aleyhinde ya da reformlar yapılması yönünde söz eden bir kişi tacize uğramayı, rütbesini kaybetmeyi, hatta hapse atılmayı göze almak zorundaydı. Yönetim karşıtı olduğundan kuşku duyulan milyonlarca kişi daha da kötü durumlarla karşılaştı. Gulag Takımadaları'ndaki zorunlu çalışma kamplarını, Stalin'in gözdağı vermek amacına dönük mahkemelerini ve hoşgörüsüz liderlerin tarihsel zorunluluk bahanesiyle gerçekleştirdikleri kıyımları anımsayalım. "Ancak Parti ile ve Parti için doğruyu bulabiliriz," demişti komünizmin kuramcılarından biri "çünkü tarih doğruya başka yoldan varılamayacağını göstermiştir."[2] Uyumculuk karşıtlarına uygulanan korkunç suçlar bu düşünceye dayandırıldı.

Komünist Düzenin İstikrar Kaynağı

Komünizmin direncinin ardında yatan tek etken kaba güç değildi kuşkusuz. Gerek düzenin kendisi gerekse kullandığı şiddet araçları yaygın bir yalancılık kültürü tarafından destekleniyordu. İnsanlar statükoyu onayladıklarını belirtmek için hoşlanmadıkları konuşmacıları alkışlıyor, amaçlarına karşı oldukları kuruluşlara katılıyor, hayran oldukları muhalifleri dışlıyor ve anlamsız, insanlıkdışı ya da haksız buldukları buyruklara uyuyordu. 1970'lerin başlarında Aleksander Soljenitsin şöyle yazıyordu: "Yalan, kişi başına düzinelercesi düşen, milyarlarca küçük düğüm yoluyla her şeyi birbirine tutturan yaşamsal bir bağ olarak devlet düzenini ayakta tutuyor."[3] Sonra da bir soru soruyor ve yanıtını kendisi veriyordu: "*Yalan söylememek*ten ne anlıyoruz? *İnsanın düşünmediğini söylememesi* demektir ve fısıldamamayı, ağzını açmamayı, parmak kaldırmamayı, oyunu belirtmemeyi, yalandan gülümsememeyi, toplantıya katılmamayı, ayağa kalkmamayı ve alkışlamamayı da içerir."[4]

1979 yılında gizlice yayımlanmış "Güçsüzlerin Gücü" adlı bir denemesinde Václav Havel, tezgâhındaki havuç ve soğanların arasına "Dünya İşçileri, Birleşin!" sloganını yerleştiren bir manavdan söz eder. Manavı bu yola iten dürtü nedir, diye meraklanır Havel:

Dünya işçilerinin birleşmesi fikrini gerçekten beğenmekte midir? Acaba coşkusu, benimsediği idealleri başkalarıyla paylaşmak dürtüsünü bastırılmaz kılacak kadar güçlü müdür? Dünya işçilerinin birleşmesinin ne anlama geldiğini ya da nasıl gerçekleşebileceğini biraz olsun düşünmüş müdür acaba?

Havel'in yanıtından uzun bir alıntı sunalım:

Dükkân sahiplerinin ezici bir çoğunluğu, vitrinlerine koydukları sloganlar konusunda kafa yormadıkları gibi, bu sloganları gerçek görüşlerini belirtmek için de kullanmazlar. Söz konusu poster, manavımıza işletme merkezi tarafından havuç ve soğanlar ile birlikte gönderilmiştir. O da, yıllardır böyle yapıldığı, herkes böyle yaptığı ve zaten böyle yapılması gerektiği için gönderilen her şeyi vitrinine dizmiştir. Kuralın dışına çıkarsa başına iş açılabilir. Vitrinini doğru "süslemedi" diye kınanabilir, hatta sadakatsizlikle bile suçlanabilir. Manavımız geçinebilmek için ne gerekiyorsa onu yapmaktadır.[5]

Demek ki, manav kendisine gönderilen sloganı toplumsal bir ideali iletmek için değil, politik statükoyu benimsemeye hazır olduğunu bildirmek için sergilemiştir. Bu sloganı kaldırır ya da, daha beteri, yerine "Dünya İşçileri, Soğan ve Havuç Yiyin!" sloganını koyarsa, düzeni yıkmaya çalışmak suçlamasına davetiye çıkarmış olacaktır.

Manavın temkinli davranışları ister istemez toplumun Parti'yi, en azından açık olarak desteklediği izlenimini pekiştirir. Sonuç itibariyle, öteki manavları da dünya işçilerinin birleşmesini desteklemeye özendirir. Dahası, çiftçileri, maden işçilerini, sanatçıları, yazarları ve bürokratları kendilerinden beklenilenleri yapmaya ve söylemeye devam etmek zorunda bırakır.

Bireylerin politik statükoyu desteklediklerini gösterme çabaları, köhne bir Marksist sloganın sergilenmesinden daha acıklı biçimlere de bürünüyordu. 1920'ler ve 1930'larda aşk ve din konulu şiirler yazan Anna Akhmatova'yı ele alalım. Özgürce düşünüp yazdığı için, bu ozan "burjuva ve aristokrat" olmakla suçlanmış, yapıtlarının yayımlanması yasaklanmış ve maddi zorluklar yaşamıştı. Bütün bu baskılar etkisiz kalınca da oğlu tutuklanmış, işkence görmüş ve annesinin kendisine bir devlet görevlisini öldürmesini emrettiğini itiraf etmek zorunda

bırakılmıştı. Sonunda dayanma gücünü yitiren Akhmatova, şu dizelerle sözünden döndü:

Stalin neredeyse, oradadır özgürlük
Barış ve dünyanın görkemi.[6]

Meslek yaşamlarını komünizmi övmeye adamayı reddettikleri için sayısız Sovyet ve Doğu Avrupa aydını cezalandırılmıştı. Sağ kalabilenlerin çoğu da sonunda kendilerine empoze edilenlere boyun eğmişlerdi. Şair Aleksander Wat zulümle nasıl başa çıktığını şöyle anlatır: "Bir korkak gibi davrandım. Yalan söyledim. Tutuklanabileceğimi, ailemin de başına felaketler gelebileceğini biliyordum. Çizmelerimin içinde korkudan tir tir titriyordum. Evet, ben de komünizme olan inancım yenilenmiş gibi göründüm."[7]

Aydınların üzerindeki baskının salt Parti'den geldiğini sanmak yanlış olur. Bu baskının bir başka kaynağı da, kurulu düzendeki yerlerini korumak istedikleri için resmi makamların suçladığı meslektaşlarına arka çıkmayan, hatta onların kötülenmesine katılan öteki aydınlardı. Birçok tanınmış yazar, kendileri kaleme almış olmaktan gurur duyacakları bir roman olan *Doktor Jivago*'yu yazdığı için kara listeye alınan Boris Pasternak'a karşı başlatılan kampanyaya katıldı. Yazarlar Birliği Pasternak'ı Sovyetler Birliği'nin düşmanı olduğu gerekçesiyle üyelikten atmak üzere toplandığında, bazı yazarlar açık oylama yapılırken tuvalette bulunmayı seçmiş olsa da, karar oybirliğiyle alındı. Birçok Sovyet aydınının, aşağılayıcı buldukları bu kampanyaya etkin ya da edilgen olarak katılmaktan sessizce acı duyduklarını artık biliyoruz. Kampanyaya katılmış olmaları, yaratılmasına ve sürmesine yardım ettikleri baskıların ne denli güçlü olduğunu gösteriyor.[8]

1977 yılında bir grup Çek aydınının gevşek bir örgüt olarak kurduğu Belge 77 (Charter 77), Çekoslovakya'nın 1975 Helsinki sözleşmesini imzalayarak tanıdığı temel insan haklarını korumaya çalışıyordu. Hükümet, bu örgüt aleyhine bir kampanya başlatıp önderlerini tutukladı.[9] Kampanya süresince milyonlarca kişi kınayıcı demeçler vererek, gazetelere nefret dolu mektup-

lar göndererek ve birliğe katılanları dışlayarak Belge 77'yi açıkça suçladı. Bu kişilerin çoğu, Belge 77'nin çalışmalarını olumlu bulmalarına rağmen, sırf yönetime bağlı olduklarını kanıtlamak amacıyla söz konusu sindirme kampanyasına katıldılar.

Kampanyaya katılanların bazıları, Belge 77'yi Çekoslovakya'nın saygınlığını zedelemeye çalışan tehlikeli bir örgüt olarak görmüş olabilir. Benzer şekilde Pasternak'ı eleştirenlerden bazılarının bir romancının Sovyet tarihinin ilk yıllarındaki lekelere dikkat çekmesini sorumsuzluk saymış olduğu akla gelebilir; kimilerinin de komünist yönetime yaranmak dışında, sözgelimi, kıskançlık ya da mesleki rekabet gibi dürtüler yüzünden kampanyaya katılmış olduklarını düşünmek mantığa ters düşmez. Ne var ki, komünizmle yönetilen toplumların üyeleri, kişisel nedenlerin olmadığı durumlarda bile birbirlerine düşman kesilebiliyordu.

Komünist toplumların üyeleri, resmi yetkililerce rahatsız edildiklerinde, arkadaşlarına, hatta saklı görüşlerini paylaşan yakın dostlarına bile güvenemeyeceklerini bilirlerdi. Polonya'nın 1980'lerdeki görece rahat ortamında bile, bir okul toplantısında müdireyi eleştiren bir öğretmen hiçbir meslektaşı tarafından desteklenmemişti. Ama bu öğretmen daha sonra meslektaşlarının, "müdirenin gerçeği işitmiş olmasından çok hoşnut" olduklarını öğrenmişti. Anılan öğretmene göre, önceki yıllarda böyle bir eleştiride bulunmuş olsa, diğer öğretmenlerin de açıkça katıldığı bir eleştiri kampanyası sonucunda görevinden alınmış olacaktı. Kendi aralarında davranışını belki onaylayacaklar, ama müdirenin karşısına çıktıklarında arkadaşlarının "uslandırılması" gerektiğinde ısrar edeceklerdi.[10]

Sovyetler Birliği'nin Stalin dönemini betimlediği bir eserde Leszek Kolakowski, hayatta kalmanın temel koşullarından birinin dedikoduculuk olduğunu söyler. İnsanlar, rahat bırakılma ve ayrıcalıklı yönetici sınıfa katılma hakkını, komşularını, dostlarını ve çalışma arkadaşlarını ihbar edip onların yaşamlarını cehenneme döndürerek kazanıyordu. Böylece, bir yığın insan "kişisel ilerleme uğruna birer suç aletine dönüşmüştü."[11] Daha sonraki bir tarihte, Çekoslovak İçişleri Bakanlığı'nın bordrosunda yaklaşık 20.000 gizli polis, 150.000 kadar da muhbir yer almaktaydı. Buna ek olarak da, yüz binlerce kişi maaş almadan

kendi yakınları konusunda düzenli olarak bilgi sızdırıyordu. Topluca ele alındığında, nüfusun yüzde 5'i ücretli ya da gönüllü muhbir olarak yönetime çalışmaktaydı.[12] Doğu Almanya'da yaklaşık üç yüz bin kişi gizli polise bilgi sızdırıyordu; herhangi bir zamanda, elli Doğu Alman yurttaşından biri menfaat karşılığında muhbirlik yapmaktaydı.[13] Ama bu sayılar bile söz konusu işbirlikçiliğin kapsamını tam olarak yansıtmaz. Şu ya da bu biçimde hemen herkes kara listeye alınmış vatandaşların cezalandırılmasına katılıyordu.

Yeniden manavın öyküsüne dönelim. Havel, "bir gün manavın tepesinin atarak vitrinindeki sloganları kaldırdığını" düşlememizi ister. Dahası, "manav, göstermelik olduğunu bildiği seçimlere katılmaktan vazgeçer"; "gittiği politik toplantılarda gerçek düşüncelerini söylemeye başlar"; "hatta vicdanının, desteklemesini buyurduğu kişilerle dayanışma içinde olduğunu söyleme gücüne ulaşır." Başka türlü söylersek, *"gerçeği yaşama* girişiminde" bulunur.[14] Şimdi de, bu girişimin olası sonuçlarına geçelim:

> [Manav] dükkân yöneticiliğinden alınıp depoda görevlendirilecektir. Ücreti azalacaktır. Bulgaristan'da tatil yapma düşleri havada kalacaktır. Çocuklarının yüksek eğitim görme olanağı tehlikeye düşecektir. Üstleri ona dünyayı dar edecek, çalışma arkadaşları da onun adına kaygılanacaktır. Bu cezaları uygulayanların pek çoğu, bunları hak ettiğine içtenlikle inandıkları için değil de, bir zamanlar manavı vitrinine resmi sloganlar koymak zorunda bırakan aynı koşulların baskısı altında kaldıkları için bu yola sapacaklardır. Manava uygulanan zulme, ya kendilerinden bu beklendiği için veya düzene bağlı olduklarını göstermek ya da yalnızca bu tür durumlarda böyle davranıldığını belirten bir zihniyetin hâkim olduğu genel ortama uymak için, ama özellikle de kendileri zan altında kalmamak için katılmış olabilirler.[15]

Aktardığımız bu meselin çekiciliği, bireyleri beceriksiz ve zorba düzenlere bağlı kalmaya iten baskıların iç yüzünü açıklamasından kaynaklanır. Resmi makamlarca uygulanan baskı, sıradan vatandaşlar tarafından onaylanmakta, hatta vatandaşların suç ortaklığına dayanmaktaydı. Toplumun her kesiminden bireyler tercihlerini çarpıtarak ve rejim karşıtlarının hizaya

getirilmesine yardımcı olarak, çoğunun tiksindiği bir düzeni elbirliğiyle destekliyordu. Havel'in sözcükleriyle söylersek, herkes "düzenin hem kurbanı hem de yardakçısı olduğu için" toplumun en önemli "çatışma çizgisi" Parti ile halk arasından geçmeyip, "her kişinin kendi benliğini" ikiye bölmekteydi.[16]

Havel'in bu gözlemini, Berlin Duvarı'nın yıkılışından hemen sonra bir Doğu Alman kilisesinin altarının üstüne asılan bir pankart canlı bir biçimde dile getirdi: "Ben hem Habil'im *hem de* Kabil."[17] Burada belirtilen içsel kişisel mücadelenin kökü doğal olarak, toplumdan kabul görme ile kendini öne sürme gereksinimleri arasındaki çatışmada yatar. Komünist iktidar yıllarında, Sovyetler Birliği veya Doğu Avrupa'da yaşayanlar bu çatışmayı, toplumdan kabul görme yönünde çözmüşler ve ülkelerindeki baskıcı yönetimlerle açıkça savaşmaktan kaçınarak, sessizce kendileriyle savaşmayı yeğlemişlerdi. Pek çoğu bu yoldan kendilerini dışa karşı bir ölçüde korumayı başarmışlarsa da, bu başarı iç huzurlarının kaybı pahasına gerçekleşti.

Böylece yalancılık, yıllar boyunca komünist düzenin istikrar kaynağı oldu. Tercih çarpıtması yaygınlaşmamış olsaydı, Sovyet bloğunu oluşturan komünist rejimler sürekli olarak önemli bir muhalefetle karşılaşacak, bu yüzden de politik ve toplumsal reformlara direnme güçleri zayıflayacaktı.

Korku, Çoğulcu Cehalet ve Güçsüzlük

Sovyet blokuna bağlı ülkelerin yurttaşları, bir ölçüde maddi kazanç sağlamak, bir ölçüde de cezalandırılma korkusu nedeniyle tercih çarpıtmasına başvurmuşlardı. 1960'lara gelinceye dek idam, işkence, hapis ve akrabalara kötü muamele alışılmış ceza biçimleriydi.[18] Dahası, insanlar Parti tarafından düzenlenen bir etkinliğe katılmamak gibi sıradan nedenlerle bile cezalandırılabiliyordu. Polonyalı bir toplumbilimci, Parti etkinliklerine katılmayan işçileri saptayıp primlerini kesen bir yöneticiden söz eder.[19] İnsanın jestleri, sesinin tonu, hatta kravat seçimi bile sadakatsizlik göstergesi olabiliyordu. Czeslaw Milosz, "yersiz bir gülümsemenin" ya da "bekleneni vermeyen

bir bakışın" bile insanı zor durumda bırakabileceğini belirtir.[20] Bir Sovyet dergisi olan *Oktyabr*'ın 1949'da çıkan sayılarından birinde şu talimat yer aldı:

> Yalnızca *ne* söylendiğine dikkat etmekle yetinmeyin, çünkü söylenenlerin hepsi Parti programıyla uyum içinde olabilir. *Tavra* da dikkat edin. Bir okul müdiresinin yetkililerce kuşkulu bulunan bir şiiri okurken gösterdiği içtenlikten ya da bir eleştirmenin kınadığını ileri sürdüğü bir tiyatro oyununun ayrıntılarına girmekten aldığı hazdan önemli sonuçlar çıkarılabilir.[21]

Davranışlarında görülen talihsiz aksaklıklara karşı insanlar tümüyle de savunmasız değildi. Dikkatsizlikle işledikleri kusurları, düzene bağlılıklarını sürekli sergileyerek karşılayabiliyorlardı. Örneğin, ellerine geçen her fırsatta Sovyetler Birliği'nin başarılarına değinebilir, Marksizmin klasik yapıtlarını kollarının altında tutabilir, devrimci şarkılar mırıldanabilir ve kapitalizmin başarısızlıklarından dem vurabilirlerdi.[22]

1960'lardan başlayarak, uygulanan baskı azaldı. İdam edilen ya da işkence görenlerin sayısı düştüğü gibi, sadece sakıncalı davranışlarda bulunanlar resmi ceza almamaya başladı. Havel'in itaatsiz manavı rütbe kaybetmekte, tacize uğrayıp maddi zorluklarla karşılaşmakta, ama hapse girmemekteydi. Ama bu tür hafif cezalar bile, yurttaşların büyük çoğunluğunu açıkça muhalefet etmekten caydırmaya yetiyordu.[23]

Doğu Avrupa'nın komünist yönetimleri kendilerine "halk demokrasileri" adını yakıştırdılar. En azından biçimsel açıdan, temsili demokrasinin en temel gereksinimini, başka deyimle, yasa koyucuların gizli oyla seçilmesi koşulunu yerine getiriyorlardı. Oy pusulasının üstünde genellikle tek bir adayın ismi olsa da seçmenler, en azından ilke olarak, oylarını ondan esirgeyerek rejimi zorlayabilirdi. Uygulamada ise, kuşku uyandırmaktan kaçınmaya çalışıldığı için olumsuz oya pek rastlanmıyordu. Seçmenlerin çoğu, seçim gözetmenlerinin gizliliği muhalefet etmek olarak yorumlamalarından çekinerek, oy verirken perdenin arkasına geçme haklarını bile kullanmıyordu.[24] Korkudan açıkta oy vermeyi yeğleyen her seçmen de, bu davranışıyla durumdan hoşnut olmayan öbür seçmenlerin gizli oy kullanmasını bir kat daha zorlaştırıyordu.

Korkuya dayalı bu çekingenliğin bir yan ürünü de, saklı kamuoyu konusunda çoğulcu cehaletin oluşmasıydı. Komünizmden yaka silken kitleler, kendi duygularının toplumun ne kadarı tarafından paylaşıldığını öğrenemiyordu. Uyumcu akraba ve arkadaşlarının hoşnutsuzluklarını hissedebilmekte, yurttaşlarının ne çilelere katlandıklarını gözlemleyebilmekte ve geçmişteki kitlesel başkaldırıların da hoşnutsuzluk yaygın olmasaydı gerçekleşemeyeceğini sezinleyebilmekteydiler. Bununla birlikte, köklü bir politik değişikliğe yandaş yurttaşlarının sayısı ve tepki göstermeye hazırlıkları konusunda güvenilir bilgilere sahip değillerdi. Resmi denetim altındaki basın da, "sosyalist toplumun birliğini" ve toplumun "Parti'yi desteklemede gösterdiği dayanışmayı" vurgulayarak, yurttaşların cehaletini körüklüyordu. Bu gibi temaları işleyen yayınlar, potansiyel muhalifleri, varolan hoşnutsuzluğu azımsamaya yönlendirdiği ölçüde, halkın statükoya karşı koyma gücünü zayıflatıyordu.

Böylelikle de çoğulcu cehalet, güçsüzlük duygusunu arttırarak yaygınlaştırdı. Bireyler, yönetimlerini ya da yönetimlerinin izlediği politikaları değiştiremeyeceklerine, reforma yönelik tüm girişimlerin sonuçsuz kalacağına ve rahat bırakılmak için de Parti'yi desteklemekten başka seçenekleri olmadığına inanmaya başladılar. Yapılan düzenli araştırmalar, bu çaresizlik duygusunun varolduğunu doğruluyor. 1985 yılında, o dönemde Sovyetler Birliği'nin en az baskıcı iki uydusundan biri olan Macaristan'da yapılan bir anketin sonuçlarına göre, nüfusun ancak yüzde 10'u kişisel çıkarlarıyla çatışan bir kararı önlemeye yönelik girişimlerde bulunabileceğini düşünüyordu. Aynı oran Hollanda'da yüzde 46, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise yüzde 75'ti.[25]

Muhalefet Etmenin Töresi

Yaygın olan güçsüzlük duygusu konusundaki yorumunda Milosz, sonuçta ortaya çıkan yalancılığın ıstıraplı iç gerilimler yarattığını gözlemler: "Cehennem sakinlerine, harika evler, gü-

zel giysiler, lezzetli yemekler ve akla gelebilecek tüm eğlenceler sunulsa, ama sonsuza dek de bu ortamda bulunmak zorunda bırakılsalar, bu bile yeterli bir ceza olurdu."[26]

1989 yılında çıkan ayaklanmalara damgasını vuran coşkunluk, insanların sessizce acı çektiği izlenimini doğrulamaktadır. Söz konusu heyecan, uyumculukla geçen yılların ardından, birikmiş iç gerilimlerini nihayet dışa vurabilen milyonlarca kişinin duyduğu ferahlamayı yansıtıyordu. Aynı yorum, daha önceki ayaklanmalarda görülen coşkuya da uygulanabilir. 1968 Prag İlkbaharı sırasında, ozan Jaroslav Seifert, sürmekte olan (ama çok geçmeden bastırılacak) demokratikleşme deneyimini, ulusunu yalan söylemenin getirdiği sıkıntıdan kurtardığı için yüceltmişti. Yapılan reformlar onda, ulusunun hoşnutluk maskesini söküp atacağı ve dürüstçe yaşamaya başlayacağı umudunu doğurmuştu:

> (...) artık cinayete gerçek adıyla seslenip
> Cinayet deme zamanının geldiğine
> inanmak istiyorum! [27]

Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde komünist dönem sonrasında işbaşına gelen yönetimlerin zaman kaybetmeden ekonomik liberalleşmeye girişmelerine bakarak, eski düzendeki muhaliflerin Friedrich Hayek ve Milton Friedman'ın çömezleri olduğu sonucuna varılabilir. Gerçekte ise, muhaliflerin pek azı kapitalizme yakınlık duymakta, onlar bile ekonomik konulara ikincil derecede önem vermekteydi. Muhalifler, öncelikle bireysel anlatımlara getirilmiş kısıtlamalara karşı çıkarak, kişinin düşündüklerini dile getirme, o anki görüşbirliğine ters düşme ve resmi kurumları eleştirme hakları üzerinde duruyordu. Buna uygun olarak, kurdukları birlikler, kasten hiçbir ideolojiye bağlı olmayan bir temele oturuyordu. Bu birlikler, farklı politik görüşlere sahip kişileri hiçbir zaman dışlamadı. Havel 1986 yılında Belge 77'yi "hakiki toplumsal hoşgörünün nüvesi" olarak tanımlamıştı. Havel'e göre bu, daha sonraki olaylar nasıl gelişirse gelişsin, ulusun belleğinden çıkarılamayacak bir olguydu: "Belge 77 herhangi bir zaman ve durum-

da başvurulup ders çıkartılabilecek bir karşı durma hareketi olarak bellekte kalacaktır."[28]

Başka yerlerde oluşan benzer birlikler gibi, Belge 77'nin özelliği ne büyüklüğünde ne de programının yeniliği ya da özgüllüğünde yatıyordu. Önemi, açık kamuoyunun tekdüzeliğini tehdit etmesinden kaynaklanıyordu.[29] Muhalifler, statükoya karşı çıkmakla komünist toplumun görünürdeki birlik ve uyumunu bozduğu gibi toplumdaki hoşnutsuzluğu da ortaya çıkarıyordu. Dahası, komünizmin politik istikrarının bir ölçüde toplu tutuculuktan türediğini göstermekten öte, gerek kendi davranışlarıyla başkalarına örnek olarak, gerekse dürüstlük ve hoşgörüyü teşvik ederek, yurttaşlara sesli düşünme ve açıkça eleştirme isteği aşılıyor, böylece de tercih çarpıtmasının yaygın biçimde sürmesini sağlayan teşvikleri zayıflatıyordu. Son olarak da, bütün bu yollardan statükonun yıkılabileceğine işaretle, toplumsal düzeni beğenmeyenlerin düzeni değiştiremeyecek kadar güçsüz olmadıklarını, topluca hareket ettikleri takdirde özgürlük ve karşılıklı saygıya dayalı yeni bir düzen kurabileceklerini vurguluyordu.

Resmi komünist kuruluşlar *içerisinde* çalışan reform yanlılarının çabalarıyla, muhalif grupların çabaları arasında temel bir fark görülüyordu. İlk gruptaki reform yanlıları, yönetimin izlediği politikalarla tek tek ilgilenmekte, ama düzenin kendisini bir bütün olarak sorgulamamaktaydı. Sorunların kaynağını ve kalıcılığını açıklamak bir yana, bunların dökümünü bile çıkaramıyorlardı. Örneğin, 1956 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Stalin'in şiddet kampanyasını o güne dek görülmedik biçimde eleştiren Nikita Kruşçev'i ele alalım. Kruşçev, Stalin'in ölene dek komünist dünyanın başında kalmasını sağlayan etkenleri ele almadı; Stalin'in işlediği cinayetlerin neden halkı ayaklandırmadığını ya da milyonlarca kişinin nasıl olup da mağduriyete katlandığını sormadı. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan muhalifler ise, çok farklı bir yol izleyerek, komünist düzenin en önemli kusuru olan yalancılık kültürünün üzerinde durdular.

Havel ve Soljenitsin'in de aralarında bulunduğu sayısız

muhalif yazar, yıllar boyunca halkın politik tercihlerini çarpıtmaktan vazgeçmesi durumunda komünizmin derhal yıkılacağını savundu. Prag İlkbaharı bunu kanıtlamıştı. Çekoslovak yurttaşları maskelerini atıp değişiklik çağrısında bulunduğunda ülkenin katı komünizme geri dönmesi, ancak Varşova Paktı'nın silahlı müdahalesiyle gerçekleşti. Söz konusu görüşü doğrulayan bir başka olay da, 1989 yılında Doğu Avrupa'daki tüm komünist yönetimlerin, Sovyet müdahalesinin yokluğunda, sokaktan gelen baskılar sonunda yıkılması olacaktı. Doğu Avrupa'yı saran bu devrim dalgasının Sovyetler Birliği'nin *glasnost* (açıklık) dönemine girmesinden birkaç yıl sonra başlaması anlamsız değildir. Hemen herkesin yıkılmaz sandığı komünist düzen, yıllarca bu düzene boyun eğmiş yurttaşlar inançlarını savunmak üzere ayaklandığında birdenbire çöktü.

Komünizmin öyküsüne burada ara vermek zorundayız. Komünizmi deviren ayaklanmaları 16. bölümde yorumlayacağız. Tercih çarpıtmasının toplu tutuculuğu teşvik etmede oynadığı rol konusundan ayrılmayarak, şimdi de dünyanın başka bir tarafına, Hindistan'a geçeceğiz.

8
Kast Sisteminin Kalıcılığı

27 Mart 1991 tarihinde, Yeni Delhi yakınlarındaki Mehrana köyünde, on altı yaşında bir genç kız ile yirmi yaşındaki sevgilisi bir banyan ağacına asılarak idam edildi. Kız üst düzey bir Hindu kastından, sevgilisiyse bir "dokunulmaz"dı. Suçları, Hint kast sisteminin temel buyruklarından biri olan kastlararası ilişki yasağını çiğnemekti. Üç bin kişilik köyün neredeyse tümü, köy heyetinin oybirliğiyle verdiği idam cezasının infazını izledi.[1]

Kast sistemi kültürel fosilleşmenin en çarpıcı örneği olarak kabul edilir. Bu sistem Hint toplumunu, kast adı verilen, üyeliğin esas olarak soya göre belirlendiği kademeli mesleki birimlere ayırır. Hindu karşıtı hareketlere, yabancı işgallere, Müslümanlık ve Hıristiyanlık gibi görece daha eşitlikçi çeşitli dinlerin Hindistan'a girmesine rağmen, kast sistemi iki bin yılı aşan bir süredir varlığını sürdürmektedir. Yakın geçmişte kast sistemi çeşitli grupların saldırısına hedef olmuş olup, geleneksel olarak aşağılanan kastlara karşı ayırımcılık yapmak artık yasalara aykırıdır. Dahası, kentleşme ve sanayileşme nedeniyle bazı kast normları zayıflamıştır. Gene de uygulamada, Mehrana'daki idamların da kanıtladığı gibi, kast ittifakları Hindistan'ın politik ve toplumsal yaşamında önemli bir yer tutmaya devam etmektedir.[2]

Burada üzerinde duracağımız konu, sistemin olağanüstü kalıcılığıdır. Bu kalıcılık genellikle ya kast normlarının ekonomik yararlarına ya da ayrıcalıklı kastların açgözlülüğüne atfedilir. Her iki açıklamanın da eksiklikleri saptandıktan sonra, bütün kastların tercih çarpıtması yoluyla sistemin devamlılığına katkıda bulundukları gösterilecektir.

Kast Sistemi

Hindistan'da yerel dillerde *jati* olarak adlandırılan binlerce kast vardır. Bu kastların büyüklüğü, birkaç yüz kişiden milyonlarca kişiye uzanır. Kastlar genellikle tek bir mesleğe ayrılmış olup, çoğu da uzmanlaşmış alt-kastlara bölünmüştür. Geleneğe göre, kastlar dördü varna öğretisi olarak bilinen beş ayrı grupta toplanır. En üstün varnayı *brahmanlar* (âlim-rahipler), bundan sonrakileri de, sırasıyla, *ksatriyalar* (savaşçı-yöneticiler), *vaisyalar* (çiftçiler ve tüccarlar) ve *sudralar* (zanaatkârlar ve hizmetçiler) oluşturur. "Saygın toplumun sınırları dışında" olduğu kabul edilen son grupta da dokunulmaz olarak nitelenen Hintliler bulunur. Yirminci yüzyılın başlarında, Hint toplumunun en az beşte biri dokunulmazlardan oluşmaktaydı.[3]

Geleneksel olarak, bir kişinin kastı, yalnız mesleğini değil, temizlik, giyim kuşam, toplumsal görgü, tapınma, siyaset, mülkiyet ve cenaze de dahil, birçok alandaki hak ve ödevlerini tanımlar. Kastların çoğu, sıklıkla da bunların alt-kastları, kendi içlerinden evlendikleri için, soy ilişkileri eş seçimlerini de yönlendirmektedir.[4] Umumiyetle, kişinin kendi kastından daha düşük bir kasta bağlı biri tarafından hazırlanmış yemekleri yemesi yasaktır.

Ayrılıklara dayalı bu sistemin en ağır yükünü dokunulmazlar taşır. Dokunulmazlar, yer süpürmek ve hela temizlemek gibi başkalarının yapmak istemediği işleri yerine getirdiklerinden, "kirlenmiş" sayılır ve "görece katıksız" kastlarla ilişki kurmalarına izin verilmez. Buna uygun olarak da, çoklukla ayrı semtlerde yaşarlar ve otellere, çayhanelere ve tapınaklara giremezler. Yakın zamanlara kadar, yüksek kastlara mensup Hintlilerin onuru lekelenmesin diye gölgelerini onların üstüne düşürmemeye özen gösterirlerdi.[5] Bazı bölgelerde yolda yürüme hakları öylesine kısıtlıydı ki, kendilerine doğru gelen bir brahman gördüklerinde, suya girmeleri gerekse bile, yolu terk etmek zorundaydılar.[6]

Dokunulmaz bir Hintli meslek değiştirse, hatta Hinduluktan çıksa da toplumsal statüsünün yükselmesini güvence altına alamıyordu. 2. Dünya Savaşı sırasında, dört varnaya men-

sup Hindu askerler birbirleriyle olduğu kadar başka dinden askerlerle yemek yiyorlar, ama dokunulmaz askerlerle birlikte bulunmuyorlardı. Mahkemeler, Hıristiyan Hintlilerin, kiliselerinde dokunulmazlar ile geri kalan cemaat arasına bir duvar çekme teşebbüsünü hükme bağlamak zorunda kalmıştır.[7] Bir örnek daha vermek gerekirse, üst kast üyesi bazı Müslümanlar, günümüzde bile, dokunulmaz Müslümanlarla birlikte yemeğe oturmayı reddetmektedir.[8]

Kast Sisteminin Dayanıklılığının Ardında Yatan Nedenler

Dokunulmazların katlandıkları aşağılanmalar ve yaşadıkları güçlükler kitaplara sığmaz. Buradaki amacımız, kast sisteminin çok uzun ömrünü ve dış etkilere karşı gösterdiği olağanüstü direnci açıklamaktır.

Sözünü ettiğimiz görüngülere getirilen iyi bilinen açıklamalardan biri, yüksek bir yaşam düzeyini mümkün kıldığı ve kimseyi işsiz bırakmadığı için kast sisteminin ekonomik açıdan işlevsel olduğudur. Geçmişteki yaşam koşullarına göre, kast sisteminin varoluşunun ilk binbeşyüz yılında Hindistan'ın yüksek bir refah seviyesine eriştiği kesinlikle doğrudur.[9] Ancak, kastlara dayalı işbölümünün bu ekonomik başarıya katkıda bulunduğu kesin değildir. Bazı kast ayırımları en azından bir süre için ekonomik verimliliği arttırmış olabilir. Ama, bu ayırımların tümünün, hatta çoğunun bile ekonomik açıdan yararlı olduğu yönünde ampirik bir temel bulunmamaktadır. Alt kastların katlandığı güçlüklerin de Hindistan'ın ekonomik kalkınmasına yardımcı olduğu söylenemez. Dokunulmaz çocukları, sırf brahmanlardan kaçınmaları gerektiğinden yakındaki okullarına varmak için saatlerce yürümeye zorlayan yol kurallarından hiçbir ekonomik yarar gelmediği açıktır.[10]

Kaldı ki, Hindistan'ın ekonomik yükselişini kastlara dayalı işbölümüne mal etsek bile, bu çıkarsama, kast sistemini, ülkenin daha sonra yaşadığı ekonomik gerileyişin sorumluluğundan kurtarmaz. Pek çok yazarın belirttiği gibi, Hindistan'ın sü-

regiden yoksulluğu, en azından bir ölçüde, belki de çoklukla, bireyci kapitalizmin gelişimini ve yeni teknolojilerin benimsenmesini engelleyen katı kast kurallarından kaynaklanmaktadır. Max Weber'in sözleriyle, "her meslek değişikliğini ve çalışma tekniğindeki her ayarlamayı bozulma olarak niteleyen bir töre hukukunun, kendi içinden ekonomik ve teknik devrimler doğuramayacağı, hatta kapitalizmin ilk filizlenişini bile destekleyemeyeceği ortadadır."[11]

Modern Hindistan'ın birçok lideri Weber'in bu görüşünü paylaşmıştır. Nehru, Hindistan'ın ekonomik geriliğini, "kast sisteminden gelen, toplumsal yapısındaki dışlamacılığa ve giderek artan katılığa" bağlamış, hatta ülkesinin, önce Müslümanların sonra da İngilizlerin egemenliğine girmesini bile bu sistemin kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirmişti.[12] Nehru kısmen haklı olsa bile, kast sisteminin toplumsal yararları nedeniyle ayakta kaldığı yolundaki işlevselci savı reddetmek gerekir. Tek geçerli etken kast kurallarının olumlu sonuçları olsaydı, olumsuz sonuçlar olumluları aşar aşmaz sistemin çökmesi ya da en azından köklü şekilde değişmesi gerekirdi.

İşlevselci açıklamaya daha temel bir itirazda bulunulabilir. Kast sisteminin ilk evresinde Hindistan'ın refaha eriştiği kabul edilse bile, alt kastların bu durumu, statükoyu destekleme nedeni olarak kabul etmiş oldukları söylenemez. Dokunulmazlar kendilerini yoksulluğa, ezilmeye ve aşağılanmaya mahkûm eden bir kurumu neden savunsunlar? Birçok dokunulmazın, İslamiyeti ya da Hıristiyanlığı kabul ederek yazgısından kurtulmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu dinlere geçenlerin çoğunlukla toplumun alt katmanlarından gelmesi anlamlıdır. Ne var ki, daha önce de belirtildiği gibi, ne Hıristiyanlık ne de İslamiyet kastların önemini ortadan kaldırabildi. Her iki din de kendisini kastlararası ayırımların çoğuna uyarladı.[13]

Bununla birlikte, kast sistemini inceleyen kimi yazarlar bu sistemin değişen koşullar karşısındaki katılığı yerine esnekliğinden söz ederler. Bu yazarlara göre, bir kastın ekonomik konumu önemli ölçüde değiştiğinde, toplumsal konumu da değişime uğrar. Dahası, varolan kastların parçalanması ya da birbiriyle kaynaşması sonucunda zaman zaman yeni kastlar orta-

ya çıkar. Ne var ki, bu gözlemler kast sisteminin dayanıklılığını yadsımaz. Bir kurum olarak ele alındığında, söz konusu sistemin son derece istikrarlı olduğu görülür. Bu bağlamda, kast sistemini inceleyen bir bilim adamı şöyle der: "Sistemin dokusu değişse de, onu yöneten ilkeler, deyim yerindeyse bu dokuyu bir arada tutan çerçeve, insanların yarattığı bir kurum için olağanüstü bir kalıcılık arzediyor."[14]

Kast Sisteminin İstikrarında Tercih Çarpıtmasının Oynadığı Rol

Kast sisteminin evrimine ilişkin bilgimiz yeterli olmasa da, kuruluşunun şiddete dayandığını biliyoruz.[15] Şaşırtıcı olan nokta, sistem ortaya çıktıktan sonra nadiren zora başvurarak ayakta kalmış olmasıdır. Kast sisteminin kalıcılığına burada getirilen açıklama tercih çarpıtmasına kilit bir rol atfetmektedir.

Herhangi bir bölgede ortaya çıkan kastlar ekonomik açıdan birbirlerine bağımlıydı. Hela temizleyicileri kendilerine gereken besin için çiftçilere; çiftçiler topraklarını işledikleri toprak sahiplerine; toprak sahipleri de kendileri için çalışan hizmetçi ve zanaatkârlara bağımlı olup, bu zincir uzayıp gitmekteydi. Değinilen karşılıklı bağımlılıklar nedeniyle, bir kastın toplumdan çekilmesi, kendi yaşamını tehlikeye atmakla kalmayıp öteki kastların da çıkarlarına zarar vermiş olurdu. Varolan bu karşılıklı bağımlılık ilişkileri, bireylerin sisteme bağlı kalmaları yolunda baskılar yaratıyordu; çünkü bir kişinin düzenin dışına çıkması başkalarını da aynı kararı vermeye sevk edebilirdi.

Bireylerin üstündeki baskı kaynağının önde gelen bir nedeni, toplumdan dışlanma tehdidiydi. Kalıtsal konumundan kaçmaya çalışan kişi, kendi cemaatinin yaşamından koparılır ve en azından geçici olarak kastının hak ve ayrıcalıklarından yoksun bırakılırdı. Sözcüğün tam anlamıyla *kastdışı* kalırdı. Kast sistemine ilişkin yorumların pek çoğunda, kastdışı bireylerle dokunulmazlar aynı kefeye konsa da, aralarında önemli bir fark vardır: dokunulmazlık kalıtsaldır, oysa kişinin kastdışı kalması için doğduğu kasttan atılması gerekir.[16] Hint toplumunun kastdışı

kesimi genelde sistemi reddetmek için sağlam gerekçelere sahip dokunulmazlar, vaisyalar ve sudralar arasından geldiyse de, brahmanlar ve ksatriyalardan da bu gruba katılanlar olmuştur.[17]

Kastdışı bireyler genellikle doğdukları kasttan yardım görmezlerdi. V. S. Naipaul, bir dokunulmaz olan genç uşağının zekâsını fark edip, onu eğitmeye ve daha iyi bir işe yerleştirmeye çalışan yabancı bir işadamının öyküsünü anlatır. Yıllar sonra, anılan işadamı Hindistan'a döndüğünde, eski uşağının hela temizleyiciliğine dönmüş olduğunu görür. "Dokunulmaz delikanlı onları terk ettiği için ailesi tarafından boykot edilmiş, akşamları birlikte sigara içtiği gruptan atılmıştı. Katılabileceği başka bir grup ya da evlenebileceği bir kadın yoktu. Yalnızlığı dayanılmaz boyutlara ulaşınca, eski işine geri dönmüştü."[18]

Hela temizleyicilerinin, daha iyi bir yaşam arayışı içindeki bir meslektaşlarının dışlanmasına katılmalarını nasıl açıklayabiliriz? Bu tür kaçışların başarılı olması halinde kast sistemini zayıflatacağı düşünüldüğünde, sözü geçen temizleyicilerin kast karşıtı davranışları desteklemeleri beklenebilirdi. Ne var ki, toplumsal kuralları çiğneyenleri cezalandırmak, kişinin kurulu düzene bağlılığını teyit etmesinin etkili bir yoludur. Hela temizleyicileri, daha iyi bir iş bulmuş arkadaşlarını dışlayarak hem kişisel hem de toplu saygınlıklarını korumuş olurlar. Böylece, toplumun tümüne, özellikle de toplumsal hiyerarşinin üst basamaklarında yer alan gruplara, kurulu düzene uymaya istekli olduklarını iletirler.

Kast üyelerinin birbirlerini cezalandırmasına yol açan ihlaller, iş değiştirmelerle sınırlı kalmaz. Kastlararası görgü kurallarını çiğneyenler hem kendi kastlarının hem de başka kastların üyeleri tarafından kınanır. Bu kişilerin ihlalleri sürdüğü takdirde de, toplumdan dışlanmaları gündeme gelir.[19] Çalışma kurallarının ihlal edildiği durumlarda olduğu gibi, statükoya bağlılıklarını kanıtlamak isteyen alt kast üyeleri bu dışlama işlemine katkıda bulunur.

Böyle bir kanıtın neden gerektiği sorgulanabilir. Toplumca ezilenler başta olmak üzere, Hintliler hangi nedenlerle güvenliklerini başarı peşinde koşan arkadaşlarına zarar vererek sağlamaya çalışırlar? Yakın zamanlara kadar, her Hintli açık

kamuoyunun kast sistemini büyük ölçüde desteklediği bir toplumda büyüyordu. Dahası, bu toplum, her üyesinin statükoyu destekleyen edimlerde bulunmasını bekliyordu. Bu koşullar altında, Hintli birey, sisteme uymak ile kastdışı kalmak arasında seçim yapmak zorundaydı. Hintlilerin çoğu, saklı görüşleri sistemin iğrenç olduğu yönünde olmasına rağmen, sisteme uymaya karar verdiler.

Bu açıklama kast cezalarının kendilerini yeniden üretmesine ışık tutmakta, ama bu cezaların tarihsel oluşumuna değinmemektedir. Uzak geçmişte üst kastların sistemi yerine oturtmak için muazzam bir baskı uygulamış olduğu düşünülebilir. Ne var ki, sistem bir kez kurulup yerleştikten sonra, kuralları çiğneyenlerin üst kastlarca cezalandırılması gerekmeyecek, sistemin sürüp gitmesi bir ölçüde alt kastların çabalarıyla gerçekleşecektir. Alt kastların, kurallara uymayanların cezalandırılmasına katılmakla kurulu düzenin ayakta kalmasına önemli bir katkıda bulunmuş oldukları akla yatkındır.

Bireysel Edilgenliğin Toplumsal Belirleyenleri

Kastların, kurallara uymayan üyelerine uyguladığı yaptırımlar, başka kastların uyguladığı yaptırımlarla birlikte, bir Hintli bireyin varolan düzenden ayrılma şevkini kırmakta, statükoya boyun eğmesine zemin hazırlamaktadır. Böylece, durumundan hoşnut olmayan bir Hintli, nefret ettiği kişilere saygı göstermekte, daha iyi bir iş için gereken niteliklere sahip olduğuna inanmasına rağmen baba mesleğini sürdürmekte, amacını anlayamadığı beslenme kurallarına uymakta ve hatta kendisinin gizlice çiğnediği kurallara açıkça meydan okuma cesareti gösterenleri cezalandırmaktadır. Kısacası, atalarından kalma düzeni, kendi gerçek isteklerine ters düşse bile, kabullenmektedir. Bu tercih çarpıtmasının yan ürünlerinden biri, toplumsal değişimin karşısındaki engellerin takviye edilmesidir. Havel'in meselindeki manav gibi, Hintli birey de açık muhalefeti yasaklayan kamuoyunun bir mimarı olmakta ve kendi zaaflarını yaratan baskılara katılmaktadır. Altıncı bölümde tanımlanan te-

rimle söylersek, varolan düzene ilişkin toplu tutuculuğu besleyen koşullara katkıda bulunmaktadır.

Kast sisteminin mesleki kısıtlamalarının çiğnenmesi, geleneksel uğraşlarının dışına çıkanlara olduğu kadar, bunların kuraldışı hizmetlerinden yararlananlara da faydalar sağlayabilir. Verimsiz bir sudra çalışanını çıkartıp, yerine daha az paraya daha iyi çalışacak bir hela temizleyicisini işe alan bir toprak sahibini düşünelim. Bu değişiklik hem daha iyi bir iş edinen dokunulmaza hem de çiftliğinin kârlılığını arttıran toprak sahibine yarayacaktır. Örneğimiz, gerek daha üretken gerekse daha eşitlikçi, kendi kendine yeterli kolonilerin, yerleşik sistemin dışında ekonomik açıdan kârlı ittifaklar oluşturarak kurulabileceğine işaret eder. Ancak, böyle kolonilerin ortaya çıkması kastların kendi içlerinde bedavacılığı önlemesi ve kastlar arasında da işbirliği yapılmasıyla mümkün olur. Toplum, kast sisteminin dışına çıkanları genelde dışlayacağı için, kast karşıtı bir koloninin potansiyel bir üyesi, söz konusu koloni kurulup başarıya ulaşıncaya dek kendi katılımını geciktirecektir. Diğer potansiyel üyeler benzer biçimde düşüneceği için de koloni kurulmayacaktır.[20]

Kast karşıtı kolonilerin oluşmasına daha önemli bir engel ise, kast sisteminin kırgınlık ve hoşnutsuzluğun dile getirilmesini bile cezalandırmasıdır. İçtenlik pahalıya mal olacağı için, insanlar sistemi bozma isteklerini aile üyeleriyle güvenilir arkadaşları dışında kimseye açmamayı yeğlerler. Toprak sahibi, bir dokunulmazı işe almaya, dokunulmaz da tarım işçisi olmaya hazır bulunduğunu başkalarından saklar. İşte bu tür tercih çarpıtmaları ekonomik açıdan uygulanması mümkün olan kast karşıtı ittifakların varolduğu bilgisini gizler. Sonuç olarak da, düzenden bunalmış kişiler, güçlerini topluca kullandıklarında çeşitli reformlar yapabileceklerinin farkına varamayarak yerleşik sistemden kurtulamayacaklarını sanmayı sürdürürler.

Bazı Hint köylerinde, kuralları çiğneyenlere verilecek cezaları düzenleyen, ayrıca da yerel kastların içinde ve aralarında ortaya çıkan anlaşmazlıklara hakemlik eden heyetler vardır. Örgütlenmeleri ve büyüklükleri açısından farklı olsalar bile, bu heyetler, kast düzenlemelerinin ardında yatan mantığı sorgula-

maktan çoğu kez kaçınırlar. Heyet toplantılarında uyum içinde olunduğu izlenimi vermek için, itirazlar ve farklılıkların ileri sürülmesi önlenir. Anlaşmazlıklar genellikle kast önderlerinin perde arkasında yürüttükleri görüşmelerle çözüme kavuşturulur. Oylamaya gidildiği durumlarda, parmak kaldırılması istenir ve karar da genellikle oybirliğiyle alınır.[21] Mehrana köyündeki heyet, sabaha kadar süren toplantısında bir genç çifti idama mahkûm ettiğinde hiçbir itirazla karşılaşılmamıştı. Demek ki, köy heyetleri, oluşabilecek kast karşıtı ittifakların saptanmasını daha da zorlaştırmakta, yerleşik sistemden kopma yolundaki girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanacağı kanısını da güçlendirmektedir.

"Sınıflar bir kez oluştu mu, kalıpları sertleşir ve onları yaratan toplumsal koşullar ortadan kalksa bile kendilerini sürdürürler." Joseph Schumpeter, yerleşik sınıf yapılarının tarihsel olmayan kuramlarla açıklanmasına işte bu gerekçeyle karşı çıkar.[22] Hindistan'daki kast sisteminin olağanüstü kalıcılığı konusuna getirilen yukarıdaki açıklama başrolü geçmişe veriyor. Bu açıklama, tarihten kaynaklanan beklentilerin, Hintlilerin varolan sisteme bağlı kalmasında en önemli etken olduğunu belirtmektedir. Hindistan'ın tarihi farklı olsaydı, buna bağlı olarak Hintlilerin daha sonraki beklenti ve algıları, dolayısıyla meslek, evlilik ve toplumsal ilişki seçimleri de farklı olacaktı. Bu görüşümüzde isabet varsa, kast sisteminin olağanüstü kalıcılığı, en azından bir ölçüde toplu tutuculuktan kaynaklanmıştır.

Çağdaş Hindistan'daki kast karşıtı akım, kast sisteminin bir komplo sonucu ortaya çıktığını öne sürmekte; sistemin oluşum ve dayanıklılığını yalnızca brahmanların güç ve saygınlığına bağlamaktadır. Bu görüşe göre, brahmanlar, hâkimiyetleri altına aldıkları yerlileri sömürmek amacıyla, daha önceden sınıfsız olan bir toplumu zorla kastlara bölmüşler, sonra da kendi çıkarlarını gözeten yasalar çıkartmışlar ve Hintlilerin zihinlerini kalıtsal farklara haklılık kazandıran düşüncelerle bulandırarak kendi ayrıcalıklarını pekiştirmişlerdi.[23] Burada sunduğumuz açıklama brahmanların, eşitsizliğin oluşma ve sürmesine öncülük ettiklerini reddetmemekte, ama kast kurallarının uygulanması ve kurallara uymayan akranlarının cezalandırılması

yönündeki çabalarıyla, ezilen kastların da sistemin kalıcılığını desteklediğini vurgulamaktadır.

Alt sınıflardakiler de dahil, Hintlilerin zihinlerinin, kalıtsal farklılıkları yücelten bir ideoloji tarafından kısıtlandığı görüşü büyük ölçüde doğrudur. Onikinci bölümde kast sistemine döndüğümüzde görüleceği gibi, Hinduizm, Hintlilerin ayırımcılığa karşı gösterdikleri iç direnci zayıflatarak Hindistan'ın toplumsal istikrarını güçlendirmiştir. Birçok brahmanın çeşitli Hindu inancından kazanç sağladığı ortadadır. Ne var ki, bu gözlem, kendi başına ele alındığında, kast sisteminin yaygınlaşmasını ya da dayanıklılığını açıklamaz. Kast hiyerarşisinin en alt basamaklarında bulunan insanlar kendi ezilişlerini meşrulaştıran inançları neden benimsesinler? Bu sorunun daha sonra ayrıntılı biçimde verilecek yanıtı, tercih çarpıtmasının yalnız kast sistemine ilişkin açık kamuoyunu değil, kastla ilgili inanışların evrimini de değiştirdiğidir.

Şimdi de, yer ve zaman değiştirerek, Hindistan'ın geçmişinden günümüz Amerikasının siyaset sahnesine geçeceğiz. Ele alacağımız son örnek, geliştirmekte olduğumuz kuramın demokrasi kültüründen yoksun "geri kalmış" toplumlar ya da uyumculuğu göklere çıkartan "geleneksel" toplumlarla sınırlı kalmayıp, tüm toplumlara uygulanabileceğini gösterecektir.

9
Pozitif Ayırımcılığın Arzulanmayan Yayılışı

New York Times gazetesi 1990 yılında, Amerikan politik düzeninin "hızla değişen bir dünyada" Amerika Birleşik Devletleri'ne rehberlik edebilecek düşünceleri ve liderliği neden üretemediğini soruşturan bir dizi yayımlamıştı. Bu yazı dizisi, Amerika'nın önemli konuları tartışma ve çözüme ulaştırma becerisini yitirdiğini öne süren alıntılarla başlıyordu. Çeşitli yorumcular, gerek yöneticilerin gerekse yasa koyucuların, gürültücü çıkar gruplarını kızdırma korkusuyla, kronik yoksulluk, eğitim düzeyinin gerilemesi ve bütçe açığı gibi konularda cesur önerilerde bulunmadıklarını gözlemlemekteydi. Kongre üyeleri arasında popüler bir espriye göre "Sosyal Sigorta sistemi Amerikan siyasetinin üçüncü rayını" oluşturuyordu. "Dokunursan ölürsün." Emekliye ayrılan bir senatör, zamanını toplumsal sorunlara çözüm bulmak yerine politik rüzgârların ne yönden estiğini saptamaya harcayan, başka deyişle, nabza göre şerbet veren politikacılardan yakınmaktaydı.[1] Diziyi oluşturan yazılar politikacıların yaratıcılıktan yoksun olduklarını iddia etmiyor, fakat devlet görevlilerinin, güvendikleri arkadaşları dışında hiç kimseyle düşüncelerini paylaşmadığını ileri sürüyordu.

New York Times Amerikan politika sisteminin yanıltıcılığından söz eden ilk yayın değildir. Dahası, çeşitli görüşlere sahip politikacılar önemli sorunları dürüst bir biçimde ele almanın tehlikeli olduğunda birleşiyor ve bu durumdan yakınıyorlar.[2] Boston'daki Kennedy Kütüphanesi, bu yakınmalara tepki olarak, ilk Medeni Cesaret Ödülü'nü (*Profile in Courage Award*) vicdanının sesini dinleyen bir kamu görevlisine vermeyi karar-

laştırmıştı. "Şu duruma bakın," diyordu bir gazete başyazısı. "Washington'da vicdanlar o kadar zayıflamış ki, vicdanına kulak verenler cesaret ödülüne hak kazanıyor."[3]

Çizdiğimiz donuk uyumculuk tablosunun abartılı olduğu akla gelebilir. Amerikan gazeteleri çeşitli görüşlere yer vermeye çalıştıkları için, neredeyse her reformist görüş okur bulur. Ama bu gözlemler statükoya açık muhalefetin yalnızca *varlığını* ortaya koyar. Açık kamuoyu bölünmüş olsa bile statükoyu büyük ölçüde destekleyebilir, açık muhalefet eden bir avuç kişiye de sapkın, fırsatçı, hatta alçak muamelesi yapılabilir. İzlenen bir politika konusunda milyonlarca kişi kuşku duyarken sadece birkaç yüz kişi düşüncelerini dile getiriyorsa, bundan politik konuların özgürce tartışılmadığı sonucunu çıkartmak mümkündür.

Irk İlişkilerinde Tercih Çarpıtması

Tercih çarpıtmasının özellikle sık rastlandığı politik alanlardan biri ırk ilişkileridir. Bu alandaki tercih çarpıtmasının kaynağı, ırkçı ya da, siyah Amerikalılar açısından, ırkçılık kışkırtıcısı olarak damgalanma korkusudur. Irkçılık o kadar ürkütücü imgeleri çağrıştırmaktadır ki ırkçı damgasını yiyen bireyler, toplumca horgörülür, basının saldırısına uğrar, hatta meslek yaşamlarının sönüşünü görürler. Hain ırkçı amaçlar gütmekle suçlanma olasılığı pek çok bağlamda söz konusu olabilir. Bireyler, cinsel tecavüz, yayın standartları, bütçe açığının kapatılması gibi birbirinden çok farklı konularda azınlıklara, özellikle de siyahlara karşı haksız davrandıkları gerekçesiyle ırkçılıkla suçlanabilir. Shelby Steele, ırk kavramının "açık ve saklı benliklerimiz arasında büyük bir uçurum" yarattığını gözlemler. "Başkalarıyla birlikte olduğumuz zaman, bize en elverişli 'ırksal yüzü' sağlayan yaygın görüşlere bağlı kalırız; özel yaşamımızda ise, kendiliğinden ortaya çıkan, kısıtlanmamış duygu ve düşüncelerimiz bizi tedirgin eder."[4]

Amerika Birleşik Devletleri uzun bir süre siyahlara karşı kurumsallaşmış biçimde ayırımcılık uygulamış olsa da, beyaz

ırkın üstünlüğünü amaçlayan beyazların sayısı giderek azalmıştır. Katılımcıların kimliğinin açıklanmadığı anketler tutarlı bir biçimde, neredeyse tüm Amerikalıların siyahlara eşit haklar tanınmasından yana olduğunu gösteriyor. 1944 yılında beyazların sadece yüzde 42'si siyahlara eşit iş fırsatı verilmesini desteklemişken, bu oran 1972 yılında yüzde 96'ya çıkmıştı. Irklararası evlilik, ırklararası ilişkiler, bütünleştirilmiş eğitim ve konut seçme özgürlüğü konularındaki tutumlar da benzer eğilimler sergiliyor.[5]

Irk konusundaki devrimsel değişikliklerin salt tutum dönüşümleriyle sınırlı kaldığı söylenemez. 1970-1990 döneminde siyah-beyaz evlilikleri üç kat arttı.[6] 1990'lı yılların başlarında, beyazların çoğunlukta olduğu yerleşim bölgelerinde, siyahlarca yönetilen televizyon programları çok yüksek seyredilme oranlarına ulaşabiliyordu. Son yirmi yıl içinde, aralarında Seattle, Los Angeles, Kansas City ve Charlotte bulunan, beyazların çoğunluk oluşturduğu çeşitli kentlerde, siyah belediye başkan adayları, beyazların da desteğiyle beyaz rakiplerini yenebildi.[7] Son iki gözlemin önemi, *saklı* tercihleri yansıtmasında yatıyor. Irkçılığın toplum önünde desteklenmesini zorlaştıran baskılar ne kadar şiddetli olursa olsun birey, kendi evinde izleyeceği televizyon programını seçerken ya da seçim kabininin koruyucu perdesi ardında oy kullanırken cezalandırılma korkusu duymadan önyargılarına uyabilir. Beyazların çoğunluğu beyaz bir adaya karşı siyah bir adayı desteklemeye hazırsa ya da başka bir program seyredebilecekken bir siyahın yönettiği televizyon programını izlemeyi tercih ediyorsa, ırkçılığın eskisi kadar güçlü olmadığı bellidir. Beyaz ırkçılık tümüyle ortadan kalkmış olmasa da, siyahların ilerlemesini önleyen aşılmaz bir engel niteliğini yitirdiği de açıktır. İstatistikler birçok beyazın ırklararası eşitlik ilkesini hem sözde hem de uygulamada benimsediklerini belirtiyor.

Bireylere eşit biçimde davranılması, değişik ırkların herhangi bir alanda aynı başarı oranlarını tutturacağı anlamına gelmez. Amerikalıların çoğu "pozitif ayırımcılık" başlığı altında toplanan, beyazlarla siyahları, eğitim, meslek ve de sonunda servet ve toplumsal konum açısından eşit duruma getirmek

için oluşturulmuş ırksal kotalara, zaman çizelgelerine ve yönlendirici kurallara karşıdır. 1976 yılında ülke çapında gerçekleştirilen bir ankette beyazların yalnızca yüzde 10'u, siyahlarınsa yüzde 37'si "uygun niteliklere sahip olmayan, ancak gelecek açısından ümit veren" siyah bir öğrencinin de kayıt yaptırabilmesi için tıp fakültelerinin standartlarını aşağı çekmesi gerektiğini düşünmekteydi.[8] 1984 yılında gerçekleştirilen bir anketin örnekleme kitlesinde yer alan beyazların yüzde 9'u, siyahların ise yüzde 49'u "geçmiş dönemlerdeki ayırımcılık yüzünden, iş bulmada siyahlara aynı niteliklere sahip beyaz adaylar karşısında öncelik tanınması" görüşünü destekliyordu.[9] Bir örnek daha verecek olursak, 1992'de ülke çapında yapılan bir anketin örnekleme kitlesinin yalnızca yüzde 16'sı "geçmişte izlenen ayırımcılık yüzünden üniversitelere girişte ve işe alınmada, aynı niteliklere sahip adaylar arasında siyahlardan yana tercih yapılmasını" savunan politikacılara oy vermeye yatkınken, yüzde 70'e varan bir çoğunluk bu gibi politikacılara oy vermeyeceğini belirtmiştir.[10] Her konuda olduğu gibi, ırk ilişkileri sorununda da alınan yanıtlar soruların biçimlendirilişine duyarlıdır. Pozitif ayırımcılık "katı kota uygulamasından" sakınan bir yöntem olarak sunulduğu zaman, onu onaylayanların oranı önemli ölçüde artmaktadır. Öte yandan, pozitif ayırımcılık geçmişteki ırksal adaletsizlikleri ödünlemek için bir araç ya da ırklararası başarı derecelerini dengelemeye yönelik bir yöntem olarak tanımlandığında sözü edilen oranın sürekli olarak düşük kaldığını görürüz.

Kendilerini güvende hissettikleri ortamlarda beyazların pek çoğu, geçmişteki haksızlıklar ya da günümüzdeki eşitsizlikler konusunda hiçbir sorumlulukları ya da suçları olmadığını söylerler. "Kölelere sahip olanlar bizler değildik ve biz hiç kimsenin ilerlemesine set çekmedik" derler. "Dahası, en azından bir kuşaktır siyahlara ilerlemeleri için büyük fırsatlar veriliyor. Bu nedenle siyahlara tanınan öncelikler bir başka tür ırk ayırımcılığı anlamına gelir."[11] Bu gibi değerlendirmeler saklı kamuoyunun pozitif ayırımcılığa karşı oluşunu sürdürse dahi, pek az Amerikan vatandaşı bu konuda beslediği kuşkuları herkesin içinde dile getirir. Ev-bark sahibi olmayanlara yardım

etmek amacıyla gösteriler yapan üniversite öğrencileri, birçoğunun, kendi gelecekleri açısından tehdit olarak gördüğü, ırk farkı gözeten uygulamalara tepki göstermiyor.[12] Ücretlerinin arttırılması amacıyla grev yapan fabrika işçileri, nefret ettikleri ırksal kotaların kaldırılması yönünde hiçbir girişimde bulunmamaktadır.[13] 1994 yılı sonlarında, anketleri günü gününe izleyen politikacılar, halk tarafından benimsenmediğini bildikleri ırkçı politikalara son vermek amacıyla hiçbir somut adım atmamışlardı. Cesur vaatleriyle 1994 ara seçimlerinde Cumhuriyetçi Parti'nin zaferine katkıda bulunan "Amerika'yla Sözleşme" (*Contract with America*) deklarasyonunda pozitif ayırımcılığa ilişkin tek bir maddeye bile yer verilmemişti.

Paul Sniderman ve Thomas Piazza, Amerikalıların ırkla ilgili konulara yaklaşımlarına ışık tutan ayrıntılı bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırma, siyahlara karşı önyargılar ortadan kalkmamış olsa da, artık beyazların büyük bir bölümünün siyahlara yapılan devlet yardımına karşı çıkmadığını, fakat aynı zamanda beyazların siyah olmayı bir avantaj durumuna sokan politikalara ezici bir çoğunlukla karşı olduğunu ortaya koyuyor.[14] Sniderman ve Piazza'nın yürüttüğü iki deneye değinelim.

Bunlardan birinde, rastgele örnekleme yoluyla seçilen bir grup beyaz deneğe, işsiz kalıp yeni bir iş arayan bir kişinin devlet yardımı almaya hakkı olup olmadığı sorulur. Denekler, deney süreci içerisinde, işini yitiren kişinin ırkı, cinsiyeti, medeni durumu ve güvenilirliği konusunda bilgi edinirler. Deney sonuçları, işsiz kalan bir beyaza oranla bir siyahın devlet yardımı almasının, daha az değil, daha çok desteklendiğini gösteriyor. Daha da önemlisi, siyah işçinin güvenilir olması durumunda yardım verilmesini destekleyenlerin sayısı önemli ölçüde artmaktadır.[15]

Öteki deneyde ise, beyazlardan oluşan örnekleme grubunun yarısına önce pozitif ayırımcılık politikası konusundaki görüşleri, sonra da siyahlar hakkındaki görüşleri sorulur; grubun öbür yarısına da bu sorular ters sırayla yöneltilir. Deney sonuçlarına göre, pozitif ayırımcılık adının geçmesi bile, bu politikadan yararlananlara duyulan hoşnutsuzluğu arttırıyor. Pozitif ayırımcılık konusundaki görüşü sorulmuş olanların yüzde 46'sı

siyahları "sorumsuz" olarak nitelendirirken görüşü sorulmamış olanlar için bu oran yüzde 23'te kalmıştır. Benzer bir biçimde, ilk grubun yüzde 31'ine karşılık ikinci grubun yüzde 20'si siyahları "tembel" olarak nitelemiştir.[16] Pozitif ayırımcılık politikalarına açık muhalefetin çok zayıf olduğu göz önünde bulundurulursa, ikinci deneyin sonuçlarının ne denli çarpıcı olduğu ortaya çıkar. Deney sonuçları, pozitif ayırımcılığın pek çok beyazın siyahlara duyduğu kızgınlığın kaynaklarından biri olduğunu ortaya koyuyor.

Seçimlerin Belirlediği Kanıtlar

Tercih çarpıtmasının önemini gösteren kanıtlar seçim politikalarında da ortaya çıkar. 1968-1988 döneminde Amerikalı seçmenler, aralarında kürtaj, eşcinsel hakları ve çevre sorunlarının bulunduğu, toplumu ilgilendiren bir dizi konuda giderek "sola" yöneldi.[17] Ne var ki, sözü edilen konularda sol tutumu destekleyen Demokrat Parti, bu dönemde yapılan altı başkanlık seçiminden beşini, bazıları açık farkla olmak üzere kaybetti. Bu durumu açıklamaya çalışan Thomas ve Mary Edsall, Cumhuriyetçilerin pozitif ayırımcılık türünden ırksal çifte standart uygulamalarına karşı duyulan nefreti istismar ettiklerini ileri sürerler. Cumhuriyetçilerin, refah kraliçeleri (*welfare queens*), suç oranları, kent yozlaşması ve kotalar konusundaki kampanya sloganları gizli ırkçılıktan, ama daha da önemlisi, toplumun geri kalan kesimine uygulanan standartlardan siyahların muaf tutulmasına ilişkin endişelerden yararlanıyordu. Bu sloganlar, Cumhuriyetçilerin çifte standartları açıkça reddetmeden bu endişeleri ustaca dile getirmelerine olanak sağlıyordu.[18]

George Bush'un 1988 yılı seçim kampanyasının en başarılı televizyon reklamı, hapisten izinli çıktıktan sonra beyaz bir kadına tecavüz edip sonra da kadının erkek arkadaşını bıçaklayan siyah katil Willie Horton'u işliyordu. Reklam spotu, seçmenlerin büyük bölümünün duyduğu kaygıları ve daha önemlisi, genç siyah Amerikalılar arasında suç oranının yüksek olmasından kaynaklanan korkuyu çağrıştırıyor, siyahların

sorunlarının kendi hataları olduğunu telkin ederek, beyazları suçlu değil de mağdur olarak değerlendiriyordu. Böylece ırklar arasındaki eşitsizlikleri beyaz ırkçılığa bağlayan yaklaşım örtülü bir biçimde yerilmiş ve siyahlara sağlanan avantajların adaleti sorgulanmış oluyordu. Sonuç olarak, Willie Horton spotu Bush'un açıkça bir anlaşmazlığa bulaşmadan seçmenlerin ırk politikalarına ilişkin gizli kaygılarına seslenmesini sağladı; bu haliyle de hem tercih çarpıtmasına gösterilen fırsatçı bir tepkinin hem de tercih çarpıtmasının parlak bir örneğini oluşturdu.

Seçimleri kolayca kazanan Bush, görev başında bulunduğu dört yıl içinde hiç de cesur adımlar atmadı. Başkan Bush, gündeme gelen bir sivil haklar yasa tasarısını "kota tasarısı" olarak nitelendirmiş olmasına rağmen, resmi kotaları yasaklayan, ancak gayri resmi kotaları teşvik edecek maddelerine dokunmayan bir değişiklikten sonra tasarıyı onaylayarak yasalaşmasını sağladı.[19] Başkanlık döneminin başında Milli Eğitim Bakan yardımcılarından Michael Williams, azınlık öğrencilerine ayrılan neredeyse tüm bursları yasadışı ilan ettiğinde Bush aynı yaklaşımı benimsemişti. 1964 Sivil Haklar Yasası mali yardımın ırksal özelliklere bağlanmasını yasaklamış, 1987 yılında çıkarılan Sivil Hakları Yenileme Yasası da bu yasağı özel yükseköğretim kurumlarını da kapsayacak biçimde genişletmişti. Böylelikle Bush, bir zenci olan Williams'ı desteklemek için yasal dayanağa sahipti; ancak sivil hakları koruma örgütleri ortalığı ayağa kaldırınca hemen geri çekildi.[20]

Bush politika yapıp ödünler verirken, yerel seçim sonuçları ırkla ilgili konularda yaygın biçimde tercih çarpıtması yapıldığını kanıtlıyordu. 1990 yılında Louisiana'daki Federal Senato seçiminde, Ku Klux Klan'ın büyük şefliğini yapmış olan ve pozitif ayırımcılığa açıkça karşı çıkan David Duke'un o tarihte senatör olan rakibi karşısında ezici yenilgiye uğraması bekleniyordu. Anketler Duke'un oyların en çok yüzde 25'ini alabileceğini gösteriyordu. Ancak Duke tüm oyların yüzde 44'ünü, beyazların oylarının ise yüzde 60'ını almayı başardı. Bu sonuç seçmenlerin birçoğunun ismini bilmedikleri bir anketçiden bile Duke'u desteklediklerini sakladıklarını gösteriyor.[21] Duke'u saklı biçimde destekleyenlerin bir bölümünü kuşkusuz gerçek

ırkçılar oluşturmaktaydı. Ama tümünün bağnaz olduğunu öne sürmek doğru olmaz. Bu seçmenlerin birçoğu, onun pozitif ayırımcılık politikasına karşı verdiği savaşımdan etkilenen, ırkçı olmayan vatandaşlar olmalıydı.

Bu yorum anketlerin çarpıcı ölçüde hatalı çıktığı başka bir seçimin sonucuyla da pekişmektedir. 1989 New York Belediye Başkanlığı seçimleri arifesinde yapılan anketler, siyah aday David Dinkins'in beyaz rakibi Rudolph Giuliani'nin 14-18 puan önünde olduğunu gösteriyordu. Seçim günü yapılan ve oy vermiş seçmenleri kapsayan anketler ise Dinkins'in 6-10 puan farkla kazanacağı yönündeydi. Oysa, Dinkins seçimleri yalnızca 2 puan farkla kazandı.[22] Her ne kadar iki aday da ırk ilişkileri konusunda tartışmaya açık tutum belirtmekten ve ırkçı simgeler kullanmaktan kaçınmış olsa da Dinkins'in pozitif ayırımcılığı daha şevkle uygulayacağı belliydi. İki aday arasında başka farklar da vardı, bu yüzden de Giuliani'yi destekleyenler tercihlerini toplumsal açıdan saygın pek çok nedene dayandırabilirlerdi. Ne var ki, beyaz bir seçmenin siyah bir adaya karşı çıkmasının en belirgin nedeni ırkçılıktır. Bu bakımdan Giuliani taraftarları önyargılı oldukları izlenimini vermekten kaçınmak amacıyla anketörleri yanıltmış olabilirler.

Buraya kadar yazdıklarımızı toparlamak gerekirse, beyaz Amerikalıların büyük çoğunluğu siyahlara özel ayrıcalıklar tanınmasına karşı olmakla birlikte ırkçı olarak damgalanmak endişesiyle kamu önünde görüşlerini açıklarken olağanüstü temkinli davranır. Bu durumda, pozitif ayırımcılık da dahil olmak üzere, ırk ilişkileriyle ilgili bir dizi konuda açık kamuoyu saklı kamuoyundan ayrılmaktadır.

Pozitif Ayırımcılık Politikasının Kökenleri ve Etkileri

Pozitif ayırımcılık politikasının sivil haklar hareketi içinde serpilmiş olmasına karşın, bu politika hareketin başlangıçtaki hedefleri arasında yer almıyordu. 1960'lı yıllarda milyonlarca siyah ve beyaz Amerikalı, beyaz teni bir avantaj olmaktan çıkarmak için el ele verdi. "Bir hayalim var" diye haykırıyordu

Martin Luther King çok iyi bilinen konuşmasında, "dört küçük çocuğum bir gün, tenlerinin rengine göre değil de, kişiliklerine göre değerlendirilecekleri bir ülkede yaşayacak."[23] 1964 yılında King'in hayaline uygun olarak Sivil Haklar Yasası, beyaz ırkçılığın yasal temellerini ortadan kaldırarak Amerika Birleşik Devletleri'ni "fırsat eşitliği" ilkesine bağlamış oldu. Ancak birkaç yıl içinde, sivil haklar gündemi pozitif ayırımcılık politikası aracılığıyla kısa yoldan "eşit sonuçlar" elde etmeye yönelik bir kampanyaya dönüştü. Niyeti ne olursa olsun, bu yeni yaklaşım pervasız bir ten rengi bilinçliliğine yol açtı: ırksal açıdan dengeli işgücüne sahip olmaya zorlanan bir işletme, işe girmek için başvuranları sadece "kişiliklerine" göre değerlendiremez.

Pozitif ayırımcılık politikasının etkileri ne oldu? Eğitimli ve varlıklı siyahlar kuşkusuz bu politikadan oldukça kârlı çıktılar.[24] 1970'li yılların ortalarında, üniversiteye başlayan lise mezunu siyah öğrencilerin yüzdesi beyazlarınkine eşit, hatta bazı yıllarda onlardan fazlaydı.[25] Devlet dairelerinde ve Eşit İş Fırsatı Komisyonu denetimi altında bulunan şirketlerde siyah işgücü istihdamı yüksek derecede artmıştı.[26] Ten rengine göre işe alım uygulaması konusunda çekinceli davranan yönetimler döneminde dahi siyahların istihdamdaki kazanımları büyüdü veya en azından sabit kaldı. Söz konusu uygulamaların yanı sıra ödünlemede de siyahlar lehine iyileşmeler görüldü. Siyahların eğitim yüzünden sağladığı kazanç beyazlarınkine oranla artış göstermekle kalmayıp kimi alanlarda siyahların geliri beyazlarınkini aştı. Daha 1973 yılında, 25-29 yaşları arasındaki üniversite mezunu siyah erkekler beyaz akranlarından yüzde 9 daha çok kazanmaktaydı.[27] Gene aynı yılda, benzer başarılara sahip beyazlara oranla yetenekli siyah profesörler daha fazla para kazanıyordu.[28] Pozitif ayırımcılık hedeflerine ulaşmaya çalışan üniversiteler arasındaki rekabetin siyah öğretim üyelerine parasal kazanç sağladığı kesindir.

Elde edilen kazançların pozitif ayırımcılık politikasının yönlendirici ilkelerine ve zaman çizelgelerine ne kadar bağlı olduğu tartışılmaktadır. Devlet politikaları kişilerin ırklarıyla ilgilenmeseydi dahi büyük olasılıkla bu kazançların bir bölümü gerçekleşecekti. Pozitif ayırımcılık politikalarının yaygın

biçimde uygulanmaya başladığı 1970 yılına gelindiğinde saygın okullarda, devletin yüksek kademelerinde, en gözde meslek gruplarında ve ordu yönetiminde siyahların oranı hızla yükselmekteydi.[29] Yine de pozitif ayırımcılığın siyah orta sınıfın gelişmesine ve refahına katkıda bulunduğu kuşkusuzdur.

Aynı derecede aşikâr başka bir gerçek de yoksul siyahların yaşam standartlarının yoksul beyazlara oranla, zengin siyahlara oranla, hatta mutlak anlamda bile düştüğüdür. 1973-1987 döneminde siyahlar arasındaki gelir dağılımının en üst beşte birlik dilimini oluşturan kesim sabit dolar cinsinden yüzde 33 daha zenginleşirken, beyazlar arasındaki dağılımın en üst beşte birlik kesimi için gelir artışı yüzde 25 düzeyinde kaldı. Aynı dönem içinde, siyah gelir dağılımının en alt beşte birlik kesimi yüzde 18'lik bir gelir kaybına uğrarken, bu gerileme en yoksul beyazlar için yüzde 7 oldu. Beyazlar arasındaki gelir dağılımında en alt beşte birlik kesimin en üsttekine oranı yüzde 14'ten yüzde 11'e düşerken, aynı oran siyahlar arasındaki dağılımda daha büyük bir düşüş göstererek yüzde 10'dan yüzde 6'ya indi.[30]

Pozitif ayırımcılık politikasının uygulanmaya konmasının önde gelen nedeni siyahların yoksulluğuydu. Yukarıdaki sayılar, yoksulluğun ortadan kaldırılması açısından programın başarısızlıkla sonuçlandığını gösteriyor. Özel yardıma en az gerek duyan siyahlar açıkça kazançlı çıkmışsa da, yardıma en çok gerek duyanlar çarpıcı bir kayba uğramıştır.

Sözü edilen kayıplar yoksulluk, işsizlik, aile koşulları ve suçla ilişkili istatistiklerde de kendini gösteriyor. Irksal pozitif ayırımcılık politikasının uygulanmaya konmasından yirmi yıl sonra, beyazların onda birine karşılık siyahların üçte biri resmi yoksulluk sınırının altında yaşamaktaydı. Siyahlar arasındaki işsizlik oranı beyazlarınkinin iki katından fazlaydı. Siyah bir bebeğin yoksul bir aileye doğması olasılığı üç kat daha yüksekti. Siyah çocukların yarısından fazlası tek ebeveynli hanelerde yaşarken bu oran beyaz çocuklar için altıda birdi. Siyah bir adamın cinayete kurban gitme olasılığı beyaz bir adamınkinin altı katıydı ve katili de büyük olasılıkla bir başka siyah kişi olacaktı. Daha da önemlisi, ırklararası farklılıkların 1970'ten günümüze artmış ya da değişmemiş olduğudur.[31]

Verdiğimiz karamsar istatistikler, pozitif ayırımcılık politikasının siyahların yoksulluğuna en etkin çözüm olmayabileceğini göstermektedir. Gerçekten de, içlerinde siyahların da bulunduğu bir dizi seçkin akademisyen pozitif ayırımcılık politikasının günümüzün sorunlarından çok, geçmişteki sorunlara çözüm getirmeye yönelik olduğunda birleşmektedir. Bu safta yer alanlar arasında Stephen Carter, Richard Epstein, Nathan Glazer, Glenn Loury, Thomas Sowell, Shelby Steele ve Williams Julius Wilson sayılabilir.[32] Adlarını verdiğimiz muhalifler uygulanan ırksal kotalardan birçok siyahın yararlandığını yadsımamakla beraber edinilen kazançların genel olarak zaten varlıklı siyahlara gittiğine işaret ederek bu kazançların toplumsal, ekonomik ve psikolojik açıdan çok pahalıya mal olduğunu vurguluyor. Çifte standartlar, kendi çabalarıyla yükselen siyahlar da dahil olmak üzere *tüm* siyahlara kuşkuyla bakılmasına neden oluyor. Kimi toplumsal konumların azınlıklara ayrıldığını bilmek, siyahların çaba harcama yönündeki şevklerini kırıyor. Pozitif ayırımcılığın hedeflerine ulaşmak için alınan kararlar, Amerikan ekonomisinin rekabet gücünü zayıflatarak çeşitli gruplara zarar veren verimsizlikler doğuruyor. Kendilerinden daha düşük niteliklere sahip siyahlara yer açmak amacıyla mesleğinde ilerlemesi gerçekten engellenenlerin yanında bu politika nedeniyle zarara uğramış olabileceğini düşünen birçok kişi kendini "bir başka tür ayırımcılık" kurbanı olarak görmekte ve duydukları kızgınlık nedeniyle de ırklar arasındaki geçimsizlik körüklenmektedir. Son olarak, pozitif ayırımcılık politikası, ırk ayırımcılığıyla suçlanarak hakkında dava açılabileceği korkusuyla işverenleri, siyahları işten atmaktan ve onları terfi ettirmemekten caydırmakta, böylece toplumdaki nitelikçilik (*credentialism*) eğilimini güçlendirmektedir. Eğitim dereceleri, iş deneyimi gibi üçüncü şahısların kolayca anlayabileceği niteliklere ağırlık vermek anlamına gelen nitelikçilik, en yetenekli ve en iyi eğitimli siyahların lehine işlerken vasıfsız, eğitim düzeyi düşük ve genç siyahlara zarar vermektedir. Pozitif ayırımcılık politikası, beyaz kadınlar gibi genel olarak üstün nitelikli başka grupları da kapsayacak biçimde genişletildiğinden bu yana, bu durum giderek önem kazanmıştır.

Muhaliflerin Hainlikle Suçlanarak Aşağılanması

Tarafsız araştırıcılar her türden toplumsal politika konusunda yarar ve zararların büyüklüğüne ilişkin farklı görüşlere sahip olabilecekleri gibi, pozitif ayırımcılık konusunda da anlaşmazlığa düşebilirler. Bu politikayı haklı göstermek için sıkça başvurulan savlar arasında beyaz ırkçılığın sürmesi, yüksek mevkilere gelen siyahların oluşturduğu örneklerin yararları, siyahların atalarının uğradığı adaletsizlikleri ödünlemenin haklılığı ve okullarla işyerlerinde etnik çeşitliliğin avantajları sayılabilir.[33] Burada önemli olan nokta, diğer bazı ciddi düşünürlerin de, pozitif ayırımcılık politikasının yarardan çok zarar getirdiğini benimsemiş olmasıdır.

Fakat ortaya çıktığından bu yana, pozitif ayırımcılık politikası eleştiriden uzak tutulmaktadır. Bu politika konusundaki kuşkularını dile getirenler, kendi çıkarlarını gözeten ırklararası eşitlik düşmanları olarak lanetlenir. Siyah eleştirmenler kendi ırklarına ihanet eden kişiler, beyazlarsa beyaz üstünlüğünün destekçisi olarak suçlanır.

1965 yılında, o sıralar Çalışma Bakan Yardımcısı olan Daniel Patrick Moynihan'ın *Zenci Ailesi: Milli Hareket Çağrısı (The Negro Family: The Case for National Action)* başlıklı araştırması acımasızca eleştirildiğinde muhalifleri yıldırma kampanyası da biçimlenmiş oldu.[34] Günümüzde "Moynihan Raporu" olarak bilinen bu araştırma, siyahlar arasındaki yoksulluğu azaltmak için siyahlara beyazlarla aynı fırsatların tanınmasının yeterli olmadığını, siyahların bu fırsatlardan yararlanabilmesi için eşit kaynaklara da sahip olmaları gerektiğini ileri sürüyordu. Raporun bir başka savı da, siyah ailelerin, boşanma, ayrılma ve terk yoluyla dağılmasının, siyah çocukları kendine güven ve disiplin gibi başarı için gerekli temel belirleyenlerden yoksun bıraktığıydı. Moynihan'a göre, siyah ailelerin dağılma oranının yüksek olmasının nedeni, siyahların kuşaklar boyunca kölelik ve ayırımcılık altında yaşamış olmasıydı; bu durumların yarattığı baskılar, siyah erkeğin iktisadi gücünü baltalayarak onun aile içindeki durumunu güçsüzleştirmişti. Moynihan, 1960'lı yılların ortalarında siyah ailelerin yaklaşık dörtte birinde aile

reisinin kadın ve yeni doğan siyah çocukların yine aynı oranda gayrimeşru olduğuna dikkat çekiyordu. Bu koşullarda doğan çocuklar okulda başarısız oluyor, daha sonra iş bulamıyor ve sonuçta topluma uyum sağlayamayan yeni kuşakların yaratılmasına katkıda bulunuyordu. "Demek ki," diyordu Moynihan, "varolan patolojik döngü beyazların katkısı olmadan da kendi kendini üretebilmektedir." Bu da gösteriyor ki, siyahlar arasındaki yoksulluğu ortadan kaldırmayı amaçlayan programlar "zenci Amerikan ailelerinin istikrarını ve kaynaklarını dolaylı ya da dolaysız yoldan güçlendirecek biçimde tasarlanmadıkça" başarısız kalmaya mahkûmdur.[35]

Siyah ailelerin dağılmasını köleliğe bağlayan Moynihan, Franklin Frazier'nin geliştirdiği bir savı tekrarlıyordu.[36] Daha sonra yapılan çalışmalar Frazier'nin savını çürüttü. Artık, kölelerin çoğunun ana ve babalı ailelerinde büyüdüğünü ve ailelerinden koparılan kölelerin de özgürlüklerini kazanır kazanmaz güçlü evlilikler yarattığını biliyoruz.[37] Öne sürdüğü yanlış anlayışlara rağmen, Moynihan gerçek bir soruna dikkat çekmişti. Raporun yazıldığı dönemde, babasız aile tipi, siyah toplumda önemli bir yer almış bulunuyordu. Bu nedenle de, birçok lider rapora olumlu yaklaşmıştı.

Öte yandan kimi siyah liderler, siyahların davranışlarında değişiklik talebinin, Amerikan ulusunun ırklararası eşitlik çabalarını zayıflatacağını düşünüyordu. Bu liderler Moynihan'ı "gizli bir ırkçı" olmakla suçlayıp raporu öfkeyle yerdiler. Bir eleştirmen, raporu "beyazların vicdanını rahatlatmak için büyük bir akademik bahane" biçiminde niteleyerek raporun "yeni bir tür ırkçılığı kamçılayacağını" söyledi.[38] Bir başkası da siyahların davranışlarında değişiklik istemenin onların yoksulluğundan sorumlu olan "kapitalist sistemi" korumaya yönelik bir aldatmaca olduğunu ileri sürdü.[39] Tartışma alevlendikçe, raporu destekleyen siyah liderlerin çoğu tutum değiştirdi. Birisi, "siyah toplumdaki patolojinin gelişmesine izin veren beyaz toplumun patolojisini ele almadan konunun artık tartışılamayacağını" belirtti. Siyah ailelerin çözüldüğünü yadsıyan gözlemci, bu ailelerin gelişmesini beyazların zaten başından beri önlediğini ileri sürdü.[40]

Irkçılık damgasıyla vurulmaktan çekinen "ilerici" beyazlar da saldırılara katıldılar. Beyaz bir psikolog, siyahları vahşi olarak tanımladığı gerekçesiyle Moynihan'ı kınadı. "Raporun örtük mesajı," diyordu bu psikolog, "zencilerin cinsel serbestliği, gayrimeşruluğu, babasız aileleri, devlet yardımına bağımlılığı ve bunlara dayalı diğer patolojileri hoşgörüyle karşıladıklarıdır. (...) En gözde 'vahşi' ise bir sürü gayrimeşru çocuk peydahlayan hafifmeşrep annedir."[41] Artan baskılar karşısında, yönetim Moynihan'ın savı ile kendi görüşleri arasına mesafe koymak istedi. Çalışma Bakanı, raporun siyah ailelerin zayıflayıp dağılmasına aşırı önem vermiş olabileceğini savunarak kendi bakanlığının resmi belgesi olduğunu bile yadsıdı.[42] Moynihan uğradığı saldırılar konusunda daha sonra şöyle yazacaktı: "Birkaç akademisyen dışında, beyazların büyük bir bölümü beni yalnız bıraktı. Öyle anlaşılıyor ki, çoğunluk tarafından onaylanmayacaklarını gösteren en ufak bir tehlike belirdiğinde altına imza atmayacakları hiçbir yalan yoktu."[43]

Böylece, saptadığı sorunlar ağırlaşadursun, Moynihan Raporu bir kenara itildi. 1960'lı yıllarda siyah ailelerin dörtte birinde aile reisi kadınken, bu oran 1990'larda yüzde elliye ulaşmıştı.[44] Çocuk yetiştirmeyi bilmeyen ya da istemeyen ergenlerin doğurduğu çocukların sayısı giderek arttı. Bu çocuklar, Moynihan raporunun savunduğu gibi, yaşamda başarılı olmak için gereken yetenekleri genellikle geliştiremiyordu.[45] Birçoğu suça yönelmekte, işyerleri de onların bulunduğu bölgeleri terk etmekteydi. Siyah aileler de dahil olmak üzere, başka yere taşınma olanağına kavuşan aileler banliyölere kaçmaktaydı. "Siyah delikanlı", yasalara uyan siyah çoğunluğa zarar verecek biçimde giderek büyüyen bir korku kaynağı olmaktaydı. Soyulma endişesiyle bir siyah erkeği, hatta çetelerin cirit attığı bir yere götürülmeyi isteyebilir diye siyah bir kadını dahi arabasına almaya çekinen taksi şoförünün dramı, bu korkunun sonuçlarını çarpıcı biçimde gözler önüne sermektedir.

Gözlemlenen tepkiler siyah topluluğun karşılaştığı problemlerin yaygın biçimde anlaşıldığını gösteriyor. Gerçekten de bu problemler gerek siyahlar gerekse de beyazlar arasında kızgınlık yaratmaktadır. 1984 yılında Bernhard Goetz New York

metrosunda parasını almak için kendisini tartaklayan dört siyah genci kurşunladığında çeşitli etnik kökenden New Yorklular, siyahların duyduğu sempati Goetz'ün soyguncular yere düştükten sonra bir kez daha ateş ettiği anlaşıldığında önemli ölçüde azalmış olsa da, bu tepkiyi anlayışla karşıladı.[46] Yaralanan gençlerden birinin annesi bile oğlunun cezasını hakkettiğini söyledi; kendi oğlunun babası da taksisini çalmaya çalışan bir zorbaya karşı koyarken öldürülmüştü.[47] Jüri Goetz'ü beraat ettirdiğinde, aldığı karar kentteki beyazların yüzde 90'ının, Latin Amerika kökenlilerin yüzde 83'ünün, siyahların da yüzde 52'sinin onayını aldı.[48]

Goetz olayından kısa bir süre sonra bir yorumcu, Goetz'ün tabancasının "uzun süredir gömülü kalmış" öfke ve umutsuzluk duygularını ortaya çıkarttığını yazıyordu.[49] Yorumcu, ırka ilişkin konularda herkesin hemen içini dökmeye hazır olduğunu öne sürmüyor, yalnızca New Yorkluların sokaklarda işlenen suçlara karşı infial duyduklarını vurguluyordu. Birkaç yıl sonra, gene aynı yorumcu, Anayasa Mahkemesine aday gösterilen siyah yargıç Clarence Thomas'ın Senato soruşturması sırasında, ırkla ilgili konularda açık sözlülüğe ender rastlandığını kaydedecekti. Kısa bir süre önce bir üniversitede sözü edilen soruşturma konusunu dile getirdiği zaman, sorunlara açıkça parmak basması öğrencileri bariz bir biçimde tedirgin etmişti. Daha sonra da, görüştüğü öğrenciler, "işin doğrusu," demişlerdi, "kendimizi toplum önünde görüş bildirecek özgürlükte hissetmediğimiz için, bu içtenliği başkasından da beklemiyorduk."[50]

Kendileri daha doğmadan yaşanan Moynihan olayını çok az öğrenci biliyordu. Ama çekingenlikleri, çeyrek asır önceki bu olayın biçimlendirmeye yardımcı olduğu toplumsal baskılara ve beklentilere uyan bir tepkiydi.

Siyahların yaşam düzeyini iyileştirmeye yönelik yerleşik gündeme Moynihan olayından bu yana tepki gelmediğini söylemek abartma olur. Daha önce isimleri belirtilenler de dahil olmak üzere bir avuç aydın, izlenen özgül politikaların verdiği zararlara parmak basmış ve farklı noktaların üzerinde durulmasını, hatta yepyeni bir yaklaşım bulunmasını önererek izlenen politikalara açıkça meydan okumuşlardır. Ancak bu ay-

dınların çoğu, ırklararası eşitlik düşmanı olarak damgalanmış, uğradıkları her saldırı da açık muhalefetin ağır bedelini diğer olası muhaliflere anımsatmaya yaramıştır.

1970'li yılların ortalarında sosyolog James Coleman ile iki meslektaşı kent okullarında ırklararası denge sağlamaya yönelik zorunlu öğrenci transferlerinin, beyaz ailelerin göç etmesine yol açarak yoksul siyahların uzun vadeli çıkarlarını bozduğunu ortaya koyunca, Amerikan Sosyoloji Birliği'nin başkanı, Coleman'ın resmen kınanması için girişimde bulundu. Birliğin 1976 Kongresinde de, sözde Coleman'ın bulgularını tartışmak, ama gerçekte araştırmasının amacını sorgulamak maksadıyla bir toplantı düzenlendi. Coleman ve diğer katılımcıların konuştuğu sahnenin arkasındaki duvara Coleman'ın adını Nazilerin gamalı haçları ve çirkin deyişlerle birlikte anan posterler yapıştırılmıştı.[51]

Buna benzer bir lanetleme olayı da on beş yıl sonra *Philadelphia Inquirer* yoksul siyah kadınların uzun süreli doğum kontrol araçları kullanmasının özendirilmesini öneren bir başyazı yayımladığında gerçekleşti: "Gittikçe daha çok siyah çocuğun yoksulluk içinde yaşamasının temel nedeni, en çok çocuk doğuranların çocuk yetiştiremeyecek durumdaki kişiler olmasıdır (...) Artan yoksullukla mücadele etmenin birçok yolu vardır (...) Bizim önerimiz, hangi ırktan olursa olsun kötü koşullarda dünyaya gelen çocukların sayısını azaltmaya çalışmaktır." Başyazı çıkar çıkmaz ortalık karıştı. Diğer bir Philadelphia gazetesinin köşe yazarlarından biri şöyle yazdı: "Bu cümleleri Hitler bile soluk almaksızın, bir çırpıda yazabilirdi." *Inquirer*'ın editörleri derhal suç işlediklerini açıklayarak davranışlarının "duyarsız ve zararlı" olduğunu kabul etti.[52]

Pozitif ayırımcılık politikasını eleştiren siyahlar da benzer tacizlere uğramışlardır.[53] Irksal çifte standartlara başından beri karşı olan Sowell, kendi ırkını yok etmeye kararlı bir kaçık muamelesi görmüştür. Loury'nin Siyahları Kalkındırma Ulusal Birliği (*NAACP*) başkanı tarafından "hain" olarak nitelendirildiği bilinir.[54] Moynihan'ın tanımladığı patolojilerin, yoksulluk konusundaki çalışmaların kapsamına alınması için çalışan ve yoksulluğa karşı getirilen politikaların ırk farklarını dikkate al-

maması gereğini savunan Wilson da, Siyah Sosyologlar Birliği tarafından yerilmiştir.[55]

Siyah muhaliflerle aynı görüşleri paylaşan ve onların açık sözlülüklerine hayranlık duyan pek çok siyah varsa da, mevcut koşullarda çok azı onları savunmaya hazırdır. Pozitif ayırımcılık politikasının eleştirmenlerinden biri olan Stephen Carter şu gözlemde bulunur:

> Yakın çevrelerine, önde gelen muhaliflerin açıkladığı görüşleri paylaştıklarını söyleyen siyah profesyonellerin çoğu, toplum önünde sessiz kalmayı yeğlerler. Bu gizli muhaliflerin, açık anlaşmazlığın zararlı olacağını düşünerek öteki siyahların "duyarlılıkları ve özlemlerine" saygı göstermeleri hoş görülebilir; ama kanımca, içtensizliklerin en az bunun kadar önemli bir başka nedeni, açık anlaşmazlığın ateşleyeceği kişisel saldırılar ve sadakatlerine sürülebilecek lekeler ile yüzyüze gelmekten çekinmeleridir.[56]

Beyazlar da ırk ilişkileri konusundaki yerleşik gündemi eleştiren siyahları savunmaya isteksizdir. Pek çoğu, siyahların resmi liderlerine, kimin saygıdeğer kimin ise yerilmesi ve susturulması gereken bir sapkın olduğunu belirleme yetkisini devretmiştir.

Aynı yetki, kötü ve ırkçı olarak damgalanan beyazları da içerir. New York'un ırk ilişkileri konusunda izlediği politikalar üzerine yazdığı bir kitapta Jim Sleeper, kentteki "liberal" beyaz eylemcilerin, beyaz yöneticiler, öğretmenler ve sosyal hizmet uzmanlarıyla sürtüşen siyah lider ve militanlara koşulsuz destek verme eğiliminde olduğuna parmak basar. Örneğin, siyah militanlar toplu konut projelerinin beyaz yöneticileriyle anlaşmazlığa düştüğü zaman, beyaz eylemciler yöneticilerin ırkçılıktan suçlu olduklarını varsaydılar. New York'un toplu konut projelerinde en sık rastlanan sürtüşme kaynağı, toplu konutlara başvuranların huylarının incelenerek ön elemeden geçirilmesi, kiracıların da sürekli olarak denetlenmesiydi. Siyah ve Latin Amerika kökenli aile üyelerinin kayda değer bir bölümü sabıkalı olduğu için, bu uygulamalar yüzünden bir azınlık ailesinin başvurusunun reddedilme veya onun evinden çıkarılma olasılığı beyaz bir aileye kıyasla daha yüksekti. Bu gerekçeyle, azınlık liderleri toplu konut yöneticilerine karşı bir kampanya

başlattılar. Kısa bir süre sonra da, toplu konut projesi yöneticileri beyaz eylemcilerin desteğiyle görevden alındı ve medeni davranış ölçütünün yerini etnik kotalar aldı. Sonuç olarak, toplu konutlardaki yaşam koşulları hızla bozularak sorumluluk sahibi aileler, başka bir yere taşınamayacak durumdaki ailelere zarar verecek biçimde göçe zorlandı.[57]

Sivil Haklar Gündeminin Sürekliliği

New York'un toplu konutlarında uygulanan medeni davranış standartlarına karşı mücadele eden militanlar, tüm azınlıkların adına konuştuklarını ileri sürüyorlardı. Oysa bu konutlarda oturan siyahların birçoğu davranış standartlarının ödünsüzce uygulanmasından yanaydı. Siyah liderlerle siyah kitleler arasındaki görüş farklılığına başka örnekler de verilebilir. Çeşitli konuları kapsayan ve katılanların kimliğinin açıklanmadığı anketler, seçilmiş siyah görevliler ve sivil hak örgütleri çalışanları ile sıradan siyah vatandaşların algı ve tutumları arasında kesin farklar ortaya koymuştur.

Örneğin, 1985 yılında yapılan bir ankette, siyah liderlerin yüzde 74'ü iş ararken kendilerinin de ayırımcılıktan sıkıntı çektiklerini söylemişken, bu oran rastgele örneklemeyle seçilen siyahlar için yüzde 40'tı. Pozitif ayırımcılık konusunda ise fark daha da büyüktü. Liderlerin yüzde 78'i siyahlar lehine taraflı muamele yapılmasını savunurken, rastgele örnekleme kitlesi aynı oranda bu uygulamaya karşı çıkmıştı. Önemli farklılıklar gösteren bir başka konu da, siyahların yoğun olarak yaşadığı semtlerde siyah olmayanların dükkân sahibi olma hakkıdır. Liderlerin yüzde 44'ü bu semtlerde dükkân sahiplerinin siyah olması gerektiğini söylerken, geri kalan yüzde 56'sı ise esnafın başka ırktan olmasının sorun yaratmaması gerektiğini söylemişti; siyahlar arasından ülke çapında oluşturulan örneklemedeyse, bu oranlar sırasıyla yüzde 9 ve yüzde 90'dı.[58]

Buna karşılık, siyah kamuoyu ülke çapındaki siyah liderlere büyük ölçüde destek vermektedir. Bu duruma getirilebilecek açıklamalardan biri, siyahların, en başta pozitif ayırımcılık

politikası gibi temel konular olmak üzere liderleri ile kendileri arasındaki görüş ayrılıklarını topluma bildirmekten kaçınmaları olsa gerektir. Liderlerinin gösterdiği hedefleri gerçekte paylaşmayan birçok siyah, ırklarına ihanetle suçlanma korkusuyla suskun kaldığı ölçüde bu hedefleri benimsediği izlenimini yaratacaktır. Siyah muhaliflerin uğradığı her saldırının da bu korkuları pekiştireceği ortadadır.

Korkudan kaynaklanan tercih çarpıtması, açık siyah muhalefetin cılız kalmasını açıklasa bile politik bakımdan geçerli görüşleri savunan siyah liderlerin, gizli oylamayla yapılan seçimlerde nasıl olup da başarıdan başarıya koştuğunu kanıtlamaz. Bu muammanın çözümünü dört ayrı bölüm halinde vermeye çalışacağız.

İlk olarak, siyahların resmi gündemini benimsemiş seçmenler, siyahların kimi örgütlerinde ve onların ağır bastığı kimi seçim bölgelerinde çoğunluğu oluşturmaktadır. İkinci olarak, adaylar pek çok konuda görüş bildirdiklerine göre, seçmenlerin, yeğledikleri adaylarla belirli konularda ters düşmesi olasıdır. Herhangi bir adayın pozitif ayırımcılık konusundaki tutumuna karşı çıkan bir vatandaş, bu adaya başka konulardaki görüşlerini takdir ettiği için destek verebilir. Üçüncüsü, etkin mevkilere yükselmiş siyahlara, önemli konularda onlarla anlaşmazlığa düşen siyahlar bile hayranlık duyar, ki bu durum, iktidarda olan ve pozitif ayırımcılık politikasını destekleyen politikacılara avantajlar sağlıyor. Son ve belki de en önemli olarak da, sivil hakları savunan örgütlerde ve siyahların yoğun oldukları bölgelerde yönetime adaylığını koyan neredeyse her siyah hâkim siyah gündemi desteklediği için, seçmenlere pozitif ayırımcılık konusunda genellikle bir başka seçenek tanınmamaktadır.

Siyah politikacılar gibi beyaz politikacılar da birçok konuda tutum belirtmekte, belirli konularda saklı kamuoyuna ters düşseler bile seçim kazanabilmektedirler. Pozitif ayırımcılık konusu buna iyi bir örnek oluşturur. Amerikalıların büyük bir bölümünün saklı olarak pozitif ayırımcılığa karşı çıkması, beyaz politikacıları bu programları korumak ve güçlendirmek yolunda açık girişimlerde bulunmaktan alıkoymaz. Bu politikacıların

rakipleri de genel olarak pozitif ayırımcılığı desteklediği için, girdikleri seçimler başka ölçütlere göre karara bağlanır.

Ama öncelikle yanıtlanması gereken soru, pozitif ayırımcılık politikasına açıkça karşı çıkmanın neden ender bir istisna oluşturduğudur. Duke ırk kotalarını yererek beyaz oyların beşte üçünü alabildiğine göre, diğer adayların da aynı stratejiyi izleyerek başarı sağlayabileceği akla yatkındır. Her ne kadar Duke'un Senato adayı olduğu dönemde Louisiana ekonomisinin kriz içinde bulunduğu bir gerçekse de, başka eyaletlerin de ekonomik bunalıma düşebileceğini düşünmek gerekir. Bir de şu var: Duke'un geçmişte beyaz üstünlüğünü savunmuş olması, ırklararası eşitlik destekçiliğine başladığında inanılırlığına gölge düşürmüştü. Geçmişi nispeten sorunsuz olan bir adayın, pozitif ayırımcılığa cephe alarak *daha da iyi* sonuçlar elde etmesi mümkündür.

Pozitif ayırımcılık politikasına çok az politikacının açık ve kesin biçimde karşı çıkmasının nedeni, bu kişilerin ırkçılıkla suçlanmaktan korkmalarıdır. Bu gibi bir suçlama temelsiz olsa da, çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabilir. Irkçılık karşıtı olarak tanınan ve saygınlıklarını koruma kaygısı duyan seçmenler, desteklerini geri çekebilirler. Suçlanan politikacı, seçim kampanyaları için kaynak bulmakta zorlanabilir. Dahası, kendisine yöneltilen suçlamayı bertaraf etme çabaları, söz konusu adayı, seçilmesi için gereken etkinliklerden alıkoyabilir.

Bu bölüme Amerikalı politikacıların temel konularda nadiren dürüstçe konuştuklarına değinerek başlamıştık. Gözlemlenen içtensizlik daha genel bir başarısızlığın hem belirtisi hem de nedenidir: Amerikan vatandaşlarının büyük bir bölümünün kaypaklığı. Verilen yanıtın adsız bir istatistiğin parçası olacağını bilerek bir ankette hatalı bir politikaya karşı çıkmakla o politikaya sınıfta, işyerinde, yazıyla, kısacası topluma hitap edilen durumlarda cephe almak arasında önemli bir fark vardır. Toplumsal baskıların güçlü olduğu ortamlarda, büyük bir çoğunluk, anketlerde benzer çapta bir çoğunluğun reddettiği politikaları destekleyebilir. Üstelik, bu gibi ortamlarda politikacılar toplumsal baskılar karşısında özellikle güçsüz bir konumda olduklarından, cesur ve yaratıcı liderler nadiren ortaya çıkar.

Mağduru mu Suçluyoruz?

Şu ana kadar ele aldığımız, komünizm, kast sistemi ve pozitif ayırımcılığı içeren üç toplu tutuculuk örneğinde de, çoğunluğun sevmediği kurumların kalıcılık gösterdiği görülüyor. Bu kalıcılığın nedeni, reform yanlısı bireylerin gerçek görüşlerini topluma bildirmekten kaçınması ve yaptıkları kişisel seçimlerin tercih çarpıtmasına yönelik toplumsal teşvikleri güçlendirmesidir. Pozitif ayırımcılık politikası siyah topluma zarar verdiği ölçüde, bunun sorumluluğu kısmen bu politikayı destekleyen siyah bireylere düşer. Amerikan toplumu zarar gördüğü ölçüde de, tercihini çarpıtan her Amerikalının sonuçta payı olduğu söylenebilir.

Bu açıklamayla mağduru mu suçlamış oluyoruz? Sorumuzdan, mağdur olma sürecine mağdurun kendisinin de katkıda bulunduğu kastediliyorsa, yanıtımız kuşkusuz "evet" olacaktır. Baskıcı, aldatıcı ve zararlı politikalardan mağdur olanlar, inançlarını gizledikleri ya da çarpıttıkları ölçüde kendi huzursuzluklarının sürmesine katkıda bulunurlar. Statükoyu desteklemeleri yönünde çok güçlü baskılarla karşılaşmaları, özgür iradelerinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Mağdurlar tümüyle başkalarının kurup işlettiği bir makinenin dişlileri arasına sıkışmış, edilgen nesneler değildir. Sözü edilen zararlı makine geçmişte, hatta bu mağdurlar daha doğmadan önce üretilmiş olabilir; ama onlar da, yaşamlarının bir döneminde makinenin işletilmesine katılmışlar ya da zamanla katılacaklardır. Bir politikadan zarar görenlerin üzerindeki baskılar bir ölçüde onların tercihleri yüzünden sürüp gider.

Öte yandan, mağduru suçlamaktan, tercih çarpıtmasına başvuran mağdurun tartışılmaz biçimde haksız olduğu kastediliyorsa, yukarıda sorulan soruya verilecek yanıt "hayır" olacaktır. Cezalandırılacağını bile bile düşündüğünü açıkça söyleyen kişiler özel bir takdiri hakketse de, toplum dışına itilmekten ya da maddi yoksunluk ve fiziksel acıdan kaçınmanın ahlaki bakımdan yanlış olduğu söylenemez. İnandığını açıklamanın cezasının olası kazançlardan fazla olacağını kavramak da zihinsel bir eksikliğe işaret etmez. Mağdurun uyumculuğu

genellikle kendi güçsüzlüğünü ve toplumca onaylanmanın sağladığı yararları kavramasından kaynaklanır. Üzerindeki baskıları tek başına yok edemeyeceğinden, bu baskıların hem mahkûmu hem de yaratıcısıdır.

"Mağduru suçlamanın" antitezi, suçu mağdurun katlandığı zorluklardan yararlanan bir gruba yükleyen komplo kuramıdır. Kendi küçük çıkarlarıyla çelişen değişimleri önlemek amacıyla örgütlenmiş grupların birçok bağlamda güç sağladığı kuşkusuz doğrudur. Bu kitapta geliştirilen genel modelde, sözü edilen rol egemen olan baskı grubunun eylemci liderlerine, ele alınan üç örnekte de Komünist Partisi, köy heyeti ve sivil haklar lobisine düşmektedir. Ne var ki, eylemcilerin müdahalelerinin gözlenen kurumsal kalıcılık örneklerini ancak kısmen açıkladığını belirtmek gerekir. Reform yanlıları hep birlikte kendi inançlarını savunma cesaretini gösterebilse, statükoyu desteklemekle elde edilen kişisel yararlar önemli ölçüde ortadan kalkacak, sonuçta da kimi değişiklikler gerçekleşecektir.

Komplo kuramları mağdurlarla zalimleri, güçsüzlerle çok güçlüleri birbirinden kesin çizgilerle ayırır. Burada sunduğumuz yorumlarda ise, değinilen kategoriler örtüşmektedir. Daha iyi bir yaşam peşinde olan dokunulmaz arkadaşına zarar veren dokunulmaz, bir yönetim karşıtına hakaretler yağdıran Çek vatandaşı ve grup haklarını sorgulayan bir kişinin hainlikle suçlanması karşısında ses çıkartmayan New Yorklu arasında önemli ortak özellikler görülür. Üçü de hem mağdurdur hem de zalim.

Burada verilen örnekler açısından, istenmeyen kurumların sonsuza dek yaşayamayacağını vurgulamak yerinde olacaktır: komünizm çökmüş, kast sistemi yasadışı ilan edilmiş, Amerika Birleşik Devletleri'nde de ırklararası farklılıklara ilişkin eski varsayımları sorgulayanların sayısı artmıştır. Ancak sözü edilen gelişmelerden hiçbiri, toplu tutuculuğun acıları derinleştirdiğini ve başarısızlıkları büyüttüğünü yadsımaz. Moynihan Raporu'nun kötü niyetli bir ırkçının eseri olarak damgalanıp göz ardı edildiği dönemden bu yana, babasız ailelere doğan siyah çocukların oranı ikiye katlanmıştır. İzlenen politikalar birdenbire siyahlara ayrıcalıklar tanınması yerine siyah aileleri

güçlendirme yönünde yoğunlaşsa da, kitlesel yoksulluğu ortadan kaldırma yolunda, bulunabileceğimiz yerden çeyrek yüzyıl geride olacağımız açıktır. Moynihan'ın kendi deyişiyle, bu durumda dahi "kaybedilmiş bir zaman" olacaktır.

İleriki bölümlerde, geliştirdiğimiz çerçevenin içinde kalarak toplu tutuculuğun doğurduğu zaman kaybını durduran sosyal süreci inceleyeceğiz. Ama bakışlarımızı önce bireyin iç dünyasına, kişisel değer, algı ve inançların etkileşimine çevirmemiz gerekir. Vardığımız noktaya kadar bu dünyanın durağan, dolayısıyla da saklı tercihlerin verili olduğunu kabul ettik. Önümüzdeki bölümden başlayarak, bireyin iç dünya dinamiğini inceleyeceğiz.

III
CEHALET KAYNAĞI

10
Kamusal Söylem ve Saklı Bilgi

Onyedinci yüzyıl düşünürü Leibniz, insanı "penceresiz bir monat", yani kişiliği dışa kapalı ve değişmez bir yaratık olarak tasvir eder.[1] Leibniz'in metaforu günümüzde pek kullanılmasa da, temsil ettiği analitik yapı sürekliliğini kanıtlamıştır. Bu yapıdan yararlanan modern düşünce okullarından biri neoklasik ekonomidir. Neoklasik ekonomideki egemen görüşe göre toplumsal baskılar, eğilimler ve sonuçlar tercihleri etkilemez.[2]

Buraya kadar sunulan bölümlerde monadcı geleneğe karşı çıkılmamıştı. İlke olarak tercih çarpıtması, özü bozmadan kişiliğin görünümünü değiştirebilir. Ancak, uygulamada, tercih çarpıtmasının saklı tercihleri etkilediği bir gerçektir. Tercih çarpıtması, kamusal alandaki saptamalar, savlar ve görüşler bütünü olan *kamusal söylem*i çarpıtır. Kamusal söylemin çarpıtılması ise, insanların zihinlerinde taşıdıkları kavrayışlardan oluşan *saklı bilgi*yi dönüştürür. Sonuçta da saklı bilginin dönüşümü, saklı tercihlerin yeniden biçimlenmesine neden olur.

Bu bölümden başlayarak on dördüncü bölüme kadar kitabımızın amacı, işte bu etkileşim zincirini açıklamak olacaktır. Bu bölümde saklı bilginin kaynaklarını araştıracağız. Bölümün sonuna kadar tercih çarpıtmasına rol düşmeyeceği için, bu bir hazırlık safhası olarak değerlendirilebilir. Burada belirlenen süreç, bir sonraki bölümde tercih çarpıtmasının, bilginin yaratılış, kullanım ve pekiştirilme dinamiğini nasıl etkilediğini araştırmak için kullanılacaktır.

Her bireyin özünde, nüfuz edilemeyen bir çekirdek bulunduğunu baştan kabul etmemiz gerekir. Hepimiz nefes alma ve

yemek yeme dürtüleriyle doğarız. Öte yandan, biyolojik dürtülerimizi doyurmak için yaptıklarımızın kısmen de olsa edinilmiş bilgiye dayandığı bir gerçektir. Doymamış yağların kalp hastalıklarına yol açtığı bilindiği için yağsız eti tercih ederiz. Ete ulaşmak için en iyi mekanizmanın piyasa ekonomisi olduğuna inanmamızın nedeni de uzmanların bu görüşü savunmalarıdır. Saklı bilgi iki öğeye ayrıştırılabilir: bunlardan biri *yaratılışa bağlı*, dolayısıyla da sabit öğe, ötekisi ise değişken olan *öğrenilmiş* öğedir.[3] İkinci öğeyi anlamak için zihin adını verdiğimiz sessiz mikro-evrene göz atacağız.

Bulgusallıklar ve Modeller

İnsan zihni en güçlü bilgisayarların bile başaramayacağı algısal ve kavramsal becerilere sahiptir. Ama yetkinliği, fiziksel ve toplumsal çevrenin karmaşıklığı ile karşılaştırıldığında yetersiz kalır. Zihin, bireye yarar sağlayabilecek bilginin ancak küçük bir bölümünü toparlayabilmekte, saklayabilmekte ve ayıklayarak kullanabilmektedir.[4]

Ciddi olmakla birlikte zihnin kısıtlamaları, insanı hareketsiz bırakacak boyutlara ulaşmaz. Her birimiz, zihinsel kaynaklarımızı korumaya yardım eden çeşitli araçlar sayesinde bu kısıtlamaların üstesinden geliriz.

İlk olarak büyüklükler, sıklıklar ve olasılıkları saptamada ve nedensel ilişkileri çıkarsamada kestirme yollara başvururuz. Örneğin, küresel bir ekonomik daralmanın olası açıklamalarını değerlendirirken, yerel bir bankanın batması gibi büyük bir olayı temsil edemeyecek olayları hesaba katmayız. Bu seçimi yönlendiren basitleştirici ilke, tahmin ve çıkarsamada bulunurken kullandığımız zihinsel kestirmelerden, yani yargı bulgusallıklardan (*judgmental heuristics*) biridir. Yargı bulgusallıkları birçok bağlamda bize yarar sağlasa da, başka bağlamlarda büyük zarar getiren hatalara da yol açabilir.[5]

Bilişsel kısıtlamalarımızla baş etmeye çalışırken, ikinci olarak, gözlemlerimizi düzene kavuşturup sadeleştiren *modeller* kullanırız. Bir model bazı bilgilerle nedenselliğin kimi yönleri-

ne ayrıcalık sağlarken, kalanlarını göz ardı eder. Böylelikle gerçeğin tümü yerine, değişkenliğini, inceliklerini ve karmaşıklığını gizleyen basite indirgenmiş bir uyarlamasını yansıtır. Modeller çerçeve, şema, şablon, kuram, paradigma, dünya görüşü, ideoloji ve zihniyet gibi adlar altında incelenegelmiştir.[6] Bu kavramlardan bazıları diğerlerine oranla daha kapsamlıdır; örneğin zihniyet, birbiriyle ilişkili alt modellerden oluşan bir küme ortaya koyar. Dahası, bazı modeller bilinçaltında bulunur ve içgözleme olanak tanımaz. Belirli bir kişiden neden hoşlandığımızı açıklamamız her zaman mümkün olmayabilir.[7]

Bireyin herhangi bir konuya uyguladığı modellerin birbiriyle tutarlı olması gerekmez. Kişi, çelişkili modellere başvurabilir; örneğin, düşük vergilendirmeyi haklı kılan "büyük devlet" modeli ile devletin daha çok hizmet sunmasını öngören "eğitim bunalımı" modelini birlikte kullanması mümkündür. Kamuoyu araştırmacılarının, sorulardaki önemsiz görünen biçimsel farklılıkların bile bireylerin yanıtlarını etkilediği yolundaki bulguları, aynı anda pek çok model kullanmamızla açıklanabilir.[8] Sorunun biçimi bir başka modeli harekete geçirerek bir fark yaratabilir. Bilişsel psikologlar, bu durumda ortaya çıkan tutum tutarsızlıklarını açıklamak için *çerçeveleme etkisi* (*framing effect*) terimini kullanırlar.[9] Anketi yanıtlayan kişinin aklından geçen düşünceler değişken olduğu için, *aynı* biçimdeki sorunun farklı zamanlarda sorulması bile değişik yanıtlara yol açabilir.

İnsanların, kullandıkları modeller arasında tutarlılık sağlayabilmek için, bu modellerin hepsini geniş kapsamlı bir üstmodel bünyesinde birleştirmeleri gerekir. Fakat birden çok model kullanımının amacına ters düşen bu işlem, insanların bilişsel yetisini aşacaktır. Kendi aralarında uyuşmayan çok sayıda model kullanmanın şüphesiz olumsuz yanları da vardır. Ne var ki, kaçınılmaz tutarsızlıkların bedeli genellikle önemsiz olur. İnsanlar, kullandıkları modeller yeterince doyurucu seçimler sunduğu ve doğruya oldukça yakın tahminler yarattığı sürece bedelinin farkına bile varmazlar.

Bireylerin kafalarında taşıdıkları modeller nereden kaynaklanır? Kaynaklardan biri kişisel deneylerdir. Ama denemeyanılma yoluyla öğrenmek yavaş bir süreçtir ve bedeli de çok

ağır olabilir. Bir çiftçinin denediği ilk gübre tüm ürününü yok edip çiftçiyi iflasa sürükleyebilir. Ne olursa olsun, gerçeğin dar bir bölümünü bile anlamlandırmak, bireyin bilişsel yetilerini aşabilir. "İnsan sık sık kullandığı bütün doğruları kanıtlamak zorunda kalsa, işi asla bitmezdi" der Tocqueville. "Tüm gücünü hazırlık aşamasında tüketir ve daha ötesine geçemezdi."[10] Dolayısıyla, uygulamada kullandığımız modellerin ancak çok küçük bir bölümü, yalnızca kişisel girişimlerimizden ortaya çıkar.[11]

İkna Etme Politikası: Akla Seslenme

Kullandığımız modellerin çoğu kısmen de olsa başkalarından sağlanan bilgiye dayanır. Birçok durumda neyin doğru, adil, iyi, doğal, güvenli ve ekonomik olduğunu saptarken büyük ölçüde kamusal söylemden yararlanırız. Hazır bilgiye duyduğumuz şiddetli gereksinimin bilincinde olan çeşitli gruplar, kamusal söylemi kendi hedefleri açısından elverişli gözlem ve savlarla doldururlar. Sonuçta saklı bilgimizi, dolayısıyla da saklı tercihlerimizi düzenlemiş olurlar.

Eğilimlerimizi denetlemek için çırpınan gruplar aslında kendi çıkarlarını kolladıklarını hemen hemen hiçbir zaman kabul etmezler. Hiçbiri çıkıp da "önerdiğimiz programın erdemi, bize ayrıcalık tanımasıdır" demez. Tipik olarak, insanlığın *ortak* yararını savunduklarını ileri sürerler. "Programdan biz de yarar sağlayabiliriz, ama asıl yararı toplum elde edecek" demeyi yeğlerler. En kazançlı çıkanın kendileri olacağının açıkça görüldüğü durumlarda ise taleplerini mevcut adalet anlayışına dayandırırlar.

Bu tür ikna girişimleri çoğu kez rakip görüşleri çürütme çabalarıyla desteklenir. Karşıt savlardaki çarpıklıklar ortaya konurken, geçerli olan her iddia göz ardı edilir. Daha sıkı denetim isteyen bürokratların kendi ceplerini doldurmayı amaçlamakla suçlanması örneğinde olduğu gibi, karşıt savları savunanlar çıkarcılıkla suçlanır. Eğilimlerimizi kontrol altına almaya çabalayan gruplar, "Biz ortak yararı gözetirken, rakiplerimiz açgözlülükle hareket ediyor" diyerek sözlerini şöyle sürdürürler: "Biz toplumu aydınlatırken, karşımızdakiler propaganda yapıyor."

İkna etmeye yönelik mesajlar çoğunlukla kasıtlı çarpıtmalar içerir.[12] Uçak şirketleri genellikle hem ürettikleri uçakların becerilerini hem de savaş tehlikesini abartırlar. Tarım alanında çıkarı olan gruplar, tarımdan elde edilen gelirin çoğunlukla kentlilerin elinde bulunan şirketlerce paylaşıldığını bilmelerine rağmen, "yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan aile çiftçiliğini" korumak için tarıma mali yardımda bulunulmasının zorunlu olduğunu öne sürerler. Bu tür aldatıcı iddialar etkili olduğu için sık sık kullanılır. Etkili olmalarının temel nedeni ise, insan aklının kısıtlamalarıdır.

Kasıtlı aldatma ile bilişsel kısıtlamalar arasındaki ilişki, beş yüzyıl önce Machiavelli tarafından ortaya atılmıştı. Machiavelli, "İnsanlar o denli basit ve anlık gereksinimlerinin peşinden gitmeye öylesine hazırlardır ki, aldatıcı olan aldatacağı birini hemen hemen her zaman bulabilir" diye yazar. İnsanların kendi çıkarlarına ters düşen davalara inandırılabileceğini gözlemleyen Machiavelli, geleceğin yöneticilerine şu öğütte bulunur: "Merhametli, güvenilir, insancıl, dindar ve dürüst görünmek, hatta gerçekten öyle olmak iyidir ama duruma göre, öyle olmamak gerektiğinde tam tersi olabilmek yatkınlığını muhafaza etmek şartıyla."[13] Böylelikle Machiavelli, insanları topluma zararlı bir amaca kıyasla, topluma yararlı bir amaç uğruna bir araya getirmenin daha kolay olduğunu anlamıştı. Öte yandan, insanların kendi çıkarlarına ters düşen davalara çekilebileceğinin de bilincindeydi.[14]

Egemen bilgi birikiminin, belirli görüşlerin yayılmasını kolaylaştırdığı gözlemini de Machiavelli'nin yukarıdaki kavrayışlarına ekleyebiliriz. Daha önce birkaç başarısız reform girişimi olduğunu biliyorsak, yeni bir reform girişiminin de başarısızlığa mahkûm olduğu iddiasını büyük olasılıkla akla yatkın bulacağız. Üstelik sözü edilen iddia mitler, halk bilgeliği, atasözleri ve diğer genelleme yöntemleriyle destekleniyorsa, inanılırlığı o oranda artacaktır. Eski bir Fransız deyişi olan *Plus ça change plus c'est la même chose*,[15] reformun faydasızlığına ilişkin her iddiayı genelde destekler.[16]

Geriye kalan tek nokta kolayca aldatılabileceğimiz gerçeğidir. Nükteli bir söz, başarıyla uygulanabilecek bir reform planı

konusundaki kuşkumuzu arttırarak bir yanlışlığı güçlendirebilir. Dahası, önyargılarımız da hatalı olabileceğinden, kolayca kabul edilebilen bir savın tümüyle yanlış olması mümkündür.

Yanlış bir iddiayı savunanların, iddianın yanlış olduğunun farkında olması gerekmez. Kendi bilişsel yetersizlikleri, algılamalarında eksiklik ve çarpıtmalar olmasına yol açar. Dürüstçe gerçeği dile getirmek istediklerinde bile, kendilerine kulak verenleri yanlış yönlendirmekten her zaman kaçınamayacakları bir gerçektir. Dahası, aldatma arzuları olmasa bile niyetli olarak hatalı bilgi yayabilirler. Belirli bir sübvansiyonun yararına içtenlikle inanan bir lobiciyi ele alalım. Söz konusu lobici dinleyicilerinin zihinsel kısıtlamalarını bildiğinden, bazı gerçekleri dile getirmenin onları bu sübvansiyona karşı çıkmaya iteceğini düşünür. Bu gerçeklerden söz etmeyerek ya da bu gerçeklerin üzerine gölge düşürerek dinleyicilerini yanlış kullanabilecekleri bilgiden korur. Politika felsefesi, dinleyicilerin çıkarı adına "soylu yalanlar" söylemeyi destekleyen ve çok eskilere uzanan korumacı bir geleneği içinde barındıragelmiştir.[17]

Korumacılığın kullandığı araçlardan biri de sansürdür. Baskı grupları tarafından sıkıştırılan kimi devletler, çoklukla kitleleri zararlı bilgiden korumak ya da kamusal söylemi "dengede" tutmak gerekçesiyle yayınlara sansür uygular. Gerekçesi ne olursa olsun, sansürün nihai hedefi, sansürcünün gündemine ters düşen bilginin bastırılmasıdır.[18]

Politik ikna yöntemleri politik tercihlerimizi nasıl biçimlendiriyorsa, ticari reklamcılık da tüketim tercihlerimizi yönlendirir. Ancak bu ikisi arasında önemli bir fark vardır. Kurnazlıkla tanıtılan bir otomobili satın alan tüketici, bu otomobilin performansını değerlendirebilecek bir konumdadır. Daha da önemlisi, herhangi bir sorun çıktığında sorunun nedenini saptamak isteyecektir. Oysa bu tüketici tekstil ürünlerine uygulanan gümrük vergisinin etkilerini aynı kolaylıkla değerlendiremeyebilir. Zaten, ticaret rejimindeki herhangi bir değişiklik, öncelikle başkalarının işine yarayacağı ve bu rejimin belirlenmesindeki katkısı hissedilmeyeceği için tüketici, maliyeti yüksek bir araştırmaya girişmekten çekinecektir. Sonuç olarak birey, günlük tüketim dünyasından çok politik bağlamlarda

topluma bağımlıdır. Topluma daha çok bağımlı olmak ise, aldatılmaya daha açık olmak anlamına gelir.[19]

Bu savın mantığı insanların politik konularda genellikle çok cahil olduğuna ilişkin göstergelerle de desteklenmektedir. Russell Neuman'ın sözleriyle "politika tarihindeki temel olguların, politik kurumların temel yapısının, çağdaş politikanın önde gelen kişi ve olaylarının bile seçmenlerin büyük bir çoğunluğunun bilgisi dışında olduğu yolunda kanıtlar vardır."[20] Bu bilgi sosyal bilimlerin en geniş çapta kabul gören buluşlarından biri olduğu halde, deneyimli gözlemciler bile somut bulgulara şaşmaktadır. Yetişkin Amerikalıların sadece üçte biri "sosyal devlet" (*welfare state*) sözcüğünü duymuş olduğunu anımsıyor. Sovyet-Amerikan rekabetinin zirvede olduğu dönemde, Amerikalıların yarısından biraz fazlası Soğuk Savaş tanımını açıklayabiliyordu.[21] Bir ankette Amerikalı bir gruba, Amerikan Anayasası'nda "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı oranında" ifadesinin bulunup bulunmadığı soruldu. Araştırmaya katılanların yüzde 45'i bu soruya olumlu yanıt verdi.[22]

Herhangi bir konuda cehaletin yaygın olması, aynı konuda bazı kişilerin çok bilgili olmasına engel teşkil etmez. Baskı gruplarında yer alan eylemcilerin çoğu özellikle ilgilendikleri konularda derin bilgi sahibidir. Bu eylemciler, bilgi sahibi olmayanları bilgilendirmeyi kendilerine görev edinirler. Ne var ki, bir konuda çok bilgili olan bir kişi, başka konularda toplumun benimsediği görüşlere bağımlı kalır. Kimse toplumun politik gündeminde yer alan konuların küçük bir bölümünün dışında bilgili bir eylemci olamaz.[23]

Toplumsal Kanıt Bulgusallığı

Bilgili kişilerin, bilgisizlerin zihinleri üzerinde potansiyel olarak büyük bir güç sahibi olmaları, başkalarının bilgilerinden yararlanmanın insanın bilişsel kısıtlamalarını aşması için gerekli olmasından kaynaklanmaktadır. Başkaları bir konuyu derinlemesine araştırmışsa ve bu kişilerin yargıları güvenilir ise, bu kişilerin ortada olan anlayışlarını benimseyerek kendimizi

düşünme zahmetinden kurtarabiliriz.[24] İşte bu nedenle tatilimizi planlarken seyahat acentesine danışır, politik programların erdemlerini değerlendirirken de çeşitli uzmanların görüşlerinden yararlanırız. Uzmanların rehberliğine başvurmakla düşüncelerimizin denetimini fiilen onlara devretmiş oluruz.[25]

Bir insanın uzmanlığına neden güveniriz? Bir televizyon programındaki konuşmacı borsanın yükseleceğini öne sürdüğünde, söylediğine dikkat etmemizin ana nedeni *başkalarının* onu bir otorite olarak kabul eder görünmeleridir. Söz konusu yorumcu bir şeyler bilmeseydi, programda konuşmaya çağrılmazdı diye düşünürüz. Öyleyse, bir uzmana güvenmek, kendimizi toplumun kolektif uzmanlık değerlendirmesinin yönetimine bırakmak anlamına gelir. Bir konunun uzmanları yerine, toplumun o konunun özüne ilişkin kolektif yargısına güvenmek de yaygın bir tutumdur. Politik bir gündemi benimsememizin nedeni çoğu kez gündemin görünürde popüler olmasıdır.

Her iki durumda da, *toplumsal kanıt bulgusallığı* olarak tanımladığımız özel bir bulgusallığa dayanırız.[26] İnsanların büyük bir bölümü belirli bir biçimde düşünüyorsa, "iki baş bir baştan iyidir" deyişine uygun olarak bir şey bildiklerini çıkarsarız. Yargımız, neyin en iyi, neyin en doğru olduğunu "herkesin bildiği" yolundaki görüşe dayanır. Bir açıklamaya, saptamaya, tahmine ya da değerlendirmeye inanmamızın nedeni, başka birçok kişinin de inanıyor olmasıdır.

Toplumsal kanıtın kullanımı, kendi deneylerimizi yapamadığımız ya da kendi düşüncelerimizi üretemediğimiz durumlarla sınırlı değildir. Bağımsız bilgimiz olduğunda bile, algılarımızın başkaları tarafından da paylaşılması, onların doğruluğuna olan inancımızı pekiştirir. Bu gerçeği sezen James Madison şunları yazmıştı: "Bir kanının gücü ve davranışlar üzerindeki etkisi, o kanıyı benimsemiş kişinin aynı kanıyı paylaştığını düşündüğü insanların sayısına bağlıdır. Tek başına bırakıldığında insanın kendisi gibi insan aklı da, çekingen ve temkinli olur; oysa ilişkide olduğu insan sayısı arttıkça güçlenir ve güven kazanır."[27] Madison'ın uyumculuğu hem "insana" hem de "insan aklına" bağlaması önemli bir husustur. İnsanın uyum-

culuğu tercih çarpıtmasında, aklın uyumculuğu ise toplumsal kanıta duyulan güvende kendisini gösterir.

Başka bulgusallıklar gibi toplumsal kanıt bulgusallığı da çeşitli bağlamlarda bize yardımcı olur. Yaygın bir görüş genellikle önemli doğruları içerir. Bu nedenle kural olarak, baskın bir görüşü göz ardı etmek yerine kabullenmekle daha az yanlış yapar, toplumsal kanıt yoluyla, derin düşüncelere kendimizi kaptırmadan karmaşık kararların içinden çıkabiliriz. Ancak toplumsal kanıt aracılığıyla zihinsel çabadan tasarruf etmenin de sakıncaları vardır. Eğer yanlış bir inanç insanların zihinlerine yerleşirse, toplumsal kanıtın kullanılması bu inancın yayılmasına ve güçlenmesine neden olabilir.

İkna Etme Politikası: Toplumsal Kanıta Başvurma

Saklı bilgiyi, dolayısıyla saklı tercihleri yalnızca toplumsal kanıt aracılığıyla kendi gündemleri lehine değiştirebileceklerinin bilincinde olan gruplar, kendi konumlarının yaygın biçimde benimsendiği izlenimi vermek için ellerinden geleni yaparlar. "Amerikan tarzı" gibi bir ifade belirli bir gündemi desteklemek amacıyla kullanıldığında, Amerikalıların çoğunun, en azından "saygın" Amerikalıların çoğunun, neyin uygun olduğu konusunda görüş birliği içinde bulunduğu izlenimini uyandırır. Elbette bu ifadenin dile getirdiği iddia abartılmış olabilir. Taraflı kamuoyu araştırmaları üzerinde durmayı ve belirli bir gösteriye katılımı olduğundan fazla göstermeyi, kullanılan diğer abartma yöntemleri arasında sayabiliriz. Bütün bu yöntemler, toplumsal kanıta dolaysız olarak başvurur.

Çeşitli grupların benimsedikleri tutumları, artık yaşamayanlar da dahil olmak üzere toplumun saygın kişilerinin bilgeliğine dayandırarak toplumsal kanıta dolaylı yoldan başvurdukları da olur. Ölü otoriteler öğretilerinin değiştirilmesine veya yeniden yorumlanmasına karşı çıkamayacaklarından, bu kişilere dayanmak özellikle kullanışlı bir yöntemdir.[28] Ölümünden yüzyıllar sonra, Müslüman önderler Hazreti Muhammed'e, daha sonraki devirlerde ortaya çıkmış sorunlarla ilgili

söz ve eylemler atfetmişlerdi.[29] Ne var ki, tarihin yeniden yazılması her zaman uydurma olaylar içerdiği anlamına gelmez; çoğu kez, yeni kahramanlar ve hainler tanımlayıp, ilgiyi başka odaklar üzerinde yoğunlaştırma biçimini alır.

Köklü savlar insanların güncel olaylara ilişkin düşüncelerini etkilemeyi hedeflerken, toplumsal kanıta yapılan dolaylı ya da dolaysız göndermeler, insanların belirli tutumları sorgulamadan benimsemelerini amaçlar. Daha önce değinildiği gibi, bu göndermelerin etkisi toplumsal kanıta duyulan güvenle orantılıdır. Başkalarının düşüncelerinden özel bir çaba göstermeden kolayca yararlanmaya çalışanlar olduğu sürece, bir düşünceye ulaşılmasını kolaylaştırarak o düşüncenin yaygınlaşması sağlanabilir. Zaten bu tür kolaylıklar yaratmak politik başarının gerekleri arasında yer alır. Eğer bir grup, yalnızca akla seslenerek insanları ikna etmeye çalışıyorsa, dinleyiciler arasında düşünme zahmetine katlanmaktan kaçınan bedavacılar (*free riders*), başkalarının ileri süreceği görüşleri de değerlendirmeden benimseyeceklerdir.

Bu yüzden, akla seslenme ile toplumsal kanıta seslenme, birbirlerini dışlayan ikna kategorileri değildir. Gerçekten de, bu yöntemler genellikle birlikte kullanılır. Temsil ettiği zümrenin devlet yardımını hak ettiğini savunan bir lobici, toplumun çoğu üyesinin aynı görüşü paylaştığını sözlerine ekler. Düşüncelerin yalnızca mantık ve delillere dayanarak doğrulanması gereken bilimsel çalışmalarda bile, toplumsal kanıta sıkça başvurulmaktadır. Bilim adamları, kendi varsayım ve çıkarsamalarının güvenilirliğini desteklemek amacıyla büyük düşünürlerden alıntı yapmaya özen gösterirler. On altıncı yüzyıl deneme yazarı Montaigne, kendisine eski düşünürlerden niye çok alıntı yaptığı sorulduğunda şu yanıtı vermişti: "Yalnızca kamuoyu için bu ödünç aldığım süslerle ortaya çıkıyorum."[30] Bilim adamları buna ek olarak, kendi disiplinlerinde görüş birliğine ulaşıldığı varsayılan uzlaşımlardan da destek almaya çalışırlar. Pek çok akademik çalışma, "genelde kabul edildiği üzere" ve "bilindiği gibi" türünden ifadelerle doludur.[31]

Akla ve toplumsal kanıta yapılan göndermelerin etkisi, birbirini güçlendirir. Bir görüşün yaygın olduğunun bilinmesi, o

görüşün altında yatan anlayışı kavrama çabasını haklı çıkarır. Buna karşılık, bir görüşün inandırıcı gerekçeleri, bu görüşün geniş bir kesim tarafından paylaşıldığı iddiasını destekler.

Tekrarın Toplumsal Kanıta Verdiği Destek

Politik kampanyalara aşina olan herkes, kampanyaların büyük oranda tekrar içerdiğini bilir. Bu kampanyaları yürütenler, bir ölçüde yeni insanlara ulaşmak, bir ölçüde de işlenen mesajların kanıtlanmış gerçekler olarak kabul edilmesini sağlamak için her fırsatta aynı şeyleri söylerler. Politikacılar gibi tüketim mallarının reklamını yapan şirketler de tekrarlamayı, kitleleri ikna etme yolu olarak kullanırlar. Bıkıp usanmadan aynı slogan ve mesajları yinelemek yoluyla dikkat çekmeye çalışırlar. Reklamlar karşısındaki tutumları inceleyen araştırmalarda, bu tür tekrarlamalar başlıca şikâyet konusudur. Yine de tanışlık, beğeni ve çekiciliğe yol açtığından, tekrarlamaya dayalı reklamcılık yaygındır. Deterjan arayan bir tüketicinin eli, kendiliğinden, izlediği reklamlardan tanıdığı bir markaya uzanacaktır.[32] Akademisyenler de inanılırlıklarını arttırmak için tekrarlamaya başvururlar. Aynı noktayı, aynı çalışma çerçevesinde bile farklı biçimlerde yineleyerek bir yazar, tekrarın verdiği güçle itibar kazanmaya çalışır. Pek çok yanlış görüş tekrarlana tekrarlana sorgulanmayan gerçek konumuna erişmiştir. Bu hata "bıkkınlık yoluyla inanma yanılgısı" (*fallacy of argument ad nauseam*)[33] olarak bilinir.

Mantık açısından bakıldığında, tekrarlamanın tek başına bir seçeneğin çekiciliğini arttırması düşünülemez. Savunma harcamalarının gereğinden yüksek olduğunu düşündüğümü biliyorsanız, tutumumu tekrarlamam, size yeni bilgi kazandırmayacağı için kendi yargınızı etkilememesi gerekir. Gerçekteyse, bu tür tekrarlamalara bilgi değeri tanırız. Bir inancın defalarca belirtilmesini, bir grubun görüş birliği sağlamasıyla eş tutarak tekrarı toplumsal kanıtla karıştırmış oluruz. Tekrarlamanın yaygın bir ikna etme aracı olmasının nedeni de budur.

Tekrarın bilgisel değeri, bilişsel kısıtlamalarımızı aşmamızı sağlayan bulgusallıklardan biri olan *mevcutluk bulgusallığı*ndan

(*availability heuristic*) kaynaklanır. İnsan bu bulgusallığı "sıklık ya da olasılıkları, olay ya da çağrışımları anımsama kolaylığına bağlandığında"[34] kullanmış olur. Bir kişinin tanıdıkları arasında pul koleksiyonu yapanların oranından, genel nüfus içindeki pul koleksiyoncularının oranını çıkarmaya çalışması, mevcutluk bulgusallığının uygulanmasına örnek verilebilir. Bizim açımızdan, bu bulgusallığın önemi, tekrarlama ile algılanan geçerlilik arasında oluşturduğu bağlantıda yatar. Bir insan belirli bir görüşle ne kadar sık karşılaşırsa o görüşü anımsaması o denli kolay olacak, dolayısıyla bu görüşün algılanan geçerliliği de orantılı olarak yükselecektir.

Kitle iletişim araçlarının geniş çapta elde aldığı konularla, insanların önemli addettiği konular arasında açık bir bağıntı bulan araştırmalar, tekrarlamanın gücüne ilişkin ipuçları vermektedir.[35] Çeşitli psikolojik deneyler de bu güce ilişkin kanıtlar sağlıyor. Bir deneyde, denek grubuna her biri doğru ya da yanlış olan, altmış akla yakın önerme sunuldu.[36] İki örnek verelim: "Amerika Birleşik Devletleri'nde boşanmışların sayısı, dulların sayısından yüksektir" (ki deneyin yapıldığı tarihte bu bilgi yanlıştı) ve "Malaya'da bir erkek sarhoşluktan hapse atılırsa, eşi de onunla birlikte hapse gönderilir" (ki bu doğruydu). Bu önermeleri duyan deneklerin, her birinin geçerliliğini yedi puanlık bir ölçeğe göre değerlendirmesi istendi. İki hafta sonra ve yine ondan iki hafta sonra deneklere ilk listeden yirmi önermeyi içeren yeni altmışlık önerme kümeleri daha dinletildi. İlk oturumda olduğu gibi, deneklerden her önermenin geçerliliğini değerlendirmeleri istendi. Üç oturumda verilen geçerlilik puanları karşılaştırıldığında, deneklerin bir önermeyi daha çok duymayı, geçerlilik ölçütlerinden biri olarak gördüğü ortaya çıktı. Tekrarlanan önermelere verilen ortalama geçerlilik puanı, doğru ya da yanlış olsun, ikinci ve üçüncü oturumda, birinci oturuma oranla oldukça yüksekti. Dahası, tekrarlanan önermeler yeni önermelerden çok daha yüksek geçerlilik puanı almıştı.

Bu deneyin değişik uyarlamaları, temel bulgularının geçerlilik kapsamını genişletti. Deneklerin kendilerine verilecek önermelere önceden aşinalık kazandığı uygulamalarda, hatta hiçbir yeni önerme içermeyen oturumlarda bile tekrarlama, al-

gılanan geçerliliği arttırmıştı.[37] O halde söz konusu deney, insanların belirli bir görüşü yeterince sık duymaları durumunda ona inanabileceğini doğruluyor. Tekrarlama yoluyla insanları ikna etme olasılığı kuşkusuz derinlemesine çözümlenmeyen konularda daha yüksek olacaktır.

Katı Bilgi ve Yumuşak Bilgi

Dünya konusundaki bilgimiz bir dereceye kadar kişisel gözlem, çıkarsama ve çözümlemelere dayanır. Bilişsel kaynaklarımızı korumak için, toplumsal kanıttan da yararlanırız. Ancak hakiki uzlaşma ile aynı bilgiyi tek bir kaynaktan tekrar tekrar sağlama arasındaki ayırımı korumayı başaramıyorsak, toplumsal kanıt yoluyla oluşturduğumuz inançlar, önemli ölçüde yanlış olabilir.

Toplumsal kanıtın saklı bilgiyi nasıl etkilediğini anlamak için, katı saklı bilgi ile yumuşak saklı bilgi, ya da kısaca *katı bilgi* ve *yumuşak bilgi* arasındaki ayırımı anlamak gerekir. Katı bilgi, tözel olgular ve sistematik düşünce üzerine kuruludur. Buna karşılık yumuşak bilgi bir ya da birçok toplumsal kanıta dayanır. Kuşkusuz, bu iki tür bilgi de yanlış olabilir. Toplumsal olguların nedenleri hatalı yorumlanacağı gibi algılanan açık kamuoyu gerçekten çok uzak kalabilir. Dahası, uygulamada "katılık" da "yumuşaklık" da bir derece sorunudur. Toplumsal olgulara ilişkin inançlar genellikle hem kişisel gözlemlere hem de başkalarının ne düşündüğüne ilişkin algılara dayanır. Gene de, katılık-yumuşaklık ikileminin yararlı olduğu görülecektir.

Katı bilgi ile yumuşak bilgi arasındaki farkı gösteren bir örnek vermek gerekirse: Üç insanın, başka bir ülkeyle yapılması düşünülen bir serbest ticaret anlaşması konusundaki görüşlerine başvurduğumuzu varsayalım.[38] Görüşünü sorduğumuz ilk kişi bir ekonomi kuramcısı olsun. Ticaret konusuna yıllarını vermiş biri olarak, ticarete getirilen engellerin ortadan kaldırılmasıyla her iki ülkenin de kaynaklarının yeniden tahsis edilmesinden yarar sağlayacağını düşünür. Sorumuzu yönelttiğimiz ikinci kişi, bir dokuma işçisi olsun. Bu işçi, uluslararası

ticaret konusunda tutarlı bir kuram sahibi değildir. Yine de, ücretlerin öteki ülkede daha düşük olduğunu bildiği için, ithalat kısıtlamalarının kaldırılmasının yerel dokuma endüstrisine zarar vereceğini sezmiştir. İşini kaybetme korkusuyla, anlaşmanın ulusal çıkarı zedeleyeceğini düşünmektedir. Konuştuğumuz son kişi, bir tıp doktorudur. Üniversite eğitimi sırasında ekonomi okumadığı için, anlaşmanın ne getireceği konusunda tutarlı bir görüşü yoktur. Görüşülmekte olan ticaret anlaşmasının kendi mutluluğunu nasıl etkileyeceğinden de habersizdir. Ne var ki anlaşma görüş ayrılığı yaratmış olduğundan, *bazı* etkileri olacağını sezinler. Bu etkilerin doğasını saptamak için, belleğini zorlayarak, karşılaştığı tercihleri anımsamaya çalışır. Anımsadıklarının çoğu olumlu olduğundan, "serbest ticaretin yararlı olduğu" sonucuna varır.

Üçlümüzün düşünceleri, katı içerik açısından birbirinden farklıdır. Akademisyenden anlaşmaya neden inandığını açıklaması istense, serbest ticaretin yararları üzerine saatlerce konuşabilecektir. Dokuma işçisinin benzer bir kuramı bulunmamaktadır. Ama kendi düşüncelerine dayanarak, dokuma fabrikalarının bulunduğu kasabaların gerileyeceğini söyleyebilir. Doktora gelince, kendisinden inancını savunması istense, anlaşmayı desteklemesinin nedeni yalnızca aldığı desteğin görünüşteki yaygınlığı olduğundan susup kalacaktır. Görüşünü açıklaması için zorlandığında ise, şu türden yuvarlak birşeyler söyleyecektir: "Ticaret ülkeyi zenginleştirir. Bunu herkes bilir."

Akademisyen de doktor da anlaşmanın yararına inanmakla birlikte, akademisyenin görüşü katı bilgiye, doktorunki ise yumuşak bilgiye dayanır. Akademisyenin inancı gelişkin bir model ve bilimsel kanıtlarla desteklenmektedir. Doktora gelince, o yalnızca kendi yakın çevresinin görünürdeki toplu yargısını benimsemektedir. Ancak doktor kendi görüşünün de olmasını arzuladığı için, inancının gerekçelerini sıralaması istendiğinde, yüzeysel bir açıklama yapar. Sonra da, anlaşma konusundaki görüşünün aslında kendi düşünce sürecinin sonucunda ortaya çıktığına ve bu sürecin benimsediği görüşten önce oluştuğuna inanabilir. Gerçekte, önce görüşü ortaya çıkmış, görüşünü destekleyen gerekçeler ise kafasında daha sonra

oluşmuştur. Ticaret konusunda hiçbir bilgisi olmadığı için, anlaşma yanlısı görüşlerinin zihinsel çabalar sonucunda gelişmiş olması olanaksızdır.

Doktorun yanılsaması, ara sıra gittiği bir müzede "Picasso" imzalı kübist bir tablonun önüne gelen bir kişinin durumuna benzetilebilir. Picasso'nun ününden haberdar olan kişi bir başyapıtın karşısında olduğunun farkına varır ve "Olağanüstü!" diye bağırır. Arkadaşı, tablonun nesini sevdiğini sorduğunda ise, "müthiş yaratıcı ve renkler ustaca seçilmiş" diye yanıtlar. Gerçekte bu tabloyu beğenmesinin nedeni, önde gelen eleştirmenlerin Picasso'yu bir deha olarak değerlendirdiklerini bilmesidir. Önce tablonun ünlü bir sanatçının yapıtı olduğunu görmüş, sonra onu beğenmeye karar vermiş, ardından da, beğenisini savunması istendiğinde, müzedeki herhangi bir tabloya uygulanabilecek bir açıklama yapmıştır. Resmin üzerindeki imzayı "R. Barney" olarak değiştirip, tanınmamış yerel sanatçıların yapıtları arasına yerleştirdiğimizi varsayalım. Ziyaretçimiz bu sefer, diğer özellikleri "olağanüstü" bulduğu tablonunkilerle aynı olan resmi büyük olasılıkla yaratıcılıktan uzak, sıradan bir eser biçiminde değerlendirecekti.

Hareketlerimizi yönlendiren nedenleri her zaman anladığımızı ve bu nedenleri istisnasız dile getirebildiğimizi düşünmeye alışmış olan okurlar saklı tercihlerin, onları yaratan nedenlerden önce ortaya çıktığı görüşünü içlerine sindirmekte zorlanabilirler. Kuşku duyan okurlar için bir örnek daha verelim.

Koliseum nasıl Roma'nın simgesiyse, Eyfel Kulesi de bugün Paris'in simgesidir. Her ülkeden insan, kulenin madeni zarafetine ve heybetli yüksekliğine hayranlık duyar. Ne var ki, Eyfel Kulesi her zaman güzel bulunmamıştır. 1887 yılında kulenin yapımı başladığında, Fransa'nın önde gelen aydınları ve sanatçıları kulenin kullanışsızlığı kadar, adeta bir karabasan gibi Paris'in her tarafına ulaşan görüntüsünden de yakındılar. Kulenin yapımını durdurmak için mücadele ettikten sonra, ona aşağılamalar yağdırmaya devam ettiler. Kuleyi eleştirenler arasında yer alan yazar Guy de Maupassant, yemeklerinin kötü olmasına rağmen sık sık kulenin lokantasında yemek yediğini söylüyor ve bu çelişkiyi şöyle açıklıyordu: "Burası, Paris'te ku-

leyi görmeyeceğimden emin olduğum tek yer."[39] Günümüzde ise kulenin neden gözü rahatsız edebileceğini anlamak kolay değildir. Kule evrensel bir üne kavuşmuşsa, bunun nedeni kısmen de olsa hepimize daha küçük yaştan itibaren kulenin bir dünya harikası olduğunun öğretilmesidir.

Yeniden politika alanına dönersek, bilmediğimiz toplumsal konularda bile çoğumuzun görüşü vardır. Uluslararası ekonomi konusunda cahil sayılabilecek olanlarımızın ticaret yönetmelikleriyle ilgili, askeri konularda uzmanlıkları olmayanlarımızın da askeri uçak alımlarına ilişkin bir görüşü olabilir. Çoğumuz kurgusal konularda bile görüş üretebiliriz. 1984 yılında Cincinnati Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmada, deneklere gerçek bazı konuların yanı sıra, 1984 Tarımsal Ticaret Yasası, 1984 Para Denetimi Yasası ve 1975 Kamusal İşler Yasası gibi tümüyle uydurma konulardaki görüşleri soruldu. İlginçtir ki, deneklerin yarıdan fazlası bu kurgusal konulardan birincisi ve ikincisi üzerine, yüzde 40'tan fazlası da üçüncüsü üzerine görüş belirttiler.[40] Deneklerin hangi ölçütlere dayanarak görüş bildirdiklerini kestirmek zor olmasa gerek: "Para denetimi enflasyonu düşürür, o nedenle yararlıdır" ya da "para denetimi ücretleri dondurucağına göre, en aza indirilmesi yararlı olacaktır."

Cincinnati araştırması, insanların bilgi sahibi olmadıkları konularda nasıl kolayca fikir yürütebileceklerini ortaya koyar. Psikologlar da insanların cahil oldukları konularda oluşturdukları görüşleri kolayca rasyonalize etme becerilerine ışık tutan deneyler yapmışlardır. Bir deneyde, deneklere çetrefil bir problemin sözde doğru çözümü verildi ve bu çözümün mantığını açıklamaları istendi. Deneklerden ayrıca açıklamalarına duydukları güveni derecelendirmeleri talep edildi. Yanlış çözüm verilen denekler açıklama geliştirirken, doğru çözüm verilenlerden daha fazla zorlanmadılar. Açıklamalarına duydukları güven dereceleri de, diğer grubunkilerden çok farklı değildi.[41]

Bu deneyden çıkan en önemli sonuç, politik bir seçeneğin erdemlerine ilişkin zayıf bir telkinin bile, o seçeneği güvenle benimsememize yetebileceğidir. Başkalarının görüşleri biliniyorsa, söz konusu seçeneğe duyulan güven güçlenecektir. Başkalarının tutumlarının haklı nedenlere dayandığını varsa-

yarak egemen görünen görüşü içselleştirmemiz mümkündür. Başkalarından kaynaklanan bir görüşü haklı göstermemiz gerekirse, bunda da hiç zorlanmayız. Oluşturduğumuz gerekçeler, genellikle kitle iletişim araçlarının sunduğu sloganlar, genellemeler ve savlara dayanır. Basın-yayın araçları güncel sorunlara ilişkin eğilimlerimizi biçimlendirmekten öte, görüşlerimize yönelik eleştirileri nasıl yanıtlayacağımıza dair yüzeysel açıklamalarımızı da biçimlendirir.[42]

İyi bilmediğimiz konularda görüş oluşturmaya hazır olduğumuz bulgusu, ikna etme kampanyalarının özlü düşüncelerle sınırlı kalması gerekmeyeceği yolundaki savımızı destekler. Kamuoyu yoklamaları, sözde uzmanların demeçleri, tekrarlamaya dayalı propaganda ve daha başka toplumsal kanıt biçimleri, sağlam mantık ve köklü bilimsel kanıtlara dayanmadığı durumlarda bile etkili olabilmektedir. Bunun nedeni de, bir seçeneğin optimal olduğunu kabullenmemiz için, onun *niçin* optimal olduğunu anlamamız gerekmemesidir. Bilişsel kısıtlamalarımız bizi seçici düşünmeye zorladığından, optimalliğin nedenini öğrenmeyi bile istemeyebiliriz. Bizden bir açıklama istendiğinde tutumumuzun gerekçesini genellikle birkaç basit cümleyle geçiştiririz. Bu açıklama sıradan bir yanıt olsa bile, en azından bizim kadar bilgisiz olan kişilere derin bir bilgi hazinesi gibi gelecektir.

Bir inancın yumuşak veya katı olması, o inancın *gücü* ile karıştırılmamalıdır; inancın gücü davranış üzerindeki potansiyel etkisidir. Yalnızca toplumsal kanıta dayalı, dolayısıyla da çok yumuşak olan bir inanç, derin tutkular uyandırabilir. Örnek olarak, programını bile incelemediği devrimci bir harekete coşkuyla katılan bir öğrencinin durumunu gösterebiliriz. Buna karşılık, yoğun kişisel deneyimlerden kaynaklanan, bu yüzden de çok katı olan bir inanç, önemli bir tepki yaratmayabilir. Eğitim düzeninin çökmekte olduğuna inanan bir öğretmenin, bu bilgiden yola çıkarak eyleme geçmesi gerekmez; olası itirazlardan çekinerek suskun kalmayı yeğleyebilir.

İnanç gücünün değişkenliği bir sonraki bölümde önem kazanacaktır. Şimdilik, bilginin görece katılığındaki farklılıkların yol açtığı sonuçları incelemeyi sürdürelim.

İnançların Kalıcılığı

Daniel Lerner'in 1950'li yıllarda yayımladığı yapıtlar, çağdaşlaşmayı insanların değişime verimli bir biçimde uyum sağladıkları bir süreç olarak tanımlar.[43] Bir Ortaçağ köylüsünün toplumun geleceğini alınyazısı olarak görmesine karşın, çağdaş kentli, geleceğe, arzulanan biçimin verilebileceğini düşünür. Köylü, "böyle gelmiş, böyle gider" diyerek yeniliği reddederken, kentli ise büyük olasılıkla "acaba yararı olur mu?" diye sorarak korkusuzca yeni yöntemi deneyecektir. Lerner'in çağdaş insanı, yeni düşünce biçimlerine açık olduğu gibi işlevselliğini yitiren eski alışkanlıklardan kurtulmaya da hazırdır.

Lerner'in önerisi, Ronald Heiner'in uyarlama kuramıyla karşılaştırılabilir.[44] İnsanın "kurallarla yönetilmeye yatkın" olduğunu belirten Heiner, bireyin herhangi bir alışkanlığını yalnızca çevrenin değiştiğinden yeterince emin olduğunda bırakacağını öne sürer. Doğal olarak, söz konusu çevrenin karmaşıklığı bir durumdan ötekine değişir. Çevre ne denli karmaşıksa, bireyin konuya ilişkin bilgisi de o oranda yetersiz kalacak, bu yüzden de eski alışkanlıklarının geçerliliğini yitirdiği yolundaki belirtilere de o kadar az güvenecektir. Bu savın önemli bir sonucu şudur: Çevre ne denli karmaşık olursa, davranışların çevreden kaynaklanan etkilere duyarlılığı da o oranda zayıflar.

Bilgi işleme yetimiz sınırsız olsaydı, çevremizdeki en ufak değişime bile güvenilir bir biçimde tepki gösterebilirdik. Bu nedenle de, durmaksızın değişen ortamlarda davranışlarımız sürekli değişirdi. Heiner'in temel bulgusu, bilişsel kısıtlamalarımız verilebilecek en iyi yanıtı saptamamızı engellediği için, her değişime tepki göstermediğimizdir. Ayrıca mevcut bilgimiz arttıkça çevremizdeki değişimler karşısındaki esnekliğimizin de arttığını, oysa çevrenin karmaşıklığı arttıkça bunun tam tersi bir durumun belirdiğini ortaya koymaktadır.

Heiner'in kuramının ışığında, Lerner'in önermesine dönelim. Çağdaşlaşma daha çok bilgiyle beslendiğine göre, giderek yeniliklere açık olmamız gerekir. Öte yandan, çağdaş uygarlığın giderek karmaşıklaşmasının ters etki yarattığı düşünülebilir. Dolayısıyla ilke olarak çağdaşlaşmanın zihinsel esnekliği-

miz üzerindeki etkisi kimi durumlarda olumlu, kimi durumlarda ise olumsuz olabilir. Sıradan tüketim alanında atalarımızdan daha esnek davrandığımız söylenebilir. Ama politika alanına şöyle bir bakmak bile burada aynı esnekliği göstermediğimizi kanıtlar. Hepimizin tanıdıkları arasında, inançları destekledikleri politik hareketlerin başarısızlığından etkilenmeyen kişiler bulunur.

İnançlarımızla çelişen tözel olgular ve çıkarımların potansiyel etkisi doğal olarak o inançların katılığına bağlıdır. Politik bir programın başarısızlığı, o konudaki bilgimiz tümüyle toplumsal kanıta dayanıyorsa, bizim düşüncelerimizi etkilemeyecektir. Herkes programın optimal olduğunu düşündüğü için bizim de buna inandığımızı varsayalım. Tutumumuz sırf düşüncelerimize ters düşen bilimsel çalışmalar yapıldı diye değişmeyecektir. Zaten konuya ilişkin bilimsel yayınları takip etmediğimizden, yeni bulgulardan haberimiz bile olmayacaktır. Bizi etkileyebilecek bilgi, algılanan açık kamuoyunun, dolayısıyla da toplumsal kanıtın doğasındaki bir değişmeyle sınırlı kalacaktır.

Toplumsal kanıtı değerlendirme süreci, karmaşıklık açısından değişiklik gösterir. Yaptığımız değerlendirmeler kamuoyu yoklamalarına dayanıyorsa, tek bir yoklama bile bizi toplumsal kanıtın doğasının değiştiğine inandırabilir. Bu durum, politik tutumlarımızın oynaklığıyla tutarlıdır.[45] Ne var ki açık kamuoyunu değerlendirmenin tek yöntemi kamuoyu yoklamaları değildir. Yapılan tahminlerin özellikle toplumsal ilişkilerden kaynaklandığı durumlarda, açık kamuoyunun değiştiğine ilişkin belirtiler göz ardı edilebilir ya da gözden kaçırılabilir. Çevrenin karmaşıklığı nasıl katı bilginin esnekliğini zayıflatıyorsa, toplumsal kanıtın karmaşıklığı da yumuşak bilginin esnekliğini zayıflatır.

Şimdi anlaşma örneğine geri dönelim. Ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasından sonra ülkenin ekonomik durgunluğa girdiğini varsayalım. Rekabetçi piyasa modeline bağlı kalan ekonomist, ticaretin topluma yarar sağladığından emin olarak anlaşma hakkındaki eski görüşlerini sürdürür ve rekabet modeline girmeyen unsurlar da ekonomik faaliyetleri etkiler diye fikir yürütür. Doktorun anlaşmaya verdiği destek ise top-

lumsal kanıta dayanıyordu. Onun toplumun yargısına ilişkin göstergelere duyarlılığı, ticaretin önündeki engeller kaldırıldıktan sonra da sürer. Bilimsel kamuoyu yoklamalarını izlemediği için, tahminleri tanıdıklarının sıradan yorumlarına dayanmaktadır. Bu yorumlar toplumun serbest ticarete karşı bir tutum benimsemekte olduğunu gösteriyorsa da, doktor, durumdan kuşku duymaktadır. Dolayısıyla bir süre serbest ticaretin yararlı olduğu görüşüne bağlı kalmayı sürdürür. Ancak toplumsal kanıtın doğasının değiştiğine ilişkin belirtilerin artması sonucu görüşü değişecektir.

İnceleme konumuz olan her iki birey de psikologların "inanç kalıcılığı" dediği duruma örnektir.[46] Kişilerin inançları belirlenmeden önce görüşlerini etkileyebilecek olan bilgi, o inançlar oluştuktan sonra en azından yakın dönemde etkisiz kalır. İnanç kalıcılığının daha temel bir kaynağı ise inançlarımızın neyi fark edeceğimizi yönetmesidir. Seçerek algıladığımız için, inançlarımıza uyan olguları görece kolay fark ederiz. Bu yanlılık, inançlarımızı karşıt kanıtlara kapalı tutarak onlara direnme gücü sağlar.

İnanç kalıcılığının bilimsel kanıtı çeşitli deneylere dayanır. Deneylerden birinde bir penguen görüntüsü aşamalı olarak resim dizisinin sonunda insan görüntüsüne ya da insan görüntüsü penguen görüntüsüne dönüştürülüyordu.[47] Diziyi penguen-insan düzeninde gören deneklerin çoğu, ara görüntüleri genellikle "penguen" olarak nitelendirirken, aynı görüntüleri ters düzende izleyenler, ara görüntüleri genellikle "insan" olarak nitelendirdi. Dizi hangisiyle başlamışsa ara görüntülerin *o görüntüyü* temsil ettiğine inanılıyordu. Denek ilk önce penguen gördüyse, görüntülerdeki insani özellikler çok belirginleşinceye kadar penguen görmeyi sürdürüyordu.

Başka bir deneyde idam cezasının suç oranını düşürmeye yaradığına kuvvetle inanan ya da bu görüşü reddeden üniversite öğrencilerine idam cezası konusunda yapılmış iki inceleme okutuldu.[48] İdam cezasının suç oranını düşürdüğü görüşünü bir araştırma destekliyor, ötekisi ise reddediyordu. Sonradan incelemeler konusundaki görüşleri sorulan öğrenciler, deney öncesi inançlarını doğrulayan yöntem ve sonuçların daha inandırıcı ol-

duğunu belirttiler. Üstelik öğrencilerin görüşleri araştırma öncesine kıyasla daha da kutuplaştı. İdam cezasını savunanlar bunun suç oranını düşürdüğüne, karşı çıkanlar ise suç oranını değiştirmediğine daha da güçlü bir biçimde inanmaya başladılar.

Değinilen son deney, insanların bilgiyi asimetrik bir biçimde değerlendiğini gösteriyor. Denekler kendilerine iletilen bütün bilgiye aynı derecede açık olsalardı, başlangıçtaki inançlarına duydukları güven artmayacak, tersine azalacaktı. Öyleyse deneyin özelliği, algılamada seçiciliğin önemini doğrulamasıdır. Güvenilmez belirtilere duyarsızlık zihinsel direncin kaynağı olsaydı, denekler inançlarını koruyabilecek, ama inançlarına duydukları güven artmayacaktı. Güven düzeyinin yükselmiş olması, deneklerin inançlarına ters düşen kanıtlardan çok onları doğrulayan kanıtlar üzerinde durduklarını gösteriyor.

Aynı konuyu inceleyen bilim adamlarının birbirinden çok farklı yorumlar yapması olağandır. Örneğin, kimi ekonomistlerin dengeli büyüme ve etkin bir pazar mekanizması gördükleri yerde, başkaları artan yoksulluk ve derinleşen birikim bunalımları gözlemleyebilir. Bu tür görüş ayrılıkları bazen birbiriyle çelişen politik gündemlerden kaynaklanır. Ne var ki az önce aktardığımız deneylerin de gösterdiği gibi, önyargılarımız algılarımızı yönlendirdiği için, dürtüler açısından fark olmadığı durumlarda bile bu tür çatışmalar gözlemlenebilir. Aynı eğilimler neoklasik ekonomi eğitimi almış bir akademisyene kıyasla Marksist ekonomi geleneğine bağlı bir akademisyene farklı bir anlam ifade eder. Gördükleri eğitim gereği birinin önemsemediği bir etkeni ötekinin yaşamsal addetmesi şaşırtıcı olmaz. Biri varolmayan düzenler keşfederken, öteki bariz bir düzeni bile görmeyebilir.[49]

Bu bölümün başında Leibniz'e ait penceresiz monat metaforunun hatalı olduğunu öne sürmüştük. İnsan kişiliğinin pencereleri olduğunu gördüğümüze göre, şimdi de herhangi bir zamanda bunlardan ancak bazılarının açık olabileceğini de kabul etmemiz gerekir. Kapalı pencereler, bireyin görüş alanını kısıtlayarak onun kimi fenomen, olay ve düzenleri görmesini engeller. Sonuçta kişinin inançları karşıt kanıtlar önünde bir ölçüde korunmuş olur.

Bireysel Özerklik Yanılsaması

Daha önce de değinildiği gibi tercih çarpıtması kişinin kendi çıkarlarını göz ardı etmesini gerektirmez. Saklı bilgisi ve dolayısıyla saklı tercihleri olduğu gibi kalabilir. Ancak buna dayanarak bireyin özünde özerk bir varlık olduğunu çıkarsamak yerinde olmaz. Pek çok durumda, bireyin algıladığı çıkar, kamusal söylemden edindiği bilgiye dayanır. Bu nedenle de kişi, başkalarının çıkarını kendi çıkarıyla karıştırıyor olabilir.

Saklı bilgi kamusal söyleme dayandığı ölçüde, kamusal söylemin içeriğini ya da yapısını belirleyen her türlü etkene karşı duyarlı olacaktır. Kamuoyunun hatalı veriler ya da modellere dayanması, bireyin saklı bilgisini bozabilir. Toplumca cezalandırılmaktan kaçınan bireylerin tercihlerini çarpıtmasının da aynı sonucu doğurması olasıdır. Kimi tercih çarpıtma biçimleri kamusal söylemi değiştirirken, aslında tümü açık kamuoyunu etkiler. Dolayısıyla, tercih çarpıtması katı ya da yumuşak her tür saklı bilgiyi bozabilir. Sözü edilen bozulmanın nasıl bir süreç içinde gerçekleştiğini bir sonraki bölümde ele alacağız.

Değinilen sürecin zaten bilindiğini düşünenlere, çağdaş toplumsal düşünde bireysel özelliklerin toplum tarafından etkilenmediğini benimsemiş çeşitli gelenekler bulunduğunu anımsatmak gerekir. Neoklasik ekonomi, tercihleri özerk olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu nedenle neoklasik gelenek içinde yer alan politika kuramları, partilerin gündemlerini sabit seçmen tercihlerine uydurarak rekabet ettiklerini öne sürer. Gerçekte ise partiler, seçmen isteklerini biçimlendirmeye çalışırlar. Seçmenler penceresiz monat olsalardı, partilerin bu çabayı göstermeleri gerekmezdi.

Neoklasik ekonominin buna bağlı başka bir iddiası, bireylerin sözde özerk tercihlerinin, kişilerin "nesnel" ekonomik çıkarlarını yansıttığıdır. Oysa çeşitli araştırmalar kişisel çıkar ölçütlerinin, politik tercihlerin güvenilir bir göstergesi olmadığına işaret ediyor.[50] Örneğin bazı çalışmalar genç *ve* yaşlı Amerikalıların, emeklilere yapılan sübvansiyonları aynı oranda desteklediğini göstermektedir.[51] Konuya ilişkin başka bir araştır-

ma da, ideolojinin politik tercihlerin oluşumunu yönlendiren kritik bir öğe olduğunu ortaya koymuştur.[52] Bu bölümde varılan sonuçlara dayanarak gelecek bölümde ideolojinin herhangi bir "nesnel" kişisel çıkar ölçütünü nasıl geçersiz kılabileceği açıklanacaktır.

Bireyin kişisel çıkar anlayışını değişmez kabul eden başka bir gelenek de, ezilenlerin ezenlerce zihinsel olarak köleleştirilebildikleri savını çürütmeye çalışan Marksist kökenli yazındır. Bu yazına katkıda bulunmuş olan James Scott, ezilenlerin kendi çıkarlarını, yani ezici düzeni devirmek hedefini gözden kaçırmadan, kendilerine verilen rolleri oynadıklarını gözlemleyerek şöyle yazar: "Takılan maskenin, oyuncunun yüzünü değiştirme olasılığı düşüktür. Maske yüzü değiştirse bile, maskenin ardındaki yüz, maskeye tepki olarak, maskeye daha çok değil, *daha az* benzeyecektir."[53] Scott'un savı, tepkime kuramına (*reactance theory*) dayanmaktadır. Bu kurama göre güçlü fiziksel tehdit durumunda, açık kabul örtülü tepkiyle, başka bir deyişle, dile getirilmeyen başkaldırı isteğiyle birlikte varolabilir.[54] Scott, tepkime kuramını politikaya uygularken, baskıcıya direnmeyi, ezenin ideolojisine bağlı olmamakla karıştırıyor. İnsan kendisine baskı yapandan nefret etse de bu baskının yarattığı toplumsal koşullar yüzünden, her anlamıyla kendinin olan bir dünya görüşü geliştirmeyi başaramayabilir. Ezilenlerin, ezenlerin dünya görüşünün her öğesini benimsemediğini saptamak, ezilenlerin zihinsel olarak hiç etkilenmediğini ortaya koymaz.

Ezilen bir grubun inançlarını denetleyen güçler yalnızca fiziksel baskıyla sınırlanmaz. Az sonra açıklanacağı gibi, bu güçler genellikle tepkime kuramının katı koşullarını çiğneyen toplumsal baskı biçimleri olarak belirirler.

11
Düşünülemez ve Düşünülmeyen

Çağdaş İslamologlardan Mohammed Arkoun, İslam dünyasında kamusal söylemi tanımlayan iki ayırımdan söz eder. Bu ayırımlardan biri *düşünülebilir* ile *düşünülemez*, diğeri ise *düşünülen* ile *düşünülmeyen* arasındadır. Geçmişte Müslüman kuşakların Avrupa Aydınlanma döneminin temel ilkelerini düşünülemez diye nitelendirdiğini kaydeden Arkoun, yeni kuşakların, tarihsel eleştiri yöntemlerini kutsal metinlere ve geleneklere uygulamayı hayal bile edemediğini söylüyor. Ona göre, "İslam'ın günümüzdeki canlanışı, yüzyıllar boyunca oluşan güçlü bir düşünülmeyen birikimine dayanarak gerçekleşmektedir". Bu teşhis, "pek çok güncel sorunun gizli nedenlerinden birine işaret ediyor".[1] Çağdaş İslam düşüncesinin zayıflıklarına birçok başka yazar da dikkat çekmiş ve bu bunalımı yaklaşık onuncu yüzyıldan bu yana İslamî entelektüel yaşamın kısıtlanmış olmasına bağlamıştır.[2]

Düşünülemez bir inanç, kişinin, kendi uygarlık düzeyi, ahlakı, dürüstlüğü, güvenilirliği ya da akli dengesi konusunda kuşku uyandırmadan sahip çıkamayacağı, hatta tartışılmasını bile öneremeyeceği bir fikirdir. Düşünülmeyen bir inanç ise, akla dahi getirilmeyen bir fikirdir. Arkoun'un İslam tarihi yorumunun ardında, düşünülemez olarak nitelenen bir inancın er geç insan bilincinden çıkacağı ve böylelikle düşünülenlerin alanından düşünülmeyenlerin alanına geçeceği anlayışı yatmaktadır.

Arkoun'un İslam tarihine ilişkin yorumları burada ne sorgulanacak ne de savunulacaktır. Bu bölümün amacı, Arkoun'un geniş kapsamlı tarihsel savının içerdiği süreci incele-

mektir. Özellikle de, bir önceki bölümdeki bilgilerimizden yola çıkarak ve açık kamuoyunun oluşumu konusunda geliştirdiğimiz çerçeve içinde kalarak, düşünülemezin nasıl düşünülmeyene dönüşebileceğini ortaya koyacağız. Ana hatlarıyla betimlediğimiz bu süreç, hiç şüphe yok ki İslam dünyasının sınırlarını aşar. Kast, komünizm ve pozitif ayırımcılığı ele aldığımız önceki bölümlerde, diğer toplumlardaki bazı anlatımcı tabulara dikkati çekmiştik. İleriki bölümlerde bu üç örneği yeniden ele alarak, belirlediğimiz bu tabuların bireysel algıları bozduğunu, saptırdığını ve sınırladığını göstereceğiz.

Arkoun'un terminolojisi bu bölümün savını kısaca açıklamamıza olanak veriyor. Toplumsal baskılar, inançları düşünebilirler alanından düşünülemezler alanına aktararak, bu inançların kamusal söylemden yok olmasına yol açar. Kamusal söylemin bu şekilde yenilenmesi de saklı bilgiyi çarpıtır. Böylece bireyler giderek açık kamuoyunun desteklediği görüşlerin dezavantajları konusunda daha az, avantajları konusunda ise daha çok bilgi sahibi olurlar. Sonuç olarak da, saklı kamuoyu açık kamuoyunun onaylamadığı seçenekler aleyhine döner. Bu seçeneklerin açık desteğini eksiltmiş olan tercih çarpıtması, zamanla bunların saklı desteğini de azaltır.

Kamusal Söylem ve Bilgi Çarpıtması

Tercih çarpıtması kavramını geliştirirken, ister saklı ister açık olsun, tercihlerin belirli toplumsal seçenekleri temsil eden sayılarla ifade edilebileceğini varsaymıştık. Bu elverişli kurgudan yararlanmayı sürdürürken, açık tercih seçiminin bilgi iletişimini içerdiğini göz önünde bulunduracağız. Bilgi iletişimi, bir felsefenin dile getirilmesi, bir olayın yorumlanması, bir iddianın reddedilmesi ya da sözcük seçimi gibi çeşitli biçimlere bürünebilir. Bir profesörün, ithalat kotaları konusundaki tercihlerini belirtmeden serbest ticaretin yararlarından dem vurduğunu düşünelim. Dinleyicileri, konuşmasından serbest ticaret yanlısı ve ithalat kotaları karşıtı olduğu sonucunu çıkaracaktır.

Kamusal söylem açık tercihlere ilişkin bilgi içerdiği ölçüde, baskı grupları da bu söylemi denetlemek isteyeceklerdir. Gerçekten de, söz konusu gruplar kimi fikirlerin dile getirilmesini ödüllendirirken kimilerinkini de cezalandırır. Dahası, bu gruplar ceza almadan hangi olguların açıklanabileceğini, hangi sözcüklerin kullanılabileceğini ve hangi savların öne sürülebileceğini belirlerler. Kimi tercihlerin dile getirilmesine karşıt baskılar nasıl tercih çarpıtmasına yol açıyorsa, belirli düşüncelerin açıklanmasını önlemeye yönelik baskılar da *bilgi çarpıtması*na neden olur. Tercih çarpıtmasının aracı olarak başvurulan bilgi çarpıtmasının, hedeflenmeyen bir yan etkisi şudur: Kamusal söylemin bileşimi değiştikçe genellikle benimsenen bildiriler daha sık, benimsenmeyen bildiriler ise daha az duyulurlar. Bu değişimin hemen ortaya çıkan sonucu, açık kamuoyunun çarpıtılması, uzun vadeli sonucu ise saklı bilgi ile saklı kamuoyunun çarpıtılmasıdır.

İkinci sonucu incelemek için, belirli bir amaç konusunda anlaşmış olan bir toplum düşünelim. Bu amaca ulaşmanın *A* ve *B* adını vereceğimiz iki yolu olsun. Söz konusu seçeneklerin yararları konusunda anlaşmazlık doğmuş olup, karşıt gruplar kamu önünde ateşli bir tartışmaya girişmişlerdir. Bir gün, *B* seçeneğini savunanlar toplumca kınanmaya başlayınca, *B* seçeneğinden yana olanlar *A*'yı tercih ettikleri izlenimini vermeye başlarlar. Açık kamuoyunun *A* seçeneğine giderek artan desteğiyle, gerçekten *A* seçeneğini yeğleyenler inandıklarını özgürce dile getirmeye devam ederler. Öte yandan, inanmadıkları halde *A*'yı destekleyenler, aslında *B* seçeneğini tercih ettiklerinden kuşkulanılmasın diye, düşüncelerini dürüstçe açıklamaktan vazgeçeceklerdir. *A* seçeneğine ilişkin kuşkularını açığa vurmayacakları gibi, *B* seçeneğini haklı gösteren gerekçelere de, yermek ya da eleştirmek gibi amaçlar dışında değinmeyeceklerdir.

Şimdi bu sürecin önce yumuşak saklı bilgi üzerindeki etkilerini sonra da, katı bilgi üzerindeki etkilerini ele alalım.

Kamusal Söylemin Çarpıtılması Yumuşak Bilgiyi Nasıl Biçimlendirir?

Toplumsal kanıt bulgusallığı tarafından yönlendirilen yumuşak bilgi, kamusal söylemin içeriğine bağlı değildir. Çoğunluk *A*'yı destekliyor, *B*'ye de karşı çıkıyorsa, bu durum açık kamuoyunun *A* seçeneğini desteklediğini gösterir ve önemli olan da yalnızca budur. *A* yanlısı savların tutarlı ya da inandırıcı olup olmadığını bir yana bırakalım. Toplumsal kanıt açısından önemli olan tek nokta *A* seçeneğinin daha büyük bir kitle desteğine sahip görünmesidir. Kamusal söylem *A*'dan yana değiştikçe, toplumsal kanıt da aynı çizgiyi izler. Böylece yumuşak bilginin *A*'ya verdiği destek artar ve sonuç olarak saklı ve açık bilgi arasındaki mesafe daralır.

İnanç kalıcılığının uyarlanma sürecini yavaşlatması şüphesiz mümkündür. Açık kamuoyunun *A* ve *B* seçenekleri arasında eşit oranda bölünmüş olduğunu görmeye alışık bir kimsenin, *A*'ya doğru bir kayma olduğunu görmesi zaman alabilir. Ancak bu tür inanç kalıcılığını özle ilgili önyargılardan kaynaklanan inanç kalıcılığından ayırt etmek gerekir. Belirli bir konuyu enine boyuna düşünmekten kaçınmış olan birinin, açık kamuoyunun niteliğine ilişkin bir sezgi dışında kayda değer bir bilgisi olamaz. İçeriğe ilişkin önyargılara saplanmadığından, düşünceleri açık kamuoyunun evrimini fark ettiği ölçüde değişebilir.

Değinilen inanç kalıcılığının, uyarlama sürecinin yalnızca hızını etkilediğini belirtmemiz gerekir. Açık kamuoyunun *A* seçeneğine verdiği kuvvetli destek sürdüğü takdirde, yumuşak bilgi eninde sonunda değişim sürecini tamamlayacaktır. Üstelik, bu noktadan başlayarak tercih çarpıtması, toplumsal kanıta bağımlı bireylerin anlatımcı tercihlerini belirleyen bir öğe olmaktan çıkacaktır. Hepsi de *A* seçeneğini, zorlandıkları için değil de inanarak destekleyecektir.

Toplum üyelerinin *A*'ya verdiği destek yanlış bilgiye dayansa da, bu durum sonsuza dek sürüp gidebilir. *A*'nın seçenek sunduğu konuda düşünenler, yani katı bilgiye sahip olanlar, bu seçeneğin eksikliklerini fark etseler bile, açık kamuoyunun sa-

bit kalması mümkündür. Tercih çarpıtması, saf değiştirebilecek kişilerin, kamusal alanda *A* seçeneğine sadık kalmasını sağlayabilir.

Katı Bilgi Üzerindeki Etkiler

Şimdi de katı bilgiye geçelim. Katı bilginin dayandığı köklü görüşlerin, yalnız toplumsal baskıların yol açtığı yaygın bilgi çarpıtması yüzünden kaybolmayacağı ortadadır. Bilinemezci (agnostik) bir İranlı, koşullar kendisini teokratik yönetime saygılı gözükmeye zorladığında laikliğin erdemlerini unutmayacaktır. İnanç kalıcılığı, bu kişinin, sergilediği açık tercihleriyle ters düşen inançlarını korumasını sağlayabilir. Ancak inanç kalıcılığı katı bilgiyi kamusal söylemin tahrifinden bütünüyle koruyamaz. Birbiriyle çatışan iki etkene işaret edelim.

İlk olarak, hiçbir inanç sistemi, aydınlatılması ya da yorumlanması istenebilecek her olguyu açıklayamaz. Her model gerçekliğin yalnızca bir bölümünün kavranılmasına olanak tanır, dolayısıyla da bazı olgular karşısında yetersiz kalır. Bilim felsefecilerinin de değindiği gibi, "doğa yasaları" bile gerçekliğin bazı yanlarına ters düşer. Toplumsal modeller söz konusu olduğunda, açıklanamayan gözlemlerin, yani anomalilerin, sayısı çoğalır. Ama anomalilerin göze çarpması gerekmez. Toplumun açıkça sorgulamadığı inançlara sahip bir kişi, görüşündeki hataları anımsatacak hiçbir düşünceyle karşılaşmaz. Tersine, kamusal söylemin kendi inançlarıyla tutarlı olgu ve savlarla dolu olduğunu görür. Oysa, görüşleri kamusal söylemle çatışan bir kimse durmaksızın, düşüncesindeki yanlışları anımsatan ifadelerle karşılaşır, böylece de inançlarını değiştirmesi gerektiğini hissetmeye başlar. En azından kuşkuya düşer ve aklı karışır.

Dengeleyici ikinci etken ise, 4. bölümde sözünü ettiğimiz temel atıf yanlışıdır. Bu yanlışın, toplumsal baskıların kişisel tercihler üzerindeki etkisini azımsama, kişisel yatkınlıkların önemini ise abartma eğilimi yarattığını anımsayalım. Bu yanlışın kökeninde daha önce sunulan temsil ve mevcutluk bulgu-

sallıkları yatar. Bireyler, karar veren ve uygulayanlar kendileri olduğu için, toplumsal baskılara oranla, kendi tercihlerini daha iyi *temsil* ederler. Toplumsal baskının kaynaklarına ilişkin bilgiler ise genellikle dikkat çekmediğinden, *mevcut değildir.*

Temel atıf yanlışının ana kaynağı mevcutluk bulgusallığı ise, bu yanlışın aktif bireylerin kendilerini gözlemcilerine oranla daha az etkilemesi beklenebilir. Bireyler kendilerini dışarıdan görmedikleri gibi, tüm dikkatleri ellerindeki olanaklar ve kısıtlamalar üzerinde toplanır. Deneysel kanıtlar bu mantığı doğrulamaktadır. Bireylerin seçimlerini durumsal etkenlere bağlama eğilimi, gözlemcilerininkine kıyasla daha fazladır.[3] Ancak aktif bireyler bile kendi yatkınlıklarından kaynaklanan etkenlere aşırı derecede önem verirler. Bireyler kendi hareketlerini yorumlarlarken genellikle deneycilerin incelikle uyguladığı baskıları göz önünde tutmazlar.[4]

Bu bulgu son derece önemlidir. Tercihini çarpıtan bir kişi, daha sonra açık tercihini yorumlarken, bu tercihin saklı tercihinden ne denli uzaklaştığını bütünüyle anımsayamayabilir. Bunun nedeni, kişinin inançlarının, kamu önünde dile getirmek zorunda kaldığı düşüncelerle bilinçaltında uyum sağlaması olabilir. Dahası, tercihini çarpıtan kişi giderek kamusal söylem ile önceki düşünceleri arasındaki uyumsuzluğu hafifsemeye başlayabilir. Sözü edilen durum, renginin çevresindeki yeşilliğe uymak için yeşile döndüğünü bilen, ama ne dereceye kadar değiştiğini kavrayamayan bukalemunun yanlışını çağrıştırır.

Katı bilginin dönüşüm hızı şartlara göre değişir. Süregelen kişisel deneyimler ya da düşünce birikiminin önemli bir bilgi kaynağı olduğu durumlarda, katı bilgi kamusal söylemde yer alan aykırı iletilere karşı özellikle dayanıklı olacaktır. Ne var ki, bu durumlarda bile etkilenme söz konusudur. Merkezi planlamanın yürüyemeyeceğini sezmiş bir kişi, bu sezgisini piyasa karşıtı kampanyalara rağmen yıllarca korusa da, zamanla planlamanın kısıtlamalarını daha iyi anlama yeteneğini kaybedecektir. Dahası, katı bir bilgiye duyulan güvenin derecesi de değişebilir. Söz konusu katı bilgi kamusal söylemle çeliştiği oranda, kuşku uyandırma olasılığı da artar.

Özetlersek, kamusal söylemin çarpıtılması hem yumuşak hem de katı bilgiyi etkiler, ama bu etkilemeler değişik mekanizmalar aracılığıyla olur. Yumuşak bilgi kısa sürede değişebilir, çünkü hareketliliği yalnız açık kamuoyunun gidişatını saptamada karşılaşılan zorluklarla sınırlanır. Zaten, bu algılamanın önüne dikilen engeller, açık kamuoyunun çok değiştiği durumlarda önemini kaybeder. Yumuşak bilgiden farklı olarak, katı bilginin kamusal söylemin algılanan değişimlerine uyan bir rota izlemesi gerekmez. Politik bir program konusunda olumlu bilgi sahibi olan bir kişi, sırf açık kamuoyu başka bir seçeneği destekliyor diye, o programa duyduğu inancı kaybetmeyecektir. Öte yandan, benimsediği programa olan inancı sarsılabilir ve alternatifini reddetmesini haklı kılacak yeni gerekçeler bulmakta zorlanabilir.[5]

Katılık ile yumuşaklığın göreceli kavramlar olduğunu göz önünde tutarsak, vardığımız sonuçları biraz daha geliştirebiliriz. Konuşma özgürlüğünü kısıtlayan toplumsal baskılar her inancı etkileyebilir, ama bu baskıların etkisi ve inancın değişim hızı inancın katılığıyla ters orantılı olacaktır. Çok yumuşak saklı bilgi en hızlı ve en kapsamlı biçimde değişecek, çok katı saklı bilgi ise en büyük dayanıklılığı gösterecektir. Ancak anlatımcı kısıtlamaların net etkisi, saklı bilgiyi, dile getirilmesi tehlikeli olan görüşlerden zamanla arındırmaktır. Başka bir deyişle, anlatımcı kısıtlamalar sonuç olarak düşünülemezin etkisini azaltır.

Bilişsel Uyuşmazlığın Azalması

Yukarıdaki sav, saklı bilginin değişimini kişisel dürtülere bağlamıyor. İnançlar, bireyler bunları değiştirmeye karar verdikleri için değil, kamusal bilgi hazinesindeki dönüşümler sonucunda terk edilirler. Bu dürtüsüz uyarlama mekanizması, Leon Festinger'in "bilişsel uyuşmazlık"[6] (*cognitive dissonance*) olgusunu incelediği klasik çalışmasında önerilen dürtü ile karşılaştırılabilir. Festinger'in temel savı insanların bilişsel tutarlılığa ulaşmayı amaçladıklarıdır. Belirli bir konuda tutarsız tutumlar benimseyen kişi, bilişsel uyuşmazlık göstermektedir. Uyuşmaz-

lık rahatsız edici olduğundan, kişi onu azaltmaya çabalar, ayrıca da onu doğurabilecek durumlardan kaçınır. Başka deyişle, inançlarını bilinçli şekilde ayarlayarak, yarattıkları gerilimleri en düşük düzeyde tutmaya çalışır.

Tercih çarpıtması kişisel tutarsızlığın bir biçimi olduğundan, Festinger insanların bu tutarsızlığın yol açtığı uyuşmazlığın üstesinden gelmek için gösterdikleri çaba konusuna özellikle eğilir. Festinger'in yaptığı deneylere göre, kişi büyük bir ödül kazanmak ya da sert bir cezadan kurtulmak amacıyla toplumsal baskılara boyun eğdiği zaman, saklı tercihi değişmemekte ya da çok az değişmektedir. Ama bu gibi teşvikler onun rızasını ancak sağladığında, saklı tercihi büyük bir dönüşüme uğramaktadır. Festinger'in kendi yorumu şöyle: Kişinin iç ve dış benlikleri arasındaki çelişkinin yarattığı uyuşmazlığın boyutu, onun dış isteklere uyum sağlamasına yönelik teşvikleri ile ters orantılı olarak değişir.[7] Bir İranlı hapsedilme korkusuyla ülkesindeki İslamî düzeni savunmuşsa, bu boyun eğişini büyük zorluklardan kaçınmak için ödediği küçük bir bedel olarak değerlendirebilir. Buna karşılık, amacı dostlarının onayını kazanmak idiyse, davranışını haklı gösterecek tatminkâr bir neden bulmakta zorlanacaktır. Peki, samimi davranmış olsaydı, dostları da kaş çatmaktan başka bir tepki göstermeseydi, sonuç değişir miydi? Hissettiği uyuşmazlık bir önceki duruma göre daha fazla olurdu. Festinger'in mantığına göre, bu nedenle de saklı tercihini seçtiği açık tercihe uydurmak yolunda daha çok çaba gösterirdi.

Bu örneği bir de kendi kuramımızın ışığında ele alalım. Örnekteki İranlı İslamî düzeni ancak sert bir tehdit altında destekliyorsa, bunun olası nedeni söz konusu kişinin laik bir düzeni yeğlemesidir. Bu durumda, inanç kalıcılığı kişinin inançlarını kamusal söylemin İslamî düzeni destekleyen savlarından koruyacak, dolayısıyla da saklı ve açık tercihleri arasındaki uyumsuzluk sürebilecektir. Öte yandan, örneğimizdeki İranlı hafif bir baskıya boyun eğiyorsa, bunun nedeni ya çekincelerinin önemsiz olması ya da yüzeysel bilgilere dayanmasıdır. Her iki durumda da, yeni düşüncelere direnci zayıf olacaktır. Burada önemli olan nokta, tutum değişimine ilişkin farklılıkların,

dürtü farklılıklarını değil de bilişsel direnç farklılıklarını yansıtmasıdır.

Festinger'in bir başka bulgusu ise, insanların bilişsel uyuşmazlıklarını azaltıcı bilgi peşinde koşarken bu uyuşmazlıklarını arttırabilecek bilgi edinmekten kaçındıklarıdır.[8] Festinger'e göre, bu süreç sonucunda uyuşmazlıkta gözlenen düşüş kasıtlıdır. Bu yorumdan yola çıkarsak, İslamî düzeni onaylar gibi görünen İranlı, resmi propagandaya özel bir ilgi gösterdiği gibi, rejim karşıtı yabancı yayınları dinlemekten kaçınacaktır. Böylesine seçici bilgilenme yoluyla da kendi beynini yıkamış olacak, sonuçta da saklı tercihini açık tercihiyle uzlaştıracaktır.

Bu duruma da başka bir açıklama getirilebilir: İslamî düzeni desteklediğinin düşünülmesini isteyen kişi, inandırıcı olmak için seçmiş olduğu konumu uygun bir mantıkla desteklemek gerektiğini bilir. Resmi propaganda, yabancı yayınların tersine, bu açıdan yararlı sav ve sloganlarla doludur. Dolayısıyla, kendisini bilinçli olarak resmi propagandaya açık tutarak, kişi toplum önündeki görüntüsünü denetleme yeteneğini pekiştirmiş olur. Seçici bilgilenmenin ek bir yararı ise, insanın yatkınlıkları konusunda temkinli iletilerde bulunmasıdır. Ülkesindeki İslamî düzeni desteklediği izlenimini veren bir İranlı, Tahran Radyosu yerine Amerika'nın Sesi'ni dinlediği göze çarparsa, ikiyüzlülükle suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Halbuki, yanında başkaları varken Tahran Radyosu'nu dinleyerek, açık tercihinin inanılırlığını arttıracaktır.

Kısacası, burada getirdiğimiz açıklamaya göre, seçici bilgilenme iç huzur arayışını değil de dış huzur arayışını yansıtır. Kişinin bu seçicilikle güttüğü amaç, kendisi yerine *başkalarını* açık tercihine inandırmaktır. Öyleyse, sözü edilen seçicilik de bir çeşit tercih çarpıtmasıdır.

Bir görüngünün iki açıklaması olması, bunlardan birinin yanlış olmasını gerektirmez. Burada geliştirdiğimiz açıklamayla Festinger'in açıklamasının birbirlerini tamamen dışlaması mümkündür. Bir İranlı, hükümet yanlısı propaganda yayınlarını hem içini rahatlatacak bilgiler edinmek için hem de toplumunda kabul gören bir tutum sergilemek için dinleyebilir. Ama buradaki açıklamamız doğru ise, başkalarının yanında Tahran

Radyosu'nu dinleyen kişi, fırsat buldukça gizlice Amerika'nın Sesi'ne kulak verecektir. Oysa Festinger haklı ise, bu olmayacaktır, çünkü böyle bir durum Tahran Radyosu'nu dinlemenin anlamını ortadan kaldırır.

Bilişsel uyuşmazlık kuramının, insan kafasında birbiriyle çelişen görüşlerin süresiz olarak birlikte yaşayabileceği yolundaki basit gerçeklikle ters düştüğünü de ekleyelim. Daha önce belirtildiği gibi, mutluluğumuzu etkileyen bütün değişkenleri ve ilişkileri kapsamlı bir model içinde toplamak olanağına sahip değiliz. Gerçekliği birbirinden ayrı birçok modele bölmek zorundayız. Festinger'in kuramsal çerçevesinde bu durum bir muamma yaratıyor: Şayet çelişkili düşüncelere sahip olmak bizi rahatsız ediyorsa, tutarsızlıklarımızın yalnızca *bazılarını* azaltabilmemiz nasıl açıklanabilir?

Bu sorunun olası bir yanıtı şudur. Bir insanın inançları, kendi kişisel çabaları sonucunda değil, kendisinin de bir parçası olduğu *toplumsal bir süreç* aracılığıyla değişir. Kamusal söylem iki konuyu birbiriyle ilintisiz olarak ele alıyorsa, kişi konular arasındaki tüm bağıntıları keşfedemeyeceğinden, kendisi de genelde öyle yapacaktır. Üstelik, varolan önemli bağıntıların farkına varmadan ve bundan rahatsızlık duymayarak bilgisizliğini sürdürebilecektir.

Çeşitli bağlamlarda bireylerin olaylar, sonuçlar ve görüngüler arasında kurduğu bağlantılar büyük ölçüde kamusal söylem tarafından belirlenir. Kamusal söylem kendi içinde tutarsız olsa bile, bir yandan kutsal bir kitabın harfi harfine doğru olduğunu savunurken, diğer yandan da modern biyolojinin açıklayıcı gücünü yüceltmesi örneğinde görüldüğü gibi, insanlar çelişkinin farkına bile varamayabilirler. Ancak herhangi bir tutarsızlık kamunun dikkatini çektiğinde birçok kişi durumu anlayacaktır.

Düşünülemezden Düşünülmeyene

Bu noktaya kadar, toplumsal baskıların düşüncelerin dile getirilmesini engelleyebileceğini ve onların geçerliliğine göl-

ge düşürebileceğini, ama kimileri öze ilişkin nedenlerle onlara bağlı kaldıkça bütünüyle ortadan kaldırılamayacaklarını göstermiş olduk. Bu savdan çıkan bir sonuç, toplumun bileşimi değişmedikçe, bu fikirlerin hiçbir zaman yok olmayacağıdır. Gerçekte, toplumun bileşimi doğumlar ve ölümler yoluyla değişir. Öyleyse, şimdi de kamusal söylemin çarpıtılmasının, nüfusun tümüyle yenilenmesine olanak tanıyacak kadar uzun dönemler boyunca kişilerin düşüncelerini nasıl etkileyeceğini inceleyelim. Bu inceleme, yukarıda sunulan *kuşaklariçi bireysel dönüşüm mekanizmasını* tamamlayacak bir *kuşaklararası ideolojik dönüşüm mekanizmasını* ana çizgileriyle belirlememizi gerektiriyor.

İnsanlar öldüklerinde, kamusal söylemle çelişen görüşleri de dahil olmak üzere, saklı bilgilerini beraberlerinde götürürler. Genleri gibi, dile getirdikleri düşünceler de kendi çocuklarında varlıklarını sürdürür; oysa açıklamadıkları inançlar kaybolup gidebilir. Ölen kişinin evlatları, kendi dünya görüşlerini deneyim, deney, araştırma ve çeşitli toplumsal kanıt yollarıyla oluştururlar. Toplumsal kanıtın devreye girdiği durumlarda, eski kuşağın yaşam süresi boyunca geçerliliğini korumuş tabular, yeni kuşağın dünya görüşlerini etkileyecektir. Her kuşağın bir sonraki kuşağın bilgisini biçimlendirmeye katkıda bulunduğu görüşü kuşkusuz yeni değildir. Sıradaki savın önemi, anlatım özgürlüğüne getirilen toplumsal kısıtlamaların, kuşaklararası bilgi aktarımının içeriğini belirleyen önemli bir etken olduğu vurgulamasında yatıyor.

Açık kamuoyunun bölünmüş ve bölünmemiş olduğu konuları sırayla ele almak yararlı olacaktır. Kamuoyunun bölünmüş olduğu durumlarda, kamusal söylem anlamlı tartışmalar sunar. Dolayısıyla, gençler çözümlenmemiş bir sorunun varlığını hissederler. Kimileri mutluluklarını etkileyebilir düşüncesiyle, kimileri de meraktan konuyla ilgilenir. Çıkış noktaları ne olursa olsun, genç kuşağın üyeleri duydukları yorumları kendi deneyimleri ışığında sınayacaklardır. Bunların bir bölümü düşüncelerini kamusal söylemin merkezinden uzaklaştıran deneyimler geçirebilir, işsiz kalan Amerikalı bir işçinin sosyalizmin erdemlerini keşfetmesi örneğinde olduğu gibi. Anlaşmazlıklara kafa yoran diğerleri ise, baskın görüşü destekleyen deneyimler yaşayacaklardır.

Demek ki, yerleşik tüm görüşler konusunda bilgi sahibi olan bir topluluğun üyeleri, düşüncelerinde büyük çeşitlilik sergileyebilir. Ancak bölünmüş bir kamusal söylemin genç zihinler üstünde etki yaratmadığı söylenemez. Gençlere aşılanan düşünceler, onların daha sonraki deneyimlerini nasıl yorumlayacaklarını etkileyecek, bu düşünceler de büyük olasılıkla toplum içinde en çok kabul gören düşünceler olacaktır. Dolayısıyla, kamusal söylem gençlerin düşüncelerini biçimlendiren tek etken olmasa bile, oynadığı rol oldukça önemlidir. Kamusal söylemin belirli bir toplumsal seçeneği desteklediği ölçüde, gençlerin geliştirdiği fikirler bu yanlılığı yansıtacaktır. Onların yaşam deneyimleri şüphesiz bu yanlılığı dengeleyecek karşı tepkiler yaratabilir. Ama bu tepkiler yeterince güçlü değilse, gençlerin düşünceleri genellikle büyüklerinin döneminde egemen olan fikirleri yansıtacaktır. Ne olursa olsun, genç kuşağın bütün üyelerinin her tartışmalı konuya kafa yormayacağı ortadadır. Kimileri konuyla fazla ilgilenmeyerek toplumsal kanıta yönelecektir. Kendi düşüncelerini üretmeyen bu gençler, kamusal söyleme egemen olan görüşleri içselleştirme eğilimi göstereceklerdir.

Bir kuşağın kamusal söylemi, bölünmüş olduğunda bile bir sonraki kuşağın saklı bilgisi, dolayısıyla da saklı tercihleri üzerinde iz bırakır. Gençler ister toplumsal kanıta, ister yaygın savların içeriğine bel bağlasınlar, bazıları azınlıkta kalan düşüncelerden etkilense bile, hepsi kamusal söylemin etkisinde kalacaktır. Genç bir kuşağın dünya görüşünü biçimlendiren söylemin, eski kuşağın gerçek inançlarını yansıtmayabileceğini göz önünde tutmak gerekir.

Şimdi de, kamuoyunun bölünmemiş olduğu uç durumu ele alalım. Eski kuşak belirli bir toplumsal seçeneğin sağlayacağı avantajlar konusunda, saklı görüşleri çeşitlilik göstermesine rağmen, açık olarak anlaşmış olsun. Bu durumda, kamusal söylem belirli bir toplumsal seçeneği doğrulamaya yönelik, açıkça karşı çıkılmayan gerekçelerden oluşacaktır. Genç kuşağın üyeleri, her olası soruna ciddi bir biçimde eğilecek donanıma sahip değildir. Bilişsel kısıtlamaları yüzünden, seçerek düşünmeleri ve birçok konuda özellikle toplumsal kanıtlara güvenmeleri gerekir. Nitekim, geçmişte anlaşmazlık yaratmamış olan konula-

rı genellikle çözümlenmiş sayarak zihinsel güçlerini öncelikle tartışmalı gözüken sorunlara saklayacaklardır. Sonuç olarak da, geçmişin birçok sorunu sorun olmaktan çıkacaktır. Anne ve babalarının tartışma konusu saydıkları sorunları gençler görmeyecek, bu sorunlara getirilmiş çözümleri de tümüyle doğrulanmış sayacaklardır.

Kişisel deneyimin seçenekler arasından seçim yapmaya yardımcı olmadığı durumlarda bu tür bir sonuçla karşılaşma olasılığı yüksek olacaktır. Tartışılmayan bir tıbbi uygulama yasağı genellikle bilim adamı olmayanları ilgilendirmez. Tıp araştırmacıları bile söz konusu yasağın faydalarını sorgulamaktan kaçınarak dikkatlerini başka sorunlara çevirebilir. Buna karşılık, kişisel deneyimin güvenilir göstergeler sağladığı durumlarda, genç bir kuşak önceki kuşakların reddedip kamusal söylemden çıkardığı seçenekleri zorlanmadan yeniden keşfedebilir. Açık havada yaşamayı savunan bir toplumun gençleri, korunağın yararlarını çabucak bulacaktır.

Bir kuşağın düşünülemezi, otomatik olarak bir sonraki kuşağın düşünülmeyenleri arasına girmez. İnsanlar toplumsal seçenekleri yeniden keşfetme ve yaygın biçimde kabul edilen savların yanlışlarını bulma yetisine sahiptirler. Bununla birlikte, bilişsel kısıtlamalar kişilerin dikkatini tartışılmayan konulardan uzaklaştırır. Dolayısıyla ifade edilmeyen fikirlerin sonraki kuşakların dünya görüşüne girme olasılığı, ifade edilenlere göre daha azdır.

Burada ana çizgileri verilen, düşünülemezi düşünülmeyenler alanına aktaran kuşaklararası süreç, toplumsal sürekliliğin güçlü bir kaynağı olabilir. Bu süreç, insanların değişiklik yapılmasını doğrulayacak gerekçeler konusundaki bilgisini giderek zayıflatarak saklı reformculuğun azalmasına yol açabilir. Sözü edilen dönüşüm, propagandadan yararlanmakla birlikte, planlanmadan da gerçekleşebilir. Bir topluluk, yalnızca statükoya ilişkin çekincelerini saklı tutarak, ardıllarının reform yanlısı fikirlerden habersiz kalmasına yol açabilir. Demek ki, insanlar karşıt görüş bildirmeye çekindikleri için süreklilik kazanan statüko, zamanla alternatifleri artık bilinmediğinden varlığını sürdürebilecektir.

Michael Polanyi üstü örtük varsayımlar oluşturan fikirlerin toplumsal gücü konusunda şöyle diyor: "Kuşaklararası bilgi aktarımı büyük ölçüde örtük bir süreç yoluyla gerçekleşir."[9] Ona göre, bir kuşak kendisine sunulan bilgilerin tümünü sınayamayacağından, ister istemez çoğunu olduğu gibi kabullenir. Örtük düşüncenin *önemi*, tercih çarpıtmasından kaynaklanmaz. Ataları samimiyetten ödün vermemiş olan bir kuşak bile çoğu bilgiyi sorgulamadan kabul edecektir. Ne var ki, örtük düşüncenin *sınırları* tercih çarpıtmasına bağlıdır. Eksiklikleri bilinen toplumsal kurumların açıkça eleştirilmesi bittiğinde, bu kurumlara atfedilen yararların abartılmış olabileceği bile kimsenin aklından geçmeyecektir.

Davranış araştırmaları, gençlerin düşüncelerinden çok düşündükleri konuların belirlenmesinde toplumun etkili olduğunu gösteriyor. Toplum; aile, işyeri ve kitle iletişim araçlarıyla gençlerin düşünülen ve düşünülmeyen arasındaki sınırları saptamalarında merkezi bir rol oynamakta, ama gençlerin önemle ele aldıkları sorunlara ilişkin fikirlerini sıkıca denetleyememektedir.[10] Konuyla ilgili bilişsel araştırmalar, gençlerin üzerinde düşündükleri sorunlara, kısmen mevcut fikirleri yeniden biçimlendirerek, kısmen de bu fikirleri kişisel deneyimleri ışığında değerlendirerek, yeni bakış açıları getirdiğini gösteriyor.[11] Gençlerin düşüncelerini kendi başlarına geliştirdikleri söylenemez. Buradaki savımız, sadece gençlerin vârisi oldukları düşünce kalıplarının bazılarından kurtulabildikleridir.

Çok önemli düşüncelerin hiçbir zaman kamusal söylemden çıkıp kaybolmadığı ve olağanüstü cesaret ve düşgücüne sahip kişilerin her zaman kendilerine zarar getirmeyecek dinleyiciler bulabileceği akla gelebilir. Kamudan gizlenen düşüncelerin küçük gruplarca sonsuza dek yaşatılabileceği bir gerçektir. Ne var ki, bu durum genel savımızı çürütmez. Gizlilik içinde tutulan bir konuyu derinlemesine anlamak çok zordur. Düşünceler açıkça dile getirildikleri ve yaygın biçimde tartışıldıkları ölçüde kesinlik ve berraklık kazanırlar.

Bir diğer olası itiraz da, düşünülemez görüşlerin kitaplar ve başka kalıcı kayıtlarda yaşayabileceği ve ileride yeniden keşfedilebileceği olabilir. Örneğin, uzun süredir sözü edilme-

yen bir fikir, bir toplumsal düşünce tarihçisinin dikkatini çekerek yeniden kamusal söyleme sokulabilir. Ancak, böyle bir durumun ortaya çıkma olasılığı çağdaş yayınlarda ve günlük konuşmalarda sürekli olarak ifade edilen bir fikre rastlama olasılığından daha düşüktür. Öyleyse, şu saptamamız geçerliliğini koruyor: Kamusal söylemden atılmış fikirlerin insan bilincinde varlığını sürdürmesi rahatça ifade edilebilenlere oranla daha zordur.

Kuşaklararası İdeolojik Uçurum

Oldukça sık rastlanan bir kuşaklararası tema, yaşlıların gençlerin düşüncelerini etkilediği ise, bir başkası da gençlerle yaşlıların olayları çok farklı açılardan değerlendirdiğidir. Gençler önlerindeki parlak geleceğe umutla bakarken, yaşlılar "nerede o eski güzel günler" diye geçmişi yadederler. Gençler yeni buluşları coşkuyla karşılarken, yaşlılar yeniliklere sırtlarını çevirip denemelere karşı koyarlar. Kısacası, genç ve yaşlı kuşaklar arasında *ideolojik* bir *uçurum* bulunmaktadır.

Sunduğumuz çerçeve içinde söz konusu uçurum şöyle yorumlanabilir: Açık kamuoyunun bölünmüş olduğu bir durumda, toplumun yeni üyeleri kendi başlarına düşünmeye başlayacak, bunlardan bazıları da alışılmışın dışında düşünceler üreteceklerdir. Geriye kalan gençler bu düşünceleri akla yatkın bulurken, yaşlılar önyargıları yüzünden yerleşmiş fikirlerinden kopmayacaklardır. Dolayısıyla da, iki kuşak zihinsel olarak birbirinden uzaklaşacaktır.

Belirli bir kuşaklararası uçurum, nüfus yenilenip eski inançlara bağlı kalanların oranı düştükçe kapanacaktır. Bu sürecin etkisiyle de saklı kamuoyu değişime uğrayacak ve büyük olasılıkla bu değişim açık kamuoyunun dönüşümünü körükleyecektir. İleride gösterileceği gibi, açık kamuoyunun dönüşümü bazı durumlarda ani sıçramalar içerir. Şimdilik, yeni düşünceler çoğunluk tarafından kabul gördükçe, onların da değişime karşı direnç kazanabileceğini söylemekle yetinelim. Bir kuşağın zorlukla benimsediği düşünceleri, daha sonraki

kuşaklar reddedilmesi güç düşünceler kategorisine sokabilir. Bu savımız doğal olarak yalnızca saklı tercihlerin katı bilgiye dayandığı durumlar için geçerlidir. Pek çok kişinin toplumsal kanıta güvendiği konularda, hem açık hem de saklı kamuoyu kısa bir sürede önemli dönüşümlere uğrayabilir. Saklı bilginin katılığı ölçüsünde, kişilerin yatkınlıklarında temel dönüşümlerin oluşması ise, nüfusun yenilenmesine bağlıdır.

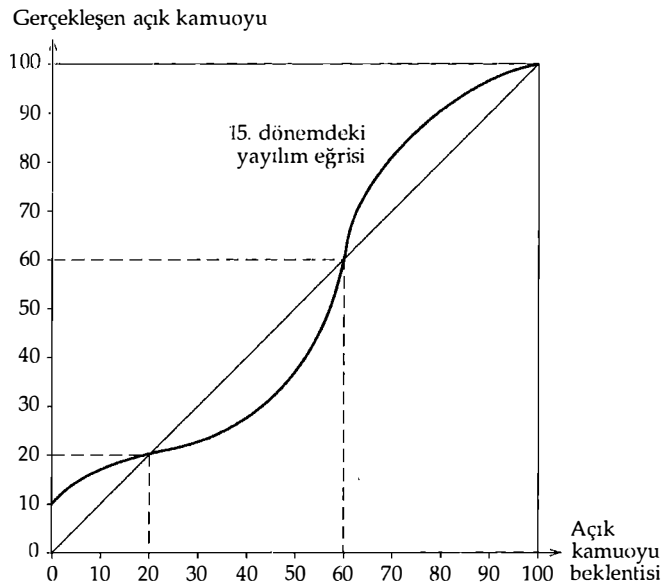
Bu mantık içinde nüfus yenilenmesinin bilimsel devrimlerin başlıca aracı olduğu söylenebilir. Bu da doğaldır, çünkü insan uğraşları arasında düşünceye en fazla ağırlık vereni bilimdir. Bilim tarihçisi Thomas Kuhn, bilimsel devrimlerin, disiplinlerinin eski paradigmalarına bağlılıkları daha zayıf olan yeni bilim adamı kuşaklarınca gerçekleştirildiğini öne sürer.[12] Bilimsel paradigma, herhangi bir bilimsel topluluğun sıradan bir araştırma yaparken doğru kabul ettiği gözlemler, kavramlar, teknikler ve çözülmüş problemler bütünüdür. Her bilim adamı, eğitimi sırasında bir paradigmayı içselleştirir; bu paradigmayı yeni sorunlara uygulamakta yetkinleştikçe de ona olan bağlılığı artar. Ne var ki, bilim adamları bir yandan da kendi paradigmalarının kısıtlamalarını fark etme ve yeni bir paradigmanın gücünü değerlendirme yetilerini yitirirler. Zihinleri henüz eski paradigma tarafından biçimlenmeden yeni paradigmayla tanışan ardılları ise, yeni paradigmanın üstünlüğünü tanımakta daha az zorlanır. Bu kişiler etkili konumlara geldikçe, bilim dünyası eski paradigmadan vazgeçerek yenisini benimseyecektir.

Kopernik'in evren kuramı günümüzde bir çocuk için bile anlam taşır. Ama bu kuram, gezegenlerin güneş yerine dünyanın çevresinde dolaştığına inandırılmış gökbilimcilere ters gelmişti. Bu nedenle, güneş-merkezli Kopernik kuramının gökbilime yerleşmesi kırk yıl sürdü. Bu kuram sonunda başarıya ulaşmışsa, bunun nedeni reddedilemeyecek yeni olgusal kanıtların bulunması değildi. Sözü edilen gökbilim devrimi, meslek yaşamlarının başında güneş-merkezli kuramı öğrenen ve inanılır bulan genç gökbilimcilerin, kilit konumlara yükselmesiyle tamamlandı.[13]

İdeolojik Dönüşüm ve Toplu Tutuculuğun Çözülmesi

Şimdi düşünülemezin düşünülmeyene dönüştüğü sürece geri dönelim. Daha önce değinildiği gibi, bir düşüncenin yok olmasının kısa vadedeki bir sonucu, ilgili saklı tercih dağılımlarının değişmesidir. Bu kaymalar toplumun ortaya koyduğu toplu tutuculuğu nasıl etkiler ve siyasal istikrar açısından ne anlam taşır?

Bu soruları yanıtlamak için, son olarak 6. bölümde ele aldığımız biçimsel modele dönmemiz gerekir. İnsanlar açık yüreklilikten yarar sağladıklarından saklı tercihlerindeki değişiklikler, açık tercih seçeneklerinin avantaj ve dezavantajlarını da etkiler. Kişinin 0 seçeneğini desteklemekle 100 seçeneğini desteklemek arasında kayıtsız kaldığı açık kamuoyu beklentisinin, o kişinin politik eşiği olduğunu anımsayalım. Bu eşik saklı tercihle ters orantılı olarak değişir.[14] Şekil 6.1'in bir bölümünü Şekil 11.1'de tekrar veriyoruz; buradaki röprodüksiyonun özel-

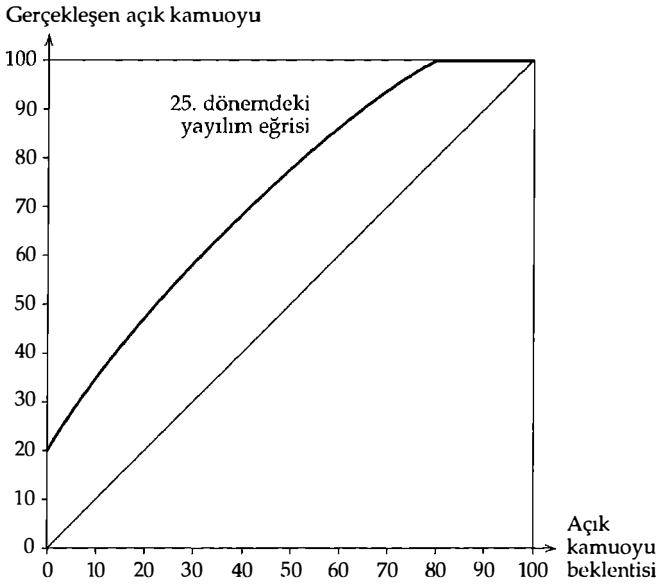
ŞEKİL 11.1 15. dönemdeki dengeler. Değeri 60'ın altında kalan tüm beklentiler açık kamuoyunu 20 değerine sürükler; 60'ın üstündekiler ise kamuoyunu 100 değerine sürükler.

liği, yayılım eğrisinin bireylerin eşiklerindeki değişiklikleri de hesaba katmak amacıyla, zaman boyutunu da içermesidir. Sıfır seçeneği lehindeki düşünceler zayıflayıp bireysel eşikleri düşürdüğünde, yayılım eğrisi yukarı doğru kayacak, bu da büyük olasılıkla bütün dengeleri değiştirecektir.

Bu gözlem bizi bir ikilemle karşı karşıya bırakır. Yerleşik bir denge, insanların uyum sağlama sürecine karşı dirençsizse, bu kavramın anlamlı ve yararlı olduğunda ısrar edebilir miyiz? Bu sorunun yanıtı kesinlikle evettir. Her şeyden önce, saklı tercihlerin sürekli hareket halinde olması gerekmez. Belirli bir konuya ilişkin saklı tercihler uzun dönemler boyunca sabit kalabilir; insanların dikkatlerini başka konulara çevirmeleri bu sonucu doğurmaya yetecektir. İkinci olarak, saklı tercihlerin hareket ettiği durumlarda bile, açık tercihler, dolayısıyla da açık kamuoyu değişmeyebilir. Son olarak da, herhangi bir anda belirlenmiş oldukları için, mevcut saklı tercihlere bağlı dengelerden söz edilebilir.

Şekil 11.1'e bakıldığında, 15. dönemde iki ayrı kararlı denge olduğu görülmektedir. Önce daha basit durumu ele alarak, açık kamuoyunun 100 seçeneğinde dengeye ulaştığını, yani kamusal alanda herkesin 100 seçeneğini destekleyip 0 seçeneğini reddettiğini varsayalım. Kamusal söylem toplumun 100'ü seçmesi için pek çok gerekçe sunarken, 0'ın seçilmesi için hiçbir gerekçe sunmadığından, zaman içinde saklı kamuoyu 100 seçeneği lehine değişecektir. Bunun nedeni bir ölçüde bireylerin görüş değiştirmesi, bir ölçüde de nüfusun yenilenmesidir. Bu süreç boyunca yayılım eğrisi giderek yukarı doğru kayacaktır. Yirmibeşinci döneme gelindiğinde bu eğrinin Şekil 11.2'de görülen biçimi almış olduğunu farzedelim.

Açık kamuoyu 15. dönemle 25. dönem arasında 100 noktasında kalmış ve 100'den başka denge kalmamıştır. Bu durumda, açık kamuoyunun sürekliliği yakın tarihin çekiciliğine artık hiçbir biçimde bağlı değildir. İnsanlar açık kamuoyunun yakın geçmişteki konumunu unutsalar, daha sonraki seçimleri, kaçınılmaz olarak, önceden varolan dengenin yeniden kurulmasını sağlayacaktır. Buna karşılık, 15. dönemde tarih, kamuoyunun sürekliliğine katkıda bulunmaktaydı. Kamuoyunun bir dönem

ŞEKİL 11.2 25. dönemdeki dengeler. Yayılım eğrisi yukarı doğru kaymış, 100 değeri ise tek denge noktası olarak kalmıştır. Artık başka bir seçenek kalmadığından, geçmiş 100 değerinin sürmesini sağlayan bir etken olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

önceki konumunu kimse bilmeseydi, 60'ın altında kalan herhangi bir beklenti açık kamuoyunu 20'ye sürükleyecekti.

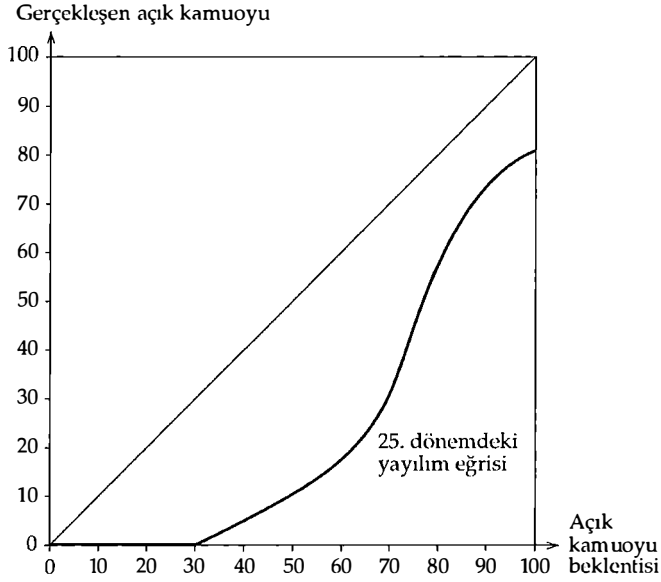
Altıncı bölümde statükonun korunmasında tarihin rolünü tespit etmeye çalışırken, toplu tutuculuk ölçütünden yararlanmış, burada Şekil 11.1 olarak tekrar sunulan çizelgede, 100 seçeneğinin sürekliliğinde toplu tutuculuk payının artı olduğunu görmüştük. Şekil 11.2'de saptanan kayma, toplu tutuculuk derecesini 0'a indirmiştir.[15] Bu düşüş, kurulmuş dengenin rakipsiz olduğu durumlarda, dengenin kaçınılmaz olarak tüm beklenti ayarlamalarının nihai hedefi olduğunu yansıtır. Tek dengenin varolduğu bir durumda, tarih açık kamuoyunu etkileyemez.

Yüzeyde, 15. ve 25. dönemler arasında hiçbir şey değişmemiş, kurulmuş görüşbirliği bozulmamıştır. Ancak, yüzeyin altına inildiğinde, egemen görüşbirliğinin 15. döneme oranla 25. dönemde daha fazla saklı destek aldığı görülür. Saklı kamuoyu açık ka-

muoyuna yakınlaşmış, dolayısıyla da statükonun içsel gerilimi azalmıştır. Bir zamanlar yerleşik açık görüşbirliğine bir alternatif oluşturan Şekil 11.1'deki seçilmemiş kararlı denge yok olmuş ve statüko da beklenti değişimlerine karşı bağışıklık kazanmıştır.

Walter Bagehot, kullanılan bir nesnenin güçlendiğini, kullanılmayanın ise zayıfladığını yazar.[16] Bagehot'un özdeyişi, ele aldığımız örneğe uymaktadır. Onbeşinci dönemdeki iki kararlı dengeden 100 seçeneği, yani "kullanılan" denge bozulmaya karşı giderek bağışıklık kazanırken, "kullanılmayan" denge zamanla ortadan kalkmaktadır. Ne var ki, Bagehot'un özdeyişi genel bir ilkeyi ifade etmiyor. Onbeşinci dönemde seçilen denge 100 yerine 20 olsaydı, varolan bütün dengeler zamanla yok olabilecekti.

Bu sonuç, 20 seçeneğindeki dengenin saklı tercihleri yeterli güçle 0 seçeneğine doğru itmesi ve dolayısıyla yayılım eğrisinin Şekil 11.3'te görüldüğü gibi aşağı çekilmesiyle gerçekleşe-

ŞEKİL 11.3 25. dönemdeki dengeler. Yayılım eğrisi aşağı doğru kaymış, daha önce varolan tüm dengeleri bozmuştur. Artık 0 noktasında bulunan tek bir denge vardır. Dolayısıyla geçmiş açık kamuoyunun istikrarını besleyen etken olmaktan çıkmıştır.

cekti. Değinilen şekil, 20 noktasında yer alan içsel dengenin, 0 noktasında bir köşesel dengeye yer verdiğini ve daha önce varolan bütün dengelerin ortadan kalktığını gösteriyor. Bir önceki örnekte olduğu gibi, yeni denge beklentilerdeki dalgalanmalara karşı bağışık olup, sürekliliği açık kamuoyunun geçmişine dayanmaz.

İyi ama saklı tercihlerin 20 yerine 0 noktasına çekilmesinin nedeni ne olabilir? Açık kamuoyu 20'deyken 0 seçeneğini destekleyenlerin sayısı, 100 seçeneğini destekleyenlerin dört katıdır. Bu nedenle insanlar 0 seçeneğinin gerekçelerini dört kat daha sık duyarlar. Toplumsal kanıta dayandıkları ölçüde, saklı tercihleri 0 seçeneğine doğru çekilecektir.

Öte yandan, katı bilginin söz konusu olduğu durumlarda, bölünmüş bir açık kamuoyu kendisini koruyabilir. Bunun nedeni, seçici algılamanın, insanların dikkatini varolan eğilimlerini güçlendiren savlar üzerinde yoğunlaştırmasıdır. 0'ı desteklemeye yatkın olan kişiler bu seçeneğin üstünlüğüne daha çok, 100 seçeneğini desteklemeye yatkın olanlarsa daha az inanacaklardır. Bu durumda, saklı tercihler giderek kutuplaşacak, bu da büyük olasılıkla 20 noktasındaki içsel dengenin kalıcılığını sağlayacaktır. Demek ki, Bagehot'un özdeyişi bazı koşullarda bir içsel denge için de geçerli olabilmektedir.

Belirli bir eğilimi, yönelimi ya da sonucu güçlendiren ayarlamalar için kullanılan genel isim, *pozitif geri besleme*dir (*positive feedback*).[17] İçinde bulunduğumuz bağlamda, pozitif geri beslemenin aracı saklı tercihlerdeki ayarlamalardır. Bu ayarlamalar kurulmuş dengeyi güçlendirebileceği gibi, onun yerine daha aşırı bir seçeneğin geçmesine yol açabilir. Her iki durumda da, sözü edilen ayarlamalar toplumsal verimlilik (*social efficiency*) açısından uzun vadeli etkiler yaratır. Verimsiz bir toplumsal seçim, bu seçimi açık kamuoyu yeterince uzun süre desteklerse verimlilik kazanacaktır.

Uygulamaya konulduğunda son derece verimsiz olan, yani kendisine saklı olarak karşı çıkanlara samimi destekçilerine getirdiği yarardan daha fazla zarar getiren bir kural düşünelim. Bu kural yürürlükte kalırsa, saklı muhalifleri dahi zamanla avantajlarını keşfetmeye başlayabilirler. Herhangi bir gözlemci,

bu kuralı kamu gündemine girdiği andan başlayarak, açık görüşbirliğinin sağlanması, kuralın uygulamaya konması ve saklı görüşbirliğinin oluşması dahil, tüm dinamik süreci izleyip, söz konusu kuralın verimli bir sonuç yarattığı sonucuna varabilir. Ne var ki, bu kuralın verimliliğini arttıran pozitif geri besleme yıllarca sürmüş, bu yüzden de algılanan net yararı her zaman pozitif olmamıştır.

"Varolan" ile "en iyi olanı" karıştırma yönündeki yaygın eğilim açısından önemli bir bulguyla karşı karşıya bulunmaktayız. Kayda değer bir başka bulgu da, eninde sonunda ulaşılan verimliliğin, önceden mevcut saklı çıkarların dikkatle dengelenmesinden kaynaklanması gerekmediğidir. Verimlilik, saklı kamuoyunu başlangıçta verimsiz olan bir seçime uyum sağlamaya iten ayarlamaların sonucu olarak ortaya çıkabilir.

Düşünülmeyen ve Toplumsal İstikrar

Tercih çarpıtmasının verimsiz bir seçimin süregelmesine yol açabileceğine daha önce değinmiştik. Bu bölümle de, tercih çarpıtmasının verimsizliği ortadan kaldıracak bilişsel ayarlamalar doğurabileceğini görmüş olduk. Her iki süreç de, birincisi reformcu hedeflerin önünü keserek, ikincisi de bu hedefleri düşünülmeyenler alanına iterek, toplumsal istikrara katkıda bulunur. Tercih çarpıtması, değişimi engelleyen bir etken olarak, statükonun açık onay almasını bir yandan cezalandırma tehdidi, bir yandan da toplumsal onay ödülü yoluyla sağlar. Bilgiyi çarpıtan bir etken olarak ise, tercih çarpıtması statükonun saklı olarak onaylanmasını sağlar.

Bazı kuramlar bireylerin birbirlerinden bilgi edinme gereksinimlerinin domino dizileri yarattığını ileri sürer. Örneğin, Sushil Bikchandani, David Hirshleifer ve Ivo Welch, modaları ve görenekleri, insanların seçeneklerini inceleme zahmetinden kurtulmak için başkalarını taklit ettiklerinde ortaya çıkan "bilgi çağlayanları" aracılığıyla açıklarlar.[18] Öte yandan, söz konusu domino dizilerini sapkınlara getirilen yaptırımlara bağlayan kuramlar da vardır. George Akerlof toplumsal görenekleri, olu-

şan davranışsal düzenlilikleri çiğneyenlerin itibar kaybetmesine bağlıyor.[19] Burada geliştirmekte olduğumuz kuram, bu iki yaklaşımı bağdaştıran domino dizilerinin birbiriyle bağlantılı iki ayrı düzeyde, açık ve saklı biçimde oluşmasına olanak veriyor. Söz konusu bütünleştirme toplumsal dinamiklere yeni bakış açıları kazandırmaktadır. Bunlardan bazıları ilerideki kuramsal bölümlerde ortaya konulacaktır.

Ama önce bu bölümün savını 7., 8. ve 9. bölümlerde sunulan örnekler bağlamında, yani kast, komünizm ve pozitif ayırımcılık konularında sınayacağız. Ele alınan bu örneklerin her birinde, saklı kamuoyunun karşı çıktığı toplumsal düzenlemelerin kalıcı olmasında tercih çarpıtmasının önemli bir rol oynadığını gördük. Ancak, saklı değişkenlerin evrimini hesaba katmadık. Saptadığımız tercih çarpıtması örneklerinin saklı bilgi ve saklı kamuoyunu çarpıttığı yolunda kanıt var mı? Bu bölümde geliştirilen sav, konuyla ilgili başka kuramların açıklayamadığı hangi olgulara ışık tutuyor?

12
Kast Sisteminin Boyun Eğme Ahlakı

Hindu felsefesinin ana ilkelerinden biri karma öğretisidir. Bu öğretiye göre, kişinin edimleri, onun gelecekteki yaşamlarını ya da yeniden bedenlenmelerini etkiler. Kişi, toplumsal hiyerarşi içindeki yerini kabul ederek üzerine düşen görevleri sabırla yerine getirirse, bir sonraki yaşamında daha üst bir kasta yükselecek; buna karşılık, görevlerini yapmazsa daha alt bir kasta düşecektir. Bu inanç uyarınca, dokunulmazların itibarsız konumu, daha önceki yaşamlarında işledikleri günahların sonucudur. Bir dokunulmazın sonraki yaşamlarında daha yüksek bir konuma ulaşması, kozmik düzenin kurallarına uymasıyla mümkün olacaktır. Böylece, karma öğretisi "doğum kazası" kavramını, yani insanların toplumsal ayrıcalıkları ve eksikliklerinin kendi denetimleri dışında kalan etkenlerden kaynaklandığı görüşünü reddederek, kişinin doğuştaki konumunu geçmiş yaşamlarındaki davranışlarının hak edilmiş sonucu olarak değerlendirip meşru kılar.[1]

Sekizinci bölümde, kast sisteminin kalıcılığını, önemli ölçüde Hint toplumunun ayrıcalıksız kesimlerinin tercih çarpıtmasına bağlamıştık. Ancak, tartışmamızda tercih çarpıtmasının ideolojik sonuçlarına yer vermemiştik. Burada, tercih çarpıtmasının kast sistemini destekleyen düşüncelerin yayılışını ve bunların sergilediği kayda değer dayanıklılık üzerindeki etkilerini ele alacağız. Böylelikle bu bölümde 11. bölümde geliştirilen kuramın ilk uygulamasını göreceğiz. Amacımız kast sisteminin her ayrıntısını açıklamak değil. Sistemin temel ve en ilginç özelliklerini özlü ve tutarlı bir biçimde açıklamak niyetindeyiz.

Bilgi Çarpıtması ve Dokunulmazların Dünya Görüşü

Karma öğretisine ve bunun yanı sıra Hindu ideolojisinin temel savlarına kimsenin içtenlikle inanmadığı ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, Hintlilerin egemen grupları ayrıcalıklarını korumak için, ezilenler de başlarına bela gelmesin diye Hindu ideolojisini kabullenmiş görünürler. Ravindra Khare, dokunulmazların çoğunun *kendi istekleriyle* "cahil, kaba ve edilgen" göründüklerini öne sürer. Khare'nin aktardığı bir alıntıda bir dokunulmaz şöyle diyor: "Sizinle bilgi vermeden de konuşabilir, bilgi versem de görüşlerimi paylaşmayabilirim. İyi niyetli olduğunuzdan emin olana kadar size hem doğru, hem de yanlış bilgi verirnem mümkündür." Khare, dokunulmazların güvendikleri insanlara Hindistan'daki toplumsal düzene ilişkin kuşkularını dile getirdiklerini söylüyor.[2] Benzer biçimde, Joan Mencher dokunulmazların çoğunun toplumsal konumlarını dindışı gerekçelere dayandırdıklarını, ancak bu görüşlerini kendi toplulukları dışında açıklamayı tehlikeli bulduklarını gözlemlemektedir.[3] Mark Juergensmeyer'e göre, hiç değilse güvenli buldukları ortamlarda, dokunulmazlar toplumsal yetersizliklerini talihsizliğe yormakta, kimileri daha da ileri giderek toplumsal konumlarının gerçekte hiç alçalmadığını, kendilerinin kılık değiştirmiş brahmanlar olduğunu öne sürmektedirler.[4] M. N. Srinivas ise, toplum içerisinde sıkı sıkıya uyulan kimi kuralların evin mahremiyeti içinde düzenli olarak çiğnendiğine işaret ediyor. Vejetaryen kastlara bağlı ailelerin çöplerinde tavuk kemikleri bulunabilmektedir.[5]

Tercih çarpıtmasının kast sisteminin kalıcılığının temel nedeni olduğunu ileri sürmüş olduğumuza göre, yukarıdaki gözlemleri hafife alamayız. Ancak Hintlilerin toplum içindeki davranışlarıyla saklı düşünceleri arasında uyuşmazlıklar tespit etmek, Hindu ideolojisinin yalnızca bir aldatmaca olduğu anlamına gelmez. Hindu ideolojisinin bir bölümünü yadsıyıp kalanını benimsemek mümkündür. Kendisini kılık değiştirmiş bir brahman addeden dokunulmaz, yeniden bedenlenmeye, kalıtsal kirliliğe ve kast hiyerarşisine inanabilir. Gerçekten de, kişinin toplumsal hiyerarşide yükselmesi gerektiğine inanması

ile o hiyerarşiyi tümüyle yadsıması bambaşka şeylerdir. Zaten, kimi Hintlilerin kuşkuculuğu diğerlerinin gerçek inançlarını dışlamaz.

Hindistan'daki kamusal söylemin Hintlilerin kast konusundaki gerçek görüşlerini yansıtmadığını düşünen yazarların pek azı Hindu ideolojisinin aşağı kastların inanç ve algılarını hiçbir biçimde etkilemediğini söyleyecek kadar ileri gitmektedir. Khare, dokunulmazların kasta dayalı dünya görüşünü toptan reddetmediklerini kabul ediyor. Birçok Hintlinin kast sistemini toplumsal düzenin temel taşı olarak gördüğünü belirten Khare, bu durumu Hint kamusal söyleminde Hindu ideolojisinin egemenliğine bağlıyor.[6] Juergensmeyer de alt kastların üçte birinin, kişinin toplumsal konumunun önceki yaşamlarındaki davranışlarının sonucu olduğunu kabul ettiğine işaret eder.[7]

Diğer etnografilerle kimi özyaşamöyküleri ise, Hindu ideolojisinin etkisinin daha da yaygın olduğu izlenimini vermektedir. Bu yapıtlara göre, dokunulmazların çoğu en azından bir biçimde, yeniden bedenlenme aracılığıyla sınıflar arası geçişkenlik anlayışını ve kendi aşağı konumlarını belirleyen dinsel kirlilik kavramını kabul ediyor. Dokunulmazlar kendilerini bir lekelenmişlik oranına göre tanımlayarak Hindu hiyerarşisinin tabanını genel hiyerarşinin bir mikro-evrenine çevirmektedirler.[8] Bir 19. yüzyıl yazarı, iki dokunulmaz kast konusunda şunları söylüyor: "Bir Puleya kazara bir Pariar'a dokunsa lekelenmişlikten arınmak için çeşitli dinsel gereği yerine getirecek ve defalarca aptes alacaktır."[9] Aydınlatıcı bilgiler içeren bir özyaşamöyküsünün dokunulmaz yazarı Hazari'ye kulak verelim: "Pencap'ın dokunulmazlarını, Birleşik Vilayetler'deki kendi dokunulmazlarımızdan aşağı addediyoruz; onlarla evlenmez, hatta aynı kaptan içmeyiz."[10]

Dolayısıyla, Hindu ideolojisinin, dokunulmazların kendi yoksunluklarını doğal karşılamasına ve kendilerini aşağılayan düzeni desteklemesine katkıda bulunduğu yolunda kanıtlar vardır. Max Weber, Hindu ideolojisinin bir boyun eğme ahlakı olduğunu ve boyun eğenlerin kısıtlamalarını sineye çekmesini sağlayan bir kurallar bütünü olarak iş gördüğünü söylerken önemli bir gerçeğe parmak basmıştır.[11] Burada yine Hazari'ye

dönüyoruz: "Bizim yaşam felsefemiz, bizi Tanrı'nın yarattığı ve gereksinimlerimizi kendi isteğine bağlı olarak karşıladığı şeklindeydi. İyi veya kötü, başımıza gelenler Tanrı'nın iradesiydi. Kaderimizin başka birçok kişininkinden daha iyi olduğuna inandırılmıştık."[12]

Dokunulmazların kendilerinin aşağılanmasını kutsallaştıran bir ideolojinin kilit öğelerini benimsemelerini nasıl açıklayabiliriz? Yüzyıllar boyunca Hindistan'daki kamusal söylem kast-karşıtı görüşleri düşünülemez olarak değerlendirdi. Bu durum eşitlikçi düşüncelere sahip Hintlileri bilgi çarpıtmasına sevk ederek, Hindu ilkeleri konusundaki kuşkularını başkalarından gizlemelerine neden oldu. Sözü edilen koşullarda dünyaya gelen aşağı konumdaki kişilerin, kasta dayanmayan toplumsal düşünce ve ideallere ancak zorlukla aşinalık kazanabilecekleri ortadadır. Hint toplumunun düşünülemez kavramları kolaylıkla düşünülmeyenler kapsamında, yani bireylerinin kavrayış ve düşgüçlerinin dışında kalmış olmalıdır. Hintlilerin toplumsal kavram dağarcıkları kast kavramında odaklanmış olsa gerektir. Toplumun hiyerarşik kast düzenine alışan bireyler, kendi çevrelerini de hiyerarşik birimlere bölmeyi doğal bulmuş olacaklardı.

Kast Ahlakının Yayılması

Geliştirmekte olduğumuz sav, aşağı konumdaki Hintlilerin toplumdaki egemen ideolojiyi nasıl benimsediklerini göstermekte, ama bu ideolojinin egemenliğini nasıl kurduğunu açıklamamaktadır. Hindu inanç sisteminin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı tam olarak bilinmiyor. Bilinen, bu inançların çok eski bir devirde biçimlendiğidir. M.Ö. 1000 yılı dolaylarında yazılmış *Rig Veda*'dan başlayarak, eskiçağ metinlerinde Hint toplumunun kasta dayalı olarak ele alınışını bulmak mümkündür. Çok daha sonraları, M.S. 10. ile 13. yüzyıllar arasında yaşamış tarihçiler, "hiçbir kasta ya da loncaya bağlı olmayan" ve dokunulmaktan kaçınılan gruplardan söz ederler.[13] Onaltıncı yüzyılda da Portekizli tüccarlar, Hintlilerin kendilerini *castas*'lara

ayırdıklarını yazmışlardır.[14] Ne var ki, çok eski Hint kuşakların ne düşündüğüne ilişkin elimizde hiçbir belge bulunmamaktadır. Yalnız İngiliz egemenliğinin ilk yıllarında yapılmış etnografik araştırmalar biçiminde dolaylı kanıtlara sahibiz. Bu çalışmalar, Hint toplumunun her kesiminin Hinduizm ile özdeşleşmiş anlayışları benimsediğine işaret ediyor.[15]

Birkaç bin yıl geriye, kast sisteminin oluşum yıllarına gidelim. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu dönemde çeşitli gruplar kendilerine getirilen kısıtlamalara karşı koymaktaydı. Demek ki, görece eşitlikçi toplumsal sistemler başlangıçta halktan önemli destek görüyordu. Öyleyse, bireylerin açık kamuoyuna ilişkin beklentileri farklı olsaydı, Hint toplumu gerçekte izlediği yoldan köklü biçimde farklı bir evrim çizgisi izleyebilirdi. Başka türlü söylersek, eğer alternatif bir toplum düzeninin halkın desteğini kazandığı yönünde bir izlenim oluşsaydı, gelişmekte olan kast sisteminden vazgeçilebilirdi. Ne var ki, tarihin içinde kaybolmuş olaylar yüzünden, Hint toplumunun beklentileri kast sisteminin güçlenmesine yol açtı. Saklı muhalefet bir gecede ortadan kalkamayacağına göre, toplu tutuculuğun bir süre için kast sisteminin kalıcılığına önemli destek sağladığını çıkarsayabiliriz.

Zaman içinde ilerlersek, sisteme karşı sesini yükselten muhaliflerin, hatta yalnızca sistemin adaletini ve bilgeliğini sorgulayan bireylerin dahi kınandığını gözlemleriz. Cezalandırılma tehdidi muhaliflerin çoğunu, saklı tercih ve inançlarını gizlemeye sevk eder. Dolayısıyla, açık kamuoyu saptırılmış ve kamusal söylem budanmış olur. Yeni kuşak Hintliler, sistemin erdemleri konusunda pek çok şey duyarak, aleyhinde ise aşağı yukarı hiçbir şey öğrenmeden büyürler. Bu arada sistemin dayandığı mantık, kısmen kendi ayrıcalıklarını haklı göstermeye çalışan üst düzey Hintlilerin çabaları sonucu, giderek dallanıp budaklanır. Durmaksızın tekrarlanma yoluyla da, bu yeni görüşler geleneksel Hint anlayışının bir parçası haline gelir.

Diğer dinsel inançlar gibi, Hindu ideolojisinin kimi kilit öğeleri yumuşak bilgi, yani insan duyularının sınayamayacağı bilgi, oluşturur. Hiç kimse yeniden bedenlenmeye şahit olmamış, dinsel kirlilik de ampirik bir testle doğrulanmamıştır.

Hintli kuşaklar bütün bu anlayışları, kamusal söylemde tuttukları yeri dikkate alarak toplumsal kanıt aracılığıyla içselleştirmişlerdir.

Geçmişte yaşayan Hintli kuşaklar içinde özgür düşünceli kimseler de vardı şüphesiz. Bunların bazıları kozmik düzen konusundaki Hindu görüşünün geçerliliğinden kuşku duymuşlardır. Örneğin, karma öğretisini benimsemeyen insanlar mutlaka olmuştur. Bu kuşkucular, düşündüklerini açıkladıkları takdirde başlarına iş açılacağı endişesiyle sapkın görüşlerinin işaret ettiği yolda ilerlemekten kaçınmış olmalılar. En sorgulamacı olanlar, toplumsal eşitliğin hem mümkün hem de cazip olduğunu görmüş olsa gerek; ama herhalde, hakarete maruz kalmamak için düşüncelerini başkalarından gizlemek eğilimi içindeydiler. İşte bireylerin bu türden temkinli davranışları sayesinde kast sistemine ters düşen görüşlerin kamusal söyleme bulaşması engellenmiş olmalıdır. Bu sürecin amaçlanmamış bir yan ürünü, çoğu Hintlinin, miras aldıkları toplumsal düzenin arzulanırlığını aşikâr olarak görmesi olabilir.

Dokunulmazlık kavramının kast sistemi yerine oturduktan sonra ortaya çıktığı anlaşılıyor. *Rig Veda* dokunulmazlığa değinmemektedir. Dokunulmazlığa yapılan ilk gönderme, M.Ö. 2. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasında geliştirilmiş olan *Manu Yasaları*'nda bulunmaktadır. Ne var ki, bu anlayış Hindu ideolojisine eklemlenmiş, zamanla da sonradan ortaya çıktığı unutulup gitmiştir.[16] Yaşanan bu toplu bellek yitiminde eleştirel söylemin bastırılmasının başrolü oynamış olduğu akla yatkındır.

Zaman içindeki yolculuğumuzu sürdürelim. Sömürge döneminin başlangıcına vardığımızda, sistemi oldukça geniş bir çevrenin yürekten desteklediğini görüyoruz. Kimi dokunulmazlar korkudan, kimileri ise inandıkları için kast normlarına uymaktadır. İnananlar tapınaklardan uzak durmakta ve sularını kendilerine ayrılmış kuyulardan çekmekte, bu davranışları da doğal bulmaktadır. Kast ahlakını neden kabullendiklerini ve uzak atalarının meşru bulmadığı eşitsizlikleri haklı gösteren bir sisteme neden değer verdiklerini bilmelerinin yolu yoktur.

Sözü edilen cehaletin tercih çarpıtmasına eşlik eden kamusal söylemin saptırılmasının sonucu olduğu ileri sürülebilir. Alt dü-

zeydeki Hintlilerin bu saptırmada ve dolayısıyla Hindu ideolojisinin kendilerine aşılanmasında kilit bir rol oynadığı açıktır. Hindu ideolojisine itirazlarını açığa vurmayarak statükoyu güçlendirmiş ve yaşam koşullarını kabul edilemez olarak tanımlamalarına yarayacak bilgi ve fikirlerin geliştirilmesini baltalamışlardır.

Kast Sistemine İlişkin Kuramlar

Bu savın püf noktasını kavramak için, akademik yazındaki en popüler alternatiflerini gözden geçirmek yararlı olacaktır. Neoklasik ekonomide ırksal ayırımcılık genellikle insanda doğuştan varolan bir ayırımcılık zevkine bağlanır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ayırımcılık konusundaki etkili yapıtında Gary Becker, açık ırkçılığın sergilediği bölgesel farklılıkları, zevk farklılıklarına dayandırır.[17] Zevkler dışsal öğeler olduğundan, Becker'in kuramsal çerçevesi ayırımcılık yapma isteğinin neden bölgeden bölgeye düzenli olarak değiştiği sorusunu akla getirir. Soruyu kast sistemi bağlamında tekrarlamak gerekirse, deri işçileri neden Hindistan'da toplum dışı sayılarak, örneğin Mısır'da görece iyi bir toplumsal konuma sahiptir? Hintli deri işçileri neden sömürülmeyi "zevk" edinmişlerdir? Deri işçilerinin kastlara bölünmüş bir toplumda bu zevki taşımaları bir rastlantı mıdır? Zevkleri dış etkenlere bağlayan bir kuram bu gibi temel soruları yanıtlayamaz.

Louis Dumont metodolojik temeli bireysellik yerine kolektivizm olan başka bir kuram öneriyor. Becker'in bireyi bir monad olarak değerlendirmesine karşın, Dumont'un kuramında birey kendi kültürünün çaresiz bir tutsağıdır. Ancak, birincisi gibi ikinci kuram da insanın yatkınlıklarını verili kabul etmektedir. Dumont'a göre, Hint kültürü, bireyin kimliğini toplumun çıkarlarına göre öğüterek onu bir "toplumsallaşmış insana" dönüştürür.[18] Ama Dumont, Hintlilerin neden Hintli olmayanlardan daha çok toplumsallaşmış olduğunu açıklamıyor. Kültürel farklılıkların *açıklanmasına* gösterilen bu ilgisizlik, bu farklılıkları en ince ayrıntısına dek *betimleyen* modern antropologların çoğunca paylaşılır.[19]

Marksist eğilimli yazarlar kast sistemini genellikle Brahmanların ekonomik gücü ve ideolojik etkisine bağlarlar. Onlara göre, düşük konumdaki bir Hintli, Brahmanlar kendisini ekonomik açıdan zayıf bıraktıkları, kendi kutsallıkları ve yanılmazlıkları konusunda bir "mit" yarattıkları, son olarak da beynini karma öğretisiyle yıkadıkları için kast normlarına uyar.[20] Marksist yazarlar, Becker'in tersine, tercihlerin değişkenliğini kabul etmekte, Dumont'un tersine, gözlemlenen tercihleri açıklamaya çalışmaktadır. Ama tezlerinde temel bir eksiklik vardır, çünkü zorlama tek başına, insanların kendilerini baskı altında tutan bir düzeni kabul etmelerine neden olmaz. Zorlama yalnızca kuşkuları ve anlaşmazlıkları susturarak inanca önayak olur. Marksist tezin bir başka sakat yanı da mahrumiyet içindeki Hintlileri saf, çaresiz ve yalnızca efendilerinin amaçlarına hizmet eden bir ideolojinin edilgen alıcıları olarak resmetmesidir. Gerçekte, burada vurgulandığı gibi, yoksun konumdaki kişiler de kendilerini baskı altında tutan inançların biçimlenme ve yayılmasında önemli bir sorumluluk taşırlar.

Marksist tez, Marx'ın ekonomik açıdan egemen gruplara hizmet eden ideolojilerin kökeni konusundaki görüşleriyle çelişmektedir. Marx bu konuda derli toplu bir kuram geliştirmiş değilse de, yazılarındaki kimi bölümler ezilenlere bu tür ideolojileri *yaratma* dürtüsü ve yetisi atfettiğini gösteriyor. Söz konusu dürtünün kaynağı iç huzura kavuşma arzusudur. Kendi alın yazılarının kaçınılmazlığına ve adaletine arka çıkan kuramları biraraya getirerek, sömürülenler olasılığı gerçekle eşitlemekte, dolayısıyla da kendilerini yaşamlarını iyileştirme zahmetinden korumaktadır. Çağdaş deyişle söylersek, ezilenler bilişsel uyuşmazlıklarını azaltmaya çalışmaktadır. Ayrıcalıklılara yarayan inançlar yaratma yetisine gelince, bu da bilişsel bir yanılsamaya, kişinin kendi için doğru olanın üyesi bulunduğu grup için de doğru olduğuna inanma eğilimine dayanır. Bu yanılsama yoluyla, sömürülen birey toplumsal düzen karşısındaki güçsüzlüğünü bir bütün olarak bağlı olduğu sınıfa genel-ler.[21] Marx'a göre dokunulmazlar, kendilerini uyutan "afyonu" kendileri yetiştirirler. Marksist Hindistan uzmanlarına göre ise, bu afyon dokunulmazlara brahmanlarca aşılanır.

Burada sunduğumuz yorum, Marx'ın, mağdurların kendi beyinlerinin yıkanmasında etkin bir rol oynadıkları görüşünü paylaşmaktadır. Ama biz bu yıkamanın birbirinden kopuk bir seri bilişsel uyarlamalar yoluyla değil de, toplu bir sürecin sonucu olarak ortaya çıktığını öne sürüyoruz. Bizim tezimiz bu nedenle milyonlarca dokunulmazın çektiği sefaleti özünde *aynı* gerekçeye dayandırdığını açıklayabiliyor. Milyonlarca dokunulmazın birbirinden bağımsız olarak karma öğretisini icat etme olasılığı kuşkusuz son derece düşüktür. Sıkıntılarına ilişkin ortak bir anlayış geliştirmişlerse, bunun ana nedeni, toplumsal statükoyu destekleyecek biçimde tercih ve bilgi çarpıtmasına yönelmeleri için hep birlikte ortak teşvikler geliştirmeleri ve bu yoldan da birbirlerinin dünya görüşlerini biçimlendirmeleridir.

Ondokuzuncu yüzyıldan bu yana, kast kavramını Hintlilerin kafasından silmek için bir kampanya yürütülmektedir; bu bağlamda, 20. yüzyılın ortalarında düşük konumdaki Hintlilere karşı ayırımcılık yapmak yasaklandı. Sürdürülen bu savaşımın önderleri genellikle yukarı kastlardan ve yüksek eğitimli dokunulmazlar arasından çıkmıştır. Burada geliştirilen kuram açısından, bunda şaşılacak bir şey yoktur. Yabancı değerlerle ilk karşılaşan kişilerin Hindu ideolojisine ters düşen görüşleri ilk benimseyenler olmalarını doğal görmek gerekir. "Kast sorununun" Hindistan'ın siyasal gündemine neden 19. yüzyılda girdiğini anlamak da zor değildir. Hindistan'ın İngiliz yönetimine girmesiyle birlikte iletişim ve ulaşım maliyetlerinin önemli ölçüde düşmesi, giderek artan sayıda Hintliyi Avrupa'nın eşitlikçi öğretileriyle tanıştırdı. Sonuçta da, yeni fikirler Hint kamusal söylemine girdi. Karma ve dinsel kirlilik gibi kavramlar, öncesine oranla daha rahat tartışılmaya başlanarak, Hinduizmin eski inançlarının sorgulanması sağlandı.[22]

Hint yaşamında kast bağlantısını zayıflatmaya yönelik bir girişim olarak ortaya çıkan reform hareketi, Hint toplumunun en mağdur kesimlerini kalkındırmak amacını güden resmi bir kota sistemi yaratmıştır. Aşağı kastlardan yüzlercesine ayrıcalıklar tanınarak üyelerine eğitim ve iş bulmada öncelik veril-

miştir. Oluşturulan kotalar, yoksul kastların düşük konumlarını sürdürmeyi çıkarlarına uygun görmeye başlamasına neden olmuş, böylece yeni bir kast bilinci yaratmıştır. Elinizdeki kitap kast sisteminin geçirdiği bu dönüşümün ayrıntılı bir çözümlemesine girişmeyecek, fakat ileride Amerika Birleşik Devletleri'ndeki benzer bir dönüşümün öyküsü aktarıldıktan sonra bu konuya kısaca değinilecektir. Ama önce komünizm örneğine dönelim.

13
Komünizmin Kör Noktaları

Kast sistemine kıyasla komünizm yeni bir toplumsal kurum sayılır. Çünkü komünizmin tarihi binlerce yıl yerine onlarca yılla ölçülmektedir. Buna rağmen, komünizmin toplumsal düşünce kalıplarımızı derinden etkilediği ortadadır. Bu bölümde söz konusu ideolojik etkinin tercih çarpıtmasından kaynaklandığını savunacağız.

Yedinci bölümde, tercih çarpıtmasının Doğu Avrupa'daki komünist diktatörlüklerin ayakta kalmasında önemli bir rol oynadığını görmüştük. Ama tercih çarpıtmasının Doğu Avrupalıların düşünce kalıplarını nasıl etkilediğine henüz değinmedik. Şimdi bu konuyu ele alarak tercih çarpıtmasının komünist yönetimindeki ülkelerde kamusal söylemi yoksullaştırdığına ilişkin kanıtlar sunacağız. Görüleceği gibi, bu yoksullaştırma, Sovyet ve Doğu Avrupa vatandaşlarının düşüncelerini yozlaştırarak, muhalifler de dahil olmak üzere çoğunun komünizmin temel aksaklıklarını görmesini engelledi.

Bu bölümün temaları, komünizmin çöküşünden yıllar önce Hannah Arendt'in *Totalitarizmin Kökenleri* adlı denemesiyle George Orwell'in *1984* adlı romanı gibi, Sovyet toplumuna ilişkin bazı ünlü eserlerde işlenmişti.[1] Aleksander Soljenistin bu temaları 1970'li yıllarda yineledi: "Onlarca yıl, biz susarken... düşüncelerimiz birbiriyle temas etmedi, birbirini tanımadı, birbirini denetleyip düzeltmeyi unuttu... Sonuç olarak da zorunlu düşünce kalıpları... bizleri akıl hastasına çevirerek neredeyse hepimizin zihnini bulandırdı..."[2] Soljenitsin'e göre, içtenlik dönemi geri geldiğinde onlarca yıl komünizmin boyunduruğu

altında yaşamış insanlar, bir yalanı yaşamamışçasına eski yaşamlarına dönemeyeceklerdi. "Aniden uyanıp bütün bu beyin yıkama seanslarının kümülatif etkisini üstlerinden atamayacaklardır."[3] On beş yıl sonra, Sovyetler Birliği'nin son döneminde, Soljenitsin komünizmin Sovyet vatandaşlarının düşünce yapısını zedelemiş olduğu görüşünü koruyor ve şöyle yazıyordu: "Yetmiş yıl süren propagandadan sonra, beyinlerimiz özel mülkiyetten korkmamızı ve parayla işçi çalıştırmayı şeytan işi olarak görmemizi gerektiren düşüncelerle donanmış bulunuyor."[4]

Soljenistin'in tezi iki ayrı sava dayanmakta. İlk olarak kamusal söylemin çarpıtılması, vatandaşların eleştirel düşünme yetilerini felce uğratarak yalanları tartışılmaz gerçekler, içi boş sloganları da bilgelik sanmalarına neden oldu. İkinci olarak da, Sovyet vatandaşları, konuşma özgürlüğüne kavuştuktan sonra bile entelektüel yetersizliklerini telafi edemeyecek, bu nedenle de zihinlerinin karışıklığı son bulmayacaktı. Soljenistin'in her iki konuda da haklı olduğunu göstermeye çalışacağız.

Komünist Propagandası

Rusya ve Doğu Avrupa'daki komünist partiler zor kullanarak iktidara gelmiş olmalarına karşın, zorbalıklarının geçici olduğuna inanıyorlardı. Komünist hareketin kuramcıları, komünizmin zamanla herkesin onayını alacağını ve eşsiz erdemlerine herkesin gerçekten inanacağını öngörüyordu. Saklı kamuoyu komünizmi açık kamuoyu kadar desteklemeye başlayacak, böylece de zor kullanmaya gerek kalmayacaktı. Bolşeviklerin iktidara gelmesinden önce kaleme aldığı bir yapıtında Lenin, sosyalist bir toplumun zamanla polis teşkilatını dağıtabileceğini ileri sürmüştü.[5] Bu mutlu aşamaya bireyler yeni sistemin adaletini ve yeterliğini yaşayarak gözlemledikçe ulaşılacaktı. Lenin'in öngörüleri Marx'ın tarih anlayışından güç alıyordu : "İnsanların toplumsal konumları bilinçlerinden kaynaklanmaz; tam tersine, konumları bilinçlerini belirler."[6]

Ancak Marx'ın öğretisine bağlılıklarını her fırsatta ifade eden iktidar partileri, Marx'ın bu ünlü deyişine pek inanma-

dıklarını ortaya koydular. Sosyalizmin "nesnel koşullarının" Marksist anlayışa göre henüz oluşmamış olduğu ülkelerde iktidarı ele geçirdiklerinde, kitlelere "nesnel çıkarlarını" öğretmeye koyuldular. Dahası, sosyalizmle çelişen düşünceleri "yanlış bilinç" olarak lanetleyerek, akla gelebilecek her toplumsal soruna ilişkin "doğru" tutumu muazzam bir propaganda düzeni yoluyla yaymaya çalıştılar.

Hedefler değişip kehanetler tutmadıkça ideolojik açıdan doğru tutumlar, çoğu kez tarihin yeniden yazılmasıyla dönüşümler geçirdi. Buna uygun olarak da, bir zamanların kahramanları hain ilan edilip Sovyetler Birliği yeni ittifaklar kurdukça, *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin de durmadan yenilenmesi gerekti. Stalin'in polis şefi Lavrenti Beria gözden düştüğünde, ansiklopedi sahiplerine Beria maddesini çıkarıp yerine Bering Boğazı üzerine fevkalade uzun bir madde yerleştirmeleri emredildi. Komünist dönemin sonlarına doğru ağızdan ağıza dolaşan bir Rus anekdotuna göre bir talk show sunucusuna geleceğin görülüp görülemeyeceği sorulur. "O kolay," diye cevaplar sunucu. "Marx geleceğin nasıl olacağını bize açıkladı. Sorun geçmişte. *Geçmiş* durmadan değişmekte."[7]

Bir başka örnek de Çekoslovakya'dan verilebilir. 1948 yılında Parti başkanı Klement Gottwald Prag'da muazzam bir topluluğa hitap ederken yoldaşı Vladimir Clementis yanında duruyordu. İki adamın o konuşma sırasında çekilmiş fotoğrafları az sonra posterlerle okul kitaplarını süslemeye başladı. Dört yıl sonra Clementis hiyanetle suçlanıp idam edilince Parti yetkilileri hemen Gottwald'ın konuşmasının yeni "fotoğraflarını" hazırladılar. Bu "fotoğraflarda" Gottwald yalnızdı. Bir zamanlar Clementis'in durduğu yerde artık boş bir duvar vardı.[8] Clementis'i tarihten silmekle Komünist Partisi kendisini, bir "vatan haininin" nasıl olup da devletin en üst kademesine kadar yükselebildiğini açıklama zahmetinden kurtarmış oldu. Parti her şeyi bildiğini ve hiç yanlış yapmadığını iddia etmeyi sürdürebilirdi.

Kamusal Söylemin Çarpıtılması

Propaganda kamusal söylemi denetleme çabalarıyla birlikte yürütülüyordu. Macar bir toplumbilimciye göre, "komünizm döneminde yerel, profesyonel, kültürel, dinsel, hatta bir ölçüde aile örgütleri bile dahil olmak üzere, geleneksel toplumsal kurumlar zorla, ateş ve kılıçla yok edildiler."[9] Sonuçta ortaya çıkan atomlaşma, komünizmin başarısızlıklarına ilişkin bilginin yayılmasını engelledi. Bilgilenmenin önüne dikilen bir başka engel de sansürdü. Akademik kurumlar sıkıca denetleniyor ve resmi doğrulardan ayrılan araştırmacılar cezalandırılıyordu. Örneğin, serbest pazar ekonomisini öven yazılar yazan birçok iktisatçı tutuklandı. Gazetecilerin de devlet görevlilerine tanınan ayrıcalıklar, yerel ürünlerin niteliksizliği ya da borçlanma, çevre kirliliği ve suç işleme gibi "kapitalist hastalıkların" yerel örneklerine değinmeleri yasaktı. Yazarların sansürün kendisini bile tartışmalarına izin verilmiyordu. Yazarların büyük çoğunluğu korkudan, kapitalizmin başarısızlıkları gibi tehlikesiz konuların dışına çıkmıyordu. 1986 yılının görece rahat ortamında, bir Sovyet yazarı kamusal söylemin çarpıtılmasının sonuçlarını şöyle açıklıyordu:

> Yoldaşlar, bir keşif gezisine gönderildiğinizi düşünün. Görevinizi yerine getirip geri döndüğünüzde yüz adet düşman tankı gördüğünüzü rapor ediyorsunuz. "Olmaz," diyorlar, "bu çok fazla. Yirmiden fazla tank görmediğini söyle. Böylesi daha uygun." Kısa bir süre öncesine kadar yazınımızın durumu işte buydu. Son bir buçuk yılda bu belanın... tahminlerimizi aşan bir ölçeğe ulaşmış olduğu ortaya çıktı.[10]

Sıradan vatandaşlar da iktidarca benimsenen görüşlere ancak kendilerini tehlikeye atarak karşı çıkabiliyordu. Kabul gören söylemin dışına çıktıkları takdirde çalışma kampına gönderilebilir, tımarhaneye tıkılabilir, hatta idam edilebilirlerdi. Uygulanan bir politikayı sorgulamak ya da neden seçildiği konusunda bilgisizliğini itiraf etmek tehlikeliydi, çünkü hâkim düzene ters düşen en ufak bir davranışın bile başkaldırı olarak yorumlanması mümkündü. İnsanın kullandığı sözcükler bile onun başına iş açabiliyordu. Bu durumda, belaya bulaşmaktan

çekinen vatandaşlar, düşüncelerini komünizmin başarısızlıklarını gizleyen tabirlerle anlatmaya alıştılar. Bariz ayırımcılık "sınıfsal hukuk", din özgürlüğü "dinsel gerikalmışlık", örgütlenme özgürlüğü de "devlete isyan" olarak tanımlanır oldu. 1979 yılında bir Çekoslovak muhalif resmi dil konusunda şöyle yazıyordu: "Devletin resmi dili günlük yaşamın en sıradan alanlarına bile ulaştı... bir nükleer santralda kaza olunca işe ara verildi deniyor; bölgenin parti sekreteri alkol zehirlenmesinden öldüğünde ise, yaşamını sosyalizme feda ettiği söyleniyor."[11]

Bireylere, yaratıcılıklarını harekete geçirip komünizmin yetersizliklerini ortaya çıkarma özgürlüğü bile tanınmıyordu. 1969 yılında İvan Kudenko adında bir Sovyet vatandaşı yüksek ücretle işçi çalıştırarak yonca yetiştirmek amacıyla Kazakistan'da bir arsa satın aldı. Deney ekonomik açıdan çok başarılı oldu. Ne var ki, çiftlik "kapitalist bir fiyasko" olarak nitelenerek kapatıldı. 1973 yılında tutuklanan Kudenko mahkemesinden kısa bir süre sonra hapiste öldü.[12]

Komünist düzenin tüm protesto biçimlerini ortadan kaldırdığı söylenemez. Gazetelere vasıfsız meskenler, ünlü şairlerin bakımsız mezarları ve mahalle oyun alanlarının kötü durumuyla ilgili şikâyetler geliyordu. Ancak protestocular Parti'nin belirlediği eleştiri sınırları içinde kalmaya özen gösteriyordu. Genellikle sorunlar derinlemesine ele alınmıyor ve komünizmin kendisini hedef almaktan kaçınılıyordu. Bozuk bir alet konusunda öfke dolu mektuplar yazan bir öğretmen, doğru dürüst çalışan aletler üretemeyen düzeni eleştirmekten kaçındığı gibi, muhaliflerle dayanışma içinde bulunduğunu belirten bir belgeyi imzalamıyor, konuşma özgürlüğü için düzenlenen gösterilerden de uzak duruyordu.[13] Gazetelere gönderilen mektuplarda üst düzey yöneticiler atlanarak orta düzey yöneticiler hedef alınıyordu.[14] Bu geleneğin Parti'nin üstün bir gerçek tarafından yönlendirildiği görüşünü yansıttığı ortadadır. Parti'nin meşruiyeti bu savdan kaynaklandığı için, üst düzey yöneticileri suçlamak dünya komünizminin düşmanı olarak damgalanma tehlikesi içeriyordu.[15] Bu durumda okurlar belirli sorunlara değinmekle yetiniyor, nadiren genellemeler yaparak komünizmi suçlamayı göze alıyorlardı.

Resmi tutumların doğrudan eleştirildiği ender durumlarda, komünizmin bellibaşlı hedeflerine sempati beslendiğinin gösterilmesine çalışılıyordu. Vatandaşlar görüşlerini resmi terminolojiyle aktarıyor ve Marksist felsefeye dayandırıyordu. Parti'nin onayladığı "bitkilerin bakım yoluyla edindikleri özellikleri sonraki kuşaklara geçirebilecekleri" görüşüne karşı çıkan Sovyet genetikçi Nikolay İvanoviç Vavilov 1930'lu yıllarda işte bu yöntemi kullanmıştı. Vavilov Parti'nin görüşünü deneylerle çürüttüğünde rakipleri onun Marksistliğini sorgulayarak elde ettiği sonuçlara gölge düşürmeye çalıştılar. Onu, siyasal açıdan güvenilmez araştırmacıları işe almak ve savlarını komünizmin kurucuları yerine Darwin'e dayandırmakla suçladılar. İlginçtir ki Vavilov, Parti'nin biyolojik araştırmalar üzerine fikir yürütme ehliyetini sorgulamak şöyle dursun, Marx ve Engels'in, ölümlerinden sonra ortaya çıkan bir bilim dalı olan genetiğe girmediklerine bile işaret etmedi. Israrla en derin esinleniminin Marx'tan kaynaklandığını söyleyerek makalelerini Marksist terimlerle bezedi. Bütün bunlara rağmen başarılı olamadı. Çalışmalarının uluslararası ün kazanmaya başladığı bir dönemde, Vavilov zindanda öldü.[16]

Komünist İdeolojinin İçselleşmesi

Sovyet Blokunun tarihi bu gibi entelektüel terör örnekleriyle doludur. Bu terörün, komünist ülke vatandaşlarının komünizmin yetersizliklerini anlamalarını önleyemediğini biliyoruz. Sürekli olarak çürük mallar, kısıntılar ve kuyruklarla boğuşan halk, şüphesiz, bunları başarısızlık belirtisi olarak değerlendiriyordu. Oluşan hoşnutsuzluğun yaygınlığı, komünizmin ekonomik performansına değinen fıkralardan anlaşılabilir. Bir popüler fıkrada bir talk show sunucusuna sosyalizmin Sahra Çölünü yeşertip yeşertemeyeceği sorulur. "Tabii," der sunucu, "ama ilk beş yıllık plandan sonra kum kıtlaşacaktır." Bir başka fıkrada ise, bir Amerikalı, Rumen bir işçiye sosyalist düzende yaşamanın nasıl olduğunu sorar. "Durumumuz çok iyi," diye cevaplar işçi: "Bir gemideymiş gibi yaşıyoruz." Amerikalı

şaşkınlığını gizlemez: "Pek anlamadım." İşçi izah eder: "Uzun vadeli perspektiflerimizi ve uzaktaki ufukları görmekteyiz. Bu arada hepimizi deniz tutmuştur, ama gemiden inmek imkânsız."[17]

Öte yandan komünizmin başarısızlıklarının sosyalist düzenin işlevsizliğine bağlanmadığını gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Gorbaçov ciddi reformlara ihtiyaç olduğunu 1985'te resmen açıkladıktan sonra bile, Sovyet vatandaşlarının büyük bir bölümü komünist hedeflere bağlı kalarak serbest pazar ekonomisi konusundaki bilgisizliklerini korumuştu. Geniş tartışmalar uyandıran 1988 tarihli bir makalede, bir Rus toplum bilimcisi yetmiş yıllık bürokratik şekilciliğin bireysel yaratıcılığı köreltiğini ve Sovyet değerler sistemini "devrimcilikten uzaklaştırarak tutucu hareketsizliğe dönüştürdüğünü" öne sürdü. Başka türlü söylersek komünizm, reform hareketinin umut bağladığı kişisel nitelikleri yok etmişti.[18] 1989 yılı ortalarında başka bir Sovyet gözlemcisi şu itirafta bulunuyordu: "Üç yıldır kitlelerin *perestroyka*'yı destekleyip desteklemediklerini anlamaya çalışıyorum. Vardığım sonuç bu desteğin mevcut olmadığı." Gözlemci, suçu bir ölçüde ekonomik eşitlikle toplumsal adaleti özdeşleştiren Sovyet ahlakına yüklüyordu.[19] Bu görüşü paylaşan birçok demokratik reformcu da politik liberalizasyona ekonomik liberalizasyondan önce gitmenin isabetsiz olacağını savunmaktaydı. Bu reformcular, ellerine politik güç verildiği takdirde Sovyet yurttaşlarının yapısal reformları önleyeceklerini düşünüyordu.[20]

Bilgi sahibi gözlemcilerin anıları, Sovyet Bloku vatandaşlarının sistemin başarısızlıkları altında ezilirken bile komünizme inanç bağladıkları görüşünü destekliyor. Doğu Alman rejimini rahatsız eden dernekler üzerindeki incelemeleriyle tanınan toplumbilimci Detlef Pollack, bu dernek üyelerinin genellikle antikomünist olmadıklarına ve kendilerini "gerçek" komünizmin neferleri olarak gördüklerine parmak basar.[21] Komünist ideolojinin içselleşmesi konusundaki sistematik kanıtlar iki başlık altında toplanabilir: kamuoyu araştırmaları ve sosyalist revizyonizmin tarihi.

Kamuoyu Araştırmaları

Sovyet Blokunun liderleri, rejimlerinin ayakta kalmasına tercih çarpıtmasının katkıda bulunduğunun farkındaydılar. Bu nedenle de, çeşitli grupların saklı tutumları konusunda bilgilenmek için düzenli aralıklarla araştırmalar yapıyorlardı. Araştırma sonuçlarının gizli tutulması, bunların sosyalist birlik retoriğiyle kesinlikle çeliştiğini gösteriyor. Yayımlanmasına karar verilen bulgular, potansiyel muhalifleri yüreklendirmemek amacıyla "önce gözden geçirilip uygun biçimde yorumlanmaktaydı."[22] Komünizmin çöküşünden sonra o güne kadar gizli tutulmuş olan birçok kamuoyu araştırması halkın istifadesine sunuldu. Tahmin edilebileceği gibi, bu araştırmalar çok yaygın bir huzursuzluğun varlığını doğruladı. Ama aynı araştırmalar, sosyalist ideallerin yaygın biçimde benimsenmiş olduğunu da ortaya çıkardı.

1970 yılından başlayarak Leipzig'deki Gençlik Gelişimi Merkez Enstitüsü, Doğu Alman yönetimi adına kamuoyu anketleri düzenlemekteydi. Bu araştırmalara katılanlara kimlikleri sorulmadığı gibi, çoklu seçeneklerden oluşan soru kâğıtlarını yanıtladıkları odalarda resmi görevli bulunmuyordu. Araştırma sonuçları, 1980'li yılların ortalarına kadar Doğu Alman gençliğinin resmi hedeflere oldukça geniş destek verdiğini gösteriyor. 1983 yılında, ticaret okulu öğrencilerden oluşan bir örnek kitlenin yüzde 46'sı "Ben Demokratik Alman Cumhuriyet'inin sadık bir vatandaşıyım" beyanını onaylarken, yüzde 45'i aynı beyanı ihtiyat kaydıyla onaylamış, geriye kalan yüzde 9'u da reddetmişti. 1984'te de benzer bir örnek kitlenin yüzde 50'si "sosyalizmin dünyaya egemen olacağına" inandığını belirtirken, yüzde 42'si bu görüşe ihtiyatla katılmış, yüzde 8'i ise görüşe katılmadığını söylemişti. 1970-1985 yılları arasında yapılan anketler çok az farklılık gösterdi.[23] Her ne kadar öğrenciler toplam nüfusu tam olarak temsil etmese de, 1985 yılından sonra yapılan kamuoyu araştırmalarının, onların hem düzene bağlılıklarında hem de sosyalizme inançlarında büyük düşüşler göstermesi anlamlıdır. Son döneme ilişkin rakamlar ileride, Doğu Avrupa komünizminin çöküşünü yorumladığımızda sunulacaktır.

Yıllar boyunca Macaristan ve Çekoslovakya'da devlete bağlı kamuoyu araştırma enstitüleri, Batı kapitalizmi karşısında sosyalizmin elde ettiği ekonomik başarılar konusunda halkın neler düşündüğünü belirleyen anketler yaptılar. Bu anketler, Doğu Avrupalıların sosyalizmi ekonomik bakımdan görece başarılı bulduğunu gösteriyor.[24] Örneğin, 1983 yılında sosyalist ekonomik sistemi genellikle başarısız bulan Macarların yüzdesi, başarılı bulanların yüzdesinden 18 puan fazlaydı. Ama kapitalist ekonomileri başarısız addedenlerin yüzdesi, başarılı olduğunu düşünenlerin yüzdesini tam 75 puan geçiyordu.[25] Öte yandan, Çekoslovaklardan oluşan bir örnek kitlenin yüzde 50'si gelecekte sosyalist sistemin yaşam standartlarının kapitalist Batı'nınkileri aşacağına inanırken, bu görüşe katılmayanların oranı yüzde 18'i geçmiyordu.[26] Az önce sözünü ettiğimiz Doğu Alman istatistikleri gibi, Macaristan ve Çekoslovakya'da elde edilenler de 1980'li yılların ikinci yarısında bireylerin sosyalizme bağlılığında büyük bir düşüş olduğunu ortaya koyuyor.

1960'ların ortalarında Sovyetler Birliği'nin *Pravda* gazetesi, katı görüşleriyle tanınan editörü Yuri Zhukov'un muhalefetine rağmen gizli bir kamuoyu araştırması gerçekleştirdi. Bu araştırma, Zhukov'un endişelerini doğrulayarak okurların inanç ve tercihlerinde ayrılıklar olduğunu ortaya çıkardı. Ama aynı araştırma onu bile şaşırtan bir sonuç daha vererek çok popüler bir yazar olduğunu belirledi. Böylece de Zhukov'un *Pravda* yönetim kurulundaki gücü artmış oldu.[27] Aktardığımız sonuçlar farklı yorumlara açıksa da,[28] resmi politikaların büyük ölçüde desteklendiği görüşüyle uyuştukları düşünülebilir. 1967-74 döneminde yapılan bir başka Sovyet kamuoyu araştırması da, Çekoslovakya'da yaşam standardının Amerika, İsveç ve Batı Almanya'dakilerden daha yüksek olduğu inancının yaygın olduğunu gösterdi.[29]

Bu gibi resmi kamuoyu araştırmalarının sonuçları, Batılı örgütlerin 1970-85 döneminde Doğu Avrupalı turistler arasında yaptıkları kamuoyu araştırmalarının sonuçlarıyla uyum halindedir. Hem ulustan ulusa hem de zaman içinde tutarlılık gösteren bu araştırmalar, sosyal demokrat ve Hıristiyan demokrat görüşleri temsil eden partiler de dahil olmak üzere her

görüşteki partinin katılabildiği bir serbest seçimde Komünist Parti'nin oyların en çok yüzde 10'unu alabileceğini ortaya çıkardı.[30] Sözü edilen araştırmaların en çarpıcı değişmez sonucu ise, seçimi sosyalistlerin kazanacağıydı. Sonuçlar toplu olarak incelendiğinde bu araştırmalara konu olan Doğu Avrupalı kitlelerin, iktidardaki komünist yönetimden hoşnutsuz oldukları, ama aynı zamanda resmi idealleri yaygın biçimde destekledikleri görülür.

1980'li yıllarda muhalefetin açığa çıktığı iki Sovyet uydusu Polonya ve Macaristan'da, bağımsız bilim adamları bir seri gayri resmi kamuoyu araştırması düzenlemeyi başardılar. Bu araştırmalar da sosyalist ilkelerin geniş ölçüde benimsendiği sonucunu destekledi. Örneğin, 1984 yılında Polonya'da gerçekleştirilen bir araştırmanın örnek kitlesinde yer alan işçilerin yalnızca yüzde 16'sı sosyalizmin Polonya'daki uygulamasından hoşnut olduğunu belirtti. Öte yandan, bu işçilerin yalnızca yüzde 28'si, "Size göre, dünya bir başka tür sosyalizm biçimine yönelmeli mi?" sorusuna olumsuz yanıt verdi. Dahası, araştırmaya katılanların ancak yüzde 11'lik bir bölümü, ekonomik düzenin sağlığı için "üretim araçlarının özel mülkiyette bulunması" gerektiğini söylerken, yüzde 60'a varan bir bölümü ise "üretim araçlarının toplumsal mülkiyette bulunması" yönünde görüş belirtti.[31] Benzer şekilde, 1985 yılında Macaristan'da yapılan bir kamuoyu araştırması, çeşitli alanlarda uygulanan politikalar konusunda yaygın hoşnutsuzluk olduğunu ortaya çıkardı. Bu Macar araştırmasına katılanların yüzde 63'ü konutları yetersiz bulurken, yüzde 61'i de yaşlılara saygı gösterilmediğinden yakındı. Buna karşılık, "Macar hükümetinin ülkeyi doğru yöne götürdüğüne ne denli inanmaktasınız?" sorusuna, katılanların yüzde 88'i "tam olarak" ya da "büyük ölçüde" yanıtını verdiler. Üstelik çoğu, Macaristan'ın ekonomik bakımdan, özellikle de istihdam alanında, komşu ülkelerden daha başarılı olduğu görüşünü destekledi.[32]

1980'li yılların ortasından başlayarak, ama özellikle 1990'lı yıllarda, Doğu Avrupa ülkelerinde kamuoyu anketi düzenlemek yaygınlaştı. Gerçekleştirilen bilimsel araştırmaların çoğu, tavırlar değişmekte olsa da sosyalist ideallere bağlılığın sürdü-

ğünü gösterdi. Doğu Alman komünizminin çöküşünden birkaç ay sonra Allensbach Enstitüsü, bir Doğu Alman grubuna ülkelerindeki bunalımın sosyalizmin yetersizliklerinden mi yoksa politikacıların beceriksizliğinden mi kaynaklandığını sordu. Krizi, grubun yalnızca yüzde 20'si sosyalizme bağlarken, yüzde 67'si ise politikacıların bireysel yeteneksizliğini suçladı. Buna karşın, aynı soruyla karşılaşan benzer bir Batı Alman grubunun yanıtları, iki seçenek arasında hemen hemen eşit biçimde bölündü.[33] Bir karşılaştırma daha yaparsak, eşitlik ve özgürlük arasında seçim yapmaları istendiğinde, Doğu Almanların yüzde 43'ünün eşitliği seçmesine karşılık, bu oran Batı Almanlar için yüzde 24'te kaldı.[34]

Komünizmin çökmesiyle bölge halkının büyük çoğunluğu ivedilikle yapısal reformlar yapılması gerektiğini benimsedi. Ancak kamuoyu araştırmalarında Batı'nın zengin fakat uygarlıktan uzak ve sömürücü olduğu görüşü öne çıktı. 1990 yılında yapılan özel bir anket, Çekoslovakların yalnızca yüzde 10'unun Amerikan türü serbest pazar ekonomisinden yana olduğunu, yüzde 36'sının ise İsveç tipi refah devleti istediğini ortaya çıkardı.[35] Macaristan ve Polonya'da da benzer sonuçlar alındı.[36]

Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinin en önemli unsuru olan özelleştirme, komünizmin çökmesinden sonra göreve gelen liderlerin çoğundan destek görmüştür. Kamusal söylemin de en nüfuzlu bölümü özelleştirmeyi desteklediğinden, bu hedefi benimseyen vatandaşların sayısı artmıştır. Ne var ki, çoğunluk özelleştirmenin ne anlama geldiğini bilmiyor. Budapeşte'deki özel bir anket şirketi, Macarların büyük çoğunluğunun özelleştirmeye olumlu baktığını tespit etmekle birlikte, nüfusun yarıdan fazlasının bu süreç hakkında temel bilgiden yoksun olduğunu da ortaya çıkardı.[37] Benzer şekilde, daha önceleri Rusya'da düşünülemez addedilen, arz-talep dengesini sağlayan piyasa fiyatları kavramı artık yaygın biçimde kabul görüyor. Buna karşılık, pek az sayıda Rus piyasa fiyatlarının kuyruklar ve kıtlıklarla ilgisi hakkında sağlıklı bilgiye sahiptir.[38]

Bu sonuçlara bir anlam verebilmek için, katı ve yumuşak bilgi ayırımını yeniden ele alalım. Kısa bir hatırlatma yapacak olursak, katı bilgi tözel olgulara, yumuşak bilgi ise toplumsal

kanıtlara dayanır. Yokluklar, kalite sorunları ve politik zorlamalar hep kişisel deneyim alanında yer alır. Bu nedenle, hepsi de katı bilgiye kaynak oluşturur. Kar yağarken et kuyruğunda bekleyen bir Polonyalı, başkaları durumdan şikâyet etmese de katlandığı çilelere kızacaktır. Dolayısıyla, ekonomik açıdan başarısız, baskıcı bir toplumda, kamusal söylem statükoyu desteklese bile saklı huzursuzluk yaygınlaşabilir. Üstelik, bireyler yabancı ülkelerdeki daha iyi yaşam koşulları konusunda bilgilendiği ölçüde huzursuzluk artacaktır. Ne var ki, kişinin kendi düzeninin başarısızlıklarını görmesi, bu başarısızlıkların temelinde yatan sorunları anladığı anlamına gelmez. Norveçlilerin kendisinden daha iyi bir yaşam sürdüğünü bilen bir Rus vatandaşı, bunun nedenlerini saptamaya zaman ayıramayabilir; zaten eğitimi de bu işe tek başına girişmesine olanak tanımayabilir. Dolayısıyla, bir Rus vatandaşı toplumsal kanıta başvuracaktır. Dayandığı toplumsal kanıt ne olursa olsun, söz konusu yaşam farkına getirdiği yorum yumuşak bilgiden oluşacaktır. Kamusal söylem değiştiği takdirde, bu yorum hızla değişebilecektir.

Gorbaçov dönemine kadar, komünist ülkelerdeki kamusal söylem, karşılaşılan sorunlardan sosyalizmin kendisini sorumlu tutmayarak sıkıntıları temel ilkeler yerine uygulamalara bağlıyordu. Bu nedenle, Sovyet Blokuna bağlı ülkelerin insanları genellikle sosyalizme inançlarını yitirmediler. Ama *glasnost* dönemine girilmesiyle birlikte, yıllardır bastırılmış eleştiriler açığa çıkarak kamusal söylemi piyasa ekonomisini desteklemeye yöneltti. Bu dönemde gerçekleştirilen kamuoyu yoklamaları, piyasa ekonomisi lehindeki görüşlerin yaygınlaşmakta olduğunu, fakat aynı zamanda bu görüşlerin muazzam bir cehalete dayandığını gösteriyor. Sunduğumuz son sonuç, geniş kapsamlı ekonomi politikalarını sıradan vatandaşların derinlemesine anlayamayacağı savıyla tutarlıdır.

Komünist Reform Hareketleri

Aktardığımız araştırma sonuçları, tercih çarpıtması yoluyla kamusal söylemin yozlaşmasının, Doğu Avrupalıların ko-

münist düzenin başarısızlıklarının temel nedenlerini kavrayamamasına yol açtığı hipoteziyle tutarlıdır. Sovyet Bloku içinde girişilen reform hareketlerinin tarihi de bu hipotezi destekleyen kanıtlar sağlıyor.

Kruşçev, Stalin'in işlediği korkunç suçların boyutunu resmen açıkladığında, o zamana dek düşünülemez addedilen fikirlerin tartışılmasına fırsat doğdu. Ne var ki, kafaları karışık bürokratlar bu olanağı değerlendirmeye hazır değildi. Her ne kadar kendileri de sıkıntı çekmişse de, zulmün yeniden ortaya çıkmasını önleyecek tedbirleri saptayamadılar. Leninci komünizmin Stalinci komünizmden temelde ayrıldığını ve yozlaşmamış bir Leninciliğe geri dönmekle despotluğun önlenebileceğini sandılar. Düzeni kurtarmak için yıllarca çabaladıktan sonra bunun çıkar yol olmadığını anlayacaklardı.[39]

Sovyet uydularındaki reform hareketleri de aynı kalıba girdi. Hiçbiri mevcut ikdidarı düşürmeye ya da toplumsal düzeni temelden değiştirmeye çalışmadı. Macaristan'daki başarısız 1956 ayaklanmasının lideri İmre Nagy, komünist mutlakıyetçiliği demokratik olmamakla suçlamıştı. Buna rağmen Nagy, "bilimsel sosyalizmin" bir kurtuluş doktrini olduğu inancını yitirmeyerek uygulanan baskıların, Marksist tarihsel gerekirciliğin yanılmazlık ve her şeyi bilme savlarının mantıksal bir sonucu olduğunu görmedi.[40] Aynı şekilde, 1968 Prag İlkbaharı da, komünizmin iktidar tekeli ortadan kalkmadan sosyalizme "insanî bir yüz" kazandırılabileceği yolundaki yanılgılara dayanıyordu.[41] Toplumsal düzenin politik otoritenin etkisi dışında değişimini öngören hareketler ancak 1970'li yıllarda ortaya çıktı. Doğu Avrupa'daki reform hareketlerinin öncülerinden olan Polonyalı Adam Michnik, Çekoslovak Havel gibi, sosyalizmi insancıllaştırma girişimlerinin başarısızlığa mahkûm olduğunu ve anlamlı değişimin resmi güç odaklarının dışından kaynaklanması gerektiğini savundu.[42] Ama Michnik'in savunduğu düşünceler, en azından bir on yıl daha yıkıcılık suçlamasına maruz kaldı. Çoğu bürokrat, bilim adamı, gazeteci ve parti görevlisi mevcut toplumsal düzeni korumaya çabaladı. Eylemleriyle komünizmi yıkan güçleri devreye sokan Gorbaçov bile, eski düzeni daha iyi işletmeyi amaçlıyordu.[43]

Stalin'den sonraki liderlerin az da olsa konuşma özgürlüğü tanımaya yatkın oldukları önemli bir alan varsa, o da ekonomi idi. Bu liderler, bir yandan merkezi planlamanın üstünlüğünü vurgulayarak kapitalizmin çökmekte olduğunu müjdelerken, bir yandan da bazı ekonomik sorunlar yaşandığını kabul ederek yapıcı reform önerileri getirilmesini teşvik ettiler. Ne var ki, "revizyonist" denemeler uzun yıllar komünizmin temel ilkelerine bağlı kaldı. Merkezi planlamadan vazgeçilmeyerek piyasa mekanizmasına ancak önemsiz sayılabilecek ödünler verildi. Tekelciliğin israf ve durgunluk gibi zararlı etkileri hâlâ kapitalizme özgü sayılıyordu. Özelleştirme nadiren gündeme giriyor, tartışma konusu olduğunda da dikkatler kooperatif mülkiyete, örneğin Yugoslavların "işçilerce yönetilen" firmalarına çevriliyordu. Karaborsa sürekli eleştiriliyor fakat genellikle kaynakları araştırılmıyordu.[44]

Tüm tartışmaların başlangıç noktası Marksizmdi. Lenin ve Bukharin gibi "liberal Bolşeviklerden" esinleniliyor, Adam Smith ve izleyicilerinin yapıtlarına ise pek ender başvuruluyordu. Yıllar sonra revizyonist düşünce akımlarının bir tenkitçisi, reformcuları "kendi söylemlerinin esiri"[45] diye nitelendirecekti. Diğer bazı eleştirmenler, revizyonistleri dört gruba ayırırlar: sosyalizm ve kapitalizm arasında bir "Üçüncü Yol" arayanlar, Marx'ın ilk yapıtlarına inanan köktenci Marksistler, daha müdahaleci bir devlet isteyen "teknokratlar" ve rüşvetçi bürokratların görevden alınıp yerlerine dürüst kişilerin getirilmesini savunan anti-bürokratlar.[46] İlginçtir ki bu grupların hiçbiri merkezi planlamanın görünür elini piyasanın görünmez eliyle değiştirmeyi düşünmedi.

Kimi revizyonistler sanayileşmiş Batı ülkelerinde devletin genişlemekte olmasından teselli buluyor, bu genişlemeden ekonomik merkezileşmenin kaçınılmaz olduğu sonucunu çıkarıyordu. En cüretkâr revizyonistler ise, kapitalizmle komünizmin zayıf yanlarını almadan güçlü yanlarını birleştirecek "piyasa sosyalizminden" söz etmekteydi. Komünist reform hareketlerini topluca değerlendiren 1986 tarihli bir yazısında János Kornai, kendi de dahil olmak üzere 1950'li ve 1960'lı yılların reformcularını "saf" olarak nitelendirir ve şu itirafta bulunur:

"Merkeziyetçiliği bir parça gevşetmenin komuta sistemini pazar sürecine uydurarak hem verimlilik, hem büyüme, hem de adaleti bir çırpıda sağlayacağını düşünmemiz doğrusu saçmalıktı."[47]

Muhaliflerin çoğunluğu ise, ekonomik konulara azıcık olsun ilgi duymuyordu. Örneğin Havel, serbest piyasa kapitalizmini çözüm olarak görmediğini belirtmiş olmasına rağmen, ekonomi üzerindeki devlet kontrolünün azaltılmasına ilişkin tartışmalara katılmadı. Ekonomik konularda görüş bildiren muhalifler, ortodoks Marksizme bağlılıklarını yitirmediklerini açığa vuruyordu. 1968 yılında Rus muhaliflerden Andrei Sakharov, "sosyalizm olmasaydı emeğin anlamı ahlaki bir başarı düzeyine yükselemezdi" diye yazıyor ve şöyle devam ediyordu: "Sosyalizmin gelişme sürecinde görülen kimi saçmalıklar, sosyalist kalkınma çizgisinin özüyle ilgili olmayıp yalnızca trajik bir kazanın sonucudur."[48]

Buradaki amacımız reformcu komünistlerin başarılarını küçümsemek değil. Getirdikleri eleştirilerin etkisi ve yetersiz reformlarını izleyen düş kırıklığı yoluyla 1990'lı yılların dönüşümlerine zemin hazırladıkları kesindir. Reformcuların komünizmin öldürücü kusurlarını kolayca görebileceklerini düşünmek de yanlış olur. Onların da kamusal söylemin çarpıklığından etkilenmiş oldukları düşünülebilir. 1980'li yıllarda bir Macar toplumbilimcinin farkına vardığı gibi, resmi komünizmi temsil eden "birinci toplum"un bulaşmadığı "ikinci bir toplum" olamazdı. Sürgündeki bazı muhalifler bir yana bırakılırsa, "ikinci" toplumun bütün üyeleri "birinci" topluma da üyeydiler.[49] Resmi kaynaklardan öğrendikleri, doğal olarak görüp anlayabildiklerini çarpıtmaktaydı.

Popüler Düşünün İç Çelişkileri

Demek ki kişisel gözlemler, kamuoyu araştırmaları ve revizyonist yazılar, komünizmin bazı başarısızlıkları konusunda bilinçlenmiş olan Sovyet Bloku vatandaşlarının bile komünizmin kendisine inanmayı sürdürebildiklerini gösteriyor. Ko-

münist ideolojinin, komünizme eleştirel gözle bakma yetisini körelttiği ortadadır. Resmi propaganda kampanyaları bu durumu tam olarak açıklamıyor. Bir başka önemli husus, vatandaşların tercih çarpıtması yoluyla kamusal söylemi çarpıtmış olmasıdır.

Bu tez, 1980'li yılların sonlarında, daha önce düşünülemez sayılan gözlemler, çözümlemeler ve öneriler giderek daha sık dile getirildikçe ekonomik algıların muazzam değişim geçirmesiyle tutarlıdır. Şayet resmi propaganda bireysel inançların oluşumunu yönlendiren tek öğe olsaydı, liderlerin açıkça reforma destek verdiği Sovyetler Birliği, Macaristan ve Polonya'da algılar hemen değişir, fakat 1989 sonbaharına kadar resmi gündemin pek değişmediği Doğu Almanya, Romanya, Bulgaristan ve Çekoslovakya'da algıların sabit kaldığı görülürdü.

Sunduğumuz kanıtlara, Sovyet Bloku vatandaşlarının kişisel riskler göze alarak kapitalist ilkelere göre çalışan karmaşık bir yeraltı ekonomisine düzenli biçimde katıldıkları savıyla karşı çıkılabilir. Gerçekten de işçiler, blucinlerini ulaşabildikleri tek serbest pazar olan karaborsadan satın alıyorlardı; işletme yöneticileri ise, üretim kotalarını doldurabilmek için gerek duydukları yedek parçaları düzenli olarak kanun dışı satıcılardan temin ediyorlardı. Bu gibi gözlemlerden yola çıkarak, serbest piyasanın sağladığı avantajların anlaşılmış olduğu çıkarsanabilir. Diğer bir deyişle, "edimlerin sözlerden daha anlamlı olduğu" gerekçesiyle kamusal söylemin gizlediği anlayışları bireysel edimlerin açığa vurduğu düşünülebilir.

Ne var ki, Sovyet Bloku vatandaşları, yeraltı ekonomisine katılmakla ekonomik liberalleşme yandaşı kesilmiyordu. Vladimir Shlapentokh'un gözlemlediği gibi, karaborsadan yararlanan işçi ve yöneticiler otomatik olarak hür teşebbüse inanmaya başlamıyordu.[50] Shlapentokh bu durumu, bireyin zihninin biri "pragmatik" öbürü de "ideolojik" olmak üzere iki katmana ayırılmış olmasına bağlıyor. Birinci katman, sorun çözmek için gereken ve genellikle deneyim yoluyla elde edilen pratik bilgileri içeriyor ve pazar rekabetinin hem elverişli hem de kârlı olduğunu öngörüyordu. İkinci katman ise, kamusal söylemden kaynaklanan soyut bilgilerden oluşuyor ve rekabeti israfa dayalı,

zararlı bir özellik olarak niteliyordu. Bu iki katman nadiren etkileştiği için, aralarındaki çelişkiler kaybolmuyordu.

Soyut Marksist düşüncenin gündelik yaşam sorunlarına dokunmaması, edinilen bilgilerin ikiye ayrılmasını teşvik ederek, zihinsel tutarsızlıkları körüklüyordu. Sloganlar, resmi demeçler ve Marksist kehanetler bilincin ideolojik katmanına girerken, bürokratik yetersizlikler ve piyasanın yararlarıyla ilgili saptamalar da bilincin pragmatik katmanına giriyordu. Peki, Marksist düşün *neden* gündelik yaşam kaygılarından ayrı tutuluyordu? Sovyet Bloku vatandaşlarının komünist yönetime açıkça muhalefet etmelerini önleyen ana etken, komünist ideolojiyi komünist uygulamanın başarısızlıklarına bağlamayı da tehlikeli kılıyordu. Gözü açık bir işçi, kendi "işçi devletinin" işçilere, "burjuva güdümündeki" devletlerdeki işçilerin yaşam standardını sağlayamadığına tehlikeyi göze almadan değinemez, piyasa ekonomilerinde yokluklara, planlı ekonomilere oranla daha az rastlanıldığını da söyleyemezdi. Dolayısıyla, görüşlerini kendine saklayarak resmi efsane, yalan ve safsataların yayılmasına bile katkıda bulunurdu. Böylece de, yurttaşlarının kuramsal inançlarını gözden geçirmelerini teşvik etmekten kaçınmış olurdu.

Yorumumuzda isabet varsa, komünizmin resmi dünya görüşünün zihinler üzerindeki etkisinin, bu görüşe ters düşen düşünceleri belirtme olanağı arttıkça zayıflaması gerekirdi. Dikkatlerin resmi görüşle günlük yaşamın gerçekleri arasındaki çelişkilere çekilmesiyle, Marksist düşün hakkındaki kuşkular derinleşirdi. Marksist kehanetleri kendi deneyimlerinden ayırmaya alışmış olan bireyler, çoktandır benimsemiş oldukları düşüncelerin aksaklıklarını görmeye başlardı. Gerçekten de, 16. bölümde belgeleneceği gibi, resmi ideolojinin zihinler üzerindeki etkisi 1980'li yılların ortalarından başlayarak zayıflamaya yüz tuttu.

Sovyet Bloku vatandaşları, yaşadıkları zorluklarla resmi ideoloji arasındaki bağlantıyı kuramamışlarsa da, en azından çektikleri sıkıntıların ortadan kalkabileceğini fark ettiler. Bunda olağanüstü bir durum olmadığı düşünülebilir. Ancak insanın kendini zorlukların kaçınılmaz hatta gerekli olduğuna inandı-

rabileceği unutulmamalıdır. Hindistan'daki dokunulmazlar bu olasılığa iyi bir örnek oluşturuyor. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, dokunulmazlar kendi aşağı konumlarının adil olduğunu öğrendiler. Öyleyse, Sovyet Blokunda yaşayan bireyler neden yiyecek kuyruklarında beklemeyi çağdaş yaşamın kaçınılmaz bir gereği olarak görmeyi öğrenemediler? Kast sistemiyle komünizmi bu açıdan farklı kılan nedir?

Bir önemli fark iki sistemin yaşam süreleriyle ilgilidir: kast sisteminin tarihi binlerce yıl öncesine uzanırken, komünizminki bir yüzyıla sığmaktadır. Komünizm henüz çökmemiş olsaydı, Sovyet ve Doğu Avrupa vatandaşları belki de kuyrukları dert edinmemeyi öğreneceklerdi. İki sistem arasındaki bir başka önemli fark da dıştan gelen bilgilere açıklıklarıyla ilgilidir. Geçtiğimiz yüzyılın ulaşım ve haberleşme devrimleri, toplumların başka ülkelerdeki eğilim ve koşullar konusunda bilgisiz kalmasını zorlaştırmıştır. Yoksul ya da kötü yönetilen uluslar artık kendi yaşam düzeylerini başkalarınınkiyle karşılaştırmakta güçlük çekmiyorlar. Ama kast ahlakını yoksul Hintlilerin benimsemeye başladığı dönemde durum bambaşkaydı. İlk dokunulmazların Hint kökenli olmayan evren kuramlarıyla tanışması olanaksızdı. Dinsel kirlilik kavramının Akdeniz havzasında yaşayan tek tanrılı halklara bir şey ifade etmediğini bilmeleri mümkün değildi. Buna karşılık, et kuyruğunda bekleyen her Polonyalı, çağdaş basın yayın araçları sayesinde Batı'nın ekonomik koşulları konusunda bilgi edinebiliyordu. Bu tür bilgiler Polonyalıların, kuyrukların gerekli olmadığı yolundaki inancını canlı tutuyordu. Aynı bilgilerin, komünizmin ekonomik bir sistem olarak gözden düşmesine de yol açmış olabileceği düşünülebilir. Ne var ki, kamusal söylemin çarpıtılması, ideolojik reçetelerin günlük deneyimlerden ayrı tutulması eğilimiyle birleşince, bu bilgiler kafa karıştırmaktan başka bir sonuç doğurmadı.

Dışarıdan gelen her bilginin olumsuz bir komünizm portresi çizmediğini de belirtmek gerekir. Kimi Batılı kaynaklar Batı'nın serbest piyasa ekonomilerini yere batırırken, Sovyet Blokunun güdümlü ekonomilerini göklere çıkarıyordu.[51] Ama yabancı kaynaklı bilgilerin genellikle yerel kamusal söylemin çarpıklığını azaltmaya yaradığı kesindir.

Komünizmin Kalıcılığına İlişkin Alternatif Açıklamalar

Yedinci bölümde sunup burada geliştirdiğimiz savı, komünist sistemin kalıcılığına getirilen iki ayrı açıklamayla karşılaştırmak öğretici olacaktır.

İlk alternatife göre komünizm, zor kullanmayı tehdit ederek, gerektiğinde de zora başvurarak ayakta kalmıştır. Bu açıklama, komünist yönetimlerin baskı altında tuttuğu insanların neden onlarca yıl sessiz ve itaatkâr kaldığını aydınlatsa da Marksist ideolojinin etkisine ışık tutmuyor. Kaba güç, insanları kendi çıkarlarına ters düşen hareketlere sevk etse de onların düşüncelerini biçimlendiremez. Bu açıklamanın yarattığı bir başka sorun da Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerin çökertilmesinde askeri gücün önemsiz bir rol oynamış olmasıdır. Rumen diktatörlüğü bir yana bırakılırsa, bu yönetimlerin hepsi askeri açıdan önem taşımayan halk ayaklanmaları sonucunda yıkıldılar. Komünist düzenin kalıcılığını sağlayan tek etken askeri güç olsaydı, onu devirmek için daha üstün bir askeri güce gerek duyulurdu.

Komünizmin dayanıklılığına ilişkin öbür alternatif açıklamaya göre, ayrıcalıklarını kaybetmekten korkan görevliler, statükoyu korumanın topluma büyük zarar vereceğini bile bile reformları engellemek için birleşmiş ve komplo kurmuştur. Bu açıklamayı geliştiren Jan Winiecki, kimsenin görevden alınma riskini göze almadan reform yapmaya yeltenemeyeceğini gözlemler. Winiecki'ye göre, stratejik konumdaki örgütlenmiş bir azınlık reform yapmaya kalkışanları cezalandırabilme gücü sayesinde, halk yığınlarının desteğini alabilecek reformların önünü tıkamıştır. Winiecki bu açıklamanın iki avantaj sunduğunu söylüyor: teşhis edilebilen ekonomik teşviklere dayanması ve ideolojik öğeler içermemesi.[52]

Kornai, Winiecki'nin getirdiği açıklamayı gereğinden fazla basit bulduğunu belirterek, biri ayrıcalıklı ve dolayısıyla bireysel özgürlüklere karşı, ötekisi ise ayrıcalıksız ve bu yüzden özgürlük yanlısı iki ayrı grup bulunmadığına işaret ediyor. Gerçekten de, bürokrasi ne türdeşti ne de bölünmez bir bütün oluşturuyordu. Bürokratların kendi güçlerine değer

vermiş oldukları akla yatkın olsa da, diğer bürokratların güçlenmesiyle ilgilendikleri söylenemez. Dahası, birer vatandaş olarak onlar da tüketim mallarında daha çok çeşitlilik, çocuklarının eğitiminde söz hakkı ve gezi özgürlüğü istiyordu. Bürokrat olmayan kesim ise, daha da az türdeş bir grup oluşturuyordu. Pek çoğu bireysel özgürlüklere değer vermediği gibi, güdümlü ekonomi sisteminden de şikâyetçi değildi. Kornai'nin bu son gözlemi, 1982 yılında yapılmış bir araştırmada yer alan Macarların bireysel özgürlüklere, benzer bir örnek kitlede bulunan Amerikalılara oranla çok daha az değer verdiği bulgusuna dayanıyor. Kornai bu bulguya şu olası açıklamaların getirilebileceğini öne sürüyor. Yıllarca merkezi bir kumanda sisteminde yaşamak insanları özgürlükten korkutmuş olabilir. Özgürlükten yoksun insanlar, arzularını olanaklarına uydurmak amacıyla, özgürlüğün değerini düşürmeyi öğrenmiş olabilir. Ya da insanların düşünce yapıları, eğitim sistemi ve basın yayın araçlarının taraflı tutumundan etkilenmiş olabilir.[53]

Kornai'nin ilk önerisi, açıklanması gereken durumu yinelemekle yetiniyor. İkinci ve üçüncü öneriler ise, kuşkusuz gerçeğin birer parçası. Ne var ki, Kornai'nin getirdiği açıklamada bu öneriler genel bir kuramın mantıksal sonuçları olarak karşımıza çıkmıyor. Sonuna geldiğimiz bu bölüm ise, komünizmin ideolojik etkisini, onun kalıcılığından sorumlu olan tercih çarpıtmasına bağlamıştır. Gördüğümüz gibi, eğitim sistemiyle basın yayın araçlarının yol açtığı yanılsamalar tercih çarpıtmasının sonuçları arasındadır. Bireylerin arzularını yönlendiren olanaklar da, toplumun kendi yarattığı politik teşviklerin ışığında seçilen milyonlarca açık tercihten kaynaklanmıştır.

14
Beyaz Irkçılık Korkusunun Kalıcılığı

Dokuzuncu bölümde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırksal farklılıkların, içiçe girmiş bir dizi pozitif ayırımcılık programı yarattığını görmüştük. Orada sunulan iki bulguyu daha anımsatalım. Yoksul fakat nitelikli kişilerin olanaklarını genişletecek bir araç biçiminde tanıtılan bu programlar, saklı kamuoyunun bir türlü benimsemediği bir ırksal kota sistemi oluşturdu. Ne var ki, kaygılarını açıkça belirtmenin getireceği riskleri göze almak istemeyen Amerikalılar çekincelerini bir kamusal onay örtüsünün arkasına gizlemeyi yeğlediğinden bu kotaların karşılaştığı tepkiler bugüne dek zayıf kalmıştır.

Bu bölüm, kısaca özetlediğimiz savı geliştirerek, tercih çarpıtmasının, anonim kamuoyu araştırmalarının saptadığı güçlü muhalefete rağmen, pozitif ayırımcılığın sonuçları konusunda şaşkınlık ve bilgisizliğe yol açtığını öne sürecektir. En önemlisi, Amerikalılar pozitif ayırımcılığın maliyetini bilmiyor. Pek çoğu, bu ayırımcılığın toplumsal yararları ve kimlere kazanç sağladığı gibi konularda yanlış anlayışlara sahiptir. Israrla uygulanan pozitif ayırımcılığın, dikkatleri mevcut eşitsizliklerin kökeninde yatan nedenlerden uzaklaştırdığının farkında olanların sayısı çok azdır, ki bu durum birçoğu siyah olan gerçekten yoksul Amerikalılara zarar vermiyor. Uygulanan çifte standartların kabileleşmeyi körüklediğini, sonuçta da Amerikan ulusunun geleceğini tehdit ettiğini görenlerin sayısı da çok sayılmaz. Irkla ilgili tercih çarpıtmasının bu gibi sonuçlar yaratmasının nedeni, kongre, mahkemeler, üniversiteler ve basındaki tartışmalar da dahil olmak üzere konuyla ilgili kamusal söylemi daraltması ve yozlaştırmasıdır.

Bölümün ana amaçlarından biri, Amerikan toplumunda önemli bir yer tutan yükseköğrenim kurumunu pozitif ayırımcılık bağlamında ele alıp incelemektir. Gösterileceği gibi, beyaz ırkçılığın bir türlü ortadan kalkmadığı algısı, üniversitelerin karar verme sürecini sürekli olarak etkilemekte, sonuç olarak da öğrenci seçme, öğretim üyesi atama, kampus yaşamı, bilimsel araştırma ve ders programları gibi konularda ten rengine önem veren politikalar gündeme girmektedir. Savımız, Amerikalı aydınların pozitif ayırımcılığın başarısızlıkları karşısındaki tutumlarının, Sovyet ve Doğu Avrupalı aydınların komünizmin başarısızlıkları karşısındaki tutumlarıyla benzerlikler gösterdiğidir. Bir örnek vermek gerekirse, giderek önem kazanan yeni "çokkültürcülük" akımı, yürürlükteki ırksal gündemi, onu destekleyen yanılsamaları göğüslemeksizin kurtarmayı amaçlamaktadır.

Ele alacağımız gelişmelerin önemi şurada yatıyor: üniversite, en azından ilke düzleminde, halk arasında yayılmamış ya da antipati uyandıran görüşler de dahil olmak üzere, her türlü düşüncenin açıkça ifade edilmesine ve dürüstçe tartışılmasına olanak tanımakla yükümlü bir kurumdur. Akademik ortamda basitleştirilmeden ve çarpıtılmadan tartışılamayan bir konunun, toplumun diğer kesimlerinde dürüstçe tartışılması beklenemez. Akademi dışındaki kamusal söylemin akademik tartışmalar tarafından beslendiği kesindir. Dolayısıyla, akademik tartışmaların fakirleşmesi, sıradan Amerikalıların düşünce ve eylemlerini ciddi ölçüde etkileyebilmektedir.

Ten Rengine Dayalı Öğrenci Kayıt İşlemleri

Üniversite yönetimleri, öğrenci seçiminde pozitif ayırımcılığın başlamasıyla birlikte, kampuslarındaki öğrenci "çeşitliliğinin" artmasıyla övünmeye başladılar. Ama bu arada pozitif ayırımcılığın eğitime yüklediği maliyetler konusunda sessiz kalmayı yeğlediler. Birçok yönetim, dikkatleri sayısal verilere çekerek, pozitif ayırımcılığın kendi eğitim düzeylerinden çok üstün üniversitelere kabul edilen öğrencilere verdiği zararlara değinmekten kaçınıyor.

Ne var ki, söz konusu öğrencilerin mezuniyet oranları hiç de iç açıcı bir tablo çizmiyor. Örneğin, California Üniversitesi'nin Berkeley kampusuna 1983 yılında kabul edilen siyah öğrencilerin yalnızca yüzde 38'i 1988 yılına kadar mezun olabilmiştir ki, bu oran beyaz öğrenciler için yüzde 72'dir.[1] Saptanan farkın doğrudan doğruya Berkeley'in çok-kesimli öğrenci seçme sisteminden kaynaklandığı açıktır. Berkeley, her adayı SAT olarak bilinen Öğrenim Yeterlilik Testi'nde aldığı puan, lisede aldığı notlar ve elde ettiği ödüllerden oluşan bir endeksse göre değerlendirir. 1986 yılında, yüzde 50 kabul edilme şansına sahip olabilmek için beyaz adayların 8000 üzerinden en aşağı 7000 puan alması gerekirken, siyah adaylara 4800 puan yetiyordu.[2] Seçkin Amerikan üniversitelerine girebilmek için gereken niteliklerin böylesine keskin farklar sunması artık olağan bir durumdur. Ancak uygun ölçüde "çeşitlilik" gösteren üniversite sınıfları oluşturmak amacıyla eğitim standartlarının ne denli değiştirilmiş olduğunu kavrayan Amerikalıların sayısı pek azdır.[3]

Lisans programları gibi, lisansüstü programları da değişik etnik gruplara bambaşka standartlar uyguluyor. İlk başvurusundan beş yıl sonra California Üniversitesi'nin Davis kampusundaki tıp fakültesine girebilmek için Yüksek Mahkemeye başvurmak zorunda kalan beyaz öğrenci adayı Alan Bakke'nin durumunu ele alalım. Bu örneğe aşina olan herkesin bildiği gibi, Bakke'nin akademik notları ten rengi dolayısıyla fakülteye kabul edilen azınlıkların notlarından daha yüksekti. Ama aradaki farkın boyutunun aynı derecede bilindiği söylenemez. Bakke, Tıp Fakültesi Giriş Sınavının nicel bölümünde sınava giren adayların yüzde 96'sından daha yüksek bir not tutturmuş, sözel bölümündeki oranı yüzde 94, fen bölümündeki oranı yüzde 97, genel bilgi bölümündeki oranıysa yüzde 72 olmuştu. "Özel durum" çerçevesinde bu fakülteye kabul edilen adayların *ortalama* oranları ise sırasıyla 46, 24, 35 ve 33'tü.[4]

Kimi eğitimciler bu gibi üzücü zıtlıkların, standart testlerin kültürel taraflılıklarını yansıttığını ileri sürerek bu testlerin, beyaz olmayanların yabancısı olduğu kültürel deneyimleri vurguladığını söylerler.[5] Bu görüş Asya kökenli Amerikalıların grup olarak beyazlardan daha başarılı olması gerçeğiyle çeli-

şiyor. Buna rağmen söz konusu görüş, SAT'ın içerdiği varsayılan kültürel taraflılığın ortadan kaldırılmasına yönelik eylemler doğurmuştur. Siyahların da beyazlar kadar başarılı olduğu, kültürel açıdan tarafsız bir test oluşturma yolundaki tüm girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmış olduğunu hemen belirtelim.

Siyah öğrencilerle beyaz öğrencilerin puan ortalamaları arasındaki uçuruma getirilebilecek başka bir açıklama, çoğu siyah üniversite adayının görece hazırlıksız olmasıdır. Bu çıkarsama siyah adayların yaşadıkları semtler, doğup büyüdükleri evler ve gittikleri okullardaki koşullarla tutarlıdır. Ancak son sunduğumuz açıklamayı kabullenmek, ırklar arasındaki farklılıkların *günümüzdeki* beyaz ırkçılığa bağlanamayacağı anlamına gelebilir. Bu nedenle, ırkçılığın muazzam gücüne inanan eğitimciler, standart testlerin kişinin başarılarını belirleyen yeteneklerin ancak bir bölümünü ölçebildiği ve bunların da özellikle beyazların değer verdiği yetenekler olduğu görüşüne sarılmışlardır.

Dolayısıyla tartışmalar, koruma altındaki azınlıkların görece düşük puanlarla üniversiteye girebilmesine bahane bulunmasında odaklaşmıştır. Yeterli hazırlıktan yoksun öğrencileri, başarılı olamayacakları üniversitelere yerleştirmenin sonuçları üzerinde pek durulmuyor. Siyah üniversite öğrencilerinin mezuniyet oranı göz önüne alındığında bu ilgisizliği anlamak güçtür. Sözünü ettiğimiz savsaklığın bir nedeni, başarısız azınlıkların yetenekleri konusunda kuşkular uyandırmakla suçlanma korkusuyla üniversite yönetimlerinin pozitif ayırımcılık programlarına zarar verebilecek bilgileri gizleme eğiliminde olmasıdır. Bu savsaklığın ikinci bir nedeni ise, yönetimlerin bilerek yanlış bilgiler yaymalarıdır. Örneğin, Harvard Üniversitesi'nin *Pozitif Ayırım Bülteni* adlı yayını, "pozitif ayırımcılığın çifte standart uygulaması" olduğu yolundaki anlayışın bir "mit" olduğunu savunmuştur. Birazdan açıklanacağı gibi, üçüncü bir neden de, üniversite camiasında bu konuya ilişkin tartışmaların yöneticiler tarafından engellenmesidir.

Bir an için, düşük performanslı gruplara giriş kotaları ayrılmasının gerekli olduğunu düşünelim. Bu kotaların ölçüsünü saptamak için en uygun kriterler ne olabilir? Kotaların külfeti-

ni hangi başarılı gruplara yüklemek doğru olur? Dahası, başarı düzeyleri beyazlarınkinden daha düşük diye siyahlara uygulanan standartların değiştirilmesi uygunsa, Musevilere kıyasla genellikle daha az başarılı olan Hıristiyanlar ve Müslümanlara uygulanan standartlarda ayarlama yapılmasını gerekmez mi? Etnik kotaların meşruluğu konusunda ne düşünürsek düşünelim, bu tür sorulara tartışma götürmeyen yanıtlar verilemeyeceği ortadadır. Ancak hiçbiri açıkça ve dürüstçe ele alınmamıştır. Bu ihmalin bir nedeni, birçok üniversitenin resmen pozitif ayırımcılığın birden çok standart uygulanmasını gerektirmediği görüşünü savunmasıdır. İhmalin sonucu ise, yürürlükteki uygulamalar konusunda ciddi bir bilgisizlik ortamının hüküm sürmesidir.

Birkaç yıl önceki verilere göre, beyazların California'daki yeni lise mezunları içindeki oranı yüzde 52'ydi. Oysa, California eyalet üniversiteleri sisteminin en seçkin kampusu olan Berkeley'de, beyaz öğrenciler birinci sınıfın yalnızca yüzde 30'unu oluşturuyordu. Bu durumun bir nedeni, "nüfus oranlarının altında temsil edilen" azınlıklara özel standartlar uygulanmasıydı. Bir başkası ise, akademik performansları genellikle beyazlarınkini aşan ve varlıklı ailelere mensup Asya kökenli Amerikalıların, ne tuhaftır ki "sosyoekonomik açıdan dezavantajlı" oldukları gerekçesiyle, "sınıf temeline dayanan" bir pozitif ayırımcılık programı yoluyla kayrılmalarıydı. California'daki yeni lise mezunlarının yüzde 14'ünü oluşturan Asya kökenli Amerikalılar, Berkeley'de birinci sınıfın yüzde 35'ini oluşturuyordu.[8]

Bir eyalet üniversitesinin, Asya kökenli Amerikalıları pozitif ayırımcılığın yükünü taşıma sorumluluğundan bağışık tutarak, bu yükü tümüyle beyazların sırtına bindirmesi uygun mudur? Bu gibi sorular nadiren tartışma konusu olmaktadır. Az önce, beyazların kendilerine ödetilen bedelden açıkça yakınmamalarının nedenini ırkçılıkla suçlanma korkusuna bağlamıştık. Destekleyici bir neden de, pozitif ayırımcılık konusunda dürüst tartışmanın yok denecek kadar ender olması, dolayısıyla gerek beyazların gerekse azınlıkların yürürlükteki uygulamaların etkileri konusunda bilgisiz kalmalarıdır.

Konuşma Kuralları

Üniversitelere öğrenci seçiminde ırka dayalı pozitif ayırımcılığın gerekçesi başından beri siyah adayların görece düşük akademik performansı olmuş, bu başarısızlık da gerek geçmişteki gerekse günümüzdeki beyaz ırkçılığa bağlanmıştır. Beyaz ırkçılık, siyah üniversite öğrencilerinin genellikle derslerinde başarısız olmasından da sorumlu tutuluyor. Deniyor ki, beyaz ırkçılık azınlıkların kampuslarda rahat etmesini engelleyerek onların öğrenmesini etkilemektedir.

Bu anlayışı benimseyen yüzlerce üniversite, başta kadınlar, eşcinseller ve ezildikleri varsayılan etnik gruplar olmak üzere, seçilmiş "azınlıkları" rahatsız eden davranışlarda bulunmayı ya da sözler söylemeyi cezalandırılmayı gerektiren bir suç saymaya başlamışlardır. Connecticut Üniversitesi, işi "uygunsuz gülmeyi" yasaklamaya kadar vardırmıştır.[9] Üniversiteler, ayrıca öğrencilerine olağan nezaket kuralları yanında, hangi düşüncelerin açıklanmaması, kampustaki politik hareketlerden hangilerine karşı çıkılmaması, hangi sözcüklerin dile getirilmemesi ve hangi örtmecelerin sık sık kullanılması gerektiğini, kısacası "politik koşullara uygun" davranmanın yollarını öğrettikleri "duyarlılık" dersleri veriyor.[10] Harvard'ın duyarlılık programı yılın bir haftasını AWARE (*Actively Working Against Racism and Ethnocentrism*: Irkçılık ve Etnik-merkezcilikle Mücadele) adlı bir dizi etkinliğe ayırıyor. AWARE'in düzenleyicileri, Harvard'ın her yatakhane binasına birer "ırk ilişkileri sorumlusu" atamaktadır. Bu görevliler, "ırksal bilinçlendirme", "ırklararası ilişkileri denetleme" ve "kuralları çiğneyenleri rapor etmekle" yükümlüdür.[11]

Etnik aşağılama ve hırpalama, konuşma kuralları konmasından çok önce zaten Amerikan üniversitelerinden kalkmıştı. Siyahların kasten tahrik edildiği durumlara günümüzde bile rastlansa da, bu durumların yaygın olduğu söylenemez. O halde, ırkçı konuşmaya karşı alınan önlemlerin tırmanmasının nedeni ne olabilir? Bu tür önlemler, özel olarak üniversiteye alınmış öğrencileri ırkçı hakaretlerden korumanın ötesinde onları, kendi kültürlerinin sakatlıklarına, akademik başarısızlıklarının

gerçek nedenlerine ve uygulanan çifte standartların toplumsal bedellerine ilişkin rahatsız edici gerçeklerden korur. Sözü edilen önlemler, ayrıca pozitif ayırımcılık programlarının etkililiği konusunda beslenen kuşkuların dile getirilmesini engelliyor. Dahası, bu önlemlerin varlığı bile ırkçılığın siyahları ciddi biçimde tehdit etmeyi sürdürdüğünü kanıtlayarak uygulanmakta olan pozitif ayırımcılığa gerekçe oluşturur.

Konuşma kurallarının amacı ne olursa olsun, bunların bir sonucu, gerek öğretim üyeleri ve yöneticilerin gerekse öğrencilerin ırkla ilgili konularda özgürce konuşmaktan, hatta hoşgörüsüzlük göstergesi olarak kabul edilebilecek bir düşünce açıklamaktan kaçınmalarıdır. Bu çekingenliğin ırklar arasındaki gerilimleri arttırdığına hiç şüphe yok. Konuşma kurallarının ortaya çıkmasından önce bile siyah olmayan Amerikalılar, bir ırksal soruna bulaşma korkusuyla siyahlarla olan ilişkilerini dikkatle yürütmeye alışıktı.[12]

Pozitif ayırımcılık programları çerçevesinde üniversiteye girmiş öğrenciler, bu ayırımcılığı eleştiren sözlerden alındıklarını ileri sürdüklerinde yalan söylemiş ya da abartmış olmaları gerekmez. Pek çoğu kampusa akademik açıdan hazırlıksız olarak geldiklerinden, yerleştirildikleri dersleri izlemekte güçlük çekiyorlar. Buna bağlı olarak da, becerileri konusunda kuşkuya düşüyor ve eksiklikleri kendilerine anımsatıldığında üzülüyorlar. Öyleyse, konuşma kurallarını savunanların, hazırlığı yetersiz öğrencilerin çıkarlarını dikkate almayarak eylemlerini yalnızca stratejik nedenlere dayandırdığını söylemek doğru olmaz. Özetlemek gerekirse, bu noktaya kadar şu iki savı geliştirmiş olduk. Bazı azınlık öğrencilerinin duyarlılığı, yeteneklerine uymayan, gereğinden yüksek dereceli üniversitelere yerleştirilmelerinin bir yan ürünüdür. Yürürlükteki konuşma kurallarının asıl işlevi ise, kampustaki muhalefetin susturulmasıdır.[13]

Oxford Sözlüğü ırkçılığı, "insanların ayırıcı özelliklerini ırksal nedenlere dayandıran kuram" biçiminde tanımlar. Bu tanıma göre ırkçılık her renge bürünebilir. Üniversite kampuslarındaki konuşma kuralları, ırklar arasında uyumsuzluk yaratan ve siyahların ilerlemesini önleyen engellerin yalnızca beyaz ırkçılıktan kaynaklandığı görüşüne dayanıyor. Ne var ki, kam-

puslarda siyah ırkçılığın da birçok belirtisini görmek mümkündür: siyahlara ayrılmış yemek masaları, siyah kültürü yaşatmaya yönelik yatakhaneler, siyahlara ayrı çalışma alanları, siyah gazeteleri, hatta siyahlar için ayrı mezuniyet törenleri. Bütün bu ayırıcı düzenlemeler, ten renginin dışlama gerekçesi olabileceği prensibi üzerine oturtulmaktadır. Öyle ki, bazı binaların siyah olmayanlara kapatıldığı bile görülüyor.[14] Bu tür ayrılıkçı uygulamaların, dışlama ve sindirme eylemlerine karşı bir korunma tedbiri olduğu akla gelebilir. Ama gerçekte, kaba beyaz ırkçılığın çok ötesine uzanan faktörler rol oynamaktadır. Geçmişte çeşitli ırklardan öğrencilerin uyum içinde okuduğu üniversitelerde artık balkanlaşma belirtilerine rastlanıyor. Dahası, birçok üniversitede beyazlarla arkadaşlık kuran siyah öğrencilerin kendi gruplarından dışlandığı görülmektedir.

İlginçtir ki ırkçı konuşmalara ilişkin tüm endişelere rağmen, beyazları aşağılayan nitelendirmeleri önleme yolunda hiçbir çaba gösterilmemektedir. Günümüzün Amerikan üniversitelerinde, cezalandırılma riski almadan beyazları rahatsız edecek pek çok şey söylenebilir. Örneğin, siyah öğrenci liderleri üniversite yönetimini karşılarına almadan *tüm* beyazları ırkçılıkla suçlayabilir. Bu çifte standartın, hırsızlığa, vandalizme, hatta kaba kuvvete bile uzandığı görülüyor. Siyah öğrencilerce düzenlenen bir etkinliğe müdahale edenler kesinlikle başlarına iş açmış olacak, ama siyahları rahatsız ettiği öne sürülen etkinlikleri engelleyenlerin zorbalıkları yanlarına kalacaktır.[15] Kendisine "Endişeli Latin ve Siyah Öğrenciler" adını yakıştıran bir grup, Pennsylvania Üniversitesi'nin gazetesi *Daily Pennsylvanian*'ın ondörtbin nüshasını, gazetenin "açık ve gizli ırkçılığını" protesto etmek amacıyla çaldığında, üniversite yönetiminin tepkisi suçlulardan birkaçını yakalayan kampus polisini suçlamak oldu. Bu hırsızlığı bir "başkaldırı biçimi" olarak niteleyen üniversite yönetimi, olaya karışan öğrencileri cezalandırmaya yanaşmadı.[16]

Öğrenci kabulünde uygulanan çifte standartlar gibi, konuşma ve davranışlara ilişkin çifte standartlar da ırklar arası uyum ve beraberlik sağlanması gerekçesine dayandırılıyor. Ne var ki, bu uygulamalar genellikle geçimsizlik ve bölünmeyi

körüklüyor. Bazı siyah öğrencilere yarar sağlasa da, siyahlar için özel yatakhaneler oluşturulması, doğal olarak ırklararası ilişkileri kısıtlamaktadır. Özel yatakhanelerin, kampus yaşamını ırklara özgü bölgelere ayırarak, siyahlarla beyazların dostluklar kurmasını ve ortak çıkarlarını keşfetmesini engellediği kesindir. Beyaz öğrencilere verilmeyen anlatım ve davranış ayrıcalıklarının siyah öğrencilere tanınması da benzer sonuçlara yol açıyor.

Siyah lider kadrosunun küçük ama nüfuzlu bir kesiminin, renk körlüğünü hiçbir zaman benimsemediği söylenmekte ve aralarında öğretim üyeleri de bulunan bazı siyah liderlerin, ırkçılığı tırmandırmaktan çıkar sağladığı gözlemlenmektedir. Her iki görüşte de gerçek payı olduğu açıktır. Ama şu da bir başka gerçektir ki, bütünleşmeye karşı olanlar, isteklerini genellikle olumlu karşılayan üniversite yöneticileri olmasa bu denli başarı sağlayamazdı. Yöneticilerin, beyaz öğrencilere hiçbir zaman vermeyecekleri hakları siyahlara tanımaları artık olağan bir durumdur. Hiçbir yöneticinin yalnızca beyaz öğrencilerin katılacağı bir mezuniyet törenine izin verdiği görülmemiştir.

Gözlemlenen çifte standartların bir nedeni, üniversite yöneticilerinin siyah eylemcilerle destekçilerini öfkelendirmekten çekinmesidir. Başka bir neden de pek çoğunun kampus yaşamının kimi gerçeklerini artık görmez olmasıdır. Söz konusu yöneticiler, kampuslarda yaşanan sürtüşmelerin kaynağının hep beyaz ırkçılık olduğunu duydukları için, ne kurumsallamış siyah ırkçılığın artık daha ciddi bir sorun oluşturduğunu ne de pozitif ayırımcılığın siyah ayrılıkçılığı ve ırksal zıtlaşmayı körükleyen yeni bir uygulama olduğunu kavrayabiliyor. Bir üniversite, sporcular olsun, eski mezunların çocukları olsun, etnik azınlık üyeleri olsun, eğitim düzeyi yetersiz birçok öğrenciyi kabul ettiğinde, bunlar doğal olarak kendi alt-kültürlerini kampusa yerleştirecek, sonuç olarak da gerilimler doğacaktır. Oluşan sorunlar açıkça ve dürüstçe tartışılamadıkça da bunlar sürecek, yaygınlaşacak ve büyüyecektir.

Yeni Çok-kültürcülük

İncelemiş olduğumuz ideolojik körleştiriciler yüzünden pozitif ayırımcılık yandaşları, üniversitelerdeki ders programlarının siyahları başarısızlığa mahkûm edecek kadar ırkçı olduğuna inanmaktadır. Hümaniter ve toplumsal bilimlerin geniş bir kesiminde Avrupa-dışı kültürlerin geçmişte aşağılanmış olduğu yadsınamaz. Ne var ki, son zamanlarda durum kökünden değişmiştir. Buna rağmen, pek çok öğretim üyesi geleneksel üniversite öğretim programının, mağdurların kültürlerini küçülten ve çarpıtan "Avrupa merkezli bir bakış açısı" geliştirdiğini savunuyor. Diyorlar ki, bu durum azınlık öğrencilerinin kendilerine güvenini azaltarak zaten kısıtlanmış olan öğrenme kapasitelerini baltalıyor. *Brown Eğitim Kurulu'na Karşı* (*Brown vs. Board of Education*) adıyla bilinen ve eğitimde ırklar arası bütünleşme yolunu açan 1954 yılı Yüksek Mahkeme kararı, beyaz öğrencilerle aynı eğitimi almayan siyah öğrencilerin aşağılandıklarını hissettikleri anlayışına dayanmaktaydı. Günümüzde geçerli olan görüş ise, tam tersine, beyazların geleneksel ders programını izlemek zorunda kalan siyahların aşağılık duygusuna kapıldıkları yönünde.[17]

Demek ki üniversite ders programlarına "çok-kültürlü" bir içerik kazandırma yolunda büyük çabalar gösterilmektedir. Amerikan Eğitim Konseyinin 1993 tarihli rehberi, üniversite kampuslarındaki entelektüel yaşama "çeşitlilik" getirmeyi amaçlayan iki bini aşkın öğrenim projesi, fakülte geliştirme programı ve öğrenci toplama planına yer veriyor.[18] Tasarlanan reformların ana hedefi hümaniter ve toplumsal bilimler olmakla birlikte, matematik ve doğa bilimlerinin de tehdit altında olduğu görülmektedir. Daha şimdiden "etno-matematik" konusunda ders kitapları ve kılavuzlar yayımlanmıştır.[19] Kolayca öngörülebileceği gibi, ders programlarını yeniden yapılandırma yolundaki çalışmalar, azınlık üyelerine, özellikle de sömürü ve baskının tarihin akışını yönlendiren ana unsurlar olduğuna inananlara, öğretim kadrosu açma çabalarıyla birlikte yürütülüyor.

Yeni çok-kültürcülüğün bir amacı entelektüel denge ve doğruluksa, bir başkası da, ki bunun birincisiyle tutarlı olması

gerekmez, azınlık öğrencilerini rahatlatmaktır. İşte bu nedenle, azınlıkları üzen ders malzemelerinin onlara gurur verecek malzemelerle değiştirilmesi yolunda çalışmalar yapılmaktadır. Uygun bulunan malzemeler, bugüne dek Avrasya kültürlerine atfedilmiş olan başarıların aslında Afrika kökenli olduğunu savlamakta ve ezilen azınlıkların sorunları başta olmak üzere insanlığın tüm sorunlarını Avrupa-Amerikan emperyalizmine bağlamaktadır. Bu malzemeler, azınlıkların incitilmiş onurlarını teskin etmenin ötesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin silinmesi olanaksız kültürel farklılıkları konusunda toplumu bilinçlendirmeyi amaçlıyor. Dante, Shakespeare ve Jefferson gibi klasik yazarlar artık gözden düşmüştür. "Ölü beyaz erkek" olarak damgalanan bu yazarlar, "kültür suçu" işlemiş olmakla, özellikle de kültürel çeşitliliğe saygı göstermemekle suçlanıyor.[20]

Başka kültürleri ve gruplararası çatışmaların kaynaklarını öğretmenin mükemmel gerekçeleri şüphesiz vardır. Bir örnek vermek gerekirse, toplumlararası bağımlılık arttıkça, ulusların birbirlerinin değerleri ve duyarlılıkları konusunda bilgilenmesi giderek önem kazanıyor. Ne var ki, taşıdığı ada rağmen, çok-kültürcülük akımı kültürlerarası dayanışmaya önayak olmaktan çok, azınlıkları rahatlatma ve beyaz ırkçılığın, tıpkı cinselcilik ve ayrı-cinselcilik gibi, korkunç bir sorun olmayı sürdürdüğü görüşünü yayma amacını gütmektedir. Bir yorumcunun gözlemlediği gibi, yeni çok-kültürcülük öğrencilere Avrupa dışındaki kültürlerin önemli yapıtlarını, örneğin Konfüçyüs'ün *Analekt*'ini ya da İbni Haldun'un *Mukaddime*'sini tanıtmıyor. Doğu Asya'nın son zamanlardaki yükselişi ve dinsel köktenciliğin yayılışı gibi çağımızın evrensel sorunlarının kavranmasını da kolaylaştırmıyor. Yeni çok-kültürcülüğün en önemli işlevi, öğrencilere dünya tarihi ve çağdaş uygarlığa ayrılıklar, baskılar ve emperyalizm açısından bakmayı öğretmek, sonuç olarak da onların görece daha önemli başka etkenleri değerlendirmesini önlemek olmuştur.[21]

Bu akım 1950'lerin McCarthyciliğini anımsatan, hoşgörüden uzak bir anlayış yaratmış durumda. Amerikan Sosyoloji Birliği tarafından dağıtılan bir eğitim kılavuzuna göre, bir Brandeis Üniversitesi profesörü şöyle yazıyor: "Beyaz bir öğ-

rencinin ırkçı olup olmadığı tartışmaya kapalıdır... Onun ırkçı olduğu kesindir."[22] Bir önermenin "tartışmaya kapalı" olduğunu savunmak, ters görüş ileri sürenlerin suçlanmayı hak ettikleri anlamına gelir. Çok-kültürcülük adına uygulanan reformlar konusunda kuşku duyduklarını dile getiren öğretim görevlileri bunu kendi deneyimleri yoluyla öğrenmiştir. Pek çoğu ırkçılıkla suçlanmış, bazıları da disiplin cezası almıştır. Örneğin, Santa Monica Yüksek Okulunun toplumsal bilimler fakültesi, etnik ve feminist ders programlarının "daha yararlı bilgiler ya da beceriler edinebilecek öğrencilere zaman kaybettirdiğini" ileri süren ekonomist Eugene Buchholz'u resmen kınayarak cezalandırmıştır.[23]

Dahası, benimsenen yeni önceliklerle uyuşmayan dersler veren ya da araştırmalar yapan profesörler tedirgin edilmiştir. Michigan Üniversitesi'nden Reynolds Farley ile Harvard Üniversitesi'nden Stephan Thernstorm, "ırksal duyarsızlık" suçlamasına maruz kalarak Amerika'nın toplumsal tarihi konulu derslerine son vermek zorunda kalmıştır.[24] 1978'den bu yana Iowa Devlet Üniversitesi'nde siyah Amerikalıların tarihi dersini okutmuş olan Christie Farnham Pope, birkaç yıldır ders verirken sürekli olarak rahatsız ediliyor.[25] İş adayı testlerinde azınlıkların aldığı sonuçların devletçe şişirilmesini içeren "ırksal normlama" politikasına dikkat çekmiş olan Delaware Üniversitesi öğretim üyesi Linda Gottfredson'un üniversite dışından aldığı maddi destek üniversite yönetimi tarafından kesilmiş ve derslerinin toplum bilim bölümü öğrencilerine sağladığı kredi silinmiştir. Bazı meslektaşları Gottfredson'u "ırkçı" olmakla suçlarken, dersleri de protesto gösterilerine sahne olmuştur. Bunlar yetmezmiş gibi, üniversite yönetimi işten çıkarılmasını da kararlaştırmış, ama bu karar sonra geri alınmıştır.[26]

Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Ama kapsamlı bir döküm bile entelektüel söylemin ne denli saptırılıp fakirleştirildiğini anlatmaya yetmez. Kesintiye uğrayan derslerin yanında, planlanıp da verilmeyen birçok başka ders bulunduğunu da göz önünde tutmak gerekir. Öğretim programları dışında bırakılan yazıların, derslerde ifade edilmeyen düşüncelerin ve işlenme-

yen araştırma konularının sayısı az değildir. Bu gibi sonuçların tümünü saptamaya olanak yok kuşkusuz. Ama şurası kesin ki pozitif ayırımcılığa ilişkin tercih çarpıtması, başta çok-kültürcülük olmak üzere yerleşik ırksal politikanın diğer öğelerinin de tartışılmasını engellemektedir.

Üniversite kavramının insan zihnine yerleşmesi Sokrates'in kamuoyu ve popüler kültüre bakmaksızın düşünüp soruşturmasıyla başladı, diye yazar Allan Bloom. Geçmiş dönemlerde Amerikan üniversiteleri Sokrates'in misyonuna uygun biçimde gerek öğretim üyelerinin gerekse öğrencilerin tartışmaya açık olmasını teşvik etmiş, her iki gruba da rahatsız edici görüşlere bile katlanmayı öğretmişti. Entelektüel özgürlükleri kısıtlamaya yönelik girişimlere her zaman gereğince direnmemiş olsalar da, üniversiteler, kamuoyu çizgisinde kalmayı amaçlamıyordu.[27] Öğrencilerin "kendilerini iyi hissetmesini sağlamak" da henüz üniversitelerin amaçları arasına girmemişti. Öteden beri üniversitelerdeki danışman kadrolarının, öğrencilerin kişisel sorunlarını çözmeye yardım ettiği bir gerçektir. Ne var ki bu tür yardımlar, ders programlarının psikolojik tedavi aracı olarak kullanılmasına hiç benzemiyor. Profesörlerden dinleyicilerini tedirgin edebilecek konulara girmemelerini ve düşüncelerini oto-sansür etmelerini beklemenin de bambaşka bir amaca hizmet ettiği ortadadır.

Demek ki, karışık bir kafa yapısının ürünü olan yeni çok-kültürcülüğün kendisi de bir karışıklık kaynağı oluşturuyor. Bu akım, bir yandan öğretim görevlileri ve öğrencilerin önemli toplumsal sorunlara ilişkin bilgi ve düşüncelere ulaşmalarını önlerken, bir yandan da cezalandırılmadan inceleyebilecekleri konuları kısıtlamaktadır.

Ten Rengine Duyarlı İlim

Yeni çok-kültürcülük, entelektüel söylemin kısıtlanmasına ek olarak, azınlıkların öğretim kadrosunda daha geniş bir biçimde temsil edilmesini amaçlıyor. Söz konusu akımın savunucularına göre, bu amaç gerçekleştiğinde hak yerini bulacak,

azınlık öğrencileri rahatlayacak ve azınlıklara ilişkin sorunlara da "doğru" biçimde yaklaşılmaya başlanacaktır.

Bu düşünceler Pennsylvania Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan, Richard Delgado imzalı bir yazının temelini oluşturuyor. Delgado'nun makalesi, azınlıkların ırk konusundaki incelemelerinin beyazlarınkine yeğlenmesini önermekte. Beyazlar ırksal baskı altında kalmış olmadıkları için, diyor Delgado, incelemeleri kaçınılmaz olarak yetersiz kalmaktadır.[28] Öyleyse amaçlanan hedef beyaz düşünürlere söz hakkı tanımamak mı? Delgado, "duyarlı beyaz bilim adamlarının arada sırada makale yazmasına ve yararlı önerilerde bulunmasına" karşı çıkmıyorsa da, ırka ilişkin konularda uzman olmaya çalışmalarını sakıncalı buluyor. "Irk ilişkileri konusunda yazan liberal beyaz yazarlar artık dikkatlerini başka sorunlara çevirmeli ve meslektaşlarını da yeni ilgi alanlarına yönlendirmelidir." Beyaz yazarlar, "bir kenara çekilerek" yerlerinin "yetenekli azınlık yazar ve yorumcuları tarafından doldurulmasına izin vermelidir."[29]

Bu yazıyı aynı minvalde başkaları izledi. Hawaii Üniversitesi öğretim üyelerinden Mari Matsuda şöyle yazıyor: "Hukuk yazınını yozlaştıran apartheid uygulamasının" kökünün kazınabilmesi için "kadınların, teni beyaz olmayanların, yoksulların, eşcinsellerin, yerli Amerikalıların ve de diğer mağdurların" çalışmaları "satın alınmalı, okunmalı, alıntılanmalı, tartışılmalı ve öğretilmelidir." Peki, bu amaca nasıl ulaşılacaktır? "Yirmi tane kitap alacaksanız, bunlardan bazılarının beyaz kadınlar, beyaz olmayan kadınlar ve beyaz olmayan erkekler tarafından yazılmış olmasına dikkat ediniz." Yayımcı veya kitapçı iseniz, çeşitlilik "kotaları" uygulayınız. Okuyacak kitap seçerken de, bibliyografyası uygun biçimde çeşitlilik sunan eserlere yöneliniz.[30]

Ondokuzuncu yüzyılda, deneyimli bir Grekçe ve Latince uzmanı olan siyah bilim adamı W. S. Scarborough, öğretim görevi bulamamıştı. Öğrencilerinin büyük çoğunluğu siyahlardan oluşan Howard Üniversitesi bile, "klasik diller kürsüsüne yalnızca bir beyazın atanabileceği" gerekçesiyle Scarborough'ya iş vermemişti. Delgado, Matsuda ve yandaşlarının istekleri

benzer bir düşünceye, yani her azınlığın kendine ait kabul ettiği konuları en iyi kendisinin işleyebileceği görüşüne dayanıyor. Bu görüş uyarınca, yoksul siyahların problemlerini, varlıklı bir aileden gelen siyah bir profesör, yoksulluk içinde büyümüş beyaz bir profesörden daha iyi anlayabilir. Bu gibi ırka dayalı kriterlerin bir başka sonucu da, Afrika tarihi ve ırklar arası ilişkiler konularında uzmanlaşmış beyaz bilim adamlarına, kendilerine yeni araştırma alanları bulmaları yönünde baskı yapılmasıdır. Örneğin, California Üniversitesi'nin Los Angeles kampusu tarihçilerinden Gary Nash'e, kendilerini Afrika-merkezli araştırmacı olarak niteleyen kişiler, siyahları ilgilendiren konuları yalnızca siyahların ele alabileceğini anımsatmışlardır.[32]

Düşünülemezin Kıskacı

Kimi beyaz bilim adamları, ırkla ilgili konularda etnik kökenlerinin mesleki bir handikap olduğu yolundaki yargıyı benimsemişe benziyor. Bir beyaz edebiyat eleştirmenine göre, teninin rengi "siyah edebiyatı" değerlendirebilmesini engellemekte. Siyahlarla beyazların aynı biçimde düşünmediğini ve acı çekmediğini ileri süren bu eleştirmen, beyazların bu edebiyatı okumasını önerirken, varsayım ya da sonuçlarını sorgulamaktan kaçınmalarını da şart koşuyor. Öte yandan, önde gelen bir ırklararası ilişkiler hukuku uzmanı, kendi uzmanlık alanında beyazların başarılı olup olamayacağı yolundaki bir soruyu şöyle yanıtlamıştır: "Aşılmaz bir uçurumu aşabildiğimden emin değilim."[33]

Madalyonun öbür yüzü ise, beyaz bilim adamlarının ırkla ilgili konularda siyahlara özel yetkiler tanımalarıdır. Stephen Carter'ın hukuk profesörü olarak işe başladığı günlerde, daha önce hiç karşılaşmadığı bir beyaz profesör, kendisine anayasa hukuku konusundaki çalışmalarını eleştiren bir makale taslağı göndermişti. Bu taslağa göre, Carter'ın çalışmaları siyahların deneyimlerine duyarsızlık örnekleriyle doluydu. Beyaz profesör, Carter'ın siyah olduğunu öğrenince kendisini savunacağı yerde duyarsızlık suçlamasını hemen makalesinden çıkarttı.

"Onun gözünde," diyor Carter, "siyah tenim bana tespit ettiği suça karşı bağışıklık bahşetmekteydi. Irkla ilgili konularda onda bulunamayacak özel bir bakış açım olduğunu düşünmüş olabilir. Belki de beyaz bir profesörün siyah bir profesörü duyarsızlıkla suçlamasının haksız ya da ırkçı olduğuna inanmaktaydı."[34]

Irk konusuna ilişkin bu yeni düşünme biçimi, bir düşüncenin değeri ile onu savunanın kimliği arasında bir bağlantı kurarak, beyaz olmayı güvenilir düşünce üretmeyi önleyen aşılmaz bir engel, siyah olmayı ise doğuştan gelen entelektüel bir erdem olarak görüyor. Söz konusu düşünme biçiminin, Martin Luther King'in hedeflerine hizmet ettiği söylense de, gerçekte onun tiksindiği ırkçılığı sürdürdüğü ortadadır. Bir grubun dikkatini bile çekmeyen noktaları o grubun dışında kalanların görmesi olağan bir durumdur. Grup dışındaki bireylerin zihinleri, konuya ilişkin yerel duyarlılıkların etkisi altında kalmayacak, dolayısıyla da bulanmayacaktır. Dahası, bu bireyler grup üyelerini tercih çarpıtmasına yönelten baskıları da hissetmeyeceklerdir. Sovyet komünizmi üzerinde yazılan en çarpıcı kitap olan *1984*'ün yazarı, komünist bir ülkeye adım bile atmamış bir İngilizdi. Bu bölümle doğrudan ilintili bir örnek vermek gerekirse, ırka ilişkin konularda günümüzde kabul gören araştırmaların ana varsayımlar ve savları, İsveçli Gunnar Myrdal'ın *An American Dilemma (Bir Amerikan İkilemi)* adlı yapıtına dayanıyor.[35]

Irklararası ilişkiler uzmanlarının, yayılmakta olan ten rengine duyarlı standartlar konusunda görüş birliği içinde oldukları söylenemez. İtirazlar duyulmakta. Ne var ki, komünizm karşıtları nasıl sistemlerinin temel kusurlarını genelde saptayamamışsa ve nasıl özgül kast normlarına karşı çıkan Hintliler Hinduizme inanmayı sürdürmüşse, ırk bilincine dayalı araştırmalar yapılmasına karşı çıkan pek çok aydın bu bilinci yaratmış olan siyasal gündemi desteklemeyi sürdürüyor. Bu aydınlar, bilimi ten rengine ayarlama çabalarının, beyaz ırkçılığın Amerikan toplumunu kökünden kemirdiği yolundaki görüşe verilecek mantıklı bir yanıt olduğunu da sezemiyor.

Hukuk uzmanı Randall Kennedy'nin yapıtları son gözlemimize eğitici bir örnek sunuyor. Kennedy, ilmî çalışmaların

ırka duyarlı olması yolundaki Delgado-Matsuda çağrısını güçlü bir biçimde eleştiren bir dizi yazı yayımlamıştır. Ancak Kennedy'nin bu çağrıyı tümüyle ırkçı olarak niteleyen yazıları bile kısıtlı pozitif ayırımcılık uygulanması gerektiği sonucuna varmakta. Ona göre, "ırka duyarlı karar mekanizmaları" genellikle "insanları ve insanların üretimlerini yargılamanın çarpık bir biçimi olsa da" bazı alanlarda geçerliliklerini koruyorlar.[36]

Kennedy, meşru ırk bilincinin sınırlarını saptamadığı gibi yerleşik sınırların nasıl korunacağını da açıklamıyor. Pozitif ayırımcılığın yayılmasına yol açan toplumsal güçlere değinmediği halde, ayırımcılık uygulamalarının toplumsal planlamacılar tarafından belirlenen sınırlar içinde tutulabileceğine inanıyor. Daha da ilginç olan husus Kennedy'nin, Delgado-Matsuda gündeminin günümüzde benimsendiği biçimiyle pozitif ayırımcılıkla tutarlılık sunduğunu fark etmemesidir. Siyah doktorların sayısı artsın diye beyaz bir tıp fakültesi adayının devreden çıkarılması ne kadar meşru ise, bir hukuk dergisinin siyah yazarlara yer açmak amacıyla beyaz yazarların yazılarını reddetmesi de o kadar meşrudur. Bilim adamlarının başka mesleklere zorla kabul ettirmeye çalıştıkları çifte standartlardan kendilerinin neden muaf tutulması gerektiğini anlamak mümkün değildir. Muafiyet gerekçesinin, bilimin standart gevşetilmesine izin vermeyecek derecede önemli olduğu düşünülebilir. Ama niteliksiz siyah doktorlar için standart düşürmenin ölümle sonuçlanabilecek hatalı teşhislere yol açabileceği unutulmamalıdır. Üstelik, "ırksal açıdan dengeli" bir öğretim kadrosu oluşturmayı amaçlayan bir üniversitenin, bilimsel dergilere yazı seçiminde neden renk körü bir uygulama isteyeceği de açık değildir. Eğer öğrencileri eğitecek öğretim kadrosunun uygun biçimde çeşitlilik sunması gerekliyse, okurların karşısına çıkacak yazar kadrosunun da bu çeşitliliği sunmasından aynı ölçüde yarar sağlanabileceği akla yatkındır.

Irksal pozitif ayırımcılık, ırklar arasındaki farklılıkların tümüyle değilse de büyük ölçüde beyaz ırkçılıktan kaynaklandığı ve en uygun çözüm yolunun da siyahlara ödünleyici avantajlar tanımak olduğu görüşüne dayanmaktadır. Delgado-Matsuda önerilerinin bu görüşün doğal bir sonucu olduğu söylenemezse

de, üniversiteye öğrenci seçimi, öğretim kadrosu oluşturma, konuşma kuralları ve yeni çok-kültürcülüğe ilişkin çifte standartların ardında yatan mantıkla tutarlı oldukları açıktır. Öyleyse, Kennedy'nin bu önerileri eleştirmesiyle onları yaratan ırksal bilince bağlılığı arasında bir gerilim vardır. Gerçekten de Kennedy, aşırı uygulamalarını tiksindirici ve tehlikeli bulduğu bir ideolojinin tutsağı olmuş durumdadır.

Komünist reform hareketleri, komünizmin eksikliklerini bilen fakat eski varsayımlara bağlılıkları nedeniyle tutarlı çözümler üretemeyen kişilerce başlatılmıştı. Yerleşik ırksal gündemin en gözü pek ve en anlayışlı eleştirmenleri de eski düşüncelere benzer bir bağlılık sergiliyorlar. Bu kişiler, düşünülemezden, başka deyişle, en tehlikeli bağıntı, bulgu ve sonuçlardan uzak durmayı yeğlemektedir.

James Coleman, toplumsal baskıların bireyin ırka ilişkin düşüncelerini düşünülemezden nasıl uzaklaştırdığını kişisel bir deneyimine dayanarak anlatır.[37] 1970'li yılların ortalarında Coleman eğitimde fırsat eşitsizliğini konu alan ve 9. bölümde aktardığımız çirkin olaya yol açan bir araştırma projesini yönetmekteydi. Buluşlarından biri, öğrencilerin sözel başarılarının öğretmenlerinin sözcük dağarcığını ölçen testlerde aldıkları sonuçlara bağlı olduğu, bir başkası ise, siyahlara ayrılmış okullarda eğitilmiş siyah öğretmenlerin sözel beceri düzeyinin genellikle düşük olduğuydu. Bu buluşlar beyaz ya da siyah olsun, öğretmenleri siyah olan öğrencilerin, öğretmenleri beyaz olanlara oranla başarısız olma olasılığının yüksek olduğunu ortaya koydu. Ama Coleman, o tarihte bu ilintiyi kuramadığını itiraf ediyor. Bu ihmalin nedeni, bir tartışma açmaktan korkmuş olması değildi. Dikkatsizliği, geçerliliklerini düşünmeksizin kabul ettiği sıradan iki varsayımdan kaynaklanmıştı. İlk varsayım, siyah öğrencilerin kendi ırklarına mensup modellere gereksinim duyduğu, ikincisi ise, bu gereği karşılayabilecek öğretmenlerce eğitildiklerinde başarı seviyelerinin arttığıydı.

Bu deneyimini incelediği bir yazısında Coleman şöyle yazar:

> Şuna inanıyorum ki günümüzün politik sorunlarına, örneğin öğretim kadrolarında ırka dayalı bölünme sorununa, çözüm arayan tarafsız bir araştırmacı, bizim soramadığımız soruyu sormakta tered-

düt etmezdi. Söz konusu soruyu sormamakla, siyah öğretmenlerin meslek yaşamını korumak uğruna, çoğu siyah olan pek çok öğrencinin eğitiminin baltalanmasına katkıda bulunmuş olduğumuz düşünülebilir. Dahası, gerek siyah öğretmenlerin gerekse diğer öğretmenlerin beceri düzeyini arttıracak eğitim programlarının ihmal edilmesine destek olduğumuz, dolayısıyla da okul sistemindeki aksaklıklara göz yumduğumuz ileri sürülebilir.[38]

Başka bir deyişle, Coleman ve yardımcıları, potansiyel uzantılarını düşünülemez saydıklarından, siyah öğrencilerin beyaz öğretmenler tarafından eğitildiklerinde daha başarılı olabileceklerini akıllarının ucuna bile getirmemişlerdi. Bu ihmalin tasarlanmayan bir sonucu, öğretmenlerin beceri düzeyini geliştirmeye yönelik önlemlerin bastırılması olmuştu.

Dış Ülkelerden Kaynaklanan Karşıt Görüşler

Akademik söylemin yoksullaşmasının zararlı sonuçları, Coleman'ın belirlediği bedellerle bitmiyor. Bu yoksullaşma, yardıma en muhtaç durumdaki siyahlara zerre kadar fayda getirmeyen bir toplumsal gündemin yaşatılmasını sağlamaktadır. Dikkatleri tümüyle okullara öğrenci seçimi ve istihdama ilişkin istatistiksel farklara yönelten ve rahatsız edici her şeyin ırkçılığa bağlanabileceği varsayımı üzerine kurulmuş olan bu gündem, gözlemlenen farklılıkların temel nedenlerini karanlıkta bırakıyor. Ne siyah ne de siyah olmayan Amerikalıları, kendilerine zarar veren şiddet olayları, dağılan aileler, düşük eğitim düzeyi ve işsizlik gibi sorunlar arasındaki bağıntılar konusunda eğitmiyor. Üstelik, toplumsal-ekonomik sistemin kökünden ırkçı olduğu görüşünü yayarak çeşitli komplo teorilerine hizmet ediyor. Siyahların ezildiği görüşüne bağlı bir komplo teorisine göre AIDS virüsü, "siyahlara bulaştırılmak amacıyla bir laboratuvarda kasten geliştirildi". 1990 yılında New Yorklu siyahlar arasından seçilen bir örnekleme kitlesinin yüzde 29'u bu iddianın ya kesinlikle ya da büyük olasılıkla doğru olduğuna inanmaktaydı.[39]

Bu bölümde sunulan hiçbir sav geniş bir kesimin saklı ola-

rak pozitif ayırımcılığa karşı olduğu bulgusuna ters düşmüyor. Dokuzuncu bölümde belirtildiği gibi, bu saklı muhalefet iki inanca dayanmaktadır: bunlardan ilki, günümüzdeki beyaz kuşakların kendilerinden önce gelen beyazların geçmişteki siyahlara karşı işledikleri haksızlıklardan sorumlu olmadıkları, ikincisi ise, günümüzdeki siyahlara özel ayrıcalıklar yerine fırsat eşitliği tanınması gerektiğidir. Pozitif ayırımcılığa bu gerekçelerle karşı çıkan bir kişinin, bu kurumun ülkesi için doğurabileceği sorunlar konusunda bilinçlenmemiş olması mümkündür. Nitekim Amerikalıların pek çoğu izlenmekte olan ırk bilincine dayalı politikaların gücenme yaratarak 1960'lı yıllarda filizlenen ırklararası iyi niyeti zedelediğini görmekteyse de, pek azı bu politikaların kabileleşme hareketlerini körükleyerek ciddi bir iç çatışmanın tohumlarını saçtığını sezmektedir. Benzer şekilde pek az Amerikalı, suç ve kamu harcamaları gibi konulara ilişkin reform önerilerinin ırksal bir temele oturtulmasının politik felce neden olduğunu kavrayabiliyor. Çeyrek asırdır uygulanan pozitif ayırımcılığa rağmen, siyah azınlığın önemli bir bölümünün bilgiye dayalı bir dünya ekonomisinde rekabet edebilecek becerilerden yoksun olduğunu hemen hemen herkes görüyor. Ama pek az kişi düşük nitelikli öğrencilere daha iyi bir eğitim sağlamak yerine onları memnun etmeye öncelik tanınmasıyla tüm eğitim sisteminde standartların düşmesine yol açılarak bütün etnik gruplara zarar verildiğinin farkındadır. İlginçtir ki, Amerikalı ortaokul öğrencilerinin öteki büyük sanayileşmiş ülkelerdeki yaşıtlarının gerisinde kaldığını gösteren istatistiklere rağmen,[40] Amerikalı anne ve babalar mevcut öğretim standartlarını yeterli buluyor.[41]

Komünizmin değerlendirildiği bir bölümde, Batı kökenli eleştirilerin, özellikle riske girmeden resmi tutumlara ters düşen sözler söylemenin mümkün olduğu *glasnost* döneminde, komünist ideolojinin bireylerin zihinleri üzerindeki gücünü zayıflattığını savunmuştuk. Amerika Birleşik Devletleri'nin ırksal gündemi de dış eleştirilerden nasibini almıştır. Örneğin, çok sayıda Japon yorumcu yıllardır bu gündemin başarıya ulaşamayacağını söylüyor. Onlara göre sözü geçen gündem Amerikan ekonomisine öylesine zarar vermektedir ki, 21. yüzyılda Japonya'nın en önemli rakibi Amerika değil de Çin ya da Avrupa

olacaktır. Diğer bazı Japon yorumcular, Amerika'nın kitle eğitiminde, özellikle de etnik azınlıklarına yararlı beceriler öğretilmesinde, acınacak derecede başarısız olduğunu ileri sürüyor. Japonya'nın önde gelen devlet adamları bile, bu görüşleri paylaştıklarını zaman zaman patavatsızca, kabaca ve diplomatik olmayan bir biçimde dile getirmiştir.[42]

Bu tür gafların şiddetle yerildiği Amerikan basını, bunları, Japon toplumunda görülen, gerçekten ırkçı eğilimlerin bir göstergesi biçiminde tanımlayarak ABD'nin bilgi-yoğun ve hareketliliği gittikçe artan küresel ekonominin taleplerini henüz karşılayamadığı görüşüne önem vermemektedir. Japon görüşünü savunan ya da onun tartışılmasına değer veren Amerikalı yorumcuların sayısı hiçbir zaman fazla olmamıştır. Bu durumun bir açıklaması, yerleşik ırksal gündemin eleştirilmesini hoşgörüyle karşılayan yazarların ırkçı olarak damgalanabilmesidir. Daha az açık olan bir başka açıklama ise, ABD'de egemen olan kamusal söylemin ırksal konuları ülkenin ekonomik performansını ilgilendiren konulardan ayırarak halkı hassas bağlantılar hakkında karanlıkta bırakmasıdır. Irksal adaletle ilgili tartışmalar genellikle uluslararası rekabet konusuna değinmez.

Tercih çarpıtması dolaysız ya da dolaylı olarak Japon eleştirilerinin Amerikan kamusal söyleminde görülen bozuklukları düzeltmesini engellemiştir. Bundan önemli bir ders çıkartılabilir. Bir toplumun dışındaki kişilerin muhalefeti, söz konusu toplumun üyelerinden oluşan kritik bir kitlenin açık desteğini kazanana dek dikkat çekmeyecektir. Sovyetler Birliği'nde komünist öğretiye karşı çıkan Batı kaynaklı görüşler, ancak, Sovyet yurttaşları benzer görüşleri, cezalandırılmadan belirtme hakkını kazandıktan sonra Sovyet kamusal söylemine girmişti. Sovyet kamusal söyleminde gözlemlenen bu genişleme, yıllardır yaşanan ekonomik durgunluğa çare arayan üst lider kadrosunun köklü değişimlere gerek olduğunu açıklamasıyla başlamıştı. Geçirmekte olduğu zorluklara rağmen ekonomisi pek çok açıdan sağlam olan ABD bu tür bir bunalımdan çok uzaktadır. Bu nedenle de, dertlerine çare bulmak için gözlerini yabancı ülkelere çeviren Amerikalıların sayısı fazla değildir.

Alternatif Açıklamaların Eksiklikleri

Sunduğumuz tezin orijinalliği, onu alternatifleriyle karşılaştırarak ortaya çıkartılabilir. Yaygın bir açıklama, "beyazların suçluluk duygusuna" dayanıyor. Shelby Steele'e göre, 1960'lı yıllarda suçluluk duygusu "beyazları, kendilerinden aşağı olanları yönetmeyi bırakarak kendi eşitlerini yüceltmeye yöneltti". Vicdanlarını aklamaya çabalayan beyazlar, toplumsal politikaları "siyahları kalkındırmaya yönelik zor projeler yerine, onlara adalet sağlayacak ödüller verme yönünde değiştirdiler". Steele sözlerini, "beyazların suçluluk duygusunun temelinde avantajlarının haksız biçimde edinildiği bilgisi" yatmaktadır, diye sürdürüyor. Sivil haklar hareketi, bu bilgiyi beyazların beyazlıklarından duydukları minnetle bütünleştirerek beyaz olmayı bir üzüntü kaynağına dönüştürdü. Bu durumun yarattığı çabucak kurtuluş arayışı da, siyahların adaletsiz haklar kazanmasına olanak tanıdı. Kısacası, beyazların suçluluk duygusu siyahları güçlendirdi.[43]

Steele'in açıklaması uyarınca pozitif ayırımcılık, beyazların aklanma karşılığında siyahlara özel ayrıcalıklar tanımasını içeren bir değiş-tokuş uygulamasıdır. Bu açıklamanın iki yetersizliğine değinmek gerekir. Bunlardan birincisi, ayrıcalıkların ölçeğine ilişkindir. Bir beyazın suçluluk duygusu, onun California Üniversitesi'ne girmekten vazgeçip yerini eğitimi görece zayıf birine devretmesine neden olabilir mi? Büyük olasılıkla, hayır. Pozitif ayırımcılığı desteklemeyi sürdürürse, bunun olası bir nedeni kızgınlığını topluma göstermekten çekinmesi olacaktır. Bir başkası da, Berkeley'in standartlarını ırksal çeşitlilik amacıyla ne denli değiştirdiğinin bilincine varmasını, *başkalarının* tercih çarpıtma yoluyla engellemesidir. Steele'in suçluluk duygusuna dayanan açıklamasının ikinci yetersizliği ise, yapılan değiş-tokuşu siyahlarla beyazların bir pazarlık masasında karşı karşıya oturduğunu varsayarak gereğinden fazla basitleştirmesidir. Onurlandırılmak isteyen siyahlar beyazları aklamakta, buna karşılık aklanma peşindeki beyazlar da siyahları onurlandırmaktadır. Gerçekte, siyahlara ayrıcalıklar tanınması isteği bir ölçüde beyazlardan kaynaklanıyor. Öte yandan, kimi

siyahlar da kendilerine verilen ayrıcalıkları bir aşağılık etiketi olarak görmekte. Demek ki, siyahların kazandığı gücün kaynağı, beyazların suçluluk duygusuna dayanan savın belirttiğinden daha karmaşık.

Pozitif ayırımcılığın neden sürdüğüne ilişkin bir başka yaygın açıklama, söz konusu kurumdan çıkar sağlayanları öne çıkartıyor. Bir yazar, "toplumsal yükümlülüklerden bağışık tutulmak amacıyla ırkçılığın sınırlarını genişletmeye çabalayan" siyahlardan söz eder.[44] Bu siyahların arasında konumları ve gelirleri azınlıklara yönelik özel programlara bağlı olan bürokratlar, profesörler, iş adamları ve öğrenciler sayılabilir. Sözü edilen yazara göre, pozitif ayırımcılıktan önemli çıkar sağlayan bu siyahlar, elde ettikleri kazançların bedelini toplumun diğer kesimlerine yaymaktalar. Bu açıklama pozitif ayırımcılıktan kazanç sağlayanların neden statükoyu savunduklarını aydınlatmakta, ancak bu kurumun yükünü sırtlayan pek çok beyazın onu neden desteklediğini ve edinilen kazançlarla ödenen bedellere ilişkin bilgisizliğin neden çok yaygın olduğunu karanlıkta bırakmaktadır.

İkinci açıklamayla ilintili bir üçüncü açıklama, grupların toplu eylemde bulunma yeterliliği açısından sunduğu farklılıkları ön plana çıkartıyor.[45] Pozitif ayırımcılık uygulayan örgütlerin siyah üyeleri, sayılarının azlığı nedeniyle, kendilerinden çok daha kalabalık olan beyazlardan daha kolay örgütlenip davalarını kamuya yansıtabilmekte. Bu üçüncü açıklama mantıklı ise de kamuoyunun neden pozitif ayırımcılığa bu denli destek verdiğine anlam veremiyor. Çünkü pozitif ayırımcılıktan zarar görenlerin örgütlenememesi, onların saklı olarak karşı çıktıkları bir davaya katılmalarını gerektirmez. Sözü edilen açıklama, bireylerin yerleşik ırksal gündemin sonuçları konusunda bilinçlenememiş olmasına da anlam veremiyor.

Son olarak, sivil hak örgütleri, feministler, eşcinsel eylemciler, sosyalistler ve çevrecilerden oluşan "ilerici" politik koalisyonu bir arada tutma çabalarını vurgulayan bir açıklamayı ele alalım. Bu açıklamaya göre beyaz feministlerin ırk-bilinçli programları desteklemesinin nedeni, kürtaj gibi kendilerini özellikle ilgilendiren konularda siyahların desteğini almaktır.

Destek takası (*logrolling*)[46] olarak tanımlayabileceğimiz bu olgu kuşkusuz gerçeğin önemli bir boyutunu oluşturuyor. Ama destek takasının başarıyla uygulanabilmesinin tercih çarpıtmasına dayalı olduğunu unutmayalım. Irkçılık karşıtı bir yürüyüşe katılan bir feminist, ırk bilincine karşı olduğunu belirtmekten kaçınacak, yürüyüşe katılmakla da ırk bilincine dayalı gündemin tanıtılmasına yardım etmiş olacaktır. Bu gösteriye katılması ya oportünistliğini ya da inancını yansıtabilir. Her iki durumda da, eyleminin bir sonucu ırk bilincinin kamusal söyleme daha da yerleşmesi olacaktır. Kamusal söylem gerek büyük koalisyon üyelerinin gerekse bunun dışındakilerin dünya görüşlerini etkilediğinden, destek takası amacıyla uygulanan tercih çarpıtması, pozitif ayırımcılıktan en ufak bir çıkar sağlamayan kişileri bile bu politikanın gerçekten yararlı olduğuna inandırabilir. Üniversiteler, yerleşik ırksal gündemin ahlaki doğruluğuna inanmış çeşitli etnik kökenden kişilerle doludur. Kısaca özetlediğimiz koalisyon-odaklı açıklama, işte bu gerçeğe ışık tutamıyor.

Tercih Çarpıtmasının Doğurduğu İdeolojik Sonuçların Zararsız Olması Mümkün müdür?

Son birkaç bölümün ortak teması, tercih çarpıtmasının mitler yarattığı, güçlendirdiği ve sürdürdüğüydü. Mitlerin ortaya çıkmasının nedeni, yorumlarımızı denetleyen önyargıların kısmen toplumsal kanıta dayanmasıdır. Tercih çarpıtması, güçlü grupların anılmasını bile istemedikleri olgu ve savları kamusal söylemden dışlayarak toplumsal kanıtı yozlaştırır. Bu yoldan da, saklı bilginin evrimini yönlendirir ve mitlerin düzeltilmesini önleyerek onlara inanılırlık sağlar.

Tıpkı güzellik gibi gerçeğin de, anlatımsal tabular söz konusu olmadığında bile, öznel olduğu söylenebilir. Bir an için saklı bilginin tüm olarak açığa çıktığını düşünelim. Kişilerin olayları yorumlamakta kullandıkları zihinsel kalıplar, en azından kişisel deneyimleri aynı olmayacağından, farklılıklar gösterecektir. Dolayısıyla, söz özgürlüğünün sınırsız olduğu bir

durumda bile inançlar yeknesak olmayacaktır. Öyleyse, çarpıtılmış bir kamusal söylemin biçimlendirdiği bir ideoloji, bir gözlemcinin gerçek görüşüne, o gözlemcinin kusursuz bir söz özgürlüğü ortamında oluşturacağı inançlardan çok daha yakın düşebilir.

Geliştirmekte olduğumuz sav bireyin, gerçeği hayal ürününden, sağlam sezgiyi kamufle edilmiş önyargıdan ya da doğruyu yanlıştan ayırt etme yolunda sonsuz bir kapasiteye sahip olduğunu varsaymıyor. Çok bilgili bir uzman bile, günümüzün ya da geleceğin herhangi bir konu açısından önem taşıyan bütün koşullarını saptayamaz ve belirli bir politikanın sonuçlarını önceden göremez. Üstelik, ne denli nesnel olmayı amaçlasa da getirdiği yorumlar algıladığı çıkarların etkisini taşıyacaktır. Bunu belirtmekle, gelecekteki gelişmelerin kimi görüşlerimizi yalanlayabileceğini kabul etmiş oluyoruz. Örneğin, izlenmekte olan ırk bilinçli politikaların bugün öngörülemeyecek gelişmeler sonucunda yoksul azınlıklara yarar getirmesi mümkündür. Birileri ekonomik açıdan başarılı, insanî bir sosyalizm biçimi yaratabilir. Henüz düşleyemeyeceğimiz teknolojik gelişmeler Hindistan'daki kast sistemini bir ekonomik gelişme kaynağına dönüştürebilir. İnsanlık tarihi hiç kimsenin öngöremediği gelişmeler sonunda yarar sağlamış politikalarla doludur.

Ne olursa olsun, tercih çarpıtmasının belirli bir ideolojinin yayılmasında oynadığı rolü o ideolojiyi değerlendirmeden de tespit etmek mümkündür. Benzer şekilde, bir insanın belirli bir ideolojiyi övmesi ya da yermesi o ideolojinin tercih çarpıtmasına bağımlı olduğunu gözden kaçırdığı anlamına gelmez. Pozitif ayırımcılık konusunda ne düşünürsek düşünelim, Amerikalıların ırkçılıkla suçlanmaktan korktuğu ve kamusal söylemin bu korku nedeniyle yozlaşmasının pek çok alanda Amerikan düşünce kalıplarını sınırladığı ortadadır.

Daha önce belirtildiği gibi, kişilerin düşüncelerini belirleyen tek unsur kamusal söylem değildir. Öyle olsaydı, karmaşık toplumsal sorunlara ilişkin saklı bilgi hiç değişmezdi. Bir inanç ortaya çıkıp yayıldığında, çabucak herkes tarafından kabul edilir ve sorgulanamaz bir geçerlilik kazanırdı. O andan başlaya-

rak da, saklı bilgi sabit kalırdı. Sözü edilen istikrar kazanma sürecini engelleyen öğelerden biri, dolaysız deneyimdir. Bir başkası da kişisel merak ve kendiliğindenliğini öldürmenin olanaksızlığıdır. En güdümlü toplumlarda bile, tüm tehlikelere rağmen, arayış içinde bulunan kişiler bulunur. Bunların bazısı alışılmadık dünya görüşlerini geliştirir, sayıca küçük bir bölümü de buluşlarını başkalarıyla paylaşma yürekliliğini gösterir.

Çoklukla bozguncu ya da sapkın olarak damgalanan yaratıcı düşünürler, geçersizleştiği öne sürülen görüşleri değerlendirerek, kamuoyu dönüşüme uğradığı takdirde, bu görüşlerin yeniden sınanabilmesini sağlar. Dahası, statükonun aksaklıklarına parmak basarak statükoyu destekleyen inançların içselleşmesini yavaşlatırlar. İleride görüleceği gibi, bu kişiler toplumsal değişimin mümkün olduğunu ısrarla savunarak statükonun kalıcılığı konusunda şüpheler yaratırlar. Doğu Avrupa'da bütün bu işlevleri yerine getirenler, 1989 yılındaki patlamaya ortam hazırlayan muhaliflerdi. Bu patlamayı 16. bölümde ele alıp yorumlayacağız.

IV
SÜRPRİZ NEDENİ

15
Beklenmedik Politik Devrimler

Statükonun kalıcılığının tercih çarpıtmasına dayandığı bir durumda, reform amacıyla ayaklanma fırsatı kollayanlar, hatta kolaylıkla bu yöne çekilebilecek kişiler bulunur. Toplumsal baskılarda görülen bir kayma ya da kişilerin gözünü açan bir olay, açık muhalefetin büyümesine yol açabilir. Bireylerin açık tercihleri birbirine bağımlı olduğundan, bu büyümenin daha da büyük sıçramalar yaratması mümkündür. Uygun koşullarda her sıçrama yeni bir sıçramaya zemin hazırlayacaktır.

Değişim potansiyeli tümüyle gözlemlenemez. Herhangi bir olayın nasıl yorumlanacağı tartışmaya açık olabilir. Benzer şekilde, yeni bir teknolojinin politik iktidar dengesini değiştirip değiştiremeyeceği ya da kamuoyunun statükoya cephe alması için nelerin gerekli olduğu bilinemez. İşte bu gibi kısıtlamalar, kamuoyundaki kaymaların, özellikle de büyük ölçekli kaymaların öngörülemeyip sürpriz yaratmasına neden olabilir. Ne var ki, öngörülemeyen bir kaymanın daha sonra kolayca açıklanması mümkündür. Çünkü kamuoyundaki kayma bir yandan uzun süredir bastırılmış bulunan yakınmaları açığa vuracak, bir yandan da insanların statükoyu desteklemekten vazgeçmelerine yol açan etkenlere dikkat çekecektir.

İran devrimi, olayın ardından rahatça açıklanabilen beklenmedik patlamalara iyi bir örnek oluşturur. Amerikan ve Sovyet örgütleri CIA ve KGB de dahil olmak üzere, Soğuk Savaş döneminin hiçbir istihbarat örgütü İran şahlığının 1978-79 yılları kışında yıkılacağını öngörememişti. Devrime dek hepsi Şah'ın sertleşmekte olan fırtınayı yatıştırabileceğine inanmaktaydı. Bu

devrim, sürgünden kitleleri harekete geçiren, sonra da kendini İran'ın başında bulan öfkeli din adamı Ayetullah Humeyni'yi bile şaşırtmıştı. Ancak bu ayaklanma bugün hiç de şaşırtıcı gelmiyor. Ayaklanmaya, İran halkının yaşadığı düş kırıklıklarını, yönetimin başarısızlıklarını, sınıf çatışmalarını, yabancı sömürüsünü ve militan İslamı vurgulayan çeşitli açıklamalar getirilmiştir. Bu açıklamalardan bazıları akla yatkın olsa da, hiçbiri devrim öncesi beklentilerin devrim sonrası yorumlarla çatışmasına anlam veremiyor. Şimdi geriye baktığımızda önemli toplumsal güçlerin kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilen bir devrim, niçin kendi önderlerini, neferlerini, kurbanlarını ve gözlemcilerini şaşırttı? Bu bölümün amacı işte bu gibi soruları yanıtlamak için genel bir çerçeve oluşturmaktır.

Politik Devrim

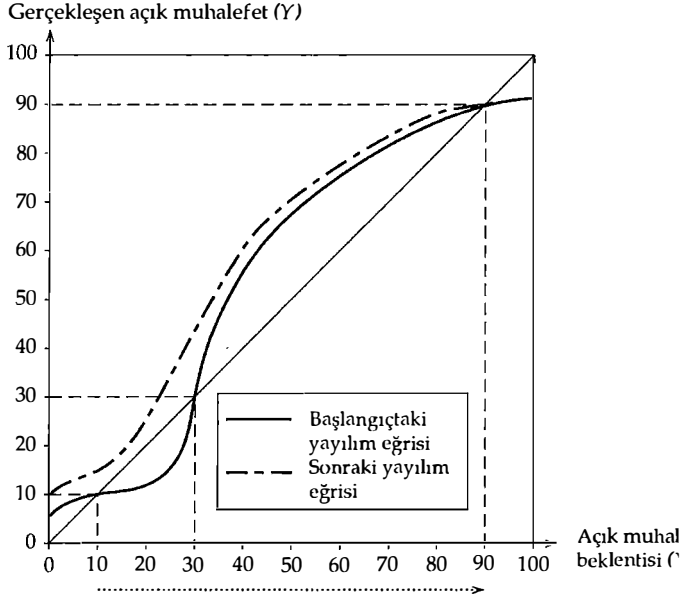
Elinizdeki kitabın geliştirdiği ikili tercih modeli, önceden belirlenmiş bir sorun üzerinde iki ayrı baskı grubunun politik bir savaşım verdiğini varsaymaktadır. Bu ve bundan sonraki bölümün konusu, yerleşik politik düzenin meşruluğudur. İki baskı grubundan ilki, ülkeyi yönetme yetkisini elinde tutan *hükümet*, ikincisi ise, bu yetkiyi tanımayan *muhalefet*tir. Bu bağlamda açık kamuoyu ölçümüz olan Y, hükümetin karşısındaki açık muhalefetin boyutunu temsil eder. Daha önceki bölümlerdeki gibi, bu değişken nüfusun yüzdesi olarak gösterilecektir.

Anlatımızın başında Y 0'a yakın bir konumdadır, ki bu hükümetin neredeyse halkın tümü tarafından açıkça desteklendiğini gösterir. Devrim, Y değişkeninin birdenbire hükümetin devleti yönetmesini olanaksızlaştıracak derecede büyük bir sıçrama yapmasıyla oluşacaktır. Bu tanıma göre devrim, kitlesel desteğe sahip bir politik iktidar değişimidir. İktidar değişiminin halkın yaşantısına kayda değer yenilikler getirmesi gerekmez. Önemli olan tek nokta, bu değişimin çabuk ve toplum düzeyinde olmasıdır.

Daha önceki bölümlerde detaylı biçimde sunduğumuz nedenlerden dolayı, kişinin açık tercihi, bir yandan açık muhalefet beklentisini temsil eden Y^b'ye bir yandan da kendi saklı

tercihi x'e bağlıdır. Muhalefeti destekleme eğilimi Y^b'ye doğru orantılı, x'e ise ters orantılı olarak değiştiğinden, Y^b belirli bir değere ulaştığında kişi hükümetten desteğini çekip muhalefeti desteklemeye başlayacaktır. Bu kritik değeri, kişinin *devrimci eşiği* olarak adlandıracağız.

Farklı saklı tercihlere sahip kişilerin devrimci eşikleri de genellikle farklı olacaktır. Bu eşiklerin dağılımı, açık muhalefetin büyüklüğüne ilişkin her olanaklı beklentinin doğuracağı muhalefeti gösteren yayılım eğrisini oluşturur. Bir örnek için Şekil 15.1'e dönerek, köşegeni 10 ve 90 değerlerinde yukarıdan bölen kesintisiz eğriye bakalım. Bu iki değer açık muhalefetin kendi kendini yenileyeceği durumları belirliyor. İlk değer bizim başlangıç noktamızdır. Demek ki, anlatımızın başında nüfusun yalnızca yüzde 10'u muhalefeti desteklemekte, geri kalan yüzde 90'ı ise hükümeti desteklemektedir.

Şekil 15.1 Bireylerin eşiklerinin düşmesi yayılım eğrisini yukarıya doğru kaydırmış, böylece de yerleşik denge ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak, açık kamuoyu 10'dan 90'a sıçramıştır.

Bireylerin eşiklerini etkileyen saklı tercihlerin sabit kalması gerekmez. Bu tercihler yükseldiği oranda, bireyler en azından saklı olarak muhalefete yakınlaşmış olacaklar, sonuç olarak da devrimci eşikleri alçalacaktır. Ama sözünü ettiğimiz eşikler başka nedenlerle de alçalabilir. Hükümetin sağladığı seçkin teşviklerin zayıflaması ya da muhalefetin teşviklerini güçlendirmesiyle de eşikler düşebilir. Aynı sonuca varmanın bir başka yolu da, muhalefete saklı olarak yakın bireylerin, anlatımcı gereksinimlerinin artmasıdır.

Bireylerin eşikleri alçaldıkça, yayılım eğrisi yukarıya kayacaktır. Şekil 15.1'deki kırık eğri işte böyle bir kaymayı gösteriyor. Bu kayma yerleşik dengeyi bozmuş, 90'ı biricik denge noktası olarak bırakmıştır. Sonuç olarak açık kamuoyu 10'dan 90'a sıçramıştır, ki bu durum nüfusun yüzde 80'inin hükümete sırt çevirerek muhalefeti desteklemeye başladığını gösterir. Tanımımız gereğince, açık muhalefetin böylesine patlaması bir devrimdir.

Küçük Olaylar, Büyük Sonuçlar

Çözümlememiz çizelgeler kullanarak sürdürülebilir.[1] Bununla birlikte, çözümlemenin kilit noktalarını sayılaştırılmış örnekler vererek daha basit biçimde ortaya koymak mümkündür. O halde, on kişiden oluşan bir toplum düşünelim. Bu toplumun *eşik sıralaması* da şöyle olsun:

A:

Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
Eşikler	0	20	20	30	40	50	60	70	80	100

Eşiği 0 olan *a* kodlu kişi, boyutu ne olursa olsun muhalefeti destekleyecektir; *j* kodlu kişi de her durumda hükümeti destekleyecektir. Geri kalan sekiz kişinin tercihleri ise, açık muhalefetin beklenen boyutuna duyarlıdır. Bu kişiler beklentilerine bağlı olarak ya hükümeti ya da muhalefeti destekleyecektir. Başlangıçta, geometrik örneğimizdeki gibi, muhalefet nüfusun yüzde 10'u kadardır: $Y = 10$. Daha kesin olarak söylemek gerekirse, *a* muhalefeti desteklemekte, *b*'den *j*'ye kadar diğerleri ise hükü-

meti desteklemektedir. Bu durumda, *a*'nın dışındaki bireylerin eşikleri hep 10'un üstünde olduğu için, yüzde 10'luk bir açık muhalefet kendini yenileyebilecektir.

Şimdi de, *b*'nin iş takip etmek için gittiği bir bakanlıkta görevliler tarafından horlandığını düşünelim. Bu olay yüzünden yönetimden daha da soğuyunca, eşiği 20'den 10'a düşer. Böylece eşik sıralaması şöyle olur:

A^1:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	10	20	30	40	50	60	70	80	100

Sözü edilen kişinin yeni eşiği yerleşik *Y* değerine, yani 10'a, eşittir. Dolayısıyla, *b* taraf değiştirecektir. Aldığı kararı, yönetimce düzenlenen bir açık hava toplantısında ülke liderine yumurta atarak açıkladığını düşünelim. Artık *Y* 20'ye çıkmıştır. Ne var ki, yeni *Y* değeri kendini sürdüremeyecek, bilakis *c*'yi de muhalefete katılmaya iterek kendini arttıracaktır. *Y* değeri 30'a vardığında ise, dördüncü bir katılıma yol açacak, böylece 40'a yükselecektir. Bu süreç *Y* 90 değerine erişinceye kadar sürecek, bu noktada yeni bir denge kurulmuş olacaktır. Artık ilk dokuz kişi muhalefettedir ve hükümeti yalnız *j* desteklemektedir. Bir kişinin eşiğindeki hafif bir kayma, *devrimci bir domino süreci*ne yol açmıştır.

A ile A^1'i karşılaştırdığımızda, tek bir eşiği bile değiştiren bir olayın yerleşik dengeyi bozabileceğini ve kamuoyunda muazzam bir kaymaya yol açabileceğini görürüz. İncelemekte olduğumuz örnekte, yıkılan denge statükoydu.

Şimdi de şu sıralamayı ele alalım:

B:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	20	30	30	40	50	60	70	80	100

Bu sıralamanın *A*'dan farklı olduğu tek nokta *c*'nin eşiğidir; *A*'da 20 olan bu eşik, *B*'de 30'dur. Bir önceki örnekte olduğu gibi, *b*'nin eşiğinin 20'den 10'a düştüğünü varsayalım. Yeni sıralama şudur:

B^1: Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
Eşikler	0	10	30	30	40	50	60	70	80	100

Önceki örneklerde olduğu gibi, 10'daki denge bozulacak, *Y* 20'ye çıkacaktır. Ne var ki, bu yeni *Y* kendini sürdürebileceği için muhalefetin büyümesi bu noktada son bulacaktır. Hükümete destek verenlerin bazıları ülke liderinin suratına yumurta atılmasından zevk alsa da, hiçbiri yumurta atıcıdan cesaret alarak muhalefete katılmayacaktır. Demek ki eşiklerdeki ufak bir oynama bile bir değişikliğin sonuçlarını ciddi biçimde etkileyebilmektedir. Başka türlü söylersek, belirli bir durumda devrime yol açabilen bir olay, hafifçe değişik diğer bir durumda halkın hükümete olan desteğinin biraz azalmasından başka bir sonuç yaratmayacaktır.

Ne saklı tercihler ne de bu tercihlere denk düşen eşikler herkesin bilgisi içindedir. Dolayısıyla, hiç kimse farkına varmasa da bir toplum devrime yakınlaşabilir, devrimi başlatabilecek bir kişi bile elinde tuttuğu muazzam gücün bilincinde olmayabilir. Bir örnek vermek gerekirse, *A* sıralamasında *b* kişisi, devrimci bir domino dizisini harekete geçirebilecek güçte olduğunun farkına varmayabilir. Tercih çarpıtmasının yaygın olduğunu hissetse de, yerleşik sıralamanın *A* mı yoksa *B* mi olduğunu bilmesi mümkün değildir.

Bu tür çoğulcu cehaletin, anonim kamuoyu araştırmalarıyla bir ölçüde hafifletilebileceği ortadadır. Ne var ki, bir kamuoyu araştırmasına katılanlara, kimliklerinin açıklanmayacağını vaadetmek onları dile getirdikleri tercihlerin saklı kalacağına ve bunların kesinlikle kendilerine karşı kullanılmayacağına inandırmaktan daha kolaydır. Öte yandan, tercih çarpıtması sayesinde ayakta duran bir hükümet, bu gerçeğin bilinmesi saklı muhalefetin üyelerini hükümete karşıt duygularını açıklamaya teşvik eder korkusuyla, kendisine sağlanan desteğin kırılganlığını ortaya koyacak hiçbir adım atmayacaktır. Tersine, bu tür bir hükümet bağımsız kamuoyu araştırmalarını engellemeye çalışacaktır.

Kitlesel Hoşnutsuzluğun Önemsizliği

Saklı kamuoyunun değişmesine yol açabilecek herhangi bir gelişme, örneğin ekonominin daralması, başka toplumlarla etkileşime girilmesi ya da eski kuşakların yerlerini yenilerine devretmesi, eşik sıralamasını değiştirebilir. Ama itici güç ne olursa olsun, eşik sıralamasının büyük ölçüde değişmesi bile devrime yol açmayabilir. Halkın çoğunluğu hükümetten nefret ettiği için eşik ortalaması 30 olan şu sıralamayı ele alalım:

C:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	20	20	20	20	20	20	20	60	100

Ortalama eşik düşük olmasına rağmen, $Y = 10$ bir denge oluşturmaktadır. Kuşkusuz devrime yol açma olasılığı *A* sıralamasına göre yüksektir. Eşiği 20 olan bireylerin sayısı *C* sıralamasında yedi, *A* sıralamasında ise birdir.

Demek ki geniş halk yığınlarının hükümetten hoşnutsuz olması, o yığınları devrimci eyleme itmek için yeterli değildir. Yönetim karşıtı duygular bir devrim olasılığını arttırsa da, devrimin gerçekleşmesi için daha başka koşulların da oluşması gerekir. Ondokuzuncu yüzyılda yayımlanan bir Rus dergisi bu gerçeği şu sözlerle yakalamıştı: "Bir köy halkının yalnızca aç olduğu için ayaklandığı hiç görülmemiştir."[2] Aç insanların hükümete başkaldırması için, yoksulluklarının suçunu yönetime yüklemeleri yetmez; bunun ötesinde, başkaldırının kendilerine yarar getireceğine de inanmaları gerekir. Açık muhalefet çok cılızsa, başkaldırının beklenen maliyeti de yüksek olacaktır. Kendi vicdanının sesine kulak vermeyi seçen kişi, büyük olasılıkla başına yeni dertler açmış olacak, yönetim karşıtı duygularını dile getirmekten olağanüstü zevk almıyorsa, zararlı çıkacaktır.

Öte yandan, saklı tercihlerin, dolayısıyla da eşiklerin genellikle yönetimden yana olduğu bir toplumun devrim yaşaması mümkündür. Devrimin olabilirliği için tek şart, muhalefet saflarına katılımların yeni katılımları teşvik etmesidir. Başka deyişle, eşik sıralamasının varolan açık muhalefeti büyütecek bir domino dizisi yaratması gerekir. Ortalama eşiğin 46 olduğu *A*[1]

sıralaması ile bu ortalamanın 30 olduğu C sıralamasını karşılaştıralım. A^1 sıralamasında açık muhalefet 10'dan 90'a sıçramakta, C sıralamasında ise 10'da kalmaktadır. İkinci durumda bir domino sürecinin başlaması için açık muhalefetin önce 20 değerine ulaşması gerekir.

Ondokuzuncu yüzyılda yaşayan bir sosyalistin, dilenciye para uzatan arkadaşına, "Devrimi geciktirme!" diye haykırdığı rivayet edilir. Bu çığlığın altında yatan mantık, iki tanınmış devrim kuramı tarafından da paylaşılmaktadır. Bunlardan ilki, toplumsal düzenlerin, üretim ve değiş-tokuş biçimlerindeki köklü değişikliklerden kaynaklanan hoşnutsuzluk sonunda yıkıldığını ileri süren Marksist kuram;[3] ikincisi ise, kitlesel ayaklanmaların ekonomik beklentilerin boşa çıkmasıyla oluşan düş kırıklıkları tarafından ateşlendiğini savunan görece yoksunlaşma kuramıdır.[4] Bu iki kuramın destekçileri, yaygın hoşnutsuzluğun otomatik olarak değişikliğe yönelik siyasal eylemler doğurduğuna inanırlar. Dolayısıyla, gerek bireylerin politik seçimlerinin birbirine bağımlı olduğunun gerekse hoşnutsuzluğun dağılımının önem taşıyabileceğini yadsırlar. Ne var ki, A^1 ve C sıralamalarını karşılaştırırken gösterdiğimiz gibi, uygun koşullarda eşiği 10 olan hoşnutsuz bir kişi, hoşnutsuzluğu onunkinden biraz daha hafif olan yedi kişiye oranla, devrime daha büyük bir katkıda bulunacaktır.

Tarihsel kanıtlar da eleştirmekte olduğumuz kuramlara pek destek vermiyor. Marksist kuram doğru olsa, başarıya ulaşan ilk sosyalist ayaklanma yarı-feodal Rusya'da gerçekleşmezdi. Görece yoksunlaşma kuramıysa, ciddi ekonomik bunalımların her zaman kitlesel politik eylemlere yol açmadığı yolundaki kanıtlara ters düşüyor. Bir örnek vermek gerekirse, 1830-1960 döneminde Fransa'da gözlemlenen toplu şiddet hareketleriyle kitlelerin hoşnutsuzluk derecesi arasında dolaysız bir istatistiksel bağıntı bulunamamıştır.[5]

Sözü edilen iki kuramın ortak kusuru, kitlesel hoşnutsuzluğu devrimin ön koşulu olarak görmeleridir. İkisi de, bir kitlenin ayaklanması için önce büyük çoğunluğunun politik bir değişiklik istemesi gerektiğini varsayıyor. Gerçekte ise, devrimci bir domino dizisi kendisini uzatacak hoşnutsuzluğun

yaratılmasına katkıda bulunabilir. Hükümet saflarından muhalefet saflarına doğru kaymalar, durumlarından hoşnut kişileri yönetimin eksiklikleri konusunda uyarabilir, statükoya boyun eğmiş kişileri de iktidar değişiminin mümkün olduğuna inandırabilir.

Kitlesel hoşnutsuzluk bir devrim başlatmak açısından gerekli olmadığı gibi, eyleme öncülük edenlerin de toplumun en dertli üyeleri arasından çıkması gerekmez. Saklı tercihler bireylerin politik seçimlerini belirleyen öğelerden yalnızca birini oluşturur. Öteki öğeler arasında şunlar sayılabilir: devrimin başarıya ulaşma olasılığı, başarısızlık durumunda ödenecek bedel, başarılı olunursa elde edilecek ödül ve tercih çarpıtmasının yol açtığı anlatımcı yarar yitimi. Son derece hoşnutsuz kişiler, ağır biçimde cezalandırılma tehlikesinin yeterince ciddi olduğuna ya da gerçek duygularını dile getirmekle pek az yarar edineceklerine inanırlarsa, eyleme geçmekten kaçınacaklardır. Öte yandan, görece rahat bir yaşam sürmelerine rağmen statükodan rahatsız olan kişiler, suskun kalmakla ödeyecekleri bedeli göze alamayıp devrimin öncüleri arasına katılabilirler. Bir sonraki bölümde görüleceği gibi, pek az devrimci önderin eyleme geçme nedeni ödüllendirilmeyi beklemesi olmuştur. Hiçbirinin başlattığı ayaklanmanın başarıya ulaşacağına kesinlikle inandığı söylenemez. Bütün bu önderlerin ortak özelliği, olağanüstü bir anlatımcı gereksinime sahip olmalarıydı.

Politik Yapının Rolü

Şimdi de örneklerimizde yer alan hükümete uzun zamandır destek vermiş olan bir süper gücün birdenbire bu desteği çektiğini düşünelim. Bu durumda, muhalefete katılmanın bedeli, dolayısıyla da bireylerin eşikleri, düşme eğilimine girecektir. 10 ile 90 arasında kalan eşiklerin 10'ar birim düştüğünü varsayalım. Önceki eşik sıralaması *A*, *B* ya da *C* olsaydı, açık kamuoyunun 10'dan 90'a fırlamasıyla bir devrim gerçekleşecekti. Ama sıralamanın şöyle olduğunu düşünelim:

D:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	30	30	30	30	30	30	30	30	100

Yaşanan yapısal darbe sonunda D şu biçime dönüşür:

D^1:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	20	20	20	20	20	20	20	20	100

Artık nüfusun beşte dördü muhalefete geçmek istemektedir, ama *ilk adımı başkasının atması koşuluyla.* Kimse öncülük etmeyince, Y 10'da kalacaktır.

Uluslararası ilişkilerdeki değişmeleri, bir başka popüler devrim kuramı olan yapısalcı kuram, devrime yol açabilecek değişiklik türlerinin arasında saymaktadır. Yapısalcılığın önde gelen savunucularından Theda Skocpol, devrimin gerçekleşmesinin iki koşulun bir araya gelmesine bağlı olduğunu öne sürer. İlk koşul, devletin asayişi koruma yetisinin, dış ilişkilerinin ve içerideki sınıflarla olan ilişkilerinin bozulması sonucunda zayıflamasıdır. Diğeri ise, bu durumdan zarar gören seçkinlerin, eski düzeni geri getirmeye güçleri yetmese de, yönetimi felce uğratacak kadar güçlü olmalarıdır. Seçkinlerin engelleyici tutumunun, kendilerine karşıt duyguları ağırlaştırmasıyla da, toplumsal dönüşümü amaçlayan bir ayaklanmaya zemin hazırlanmış olur.[6] Skocpol'a göre, geliştirdiği kuramın çekiciliği, politik iktidarın yapısındaki kaymaları yapısal eğilimlerle açıklamasından kaynaklanıyor. Yapısalcı kuram inanışlar, beklentiler, tercihler ve amaçlar gibi "öznel" etkenlere dayanmamaktadır. Bu tür etkenler yapısalcı incelemelere düzenli biçimde sızmaktaysa da, yapısalcı kuramın savunucularına bakılırsa, bu kuramın getirdiği açıklamalar, bireylerin yatkınlıklarına dayanan kuramlardan daha "bilimsel"dir.

Bu bölümde geliştirilen sav, yapısal etkenlerin rolünü yadsımıyor.[7] Ama küresel öneme sahip bir olaya tek bir kişinin gösterdiği tepkinin, kitlesel ayaklanmayla hiçbir zaman devrim doğurmayacak gizil bir domino dizisi arasındaki farkı oluşturabileceğini de ortaya koymuş bulunuyoruz. Yapısalcılar, bireyleri derinlerde yatan devrimci güçlerin edilgen taşıyıcıları

saymakla, kendi başlarına değerlendirildiklerinde önemsiz sayılabilecek bireysel özelliklerin toplumsal düzen açısından muazzam önem taşıyabileceğini gözden kaçırıyor. Olayların akışı, bir bölümü kendi başlarına önemsiz sayılan, dolayısıyla gözlemlenmeyen etkenlerin kesişmesiyle belirlenir. Dünyayı sarsan bir olay, aralarındaki farkların gözlemlenemeyecek derecede küçük olduğu iki durumda çok farklı sonuçlar doğurabilir. Öyleyse, toplumsal değişimin incelenmesi açısından, yapısalcılıkla bireycilik birbirine rakip ve birbiriyle uyuşmaz iki ayrı yaklaşım değildir. Bu yaklaşımları, bir öykünün özsel iki bileşeni olarak görmek gerekir.

Özetlersek, bir toplumun eşik sıralamasını değiştiren herhangi bir etken, politik bir ayaklanma yaratabilir. Eşiklerdeki değişikliklerin nedeni, saklı tercihlerdeki oynamalar ya da baskı gruplarının etkinliklerindeki kaymalar olabilir. Bir başka olanaklı neden de, muhalefetin beklenilen büyüklüğünün artmasıdır. Açık muhalefetin 10 değerinde dengede bulunduğunu anımsayarak, tekrar *C* sıralamasını ele alalım. Eğer *a*, eşiği 20 olan *b* ile *h* arasındaki yedi kişiden birini bile en az bir başka kişinin de açık muhalefet ettiğine inandırırsa, bu abartma kendini doğrulayan bir kehanete dönüşecektir.[8]

Savımız, bireyi hem devrim yaratma gücünden yoksun hem de potansiyel olarak çok güçlü bulmaktadır. Birey, devrim çok sayıda kişinin harekete geçmesini gerektirdiği için güçsüz, ama uygun koşullarda zincirleme tepkimeye yol açabileceği için de potansiyel olarak son derece güçlüdür. Bireyin, hangi koşullarda devrim yaratabileceğini kesin olarak bilmesine olanak bulunmadığı ortadadır. Politik bir yangının ilk kıvılcımını kendisinin ateşleme olasılığının yüksek olduğunu hissetse de, muhalefete geçmesinin sonuçlarını hiçbir zaman öngöremeyecektir.

Zayıf Öngörü ...

Nihayet istikrarlı gözüken ve uzun zamandır iktidarda bulunan bir yönetimin birdenbire yıkılarak herkesi şaşırtabileceğini açıklamaya hazırız.

Politik değişime giderek sıcak bakmaya başlayan kişiler, eğilimlerini topluma yansıtmak zorunda değildirler. Yönetim geniş çaplı desteğe sahip, dolayısıyla da çok güçlüyse, bu kişiler statükoya bağlı görünmeyi yeğleyecek, sonuç olarak yönetimin çürük temellere dayandığını yönetimin kendisinden, dış gözlemcilerden, muhalefet önderlerinden, hatta birbirlerinden bile gizlemiş olacaklardır. Böylece yönetimi devirebilecek bir domino dizisinin oluşmakta olduğunu, yönetimin halktan aldığı açık desteğin, muhalefet azıcık büyüse bile eriyiviereceğini kimse bilmeyecektir. Ama er geç kendi başına önemsiz bir olay birkaç kişiyi patlama noktasına getirecektir. Bu kişilerin sokaklara dökülmesi, uzun zamandır gelişen domino dizisini sonunda harekete geçirerek muhalefete iktidar kapısını açacaktır.

Bu dinamiği bir Çin atasözü çok güzel anlatır: "Bir kıvılcım bile bir bozkır yangını çıkartmaya yetebilir."[9] Uygun fiziksel koşullar bir araya geldiğinde, normalde sönüp gidecek bir kıvılcım, korkunç bir yangın başlatabilir. Aynı şekilde, uygun toplumsal koşullar oluştuğunda, genellikle yalnızca yakınmalara yol açacak bir olay, devrimle sonuçlanacak bir ayaklanma yaratabilir.

... *Mükemmel Yorumlama*

Başarılı bir devrim, kendisini ortaya çıkartan gerilimleri gözler önüne sermekle kalmayıp, o gerilimleri abartır. Korkudan bastırılmış gerçek hoşnutsuzlukların açığa çıkmasını sağlarken, bir yandan da eski düzenden hoşnut ama saf değiştirmiş kişilerin, önceki açık tercihlerini cezalandırılma korkusuna bağlamalarına yol açar.

A^1 eşik sıralamasına dönelim:

A^1:

Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
Eşikler	0	10	20	30	40	50	60	70	80	100

Bu sıralamadaki görece yüksek eşikler, muhalefetten çok yönetimi destekleyen saklı tercihlerden kaynaklanmaktadır.[10] Örneğin, *i* kodlu kişi *c*'ye göre yönetimden çok daha hoşnuttur. Dolayısıyla *i*, yönetimi devirmeyi amaçlayan bir harekete katılmayı pek arzulamayacaktır. Açık muhalefet 10'dan 90'a fırladığında, devrimci domino dizisine katılan son kişinin o olduğunu anımsayalım. Sıralamada dokuzuncu durumda bulunan *i*, açık tercihini ancak muhalefet ezici çoğunluğa ulaştıktan sonra değiştirmektedir.

Saf değiştirdikten sonra *i*, kendini devrik yönetime karşıymış gibi göstermekten ancak yarar sağlayacaktır. Devrim öncesi düzeni özlediğini, böyle bir durumun yeni açık tercihine ters düşeceğini düşünerek, toplumdan saklayacaktır. Saf değiştirmesinin yönetimin devrilmesinden sonra gerçekleştiğini de kimseye söylemeyecektir, çünkü bu yöndeki bir itiraf devrime yakınlık duyduğu yolundaki sözlerin inandırıcılığını azaltacaktır. Eski düzenden hiçbir zaman hoşnut olmadığını söylemekten *i*'nin kazanç sağlayacağı ortadadır.

Bütün bu çarpıtmaların amaçlanmayan bir yan etkisi, devrik yönetimin almış olduğu saklı desteğin gerçekte olduğundan daha zayıf olduğu izlenimini yaratmasıdır. Bu yanılsamanın kaynağı, devrimin beklenmedik biçimde gerçekleşmesinden sorumlu olan olgu, yani tercih çarpıtmasının ta kendisidir. Devrim olabileceği düşüncesini kimsenin ciddiye almamasına yol açmış olan tercih çarpıtması, şimdi de devrimin gerçekleşmesini zorlaştırmış olan güçlerin gözden kaçmasına neden olmaktadır. Öyleyse, devrim sonrasındaki tercih çarpıtmasının bir sonucu, devrimin neden öngörülemediğinin daha da anlaşılmaz kılınmasıdır.

Bir devrimi inceleyen tarihçiler, devrim öncesi yatkınlıklara getirilen devrim sonrası açıklamaların çarpıtılmış olabileceğini sezseler de, bu çarpıtmaların taşıdığı önemi saptayamazlar. Aşağıdaki sıralamayı ele alalım:

C^1:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	10	20	20	20	20	20	20	60	100

A^1'de olduğu gibi, C^1 sıralamasında da Y 10'dan 90'a çıkmaktadır; bu da, on kişiden dokuzunun, devrim öncesi yönetimden nefret ettiğini açıklamaktan yarar sağladığı anlamına gelir. Eğer 50'nin altındaki eşiklerin, devrimin saklı olarak desteklendiğini, 50'nin üstündeki eşiklerin ise, statükonun saklı olarak beğenildiğini gösterdiğini varsayarsak, bundan dokuz kişiden sekizinin doğru söylediği sonucu çıkar; bu durumda yalan söyleyen tek kişi, eşiği 60 olan *i* olacaktır. Aynı varsayımdan çıkan başka bir sonuç ise şudur: A^1 sıralamasını ele almış olsaydık, dokuz kişiden dördünün (*f*, *g*, *h*, ve *i*) yalan söylediğini saptayacaktık. Bireylerin eşikleri topluma açık olmadığına göre, sözü edilen devrimi aydınlatmaya yeltenen tarihçiler, devrim öncesindeki sıralamanın *A* mı yoksa *C* mi olduğunu ya da devrim sonrasındaki sıralamanın A^1 mi yoksa C^1 mi olduğunu saptamakta güçlük çekecektir.

Başarıyla sonuçlanan bir devrimden sonra, devrik yönetimin geniş kesimlerce yerileceği, bazı yergilerin de zarar görmemiş bireylerden kaynaklanacağı yukarıda belirtilmişti. Bu yergilerdeki gerçek payını saptamak olanaksızdır. Dolayısıyla devrim sonrasında oluşan açık söylem tarihçilere, eski düzenin yıkılmakta olduğu yolunda bir dizi neden sağlayabilecektir. Herhangi bir yazar da, işte bu nedenlere dayanarak gözlemlenen patlamaya bir açıklama getirebilecektir. Gazete yazıları ve akademik araştırmaların, gerçekleşinceye kadar hiç de kaçınılmaz olduğu akla gelmemiş olan devrimleri kaçınılmazmış gibi göstermesine yol açan en önemli etkenin tercih çarpıtması olduğu ortadadır. Başka deyişle, tercih çarpıtması öngörülmemiş olayların rahatça yorumlanabilmesine olanak tanımaktadır.

Devrimlerin Yorumlanmasında Bilişsel Yanılsamaların Rolü

Devrimi, şu ya da bu biçimde etkilemiş olan bireylerin tercihlerini çarpıtmış olabilmeleri, o devrimleri yorumlayanların bilişsel kısıtlamalarıyla etkileşim içindedir. Herkes gibi, bir araştırmacının da zihinsel yetileri çok kısıtlıdır. Bu nedenle,

yorumları, değerlendirmeleri ve çıkarsamaları yargısal bulgusallıklara dayanır. Şu anki konumuz açısından özellikle önem taşıyan iki bulgusallık, daha önceki bölümlerde tanıtılmış olan mevcutluk ve temsil bulgusallıklarıdır.[11]

Mevcutluk bulgusallığına iş düşmesinin nedeni, devrim sonrasında, devrim olmuş olmasıyla tutarlı bilginin göze çarpması, buna karşılık tutarsız bilginin kolayca göz ardı edilebilmesidir. Gözlemcilerin dikkatini çeken bilgi kuşkusuz kafalarında taşıdıkları modellere bağlıdır. Bu bakımdan, değişik devrim kuramlarını benimsemiş tarihçiler, değişik veriler bulmaya ve önemsemeye yatkın olacaklardır.

1917 Rus Devrimi'nden önceki çeyrek yüzyıl boyunca Rusya'nın birçok grev yaşadığını gözlemleyen Marksist tarihçiler, bundan bir proletarya devriminin oluşmakta olduğu sonucunu çıkarırlar.[12] Bu tarihçilerin, devrimden hemen önceki on yıl boyunca bir önceki on yıla göre çok daha az grev yaşandığını, sürmekte olan savaşın Çar yanlısı duyguları güçlendirdiğini ve geniş kitlelerin politikaya duyarsız olduğunu görmeme eğiliminde olmaları anlamlıdır.[13] Bir örnek daha vermek gerekirse, İran Devrimi'nin görece yoksunlaşmaya dayanan açıklamasını ele alalım. Bu açıklamaya göre, ayaklanmanın nedeni, 1975 yılı sonrasında İran'ın petrol gelirlerinde yaşanan gerilemenin yol açtığı düş kırıklığıydı.[14] Bu açıklamayı benimseyenler, Şah'ın uzun yıllar süren iktidarı sırasında İran'da kendilerini görece yoksun hisseden çeşitli grupların hep olageldiğini unutuyorlar. Aynı gözlemciler, birçok petrol yoksulu ülkenin, örneğin Türkiye, Brezilya ve Hindistan'ın, devrim geçirmediğini de gözden kaçırıyorlar. Bu ülkelerin her birinde, 1970'li yıllardaki petrol bunalımından ağır biçimde zarar görmüş yığınla insan vardı.

Öte yandan, mevcutluk bulgusallığı tarihçileri, devrimcilerin öngörülerini de abartmaya yöneltmektedir. Tarihsel yorumların bu yönde çarpıtılması uygun bir eğitimle ortadan kaldırılabilir mi? Denetlenen koşullarda gerçekleştirilen deneylerde, eğitilmiş denekler bu tür çarpıtmaları azaltmayı başarmakta ama ortadan kaldıramamaktadır. Ne var ki, eğitilmemiş denekler gibi onlar da hem kendilerinin neleri öngörebildiğini hem de başkalarının neleri bilmesinin mümkün olduğunu abart-

mayı sürdürmektedir. Söz konusu denekler, bilişsel psikolojide böyle-olacağını-biliyordum yanılsaması olarak bilinen yanlışı sergileyerek, öngörülmemiş olayları kaçınılmaz, öngörülebilir, hatta öngörülmüş olarak değerlendirmektedir.[15] Burada önem taşıyan nokta, insan zihninin nasıl çalıştığının anlaşılmasının, tarihçileri bir devrimi gerçekleştirenlerin öngörüsünü abartmaktan bağışık kılamayacağıdır. Bu abartmayı önlemek için, tercih çarpıtmasının mantığının bilinmesi de önemlidir. Tercih çarpıtmasının gerçek yakınmaları maskeleyip yapay yakınmalar yarattığını, olayların öngörülebilmesini önlediğini, kendi başına hiçbir önem taşımayan olayların tarihin akışını değiştirebileceğini anlamak gerekir.

Ne yazık ki, mevcutluk bulgusallığının yol açtığı çarpıtmaların üstesinden gelmeye yönelik çabalar, önemsiz olayların son derece önemli etkiler doğurabileceği anlayışıyla çelişen temsil bulgusallığı tarafından sonuçsuz bırakılabilir. Temsil bulgusallığı tarihçilerin tüm dikkatini, ekonomik yapılardaki büyük dönüşümler ve kitlesel düş kırıklıkları gibi büyük toplumsal güçlere yöneltmekte, bu yüzden de onların tesadüfî koşullar ya da yöneticilerin değerlendirme yanlışları gibi önemsiz güçlerin, nasıl olup da bir ülke altüst olurken bir başkasının politik istikrarını koruyabilmesini açıklayabileceğini görmelerini engelliyor. Temsil bulgusallığının kendi mantığı açısından, önemsiz bir olay önemli bir sonucu temsil edemeyeceğinden, ikisi arasında nedensel bir bağ kurulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye istikrarını koruyabildiğini İran devrim geçirmişse, bunun nedeni, Türkiye'de bulunmayan büyük bir toplumsal gücün İran'da bulunmasıydı.

Bu bölümden çıkartabileceğimiz bir ders, toplumsal değişiklikleri yorumlarken mevcutluk ve temsil bulgusallıklarının yol açtığı çarpıtmalara karşı tetikte bulunmamız gerektiğidir. Açık kamuoyunun değişmesiyle önceden elimizde bulunması olanaksız bilgilerin ortaya çıkabileceğini kabul etmeliyiz. Bireysel kararların birbirine bağımlı olduğu durumlarda önemsiz olayların çok önemli sonuçlar doğurabileceğini de kavramamız gerekir. Yargısal bulgusallıklarımızın hangi koşullarda bizi yanıltabileceğini bilmemiz ve onların mantığıyla çelişen olayların

farkında olmamız, düşüncelerimizi yanlış yollara sürüklenmekten koruyacaktır. Bir sonraki bölümde işte bu tür olaylara örnekler vereceğiz. Daha kesin bir biçimde söylersek, şimdi tarihte çok önemli yer tutan bazı devrimlerin, tercih çarpıtması nedeniyle, öngörü ya da açıklamalarını mevcutluk ve temsil bulgusallıklarına dayandıran kişilerin aklını karıştırdığını göstermeye çalışacağız.

16
Komünizmin Çöküşü ve Benzer Âni Gelişmeler

1989 yılının sonlarına doğru, Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerin yıkılması vesilesiyle hazırlanan bir programda Hür Avrupa Radyosu, "hiç bu kadar şaşırmamıştık" diyordu.[1] Birkaç hafta zarfında birçok köklü rejim peş peşe devrilmiş ve her birinde uzun süredir zulüm gören muhalifler birdenbire en yüksek devlet kademelerine getirilmişti. Bölgeyi iyi bilen, deneyimli gözlemciler bile hayretler içindeydi.

Şaşıranlar arasında komünist totaliterliğin sıradan otoriterlikten çok daha sağlam olduğunu savunanlar da bulunuyordu.[2] Bunlardan biri 1990 yılı başlarında şöyle yazacaktı: "Demokratik olmayan iki yönetim biçimini birbirinden ayıran arkadaşlarımızın, komünist ülkelerdeki çürümenin boyutlarını azımsadıklarını ve totaliterliğin ancak uzak gelecekte çökebileceğini sandıklarını kabul etmeliyiz."[3] Bir başka yazar ise, şaşkınlığını yeni kitabının başlığıyla ifade edecekti: *The Withering Away of the Totalitarian State ... And Other Surprises* (*Totaliter Devletin Soluşu ... Ve Daha Başka Sürprizler*).[4]

Öte yandan, hareketsiz bölge kavramını yadsımış olan uzmanlar da şaşıranlar arasındaydı. 1987 yılında Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi, bir düzine uzmandan Doğu Avrupa'daki gelişmeleri yorumlamalarını istemişti. Makalelerin yer alacağı *Daedalus* dergisi baskıya girmekteyken ayaklanmalar başladı ve birçok yazarın, "son düzeltmeleri yapılmış olan yazısındaki bir sürü cümleyi ve paragrafı değiştirdiği" görüldü.[5] *Daedalus*'un editörü Stephen Graubard bu sayının önsözünde, sayı baskıdayken yapılan revizyonlardan önce bile makalelerin

bölgeyi temelden değiştirecek gerilimleri çok iyi saptadığını belirtmekle birlikte gerek kendisinin gerekse makale yazarlarının gelişmelere şaşırdığını da teslim ediyor.[6]

Deneyimli devlet adamları, zeki diplomatlar, yetenekli gazeteciler, hatta gelecekbilimciler bile hazırlıksız yakalanmışlardı. John Naisbitt'in, 1980'li yılların başında sekiz milyon adet satan *Megatrends* (*Megaeğilimler*) adlı kitabı, komünizmin çöküşünü öngörmemektedir.[7] *Economist* dergisinin Doğu Avrupa'daki devrimler sona ermeden gözlemlediği gibi, 1989 "en Don Kişotvâri iyimserlerin" bile defalarca "fazla ihtiyatlı" olarak belirdiği bir yıl olmuştu.[8]

Doğu Avrupa komünizminin yıkılmasından sonra, kimi bilim adamları, dünyanın bir sürprizle karşılaşmış olduğunu ve kendilerinin de hayrete düşenler arasında bulunduğunu itiraf etmekle birlikte, yeterli bir devrim modeli geliştirilmiş ve geniş çevreler tarafından anlaşılmış olsaydı bu çöküşün öngörülebileceğini ileri sürmüşlerdir.[9] Elinizdeki kitabın bu bölümünde, işte bu görüşe karşı çıkılarak tercih çarpıtmasının yönlendirdiği sistematik süreçlerin 1989 ayaklanmalarını öngöremememiş olmamıza zemin hazırladığı savunulacaktır. Ayrıca komünizmin yıkılmasından çok şey kazanabilecek ya da çok şey kaybedebilecek kişilerin, iyi haber alanların, hatta komünist düzeni çok iyi bilenlerin bile şaşıranlar kervanında bulunduğu gösterilecektir. Şaşkınlık olağanüstü derecede yaygındı, çünkü Gorbaçov'un çeşitli girişimleri gibi bugün açıkça görülebilen devrim belirtileri, 1989 sonbaharından önce önemli olaylar biçiminde değerlendirilmemekteydi.

Bu bölüm üç ilave amacı da üstlenmiş bulunuyor. İlk başta, komünizmin devrilme sürecinde kamuoyunun nasıl değiştiği soruşturulacak, sonra da öngörülmemiş başka politik devrimler olup olmadığı sorusu ele alınacaktır. Son olarak da devrimlerin, tercih çarpıtmasının yeni biçimlerini teşvik ettiği kanıtlanacaktır. Daha kesin bir dille söylersek, devrimler tercih belirtmeye ilişkin bireysel teşviklerin niteliğini değiştirir, dolayısıyla da kimi kişileri daha samimi olmaya iterken, kimilerini de samimiyetten uzaklaştırır.

Şaşkın Bir Yarım-Kıta

"Güçsüzlerin Gücü" adlı denemesinde Václav Havel, Doğu Avrupa komünizminin yenilmez olmadığını ifade etmiş, "toplu eylemle", "husursuz yığınların patlamasıyla" ya da "görünüşte ahenk içinde çalışan bir iktidarın ciddi biçimde bölünmesiyle" devrilebileceğine dikkati çekmişti.[10] Ancak Havel, çöküşün zamanlaması konusunda görüş belirtmemiş, defalarca politik değişimin öngörülemeyeceğini iddia etmişti. Öte yandan, denemesinin son satırlarında temkinli bir iyimserlik sezilir: "Uzun zamandır daha aydınlık bir geleceğin içinde olmadığımızı kim söyleyebilir? Kendi körlüğümüz ve güçsüzlüğümüz nedeniyle onun çevremizde ve içimizde olduğunu görememiş ve bu nedenle de onu geliştirmemiş olmamız mümkündür."[11]

Sekiz yıl sonra Havel'in kendisi "daha aydınlık bir geleceğin" gelişini müjdeleyen olaylar karşısında "körlük" ortaya koyacaktı. 1986 yılında, Prag'a gelen Gorbaçov'u halkın coşkuyla karşılaması karşısında şöyle yazmıştı: "Ulusumuzun tarihten hiç ders almaması yüreğimi hüzünle dolduruyor. Nasıl olur da tekrar tekrar sorunlarına çözüm umudunu dış güçlere bağlar? (...) Ama işte bir kez daha aynı yanlışa düşüyoruz. Gorbaçov'un kendilerini Husák'tan kurtarmaya geldiğini sanıyorlar!"[12] 1988 yılı sonlarında, devrime bir yıldan az kala, Havel olayların nasıl gelişeceğini kestiremiyordu: "Belki de [Sivil Özgürlükler Hareketi], yönetimin hoşuna gitmese de, yaşamımızın ayrılmaz bir parçası biçimine dönüşecek (...) Uzak ve bulanık bir gelecekte meyvesini verecek bir olgunun tohumu olarak kalması da mümkün. Bir başka olasılık da, hareketin devlet baskısı altında eriyip gitmesi..."[13]

Çekoslovakya'daki diğer yönetim karşıtları da devrime hazır değildiler. 1989 Kasımında Jan Urban, muhalefetin 1991 Haziranında yapılması planlanan seçimlere girmeye çalışmasını önerdiğinde, arkadaşları onu ütopik bir hayalperest olarak damgalayarak alaya aldılar.[14] Urban'ın arkadaşlarınca devrilmez addedilen hükümet, birkaç gün içinde yıkıldı.

Komşu Polonya'da, devrimden birkaç ay önce komünist yönetim ile politik çoğulculuk isteyen Dayanışma Sendikası ara-

sında görüşmeler yapılmış ve herkesi şaşırtan bir biçimde yönetim 1989'un Nisan ayında çoğulcu bir parlamento oluşturulması için seçime gidilmesini kararlaştırmıştı. Haziran ayında yapılacak seçimlerde, Senato'daki 100 sandalyenin tamamı, Meclis'teki 460 sandalyenin ise 161'i komünist olmayanların adaylığına açık olacaktı. Her türlü tahminin ötesine geçerek Dayanışma, aday göstermesine izin verilen 261 sandalyeden 260'ını kazandı. Kazandıkları zaferin büyüklüğü karşısında şaşkına dönen Dayanışma yetkilileri, seçmenlerin zafer coşkunluğu ile gözüpek atılımlar yapacağından endişe etmeye ve bu atılımların ya Sovyet tepkisine yol açacağından ya da Polonya yönetimini zor kullanmaya sevk edeceğinden korkmaya başladı. Burada önemli olan nokta, ne hükümetin ne de Dayanışma'nın böylesine açık farklı bir sonuç beklememiş olmalarıdır. Nisan anlaşması, Dayanışma'ya Parlamento'da bir ses tanıma amacını gütmüş, fakat seçim yapılmasıyla Dayanışma'nın "Polonya halkının *tek* sesi benim sesimdir" yolundaki savının güçleneceği kimsenin aklına gelmemişti.[15]

Polonya'daki Nisan anlaşmasından Romanya'nın Aralık ayındaki anti-komünist ayaklanmasına dek yazılan gazete haberlerinin ana temalarından biri, Doğu Avrupa'da herkesin şaşırmış olduğu yönündeydi. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından dört ay sonra, Allensbach Enstitüsü neyin öngörülebildiğini sistemli bir biçimde soruşturarak, Doğu Almanlardan oluşan geniş kapsamlı bir örnekleme kitlesine şu soruyu yöneltti: "Bir yıl önce bu tür kansız bir devrim olacağı aklınıza gelmiş miydi?" Olumlu yanıt verenlerin oranı yüzde 5'te kalırken, araştırmaya katılanların yüzde 18'i soruyu, "Evet, ama bu kadar çabuk olacağını kestirememiştim" biçiminde yanıtladı. Geriye kalan yüzde 76'sı ise, devrimin kendilerini tam anlamıyla şaşırtmış olduğunu belirtti.[16] İnsanların önceden bildiklerini abartma eğilimi göz önünde tutulduğunda, bu oranlar daha da önem kazanır. Bu eğilimin ışığında, Doğu Almanlara devrimden bir yıl *önce*, "Önümüzdeki bir yıl içinde devrim olacağını öngörüyor musunuz?" diye sorulmuş olsaydı, olumsuz yanıtların oranı kuşkusuz daha yüksek olurdu.[17]

Doğu Alman yönetiminin devrilmesine önayak olan göste-

rilerde kilise üyeleri baş rolü oynamışlardı. Ne var ki, 1990 yılındaki araştırmada alınan olumsuz yanıtlarla kilise üyeliği arasında istatistiksel açıdan hiçbir bağ bulunmamıştır. Başka deyişle, kiliseye devam eden biri, kiliseye adım atmayan birisinden daha az şaşırmış değildi. Bu bulgudan, en açıksözlü Doğu Almanların öngörüsünün, genelde görüşlerini açığa vurmayan yurttaşlarınınkine oranla daha güçlü olmadığı çıkarsanabilir.

Doğu Alman komünizminin yazgısını belirleyen olaylar, yaz sonunda tatilini Macaristan'da geçirmekte olan binlerce Doğu Almanın sınırlardaki denetimlerinin gevşemesini fırsat bilip Batı Almanya'ya geçmeye yeltenmesiyle başladı. Doğu Alman hükümeti, görünüşü kurtarmak amacıyla bir dizi girişimde bulunarak, tatilcilerin, önce Doğu Almanya'ya dönmek şartıyla Batı Almanya'ya gidebileceklerini açıkladı. Her yeni ödün, yeni bir göçmen dalgası yaratarak yönetimin göçün kısa sürede son bulacağı yolundaki beklentisini boşa çıkardı.[18] Olayların yönünü saptamakta hataya düşen yalnız Doğu Alman hükümeti değildi. Binlerce Doğu Almanı birdenbire göç etmeye iten neden, Batı Almanya'ya ulaşma şanslarının olağanüstü derecede yüksek olduğuna inanmalarıydı. Berlin Duvarı'nın pek yakında yıkılacağını bilseler, bunların pek azı, neredeyse tüm malvarlıklarını geride bırakarak alelacele yola koyulurdu.

Deneyimli bazı gözlemcilerin yüzyıl sona ermeden komünist blokunun dağılacağını öngördükleri bilinmektedir. Örneğin, daha 1969'da Sovyet muhalifi Andrei Amalrik, *Sovyetler Birliği 1984'e Kadar Ayakta Kalabilecek mi?* başlıklı bir eserinde Rus İmparatorluğu'nun on beş yıl içerisinde çökeceğini yazmıştı. Amalrik'in olağanüstü ileri görüşlülüğünü övmemiz gerektiği düşünülebilir. Ama adı geçen ünlü kitabı dikkatle okunursa, Sovyet İmparatorluğu'nun halk ayaklanmaları sonunda değil de Çin'le yapılan yıkıcı bir savaş sonunda devrileceğini söylediği görülecektir. Amalrik'e göre, Sovyet yönetim sistemi halkı bir ayaklanmaya kalkışamayacak kadar yönetime bağımlı kılmış ve onu manen çökertmişti.[19] Dolayısıyla, Amalrik'in 1989 olaylarını gerçekten öngördüğünü söylemek yanlış olur. Her oniki saatte bir kez zamanı doğru gösteren bozuk bir saat gibi, imparatorluğun çatlamaya başlayacağı tarihi saptamış, ama

olayların nasıl gelişeceği konusunda doğrulanan bir kehaneti olmamıştır.

Daha önce belirttiğimiz bir noktayı yeniden vurgulayalım. Burada Doğu Avrupa'daki patlamaların herkesi tümüyle şaşırttığı öne sürülmemektedir. Havel'in de aralarında bulunduğu bir avuç yorumcu, devrimin, eninde sonunda gerçekleştiği zaman, seri ve kansız olacağı kehanetinde bulunmuştu. Değişim olasılığını önceden sezen bir başka gözlemci de, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Romanyalı bir profesör olan Vladimir Tismaneanu'ydu. Tismaneanu, Rumen rejiminin devrilmesinden bir yıl önce, onun Doğu Avrupa'nın "değişime en açık" rejimi olduğunu yazmış, Romanya'da "genel huzursuzluk" hüküm sürdüğünü belirtmiş ve 1987 yılında onbinlerce yurttaşın katıldığı Braşov ayaklanmasını "önlenemez şiddet olaylarının" habercisi olarak nitelemişti.[20] Tismaneanu, Rumen ayaklanmasını tüm bölgeyi kapsayan bir başkaldırı bağlamında ele almamış, Romanya'nın devrim geçirecek son Sovyet uydusu olacağını da öngörmemişti. Bunlara rağmen, Rumen rejiminin zayıflığını tespit etmiş olması dikkat çekicidir. Havel gibi o da, komünizmin zayıf yanlarını gördüğü için, başka gözlemcilerin toptan başarısız kaldığı bir konuda başarılı bazı saptamalar yapabildi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa'da kurulan politik düzenin yıkılması tüm dünyayı şaşırtmışsa da, geriye dönüp baktığımızda bu durumun pek çok etkenin kaçınılmaz sonucu olduğunu görürüz. Altı ülkede de yönetimden genelde nefret edilmekte, şaşaalı ekonomik vaatler boşa çıkmış bulunmakta ve birçok başka ülkede yurttaşlara tanınan özgürlükler ancak kâğıt üzerinde kalmaktaydı. Peki, devrim gerçekten kaçınılmaz idiyse, nasıl olup da öngörülemedi? Bugün rahatça görülebilen devrim belirtileri neden herkesin gözünden kaçtı?

Perestroyka, Glasnost *ve Kitlesel Huzursuzluğun Tırmanışı*

Onlarca yıl Doğu Avrupalılar nefret ettikleri önderleri alkışlamış ve uyguladıkları zulüm karşısında sessiz kalmışlardı.

Pek çoğu da, komünist düzene bağlılıklarını kanıtlamak amacıyla, politik statükoya ilişkin kaygılarını dile getirme cesaretini gösteren yurttaşlarını ihbar etmeyi görev bilmişlerdi. Çok yüksek sayıda Doğu Avrupalı, yaşamından hoşnut olmasa da, sosyalist ilkelere bağlılığını sürdürmüştü.

Önceki bölümlerde geliştirilmiş olan bu savlardan iki sonuç çıkartılabilir. İlk olarak, Doğu Avrupa'daki rejimler, yönetimleri altındaki halkların uyuşukluğuna rağmen çok zayıftı. Yıllardır tepki göstermemiş milyonlarca insan, başlarına birşey gelmeyeceğini sezdikleri anda ayaklanmaya hazır bulunmaktaydı. İkinci olarak da, statükoyu samimi olarak savunanların desteği yüzeyseldi. Kamusal söylemin yoksulluğu nedeniyle sosyalizme alternatif bulamamış olsalar da, yakındıkları koşulların çokluğu hepsini köklü bir değişime yatkın kılıyordu. Kamusal söylem statükoya karşı çıkmaya başlasa, büyük olasılıkla yaşamlarını iyileştirmelerinin mümkün olduğunun farkına varacaklardı.

Peki, devrim yaratacak bir ayaklanma sürecini başlatacak olay ne olabilirdi? Geriye dönüp baktığımızda, gereken dürtünün Sovyetler Birliği'nden kaynaklandığını görüyoruz. 1980'li yılların başında o zamana dek resmen tanınmayan ekonomik sorunlar en üst düzeydeki Sovyet yöneticilerini *perestroyka* (yeniden yapılanma) ve *glasnost* (açıklık) politikalarını uygulamaya sevk etti. Böylece bastırılmış şikâyetler ortaya döküldü ve komünist düzenin kendisi bile açıkça yerilmeye başlandı. Dahası, 1985 yılında Gorbaçov'un iktidarı ele almasıyla Sovyetler Birliği Batı'yla çatışma politikasına son verdi. Bütün bu gelişmeler, Doğu Avrupa ülkelerinde bağımsızlık ve anlamlı toplumsal reform umutlarını güçlendirmekle kalmayıp yeni düşüncelerin de kapısını araladı.

Onüçüncü bölümde ele aldığımız Doğu Almanya araştırmaları, 1985 yılından sonra Doğu Almanların sosyalizme bağlılığında sürekli bir düşüş yaşandığını gösteriyor. 1989 yılı Ekim ayında görüşleri alınan ticaret okulu öğrencilerinin yalnızca yüzde 15'i "Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin sadık bir vatandaşıyım" önermesini benimsemişti, ki bu oran 1983'te elde edilen yüzde 46 oranından bir hayli düşüktü. Öğrencilerin

yüzde 60'ı bu önermeyi bazı kayıtlarla onaylarken, yüzde 25'i ise reddettiğini belirtmişti. Gene aynı tarihte, araştırmaya katılan öğrencilerin yalnızca yüzde 3'ü "sosyalizm dünyanın her yanında zafere ulaşacak" önermesini onaylamayı sürdürmekteydi, ki bu oran 1984'te yüzde 50'ydi. Öğrencilerin yüzde 27'si önermeyi bazı çekincelerle kabul ediyor, yüzde 70'i ise kesinlikle reddediyordu.[22] 1989 oranlarıyla 1983-84 oranları arasında görülen fark çarpıcı olup onyılın ikinci yarısında hoşnutsuzluğun büyük ölçüde arttığını göstermektedir.

Macaristan ve Çekoslovakya'daki resmi enstitüler tarafından yapılan kamuoyu araştırmaları da benzer sonuçlar ortaya koyuyor. 1987 yılında sosyalizmi başarısız olarak tanımlayan Macarların yüzdesi başarılı olduğunu belirtenlerin yüzdesinden 72 puan fazlaydı, ki bu fark dört yıl önce yalnızca 18 puandı. Aynı dönem zarfında kapitalist ekonomiye ilişkin fark ise karşıt yönde değişerek 75 puandan 21 puana inmişti.[23] Demek ki, 1980'li yılların ortalarında, çok sayıda Macar sosyalizme inancını yitirerek kapitalizmin üstünlüğünü kabullenmişti. Öte yandan, sosyalist yaşam standardının kapitalist Batı standardını geride bırakacağına inanan Çekoslovakların oranı, 1983'te yüzde 50 iken 1989 ortalarında yüzde 26'ya düşmüştü.[24] Gerek Macaristan'da gerekse Çekoslovakya'da özgül sorulara verilen yanıtlar da burada aktardığımız sonuçlarla uyum içindedir. Onlar da, sosyalizmin yarattığı düş kırıklığının giderek derinleştiğini ve yaygınlaştığını ortaya koyuyor.

Devrimin Ayak Sesleri Duyulabilir miydi?

Gorbaçov'un girişimlerini ve onları izleyen düş kırıklıklarını devrimin yaklaşmakta olduğunun açık belirtileri olarak değerlendirmek doğru olur mu? Bu gibi bir çıkarsamanın çekiciliği ortadadır, ancak sözü edilen araştırmaların yalnızca en üst düzeydeki komünist yetkililere gösterilmiş olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, Çekoslovak halkının Gorbaçov'u sevgi gösterileriyle karşılamasını Havel'in saflık göstergesi olarak tanımlamış olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Havel bu

kötümserliğinde yalnız değildi. Halk arasında yaygın olan bir görüşe göre, Gorbaçov Doğu Avrupa ülkelerine özgürlük tanımak istese bile bunu başarabileceği belli değildi. Şurası kesindi ki, Sovyet ordusu olası bir Batı saldırısını düşünerek Sovyetler Birliği'nin stratejik tamponunu korumada ısrar edecekti.

Kaldı ki, Sovyet boyunduruğundan kurtulmanın önüne dikilen tek engel bu değildi. Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik güçlükler ve etnik gerginliklerin tutucu bir darbeye gerekçe oluşturması mümkündü. 1964 yılında düşürülen Kruşçev örneğini unutmamak gerekirdi. Havel'in çevresine kötümserlik aşıladığı dönemde, Prag'da ağızdan ağıza dolaşan bir fıkra şuydu: "Gorbaçov ile Dubçek [1968 Prag Baharı'nın görevden alınan önderi] arasında fark var mıdır?" Yanıt: "Hayır, en ufak bir fark yok, ama Gorbaçov bunu henüz bilmiyor."[25] İlginçtir ki 1989 yılı güz aylarında Moskova'da "darbe oldu olacak" söylentileri dolaşmaktaydı.[26] Kimi gözlemciler Gorbaçov'un ayakta kalacağına inanmakla birlikte, bunu ancak rota değiştirip zora başvurmakla başarabileceğini sanıyorlardı. Eski bir Sovyet fıkrası bu görüşün altında yatan anlayışı yansıtıyor. Stalin Parti'deki haleflerine iki zarf bırakır. Birinin üzerindeki ibare şudur: "Başınız derde düşerse, bunu açın." Zamanla ülke bunalıma düşer ve bu zarf törenle açılır. İçindeki kâğıt şöyle yazar: "Beni suçlayın!" İkinci zarfın üzerinde, "Başınız yine derde düşerse bu zarfı açın" ibaresi bulunmaktadır. Bir bunalım daha çıkınca ikinci zarf da açılır. İçinden çıkan kâğıttaki komut şudur: "Benim yaptığımı yapın!"[27]

Kötümserler, lider kadrosuna eninde sonunda tutucu elemanların egemen olacağı yolundaki öngörülerini Sovyet halkının tutuculuğuna dayandırıyordu. Onlara göre yığınlar, niyetinden kuşku duydukları Gorbaçov'u tutucu bir hasmına karşı korumaya çalışmayacaklardı.

Gorbaçov Sovyetler Birliği'ni yeniden yapılandırmaya çalışırken, Polonya Moskova'nın boyunduruğundan kurtulmanın yollarını sınamaktaydı. Dayanışma Sendikası'nı yasallaştırma savaşımı ülkeye bir nebze çoğulculuğu tanıtmış, yönetim uyguladığı sansürü gevşetmeye başlamıştı. Herkes bu gelişmelerin Gorbaçov'un oluruyla gerçekleştiğini seziyordu. Ne var ki,

pek az kişi Gorbaçov'un Doğu Avrupa ülkelerinin kurtuluşunu tamamlama becerisine sahip olduğuna inanmaktaydı. Dahası, Gorbaçov'un böyle bir niyeti olup olmadığı da bilinmiyordu. 1987 yılı ortalarında *Economist* dergisi "Avrupa'nın her köşesindeki muhalifler Gorbaçov'dan kuşku duymayı sürdürmekte" diye yazmıştı.[28] Nitekim olaylar bu kuşkuları destekler nitelikteydi. Örneğin, Gorbaçov Doğu Alman yönetiminin 1989 ilkbaharında yapılan yerel seçim sonuçlarını çarpıtmasını engellememiş, birkaç ay sonra Çin'deki Tienanmen Meydanı katliamını onaylamasını önlememiş, üstelik bu iki girişimi protesto etmek amacıyla düzenlenen küçük gösterilerin zorbalıkla dağıtılınasına da seyirci kalmıştı.[29]

Öyleyse, devrim öncesinde Sovyetler Birliği'nin müttefiklerinin komünist rejimlerini devirmeye yönelik girişimleri onaylayacağı bile kesin değildi. Geriye dönüp bakıldığında bir ayaklanmanın belirtisi gibi görünen beyanlar, olaylar ve eğilimler, politik hareketsizlik ve süreklilik belirtileriyle içiçe bulunmaktaydı. Gorbaçov'un kimi eylemlerinden, onun Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki uydularıyla olan ilişkilerini yeniden biçimlendirmeyi istediği sonucunu çıkarmak mümkündü. Ancak, çabalarının başarısız kalacağını gösteren etkenler de vardı.

1989 ayaklanmalarından bu yana, Doğu Avrupa ülkelerinin kurtuluşunu Gorbaçov'un *planladığı* görüşü çok taraftar bulmuştur. Bunun bir nedeni, onun, kendisini aşan olayları onaylayarak bunların kendi denetimi dışında gerçekleştiğini gözlemcilerden bir ölçüde saklamış olmasıdır. Ama 1989 sonbaharında olayların Gorbaçov'un istediğinden daha ileriye gittiği ve daha hızlı geliştiği yolunda haberler duyulmaktaydı.[30] Gorbaçov'a yakın kaynaklara göre Sovyet lideri, Doğu Avrupa ülkelerinin demokrasiye geçmesine karşı çıkmıyor, ancak bu ülkelerin Sovyetler Birliği'yle olan askeri bağlarının korunmasını istiyor ve komünistlerin aşağılanmamasını da şart koşuyordu. Diğer dünya liderleri gibi, Gorbaçov da Avrupa'da güçlükle kurulmuş olan barışın bozulmasından endişe ediyordu. Amacı, yalnızca kişi haklarına ve kanunlara saygılı bir sosyalizm kavramını benimsemiş olan revizyonist liderlerin üst düzeylere

gelmesini sağlamaktı. Doğu Avrupa'daki komünist egemenliğinin son bulmasını ne istiyor ne de bu yolda çaba gösteriyordu.[31] Bununla birlikte, Doğu Avrupa halkları iktidarı ele geçirerek komünistleri bir kenara ittiklerinde ve zaman kaybetmeden de Varşova Paktı'ndan ayrılmaya doğru yöneldiklerinde, Gorbaçov bu gerçekleri kabul ederek kendi denetimi dışında gelişen olaylar zincirini onayladı. Bu durum, ister istemez atı tarafından yere atıldığında hafif bir gülümsemeyle "attan indim" diyen süvarinin öyküsünü akla getiriyor.

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, Gorbaçov reformlarının Doğu Avrupa'nın özgürleşeceği yolundaki beklentileri alevlendirmiş ve statükoya karşı çıkmanın algılanan riskini azaltmış olduğudur. Gorbaçov'un eylemleri milyonlarca Doğu Avrupalıya politik değişim isteğini açığa vurma cesaretini verdi. Onbeşinci bölümde geliştirdiğimiz savın ışığında, onun inisiyatifleri sayesinde bireysel devrimci eşiklerin aşağıya çekildiği, böylece de devrimle sonuçlanabilecek bir domino dizisinin oluştuğu söylenebilir. Ne var ki, bireylerin eşikleri başkalarına açık olmadığından, kimse, hatta Gorbaçov bile, devrime beş kaldığını göremiyordu.

Dönüm Noktaları

Domino dizisini hangi özgül olaylar harekete geçirdi? Bu soruya yanıt aramak, bir orman yangınını hangi kıvılcımın ya da bir grip salgınını hangi öksürüğün başlatmış olduğunu saptamaya çalışmaya benzer. Doğu Avrupa Devrimi başarıya ulaşana dek birçok dönüm noktasından geçildi. Bunlardan herhangi biri devrimin raydan çıkmasıyla sonuçlanabilirdi.

İlk dönüm noktası, Ekim başlarında Doğu Alman rejimi, gösteri yapan muhaliflerini zor kullanarak dağıtmaktan kaçındığında yaşandı. 7 Ekim günü Gorbaçov, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin 40. yıldönümü kutlamaları vesilesiyle Berlin'de bulunuyordu. Birçok muhabirin gözü önünde, meydanda toplanmış izleyiciler "Gorbi! Gorbi!" diye bağırmaya başladı. Polis, reform yapılması isteğini yansıtan bu bağırışları sustur-

mak için izleyicileri coplamaya başladı. Doğu Alman halkının Batı Alman televizyonundan izlediği bu olay, huzursuz yurttaşları yönetime baş kaldırmaya hazır grupların varlığından haberdar etti. Yönetimin zayıf tepkisi ise, devletin güçsüzlüğünü ortaya koydu. Yönetimden soğumuş olan eski komünistler tarafından daha birkaç hafta önce kurulmuş olan Yeni Forum adlı muhalefet grubu, 9 Ekim günü Leipzig'de barışçı bir protesto gösterisi yapılacağını açıkladı. Bu açıklama, ülkenin bir "Tienanmen Meydanı çözümüne" gebe olduğu ve Leipzig'den gelmesi beklenen yeni yaralılar için hastanelerde yatakların boşaltılmaya başlandığı söylentilerine yol açtı. Politbüro'nun o sıralarda göstericilere gerçek mermiyle karşılık verilmesini tartışmakta olduğuna bakılırsa bu söylentiler hiç de temelsiz değildi. Politbüro'ya yakın kaynaklardan daha sonra sızan bir habere göre, Parti başkanı Erich Honecker göstericilere karşı şiddet kullanılmasını önermiş, ama Politbüro az farkla bu öneriyi reddetmişti. Bununla birlikte, yönetimin zor kullanacağı görüşü o denli yaygındı ki, tanınmış birçok kişi itidal ve sükûnet çağrısında bulundu.[32] 9 Ekim günü yapılan gösteriye katılan bir Yeni Forum kurucusu şöyle diyor: "Kan dökülmemesini diliyorduk ama gösteri sırasında sonucun kanlı olmayacağı bilinmiyordu. Beklentimiz yönetimin şiddet kullanacağı yönündeydi."[33] Bir başka gösterici de şöyle aktarıyor o günkü duygularını: "Hepimizi derin bir korku kaplamıştı. Gösteriden canlı olarak çıkamayacağımızı düşünüyorduk. O günden sonra ise, barışçıl bir gösteri yapılabileceğine inanmaya başladık."[34]

Dokuz Ekim'deki gösteriye 70.000 kişinin katıldığı sanılıyor. Bu gösterinin olaysız geçmesi, daha yüksek sayılarda Doğu Alman vatandaşının gösterilere katılmasına neden oldu. Leipzig'de her pazartesi günü kitle gösterisi düzenlenmeye başladı. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından önceki son pazartesi olan 6 Kasım günü, gösteriye katılanların sayısı 450.000'e ulaştı.[35] Bu noktaya gelinmeden yönetim birtakım ödünlerle hareketin hızını kesmeyi denediyse de kitleler giderek daha kapsamlı isteklerde bulunmaya başladılar. Ancak Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin varlığı fiilen son buldu. İki Almanya'nın resmen birleşmesi bir yıl bile sürmeyecekti.[36]

Bir başka dönüm noktası da 25 Ekim günü yaşandı. Bu tarihten iki ay önce, Komünist Parti'nin şaşırtıcı seçim yenilgisi üzerine bir Dayanışma Sendikası görevlisi Polonya'nın 1940'lardan bu yana ilk komünist olmayan hükümetini kurmuştu. Gorbaçov'un bir yardımcısı, olayın Polonya'nın bir iç sorunu olduğu gerekçesiyle konu hakkında beyanda bulunmaktan kaçındı.[37] Komünistler Macaristan'da da gerilemekteydi. Karşıt gruplarla yaptığı toplantılarda Macaristan Komünist Partisi özgür parlamento seçimleri yapılmasını onaylamıştı. Daha sonra da, adaylarının komünizm bayrağı altında başarılı olamayacağını kestirerek, adını Macaristan Sosyalist Partisi olarak değiştirmişti.[38] Yönetimi elinde bulunduran bir komünist partisinin resmen komünizmi dışladığı o güne dek görülmemişti. Bütün dünya Sovyetler Birliği'nin hoşgörü sınırına varıp varmadığını kestirmeye çalışırken, 25 Ekim'de Gorbaçov, ülkesinin Doğu Avrupa'daki komşularının iç işlerine karışma hakkı olmadığını açıkladı. Gorbaçov'un basın sözcüsü bu tutumu "Sinatra doktrini" olarak nitelendirerek muhabirlere, alaycı bir ifadeyle Frank Sinatra'nın "I Did It My Way" ("Kendi Bildiğim Gibi Yaptım") adlı şarkısını bilip bilmediklerini sordu ve sözlerini şöyle sürdürdü: "Macaristan'la Polonya kendi bildikleri gibi yapıyorlar." Sözcü daha sonra da, Batı'da "Brejnev doktrini" olarak bilinen, Varşova Paktı üyelerinin yönetimini komünistlerin elinde tutma yönündeki Sovyet politikasına değinerek, "Brejnev doktrininin son bulduğu kanısındayım" dedi.[39] Komünistlerin Polonya ve Macaristan'da geriledikleri günlerde duyulan bu sözler, Gorbaçov'un Doğu Avrupa'da mantar gibi büyümekte olan komünist karşıtı hareketleri ezmeye çalışmayacağının belirtisi olarak kabul edildi.

Bu belirtinin bir etkisi Doğu Avrupa'daki muhalefet hareketlerini yüreklendirmek olduysa, bir başkası da bölgedeki yönetimleri şiddete başvurmaktan caydırmak olmuştur. Ama bu gözlem, Gorbaçov 25 Ekim konuşmasını yapmasaydı ayaklanmalar durulurdu anlamına gelmez. Gorbaçov'un "Sovyetler Birliği komşularına müdahale hakkından vazgeçmiştir" sinyalini verdiği tarihte, Polonya, Doğu Almanya ve Macaristan'daki yönetim karşıtı hareketler zaten halk yığınlarının desteğini sağ-

lamış bulunuyordu; dolayısıyla, büyük çapta şiddete başvurmadan eski düzene dönmek artık mümkün değildi. Ne olursa olsun, kimi komünist liderler bir askeri çözüm peşindeydi. Bu bakımdan, Sinatra doktrininin açıklanmasıyla politik dengenin şiddete başvurulması aleyhinde bozulmuş olduğu düşünülebilir. Şayet bu aşamada bir yönetim bile şiddete başvurmuş olsaydı, sonuç bir seri iç savaş olabilirdi.

Nasıl yeni Sovyet doktrininin daha geç açıklanmasının tarihin akışını değiştireceğinden emin olamazsak, Doğu Alman rejiminin 9 Ekim'de zor kullanmamış olmasının daha sonraki gelişmeleri etkileyip etkilemediğini hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Fakat Politbüro'daki sertlik yanlıları ağır basmış olsaydı, muhalefetin büyümesinin yavaşlamış olacağı ortadadır; o günden sonra düzenlenen gösteriler de büyük olasılıkla kansız geçmeyecekti. Aynı tarihsel önem, gerek gösteri sırasında görevli askerlerin gerekse tek tek her göstericinin sergilemiş olduğu sağduyuya da atfedilebilir. Gösterinin gergin havası içinde panik sonucu sıkılan bir kurşun ya da heyecan nedeniyle atılan bir taş şiddetli bir çatışmaya yol açabilirdi. Olağanüstü bir bireysel seçim kümesi, başkaldırının kansız geçmesini sağlayarak devrimin raydan çıkmasını önledi.

Domino Etkisi

Basın yayın organlarının bölgedeki olaylara geniş yer vermesi nedeniyle bir ülkedeki gösteriler diğerlerinde de gösteriler düzenlenmesine yol açtı. Kasım ayı başlarında Sofya kırk yıldan beri ilk yönetim karşıtı gösteriye sahne oldu ve binlerce Bulgar, Ulusal Meclis Binası'na doğru yürüdü. Bu olayların üzerinden bir hafta geçmemişti ki, bir insan selinin Berlin Duvarı'nı aştığı gün, Todor Jivkov'un 35 yıl süren önderliği sona erdi ve halefi köklü reformlardan söz etmeye başladı.

O zamana dek Çekoslovakya'daki komünist yönetim kendi muhalefetini pek ciddiye almamıştı. Başka ülkelerdeki gelişmeleri göz önüne alarak ekonomik reform vaadinde bulunmuş, dinsel inanç ve gezi özgürlüğü konularında da bazı küçük

ödünler vermişti. Ama bu geri adımlar karşısında mantar gibi büyümekte olan kalabalıklar isteklerini arttırdılar. 24 Kasım günü, 1968 yılından o yana ilk kez halkın karşısına çıkan Alexander Dubçek'in 350.000 göstericiye hitap etmesinden hemen sonra, Komünist Parti, yönetimde değişiklikler olacağı haberini verdiği zaman, "Utanın!" diye haykıran daha büyük bir halk kitlesiyle karşılaştı. Yeni hükümet, bazı muhalefet üyelerini tartaklamış olan askeri birliklerin komutanını cezalandırarak göstericileri yatıştırmaya çalıştıysa da, muhalefet önderleri bu girişimleri "kozmetik" diye nitelendirdiler ve baskılarını bir kat daha arttıracaklarını bildirerek 27 Kasım günü genel grev yapılması çağrısında bulundular. Bu grevin başarısı da Komünist Parti'nin, kendi politik iktidar tekeline son verilmesi dahil olmak üzere muhalefetin başlıca isteklerini birkaç saat içinde kabul etmesine yol açtı.[40] Bu olaylardan birkaç gün sonra *Economist* dergisi şöyle yazacaktı: "Parisli kitlelerin korkunç Bastille hapishanesinde bir avuç tutuklu ve korku içinde bekleyen birkaç askerden başka kimse olmadığını öğrenmesinden bu yana, hiçbir kale bu denli kolaylıkla ele geçirilememişti. Çekoslovak göstericilerin böö demesi yetti."[41]

Bu alıntı bizi bir kez daha Havel'in 1979 tarihli denemesine getiriyor. Bu yazısında Havel, manavların sabrı tükenince komünizmin çökeceğini öngörmüştü. Öyle de oldu. Halk sokağa döküldüğünde, Çekoslovak hükümetini ayakta tutmuş olan destek eriyiverdi. Başkaldırı süreci Doğu Almanya ve Bulgaristan örneğini izledi. Sovyetler Birliği'nden gelen sinyaller ve başka ülkelerdeki muhalefet hareketlerinin başarılarıyla yüreklenen birkaç bin kişi ayaklanarak uzun zamandır muhalefette bulunan az sayıda eylemciye katıldı. Böylece başka yurttaşlarını da yüreklendirip onların da maskelerini atmasını sağladılar. Çok geçmeden korku taraf değiştirdi. Daha önce yönetime karşı çıkmaktan çekinmiş olan bireyler, artık onu destekler görünmekten endişe etmeye başladılar. Parti üyeleri, reformizmin çoktandır gönüllerinde yer etmiş olduğunu ileri sürerek üyelik kartlarını yakmaya koyuldular. Değişime karşı direnirler ya da şiddete başvururlarsa eninde sonunda cezalandırılacaklarını sezen yüksek rütbeli yöneticiler, muhalefetin isteklerini alela-

cele kabul ettilerse de çok geçmeden daha kapsamlı isteklerle karşı karşıya kaldılar.

Komünist yöneticiler ciddi biçimde direnmiş olsaydı, iktidarın el değiştirmesi hem yavaşlar hem de çok kan dökülürdü. Doğu Avrupa Devrimi'nin en kayda değer yanlarından biri, Romanya bir yana bırakılırsa, komünist yönetimin gelişen halk muhalefeti karşısında eriyip gitmesi olmuştur. Gerçekten de, iktidarın el değiştirme olasılığı giderek arttıkça, pek çok devlet görevlisi muhalefet saflarına katıldı. İktidar saflarından geniş çapta ayrılmalar olmasının, politik rüzgârların yönüne ilişkin sağlam bir gösterge oluşturduğu açıktır. Bir Politbüro üyesinin kendisiyle Parti lideri arasına mesafe koymaya başlaması, düzenin savunmasızlığını, bir manavın vitrinindeki Marksist sloganları kaldırmasından daha etkili biçimde ortaya koyar.

Önceki bölümde sunulan modelde, açık muhalefetin algılanan gücü Y ile, yani toplumun açıkça muhalefete geçmiş bölümüyle ölçülmüştü. Bu değişkenin tüm bireylere eşit ağırlık tanıdığını anımsayalım. On kişilik bir toplumda, her bireyin ağırlığı yüzde 10'du. Ama gerçekte, az önce değinilen nedenlerden dolayı, herhangi bir kişinin muhalefetin algılanan gücüne yaptığı katkı, bir diğerininkinden farklı olabilir. Dolayısıyla, muhalefetin algılanan gücünün daha gerçekçi bir ölçüsü, bireylere dağıtılan ağırlıkların, göreli etki düzeyleriyle bağıntılı olduğunu varsayacaktır. Bu gibi bir ölçü, bir Politbüro üyesine bir manavdan, bu manava da tek kişilik bir hücreye tıkılmış, adı sanı bilinmeyen bir tutukludan daha fazla ağırlık tanıyacaktır. Bu ölçü modelimize uygulandığı takdirde, savınızın esas itibariyle etkilenmeyeceğini hemen belirtelim. Açık tercihlerin birbirine bağımlılığı değişmeyeceğinden, bu durumda da bir domino dizisinin dikkati çekmeden oluşması mümkündür.[42]

1989 sonlarında, yönetimle aralarına mesafe koyan devlet görevlilerinden bazıları, gerçekten komünizmden nefret etmekteydi. Öte yandan, birçok başka görevli inandığı için değil de oportünistlik icabı olarak yönetime cephe aldı. Bu ikinci gruba giren görevliler, eski düzenin yıkılmasının an sorunu olduğunu sezdiklerinde, kurulacak yeni düzende kendilerine bir yer kapmak amacıyla muhalefete katıldılar. Az sayıda devlet görevlisi

yaygınlaşmakta olan eğiliine karşı koymayı denediyse de, antikomünist ayaklanmanın hızı nedeniyle tepkilerini koordine etme olanağı bulamadılar. Bu ayaklanma biraz daha yavaş oluşsaydı, belki de etkili bir karşılık vermeye zamanları olacaktı.[43]

Çekoslovak komünizminin yıkıldığı günlerin ertesinde Prag sokaklarına asılan bir afişte şöyle yazılıydı: "Polonya—10 yıl, Macaristan—10 ay, Doğu Almanya—10 hafta, Çekoslovakya—10 gün."[44] Bunun anlamı, komünizmi yıpratmaya yönelik her başarılı girişimin komünist boyunduruğundan henüz kurtulamamış ülkelerde de yönetime karşı çıkmanın algılanan riskini azalttığı idi. Başarıyla sonuçlanan muhalefet hareketleri bölgede bir gevşemeye yol açıyor, bu gevşeme de *ülkelerarası* bir domino etkisi yaratıyordu. Başka bir deyişle, bir ülkede oluşan bir domino dizisi, bir diğerinde daha da hızlı gelişen bir domino dizisini harekete geçiriyordu. Domino taşlarının dizilişini birbirine bağlı üç etken tayin ediyordu. Başarıya ulaşan ayaklanmalar, henüz ayaklanmaya sahne olmamış ülke halklarının kendi yönetimlerinin yıkılabilirliğini görmelerine yardımcı oluyor, bir an önce muhalefete geçmenin sağlayabileceği itibari yarara dikkati çekiyor, son olarak da, komünizmin başarısızlıklarını vurgulayarak, saklı tercihlerin statüko aleyhinde değişmesine yol açıyordu.[45]

Hazırlanması birkaç hafta gecikmiş olsaydı, sözü edilen afişe "Romanya—10 saat" ibaresi eklenebilecekti. Çekoslovak ayaklanması sonuca ulaşmak üzereyken, Romanya Komünist Partisi'nin yürütme kurulu Nikolae Ceauşesku'yu yeniden Başkan seçmekte ve onun görevi kabul ederken yaptığı konuşmayı ayakta alkışlamaktaydı. Bu gelişmenin üzerinden üç hafta geçmişti ki, ülkenin batısında patlak veren protesto gösterileri güvenlik güçleri tarafından şiddetle bastırıldı. Başka ülkelerde komünizmin devrilmesiyle sonuçlanmış gelişmeleri engelleyebileceğinden emin olan Ceauşesku bir resmi ziyaret amacıyla İran'da bulunurken, protesto gösterileri daha da yoğunlaştı. Ceauşesku ülkesine döner dönmez "karşı-devrimcileri" yermek için büyük bir gösteri düzenlediyse de, konuşmasına başladığında yuhalanmaya başladı ve geleneksel *"Ceauşescu si poporul!"* (Ceauşesku ve halk!) haykırışları, *"Ceauşescu dictatorul!"*

(diktatör Ceauşesku!) biçimine dönüştü. Ceauşesku'nun yüzündeki ifadenin televizyonda görülmesiyle de, Rumen ayaklanması başlamış oldu. Bir önceki hafta boyunca yaşanan kıyımdan sorumlu güvenlik güçleri ayaklanmaya şiddetle karşı koydukları için, Romanya'daki yönetim değişikliği diğer beş devrimden daha kanlı oldu. Ceauşesku kaçınayı denediyse de, yakalanarak hemen kurşuna dizildi.[46]

Böylece dünya bir kez daha bir ulusun birdenbire sukûnet ve itaatkârlıktan karmaşa ve karşıtlığa geçişine tanık oldu. Yılın sonuna gelinirken, yorumcular hâlâ Doğu Avrupa'nın politik yapısının temelden değişmesine hayret ettiklerini ifade etmekteydiler. Yıllardır eziyet görmüş olan yönetim karşıtları artık en yüksek mevkilere gelmişti. Örneğin, Çekoslovakya'da Havel başkan, Dubçek Federal Meclis başkanı ve Belge 77'ye imza koyduğu için işinden atılıp kömürcülük yapmaya mahkûm edilmiş olan Jirí Dienstbier Dışişleri Bakanı olmuştu. Değişimin başdöndürücü hızının en çarpıcı göstergesi, Dienstbier'in, Dışişleri Bakanlığı'na atandıktan birkaç saat sonra, yerine bir başkasını bulamadığı için, kazan dairesine dönerek kürek sallamış olmasıdır.[47]

Şaşkınlığın Kaçınılmazlığı

Komünizmin çöküşünün öngörülmemiş olduğuna ilişkin kanıtların bolluğuna karşın, birçok çözümlemeci bu dönüşümün gelişini görmüş olmamız gerektiğini savunur.[48] Komünizmin ekonomik başarısızlıkları kitlesel bir başkaldırının tohumlarını atmamış mıydı? Doğu Avrupalıların, nefret ettikleri diktatörlerini devirmek için fırsat kolladıkları apaçık ortada değil miydi? Yaşadığı ağır sorunlar nedeniyle Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'dan elini eteğini çekmesi ve tüm kaynaklarını ekonomik reformlara yoğunlaştırması gerekmiyor muydu?

Ne var ki, gördüğümüz gibi, devrimin ayak sesleri olaylar başlayıncaya kadar pek duyulamadı. Dahası, saklı tercihlerin ve politik eşiklerin gözlemlenememesi, domino dizilerinin oluşumunun izlenmesini engelleyerek gelişmelerin devrimci

yönünün değerlendirilmesini güçleştirdi. Tercih çarpıtmasının yaygınlığı ve açık tercihleri belirleyen etkenlerin kesin biçimde saptanamaması nedeniyle, olayların hangi yönde gelişeceği kestirilemedi.

Onbeşinci bölümde sunduğumuz sav, hiçbir biçimde Doğu Avrupa'nın özelliklerine bağlı değildi. Zaten, 1989 devrimi şaşkınlık yaratan önemli bir toplumsal patlamanın ilk örneğini oluşturmaz. 1789 Fransız Devrimi, Şubat 1917 Rus Devrimi ve 1978-79 İran Devrimi öngörülmemiş diğer devrimler arasında sayılabilir. Kısaca gösterileceği üzere,[49] bu örneklerin herbirinde, olayların öngörülememesine yol açan en önemli etkenlerden biri, tercih çarpıtmasıydı.

Fransız Devrimi

1789 Fransız Devrimi'nin, kurbanlarını, gözlemcilerini, hatta başarıya ulaşmasını sağlamış olan katılımcılarını bile hayrete düşürdüğü bilinmektedir. Tocqueville, devrim arifesinde 16. Louis'nin tahtının altından çekileceğini ve kellesini yitireceğini bilmek bir yana, kanlı bir başkaldırı olacağından bile haberi olmadığını aktarır. Kral, ayaklanmanın başını çeken orta sınıfı, kendisini destekleyen en sağlam güç olarak görmekteydi.[50] Daha sonra statüko karşıtı eleştirileri nedeniyle devrimin başlıca mimarları arasında sayılacak olan *philosophe*'lar ise, bir devrimi akıllarına bile getirmemişlerdi. Bir tarihçinin belirttiği gibi, Fransız aydınlarının "devrim kavramını bile anlayabilmeleri mümkün değildi."[51] *Philosophe*'ların Fransız dünya görüşünü eleştirdiklerini ve geleneklere daha az bağımlı kalınması gerektiğini savunduklarını biliyoruz. Ne var ki, bu aydınlar devrime dek toplumun temel kurumlarında reformlar yapılması yönünde hiçbir girişimde bulunmadılar.[52]

Bütün bunlara rağmen, geriye dönüp baktığımızda gelmekte olan devrimin belirtilerini görmek hiç de zor değildir. Tocqueville, "bu olay, dünyayı şaşırtmış olsa da, uzun bir hazırlık döneminin meyvesi ve tam altı kuşağın rol aldığı bir sürecin şiddetli ve beklenmedik sonucuydu" diye yazar.[53] Gerçekten de,

1789 öncesi Fransasında statükodan nefret eden pek çok grup vardı. Örneğin, kumaş tüccarları artan rekabetten, mevsimlik işçiler iş güvencelerinin bulunmayışından, askerler de ücretlerinin azlığından yakınmaktaydı. Üstelik, yaşamlarından hoşnut olmayan kitleler zaman zaman protesto gösterileri yaparak huzursuzluklarını sokağa taşıyorlardı. Ancak protestocular devletin koyduğu gösteri kurallarına genelde uyuyorlardı.[54] Dolayısıyla, sokak hareketlerinin monarşi için yarattığı tehlikenin, günümüzde ateşli stadyum kalabalıklarının Beşinci Cumhuriyet için yarattığı tehlikeden daha ciddi olduğuna inanan yoktu. Herkesin gözünden kaçan husus, yerleşik düzenin korunmasının geleneksel protesto kurallarına uyulmasına bağlı olduğuydu. Bireyler, monarşinin açık kamuoyunun desteğine sahip bulunduğunu ve kızgın insanların bile gösteri kurallarına genellikle bağlı kaldığını görebiliyor, ama kimse, kendilerini tehlikeye atmadan ayaklanabileceklerini sezdikleri anda kitlelerin başkaldıracağını kestiremiyordu. Dahası, ayaklanma çıktığı takdirde monarşiye içtenlikle inananların bile düzeni korumaktan çekinecekleri hiç kimsenin aklından geçmiyordu.

Yaklaşmakta olan devrimin bir belirtisi, Kraliyet Ordusu'nun düzeni koruyup sürdürme yetisini zayıflatan disiplin bozukluğuydu. 1788 yılının Haziran ayında Grenoble'da bir ayaklanma patlak verdi; düzeni sağlamak amacıyla gelen güçler halkın taşlı saldırısına uğradıysa da, bazı birlikler halka ateşle karşılık vermekten çekindi. Olayların kaderini belirleyecek olan 1789 Temmuzu yaklaştıkça da, ordu saflarındaki huzursuzluğun yaygınlaştığı yolundaki belirtilerin çoğaldığı görüldü. Ancak, ordu içindeki gelişmelerin tümüyle düzenin zayıflığını kanıtladığı söylenemez. Devrim başlayıncaya dek, kimi önemli birlikler disiplinli bir biçimde görev yapmayı sürdürdüler.[55]

Tocqueville'e göre, monarşinin kaderini belirleyen etken, yönetimin halk üzerindeki baskısını azaltına eğilimine girmesiydi. İlginçtir ki devrim, gücünü büyük ölçüde "köylülerin uzun zamandan beri görece özgür ve bolluk içinde yaşadıkları" yörelerden almıştı.[56] Bu görüşü paylaşan bir başka tarihçi de, demokratik düşüncelerin hâkim olduğu bir ortamda monarşi-

nin, "halkı sindirme isteğini kaybettiğini" yazar.[57] Her iki görüş de, bu kitabın gözlemleriyle uyum halindedir. Görece özgür köylülerin yönetim karşıtı eylemlere katılmaya ilişkin eşikleri görece düşük olmalıydı. Demokratik düşünceler de, Fransız toplumunun her kesiminde devrimci eşikleri aşağıya çekmiş olsa gerektir.

İran Devrimi

İran Şahlığının yıkılmasından yalnızca on altı ay önce, 1977 yılının Eylül ayında, Amerikan İstihbarat Örgütü CIA, İran'ı fırtınalı bir denizin ortasına çakılmış bir istikrar adasına benzetiyordu. Şah'ın ülkesinden kaçmasıyla sonuçlanacak gösteriler başlamıştı, ama CIA'ye göre bu olaylar hükümetin kolaylıkla üstesinden gelebileceği önemsiz çalkantılardı. Olaylar giderek büyürken bile, dünyanın diğer önde gelen istihbarat servisleri de, Şah'ın bunlarla başetmekte güçlük çekmeyeceği görüşünü koruyacaktı. Bütün büyük devletlerin Şah'ı neredeyse sonuna kadar desteklemiş olması bu gözlemlerle tutarlıdır.[58]

Şah ve yakın çevresi de devrimin gelişini göremediler. İran monarşisinin yıkılmasından sekiz ay önce, yani 1978 Mayısında, İmparatoriçe Farah bir daha asla unutamayacağı bir ismi duyduğunda, "Tanrı aşkına, kimdir bu Humeyni?" diye sordu.[59] Aynı yılın Haziran ayında, Şah'ın yakınlarından sızan bilgilere göre, Şah hâlâ göstericileri halk yığınlarının desteğini kazanma olanağından yoksun yobazlar olarak niteliyor[60] ve onun bu görüşü, dini "kitlelerin afyonu" olarak görmeye alışmış olan Sovyet yandaşı komünist Tudeh Partisi önderlerince paylaşılıyordu.[61] En şaşırtıcı olan nokta, Humeyni'nin bile Şah'ın devrilebileceğine inanmıyor olmasıydı. Basına monarşinin mutlaka devrileceğini ısrarla söylediği aylar boyunca, yakın çevresine bu konuda ciddi kuşkuları olduğunu itiraf ediyordu. 1978 ilkbaharında Humeyni, Şah'ın ne yapıp edip muhalefet hareketini ezeceğini sanıyordu.[62] İlginçtir ki, 1978'in Aralık ayında Humeyni'nin kurmayları, Fransa vizesinin biteceği 1979 Nisanında onu kabul edecek bir başka ülke aramaktaydılar.[63] Ama ye-

ni bir vize alınmasına gerek kalmadı. Birkaç hafta sonra büyük bir kalabalık onu Tahran'da coşkuyla karşıladı.

Bir tarihçiye göre, olayların akışı karşısında şaşkına dönen akademisyenler arasında, "hem hükümetle hem de muhalefetle ilişki içinde olmuş siyaset bilimciler ve ciddi iktisatçılar yanında din adamları da dahil olmak üzere kırsal ve kentsel alanlarda çeşitli kesimlerden insanlarla görüşen antropologlar, toplum bilimciler ve tarihçiler de yer almaktaydı".[64] Devrimin gelişini göremeyenlerin içinde İslamcı muhalefete yakın öğretim üyeleri de bulunuyordu. Berkeley'de İslam Araştırmaları profesörü olan Hamid Algar, Şii din adamlarının Şah yönetimi için tehdit oluşturduğunu çok önce sezmiş olmakla birlikte, Şah'ı devirecek ayaklanma başladığında bile rejimin çökeceğini kestirememişti.[65]

Oluşmakta olan devrimin yaygın tercih çarpıtması nedeniyle öngörülemediği yolunda pek çok kanıt bulunmaktadır. Devrimden dört yıl önce Şah bir parti kurmaya yeltendiğinde, seçkin İranlıların çoğu istemeyerek de olsa hemen bu partiye üye olmuşlardı. Kimi üst düzey bürokratlar Pers monarşisinin 2500. yıldönümünün tantanalı bir biçimde kutlanmasından rahatsızlık duymuşlar, ancak eleştirilerini aileleri ve yakın dostlarından başka kimseye açmamışlardı.[66] Bu gibi örnekler, devrim olacağı yönündeki belirtilerin neden fark edilemediğini ortaya koyuyor.

İki asır önceki Fransız devriminde olduğu gibi, Şah'ı deviren ayaklanma, devlet baskısının hafiflediği bir dönemde başladı. İran devriminden önceki yıllarda Amerikan Başkanı Jimmy Carter, ülkesinin dış politikasının başlıca hedeflerinden birinin insan haklarını savunmak olduğunu ileri sürüyordu. Şah, uluslararası baskılara boyun eğdiği sanılmasın diye, daha hiçbir resmi talep gelmemişken, basın özgürlüğünü genişletti ve askeri davaların halka açık olarak yürütülmesini kararlaştırdı.[68] Bu reformların, erdemleri bir yana, muhalefetin işini kolaylaştırdıkları düşünülebilir. Halk yığınlarının hükümetten nefret ettiği bir durumda, açıkça eleştiride bulunma olanaklarının arttırılması, bu gerçeğin öğrenilmesini kolaylaştıracak, bu da bireyleri muhalefet saflarına katılmaya teşvik edecektir. Şah'ın meydan-

ları dolduran protestocuları zor kullanarak bastırma konusundaki kararsızlığı da sonucu etkilemiş olabilir. Bir liderin kararsızlığı zayıflık göstergesi olarak idrak edilebildiğinden, kendisine karşı gelinmesinin algılanan riskini azaltacağı ortadadır.

Şubat 1917 Rus Devrimi ve Komünizme Karşı Girişilen Başarısız Ayaklanmalar

Tarihin ilk komünist rejimine zemin hazırlamış olan devrim de, çok az kişinin öngörebildiği bir patlamaydı.[69] Bu devrimden haftalar önce Lenin, İsviçre'de yaptığı bir konuşmada kendisi gibi yaşını başını almış kişilerin Rusya'nın büyük patlamasını göremeyeceklerini söylemişti.[70] Kendini iktidarda buluncaya dek Lenin'in, gerçek bir sosyalist ekonominin özelliklerini saptamamış olması çok anlamlıdır. Ne ülkedeki yabancı diplomatlar, ne de St. Petersburg'da konuşlanmış Bolşevikler ve Menşevikler, Çar yönetiminin yıkılmasını bekliyorlardı.[71] Çar'ın tahttan indirilmesinden yalnızca üç gün önce İngiliz büyükelçisi Londra'ya şu telgrafı geçmişti: "Bugün birtakım karışıklıklar yaşandıysa da, endişe edilecek bir durum yok."[72] Çar'ın ailesi de durumun ciddiyetini kavrayabilmiş değildi.[73] Çarlık yönetiminin çöküşünden iki gün önce Çariçe Aleksandra, başkentteki genel grevle ilgili olarak şöyle diyordu: "Bu, serseri takımının çıkardığı bir olay. Gençler, karnımız aç diye bağırıp duruyorlar; belli ki amaçları husursuzluk yaratmak. İşçiler de, fabrikaların çalışmasını engelleyerek onlara destek oluyor. Hava soğuk olsa herhalde çoğu evinde oturacak, burnunu bile dışarıya çıkarmayacaktı. Bu da geçecek, herşey eskisi gibi sütliman olacak; yeter ki, Duma [parlamento] kendine gelsin."[74]

Gerek Fransız devrimi, gerekse Rusya'nın 1905 devrimi hatırlardaydı. Rus halkının önemli bir kesiminin de, yönetime diş biledi̇ği herkesçe bilinmekteydi. Köylüler toprak istiyor, kentlerdeki işçiler de sömürüldüklerine inanıyordu. Ne var ki, potansiyel devrimciler bölünmüş durumdaydı.[75] Üstelik, karışıklıkları bastırmada polise yardım sağlamak amacıyla başkente çok miktarda asker getirilmişti. Askerlerin homurdanıp

durduğu doğruydu, ama yaşamlarından hoşnut oldukları hiç görülmüş müydü? Rusların çoğunluğunun yönetim değişikliği istediği doğru olsa bile, içlerinden hangisi başkaldırıya önayak olacaktı? 1848 yılında Bismarck, bir Alman devrimini ordunun desteğini alarak engellemişti. Herkes, aynı stratejinin Çar'ı da kurtarabileceğini düşünüyordu.[76]

Çar'ın stratejik bir hatası yüzünden başlamış olan Rus ayaklanması, bir dizi rastlantı sayesinde bilinen sonuca varacaktı. Normalde yönetimi korumakla görevli St. Petersburg alayları, 1917 başlarında cephede bulunuyordu. Onların yerini almış birlikler ise, çoklukla deneyimsiz ve henüz sivil toplumla bağlantıları zayıflamamış yeni askerlerden oluşuyordu. Bu yeni birlikler, sokakları dolduran yığınlarla karşı karşıya geldiklerinde, çözülüverdiler.[77] Peki ama kitleleri sokaklara taşıyan neydi? Ayaklanmanın başladığı 23 Şubat günü, yiyecek sıkıntısı çekileceği söylentileri dolayısıyla, birçok kişi yiyecek kuyruklarında bulunuyordu. Bir ücret anlaşmazlığı nedeniyle, dev bir sanayi kuruluşundan çıkarılmış olan yaklaşık yirmibin işçi sokaklara dökülmüştü. Yüzlerce izinli asker sokaklarda başıboş dolaşıyor, eğlence arıyordu. Günün ilerleyen saatlerinde ise, pek çok fabrika işçisi erken paydos ederek Kadınlar Günü için düzenlenen yürüyüşe katılmıştı.[78] Bütün bu insan yığınları, kısa sürede gücüne güç katan bir çeteye dönüştü. Dört gün içinde Romanov Hanedanı devrildi ve yıl sona ermeden de komünistler ülke yönetimine bütünüyle hâkim oldu. Tercih çarpıtmasının, bu olaylarla beraber gelişen açık kamuoyundaki kaymalara katkıda bulunduğunu hemen belirtelim. İleride kısaca görüleceği üzere, yeni komünist düzenin önderleri bu gerçeği hiç akıllarından çıkartmayacaklardı.

Marksist araştırmacılar, dünyanın ilk komünist yönetiminin ekonomik açıdan geri kalmış Rusya'da kurulacağını öngörememişlerdi. Bu araştırmacılar, Marksist olmayan meslektaşları gibi, komünist yönetimi altındaki Doğu Avrupa'nın 20. yüzyıl ortalarındaki ayaklanmalarını da öngöremeyeceklerdi. "Görünüşe bakılırsa 1956 Ekiminde patlak veren Macar ayaklanması herhangi bir devrimci örgüt tarafından planlanmamış, beklenmedik bir olaydı; ne bu ayaklanmaya katılanlar, ne de onların gözlemci-

leri, Macar toplumunu büyüleyen, karşı koyulamayacak ölçüde güçlü devrimci dinamiği kestirebilmişlerdi." Bu sözler, Macaristan'ın komünizmi devirmeye yönelik fakat başarısız kalan devrim girişimini konu alan bir incelemenin ilk paragrafından alınmıştır.[79] *The Unexpected Revolution* (*Beklenmedik Devrim*) başlıklı bu kitap, söz konusu ayaklanma öncesinde tercih çarpıtmasının çok yaygın olduğunu kanıtlayan çeşitli örneklerle doludur. Ayaklanmanın başoyuncularından pek çoğu, olaylar başlayıncaya dek uysallıktan ayrılmamış, yönetime duydukları kızgınlığı kendi aile üyelerinden bile gizlemişlerdi.[80]

1968 Prag İlkbaharı, komünizme karşı girişilmiş öngörülmemiş ayaklanmalara bir başka örnek sunuyor. Havel'e göre, 1967'de tüm Çekoslovak ulusu, Aslan Asker Şvayk gibi kendini yönetimin isteklerine uyarlamaktaydı. "Böylesine vurdumduymaz, kuşkucu ve ruhsal çöküntü içindeki bir toplumun ... bir yıl sonra yabancı bir güce korkusuzca ve zekice meydan okuyacağına kim inanırdı?" Havel sözlerini şöyle sürdürür: "Olayların üstünden daha bir yıl geçmemişken, aynı toplumun öncekinden çok daha derin bir ruhsal çöküntüye uğrayacağını da kim kestirebilirdi?"[81]

İçtenliğin Zaferi mi?

Doğu Avrupa'daki komünist karşıtı ayaklanmaların başarısız kalması, sonuç olarak içtenliğin yenilgiye uğradığı anlamını taşır. Her ülkede milyonlarca kişi, yalan üzerine kurulmuş yaşamına dönmek zorunda kalmıştı. Peki, başarıya ulaşmış ayaklanmaların içtenliğin zaferi olduğu söylenebilir mi? Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya devrimlerine birinci elden tanıklık etmiş olan Timothy Garton Ash, 1989'u Doğu Avrupa'da "içtenliğin yılı" olarak niteler.[82] Ash'in nitelemesi, devrimin komünizme verilen içtensiz desteği sona erdirdiğini yakalamakla birlikte, statükodan hoşnut olan kişilerin tercihlerini çarpıtarak devrime verdiği desteği göz ardı etmektedir. Komünizm karşıtları sevinç içinde maskelerini çıkarırken, maske takma sırası inanmış komünistlere geçti. Gerçekten de,

pek çok komünist, yıllarca hoşnutsuzluğunu gizledikten ve tercihlerini çarpıttıktan sonra nihayet düşüncelerini açıkça ifade etme özgürlüğüne kavuşmuş milyonlarca kişiden biri olduğu izlenimini vermeye başladı. Bir örnek vermek gerekirse, Çekoslovak Komünist Partisi'nin iktidardan düşmesinden bir ay gibi kısa bir süre sonra, ona oybirliğiyle destek vermiş olan ulusal meclis, bu kez de yine oybirliğiyle Havel'i başkanlığa getirdi.[83]

Bu süreç zarfında gelişen komünizm karşıtı kamusal söylemin, resmi ideolojiyi bir çarpıtma, safsata ve söylenceler yumağı olarak nitelediği doğrudur. Gerçekten de bu söylem, Doğu Avrupa halklarını inançlarının kuramsal ve pragmatik katmanları arasındaki çatışmalarla yüzyüze getirerek milyonlarca zihni uyandırmıştı. Bu gözlem, her Doğu Avrupalının zihnindeki tutarsızlıkları birdenbire giderdiği ya da Marksist düşünün ansızın ortadan kalktığı anlamına gelmez. Savımız, yalnızca politik devrim sırasında kamusal söylemin geçirdiği evrimin, pek çok kişinin zihnine daha önce akla bile gelmeyen olanaklar yerleştirdiğidir.

Devrimden bir yıl sonra bir Macar, şöyle yazacaktı: "Her şey öyle tuhaflaştı ki! Bir yıl öncesine kadar ülkeyi komünistler yönetiyordu. Şimdi ise, etrafta hiç komünist kalmadı."[84] Bu gözlemin altında yatan gerçek, Doğu Avrupa'da tercih çarpıtmasına başvuranların, artık devrik rejimi özlediklerini açıklamaya çekinen kişiler olduğuydu. Devrim sonrasında Macaristan ve Çekoslovakya'da yapılan ilk seçimler, bu konuyla ilgili kanıtlar sağlıyor. Her iki ülkede de, eski komünistleri barındıran partinin seçimlerde elde ettiği oy oranı, seçim öncesinde yüzyüze yapılan görüşmelere dayanan kamuoyu yoklamalarında elde edilen oy oranlarının bir hayli üzerine çıktı.[85]

Doğu Avrupa'nın politik yapısını değiştiren 1989'dan beri, muhbir ve işbirlikçileri tespit etmek amacıyla komünist arşivlerinde araştırmalar yapılmaktadır. Ancak, bu satırların yazıldığı 1990'lı yılların ortalarında, ters yönde işleyen tercih çarpıtmasının ikiyüzlüleri afişe etmeye yönelik bir kampanyaya neden olup olmayacağı bilinmemektedir.[86] Birçok devrim sonrasında insanların yoğun propaganda ve ağır baskı kampanyalarına maruz kalmış olduklarını belirtelim. Bütün bu çabaların değiş-

meyen tek yanı, devrimcilerin hedef alınmış olmasıdır. 1789'da kurulan devrimci Fransız yönetiminin başlıca amaçlarından biri, her Fransız vatandaşının suratından yalancılık maskesini çekip atmaktı. Dolayısıyla binlerce Fransız, eski ayrıcalıklarını geri almak amacıyla gizlice girişimde bulunmakla suçlandı. Bu arada içlerinde Danton ve Robespierre gibi önderlerin de olduğu zanlıların pek çoğu, hain olarak damgalanıp giyotine gönderildi. İlginçtir ki, devrim sonrasında ikiyüzlülüğe açılan savaş, kendi gerekçesini kendi üretti. Yaratılan baskılar nedeniyle, bir karşı devrimden kazançlı çıkabilecek milyonlarca Fransız, kendilerini ateşli birer devrim yandaşı olarak göstermeyi yeğlediler.[87] Stalin kumandasındaki Bolşevik yönetimi ise, çoklukla ikiyüzlülüğü cezalandırmak amacıyla, on milyondan fazla insanı öldürerek, 20. yüzyılın en korkunç kıyımlarından birini gerçekleştirdi. Aynı dönemde, Lenin'le birlikte çalışmış Bolşevik liderlerin neredeyse tümü, kılık değiştirmiş karşı-devrimciler oldukları gerekçesiyle öldürüldü.[88] Son örneğimiz ise, İran'la ilgili. Devrimle kurulan İslami düzenin kurbanları arasında, zafere ulaşılacağı daha kesinleşmeden Şah karşıtı gösterilere katılarak yaşamlarını riske atan İranlılar da bulunuyordu. Dahası, İslami rejim, İranlıların düşüncelerini ve eylemlerini denetim altında tutmak yolunda büyük çaba göstermiştir.[89]

Bu gibi kampanyalar nasıl açıklanabilir? Daha kesin biçimde söylersek, bu kampanyaların devrimcileri hedef almasına ne anlam verilebilir? En popüler devrim kuramlarından bazılarının bu konuyu aydınlatmadığını hemen belirtelim. Gerek Marksist kuram, gerekse görece yoksullaşma kuramı, insanların ancak yeni bir düzenden yarar sağlayacaklarına inanmaları durumunda yerleşik düzene başkaldıracaklarını önerir. Bu kuramlara göre, devrimci bir rejim, etkin muhaliflerini korkutarak ve beyinlerini yıkayarak güven sağlayabilir; öte yandan, kendi yandaşlarını hedef almasını doğrulayacak bir neden olamaz.

İkili tercih modelimize dayalı devrim kuramı ise, hemen hemen her devrim sonrasında gözlemlenen baskıları açıklayabilmektedir. Devrimle sonuçlanan bir hareketin önderleri, tercih çarpıtmasının her toplumda var olduğunu bildiklerinden, kendilerini destekleyenlerin arasında, politik ortam değiştiği

takdirde göz kırpmadan saf değiştirecek birçok kişi bulunduğunu sezeceklerdir. Şu eşik dizisini tekrar ele alalım:

A^1:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	10	20	30	40	50	60	70	80	100

Daha önce gördüğümüz gibi, A^1 açık kamuoyunu 90'a çekmektedir. Devrimle sonuçlanan domino dizisine katılan son kişi ise, *i* kodlu kişidir. Bu kişi, eski düzeni yenisine saklı olarak tercih etmekte olup, baskılar azaldığı takdirde sevinçle karşı-devrimci bir harekete katılacaktır. Dahası, bu gibi bir saf değiştirme, kolaylıkla *karşı-devrimci bir domino dizisi* başlatabilir.

Bir örnek vermek için, kurulan devrimci yönetimin önderleri arasında başgösteren çekişmeler nedeniyle yurttaşlar üstündeki baskıların azaldığını varsayalım. Bu durumda eşik dizisi şöyle olur:

A^2:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	21	31	41	51	61	71	81	91	100

Burada kaydedilen değişiklikler, devrim öncesinde 90 olan açık kamuoyunun istikrarını bozacak, sonuç olarak da devrimci kesimin toplam nüfus içindeki payı 10'a düşecektir. Demek ki A^1 dizisinin A^2'ye dönüşmesi, devrim *yanlısı* ezici desteğin, ezici bir devrim *karşıtı* desteğe çevrilmesiyle sonuçlanacaktır.

Verdiğimiz örnek, aralarında temel özgürlükleri savunanlar da bulunan birçok devrimci yönetimin, iktidara geldikten sonra neden zulme başvurduğunu açıklıyor. Devrimci rejimlerin liderleri, yönetimleri altındaki halka geniş kapsamlı anlatım özgürlüğü verdikleri takdirde, devrimlerine verilen açık desteğin azalacağını ve bu durumun da bir karşı-devrime zemin hazırlayacağını sezmektedirler. Kendilerini iktidara taşımış olan halka zulmetmeye başlamalarının nedeni, işte bu tehlikeyi ortadan kaldırmaktır.

İran devriminin önderlerinin, devrime omuz vermiş pek çok kişinin zoraki İslamlaştırma kampanyalarını onaylamayacağı inancı hiç de temelsiz değildi. Şah'ın devrilmesiyle sonuç-

lanan gösteriler din adamlarıyla Batılılaşmış aydınları, milliyetçilerle Sovyet yandaşı komünistleri, zengin sanayicilerle çarşı-pazar esnafını, peçeli kadınlarla peçesizleri kaynaştırmıştı.[90] Sokaklarda "Allah büyüktür" ve "Şah'a ölüm" diye haykıranlar arasında, Şah döneminde zenginleşmiş ve dine dayalı bir düzende her şeylerini yitirecek kişiler de vardı. Mollalar bile İslamlaştırma hareketinin kapsamı ve araçları konusunda görüş birliğine varabilmiş değildi.[91] Bu gibi faktörler, bir karşı-devrimin mümkün olduğuna işaret ediyordu.

Bir devrim sonrasında karşı-devrimci potansiyelin kesin biçimde değerlendirilebileceği söylenemez. Tercih çarpıtması, halkın sonuçlanmış bir devrime olan bağlılığını abartabilir. Bununla birlikte, eski düzenin bir zamanlar sahip olduğu halk desteği ve onun ne denli hızlı yıkıldığı belleklerden silinmedikçe, yeni düzenin yöneticileri de dahil olmak üzere pek çok kişi bir karşı-devrimin hiç de imkânsız olmadığını anlayacaktır.[92]

İran devriminden az sonra, solcu Mücahidin Partisi henüz kurulma aşamasındaki teokrasiyi yıkmaya yöneldi.[93] Dolayısıyla, İslami yönetimin baskı ve beyin yıkama kampanyalarını doğuran korkular temelsiz değildi.

Kitleler ve Önderler

"Napolyon olmasaydı, onun yerini bir başkası doldururdu."[94] Friedrich Engels'in bu ünlü sözü, tarihin akışı bir toplumu önemli bir dönüşümün eşiğine getirdiğinde, bu değişimin gerektirdiği önderin mutlaka belireceği anlamına gelir. Marx tarafından da benimsenen bu görüşün kabul edilmesi zordur. Bir kere, güçlü bir önderin ortaya çıkması, biyolojik, psikolojik ve toplumsal pek çok karmaşık etkene bağlıdır. Bütün bu etkenlerin etkileşimlerini kimse öngöremeyeceğinden, değişime hazır her toplumun kendisini devrime götürecek bir önder bulabileceği şüphelidir. İkinci olarak da, önemli bir önder sahneye çıktığında, değişiklik savunucularının bundan yarar göreceği kesin değildir. Söz konusu önderin, yerleşik politik düzeni koruma görevini üstlenmesi mümkündür.

Marx ve Engels'in politik devrimleri önemli tarihsel güçlerin yapıtı olarak gördükleri göz önünde tutulduğunda, komünist devrimcilerin önderliğin rolünü azımsamış oldukları sanılabilir. Ne var ki, başarılı komünist devrimciler önderliğe çok önem vermişlerdir. Tarihsel kaçınılmazlık öğretisini yadsıyan Lenin, bir devrimci eylemin zaferle sonuçlanabilmesinin, uygun bir politik stratejiye ve işçilere devrimci bilinç aşılanmasına bağlı olduğuna inanıyordu.[95]

Önderliğin önemini kabul etmek, olağanüstü bireylere muazzam güç atfeden "büyük adam" tarih kuramını benimsemekle karıştırılmamalıdır. Bir toplumun temellerini sarsacak bir değişikliğin olanak kazanması için pek çok devrimci önder kuşağının gelip geçmesi gerekebilir. Bu önerimiz, Tocqueville'in Fransız Devrimi'nde önderliğin oynadığı rol konusundaki görüşüyle uyuşmaktadır. Tocqueville, orta sınıfın krala düşman kesilmesine neden olan düşüncelerin büyük ölçüde toplumun üst tabakalarından, özellikle de *philosophe*'lardan, soylulardan ve de en şaşırtıcısı, kral ve bakanlarından kaynaklandığını söyler. Ona göre, halk toplum düzeninde büyük değişiklikler kabul etmeye hazır oluncaya dek, devrimci önderlere pek kulak asan olmayacaktır.[96]

Devrimci önderler ne yaparlar? Önderliğe soyunan kişiler, her şeyden önce, yerleşik düzenin ne denli kırılgan olduğunu kanıtlamaya çalışırlar. Devrimci bir ayaklanmanın algılanan olasılığını arttırmak amacıyla gizli kalmış hoşnutsuzlukları açığa çıkarmaya çalışırken, bir yandan da büyük fakat gizli bir çoğunluğun değişikliğe susamış olduğu inancını yayarlar. Tabii, bir önderin saklı tercihlerin dağılımını kesin olarak bilmesi olanaksızdır. Dolayısıyla, onun çabaları, yeni ürününün pazar potansiyeli olduğunu sezerek sürümünü maksimum düzeye yükseltmeye yeltenen bir girişimcinin uğraşlarına benzetilebilir. Nasıl girişimci ürününe olan gerçek talebi piyasanın işlemesiyle öğreniyorsa, devrimci önder de, saklı kamuoyunun nitelikleri konusundaki bilgisini verdiği politik savaşım sırasında geliştirir.

Devrime yaklaşan herhangi bir toplumda, bireylerin durumdan habersiz olabileceklerini anımsayalım. Sıradan vatandaşların, kendi saklı tercihleri yanında, akraba ve yakın dost-

larınınkileri de bilmeleri mümkündür. Ancak bu denli kısıtlı bilgi, toplum bazındaki saklı tercih dağılımını güvenle belirleme olanağı sağlamaz. Öte yandan, devrimci önderler genelde amaçlarıyla ilintili bilgi elde edip yorumlama konusunda becerikli insanlardır. Bu gibi becerilerin bireyden bireye gösterdiği farklılıkların kökeni konusunda yeterli bilgiye sahip olmasak da eşitsizlikler olduğu gerçeğini yadsımamız gerekmez. İnsanların mekanik becerilerinin gösterdiği farklılıkları da tam olarak açıklayamıyoruz ama bu durum bizi, bu becerilerimizin eşit olduğunu varsaymaya yöneltmiyor.

İran Devrimi öncesindeki yıllarda Ayetullah Humeyni ve öteki muhalefet önderleri, Şah'ın samimi desteğinin zayıf olduğu izleniminin yaratılmasına öncülük ettiler. Doğu Avrupa'da ise, benzer bir rol, kamuoyunun çabucak değişebileceği olanağını zihinlerde canlı tutan muhalifler tarafından oynandı. Komünist yönetimin yaygın tercih çarpıtmasına dayandığı görüşünü vurgulayan muhalifler, rejime belirli biçimlerde meydan okuyarak, açık tercihlerin bile bireyden bireye fark gösterdiğini ortaya koydular. Yıllar sonra, koşullar devrime olanak tanıdığında, Doğu Avrupa'nın muhalifleri, komünizm karşıtı ayaklanmaların temelini oluşturdular.

Devrimci önderlerin üstlendiği rollerden bir diğeri de, saklı tercihlerin yeniden yapılandırılmasıdır. İşte bu amaçla yerleşik düzenin zaaflarına işaret ederek, insanları alternatif bir düzenin yararları konusunda bilinçlendirmeye çalışırlar. Bilinçlendirme kampanyaları başarılı olduğu oranda, toplum üyelerinin devrimci eşikleri düşecektir. Humeyni, toplumun çok değişik kesimlerine mensup İranlıları, İslami bir düzende yaşam standartlarının yükseleceğine inandırarak bu kampanyaların parlak bir örneğini verdi. Her kesim, Humeyni'nin amaçlarını başka türlü algılıyordu. O, sofulara göre, bir put kırıcısı olacaktı; toplumun hor görülen kesimlerine göre, ezilmişlere onur getirecekti; yoksullara göre, gelir dağılımını düzeltecekti; Marksistlere göre de, yeni bir devrime hazırlanma olanağı verecek bir demokrattı.

Son olarak da, devrimci önderler açık muhalefete katılmanın net yararını büyütürler. Sosyal etkinliklerden dua seansla-

rına ve hatta yıldırma taktiklerine varıncaya dek çeşitli yollardan muhalefette bulunmanın itibari bedelini azaltmaya çalışırlar. Her devrimci hareket, düzen karşıtlarını statüko yanlılarına karşı korurken, bir yandan da, yönetim yandaşlarına, "hareketimiz zafere ulaşırsa, cezalandırılabilirsiniz" türünden tehditler savuracaktır. İran Devrimi'nin başlangıç safhasında Humeyni, devrimi engellemeye çalışanların cezalandırılacağını açıklamıştı. Bu uyarı, Şah karşıtı muhalefet büyüme sürecindeyken birçok işçiyi greve gitmeye sevk etti.

Kimi devrim önderleri, başlattıkları hareket başarıya ulaştığı takdirde önemli ölçüde ödüllendirileceklerini sanırlar. Ancak, şan, şöhret, politik iktidar, maddi kazanç gibi etkenlerin rolünü abartmamak gerekir. Unutmayalım ki, başarıya ulaşmış devrimcilerin pek azı, daha yolun başındayken başarılı olacağına inanmaktaydı. Üstelik, birçoğu, meslek yaşamının başında, henüz devrimin zafere ulaşma olanağı pek sınırlıyken, yerleşik düzenle işbirliği yapmaya karar vermiş olsaydı, kendisine parlak bir gelecek sağlamış olacaktı. Birçok devrimci önderi eyleme iten asıl dürtü, haksızlık ya da verimsizlik olarak algıladığı bir duruma karşı çıkma isteğidir.

Václav Havel, Belge 77'nin kuruluşundan iki yıl önce hükümete gönderdiği bir mektupta Çekoslovakya'nın sakin görünüşünün gizlediği gerginliklere dikkat çekmişti. On yıl sonra, kendini neden böyle bir tehlikeye attığı sorusunu, zamanın ünlü muhalifi şöyle yanıtlayacaktı:

> Bir amacım, kendime olan saygıyı tazelemekti. Başıma neler geleceğini bilmemekle birlikte, tehlikeleri göze almaya hazırdım. Nitekim, dengemi bularak, yeniden dimdik durabileceğimi, artık kimsenin beni hiçbir şey yapmamakla, devletin hazin durumu konusunda suskun kalmakla suçlayamayacağını hissetmeye başladım. Gerçekleri saklamaktan vazgeçmiş olduğumdan, artık daha rahatlıkla soluk alabilecektim. Durumun kendiliğinden düzelmesini beklemeye son vermiş ve toplumsal düzene müdahelede bulunma hakkımı, en azından düşüncelerimi dile getirme hakkımı, kullanmaya başlamıştım."[97]

Kendisini saymaya olan güçlü gereksinimi yanında Havel, bir de açık ve saklı kamuoyunu birbirinden ayırma konusunda

olağanüstu becerikliydi. Her iki niteliği de birçok ünlü politik önderde bulmak mümkündür.

Devrimci önderlerin tek başlarına çalıştıkları pek görülmez. Genelde, örgütlü açık bir muhalefetin en açıksözlü ve en becerikli üyeleri arasından çıkarlar. Ne var ki, bir toplumdaki örgütler iç düzen ve etkililik açısından fark gösterebilirler. Dolayısıyla, bir toplum ayaklanmaya sahne olurken bir diğerinin neden istikrarını koruduğunu anlamak için, bu iki toplumun politik örgütlenmelerini belirleyen etkenlere dikkat etmek gerekir.[98] Öte yandan, örgütlerin rolünü abartarak örgütlenmemiş yığınların rolünü azımsamaktan da kaçınmalıyız. Örgütlü bir muhalefetin elindeki olanakların biraz artması ya da biraz azalması, çabalarının sonucunu belirleyebilir.[99] Küçük bir baskı grubu bir domino dizisini başlatamazken, biraz daha iyi örgütlenmiş ya da azıcık daha geniş bir grup bunu başarabilir.

Doğu Avrupa Devrimi'nin önemli yanlarından biri, rejim değişikliği yaşanan altı ülkenin bazılarında hiçbir kalbur üstü önderin çıkmamış olmasıdır. Polonya'yı düşündüğümüzde Lech Walesa, Çekoslovakya'yı düşündüğümüzde ise Havel, hemen akla gelen isimlerdir. Macaristan, Doğu Almanya, Bulgaristan ve Romanya'da ise, bu çapta hiçbir önder akla gelmez. Bu son dört ülkedeki muhalif örgütler, ülkelerindeki ayaklanmaları yönetmediler. Başka türlü söylersek, hiçbirisi, Humeyni'nin Şah karşıtı İran ayaklanmasında oynadığı rolü oynamadı. Komünizmi çökerten gösterilerin pek çoğu, geçmişte hiçbir eyleme karışmamış yurttaşlardan oluşan, gevşek biçimde örgütlenmiş, hatta hiç örgütlenmemiş topluluklar tarafından gerçekleştirildi. İlk sokak gösterilerine katılanlar, komünist düzendeki kötü yönetimden bezmiş kişilerdi; gösteri yapmanın getirdiği risklerin biraz azaldığını sezen ya da kızgınlığı had safhaya varan insanlar, düşündüklerini açıkça dile getirmeye koyuldular. Bununla birlikte, muhalif eylemcilerin komünist düzenin yıkılmasına olan katkılarını yadsıyamayız. Yıllarca çabalayıp komünizmin kusurlarını, ikiyüzlülüğünü ve yıkılabilirliğini gözler önüne seren bu kişiler, 1989 yılındaki ayaklanmaların temelini hazırladılar. Daha kesin bir dille söylersek, zamanla rastlantısal

koşulların harekete geçirebileceği domino dizilerinin oluşmasını sağlayanlar onlardı.

Öngörülebilen Öngörülemezlik

Demek ki, politik bir düzenin kaderini, karmaşık bir dizi eğilim, olay ve karar belirlemektedir. Bunların bazıları, örneğin bireylerin devrimci eşikleri ve saklı kamuoyu, tam anlamıyla gözlemlenemez. Politik devrimlerin gelişini görmemizi önleyen en temel engel işte budur.

Saklı değişkenlerin tam anlamıyla gözlemlenmesi önündeki engeller, evrensel olduğu için, gelecekte de bizi şaşkına uğratacak olaylar çıkması kaçınılmazdır. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de istikrarlı ve sakin görünen toplumların, birdenbire parlayarak yıkılmaz sanılan politik rejimleri yıkacaklarına şahit olacağız.

Genel savımızın uygulama sahası, ulusal yönetimleri deviren devrimlerle sınırlı değildir. Her hangi bir yasa, yönetmelik, politika, gelenek ya da görenek, onu eylem ve sözleriyle ayakta tutmuş insanların birdenbire değişiklik yapılması yönünde görüşbirliği içinde olduklarını belirtmeleriyle, tarihe gömülebilir. Birkaç örnek vermek gerekirse, yıllardır korumacılığı benimsemiş ülkelerin birdenbire serbest ticaret rejimine geçtiği, giyim modalarının bilinmeyen nedenlerden dolayı belirdikten sonra da yerlerini ansızın yeni modalara terk ettiği, toplumun bilincine kök salmış önyargıları açığa vurmanın birdenbire ayıp sayıldığı görülmüştür. Öngörülmemiş değişiklikler, bütün bir ulustan çok daha dar topluluklarda da ortaya çıkabilir. Üniversite bölümleri ve şirket yönetimleri gibi toplumsal örgütler, herkesi donuk olduklarına inandıracak kadar uzun bir süre değişmeden varlıklarını sürdürdükten sonra, nefes kesici bir hızla değişmeye başlayabilirler. Gözlemlenen bu apansız dönüşümleri açıklamaya çalıştığımızda, genellikle tercih çarpıtmasının nitelik değiştirdiği bir domino sürecinin rol oynamış olduğunu görürüz.

Devrimlerin öngörülmesini zorlaştıran, bütünüyle gözlem-

lenemeyen etkenler, daha geniş kapsamlı toplumsal evrimin de öngörülmesini engeller. Dahası, bu etkenler, yeterince gözlemlenemeyen daha başka etkenlerle etkileşerek toplumsal eğilimlerin gerek denetlenmesini gerekse açıklanmasını bir kat daha güçleştirirler. Bir sonraki bölümde, işte bu noktaları ele alacak ve 6. bölümde değinilmiş olan, tercih çarpıtmasının yol açtığı toplumsal verimsizliklere döneceğiz.

17
Toplumsal Evrimin Gizli Karmaşıklıkları

"Toplumsal düzen" olarak tanımladığımız görüngünün düzenliliği, akademik toplantılarda sık sık tartışma konusu olur. Kimi düşünce okulları toplumsal bağıntıların basit, kesintisiz, uyumlu, öngörülebilir, denetlenebilir ve verim olduğunu savunurken, kimileri de onların karmaşık, kesintili, uyumsuz, öngörülemez, denetlenemez ve verimsiz olduğu görüşünü desteklerler. Newtoncu fizikten esinlenen genel ekonomik denge kuramı ilk grubun savına, evrimci ekonomi[1] ve yakın zamanlarda geliştirilmeye başlanan karmaşıklık bilim dalı[2] ise ikincininkine örnek olarak verilebilir.

Bu kitapta geliştirilen savlar ikinci gruba giren düşünce gelenekleriyle uyum halindedir. Kamuoyundaki ani değişiklikler, bazı biyolojik evrim kuramları da dahil olmak üzere,[3] pek çok evrim kuramının paylaştığı, görünmeyen olguların çok büyük sonuçlar doğurabildiği düşüncesiyle tutarlıdır. Burada işlenen diğer evrimci temalar arasında açık ve saklı kamuoyu arasındaki uyumsuzlukların körüklediği gerilimleri ve toplu tutuculuğun yol açtığı kalıcı verimsizlikleri sayabiliriz.

Bu bölümün amacı, önceki bölümlerde işlenen evrimci temaları, toplumsal öngörü ve tarihsel yorumlamaya ilişkin yeni dersler üretecek biçimde genişletmek ve birbirine bağlamaktır. Önce, gerek saklı kamuoyunu kamusal söylemden gerekse yürürlükteki toplumsal politikaları açık kamuoyundan biraz özerk kılan etkenleri vurgulayarak, sunulmuş olan temel modeli bir parça geliştireceğiz. İncelemiş olduğumuz bağlamlardaki gibi, bir değişkende yaşanan değişikliklerin öteki değiş-

kenleri çok daha büyük oranda etkileyebildiği görülecektir. Daha sonra, modelimizin içerdiği döngüselliklere dikkat çekerek bunların öngörü ve denetim açısından getirdikleri ek güçlükleri ve doğurdukları verimsizlikleri ortaya çıkarmaya çalışacağız. Savımızın ana noktalarından biri, kesintilerin, tasarlanmamış sonuçların ve verimsizliklerin kendi içinde tutarlı bir toplumsal süreçten kaynaklandığıdır. Belirli tarihsel olguların nedenleri tümüyle saptanamasa da, toplumsal evrim sürecini karmaşık kılan etkenleri anlamak mümkündür.

Küçük Olaylar ve Saklı Tercihlerin Evrimi

Tanınmış bir siyaset bilimci, oy verme kabinine giren bir seçmenin, "ülkenin savaşta ya da bir ekonomik bunalımın içinde olup olmadığını saptadıktan sonra, endişe edilecek bir durum görmezse oyunu kim iktidardaysa ona verdiğini"[4] öne sürer. Başka türlü söylersek, seçmen önce kişisel konumunu belirli bir standarda göre değerlendirir, sonra da, ortaya çıkan duruma göre, değişiklikten ya da istikrardan yana oy kullanmaya karar verir. Bu önermenin, kamusal söylemin bireysel saklı tercihlerin biçimlenmesine yaptığı katkıyı dışladığı akla gelebilir. Gerçekteyse, hiçbir tutarsızlık yoktur, çünkü bireylerin algıları özerk değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1992 başkanlık seçimleri öncesindeki aylarda seçmenler sürekli olarak ekonominin küçülmekte olduğu yolunda raporlarla karşılaşmaktaydı; oysa bunalım atlatılmış, ekonominin yeniden büyümeye başladığı yolundaki belirtiler de çoğalmıştı.[5] Seçimin kasvetli bir hava içinde yapılmış olmasının, iktidarda bulunan adayın, yani George Bush'un yenilgisine katkıda bulunmuş olduğu kesindir.

Saklı tercihler kişisel deneyimlerden bağımsız değildir. Bütün öteki koşulların eşit olduğu bir durumda, işsiz bir seçmenin Bush'a oy verme olasılığı, sağlam bir işi olan bir diğer seçmeninkinden daha az olacaktır. Nitekim Bush, 1988 seçimlerine oranla en ağır yenilgilerinden birini seçim günü ülkedeki ikinci en yüksek işsizlik oranına sahip olan California eyaletinde

aldı.[6] Ancak kişisel deneyimle politik yönelim arasındaki ilişkinin basit olduğu düşünülmemelidir. Bir uzay araştırma merkezinde görevli bir teknisyen işsiz kaldığında, karşılaştığı bu durumun nedeni ne ölçüde Soğuk Savaş'ın son bulmasının kaçınılmaz bir sonucudur? Eğer çektiği güçlüklerin sorumluluğu bir ölçüde hükümetin omuzlarındaysa, Cumhuriyetçi başkan mı daha suçludur yoksa Demokratların denetiminde bulunan Kongre mi? Bu tür soruları yanıtlamak kolay değildir. Örneğimizdeki teknisyen, hangi adayın kendisine en fazla yarar getireceğini saptamaya uğraşırken, karşılaştığı politik yorumlar ve kamuoyu yoklamalarından ipuçları çıkartmaya çalışacaktır.

Bu çabaların sonucu bir ölçüde, başkanlık seçimiyle bağıntısız rastlantısal koşullardan kaynaklanacaktır. İzlemeye zaman ayırabildiği tek talk-şovun konuşmacıları ağızbirliği etmişçesine Bush'u yeriyorsa, Bush'a karşı oy kullanma olasılığı genelde Bush'u destekleyen bir programı izlediği duruma göre daha yüksek olacaktır. Sonunda Demokrat adaya oy vermiş olduğunu düşünelim. Başka bir talk-şov yerine sözünü ettiğimiz programı izlemiş olmasının nedenleri de dahil olmak üzere, ona ilişkin her şeyi bilmemiz mümkün olsaydı, hangi adaya oy vereceğini öngörebilirdik. Ne var ki, gerçekte böylesi ayrıntıları bilemeyiz. İşten çıkarılması gibi önemli gelişmeleri gözlemleyebilsek de, algılarını biçimlendiren küçük olaylar ister istemez gözümüzden kaçacaktır. Dolayısıyla, bir gözlemci açısından, teknisyenimizin oyu ne öngörülebilir ne de tümüyle açıklanabilir. Oyu, bir ölçüde işsizliğin getirdiği sıkıntılar ve kamusal söylemin Bush karşıtı tonu gibi görünebilir güçler, bir ölçüde de görünmez güçler tarafından belirlenecektir. Nasıl biyologlar her genetik mutasyonu açıklayamıyor ve herhangi bir gen kümesinin nasıl gelişeceğini tam olarak öngöremiyorlarsa, toplum gözlemcileri de saklı tercihlerin evrim sırlarını hiçbir zaman çözemeyeceklerdir.

Saklı Tercihlerdeki Değişimlerin Açık Kamuoyunun Evrimi Üzerindeki Etkileri

Saklı tercihlerin değişmesine neden olan küçük olaylar, açık tercihleri de etkileyebilir. Dahası, bu olayların açık kamuoyunda yol açtığı kaymalar, orantısız ölçüde geniş ya da dar kapsamlı olabilir. Yeni bir gözlemde bulunmamaktayız. Daha önceki bölümlerde, bir ülkenin yönetimine verilen saklı desteğin azıcık azalmasıyla açık kamuoyunun muazzam ölçüde değişebileceği ve yönetimin devrilebileceği gösterilmişti. Şimdi, yeni bilgiler elde etmek için ek senaryolar geliştirelim.[7]

Saklı tercihlerle bunlara denk düşen bireysel eşikler arasında ters bir ilişkinin bulunduğu on kişilik bir toplum düşünelim. Daha kesin bir dille söylersek, bu toplumdaki her bireyin eşiği 100 eksi saklı tercih değeri olsun. Bu gibi bir ilişki, bireylerin düşüncelerini dürüstçe anlatmaktan yarar sağladığı gerçeğini yansıtabilir. Açık kamuoyunun sürekli olarak yükseldiği bir durumda, saklı tercih değeri yüksek olan bir kişi, saklı tercihi düşük birine oranla, 0 seçeneği yerine 100 seçeneğini daha önce desteklemeye başlayacaktır.

Bu bilgilerin ışığında, giderek azalan bir saklı tercih dizisinin, yükselen bir eşik dizisine tekabül edeceği belirtilebilir. Bir örnek verelim:

	Saklı tercihler	80	70	70	60	50	45	40	40	25	20
E:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	20	30	30	40	50	55	60	60	75	80

Başlangıçta beklenen açık kamuoyunun 50 olduğunu varsayalım. Bu beklenti, eşikleri en fazla 50 olan *a* ile *e* arasındaki kişilerin 100 seçeneğini, *f* ile *j* arasındaki kişilerin ise 0 seçeneğini desteklemesine neden olacaktır. Dolayısıyla yerleşik beklenti kendini doğrulayacak, açık kamuoyu da dengede kalacaktır.

Bir süre sonra, *e* kodlu birey kendini 0 seçeneğine biraz daha yakın bulur. Böylece saklı tercihi 45'e düşerken eşiği de 55'e yükselir. Bu yeni durumda, *E*'nin alt iki sırası şöyle olur:

E^1:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	20	30	30	40	55	55	60	60	75	80

Yerleşik açık kamuoyu beklentisi, yani 50, artık kendini doğrulamayacaktır. Bu beklentinin yol açtığı açık kamuoyu 40'tır, ki bu da bir başka denge oluşturmaktadır. Yeni kurulan dengede *a* ile *d* arasındaki kişiler 100 seçeneğini, geri kalan altı kişiyse 0 seçeneğini desteklemektedir.

Yeniden *E*'ye dönersek, bir başka bireyin saklı tercihinin azıcık değiştiğini varsayalım. Daha kesin biçimde söylersek, *f* kodlu kişinin saklı tercihi 45'ten 50'ye çıkmış olsun. Bu gelişme *f*'nin eşiğini 50'ye düşürür, böylece de yeni eşik sıralaması şöyle gerçekleşir:

E^2:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	20	30	30	40	50	50	60	60	75	80

Daha önceki senaryoda olduğu gibi, yerleşik açık kamuoyu beklentisi artık kendini doğrulamayacaktır. Ne var ki, bu yeni senaryoda ortaya çıkan sonuç, açık kamuoyunun 100 seçeneği yönünde muazzam bir yükselişe geçmesidir.

Burada önemli olan nokta, açık kamuoyunun, bireylerin saklı tercihlerindeki oynamalara son derece duyarlı olabileceğidir. Bir kişinin saklı tercihinin biraz düşmesi kamuoyunu aşağıya doğru çekebilecek, bir başkasının saklı tercihinin azıcık yükselmesi ise kamuoyunu yukarıya doğru fırlatabilecektir. Ne var ki, bu gibi senaryolar ancak özel koşullarda oluşur. Normal koşullarda, saklı tercihlerin büyük ölçüde değişmesi bile açık kamuoyunu etkilemeyecektir. Yeniden *E*'ye dönerek, dokuz kişinin saklı tercihinin çeşitli oranlarda yükseldiğini, sonuç olarak da eşik sıralamasının şöyle oluştuğunu varsayalım:

E^3:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	0	0	0	0	0	55	55	55	55	55

Toplu olarak ele alındıklarında büyük ölçülere varsalar bi-

le, saklı tercihlerdeki değişiklikler kimsenin saf değiştirmesine yol açmayacak ve açık kamuoyu 50'de kalacaktır.

Verdiğimiz örnekler, eşik sıralamasının özelliklerine bağlı olarak, saklı kamuoyundaki bir kaymanın açık kamuoyunu az ya da çok etkileyebileceğini ortaya koyarken, etkisiz kalabileceğine de işaret etmiştir. Bu olanaklar yelpazesinin genişliği kuşkusuz tercih çarpıtmasıyla ilintilidir. Kişilerin duygularını gizlemedikleri bağlamlarda, saklı kamuoyunda görülen küçüklü büyüklü her kayma açık kamuoyuna da yansır. Buna karşılık, duyarlı konularda saklı kamuoyunun gelişimi açık kamuoyununkinden ayrılabilir.

Açık kamuoyunun evrimi, bireylerin saklı tercihlerindeki değişikliklerin zamanlamasına duyarlı ya da duyarsız olabilir. Verdiğimiz son örnekte, E'yi E^3'e dönüştüren değişikliklerin aynı anda ya da ayrı zamanlarda gerçekleşmiş olması sonucu değiştirmez. Dahası, ayrı zamanlarda gerçekleştikleri durumlarda değişikliklerin takip ettiği sıra önem taşımaz. Ne var ki, bu gözlemler, e'nin eşiği yükselirken f'ninkinin düştüğü bir önceki örneğe uyarlanamaz. Bu iki değişikliğin birlikte gerçekleştiği durumlarda, e ile f kişilerinin eşikleri yer değiştirmiş olacak,[8] dolayısıyla açık kamuoyu sabit kalacaktır. Bunların ayrı ayrı gerçekleştiği durumlarda ise, sonuç zamanlamaya bağlı olacaktır. İlk değişiklik e'nin eşiğinin yükselmesi olsa, açık kamuoyu 40'ta duracak ve f'nin eşiğinin daha sonra düşmesinden etkilenmeyecektir. Öte yandan, değişikliklerin ters sırayla geldiği bir durumda, açık kamuoyu 100'e sıçrayacak ve orada kalacaktır. Her iki durumda da, ilk değişikliğin yol açtığı zincirleme ayarlamalar ikinci değişikliği etkisiz bırakacaktır. Demek ki, saklı tercihlerdeki değişikliklerin zamanlaması, açık kamuoyunun gelişimi açısından çok önemli bir rol oynayabilir.[9]

Çözümlememiz kamusal söylemin saklı tercih ve inançları biçimlendirebildiğini yadsımıyor. Saklı tercihlerin kamusal söyleme *tümüyle* bağımlı olmadığını kabul etmekle, bağımsız bir düşünce ya da kişisel bir deneyimin kimi koşullarda önemli değişiklikler doğurabileceğini göstermiş bulunuyoruz.

Kamusal Politikaların Özerkliği

Saklı tercihlerimizin kamusal söylemden bir ölçüde bağımsız olmasının bir nedeni, deneyimlerimizden ders almamızdır. Bir başkası, zihnimizde yer tutmuş düşüncelerin, kavrayış ve anılarımızı çarpıtmasıdır. Bir üçüncüsü de, politik sonuçların her durumda kamusal söylemle kusursuzca uyuşmamasıdır.

Bu noktaya kadar, yerleşik politikalar ve benimsenmiş kurumların, kısacası politik sonuçların, açık kamuoyunu kusursuz biçimde yansıttığı varsayılarak yukarıdaki üçüncü bağımsızlık kaynağı yadsınmıştır. Değinilen varsayıma göre, açık kamuoyunun 40'tan 50'ye çıkması, toplumun politik seçimlerini de buna uygun olarak değiştirecektir. Yasalardaki boşluklar, seçim sistemlerindeki adaletsizlikler, yönetim bozuklukları ve politikacıların kişisel ihtirasları gibi etkenlerin doğurduğu düzensizliklerin bu kuralın dışında kaldığı ortadadır. Aslında politik kurallar ve gerçek politikacılar, açık kamuoyu ile politik sonuçlar arasındaki bağıntıyı karmaşıklaştırır.[10]

Politik kuralların yarattığı engellere bir örnek vermek gerekirse, statükonun biraz dışına çıkılmasını yasaklayan kurallar gösterilebilir.[11] Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, başkanın görev süresinin dört yıldan altı yıla uzatılması yolunda bir öneriyi tartışmaya açabilirse de, bu sürenin altı ay uzatılmasını isteyen bir öneriyi görüşmeye açamaz. Kullanmakta olduğumuz yersel eğretileme çerçevesinde kalırsak, 15 birimden az değişiklik içeren politik önergelerin Kongre'nin gündemine alınmayacağını söyleyebiliriz. Bu kural uyarınca, hem açık kamuoyu hem de yerleşik politika 50 değerindeyken, açık kamuoyu 40'a düşerse, Kongre ülke politikasını 40'a düşürme yolunda bir girişimde bulunamaz. Buna karşılık, söz konusu değeri 35'e düşürmek gibi, daha büyük çapta bir değişiklik önerisini tartışmaya açıp onaylayabilir.

Bir yasama kurulunun izlediği politikaların açık kamuoyuna uymayabilmesinin bir başka nedeni ise, görevde kalmaya çabalayan politikacıların kendi seçim çevrelerindeki açık kamuoyuna özel önem vermeleridir. Her Kongre üyesi, oylarını kendi seçim çevresinde ağır basan açık tercihe uydurursa, Kong-

re'nin aldığı kararların ülke çapındaki açık kamuoyunu yansıtması gerekmez. Böyle bir olasılığa örnek vermek amacıyla, toplumun yüzde 40'ının 100 değerini, geri kalan yüzde 60'ının da 0'ı desteklediğini varsayalım. Bu durumda, ülke düzeyindeki ortalama açık kamuoyu 40'tır. Aynı büyüklükte ve yasama kurulunda aynı ölçüde temsil edilen iki ayrı seçim bölgesi bulunmakta olup, bunların her birindeki açık kamuoyu genel nüfusun tercih dağılımını yansıtmaktadır. Temsilciler kendi bölgelerindeki çoğunluğa uyduğu takdirde, her ikisi de 0 değerini destekleyecektir. Böylece yasama kurulundan çıkan karar 0 olacak, sonuç olarak da uygulamaya konulan politika ülke düzeyindeki açık kamuoyundan 40 birim fark gösterecektir.

Öyleyse, açık kamuoyu değiştikçe, politik sistem onun gerisinde kalabileceği gibi ötesine de geçebilir. Bu durum saklı bilgi ve saklı tercihlerin evrimi açısından ne gibi sonuçlar doğurur? Saklı değişkenlerin evrimi yalnız kamusal söyleme bağlı olsa, politik sistemin kamuoyuna uyma yetisine getirilen yöntemsel kısıtlamaların bir kalıcı etkisi olmazdı. Ancak gerçekte, bireylerin anlayış ve tercihleri politik karar ve uygulamalardan da etkilenir. Dolayısıyla yöntemsel kısıtlamalar saklı değişkenlerin zaman içindeki evrimini yeni bir yöne çevirebilir. Kişilerin saklı değişkenleri üzerindeki diğer etkiler gibi, kamusal söylemden bağımsız bir politik değişikliğin de evrimsel rolü genellikle önemsiz olur. Ne var ki, daha önce birkaç kez belirtilmiş olan nedenlerden dolayı, bu tür bir değişikliğin etkisi kimi durumlarda çok büyük olacaktır.

Yaratıcı ve Çıkarcı Yorumlar

Şimdi de politik kararların açık kamuoyuyla uyuşmasını engelleyen kişisel etkenleri ele alacağız.

Dile getirdiğimiz isteklerin uygulanma görevi yasa koyuculara, bürokratlara, yargıçlara ve daha başka resmi görevlilere verilir. Genelde bu görevlilerin aldıkları buyruklara, bunlar kendi açık ya da saklı tercihleriyle çelişse bile, bağlı kalmaları beklenir. Ancak görevlilerin yetkilerinin dışına çıkması olağandır.

Bu durumun bir nedeni, devlet görevlilerinin kendilerine verilen buyrukları, oylamalar, sözcükler, istatistikler ve görüntüler gibi yoruma açık simgeler yoluyla almalarıdır. Dolayısıyla görevlilere verilen buyruklar kendilerine esneklik tanır. Ortaya çıkan sorunlar, özellikle ilgili görevlilerin buyruklarını uzun bir aracılar zinciri yoluyla aldıkları, hiyerarşik kurumlarda önem kazanır. Söz konusu zincirdeki birçok kişinin bir sonraki kişiye aktarması gereken buyrukları kazara çarpıtmasıyla, en sondaki kişiye ulaşan buyruklar birincisinin duyduklarından çok değişik olabilir. Bilimsel deneyler, sonuçta ortaya çıkan toplu çarpıtmanın ciddi boyutlara ulaşabildiğini gösteriyor. Klasik bir deneyde, bir baykuş resmi, sırayla on sekiz kişi tarafından yeniden çizilmesiyle bir kedi resmine dönüşmüştür.[12]

Bir okul müdürünün, öğretmenlerin yeni bir buyruğa kadar kopya çekenlere uygulayacakları cezaları belirtmesi örneğinde olduğu gibi, kimi sözlü buyrukların geçerliliği süresizdir. Bu tür buyruklar belleğimize kaydedilerek her gerektiğinde anımsanır. Ne var ki, insan belleği hata yapmayan bir makine değildir. Belleğimize her başvuruşumuzda, içeriği incelir, işlenir ve çarpıtılır.[13]

Kimi çarpıtmaların buyruklar yazıya dökülerek önlenebileceği akla gelebilir. Ancak bu yöntem her çarpıtmanın önüne geçmeye yetmez, çünkü yazılı bir buyruk uygulamaya konulmadan önce, birkaç saniyeliğine bile olsa, önce belleğe işlenir. Bununla birlikte, iletişim biçimine bağımlı olmayan bir başka çarpıtma kaynağı daha vardır. Geleceği düşlemek zaman aldığından ve zaman da değer taşıdığından, ne denli ayrıntılı olursa olsun, hiçbir eylem taslağı ortaya çıkabilecek her durumu kapsamaz. Üstelik, iletişimin bedeli olduğundan, hiçbir eylem planı kendi özelliklerinin ardında yatan mantığı tümüyle dile getirmez. İster istemez görevliler eksik ve gerekçeleri ancak kısmen verilmiş özelliklerden ne istendiğini saptamalarını gerektiren durumlarla karşılaşırlar. *A* kuralı, *B*'nin kapsamına giren durumlarda da uygulanmalı mıdır? "Acil durum" kavramı ne anlama gelir ve gerçekten acil bir durumda *C* ve *D* özgürlükleri ne denli kısıtlanmalıdır? Bu gibi sorularla karşılaşan görevliler kendilerine verilen buyrukların boşluklar ve anlam

belirsizlikleriyle dolu olduğunu göreceklerdir.[14] Dolayısıyla kendilerinden istenilenleri yerine getirmeye çabalarken *yaratıcı yorum*da bulunmaları kaçınılmazdır. Şurası kesin ki, yaptıkları seçimler kamusal söylem, bağlam ve gelenekler tarafından sınırlanacaktır. Bununla birlikte, bütün bu etkenler bile kendilerine pek çok seçenek bırakacaktır.

Çıkarcı yorum adını verebileceğimiz bir başka çarpıtma biçimi, görevlilerin yetkilerini bilinçli olarak kötüye kullanmasıyla ortaya çıkar. Çıkarcı yorumlar, görevlilerin bilişsel kısıtlamalarından kaynaklanan yaratıcı yorumlardan ayrı olarak, onların hizmet etmekle yükümlü oldukları kişilerin kısıtlamaları sayesinde gerçekleşir. Hiçbir toplum, her nesneyi, her anlam ayrıntısını, her görüngüyü ya da her koşulu belirtmek için ayrı birer sözcük yaratamaz. Bu nedenle oluşan dilsel belirsizlikler görevlilere, kendilerine verilen buyrukları çiğnediklerini bildiklerinde bile, onlara bağlı kaldıkları izlenimini verme olanağı sağlar.[15]

Görevliler ellerindeki yetkileri kötüye kullandıklarında, suçlarının aşikâr olması gerekmez. Bunun nedeni bir ölçüde, görevlilerin eylemlerini gözlemleyenlerin ister istemez kimi ilgili bağıntıları gözden kaçırmalarıdır. Rüşvetçi bir gümrük memurunun yasayla belirlenmiş bir ithalat vergisini almadığını varsayalım. İşlenen suç nedeniyle gümrük gelirleri düşmüştür. Ama bu arada ekonomik büyümenin ithalatı kamçılaması nedeniyle gümrük geliri, yasadışı uygulamaların yol açtığı gelir kaybını karşılayacak ölçüde artmıştır. Vergi gelirleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin farkında olmayan gözlemciler, suç işlenmiş olduğundan kuşkulanmayacaklardır.

Teorik olarak, çıkarcı yorumlar suç işlemesi olası görevlilerin sıkıca izlenmesiyle engellenebilir. Ne var ki, izleyicilerin kendileri de birer görevlidir ve her izleyicinin izlenmesi mümkün değildir. Sıradan kişiler, rüşvet olaylarının polise bildirilmesi örneğinde olduğu gibi, ilişki kurdukları görevlilerin izlenmesine katılabilirler. Ancak bu tür gönüllü izleyicilik de sorunu çözemez. Açık kamuoyunun herhangi bir bireyin saklı tercihiyle uyuşması gerekmediği için, herhangi bir görevlinin açık kamuoyuna uymadığını gözlemleyen bir vatandaş, dikkatini

çeken suçları kendine saklamayı yeğleyebilir. Bu suçlar kendisini rahatsız etse bile, bunları rapor etmenin başına dert açacağını düşünerek ağzını açmaması mümkündür.

Kendilerine verilen yetkileri kişisel çıkarları doğrultusunda kullanan görevliler, vatandaşlarının uygulanmasını istedikleri politikaları değiştirmiş olurlar ve bu yolla saklı tercihlerin evrimini etkileyerek açık değişkenler üzerinde zincirleme etkilere zemin hazırlarlar. Bu sav, politik gücün açık kamuoyundan kaynaklandığı görüşümüze bir çekince koymaktadır. Ancak, görevlilerin politik sapmalara yol açması olağansa da, bu sapmaların pek azı derin ve kalıcı sonuçlar doğurur. Kimi öğretmenlerin bir disiplin kuralını gereğinden çok sıkı, kimilerinin ise gereğinden çok gevşek biçimde uygulaması örneğinde olduğu gibi, birçok sapma birbirinin etkisini siler ve böylece uygulama genelde doğru olur. Kaldı ki, çok büyük bir sapmanın bile açık kamuoyu üzerinde etki yaratmaması mümkündür.

Gizli Döngüsellikler

Bir sistemi oluşturan değişkenlerden birisinin bir diğeri üzerindeki etkisi, *lineer* bir uyarlama zinciri sonucunda ortaya çıkabilir. Örneğin, *a*'nın *d* üzerindeki etkisi, *a*'nın *b*'yi, *b*'nin *c*'yi, *c*'nin de *d*'yi dönüştürmesi yoluyla oluşabilir. Bir başka olasılık ise, söz konusu etkinin kendini döngüsel bir zincirleme biçiminde duyurmasıdır. Bu ikinci olasılığa da bir örnek vermek gerekirse, *a*'nın *b*'yi, *b*'nin *c*'yi, *c*'nin de *a*'yı değiştirdiğini ve bu döngüsel etkileşimin sonsuza dek sürüp gittiğini düşünelim. Bu kitapta dikkatimizi daha çok son örneğe uygun bağıntılara vermiş bulunuyoruz. Açık kamuoyunun çıkarcı biçimde yorumlanmasıyla saklı bilginin, dolayısıyla da saklı kamuoyunun değişebileceğini; saklı kamuoyunun değişmesiyle açık kamuoyunun yeniden biçimlenebileceğini; ve yeni açık kamuoyunun da daha başka politik reformlar gerçekleştirilmesi yolunda politik baskılar yaratarak saptadığımız süreci yeni baştan başlatabileceğini az önce ortaya koymuş olduğumuzu anımsayalım. Lineer ve döngüsel bağıntılar arasındaki temel fark, ikinci tür

bağıntılarda küçük darbelerin kendilerini büyütebilmelerinde yatar.[16]

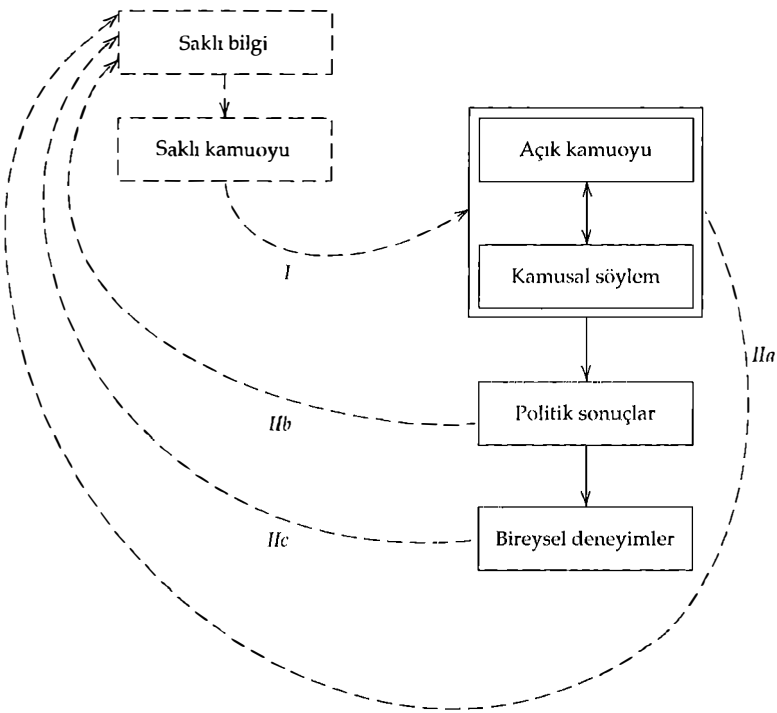
Bu kitapta ele aldığımız temel döngüsellikler Şekil 17.1'de gösterilmiştir. Bu şeklin sol tarafı kavrayışlar, algılar, yargılar ve duygular alanını kapsamaktadır. Başlıca iki değişkenini, yani saklı bilgi ve saklı kamuoyunu çevreleyen kesik çizgili kutular, bunların genelde gözlemlenemediklerini belirtir. Şeklin sağ tarafı ise, politika alanını simgelemektedir. Bu alanın temel değişkenleri görece gözlemlenebilir oldukları için, kesiksiz çizgili kutularda bulunmaktadır. Birer sayıyla belirtilmiş oklar da başlıca döngüsellikleri göstermektedir. Saklı kamuoyunun politik sonuçlar üzerindeki etkileri *I* ile, açık kamuoyu ve kamusal söylemin saklı kamuoyu üzerindeki etkileri *IIa* ile, politik seçimlerin saklı bilgi üzerindeki etkileri ise *IIb* ve *IIc* ile gösterilmiştir. Numaralı oklar tam anlamıyla gözlemlenemeyen bağıntıları temsil ettiklerinden, hepsi de kesiktir.

Şekil 17.1 bizi, düşüncelerin evrimsel rolüne ilişkin, çok eskilere uzanan bir tartışmaya götürür. Birçok düşünce tarihçisi ve kültürel antropolog, toplumsal değişimin genelde düşünceler dünyasından kaynaklandığına inanır. Bu mantığa göre, tarihin yorumlanması insanların düşünce yapısının incelenmesiyle başlamalıdır. Aralarında pek çok Marksistin de bulunduğu başka akademisyenler ise, ekonomik yapıyı "temel", düşünceleri de "üstyapı" addederler. Onlara göre, toplumsal değişim, ekonomik yapıyı oluşturan kurumlardan kaynaklanır. Bir tarihsel açıklamanın sağlam olması için, her şeyden önce ekonomik kurumların evrimine eğilmesi gerekir. İlk görüş kişilerin iç dünyasına öncelik tanırken (Şekil 17.1'in sol tarafı), ikinci görüşte öncelik insanların dış dünyasına verilmektedir (sağ taraf). Örneğin, bu görüşlerden biri, kapitalist ruhun kapitalizmi yarattığını, ötekisi ise kapitalizmin kapitalist ruhu doğurduğunu savunur.

Her iki görüş de "mutlak öncelik yanılgısı"[17] olarak bilinen hataya örnek oluşturur. Bu yanılgının altında yatan anlayışa göre, her nedensel dizinin mutlaka bir başlangıcı vardır. Söz gelimi, tavuk ve yumurta ilişkisinin kesinlikle ya tavuktan ya da yumurtadan başlamış olması gerekir. Ne var ki, bu ilişkideki

döngüsellik gerçeğini görerek, yani gerek yumurtanın gerekse tavuğun hem kaynak hem de ürün olduğunu kabul ederek, ikisi arasındaki bağıntıyı daha iyi kavrayabilmekteyiz. Benzer biçimde, hiçbir temelin ve hiçbir üstyapının kalıcı olmadığını görmek, toplumsal düzeni daha gerçekçi biçimde değerlendirmemizi sağlar. Her kurum ve her düşünce hem nedendir hem de sonuç.

Döngüsel bir sürecin saptanması, onu oluşturan bileşenleri incelemenin yararsız olduğunu kanıtlamaz. Komünizmin kusurlarının hoşnutsuz kitleler yarattığını incelemekle çok şey öğreniriz. Öte yandan, entelektüel akımların Doğu Avrupa ülkelerindeki algıları nasıl biçimlendirdiğini incelemekle de, olaylara getirdiğimiz yorumlar güçlenir. Ancak belirli ilişkilere odakla-

Şekil 17.1 Toplumsal evrimin gizli döngüsellikleri. Sol taraftaki değişkenler dolaysız olarak gözlemlenemez; sağdakiler ise doğrudan gözlemlenebilir.

nan çözümlemelerin, tek bir evrimsel soruşturmanın birbirlerini tamamlayıcı bileşenleri olarak görülmesi gerekir. Bu gibi dar çözümlemeleri, rakip açıklamalar olarak ele almak yanlış olur.

Şurası kesin ki, herhangi bir anda, döngüsel bir bağıntıyı oluşturan bileşenlerden birisi bütün öteki bileşenlere egemen olabilir. Şekil 17.1'de benimsenen terimlerle söylersek, 1989 yılı sonlarında Doğu Avrupa ülkelerindeki politik sürece egemen olan güç, açık muhalefetin kabarmasıyla kendini gösteren *I* etkisiydi. *IIa* etkisi de kendini göstermişti, çünkü kamusal söylemin bu kabarmaya bağlı olarak dönüşmesiyle milyonlarca kişi sosyalizme neden inandıklarını sorgulamaya başlamıştı. Ancak bilişsel uyarlanmalar yavaş gerçekleştiği için, bu ikinci etki birincisinden yavaş çalışıyordu. Komünizm yıkıldıktan sonra bile Doğu Avrupalılar sosyalizmin zayıf yönlerini keşfetmeye devam edecekti.

Kesintili Değişim

Bir döngüsel bağıntının bileşenlerinin, herhangi bir anda, birbirinden farklı hıza sahip olabileceği gözlemi bizi bir başka evrimsel tema oluşturan kesintili değişim konusuna getirir. Çekoslovakya'daki komünist düzen yıkılmaktayken Václav Havel şöyle demişti: "Bu ülkede tarih çok hızlı gelişmeye başladı. 20 yıl boyunca olduğu yerde kalmış olan bir ülkede, şimdi baş döndürücü bir tempo tutturmuş bulunuyoruz."[18] O anki coşkusu içinde Havel, evrim çizgisinde kesintiler olup olamayacağına ilişkin çok eski bir tartışmaya girmekte olduğunun farkında değildi. Alfred Marshall'ın meşhur *Principles of Economics* (*Ekonominin Prensipleri*) adlı yapıtının baş sayfasında *natura non facit saltum* (doğa sıçrama yapmaz) özdeyişi bulunur.[19] Marshall'dan önce Leibniz tarafından yaygınlaştırılan bu özdeyişe göre, evrim hep küçük, kesintisiz değişimlerle gerçekleşir.

"Evrim" terimi çoklukla aşamalı değişiklik anlamında kullanılır. Örneğin, Charles Darwin'in biyolojik evrim kuramı, genelde yorumlandığı anlamıyla, türlerin, biyolojik rekabetin yol açtığı yavaş ve istikrarlı etkiler sonucunda ortaya çıkıp sonra

da yok olduklarını ileri sürer.[20] Ancak Darwin'in kuramı ikinci bir anlamın da gelişmesine öncülük etti. Evrim kavramının bu ikinci anlamı, başkalaşım ve seçme yoluyla değişmedir. Kavramın ikinci anlamının ilk anlamıyla tutarlı olması gerekmez.[21] Nitekim bazı biyoloji kuramları doğal seçme ve başkalaşımların hem kesintili hem de kesintisiz değişikliklere yol açtığını gösteriyor. "Birbirinden kopuk" kararlı ekolojik dengelerin birbirini izlediğini öne süren bu kuramlar,[22] pek çok paleontologun fosil yataklarında karşılaştığı boşlukları açıklamış olurlar;[23] buna ek olarak da, kitlesel yokoluşların, bir zamanlar sanıldığından hem daha sık hem de daha hızlı biçimde gerçekleşmiş olmasına anlam verirler.[24]

Tıpkı modern biyoloji gibi, günümüzün kimi toplumsal kuramları da kesintili ve kesintisiz değişiklikleri tek ve kendi içinde tutarlı bir sürecin parçası olarak görmektedir. Joel Mokyr'in teknolojik evrim kuramında, teknolojik devrimler birçok önemsiz yeniliğin etkileşiminden kaynaklanır.[25] Öte yandan, Brian Arthur ve Paul David tarafından geliştirilen teknolojik rekabet kuramında, bir teknolojinin yaygınlaşması, çeşitli etkileşimlere bağlı olarak, hızlı ya da aşamalı olabilir; bireylerin teknolojik seçimleri ise, uzun süreli dönemler boyunca sabit kalınakla birlikte, bu dönemlerin arasında köklü değişimler geçirebilirler.[26]

Bu kitabın toplumsal kuramında da kesintili ve kesintisiz değişiklikler bir arada bulunmaktadır. Dahası, bu iki tür değişiklik arasında nedensel bağlar vardır. Kişisel deneyimler, iletişim aksaklıkları, izlenen politikaların saptırılması gibi uzun bir zaman dilimine yayılmış küçük olaylar, statükoyu birdenbire sarsarak açık kamuoyu, kamusal söylem ve toplumsal düzende devrimci dönüşümlere yol açabilir. Dolayısıyla politik kesintiler bireysel özelliklerin kesintisiz evrimiyle tutarlıdır. Bir devrim olması için saklı bilgi ve saklı kamuoyunun ani dönüşüm geçirmesi gerekmez. Benzer biçimde, gerçekleşmiş bir devrimden sonra saklı değişkenlerde ani değişiklikler olması gerekmez.

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Gustave Le Bon, politik düzenin bireysel özelliklerin yavaş yavaş değiştiği bir ortamda da hızla değişebileceğine işaret etmişti. Le Bon'a göre kitle-

ler "tutucu" olup, "geleneksel düşünceleri dirençle savunurlar"; bununla birlikte, hareketsizliklerini zaman zaman "şaşırtıcı bir acelecilikle" kırarak, köklü kurumları yıkıverirler.[27] "Gözlemlenen hızlı değişim yalnızca görünüştedir", diye sürdürür sözlerini ünlü yazar. "Bunun öncesinde mutlaka uzun süreli bir hazırlık dönemi olmuştur."[28] Demek ki Le Bon, gözlemlenemeyen kesintisizliklerin, gözlemlenen kesintilerin kaynağı olabileceğini sezmişti. Ancak onun, çağ atlatacak sonuçlara gebe gelişmelerin nasıl olup da gözden kaçabileceğini açıklayacak bir çözümleme oluşturmadığını kaydetmemiz gerekir.

Bu kitabın sunduğu açık ve saklı benlikler ayırımı işte bu eksikliği kapatıyor. Hemen şunu belirtelim ki, yürüttüğümüz mantık saklı kamuoyunda ya da saklı bilgide ani değişiklikler yaşanabileceğini yadsımamaktadır. İşsizliğin kabarmasıyla saklı kamuoyunun birdenbire ve geniş ölçüde yerleşik ekonomik düzene karşı çıkması örneğinde olduğu gibi, saklı değişkenler alanında da kesintiler görülebilir. Ne var ki, saklı kesintiler olması, açık değişkenler alanında da kesintiler olmasını gerektirmez. Bireysel eşiklerin, açık muhalefet büyümeksizin de statüko aleyhinde değişebileceği daha önce gösterilmişti.

Açık ve saklı kesintilerin peş peşe geldiği koşullar da vardır kuşkusuz. Kamusal söylemi kökünden değiştiren bir devrim, dikkatleri uzun zamandır tartışılmayan konulara yönelterek herkesin reform yanlısı görüşleri duymasını sağlar, böylece de açık kesintiler saklı kesintilere yol açmış olur. Bu gözlemin altında yatan bir gerçek, herhangi bir toplumda ancak ufak bir azınlığın toplumsal düzeni ilgilendiren temel konular üstünde derin biçimde düşünmesidir. Görüşleri büyük ölçüde toplumsal kanıt tarafından yöneltilen kitleler genelde yeni toplumsal isteklere direnecek zihinsel kaynaklardan yoksun olur.

En sağlam inançlarımızın hafifçe eleştirilmiş inançlarımız olduğu söylenir. Bu gözlemin altında yatan mantık, bir inancımızın eleştirilmesinin, ona zarar gelebileceğinin farkına varmamızı sağlayarak bizi savunma geliştirmeye yöneltmesidir. Öyleyse, görüşlerimizin hafif itirazla karşılaşması bize ikna olmaya karşı direnç kazandıracaktır. Bu direncin bir sonucu ise, saklı kamuoyu ve saklı bilginin önemli ölçüde değişmesinin engel-

lenmesi olacaktır.[29] Karşı-savları düşünülmemiş inançlar, düşünülemez sayılsalarda, karşı-savları en azından bir ölçüde kamuya tanıtılmış inançlara oranla daha kolay değişirler. Bir devrim sonrasında geleneksel inançlar sorgulandığında, ilk yıkılan inançlar açık eleştiriden en çok korunmuş olanlar olacaktır.

Tasarlanmamış ve Amaçlanmamış Toplumsal Sonuçlar

Toplumsal evrimin kesintili olabileceği gözlemi, bireylerin algı, deneyim ve seçimlerinin orantısız ölçüde önemli toplumsal sonuçlar doğurabileceği anlamına gelir. Gizli döngüsel bağıntılar bulunduğu gözlemi ise, değişikliklerin tümüyle görülemeyen kanallar yoluyla gerçekleşebildiğine işaret eder. Bu iki bulgudan iki ayrı sonuç daha çıkartılabilir. İlk olarak, toplumsal sonuçlar bireysel eylemler, kitlesel tepkiler ve yerleşik toplumsal yapılar arasındaki etkileşimlerden kaynaklandığı ölçüde, bunların sorumluluğu herhangi bir kişiye ya da gruba yüklenemez. Gözlemlenen toplumsal sonuçların *tasarlanmamış* olması kaçınılmazdır. İkinci olarak da, yapılan bir seçimin uzun vadeli sonuçlarını kimse güvenilir biçimde öngöremez. Toplumsal sonuçların içinde *amaçlanmamış* olanlar bulunacaktır.

Avrupa'nın laikleşmesiyle sonuçlanan uzun dönüşüm süreci, son iki sava iyi bir örnek oluşturur. Bu dönüşümün başlamasından yüzyıllar sonra, kilisenin politik gücünün kısıtlanması geniş çevrelerce desteklenmektedir. Ama geçmişte laikleşmeye önayak olmuş kişileri, günümüzdeki düzenin kurulmasını sağlamış olan süreçten, yönetim biçimlerinden ya da tutumlardan sorumlu tutmak yanlış olur. Her ne kadar büyük uğraşlar, etkili yazılar, güçlü kişiler ve kritik olaylar saptamak mümkünse de, laikleşme adına elde edilmiş başarıların sorumluluğu, bir kişiye ya da gruba yüklenemez. Okul kitaplarını dinsel görüşlerden temizleme savaşımına katılarak yeni bir dünya görüşünün tutunmasını sağlamış olan Avrupalılar, kıtanın toplumsal evrimine kuşkusuz damgalarını vurmuşlardır. Ne var ki, hiçbir ideolojik devrimin başarısı, yalnızca politik eylemcilerin çabalarına bağlı değildir. Yeni bir düşünce küme-

sinin yayılması, tümüyle değilse de bir ölçüde, gündelik kamusal söylemi oluşturan çeşitli iletiler sayesinde gerçekleşir. Ne bu iletiler ne de bunların kamusal söylem üzerindeki etkileri kesin biçimde denetlenebilir. Herhangi bir gündemin başarıya ulaşmasının kamusal söylemin evrimine bağlı olduğunu sezmek, o evrimi yönlendirebilme yetisine sahip olmak anlamına gelmez.

Toplumsal süreçleri denetlemenin zorluğunu herkesin görmediğini hemen belirtmek gerekir. Sosyal bilimler, toplumsal kurumların kimliği belli bireylerin düşgücü ve tasarımından kaynaklandığı yolunda açıklamalarla doludur. Hint tarihine önemli katkılarda bulunmuş olan Abbé Dubois, kast sisteminin zeki yasa koyucuların bilinçli bir yaratımı olduğunu öne sürer. Anılan yazar, bir yapıtında kast sistemini "Hint hukuk sisteminin muhteşem bir ürünü"[30] olarak nitelendirmişti. Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nde okutulan bazı ders kitapları, Amerikan tarihini ülkenin kurucu ataları tarafından hazırlanmış görkemli bir planın gerçekleşmesi olarak tanımlarlar. Bir örnek daha verecek olursak, savaş ve yoksulluk gibi belaların Amerikan İstihbarat Teşkilatı (CIA) ya da "dev şirketlerin iktidarı"ndan kaynaklandığı görüşünü ortaya koyan kitaplar yayımlanmaktadır.

Bu türden "tasarımcı" (*constructivist*) açıklamalar birkaç yanılgı içerir. Bunlardan ilki, toplumsal bir sonuçtan yarar ve zarar görenlerin değişmez kategoriler oluşturduğu görüşüdür. Aslında, bireylerin bir kategoriden öbürüne geçmesi olağandır. Önerilen bir politikadan zarar göreceğine inanan kişi, bu politika uygulamaya konduğunda, kazançlı çıkacağının farkına varabilir. Tasarımcılığın ikinci yanılgısı ise, insan yığınlarını ya şeytanca tasarımların çaresiz kurbanları ya da başkalarının iyi niyetinden yararlanan ayrıcalıklı gruplar olarak ele almasıdır. Gerçekte, yığınlar zararlılar da dahil olmak üzere kendilerini etkileyen tüm olgulara katkıda bulunurlar. Düşük konumdaki kastlar, en azından kural çiğneyenlerin cezalandırılmasına yardımcı olarak, kast sisteminin sürüp gitmesine yardım etmişlerdir. Üçüncü bir yanılgı ise, herhangi bir sonuca ulaşılmasını desteklemiş olan kişilerin, bu sonucu istemiş olmaları gerektiği görüşüdür. İnsanlar gerçekleşmesinden saklı olarak korktuk-

ları sonuçlara önayak olabilirler; öyle ki, gerçekleşmesine yardımcı oldukları sonuç, itibarlarını korumaya yönelik çabalarının bir yan ürünü olabilir. Son olarak değineceğimiz bir yanılgı da, toplum üyelerini toplumsal koşullar ve olanaklar konusunda son derece bilgili saymak eğilimidir. Belirli amaçları kovalayan kişiler, yol açacakları tepkileri hiçbir zaman kesinlikle öngöremezler; dolayısıyla izledikleri stratejiler bazen ters sonuçlar doğurur.[31]

Toplumsal bir sonuç küçük bir grubun işiyse ve toplumun geri kalan kesimi de bu sonucun gerçekleşmesini izlemekle yetinmişse, bu sonucun gerek yararları gerekse zararları o gruba yüklenebilir. Yok, eğer sonucun elde edilmesine, kimileri onu tasarlayarak, kimileri ona gerekçe sağlayarak, kimileri de kaygılarını dile getirmeyerek, kısacası şu ya da bu biçimde herkes katkıda bulunmuşsa, hiç kimse sorumluluktan muaf tutulamaz. Dokuzuncu bölümde gösterildiği gibi, bir kurumdan zarar gören kişiler, kendilerine zarar vermeyi amaçlamamışlarsa bile, kendi mağduriyetlerinin yapılanmasına yardımcı olmuş olabilirler.

Bazı sonuçlar, bunları bilinçli olarak amaçlamış gruplardan daha geniş ölçekli topluluklar tarafından gerçekleştirilmiştir. Diğer bazı sonuçlar ise, başka amaçlı eylemlerin önceden akla bile gelmemiş yan ürünleridir. Hindistan'a ulaşmak amacıyla denize açılan Kristof Kolomb, yolunu kesen bir kıtayı keşfetti. Ortaçağın Hıristiyan devletleri, Yahudileri tarımdan uzak tutmak için, onların ticaret ve bankacılıkta uzmanlaşmasına yol açtılar; bu Yahudilerin torunları, dünya ekonomisinin daha sonraki yüzyıllarda geçirdiği ekonomik dönüşümlerden orantısız ölçüde yararlandılar. Bu tür sonuçları tasarlanmamış bir sonuçtan ayıran nokta, bunların hiç kimse tarafından amaçlanmamış olmasıdır. Yahudilerin ekonomik seçeneklerini kısıtlayan Hıristiyanlar, daha doğmamış Yahudileri geleceğin ekonomik düzenine hazırlamayı amaçlamıyordu. Sözü edilen kısıtlamalara boyun eğen Yahudiler de, birkaç yüzyıl sonra doğacak olan torunlarının ekonomik konumlarını düşünmüyordu; tek amaçları yaşamlarını sürdürebilmekti. Buna karşılık, Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerin içinde merkezi ekonomik

planlamaya gerçekten inanan kişiler vardı. Sindirilmiş yurttaşların planlı ekonominin yaratılmasına katkıda bulunmuş olmaları, kimi yurttaşların bu davaya isteyerek ve bilinçli olarak katılmış olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Herhangi bir konuyla ilintili seçimlerimizin amaçlanmamış sonuçlar doğurabilmelerinin temel nedeni, bu seçimlerin, gerek onlardan bağıntısız saydığımız konuları gerekse daha sorun bile oluşturmayan konuları etkileyebilmesidir. Yahudilerin meslek seçimlerini kısıtlayan Hıristiyanların amacı, tarımsal etkinlikleri kendi ellerinde tutmaktı; bu kısıtlamaların geleceğin sanayiye dayalı ekonomisinde gelir dağılımını nasıl etkileyeceği umurlarında değildi. Oysa daha sonra yaşanan sanayi devrimi, ticari ve mali becerilerin değerini arttırarak, tarımsal etkinliklere ilişkin kısıtlamaların önemini azalttı.

Şan ve şöhret peşinde koşan insanlar, tarih boyunca eylemlerinin amaçlanmamış yan ürünlerinden kendilerine pay çıkarmışlar, bu sahte başarı iddiaları da çoklukla kabul görmüştür. Zaten, kendilerine övgüler düzmeseler de bunu yapmaya hazır gözlemciler bulunacaktı. Kimi tarih kitapları Protestan Reform Hareketinin önderlerine modern ekonominin temellerini atma başarısını atfederler. Oysa bu önderlerin birçoğu düşsel bir geçmişin yalınlığını ve kardeşlik ilişkilerini yeniden kurmayı amaçlamıştı. Papa ve yakın çevresinin kanunsuzluk ve düzenbazlıklarına yönelik saldırılar nedeniyle Kilise'nin gücü zayıflayınca, Protestanların önlemeye çalıştıkları gelişmeler, frenlenmek şöyle dursun, hız kazandı. Protestan Reformunun Sanayi Devrimine ortam hazırlamış olduğu doğruysa da, reform hareketine katılanların bu sonucu amaçlamış olduğu söylenemez.[32]

Toplumsal evrimin amaçlanmamış ve tasarlanmamış sonuçlara yol açabilmesi, insanların amaca yönelik eylemleri olduğu gerçeğine ters düşmez. Öngörülmüş ve öngörülmemiş, planlanmış ve planlanmamış, istenmiş ve istenmemiş tüm toplumsal sonuçların, her biri kişilerin iç dürtü ve dış teşviklerinden kaynaklanan sayısız bireysel kararlardan oluştuğunu hemen belirtelim. Bu gerçek sık sık vurgulanmaktadır,[33] ama şu iki noktayı eklemekte yarar olabilir. Birincisi, tercih çarpıtmasının, gözlemlediğimiz amaçlanmamış sonuçlar konusundaki açık bil-

giyi çarpıttığıdır. Bunun nedeni ise, tercih çarpıtmasına başvuran kişilerin, kendi dürtülerine ilişkin katıksız gerçekleri açığa vurmaktan çekinmeleridir. Bu kişiler, benimsedikleri tutumların, en azından bir ölçüde kendi itibarlarını koruma kaygısından kaynaklanmış olduğunu açıklamazlar. İkinci ek nokta ise, düşüncelerimize düzen veren kategorilerin genelde kamusal söylemin kategorileri olduğudur. Öyleyse, amaçlanmamış sonuçları öngörememiz , toplumca üretilmiş bir sınırlamadır.

Gizli Verimsizlik

Toplumsal sonuçlar amaçlanmamış ve tasarlanmamış olabildiğine göre, elde edilebilecek yararları tümüyle gerçekleştirememeleri, hatta zarara yol açmaları mümkündür. Bu öneri, varolan her şeyin mutlaka optimal olduğu yolundaki son derece yaygın görüşle çatışmaktadır. Bu aşırı iyimserliğin bir örneği, ekonomi biliminde gözlemlenir. Kimi ekonomik düşünce okulları fiyatların, ürünlerin ve kurumların, ya da en azından bunların içinde kalıcılığa sahip olanların, optimizasyon ve dengelenme süreçlerinin verimli sonuçları olduğunu savunurlar. Bu sav, fiyatlarını yüksek tutan şirketlerin rekabete dayanamayarak hemen çökmesi örneğinde olduğu gibi, evrimsel seçme baskılarının en ufak verimsizlikleri bile hemen ortadan kaldırdığı varsayımına dayanır. Ancak bu savın destekçileri, söz konusu seçme baskılarının verimliliği azamî düzeyde tutabilecek güçte olup olmadığını saptamak şöyle dursun, genellikle soruşturmazlar bile.[34]

Ekonomi bilimi her yerde verimlilik görme eğiliminde olmakla birlikte, verimsizliklerin kaçınılmazlığına dikkati çeken savlar da geliştirmiştir. Mancur Olson'un *Logic of Collective Action* (*Toplu Eylemin Mantığı*) adlı yapıtı, bedavacılığın, yani bedelini ödeyenler kadar ödemeyenlerin de istifadesine açık olanakların bedelini ödemekten kaçınma eğiliminin, yeşil alanlar ve temiz hava gibi toplumsal olanakların gereğinden az üretilmesine neden olduğunu gösterir.[35] Olson'un kuramı, tercih çarpıtması kavramına dayanmaz. Onun çerçevesi uyarınca, hem

bir topluluğun yeni bir park açılması konusunda görüşbirliği içinde olduğu, hem de o topluluğun bu hizmete karşılık ödeme eğiliminde olduğu tutarın park açmanın bedelinden az olduğu herkesçe bilinebilir. Buna rağmen, yeterince güçlü "seçkin teşvikler" oluşturulmadığı takdirde, sözü edilen hizmetin verilmesine kimse katkıda bulunmayacak, böylelikle de park açılmayacaktır.

Topluma yarar getirecek bir sonuca varılması için gereken kişisel bedeli ödemekten kaçınmayı içerdiği için, tercih çarpıtması da bir bedavacılık türüdür. Dolayısıyla, o da verimsizliğin başlıca kaynaklarından biridir. Yerleşik düzenin değişmesini herkes istiyor, ama kimse bu isteği dile getirmiyorsa, nefret edilen politik statüko sürüp gidecektir. Tercih çarpıtmasının Olson tipi bedavacılıktan ayrıldığı nokta, gerek uygulamasının gerekse sonuçlarının gizli kalmasıdır. Değişikliğe duyulan isteğin gerçek boyutu görünürdeki değişiklik isteğini kat kat geçebilir ve bu durumun yol açtığı verimsizlikler de gözden kaçabilir. Hiç şüphe yok ki, kimi durumlarda uyanık bireyler tercih çarpıtmasının boyutunu kavrarlar. Ancak, tercih çarpıtmasına neden olan baskılar, gerçeği gören bu kişileri, bilgilerini açığa vurmaktan caydırabilir.

Tercih çarpıtmasının değişikliğe engel olarak verimsizliğe yol açtığı, 6. bölümde gösterilmişti. Ne var ki, tercih çarpıtması değişikliği *körüklediği* durumlarda bile topluma zarar getirebilir. Sunumu zorlaştırmamak için, her dönemde açık kamuoyu ile uygulanan politika seçeneğinin birbiriyle tam olarak uyuştuğunu varsayalım. Ayrıca, kişinin öz yararı $100 - |Y - x|$ değerine eşit olsun. Bilindiği gibi, Y açık kamuoyunu, x de kişinin saklı tercihini temsil etmektedir. Bu formüle göre öz yarar, toplumun gerçek politik seçimini belirleyen açık kamuoyu ile kişinin saklı tercihi arasındaki uzaklığın azalan bir fonksiyonudur.

Şimdi bu veriler ışığında, daha önce E ile temsil etmiş olduğumuz toplum örneğine dönelim. Bu örneğe, açık kamuoyunun, dolayısıyla da yerleşik politikanın 50 olduğu durumda her bireyin elde edeceği öz yararı gösteren bir satır eklenmiş, eşik değerlerinin yer aldığı satır ise burada dikkate alınmamıştır.

	Saklı tercihler	80	70	70	60	50	45	40	40	25	20
E:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Öz yararlar	70	80	80	90	100	95	90	90	75	70

Toplumu oluşturan on kişinin öz yararı toplandığında, *toplumsal öz yarar*ın 840 olduğu ortaya çıkar.

Bir süre sonra, *f* kodlu bireyin saklı tercihinin 50'ye yükselmesiyle *E*, E^2'ye dönüşür. Bu durumda açık kamuoyunun 100'e sıçrayacağı daha önce gösterilmişti. Aşağıdaki E^2 sıralamasının son satırı, açık kamuoyunun 100 değerini aldığı durumda bireylerin öz yararlarını gösteriyor.

	Saklı tercihler	80	70	70	60	50	50	40	40	25	20
E^2:	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Öz yararlar	80	70	70	60	50	50	40	40	25	20

Kurulan yeni dengede, toplumsal öz yarar 505'tir. Demek ki, bir kişinin saklı tercihinin hafifçe değişmesi, toplumsal öz yararın 840'tan 505'e düşmesine neden olmuştur. Uygulanan politika 50'de kalmış olsaydı, toplumsal öz yarar da biraz yükselerek, 840'tan 845'e çıkacaktı.

Bireysel yararların itibari ve anlatımcı bileşenlerine ilişkin bilgi edinmeden, incelediğimiz politik değişimin toplumsal verimlilik üzerindeki etkisini ölçemeyiz. Bununla birlikte, öz yararlardaki değişiklikler itibari ve anlatımcı yararlardaki değişiklikleri aşabileceği için, verimlilik kaybı olabileceği kesindir. Karar vericilerin sayısı arttıkça, bireylerin politik sonuçlar üzerindeki etkilerinin önemsizleştiğini, dolayısıyla da bireysel açık tercih seçimlerinin öz yarar kaygılarından bağımsızlaştığını, 2. bölümde görmüş olduğumuzu anımsayalım. Herhangi bir politikanın öze ilişkin etkilerinin muazzam boyutlara vardığı bir durumda bile, toplum üyeleri açık tercihlerini yalnızca itibari ve anlatımcı kaygılara dayandırabilirler.

Bu gözlemden çıkan önemli bir sonuç, politik değişikliklerin mutlaka topluma yarar getirmesi gerekmediğidir. Kimi koşullarda, toplum çok zarar görecektir. Dahası, verimliliği azaltan bir değişikliğin son derece kalıcı olması mümkündür. Nasıl

terk edilen bir politikanın mutlaka verimsiz olması gerekmiyorsa, bir politikanın süreklilik göstermesi de onun verimli olduğunu kanıtlamaz.[36] Az önceki örnekte, verimsizliğin kaynağı açık kamuoyunun ileri derecede esnek olmasıydı. Tek bir kişinin saklı tercihinin azıcık değişmesi onun saf değiştirmesine yol açmış, bu karar da herkesin politik hesaplarını alt üst ederek açık kamuoyunu 100 değerine kadar yükseltecek bir süreci başlatmıştı. Daha başka koşullarda ise, verimsizliğin kaynağı açık kamuoyunun yetersiz ölçüde esnek olmasından, yani saklı kamuoyundaki değişiklikler karşısında sabit kalmasından kaynaklanır. Açık kamuoyunun 100 olduğu bir durumda, başka bir toplumla kurulan ilişkiler sonunda E^2'nin dönüşüme uğrayarak aşağıdaki biçime büründüğünü düşünelim:

E^4:											
	Saklı tercihler	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	Bireyler	*a*	*b*	*c*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*j*
	Eşikler	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
	Özyararlar	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5

Eşikleri gösteren satır, bu denli büyük bir değişiklik durumunda bile, açık kamuoyunun, dolayısıyla da toplumun politika seçiminin, 100'de kalacağına işaret etmektedir. Son satır ise, bu sürecin toplumsal öz yararı 50'ye düşürdüğünü gösteriyor.

Bireysel uyarlamalar sonucunda toplumsal öz yarar düştüğünde, herkesin kaybedenler safında yer alması mümkündür. Verdiğimiz son örnek bunu ortaya koyuyor. Ne var ki, çoğu kez kimi bireyler kazançlı çıkacaktır. Örneğin, toplumun E'den E^2'ye geçtiği durumda, *a* kodlu kişi, uygulanan politikanın 50 birim artmasından yarar sağlamaktadır.[37]

Hem kazananların hem de kaybedenlerin olduğu durumlarda, kazananların kaybedenleri ödünlemesiyle zarar gören insan kalmaması mümkün olabilir. Kimi düşünürler, bu ödünleme olanağını, kişileri farklı biçimlerde etkileyen toplumsal değişiklikleri haklı göstermek amacıyla öne sürerler. Ancak uygulamada, kaybedenler nadiren yeterince ödünlenirler; çoğu kez kendilerini ödünleme sorunu gündeme bile girmez. Dolayısıyla, politik değişikliklerin pek çok kişiyi mağdur etmesi olağan

bir durumdur. Bu gerçeğe ara sıra dikkat çekilse de, ona genelde hiçbir açıklama getirilmez. Ödünleyici aktarımların bu denli seyrek olmasının temel bir nedeni ise, tercih çarpıtmasıdır. Açık kamuoyunun uyumcu baskıları, zarar gören kişileri, itibarları zedelenir endişesiyle, ödünlenme isteklerini kendilerine saklamaya zorlar. Irksal kontenjan sistemini desteklediği izlenimini veren bir Amerikalı, bu sistemin kendisine yüklemesini beklediği bedelin ödünlenmesini talep ettiği takdirde, gerçek duyguları ortaya çıkacaktır. Ödünlenme isteğini dile getirmeyerek, pozitif ayırımcılığın zararlarına ilişkin bilgisini gizlemiş, dolayısıyla da ırkçılıkla suçlanma tehlikesini azaltmış olur.

Özetlersek, açık kamuoyunun neden olduğu politik değişiklikler topluma zarar verebildiği gibi, ortaya çıkan verimsizlikler de kalıcı olabilir. Dahası, bazı bireylerin kazançları başkalarının kayıplarını aşsa da, zarar görenler tercihlerini çarpıtarak ödünlenme talebinde bulunmaktan kaçınabilirler.

Toplumsal Evrimin Kusurları

Biyolojik türlerin aşamalı olarak ortadan kalktığı görüşü gibi, türlerarası yaşam savaşımının hep görece sağlıklı olan türleri kayırdığı görüşü de yakın zamanlarda geçerliliğini yitirmiştir. Artık biliyoruz ki, bir türün çevresine uyum sağlamış olması, onun varlığını sürdürmesi için yeterli olmadığı gibi gerekli de değildir. İçinde bulundukları ortamlara kendilerini iyi uyarlamış türlere avantajlar sağlayan güçler olmakla birlikte, rastlantılar da biyolojik evrime katkıda bulunurlar.[38] Memeliler dinozorlardan fazla yaşayabildiyse, bunun nedeni memelilerin rakiplerinin yumurtalarını yiyip soylarının tükenmesine yol açmış olmaları değildir, der Stephen Jay Gould. Dinozorların ortadan kalkışının nedeni, büyük olasılıkla dünyaya meteor çarpmasıdır, ki bu da nadiren gerçekleşen bir olaydır. Bu çarpışmadan milyonlarca yıl önce, memeliler dinozorların egemen olduğu bir ortamda yaşamışlardı. O ortam sürüp gidebilir, böylece insan bilincinin oluşup gelişmesi ertelenebilirdi.[39]

Tıpkı biyolojik evrim gibi, toplumsal evrim de, gerçek is-

teklere ek olarak, rastlantılar tarafından etkilenir. Sıradan koşullara kusursuz biçimde uyarlanmış bir tür, nasıl hiç umulmayan gerilimler sonunda ortadan kalkabiliyorsa, derin ve yaygın ihtiyaçların politik etkililiği de her birinin olasılığı çok düşük rastlantılar sonucunda kısıtlanabilir. Rastlantılar, bazı durumlarda saklı kamuoyuyla açık kamuoyu arasındaki farkları sürdürürlerse de, diğer bazı durumlarda bu farkları daha da genişletirler. Toplumsal evrimin, politikaların ya da kurumların verimliliğini arttırması gerekmediğini burada bir kez daha vurgulayalım. Toplumsal evrim, mutluluk ya da mutsuzluk, zafer ya da yenilgi, artan ya da düşen verimlilik getiren, yetkinlikten uzak bir süreçtir. Bir sonraki bölümde bu gözlemleri, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırklararası ilişkileri 9. ve 14. bölümlerden daha geniş bir açıdan ele alarak örnekleyeceğiz.

18
Kölelik Düzeninden Pozitif Ayırımcılığa

Tocqueville, Amerikan İç Savaşı'ndan çeyrek yüzyıl önce, Birleşik Devletler'in kendini ırklar arası çatışmalardan hiçbir zaman kurtaramayacağı öngörüsünde bulunmuştu.[1] Yirminci yüzyılın son yıllarında Tocqueville'in yanılmış olduğunu henüz söyleyemiyoruz. Amerikan toplumu, ırklar arası ilişkilerin düzelmeye yüz tuttuğu dönemlerden geçmiş olsa da, günümüzde bile ırk olgusunun bilincinde olan bir toplumdur. Amerikalıların çok yüksek bir oranı, açık ya da saklı olarak ırklar arası ilişkilerden yakınmaktadır.

Irka ilişkin gerilimlerin kaynakları elbette ki zaman içinde değişmiştir. Tocqueville'in devrinde ırkların uyum içinde yaşamasını önleyen temel etken, siyahların köleleştirilmesine izin veren yasalardı. 1860'larda köleciliğin yasaklanmasından 1964'te Sivil Haklar Yasası'nın yayımlanmasına uzanan dönemde, hoşnutsuzlukların temel nedeni siyahların saygın toplumdan dışlanması ve temel haklarının yasalarca kısıtlanmasıydı. Bunu takip eden kısa bir dönem boyunca, fırsat eşitliğinin başarı düzeylerini eşitlemesi gerekmediğinin anlaşılması, yeni kırgınlık ve kızgınlıklara neden oldu. Son olarak da, 1970'li yılların başından beri, siyahlara özel grup hakları tanıyarak başarı düzeylerini beyazlarınkilerle eşitlemeye yönelik çabalar gösterilmesi, daha başka gerilimlere zemin hazırladı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin siyahları ezen bir ülkeden siyahlara özel ayrıcalıklar tanıyan bir ülkeye dönüşmesi, 17. bölümde işlenen temalara bir örnek oluşturmaktadır. Bu dönüşüm çeşitli evrelerden geçtiği gibi, evreler arasındaki ge-

çişler de hızlı oldu. Kimi Amerikalılar gerçekleşen değişiklikleri bilinçli olarak istemiş olsa da, ulaştıkları başarılar kontrol edemeyecekleri toplumsal güçlerden de etkilendi. Kölelik düzeninin yıkılması ve pozitif ayırımcılık sisteminin kurulması da dahil olmak üzere, bazı gelişmeler, amaçlanmamış olan sonuçlar doğurdu. Hükümet görevlileri, kamuoyundaki kaymalara verdikleri karşılıklar yoluyla bu sonuçları etkilediler. Konumuz açısından en önemli olanı da, tercih çarpıtmasının, gözlemlenen bütün bu gelişmelerin temel bir belirleyicisi olduğudur.

Burada sunacağımız yorum, zaman sırasına uymadığı gibi, eksiksiz de değildir. Birkaç tema geliştirmek amacıyla kritik bazı olaylar üzerinde duracağız. Çözümlememizi tamamladıktan sonra da, Hindistan'da yaşanan benzer bir dönüşüme kısaca değineceğiz. Günümüz Hindistanında, dokunulmazlarla toplumun diğer "geri" kesimlerini kalkındırmak amacıyla resmi kotalar uygulanmaktadır.

Amerikan Kölelik Düzeninin Ansızın Çöküşü

Önce ondokuzuncu yüzyılda Amerikan kölelik düzenine karşı verilen savaşıma değinelim. Kölelik düzeninin ahlak dışı olduğu gibi ekonomik açıdan da kârlı olmadığı sık sık ileri sürülmektedir.[2] Bu görüşe göre, İç Savaş'ın gerekçesi, ülkeyi ekonomik açıdan verimsiz bir kurumdan kurtarmaktı. Dahası, kölelere dayalı ekonomisi Kuzey eyaletlerinin ekonomisinden daha zayıf olduğundan, Güney'in kazanmasına zaten olanak da yoktu. Ancak, ekonomi tarihçileri tarafından ortaya konulan gerçekler, daha karmaşık bir görünüm sunuyor. 1840-1860 döneminde Güney'deki "özgür" nüfusun kişi başına düşen geliri, Kuzey'deki ortalama gelirden daha hızlı artmıştı. Güney eyaletlerine ekonomik üstünlük sağlayan köleler ise, o devrin ölçülerine göre genellikle iyi beslenmekteydi.[3] Böylesi bulgular, kölelik düzeninin sonsuza dek sürüp gidebileceğini göstermese de, en azından İç Savaş'ın başlarında kölelik düzeninin yıkılına eşiğinde olmadığına işaret ediyor. Adaletsiz olmakla birlikte,

Güney ekonomisinin belkemiğini oluşturan düzenin daha bir süre ayakta kalması mümkündü.

Kölelik düzeni yıkılmaya mahkûm olmadığı için de, kölelik karşıtı hareketin ne gibi sonuçlar doğuracağı kestirilemiyordu. 1850'li yıllarda köle fiyatları rekor düzeye yükselmişti, ki bu yerleşik düzenin tehlikede olmadığına inanıldığını gösterir.[4] Aynı dönemin başlarında yapılan seçimlerde kölelik karşıtı adaylar pek başarı sağlayamadılar. Üstelik, bu dönem boyunca kölelik karşıtlarının kurduğu cılız koalisyon, bir ölçüde Katoliklere ve yeni göçmenlere karşı yürütülen savaşımlar daha fazla ilgi çektiğinden, kölelik yandaşları karşısında kesin bir üstünlük sağlayamadı. 1860 başkanlık seçimi nihayet köleliğin yayılmasına karşı çıkan ve ileride "büyük kurtarıcı" olarak bilinecek bir lideri Beyaz Saray'a taşıdıysa da, bu liderin aldığı oylar toplam oyların yüzde 40'ına bile erişmedi. Dört eyalette Kuzey'deki toplam oyların yüzde yarımından daha az bir bölümünü oluşturan 18.239 oy başka bir adaya kaymış olsaydı, Abraham Lincoln başkan seçilemeyecekti.[5]

Lincoln'ın kıl payı farkla kazanmış olması, küçük olayların kölelik düzeninin kaldırılmasına yönelik hareketin ilerleyişini durdurabileceğine işaret ediyor. Ters bir zamanda ortaya çıkan bir skandal ya da doğal bir felaket Lincoln'ın seçimi kaybetmesine yol açabilirdi. Kölelik karşıtı grupların sistemli ve bilinçli çabalarının Lincoln'ın seçim kampanyasını güçlendirmiş olduğu söylenebilir. Ancak Lincoln, nihai zaferine açık kamuoyunun değişmesiyle ulaştı. Kuzey eyaletlerindeki kimi politikacılar, karşıtlarına "güneylilerin çömezleri" damgasını vurarak kamuoyunun dönüşümüne önayak oldular. Zamanın önde gelen yazarları, kapalı kapılar ardında Güney'deki kurumları eleştiren, fakat bunları açıkça yermeye çekinen kuzeylileri aşağılayarak, kölelik düzenine karşı verilen savaşıma katıldılar.[6] Köleliği savunanların saygınlığını giderek azaltan böylesi girişimlerin başarısı, birbirine bağımlı milyonlarca bireysel seçime dayanıyordu. Karşılıklı bağımlılığa dayalı bağlamlarda birden fazla denge bulunabileceğine göre, zafere ille de 1860'larda ulaşılması için hiçbir neden bulunmuyordu.

Açık kamuoyunun kölelik düzenini desteklemeyi sürdür-

mesinin ek bir nedeni ise, köle sahipleriyle müttefiklerinin, halkın bu düzene karşı çıkma cesaretini kırmaya yönelik önlemler almış olmasıdır. Önce, düzeni eleştirmeye yeltenen herkesi alaya aldılar.[7] Sonra da, muhalefetin büyümesi karşısında, kölelik karşıtlarını "tehlikeli yobaz" olarak nitelemeye başladılar. Bununla da kalmayıp, kölelik karşıtı yazını sansür etmeye ve kölelik karşıtı yazarları hırpalamaya koyuldular.[8] Tahmin edilebileceği gibi köle sahipleri, kamuoyunun desteğinden bariz bir çıkar sağlıyordu. En önemlisi, kamuoyunun yerleşik düzene sağladığı destek sürdükçe kölelerin piyasa değeri korunmuş oluyordu. Tıpkı kölelik karşıtları gibi onlar da, kölelik düzeninin sallantıda olduğu izleniminin doğması ya da ahlak dışı bulunmaya başlanması durumunda milyonlarca kölenin hemen satışa çıkarılacağını, buna bağlı olarak da köle fiyatlarının düşeceğini ve güney ekonomisinin çökeceğini sezebiliyordu.[9]

Kölelik karşıtı hareket, üyelerine uygulanan baskılar nedeniyle uzun yıllar gelişemedi. Kurulduğu 1831 yılında New England Kölelik Karşıtları Derneği'nin üye sayısı bir düzineyi ancak buluyordu, ki bunun bir nedeni, siyahlara özgürlük verilmesine yakınlık duyanların duygularını kendilerine saklamayı yeğlemesiydi.[10] Açık kamuoyu daha sonra dönüşüme uğradıysa, bunun nedeni kölelik düzenini savunanların etkili bir direnmede bulunmalarını sağlayacak ekonomik olanaklardan yoksun kalmış olmaları değildi; hele kölelik karşıtlarının düzenin verimsiz sanılmasını başarmış olmaları hiç değildi. Büyük dönüşüm, kölelik karşıtlarının ideolojik kazanımlar elde etmesiyle gerçekleşti. Kölelik karşıtı hareketin liderleri, Hıristiyanlığın köleliğe karşı olduğu düşüncesini yayarak giderek artan sayıda Amerikalıyı yerleşik düzeni desteklemenin Tanrı tarafından cezalandırılacak bir suç olduğuna inandırdılar. Buna bağlı olarak da, köleliğe açıkça karşı çıkanların sayısı kabarmaya başladı.[11]

Şurası kesin ki, ne saklı kamuoyunun dönüşümünü ne de açık kamuoyunun daha sonraki dönüşümünü doğuran etkenleri bütünüyle aktarmak olanaklıdır. Bir tesadüf ya da kölelik karşıtı hareketin stratejik bir yanlışının tarihin akışını değiştirebileceği de ortadadır.

Lincoln seçimi kaybetseydi ne olurdu? Gerçekleşmemiş

olayların etkilerini incelemek spekülasyon olsa da, Amerikan kölelik düzeninin yıkılması büyük olasılıkla daha uzun sürecekti. Dahası, dünyanın başka yerlerinde köleliğe karşı sürdürülmekte olan hareketler ve demokratik hakları toplumun aşağı sınıflarına yaymaya yönelik savaşımlar büyük darbe yiyecekti. Robert Fogel'a göre, "liberal reform akımı yerini, güvenliği sağlama ve halkın gereksinimlerini karşılama kisveleri altında yürütülen bir aristokratik ayrıcalık akımına bırakacaktı."[12] Öte yandan, Güney Eyaletleri Konfederasyonu'nun kurulmasına savaşla karşı çıkılmamış olsaydı, bu devletler topluluğu dünyanın başı çeken güçlerinden biri olacaktı. Konfederasyonun çok yüksek bir gelir kaynağından yararlanabileceği kesindi. Yalnız pamuk satışına konulacak, büyük ölçüde de yabancı müşterilerin cebinden çıkacak küçük bir vergi sayesinde, Amerikan İç Savaşı'nın ilk yılındaki federal bütçeyi önemli ölçüde aşan bir gelir Konfederasyon'un kasasına girecekti. Bu gelir, Konfederasyon'un güçlü bir ordu kurmasına ve dünyanın dört bir yanındaki demokrasi karşıtı güçlere para yardımında bulunmasına olanak tanıyacaktı. Üstelik Konfederasyon, ham pamuk üretimindeki tekelini istismar ederek, dokuma sanayiinin gelişmekte olduğu New England da dahil olmak üzere, birçok düşmanının istikrarını tehdit edebilecekti. Bu gibi gelişmeler, kölelik karşıtı hareketin ezilmesi sonucunu doğurabilecekti.[13]

Kuzey eyaletlerinin Birlikçi liderleri, Konfederasyon'un muazzam ekonomik potansiyelinin bilincindeydiler. Nitekim, pek çok Birlikçi lider işte bu potansiyel nedeniyle Konfederasyona savaş açılmasını destekledi. Kölelik düzenini yıkmaya çalışmalarının nedeni de, jeopolitik bir tehdidi ortadan kaldırmaktı.[14] Kuzeyli beyazlar, bölgeler arası güç dengesi açısından tehlike oluşturmadıkça köleliğe karşı çıkmama eğilimindeydiler.[15] Birçoğunun, özgürlüğe ulaşmış siyahları genellikle aşağıladığı da bir gerçektir. Stephen Douglas'la 1858'de yaptığı ünlü tartışmalardan birinde Lincoln, Tanrı'nın "zencilere" eşitlik bahşettiğine inanmakla suçlanmıştı. Irklar arasındaki farklılıkların, ırkların "tam anlamıyla eşit olarak birarada yaşamalarını sonsuza dek önleyebileceğini" hemen kabul eden Lincoln, sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Beyazlarla siyahlar arasında poli-

tik ve toplumsal eşitlik sağlamayı kesinlikle amaçlamıyorum." Douglas'ın suçlamasını böylece reddeden Lincoln, daha sonra, Bağımsızlık Bildirgesi'yle getirilen kişisel hakları siyahlara sağlasa da, onlara beyazlara tanınmış hakların tümünü vermeyeceğini açıklayacaktı.[16] Lincoln'ın çekinceli eşitlikçiliğinin, köleliğin karşıtları arasında nadir görülen bir tutum olduğu söylenemez. O tarihte bu karşıtların pek azı özgürleşmiş siyahların beyaz toplumla kaynaşmalarını istediğini belirtmekteydi. Siyahların kültürüne değer veren ve onlara saygı gösterenlerin sayısı ise, daha da azdı.[17]

Sunduğumuz bu döküm, daha önceki bölümlerde geliştirilmiş olan temalara örnekler vermektedir. Kölelik düzeninin çöküşü büyük ölçüde beklenmedik bir olaydı. Kölelik yandaşları kadar karşıtları da açık kamuoyunun oluşturmuş olduğu dengenin yerini çok farklı bir dengeye bırakabileceğini seziyordu. Yerleşik dengenin sürmesinin, tercih çarpıtmasının içeriğine ve kapsamına bağlı olduğu da yaygın biçimde anlaşılmaktaydı.

Amerika'da Irklar Arası İlişkilerin Evriminde Görülen Başka Kesintiler

Kölelik düzeni yürürlükte kalmış olsaydı, Amerika Birleşik Devletleri'nde beyazlarla siyahlar arasındaki ilişkilerin daha sonra sergilemiş olduğu evrim, ki bu evrimin kimi yönleri önceki bölümlerde gözden geçirilmiştir, büyük olasılıkla mümkün olmayacaktı. Ne var ki, köleliğin ortadan kaldırılmasının tüm sonuçlarının tasarlanmış olduğu düşünülmemelidir; bir önceki bölümde işlenen bir tema uyarınca, bunların bir bölümü başlangıçta akla bile getirilmemişti. Kölelik karşıtlarından pek azı Birleşik Devletler'i renk körü bir yönetim altına sokmayı amaçlamıştı. Martin Luther King'in ünlü düşü herhalde çoğunu tedirgin ederdi. Dahası, reformcuların siyahlara ödünleyici haklar tanımayı düşünmemiş oldukları kesindir. 1860'larda, bugünkü ırk kotaları gündeme bile girmemişti.

Öte yandan, çağımızdaki gelişmeleri 1787 yılında oluştu-

rulmuş olan ilk anayasaya dayalı ilkelerin uygulanması olarak nitelemek de yanlış olur. İlk Amerikan anayasası, "eşitlik" terimini yalnız eyaletlere ilişkin haklar konusunda kullanmaktadır. Günümüzde sanılanın tersine, bu anayasada "tüm insanlar eşit yaratılmıştır" yolunda bir ifade bulunmamaktadır.[18] Amerikan anayasasını savunmak amacıyla kaleme alınan ünlü *Federalist Makaleleri*'nde (*Federalist Papers*) James Madison, "mülkiyetin karışık ve eşitsiz biçimde dağılmış" olmasından kaynaklanan tehlikelere işaret ederse de, tüm serinin başka hiçbir yerinde eşitlik kavramına değinilmemektedir.[19]

Bundan on yıl kadar önce, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi "tüm insanların" eşitliğini "apaçık bir doğru" olarak nitelemişti. Ne var ki, bu ünlü bildirgeye imza koyan kimi devlet adamları, ki aralarında Thomas Jefferson da bulunmaktaydı, köle sahibi olmayı sürdürmüştü. Bugün, bu durumda bariz bir çelişki görüyoruz. Tüm bir ırkı bir yana bırakın, tek bir kişiye bile özgür doğma hakkı tanımamak, o hakkın evrenselliğini reddetmek anlamına gelir. Öyleyse, Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucuları nasıl olup da insanların eşitliğini apaçık bir doğru olarak gördüler? Kurucular, tüm *beyaz* Amerikalıların eşitliğine inanmaktaydı.[20] Egemen kamusal söylem beyazların haklarını beyaz olmayanlarınkinden ayırdığı için de, Amerikalılar, kölelik kurumunu akıllarının ucuna bile getirmeksizin eşitlik konusunda düşünebiliyordu. Bu durumu destekleyen bir başka etken ise, başka toplumların da benzer biçimde bölünmüş olmasıydı. O dönemde hiçbir toplum kendi üyelerine "yabancılar"dan ya da "kâfirler"den daha geniş haklar verilmesini yadırgamıyordu.[21]

Hazırlayıcılarının niyeti ne olursa olsun, Bağımsızlık Bildirgesi, kimi insanların "tüm insanlar" kavramının kapsamı dışında kaldığını belirtmedi. Yıllar sonra, kölelik karşıtları bu eksikliği kendi davalarını savunmak yolunda kullandılar. Lincoln'ın, Bağımsızlık Bildirgesi'nin tanımış olduğu hakları siyahlara da verme önerisi, tüm çekincelerine rağmen, ırka dayalı eşitsizliklerle "tüm insanlar"ın eşitliği ilkesi arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaya yönelik bir adım oldu. Söz konusu çelişkinin dikkat çekmesinden az sonra, Anayasa'nın yurttaşlık

haklarına ilişkin maddeleri değiştirildi. Böylece Anayasa, bir tarihçinin sözleriyle, yüzyıl önce "önerilemeyecek ve onaylanması akla bile getirilemeyecek bir belgeye dönüştü".[22]

Ondokuzuncu yüzyıl ortasında gerçekleşen bu anayasa değişikliği, tarih açısından büyük önem taşımakla birlikte, siyahların beyazlara tanınan tüm hak ve çıkarlardan eşit ölçüde yararlanmalarını sağlamadı. Yapılan değişiklik, bireylerin "yasalar karşısında eşitliği" kavramını dar bir biçimde yorumladı: Amerikan vatandaşlarına tanınan haklar birbirinden farklı olabilecek, ancak aynı haklara sahip kişiler eşit yasal muamele görecekti.[23] Bu normun "fırsat eşitliği" biçimine dönüşmesi, yani ten rengi ne olursa olsun, her ekonomik, toplumsal ya da politik alanda herkesin eşit tutulması prensibinin kabul görmesi için bir yüzyıl daha geçmesi gerekecekti. Böylece siyahlar, ikinci sınıf vatandaş olarak kaldı. Özellikle Güney eyaletlerinde siyahların beyazlardan ayrı tutulması, oy hakkı alamaması, seçkin okullara alınmaması ve yönetim kademelerinden dışlanması sürdürüldü. "Jim Crow düzeni" olarak bilinen bu ayırımcılık, yasalar, yönetmelikler ve toplumsal normlardan destek görmekteydi.[24] Bu baskıcı düzenin kalıcılığı ise, bir ölçüde, siyahların, beyazlara yaltaklanarak kendilerini korumaya çalışmalarından kaynaklanıyordu. Burada hemen önemli bir döngüselliğe işaret edelim. Irk ayırımı siyahların beyazlara olan bağımlılığını arttırıyor, bu durum da siyahların beyazlardan aşağı oldukları algısını güçlendiren bir işbölümünün ve görgü kurallarının süregelmesine katkıda bulunuyordu.[25]

Pek çok siyah Amerikalı ırklar arası ilişkileri düzenleyen görgü kuralları bütününe içerlese de, duyduğu öfkeyi toplum içinde açığa vuran siyahların sayısı yok denecek kadar azdı.[26] Alt konumda bulunmayı reddedenlerden biri, romancı Richard Wright'dı. Bir güney eyaletinde büyümüş olan Wright, "dürüstçe ve insanca yaşamaya çalışmış olduğunu" anımsadığı bir yazısında, kendi davranışlarının tipik olmadığını sözlerine ekler. Öfkeli siyahların büyük çoğunluğu, bulundukları aşağı konuma boyun eğmiş görünmeyi yeğlemekteydi.[27] Öte yandan beyazlar da hoşnutsuzluklarını kendilerine saklamaktan çıkar sağlayabiliyordu. Toplum tarafından kabul edilmek, meslekle-

rinde ilerlemek ve politikada başarılı olmak için, ırk ayırımcılığına kendilerini uyarlamaları, hatta ayırımcılığı teşvik etmeleri gerekiyordu.

Beyaz olsun siyah olsun, ırka ilişkin görgü kurallarını çiğneyenler, kaş çatılmasından linç edilmeye uzanan cezalarla karşılaşıyordu. Beyazlarla siyahların eşit haklara sahip olmasını savunanların cezalandırılmasına siyahların bile katıldığı oluyordu. Öyle ki, 1960 gibi ileri bir tarihte bile, Kuzey Carolina eyaletindeki Greensboro kentinde dört üniversite öğrencisi, Woolworth mağazalarının siyahlara yemek servisi yapılmaması yolundaki kuralını onaylamadıklarını açıkladıklarında, siyah bir görevli tarafından azarlanmışlardı. Bu görevli, siyahların aşağı konumunun sorumluluğunu "kendileri gibi huysuz" siyahlara yükledikten sonra sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Sizin gibi huysuzlar, baş belaları yüzünden bir türlü kalkınamıyoruz. Bu büfe beyazlara ayrılmıştır, eskiden beri bu böyledir. Siz bunu bilmiyor değilsiniz. Haydi, defolup gidin ve bela aramaktan vazgeçin."[28]

Amerikan İç Savaşı'ndan bir yüzyıl sonra, 1964 yılında onaylanan Sivil Haklar Yasası'yla "Jim Crow düzeni" tarihe gömüldü. Bu gelişme, Amerika Birleşik Devletleri'nin ırklar arası ilişkilerde yeni bir dönüm noktasına ulaşması anlamına geliyordu. Pozitif ayırımcılığa yönelik ilk resmi adımlar da gene bu dönemde, Başkan Kennedy ve onun ardılı Başkan Johnson tarafından atıldı. Pozitif ayırım teriminden önceleri geri kalmış toplulukların *eşit muamele* görmesini sağlamaya yönelik özel çabalar kastediliyordu. Terimin yer aldığı ilk metin ise, Kennedy'nin devlete iş yapan kuruluşlara gönderdiği bir yönetmelikti. Bu yönetmelik, işverenleri, "iş başvurusunda bulunanları ırk, inanç, ten rengi ya da ulusal köken açısından *hiçbir ayırım yapmaksızın* işe alıp çalıştırmak için özel çaba göstermekle" yükümlü kılıyordu.[29] Kennedy'nin yönetmeliğinden kaynaklanan baskılar, kimi müteahhitleri, ırk ayırımı yaptıklarından kuşkulanılmasın diye, çalıştırdıkları siyahlara özel avantajlar tanımaya itti. Ancak devlet henüz "sonuçlar açısından eşitlik" sağlanmasında ısrar etmiyordu. O dönemde açık kamuoyu ırkçılığın ortadan kaldırılmasını desteklemeyi sürdürüyor, öteden beri

uygulanan ırka dayalı ölçütleri yine ırka dayalı başka ölçütlerle değiştirmeyi savunmuyordu. Bununla birlikte, pozitif ayırımcılık birkaç yıl içinde fırsat eşitliği sağlamak amacından uzaklaşarak sonuç eşitliği sağlamaya yönelik bir politikaya dönüştü. 1970'lerin başlarında devlet, toplumca belirlenen grupları, ırk farklarını görmezden gelme yerine bu farkların bilincinde olarak istatistiksel açıdan eşitlemeye çaba göstermekteydi. Kısa bir süre içinde de bu amaç, yeni alanları da kapsayacak biçimde genişlemeye başlayacaktı.

Daha önceki bölümlerde toplumsal evrimin kesintiler gösterebildiğini vurgulamış olduğumuz anımsanırsa, Amerika Birleşik Devletleri'nin ırklar arası ilişkilerinde gözlemlenen başlıca değişikliklerden kimilerinin çok hızlı biçimde gerçekleşmiş olması anlamlıdır. Birleşik Devletler 1960'larda, on yıl gibi kısa bir sürede, devletçe desteklenen ve siyah ırkın aleyhine işleyen bir ayırımcılık politikasını tarihe gömerek, önce ırk kavramına dayalı her tür ayırımcılığı yasakladı, sonra da devletçe desteklenen ve siyahları kayıran bir ayırımcılık politikasını uygulamaya koydu. Bir gözlemcinin sözleriyle, "bundan birkaç yıl öncesine kadar düşünülemeyecek derecede aşırı sayılacak tutumlar" federal hükümet tarafından benimsendi.[30] Böylesi geçişlerin çok hızlı gerçekleşebilmesinin nedeni, açık kamuoyunun şaşırtıcı bir çabuklukla muazzam değişimler geçirebilmesidir. Açık kamuoyunun saklı kamuoyunun gerisinde kaldığı durumlarda, açık kamuoyunun kısa bir süre zarfında saklı kamuoyunun önüne geçmesi mümkündür.

Bundan yüz yıl önce de, kölelik düzeninin çöküşü çok hızlı bir biçimde gerçekleşmişti. Fogel şöyle yazar: "Kölelik kurumunu tarihsel ölçüler ışığında değerlendirdiğimizde, onun, kendisini yıkmaya yönelik ideolojik kampanya olgunlaşmaya yüz tuttuğunda hemen yıkılmaya başladığını görürüz."[30] Gerçekten de, yarım yüzyılı bile bulmayan bir çaba, binlerce yıldır her uygarlığın parçası olmuş bir kurumu çökertmeye yetmişti. Daha önce de belirtildiği gibi, köleliğin çöküşüne yol açan en önemli etkenlerden biri, tercih çarpıtmasının yön değiştirmesiydi.

Kamuoyuyla Resmi Politikalar Arasındaki Etkileşimler

Betimlediğimiz evrimlerin yalnızca küçük olayların oluşturduğu görünmeyen bir el tarafından yönlendirildiği söylenebilir mi? Yönetimin görünen eline hiç mi rol düşmedi? Elimizdeki belgeler, açık kamuoyunun geçirdiği evrim sürecinde devletin tümüyle edilgen bir oyuncu olmadığını gösteriyor. Resmi görevliler açık kamuoyuna duyarlı olmakla birlikte, zaman zaman, isteyerek ya da istemeyerek, onun önüne geçtiler; bu davranışlarıyla da, kamuoyunda varolan eğilimleri güçlendirmiş, hızlandırmış, kimi zaman da yönlendirmiş oldular. Dolayısıyla, ırklar arası ilişkilere ilişkin açık kamuoyuyla devletin bu ilişkilerle ilintili resmi politikaları arasında 17. bölümde ortaya koymuş olduğumuz türden döngüsel bir ilişki bulunmaktaydı.

Devletin önayak olduğu ve daha sonraki gelişmeleri etkileyen eylemlere bir örnek vermek gerekirse, Amerika Birleşik Devletleri'ni kuran devlet adamlarının "tüm insanların eşitliği" kavramından neyi kastettiklerini açıklamamış olmalarını sayabiliriz. Yüksek Mahkeme'nin Lincoln tarafından atanmış ve hepsi de köleliğe karşı olan beş üyesinin 1873 yılında verdiği bir karar da, ters yönde işleyen amaçlanmamış sonuçlar doğurmuştu. Yüksek Mahkeme'nin anılan kararı, Louisiana eyaletinde bulunan bir şirketin yerel et ticaretini tekeline almasına izin vermişti. Bu konuda tüm yetkilerin federal devlet yerine eyalet yönetiminde bulunduğuna karar vermekle bu yargıçlar, farkında olmadan federal devletin ayırımcılığa getirdiği yeni kısıtlamalardan muaf tutulmak isteyen güneyli politikacıların eline güçlü bir silah vermiş oldular.[32] Aldıkları tarihi karar, neredeyse bir yüzyıl boyunca Jim Crow düzenine yasal dayanak sağlarken açık kamuoyunun da ırk farkı gözetmeyen devlet yönetimine karşı durmasına yardımcı oldu.

Yaşanan tarihsel dönüşümün her aşamasında, kurumsal reformlara bilinçli olarak destek sağlayan kişiler olduğu kesindir. Örneğin, İç Savaş öncesindeki on yıl süresince, kölelik karşıtları içinde ırklar arasında fark gözetmeyen bir toplum amaçlayan kişiler de vardı. Benzer biçimde, 1960'lı yılların ortalarında ırkçılığa karşı gösteri yapan kitlelerin içinde, siyahların ödünleyi-

ci programlardan yararlanmasını isteyen eylemciler de yer almaktaydı. Ne var ki, açık kamuoyu bu "aşırı uçlar"ın taleplerini hemen benimsemedi. Nasıl kölelik karşıtlarının çoğu fırsat eşitliği olarak tanımladığımız ilkeye karşı çıkmışsa, onların tarih sahnesine çıkmasından yüzyıl sonra da, Sivil Haklar Yasası'nın onaylandığı devirde, ırklararası eşitlik adına savaşan önderlerin pek çoğu, en azından toplum içinde, ten rengine duyarlı devlet politikalarına karşı çıktılar.[33] Bununla birlikte, geliştirilmekte olan ırka duyarlı politikaların savunucularını, açık kamuoyunda daha sonra gözlemlenen dönüşümlerin mimarları olarak nitelemek yanlış olur. Irksal kotalara karşı olan sayısız Amerikalı, açık kamuoyunun bu tür kotaları teşvik eden politikalar lehine değişmesine yardımcı oldu. Bu sonuca bireylerin, kendilerini ırkçılık suçlamasından korumak amacıyla tercih çarpıtmasının çeşitli biçimlerine başvurmasıyla varıldı.

Devlet daireleri ise, saklı kamuoyunun ezici bir farkla karşı çıktığı politikaları haklılaştırarak açık kamuoyunun dönüşümüne katkıda bulundu. Daha da önemlisi, Yüksek Mahkeme'nin 1970'lerde aldığı bir dizi karar, kotalar oluşturulmasını gerektiren, hatta doğrudan kota getiren politikaları meşrulaştırdı. Örnek olarak, *Griggs Duke Elektrik Şirketine Karşı* (*Griggs v. Duke Power Co.*) adıyla bilinen 1971 yılındaki davayı ele alalım. Yüksek Mahkeme'nin bu davayı oybirliğiyle sonuçlandırdığı kararı, ayırımcılık konusunda "farklı etki" kuramını devletin ayırım karşıtı politikasının ana ilkesi olarak belirledi. Böylece, ayırım yapma niyeti beslendiği yolunda hiçbir belirti bulunmayan durumlarda bile, ırklar arası dengesizliklerin ayırım yapıldığının kanıtı olarak görülmesine zemin sağlanmış oldu. Bu tarihten sonra, şirketler sürekli olarak ayırım yapmadıklarını kanıtlamak zorunda kaldı. Birçok şirket de, önlem olarak, işçi alımında çeşitli ırkları dengede tutmayı amaç edindi. Yüksek Mahkeme'nin 1976'da karara bağladığı *Weber Kaiser Alüminyum Şirketine Karşı* (*Weber v. Kaiser Aluminum*) davası ise, bir şirketin beyaz bir işçi adayı aleyhine uyguladığı ayırımcılığı meşrulaştırması nedeniyle önem taşır. Yüksek Mahkeme'nin bu kararı, olanaklarının yetersiz olduğu bilinen azınlıkların ayırımcılıktan korunma hakları bulunduğunu, ama çoğunluk üyelerinin

böyle bir hakları olmadığını hükme bağlamıştı. Önemli davalardan bir diğeri de, *California Üniversitesi Mütevelli Heyeti Bakke'ye Karşı* (*Regents of the University of California v. Bakke*) adıyla bilinen ve 1978'de sonuçlanan davadır. Yüksek Mahkeme'nin *Bakke* kararı, ırk temeline dayalı kesin kota uygulamalarını yasadışı bulmakla birlikte, üniversiteye öğrenci alımında ırka dayalı çifte standart uygulamalarının haklı ve yasal olduğunu belirledi. Böylece de, pozitif ayırımcılık politikalarını anayasal gerekçelerle çökertmek zorlaşmış oldu.[34] Dahası, ırk ilişkileri konusundaki açık kamuoyunun artık kalıp değiştirmiş olduğu kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kanıtlandı.

İşe alımları gözlemek amacıyla kurulmuş, İş Fırsatlarını Eşitleme Kurulu (EEOC) gibi devlet daireleri, açık kamuoyunun siyahları kayıran ırksal kotalar benimsemesini teşvik etti. Bu devlet daireleri işverenleri ırk ayırımıyla suçlamaya ve soruşturma açmaya yetkili kılınmışlardı. Dolayısıyla işverenler, haklarında soruşturma açılır ya da ırkçı oldukları sanılır korkusuyla, yürürlükteki politikaları açıkça eleştirmekten çekinir oldular.[35] Yüksek Mahkeme'nin kararları gibi, bu kuruluşların etkinlikleri, açık kamuoyunun belirli azınlıklara özel haklar verilmesini güçlü biçimde desteklediği algısını sağlamlaştırdı. Sonuç olarak da, Amerikan vatandaşları ırksal ayırımcılık konusundaki kaygılarını dile getirmekten giderek kaçınmaya başladılar.

Devlet kuruluşlarıyla politika sahnesinde yer alan öteki oyuncular, ırk farklarını gözeten bir gündem oluştururken, çeşitli bağlamlarda yaratıcı yorumlarda bulundular. Daha kesin biçimde söylersek, anlam karışıklıklarından yararlanılarak, sürekli olarak siyah ırkın ilerlemesi için çifte standartlar getiren kararlar alındı. Kimi oyuncular da yasaları çıkarcı biçimde yorumlamaya koyuldular. Cumhuriyetçi Parti'nin, Latin Amerika kökenlilerin ya da siyahların çoğunluğa sahip olduğu seçim çevrelerinin sayısını arttırmak yolundaki çabalara omuz vermesi, bu alandaki çıkarcı yorumlara örnek verilebilir. Cumhuriyetçi Parti'nin pek çok kurmayı, seçim çevrelerinin etnik dağılım göz önünde tutularak saptanmasıyla, 1965 yılında çıkartılmış Seçim Hakları Yasası'nın yozlaştırılmış olacağının bilincin-

deydi; çünkü 1965 yasasının amacı kimi grupların seçimlerdeki gücünü konsantre etmek değil, bireylerin oy verme haklarını koruma altına almaktı.[36] Cumhuriyetçi kurmaylar, etnik dağılıma göre belirlenmiş seçim çevrelerinin, tıpkı apartheid dönemi Güney Afrikası'ndaki gibi, seçmenleri ırklara göre ayrılmış seçmen kitleleri oluşturacağını da şüphesiz biliyorlardı. Bunlara rağmen, beyazların çoğunlukta olduğu ve Cumhuriyetçi adayları desteklemeye yatkın seçim çevreleri yaratmak amacıyla etnik dağılımın rol oynamasını kabullendiler.

Irk bilincini güçlendiren yaratıcı ve çıkarcı yorumlarda bulunulurken, saklı kamuoyu çifte standartlara kesin olarak karşı çıkıyordu. Dokuzuncu bölümde gösterildiği gibi, pozitif ayırımcılığın uygulanmaya başlamasından çeyrek yüzyıl sonra bile, pek çok Amerikalı, eşitleyici sonuçlar elde etmeye yönelik devlet politikalarından yaka silkmekteydi. Ancak, hükümetin ırk ilişkileriyle ilgili gündemi hiçbir zaman açık kamuoyuna ters düşmedi. Bu gündemden tedirgin olanlar, ırkçılıkla suçlanma endişesiyle eleştirilerini saklama, yumuşatma ya da değiştirmeyi yeğledikleri için, açık muhalefet sürekli olarak cılız kaldı.

Yüksek Mahkeme'nin ve İş Fırsatlarını Eşitleme Kurulu'nun kararları gibi, federal hükümetinkiler de doğal olarak açık kamuoyunun biçimlenmesine katkıda bulundu. Gözlemlenen etkiler ise, bir ölçüde alt düzeydeki görevlilerin eylemlerinden kaynaklandı. Washington bürokrasisinin doruklarında biçimlendirilen politikalar, alt düzeydeki devlet görevlilerinin, saklı kamuoyunu bir yana bırakalım, açık kamuoyunun bile desteklemediği kararlar almasını sağladı, hatta gerektirdi. Geliştirilen yeni politikalar yaygın biçimde uygulandıkça da, bireysel algıların etkilenmesi yoluyla açık kamuoyunun dönüşümü hız kazandı.

Üst düzey devlet görevlilerinin yanı sıra orta ve aşağı düzeydekiler de, sorumlu tutulmayacaklarının kesin olduğu durumlar dışında, açık kamuoyunun önüne geçmekten kaçınıyorlardı. Ancak kendi üstlerinden anlam kaymasına yer vermeyen, kesin buyruklar aldıklarında, böylesi durumlarda birey olarak sorumlu tutulmaları tehlikesi bulunmadığından, anlaşmazlık yaratabilecek buyrukları uygulamaya koyuyorlardı.

Yüksek Mahkeme'nin *Brown Eğitim Kurulu'na Karşı* (*Brown v. Board of Education*) davasını 1954 yılında sonuçlandıran, eğitim kurumlarında ırka dayalı ayırımcılık konusundaki kesin kararına alt mahkemelerin verdiği yanıtlar bu gözlemimizle uyuşmaktadır. *Brown*, yerel yargı organlarına geniş bir hareket alanı tanımakla, ayırımcılık karşıtı uygulamaların sorumluluğunu doğrudan onların sırtına yüklemiş oldu. Sonuç olarak, güney eyaletleri gibi beyaz kamuoyunun ırk ayırımını şiddetle desteklediği bölgelerde, yargıçların pek çoğu okullarda yalnızca kozmetik reformlar yapılmasını gerekli buldular. Kuşkusuz Güney'deki okul kurullarında da *Brown*'ın anlayışını benimsemiş kişiler vardı. Bunların birçoğu, genelde gizli olarak, ırk ayırımına hemen son verilmesini teşvik etmiş, yanlış anlamaya yer vermeyen kararlar çıkarılmasını istemişti. Bununla birlikte, bu kişiler toplum içindeyken ırk ayırımının sürmesini destekledikleri izlenimini vermeyi sürdürdüler; kimileri daha da ileri giderek ırk ayırımına son verilmesi yolundaki çabaların ertelenmesini talep ettiler.[37] Burada önemli olan nokta, Yüksek Mahkeme'nin 1954 tarihli ünlü kararının, yerel uygulayıcılarına birçok seçenek tanıması nedeniyle, etkisinin azalmış ve açık kamuoyu üzerindeki etkisinin ertelenmiş olmasıdır.

Yüksek Mahkeme'nin okulların ırklara göre ayrılması konusundaki tutumu, 1960'lı yıllarda bir ara yanlış anlama yer vermeyecek biçimde kesinlik kazandı; federal yönetim de ırklar arası denge kurallarını çiğneyen okulların ödeneklerini kesmeye başladı. Bu yeni koşullarda yerel yargıçların pek çoğu *Brown*'ı daha sıkı biçimde uygulamaya koyuldular; çünkü artık bireysel sorumluluk almadan da ırk ayırımının kaldırılmasına karşı çıkmaları mümkündü. Daha sonraları, gerek açık kamuoyunun gerekse federal politikacıların okullarda ırksal denge sağlamanın zorunlu olmasına karşı çıkmaya başlamasıyla, yerel yargıçlar giderek kendilerini topun ağzında hissetmeye başladılar; bu nedenle de uygulamaları gevşemeye yüz tuttu.[38]

Devlet okullarının ırklara göre ayrılmasına son verme çabaları incelendiğinde, açık kamuoyuyla hükümet politikalarının birbirlerini etkilediği ve devlet bürokrasisinin dorukların-da alınan kararların, aşağı düzey görevlilere seçim hakkı ver-

mediği durumlarda bu kararların daha etkili olduğu görülür. Gözlemlenebilen bir başka olgu ise, gerek sıradan vatandaşların gerekse resmi görevlilerin tercihlerini çarpıtarak resmi kararların sonuçlarını etkilediğidir.

Amerika'da Irklar Arası İlişkilerin Evriminde Verimliliğin Yeri

Önem taşıyan bütün toplumsal değişiklikler gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin ırklar arası ilişkilerinde yaşanan her dönüşümden kazançlı çıkanlar olduğu gibi kaybedenler de olmuştur. Edinilen kazançların uğranan zararları hep aştığı söylenebilir mi? Gözlemlenen evrim sürecinin her aşamasında benimsenen kurumlar, varolan seçeneklerin en iyileri miydi? Böylesi sorulara kesin bir yanıt getirebilmek için, bütün Amerikalıların her aşamadaki saklı tercihlerini bilmek gerekir. Bu koşulun gerçekleşemeyeceği ise, ortadadır. Buna karşılık, 17. bölümde benimsenen anlamıyla, toplumsal verimliliğin değişikliğe yol açan biricik güç olmadığı kaydedilebilir.

Kast sisteminin Hindistan'ın ekonomik gelişmesine verdiği zararlar incelenirken, meslek seçimine getirilen kalıtsal temelli engellerin emeği yanlış yönlendirdiği, dolayısıyla da üretim kayıplarına yol açtığı belirtilmişti. Bu engeller, kişinin kendi onurunu ya da başkalarınınkini incittiği ölçüde, verdikleri zarar büyür. Kimi grupların kalıtsal nedenlerle bazı haklardan yoksun bırakıldığının bilinmesi bile rahatsızlık, aşağılanma, kırgınlık ve öfke kaynağı olabilir.

Sivil Haklar Yasası'nın 1964 yılında çıkarılmasına varan dönüşümlerin tümünün toplumsal verimlilik kaygısından kaynaklandığı söylenebilir mi? Bu sorunun yanıtı, kesinlikle olumsuzdur. Söz konusu dönüşümleri doğuran biricik etken verimlilik olsaydı, köleliğin çöküşünden 1964'ün renk körü gündemine ulaşmak için bütün bir yüzyıl geçmesi gerekmezdi. Dahası, Jim Crow düzeni kurulmazdı. Verimlilik kaygıları Amerika'daki ırklar arası ilişkilerin evrimini etkilemiş olsa da, her durumda egemen etken olmadığı ortadadır.

Adı geçen yasayı doğuran gücün ırk ayırımı yapmamanın sağladığı verimlilik olduğu kabul edilse bile, onun yürürlüğe girmesinden sonra uygulanan ırk bilincine dayalı programlara anlam vermek güçtür. Pozitif ayırımcılığın ekonomik maliyetini hesaplamaya girişenlerin sayısı parmakla sayılacak kadar azdır, ki bu durum, konuyu açmanın bile kişinin başına dert açabileceği düşünüldüğünde, hiç de şaşırtıcı değildir. Kaba bir tahmin, dolaylı maliyetler de dahil olmak üzere, pozitif ayırımcılık kisvesi altında uygulanan çeşitli kotaların bileşik maliyetinin, gayri safi milli hasılayı yüzde 4 kadar düşürdüğü yönündedir.[39] Bu oran, abartılı gelebilir. Dahası, böylesine büyük bir kayıp bile ırksal kaynaşmanın bedeli olarak kabul edilebilir. Ancak Amerikan ulusunun bu derece yüksek bir bedel ödemeyi uygun bulduğu yönünde hiçbir belirti bulunmamaktadır. Tersine, Amerika'daki saklı kamuoyunun ırksal kotalara sürekli olarak karşı çıkmış olduğunu biliyoruz. Irk farkı gözetmeme prensibi bir kenara bırakılalı beri, 1960'lı yıllarda oluşan ırklar arası iyi niyetin güç kaybetmiş olduğunu ve küskünlüklerin büyümeye yüz tuttuğunu da burada belirtelim. Dışa vurulmasalar da, bu küskünlüklerin, üzücü sonuçlar doğurabilecek ırklar arası bir çatışmaya ortam hazırlamakta olduğu akla yatkındır.[40]

Irk ilişkileri konusundaki saklı tercihler kuşkusuz değişebilir; çünkü bunlar bir ölçüde açık kamuoyu ve kamusal söylem tarafından biçimlendirilmektedir. Dolayısıyla, saklı kamuoyunun geliştirilmiş olan yeni ırk bilincini her geçen gün artan ölçüde desteklemesi mümkündür. Nasıl beyaz Amerikalılar bir zamanlar köleliği doğal kabul etmiş, ve Hintliler de kastlara bölünmüş olmalarını kutsallaştıran bir ideolojiyi kendi kendilerine aşılamışsa, günümüzdeki Amerikalılar da zamanla grup hakları ilkesini benimseyebilirler. 14. bölümde gösterildiği gibi, küçük ölçekli de olsa bu yöndeki bir dönüşüm zaten gerçekleşmiş bulunuyor. Grup hakları prensibi daha geniş kabul gördüğü takdirde, pozitif ayırımcılık giderek saklı kamuoyu tarafından benimsenecek, dolayısıyla da bu ayırımcılığın verimliliği artacaktır. Ancak, bu durumda verimlilik artışı yerleşik ırksal politikaların nedeni değil de bir sonucu olacaktır. Ne olursa olsun, böylesi bir sonucu yaratan bilişsel ayarlamaların gerçek-

leşmesi büyük olasılıkla zaman alacaktır. Irklar arası ilişkiler konusundaki tutumlar bir ölçüde kişisel deneyimler yoluyla oluştuğundan, grup haklarının saklı kamuoyu tarafından yaygın biçimde desteklenmesi için onlarca yıl, belki de yüzyılların, geçmesi gerekecektir. Bu süre boyunca da, Amerika Birleşik Devletleri bir toplumsal patlama tehlikesine açık olacaktır.

Hindistan'daki Kast Sisteminin Yaşadığı Başkalaşım

Irk ilişkileri konusunda Amerika'da yaşanan tercih çarpıtmasına benzer bir durum, çağımızdaki Hintlilerin kasta ilişkin tutumlarında görülmektedir. Geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca, kast ayırımları toplumsal konum belirleme açısından önem yitirmiş, buna bağlı olarak da geleneksel kast engellerinin saklı kamuoyundan aldığı destek geçmişe oranla azalmaya yüz tutmuştur. Öte yandan, bu eski sistem artık çeşitli "geri" toplulukların istihdamda, eğitimde ve politik temsilde kayırılmalarını sağlayan yaygın bir pozitif ayırımcılık sistemiyle birlikte yaşamaktadır.[41] Uygulanan kotalar sürekli bir anlaşmazlık ve toplumsal gerginlik kaynağı oluşturmaktaysa da, pozitif ayırımcılığa gösterilen açık muhalefet cılız kalmaktadır. Bununla birlikte, okumuşlar başta olmak üzere birçok Hintlinin, kast bilincinin yeniden güçleneceğinden kaygılandığı bilinmektedir. Bu bölümü, kast sisteminin uğradığı dönüşümlere ilişkin birkaç noktaya dikkat çekerek, özellikle de az önce Amerika'daki ırklar arası ilişkileri incelerken üzerinde durduğumuz evrimsel temalarla paralellikler kurarak bitireceğiz.

Eski kast sistemi, kentleşme ve Batı'nın kültürel etkileri nedeniyle zayıflamaya yüz tuttu. Dış dünyayla ilişki kurmuş Hintliler, kültürleri dışa kapalı atalarına oranla dokunulmazların kirlenmiş olduğunu sorgulamaya daha yatkındılar. Çoğu, kalabalık kaldırımlarda yürümeyi ve hınca hınç dolu otobüslere binmeyi gerektiren büyük kentlerde yaşadığından, köylerde oturan ataları gibi, töre gereği kirli sayılan Hintlilerle fiziksel ilişki kurmaktan kaçınamıyorlardı. Kast sisteminin özellikleri konusunda, hatta sistemin kendisi konusunda bile, kuşku yara-

tan böylesi etkenler yüzünden, yüzyılımızın başlarında Hindistan'ın önde gelen aydınları kast sisteminin en çirkin yanlarını ortadan kaldırmaya giriştiler. Kast temeline dayalı eşitsizlikleri hafifletmek amacıyla yürüttükleri çabalar sonunda, bağımsız Hindistan'ın anayasasına konulan bir maddeyle, dokunulmazların ve tarih boyunca ezilmiş diğer toplulukların "korumacı ayırımcılık" uygulamalarından yararlanabilmesi sağlandı. İlginçtir ki Hindistan anayasasının mimarları, korumacı ayırımcılığı yaklaşık on yıl sonra yürürlükten kalkacak bir önlem olarak görmekteydi; on yıldan sonra geri topluluklara tanınan ayrıcalıklar son bulacak, onlara ayrılmış yerler genel rekabete açılacaktı.[42]

Bunun üstünden yarım yüzyıl sonra, korumacı ayırımcılık ortadan kalkmadığı gibi, kapsamı da Hintlilerin dörtte üçünden fazlasını kapsayacak biçimde genişlemiştir. Artık resmi dairelerdeki kadroların yarısı kastlara tanınan kotalardan karşılanmakta, ilkel kabilelerden din değiştirenlere varıncaya dek çeşitli topluluklar görece geri kalmış olduklarını kanıtlama yoluyla paylarını arttırmaya çabalamaktadır.[43] Dolayısıyla, korumacı ayırımcılık, gerçek ya da uydurma olsun, geçmişte çekilmiş zorlukları kalıcı bir ayrıcalık nedeni kılan bir arpalık sistemine dönüşmüştür. Korunan her topluluk içinde ise, ayrıcalıklar genelde yardıma en az gereksinim duyanlara tanınmakta, kast sisteminden en çok zarar görmüş kişiler nadiren kendileri için yaratılmış olanaklardan yararlanabilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'lı yıllarda kazanılan sivil haklar örneğinde olduğu gibi, Hindistan'daki kast karşıtı hareketin de önceden amaçlanmayan sonuçları oldu. Modern Hindistan'ın kurucuları, gelir dağılımının yasalar yoluyla düzeltilmesine karşı çıkmamakla birlikte, devlet bürokrasisindeki kadroların giderek artan ölçüde kastlar arasında bölüşüleceği bir toplum öngörmemişlerdi. Amaçları, kadroların başarı ve ve-rimlilik ölçülerine göre doldurulmasıydı. Hint toplumunun tarihsel faylarını derinleştirmeyi ise hiç istemiyorlardı. Kast hiyerarşisinin orta ya da üst katmanlarında bulunan toplulukların, korkunç bir yoksulluğa itilmiş ve acımasızca damgalanmış topluluklara deva getirme amacına yönelik bir programdan kazanç

sağlaması amacını gütmemişlerdi. Mahatma Gandhi de dahil olmak üzere modern Hindistan'ın kimi kurucuları, kast sisteminin bazı öğelerini onaylamış olsalar da, bu sistemi gündelik yaşamda yeniden güçlendirmeye çalışmıyorlar, tam tersine ekonomik, politik ve toplumsal önemini azaltmak yolunda çaba gösteriyorlardı. Kasta dayalı kotaları karşı çıkılamaz kılacak toplumsal dinamiği hiçbiri öngörememişti. Günümüzdeki biçimiyle pozitif ayırımcılığa tanık olsalar, büyük olasılıkla dehşete kapılırlardı. Pozitif ayırımcılığın açık kamuoyundan ezici destek aldığını, 1990 yılında Parlamento'da korumacı ayırımcılığın genişletilmesi önerildiğinde hiçbir partinin bu öneriye karşı çıkma cesaretini gösteremediğini görseler korkarlardı. "Ya bir ya da iki Parlamento üyesi dürüstçe konuştu" diye yazacaktı bir gözlemci.[44]

Korumacı ayırımcılık bir bütün olarak ele alındığında, Hint ekonomisinin bu politikadan kazançlı çıkıp çıkmadığı tartışılabilir. Korumacı ayırımcılığın uygulanmaya başladığı dönemde kast temeline dayalı mesleki engeller zaten zayıflamaktaydı. Bu yeni sistemin getirdiği mesleki kotalar ise, üretimde kalitenin düşmesine yol açmıştır. Demiryollarında ortaya çıkan sorunların nedenlerini araştırmak amacıyla oluşturulan bir dizi kurul, sayısız kazanın korumacı ayırımcılıktan, özellikle de terfilerde kontenjan uygulanmasından kaynaklandığını saptamıştır.[45]

Amerika Birleşik Devletleri'nde gözlemlenen pozitif ayırımcılık gibi, kast sisteminin geçirdiği dönüşüm de yalnızca verimlilik kaygılarına bağlanamaz. Her iki korumacı ayırımcılık deneyi, toplumsal evrimin bir başka özelliğini de ortaya koyuyor, ki bu, çoklu denge olabilirliğidir. Nitekim, bu ve daha önceki bölümlerde açık kamuoyunun nasıl birdenbire bir uçtan ötekisine sıçrayarak, kimilerine kazanç, kimilerine ise zarar getirebildiğini görmüş olduk. Bu deneyler son olarak da tercih çarpıtmasının, biri kişiyi koruyan, diğeri ise onu yaralayan iki yüzü olduğunu, bir kez daha ortaya çıkarmış oldu. Tercih çarpıtması, Brahmanları piyasa rekabetinden koruduğu gibi, onların mesleki olanaklarını daraltabilir. Benzer şekilde, beyaz işçileri kendilerinden daha üretken siyah işçilerin rekabetinden ya da siyah işçileri kendilerinden daha nitelikli beyazların rekabetinden koruyabilir.

19
Tercih Çarpıtması ve Toplumsal Çözümleme

Alınan kararları, bilgi üretimini ve kurumsal evrimi tercih çarpıtması yoluyla biçimlendiren mekanizmaları inceleyen bu çalışma sonunda, geliştirmiş olduğumuz savların toplumsal çözümlemeyi nasıl zenginleştirdiğini, sınırladığını ve yönlendirdiğini ele almamız uygun olacaktır. Dolayısıyla bu bölüm, birbiriyle bağıntılı dört ayrı amaç güdecektir.

İlk olarak, ikili tercih modelinin, genellikle birbiriyle uyuşmadıkları sayılan sosyal bilim dallarını ve akademik gelenekleri bağdaştırdığını vurgulayacağız. Bu bağlamda, modelin, toplum yapısını öne çıkaran geleneklerle bireysel seçimlere önem veren gelenekleri kaynaştırdığı gösterilecektir. Ayrıca, modelin kimi özelliklerine dayanarak, yapısalcı ve bireyci geleneklerin toplumsal çözümlemenin tamamlayıcı bileşenleri olarak görülmesi gerektiğini savunacağız.

Bölümün ikinci amacı ise, ikili tercih modelinin, geçmişi aydınlatmanın ve gelecekteki olanakları saptamanın yanı sıra, bilimsel çözümlemenin gücünü sınırladığına dikkati çekmektir. Modelimiz uyarınca, tercih çarpıtmasını körükleyen baskılar duyarlı konularda açıklama ve öngörü yetilerimizi kaçınılmaz olarak kısıtlamaktadır.

Üçüncü amacımız, tercih çarpıtmasının ölçülebilirliğini saptamaktır. Bu nedenle, kimileri antropologlar kimileri de kamuoyu araştırıcıları tarafından geliştirilmiş olan, gizli algıları, hoşnutsuzlukları, korkuları ve özlemleri saptamaya ve değerlendirmeye yönelik tekniklere değineceğiz. Görüleceği gibi, bu

teknikler toplumsal evrimi öngörme ve açıklama yetilerimizi bir ölçüde geliştirebilir.

Bu bölümde ele alacağımız son konu ise, kuramımızın çürütülebilme olanağıdır. Kanıtlamalarımızın yanlış bulunması mümkün müdür? Saptadığımız etkenlerin gücünü saptamak için hangi testlerden yararlanılabilir? Gizleme, bilişsel sınırlama, küçük olaylar, karmaşıklık ve öngörülemezlik gibi kavramlara önemli roller yüklemiş olduğumuzdan, bu son konu özellikle bütünüyle gözlemlenemeyen değişkenler içeren kuramların bilimsel olamayacağını düşünme eğilimindeki okurları ilgilendirecektir.

Geçmişle Günümüz Arasındaki Bağlar

Bilimsel gelişme konulu bir yapıtında Henri Poincaré, "bilim gerek birlik ve yalınlığa, gerekse çeşitlilik ve karmaşıklığa doğru ilerler" diye yazar. Bir yandan, "sonsuza dek ilintisiz kalmaya mahkûm görünen nesneler arasında yeni bağıntılar bulunur, dağınık olgular arasında ilişkiler kurulur ve ortaya sentezler çıkarılır." Öte yandan, "kaba duygularımızın ayırt edemediği olguların gerçekte ince ayrıntılar sundukları saptanır." Poincaré şöyle sürdürür sözlerini: "Her iki süreç de yararlı bilgi birikimi açısından vazgeçilmez öneme sahiptir."[1]

Çoğu tarihçi, bilgi yaratımının "çeşitlilik ve karmaşıklık" bileşeni üstünde uzmanlaşmıştır; aralarında "birlik ve yalınlık" bileşeninin olanaklılığı yanında yararlarını bile sorgulayanlar bulunur. Geçmişi kayda geçirmenin yararları yadsınamaz. Tarih öğrenmekle, doğuştan gelen merakımızı giderdiğimiz gibi, yaşamımızı da zenginleştiririz. Ne var ki, tarihsel ayrıntılar arasındaki nedensel ilişkilerin saptanması kolay değildir. Geçmişin günümüz açısından neden önem taşıdığı yalnızca ayrıntılardan çıkarılamaz. Elimizde geçmişin etkilerini değerlendirmeye yarayacak bir mekanizma olmasa, Osmanlı tarihi Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği refomların yorumlanması açısından hiçbir anlam taşımazdı. Onsekizinci yüzyıl Osmanlı eğitim düzeniyle günümüzün Türk düşünü arasında geçerli bir

bağ kurmak için, tam üç yüzyıla yayılan bir nedensel ilişki dizisini ele almamız gerekir. Böyle bir dizi oluşturulmadığı takdirde, kurulan bağıntılar "uzak etki" niteliğini taşıyacaktır ki, böylesi bir etkinin bulunması olanaksızdır.

Bu kitapta geçmişi günümüze bağlayan, birbirleriyle ilintili bir dizi mekanizma geliştirilmiştir. Böylece hem "birlik ve yalınlık" hem de "çeşitlilik ve karmaşıklık" amaçlarına hizmet edilmiştir. Sunduğumuz genel model, az sayıda değişkenden türetilen birkaç bağıntıya yer vermekle "birlik ve yalınlık" amacına ulaşmıştır. Bu bağıntılar tutarlı bir bütün oluşturdukları için de, ayrı ayrı akademik disiplinlerde incelenegelmiş olan olgulara birleşik bir açıklama getirilmiştir. Söz konusu bağıntılar, örneğin, bir toplumun entelektüel gelişimiyle yaşadığı ekonomik dönüşümler arasında ilişkiler kurabiliyor. "Çeşitlilik ve karmaşıklık" amacına gelince, bu kitapta geliştirilen model, kalıcı diktatörlükle istikrarlı demokrasi ya da eşitliğe ilişkin inançlarla doğal farklılıklar konusundaki düşünceler gibi birbirinden farklı olgulara uygulanabilmektedir. Öyleyse, tarihin ne denli zengin olduğunu açıklamaya da katkıda bulunulmuştur.

Tarihin sunduğu çeşitliliğe bir anlam kazandırmaya çalışırken, küçük olaylara büyük önem vermiş bulunuyoruz. Dolayısıyla bu kitap, merak gidermek gibi yararlar yanında, tarihsel ayrıntıların ortaya çıkarılmasına bir gerekçe getirmiş bulunuyor. Geçmişteki kimi ayrıntıların, daha sonraki gelişmeleri önemli ölçüde etkileyebileceği gösterilmiştir.

Tarih gibi antropoloji de, inançlar, değerler, görenekler ve kurumlardaki kültürler arası farklılıkları saptayarak insan uygarlığının çeşitliliğini belgeler; üstelik, yabancılara doğallıktan uzak gelen kültürel yapıları, o yapılarla iç içe yetişmiş insanların doğal sayabileceklerini gösterir. Ancak antropoloji bilimi kültürel farklılıkların nasıl geliştiği, büyüdüğü ve azaldığını açıklamaya yönelik tutarlı bir çerçeve geliştirme görevini üstlenmeme eğilimindedir. Ne yazık ki, böyle bir çerçeve olmaksızın, kültürel farklılıkları saptamaya yönelik çalışmalar, zengin gözlemlerle desteklense bile, öğrenme ve anımsama yetilerimize giderek ağırlaşan bir yük getirecektir. Antropolojik gözlemlerle dolu bir çalışmanın okurları da, hepimizi kültürlerimizin

kılavuzluğuna muhtaç kılan bilişsel kısıtlamalarla sınırlandırılmış bulunmaktadır. Kültürlerimize böylesine önemli görevler yükleyen kısıtlamalar nedeniyledir ki yalınlaştırıcı ve birleştirici toplumsal kuramlar yoluyla kültürel farklılıkları yorumlamaktan yarar sağlamaktayız.

"Doktrin çözmeye", "erkeklerin güdümündeki düzeni devirmeye" ve "hegemonya bozmaya" yönelik eğilimlere sahip yapıbozucular, toplumsal kuramların geliştiricilerinin önyargılarını yansıttığını söyleyeceklerdir.[2] Buradaki gerçek payı yadsınamaz. Herhangi bir olay çeşitli açılardan gözlemlenebildiği için, araştırmacıların görüşleri kaçınılmaz olarak kendi geçmişlerini, içinde bulundukları koşulları ve öz çıkarlarını yansıtacaktır. Ancak eksik bir kuram kullanma ile hiçbir kurama başvurmama arasında bir seçim yapmak zorunda olduğumuz düşünülmemelidir. Ayrıntılara, çeşitlere ve küçük farklılıklara kılı kırk yararak eğilmeyi içeren "ayrıntılı betimleme" antropoloji yöntemi bile yorumlamaya yer vermektedir.[3] Alçak sesle söylenen bir söz sakin bir lokantada bir anlama, duvarda "Ses Çıkarılmaması Rica Olunur" yazılı bir tabelanın asılı olduğu bir hastanede ise başka bir anlama gelir. Antropologlar, böylesi anlamları ayırt ederken, inceledikleri kültürler, toplumsal etkileşimler ve insan doğası hakkındaki bilgilerine dayanırlar. Benzer biçimde, tarihçiler de "tarihsel sezilerine" dayanarak ellerindeki belgesel kanıtların eksiklerini doldururlar.[4] Sözgelimi, geçmişteki beklentiler, kaygılar ve algılar konusundaki genel bilgilerinden yararlanırlar, ki bu bilgilerin yanlış ya da çarpıtılmış olması mümkündür. Dolayısıyla, betimleme kuramdışı ya da kuramöncesi olamaz. Olayları istediğimiz kadar oldukları gibi aktarmaya çalışalım, kişisel eğilimlerimizin etkisinden kurtulamayız.

Şayet karşımıza çıkan bir seçim varsa bu, sıkı ve sarih kuramlaştırmayla gevşek ve örtük kuramlaştırma arasındadır. İlk şık çeşitli avantajlar sunar. Her şeyden önce, iyi kuramları kötü kuramlardan ayırır. İkinci olarak, varsayımları ve savları açığa çıkararak kuramların incelenmesini ve değerlendirilmesini kolaylaştırır. Üçüncü olarak da, evrensel nitelikli olguların kültüre bağlı ayrıntılardan ayrılmasına olanak tanır. Herhangi bir

olayın ya da eğilimin evrensel nitelikli öğelerini bulup bunları birbirleriyle ilintilendirdiğimiz zaman, neyin öngörülebileceğini saptama olanağına kavuşmuş oluruz. Bir örnek vermek gerekirse, Mısırlı kadınların birçoğunun köktendincilerden korktukları için çarşafa büründüklerini ortaya çıkardığımızı varsayalım. Geliştirmiş olduğumuz kuram, bu bulguyu çeşitli toplumlarda yaşanan genel bir olgunun özel bir tezahürü olarak sınıflandırmamızı sağlarken, doğurabileceği toplumsal sonuçlara da dikkati çekmektedir. Bu kuram yoluyla, köktendinci İslam'a karşı bir başkaldırı yaratabilecek gizli bir potansiyelin varlığını sezebilir ve bu yönde kitlesel tepki gerçekleştiği takdirde neden şaşırabileceğimizi öğrenmiş oluruz.

Yapılar ve Seçimler

Sarih kuramlaştırmanın yararlarını kabul eden sosyal bilimciler toplum düzeninin dayandığı yapılarla bireysel seçimlerin önemleri konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Bir yanda bireysel seçim mantığını toplum düzenini kavramanın anahtarı olarak gören "akılcılar", "davranışçılar" ve "bireyciler" yer alır. Bu gruba göre, düzenin niteliğini bireysel seçimler belirlemekte olup, toplumsal yapılar bilinçli bireysel kararların değişebilen sonuçlarıdır. Karşı grupta ise, bireylerin seçimlerini o seçimleri kısıtlayan öğelerden daha önemsiz sayan "yapısalcılar" bulunur. Bu ikinci gruba göre, insanların aldığı önemli kararlar genelde toplumsal düzen tarafından belirlenir.[5] Ünlü bir sosyal bilimci, bu karşıtlığa değinen bir yapıtında şöyle yazar: Yapısalcılar "politik etkinliğin toplum yapısı tarafından belirlendiğini" savunurken, bireyciler "bu yapının oluşturduğu sınırlar içinde alınan politik karar sürecine" önem verirler. İnceleme konusu, örneğin, bir sığır sürüsüyse, yapısalcılar dikkatlerini "sığırları çeviren çite" çevirecek, bireyciler ise "sığırların çitin sınırları içindeki etkinliğini" vurgulayacaktır.[6]

Ne yapısalcıların ne de bireycilerin gözlemlerindeki gerçek payı yadsınamaz. Yapısal engeller de bireysel karar olgusu da yaşamın birer parçasıdır. Ne var ki, şu ya da bu etkene mut-

lak öncelik tanımak yanlış olur. Yapıların getirdiği sınırlamalar değişmez olmadığına göre, onlara mutlak öncelik tanımak anlamsızdır. Doğu Avrupa örneğini ele alırsak, komünist iktidar tekeli gibi korkunç bir engel bile, milyonlarca birey "yeter artık" demeyi seçtiği anda tarihe gömülüverdi. Öte yandan, toplumsal kısıtlamalar herhangi bir seçim sürecinin sonucunu belirleyebildiği için, bireysel seçimlere mutlak öncelik tanımak da aynı ölçüde anlamsızdır. Rumen halkının baskıcı politikalara karşı çıkma seçeneğine yıllardır sahip olduğu doğrudur, ama seçeneği kullanmanın bedelinin çok ağır olabileceği unutulmamalıdır.

Hem bireysel hem de toplumsal yapılar büyük önem taşıyabildikleri gibi, birbirlerini biçimlendirebilirler. Dolayısıyla sosyal bilimlerin bir amacı, bu iki öğenin etkileşimlerini açıklamak olmalıdır. Daha önceki bölümlerde geliştirilmiş olan kuram, bireylerin açık tercihlerini etkileyen toplumsal baskıların evrimini, bireysel seçime dayalı bir çerçeve aracılığıyla açıklamakla bu amaca hizmet etmektedir. Kuramımızın, bireyci ve yapısalcı gelenekleri, bunların hiç de birbiriyle uyuşmaz olmadığını ortaya koyarak birleştirdiğini hemen belirtelim. Bireysel seçimleri kısıtlayan engellerin toplumsal baskıları aştığı söylenebilir. Gerçekten de, anayasalar, yasalar ve yönetmelikler seçeneklerimizi sınırlarken, politik kurallar miras aldığımız politikaların değiştirilmesini güçleştirir ve ideolojiler de kimi görüşlerin kabul görmesini zorlaştırır. Ancak böylesi sınırlamalar, bireysel seçimlerin ürettiği toplumsal baskılar tarafından yaratılıp ayakta tutulmaktadır. Öyleyse yapısalcılıkla bireyciliğin birbirini tamamlayan amaçlara yaradığı ortadadır.

Bireyci araştırıcıların pek çoğu bireyi bir monat olarak betimledikleri için, bazı akademik çevreler bireyciliği yararsız bulmaktadır. Ancak, bireyin çözümleme birimi kılınması, kişisel yatkınlıkları biçimlendiren toplumsal etkenlerin göz ardı edilmesini gerektirmez. Başka modeller gibi, bu kitapta sunulan model de, yöntemsel bireyciliğin yöntemsel monatçılıktan ayrıldığını göstermektedir.

Diğer bazı bilimsel çevreler ise, bireyin "penceresiz bir monat" olduğu varsayımını bir zaaf olarak görmemekte, tersine

onun çözümleme yetimizi güçlendiren bir öğe olduğunu savunmaktadır. Monatçılığa dayanan birçok yararlı çalışma olduğu kesindir. Monatçılık, özellikle saklı tercihlerin kayda değer ölçüde değişemeyeceği kadar kısa dönemlerin incelenmesinde toplumsal çözümlemeyi kolaylaştıran bir yalınlaştırma sağlamaktadır. Bununla birlikte, bireye daha gerçekçi bir görünüş verilmesi, hem doğrulanabilen olgu yelpazesini genişletecek hem de kavrayışlarımızı derinleştirecektir. Bu kitap, bireyin toplumca biçimlendirildiğini kabul eden bir modelin, insanların algı, kuram ve mitlerine ilişkin açıklamalar getirebildiğini kanıtlamış; bilişsel yapıların bireysel eylemi kısıtlayan dış engellerden daha uzun ömürlü olabileceğini göstermiş; son olarak da, kamusal söylemin kişisel çıkar algılarını nasıl etkilediğine ilişkin bazı ipuçları sunmuştur.

Toplumsal Bilginin Sınırları

Şimdi de bu bölümün ikinci amacına geçerek, modelimizin toplumsal bilimin sınırlarına ilişkin bulgularını değerlendirelim.

Herhangi bir sosyal bilimciye sosyal bilimlerin amacının ne olduğunu soracak olursak, alacağımız yanıt büyük olasılıkla "açıklama ve öngörme" olacaktır. Bu yanıt da, toplumsal olayların anlaşılması ve öngörülmesinin önündeki engellere dikkati çeken bir kuramın yararları konusunda kuşkular uyandıracaktır. Kesinlikle anlaşılabilecek birçok olgu daha soruşturulmamışken, toplumsal bilginin sınırlarını kurcalamanın gerekçesi ne olabilir? Daha öğrenebileceğimiz çok şey varken, bilimde yenik düştüğümüzü ilan etmek acelecilik olmaz mı?

Bilginin sınırlı olduğunu saptamak bir yenilgi oluşturmaz; bu saptamayı, gerçekçi bilimsel bir gündem oluşturmaya yönelik bir adım olmanın yanısıra, yararlı bilgi dağarcığına yapılan bir katkı olarak da değerlendirmek gerekir. Friedrich Hayek şöyle yazar: "[belirli olayları öngörmemizin karşısına dikilen engelleri] aşmamızı sağlayacak bilimsel bilginin mevcut olduğunun düşünülmesi ve bu düşünceye uygun biçimde davranıl-

ması, insanlığın ilerlemesini ciddi olarak köstekleyebilir."[7] Darwin, biyolojik evrimi öngörme yetimizi sınırlayan bir kuram geliştirmekle bilimin ilerleyişini geciktirmedi; tersine, biyolojide muazzam bir aşama kaydederek, türlerin evrimini denetleme yetimizi geliştiren araştırmalara zemin hazırlamış oldu. Yalnız biyolojinin değil, bütün bilimlerin amacı açıklanabilir olanı açıklamak, öngörülebilir olanı öngörmek ve bunlarla aynı derecede önemli olmak üzere, bilinebilir ile bilinemez olanı birbirinden ayırmak olmalıdır.

Bu hedefleri yadırgayan okurlar, çağımızın belli başlı toplumsal eğilimlerini tarayarak, bu eğilimlerden herhangi birinin kesin biçimde öngörülüp öngörülmediğini ve aradan zaman geçtikten sonra bile, bunlardan birini bile tam olarak anlamanın mümkün olup olmadığını kendilerine sormalıdırlar. Yirminci yüzyılın sonlarında köktendinciliğin yükselişini, ulusçuluğun tırmanışını ve Doğu Asya'nın ekonomik canlanışını bütünüyle anladığımız söylenebilir mi? 1950'lerde, Güney Kore'nin otuz yıl içinde önde gelen bir sanayi ihracatçısı olacağını, laiklik taraftarlarının dünyanın her yanında savunmada bulunacağını ve etnik çatışmaların tırmanacağını kim kestirebiliyordu? Sosyal bilimlerin üstünkörü bir değerlendirilmesi bile, en azından birçok karar vericinin bulunduğu politik bağlamlarda, ne kusursuz öngörünün ne de eksiksiz açıklamanın kural olmadığını ortaya koyacaktır. Uygulamada, tam bilgi üreten kuramlar ile ancak kısıtlı bilgi üretebilen kuramlar arasında seçim yapmamız gerekmemektedir. Geliştirilen çeşitli kuramlar arasında önemli bir fark varsa, bu, bazılarının kendi sınırlarını yadsır ya da gizlerken diğerlerinin bunları açığa vurmasıdır.

İkili tercih modelinin barındırdığı sınırlamalar iki ayrı etkenin birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu modelin kimi öğeleri arasındaki ilişkiler *lineer* değildir. Başka türlü söylersek, öğelerin birbirlerinden ve dıştan kaynaklanan darbelere olan duyarlılıkları değişkendir. *Lineer olmayan* bir sistemde, herhangi bir darbe çok çeşitli sonuçlar doğurabilir; koşullara bağlı olarak, etkiler oransız ölçüde büyük ya da küçük olabilir.[8] Modelimizin içerdiği l*ineer olmayan* ilişkilerin kaynağı, bireylerin açık tercihleri arasındaki karşılıklı bağıntılardır; bunlar, açık kamu-

oyunun bireysel özelliklerin dağılımına duyarlılığını değişken kılmaktadır. Bu değişkenliğin anlamı ise şudur: Saklı kamuoyunu sarsan gelişmeler, açık kamuoyunda hiçbir oynamaya neden olmamışken, azıcık daha değişmesi bir patlama yaratabilir. Açık tercihler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin *eksik gözlemlenebilirliği*, modelimizin açıklama ve öngörme gücünü kısıtlayan ikinci etkendir. İki etkenin birleşik etkisi ise, herhangi bir politik gelişimin sonuçlarının kesin biçimde öngörülememesidir.

Lineer olmama ve eksik gözlemlenebilirlik kavramlarının biraz geliştirilmesi yararlı olacaktır. Eksik gözlemlenebilirliğin kaynağı olan tercih çarpıtmasının bulunmadığı bağlamlarda, toplumsal evrimin kesintiye uğrayacağını öngörememiz için bir neden bulunmaz. Sözgelimi, üç kişinin daha politik statükodan soğuması durumunda hükümet karşıtı bir domino dizisinin harekete geçeceğini görmemiz mümkün olacaktır. Öte yandan, açık tercihler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaması, dolayısıyla da açık kamuoyunu belirleyen sistemin *lineer* olması durumunda, bireysel yatkınlıklardaki ufak oynamalar açık kamuoyunda patlama olarak niteleyebileceğimiz dönüşümler doğuramayacaktır. Milyonlarca kişinin statükodan soğuması gibi kolaylıkla gözlemlenebilen bir olay açık kamuoyunda önemli çapta bir kaymaya yol açabilse de, birkaç kişinin duygularındaki kaydadeğer olmayan oynamalar olsa olsa gene aynı ölçüde hafif bir dönüşüme neden olabilecektir. Hem tercih çarpıtması hem de karşılıklı bağıntılar, dolayısıyla hem eksik gözlemlenebilirlik hem de lineer olmama durumunda ise, ortaya çıkan sonuçlar orantısız ölçüde büyük olabileceği gibi, bunların öngörülememesi de mümkün olacaktır.

Bir sonucun öngörülmemiş olması, kaynaklarının hep sır olarak kalacağı anlamına gelmez. Öngörülmemiş olan birçok olay, her şey olup bittikten sonra geriye dönüp bakıldığında oldukça iyi anlaşılabilmiştir. Yükselişleri pek öngörülmemiş olsa da çağımızın köktenci akımlarını harekete geçiren hoşnutsuzluklar konusunda oldukça bilgiliyiz. Berlin'deki Utanç Duvarı'nın yıkılışı hepimizi şaşırtmış olsa da, Doğu Avrupalıların komünist yönetimlerini neden ve nasıl devirdiklerini bugün

çok iyi kavrayabiliyoruz. Önerdiğimiz kuram, kendi mantığıyla uyuşan bir biçimde, neden açıklama yetimizin öngörü yetimizden çok üstün olduğunu açıklamaktadır.[9] Kamuoyunun dönüşüm geçirmesi, bu dönüşümle tutarlı olan bilgilerin yüzeye çıkmasını kolaylaştırırken, tutarlı olmayanların gözden kaçmasına yol açacaktır. 15. bölümde gördüğümüz gibi, bu sorun, herhangi bir olayla tutarlı olan bilgilerin tutarsız olanlara oranla daha kolay benimsenmesinden kaynaklanmaktadır.

Açıklama getirmenin öngörüde bulunmaktan neden daha kolay geldiğini kanıtlama becerisini hafife almamak gerekir. Çoğu sosyal bilimci, açıklama getirmeyle öngörüde bulunma kavramları arasında bir fark görmez ve geçmişe ilişkin bilgi veren bir modelin geleceği kestirmede de aynı ölçüde başarılı olacağını varsayar. Dahası, geçmişe açıklama getirme çabaları, olayları yönlendirmiş kişilerin gerçekte neler bildikleri ve neler bilmiş olabilecekleri konularına pek ışık tutmamaktadır. Geçmişi yorumlayan birçok yapıt, gözlemlenen olayların kaçınılmaz olduğunu vurgularken, öyleyse bunların neden öngörülmedikleri sorusuna yanıt vermez. Doğu Avrupa Devrimi'ni açıklamaya yönelik çabaların pek çoğu, bu devrimi, önlenemeyecek bir patlama olarak nitelendirir. Ancak bu yorumların hepsi de gerçeği çarpıtmaktadır. Eski komünist düzen yıkılmamış olsaydı, komünizmin *kalıcı* olduğu yolunda inandırıcı nedenler ileri sürülmeyecek miydi? Komünizmin kolayca devrilebileceği görüşünü kim ciddiye alacaktı? Gerçek şu ki, devrim gerçekleşmemiş olsaydı, Doğu Avrupa uzmanlarının pek azı bölgenin süregelen politik istikrarını çözüm bekleyen bir muamma olarak görecekti.

Toplumların evrimini öngörmenin güçlüğü, kimi bilim adamlarını, toplumu konu alan genel kuramların yararsız olduğu sonucuna sevk etmektedir. Bu bilim adamlarına göre, kavramsal bütünlük sağlamayı amaçlamaksızın, olayları tek tek incelemek gerekir. Bir örnek verecek olursak, birçok devrimin öngörülememesi karşısında kimi sosyal bilimciler devrime ışık tutan genel bir kuram oluşturma çabalarını sorgulamaya başlamışlardır.[10] Öngörü başarısızlığı olağan olmakla birlikte, devrim sürecine ilişkin genel olgular keşfedilebileceğini yadsımak

yanlıştır. Çünkü sorun, kuram geliştirmekten çok sosyal bilimlere egemen olmuş kuramlaştırma türünden kaynaklanıyor. Sosyal bilimler, kendi kısıtlamalarının bilincinde olan ve açıklama getirmeyle öngörüde bulunmayı birbirinden ayırabilen kuramlaştırmaya yönelmelidir. Bu iki ölçüte uyan bir kuram, kavramsal bütünlük ve genelleme amaçlarının boş bir çaba olmadığını gösterecektir.

Daha Başarılı Açıklama ve Öngörüye Doğru

Bilginin sınırları olduğunu saptamak, her olay karşısında şaşırmamız ya da geçmiş konusunda kara cehalete mahkûm olduğumuz anlamına gelmez. Az önce de belirttiğimiz gibi, bu sınırlar açık tercihler arasındaki karşılıklı bağımlılıkların gözlenemezliği yerine *eksik* gözlemlenebilirliğinden kaynaklanmaktadır. Daha önceki bölümler, tercih çarpıtmasına ilişkin belirtilerin bütünüyle gizli olduğu durumların ender olduğunu ve kişilerin düşüncelerini içtenlikle dile getirmesini engelleyen baskıların çoğu kez bir ölçüde saptanabildiğini ortaya koymuştur. İçinde bulunulan bağlama göre, katılanlara kimlik sorulmayan kamuoyu araştırmaları, anılar, günlükler, özel mektuplar, ölüm döşeğinde yapılan itiraflar ve gizli arşivler gibi kaynaklar çok önemli bilgiler sağlayabilir. Dolayısıyla, pısırıklıkla dürüst sadakat ya da gerçek anlaşmayla bastırılmış anlaşmazlık, pek çok durumda kolayca ayırt edilebilmektedir.

Saklı bilgileri ortaya çıkarmanın, demokratik özgürlüklerin kısıtlı olduğu ülkelerde demokratik gelenekleri sağlam ülkelere oranla genelde daha zor olduğu söylenebilir. İlk gruba giren ülkelerde, kişileri içtensizliğe iten güçler saklı kamuoyuna ilişkin veri toplanmasını da engelleyecektir. Doğu Avrupa'nın komünist yönetimleri, kamuoyu yoklamalarını sıkı denetim altında tutmanın yanı sıra, komünist ülkelerdeki gizli muhalefetin kapsamını saklamak amacıyla çeşitli araçlara başvurdular. Buna rağmen, bu yönetimlere verilen samimi destek, örneğin, İsveçlilerin kendi demokratik yönetimlerine verdiği desteğe oranla çok güçsüzdü. Devrimci eşiklerin dağılımı şöyle dursun, saklı

kamuoyunun niteliğini kesin olarak bilmemiz mümkün değildi. Tercih çarpıtmasının demokratik ülkelerin çözümlenmesini de güçleştirdiğini burada bir kez daha vurgulayalım. Popüler olmayan düşünceleri dile getirme hakkının yasalarca korunduğu ülkelerde bile, bireylerin toplum içinde görüş bildirmeden önce enine boyuna düşünmek zorunda kaldığı duyarlı konular kuşkusuz vardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, ırklar arası ilişkiler işte böylesi bir konu oluşturmaktadır.

İçtenlikle konuşmanın engellendiği ülkelerde, örneğin politik iktidarın komünist tekeline girdiği Çekoslovakya'da, İslami yönetim altındaki İran'da, kast sisteminin yürürlükte olduğu Hindistan'da ya da pozitif ayırımcılığın uygulandığı ABD'de, halkın yaygın biçimde desteklenen görüşlere saklı olarak karşı çıktığı yolunda belirtiler bulmak, dolayısıyla da toplumsal bir patlama potansiyelinden söz etmek mümkündür. Bu ülkelerde kamusal söylemin saklı düşüncelerde yaratmış ya da yaratmakta olduğu çarpıtmaların belirtileri de görülebilir. Herkesçe bilinen bu sınırlamalara rağmen, elinizdeki kitapta ileri sürülen kuram hem açıklamaya hem de öngörüye katkıda bulunmakta, geçmişi daha iyi yorumlayabilmemizi sağlamak yanında, gelecekteki olanaklara da ışık tutmaktadır. Ancak, belirtilen nedenlerden dolayı kavrama yetimiz mükemmele erişemeyecek, beklentilerimizin de yanlış çıkma olasılığı hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktır.

Demokratik olsun olmasın, her düzende kişilerin önemli bir riske girmeden görüşlerini içtenlikle açıklayabilecekleri konular bulunur. Böylesi konularda açık kamuoyu genellikle öngörülmeyen sıçramalar yapmaz; bu kuralı bozan istisnalar da, milyonlarca kişinin birdenbire inşaat yönetmeliklerinin daha sıkı biçimde uygulanmasını istemesine yol açan bir deprem gibi, ansızın pek çok kişinin düşüncelerini yeniden yapılandıran önemli olaylardan kaynaklanır. Ayrıca, açık kamuoyunun evrimi karşılıklı bağıntılar dikkate alınmaksızın da açıklanabilir. Toplumun duyarlı olduğu konularda ise, tercih çarpıtması gerek öngörü yetimizi gerekse açıklama yetimizi önemli ölçüde sınırlamaktadır. Ne var ki, bu tür konularda bile karanlıkta kalmaya mahkum değiliz. Geçmişe dönüp baktığımızda, bas-

kıcı koşulların neden sürüp gittiğini ve ne sonuçlar doğurduğunu anlayabiliriz. Gelecek konusunda ise, olası dönüm noktalarını bulmak için gözlerimizi nereye çevirmemiz gerektiğini artık biliyoruz.

Tercih çarpıtmasının yaygınlığını saptamaya yönelik çabalar, genelde belgelenmesi kadar yorumlanması da zor olan verileri hesaba katmayı gerektirir. 1989 öncesinde Doğu Avrupa'da tercih çarpıtmasının çok yaygın olduğunu kanıtlamaya çalışan bilim adamları şu tür bilgilerden yararlanabilmekteydi: (1) Batılı örgütlerin Doğu Avrupalı turistler arasında yaptıkları kamuoyu araştırmaları, (2) Doğu Avrupalı muhaliflerin verdiği bilgiler ve (3) iyi haber alan yabancıların gözlemleri. Bütün bu veriler çarpıtılmış oldukları gerekçesiyle yararsız sayılmaktaydı. Yerleşik yönetimler gereken izinleri vermedikleri için de, güvenilir kamuoyu yoklamaları yapılamıyordu. Doğu Avrupa'da kamuoyu araştırmaları hiç yapılmıyor değildi. 13. ve 16. bölümlerde gösterildiği gibi, komünist yönetimler düzenli olarak kamuoyu yoklamaları yapıyordu. Ne var ki, bu araştırmaların sonuçları 1989 yılına gelinceye dek gizli tutuldu, ki bunun nedeni, komünist yönetimlerin halkın kendilerinden hoşnutsuz olduğunun bilincinde olmasıydı. Halkın gözünde gerçekten meşru olan bir yönetimin, ne kendi kamuoyu araştırmalarını sır olarak saklaması ne de bağımsız kamuoyu araştırmaları yapılmasını yasaklaması gerekmez.

Elimizde sistemli biçimde gerçekleştirilmiş kamuoyu yoklamaları olmaksızın bir düzenden, kurumdan, politikadan ya da politik gündemden halkın gizli hoşnutsuzluk duyduğunu ileri sürmek "bilimselliğe aykırı" sayılabilir. Ancak, bilimsel prensiplerin bir araştırmacıya yüklediği görev, yalnızca ulaşabileceği en iyi verileri bulması ve elindeki kanıtları en sağlam kuramın ışığında yorumlamasıdır. Verilerin görece kısıtlı ya da yetkinlikten uzak olduğu sorunlarla ilgilenmemek bu prensiplerin gerekleri arasında sayılmaz. Kaldı ki, kamuoyuna ilişkin iyi verilerin bulunamaması da bir tercih çarpıtması göstergesi olabilir. Nasıl Sherlock Holmes bir köpeğin havlamamış olmasını anlamlı bulmuşsa, Batı Almanya'nın tersine, Doğu Almanya'nın bağımsız kamuoyu araştırmalarını yasaklamış olması da

anlamlıdır. Aynı mantığı sürdürürsek, beyaz ırkçılığın toplumsal bedeli konusunda binlerce dersin okutulduğu Amerikan üniversitelerinde, pozitif ayırımcılık konusunu eleştiren derslerin parmakla sayılabilecek kadar az olması da anlamlıdır. Havlamayan köpekler gibi, belirli konuları işlemeyen dersler ve kamuoyuna ilişkin verilerin yokluğu da yararlı bilgi sağlayabilir.

Tercih çarpıtmasının yaygın olduğu bağlamlarda, tatmin edici olmayanlar da dahil olmak üzere, elimize geçirebildiğimiz tüm verileri kullanmaktan başka seçeneğimiz yoktur. Amacımız ister geçmişi yorumlamak isterse geleceğin ne gibi olanaklar sunacağını saptamaya çalışmak olsun, perde gerisinde olup bitenler hakkında iyi bilgi sahibi görünen gözlemcilerin eksik algılarını dikkate almak zorundayız. Kişisel izlenimler kesin bilgiler vermese de, hoşnutsuzluğun yaygın olduğunu belirleyebilecekleri kesindir.[11] Baskılar hafiflediğinde ya da kalktığında, yararlı veri tabanı da hiç şüphesiz önemli ölçüde düzelecektir. 1989 yılından bu yana, Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlere bilgi sağlamak amacıyla yapılmış pek çok gizli araştırma, bağımsız bilim adamlarının istifadesine sunulmuş bulunmaktadır.

Öngörüler öngördükleri olgularla etkileşime girebildiklerinden, tercih çarpıtmasının yaygınlığına ilişkin algılara dayalı toplumsal öngörüler, tarihin yorumlanmasında ortaya çıkmayan bir sorun yaratabilir. Toplumun patlamanın eşiğine geldiği yolundaki bir rapor, patlama yaratabileceği gibi hükümetin gereken önlemleri almasına yol açarak kendini yadsıyabilir. Ne var ki, bu tür sonuçlar insanların dürüstçe konuşmaktan korktukları bağlamlarla sınırlı değildir. Herhangi bir toplumsal gözlem, gözlemlenen gerçekliği değiştirebilir.[12] Bir iktisatçı, ekonomik bir krizin kapıda olduğunu öne sürerek, dilini tutmuş olsa ortaya çıkmayacak bir krize neden olabilir. Benzer biçimde, bir adayın yenilmez olduğu yolundaki bir rapor, onun en nitelikli rakiplerini seçime girmekten caydırarak, seçilme şansını arttırabilir.

Tercih Çarpıtmasının Ölçümü

Demek ki, tercih çarpıtması kavramının öngörüde bulunma ve açıklama getirme yetilerimizi geliştirebileceği savımız, bu kavramın riske girmeden toplumsal çözümlemelerimizde kullanılabileceği anlamına gelmiyor. Bir başka sorun ise, tercih çarpıtmasını saptayıp ölçmeye yarayan tekniklerimizin yeterince gelişmemiş olmasında yatıyor, ki bu sorunu ele almak okumakta olduğunuz bölümün üstlendiği amaçlardan üçüncüsüdür. Hemen şunu belirtelim ki, sözü edilen durum sunduğumuz kuramın bir yetersizliğine işaret etmiyor. Yeni veri tabanları oluşturmaya yönelik teknikler, genellikle yeni kuramlar bu verilerin yararlarını ortaya koyduktan sonra gelişebilmektedir.[13] Sıcaklığı nicelendirmeye yönelik yöntemler, ancak fizikçilerin sıcaklık ölçeği içeren kuramlar oluşturmalarından sonra ortaya çıktı. Para dolaşımının hızını ölçmeye yönelik teknikler de, ancak bu kavram ekonomi ders kitaplarına girdikten sonra geliştirildi.

Bir kuram, onu kullanmak ya da doğrulamak için gereken ölçüm tekniklerinden önce ortaya çıkmışsa, onu geçmişteki bağlamlarda sınamak çağdaş bağlamlarda sınamaktan genelde daha zor olacaktır. On dördüncü yüzyılda Anadolu'da kullanılan sikkelerin dolaşım hızı konusundaki kanıtlar, Japon Yeninin günümüzdeki dolaşım hızına ilişkin kanıtlar kadar güvenilir değildir. Ancak bu durum, paranın dolaşım hızı kavramını bir yana atmamızı gerektirmez. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yaşamını konu alan araştırmalarda görece daha dikkatli olunması gerektiği açıktır. Ne var ki, erken Osmanlı döneminde paranın dolaşım hızını ölçmenin güçlüklerini bilmek, para dolaşım hızı kavramının bilimsel yararlarını yadsımayı gerektirmez. Aynı mantık uyarınca da, geçmişte açık kamuoyuyla saklı kamuoyu arasındaki uyuşmazlıkları ölçmenin güçlükleri bulunduğunu kabul etmek, tercih çarpıtması kavramının yararsızlığını kanıtlamaz. Amerikan İç Savaşı boyunca bilimsel nitelikli kamuoyu yoklamaları yapılmamış olsa bile, bu kavram söz konusu döneme ilişkin araştırmalara derinlik kazandıracaktır.

Geçmişte, hatta çok eskilerde tercih çarpıtması örnekleri

bulmaya yönelik başarılı çalışmalar yapılmıştır. Sözgelimi, kimi Ortaçağ uzmanları eski felsefe metinlerindeki gizli bildirileri belirlemek için bir teknik geliştirmişlerdir. Bu tekniğin dayandığı ilkeye göre, deneyimli bir yazar kamuoyuna ters düşen bir düşünce dile getirmişse, yazarın samimi olduğu sonucuna varılabilir; yok eğer, belirttiği düşünce kamuoyuyla uyuşuyorsa, hele bu düşünce başka bir yerde savunduğu bir görüşe aykırıysa, bu durumda cezalandırılma korkusunun sözlerini etkilemiş olacağını soruşturmak gerekir. Ortaçağ filozofları, halk arasında yaygın inançlara meydan okumanın cezasız kalmadığı bir çağda yaşamaktaydılar. Dolayısıyla, özgün ve tartışmaya açık düşüncelerini, yalnızca başka bağımsız düşünürlerin anlayacağı biçimde, "satır aralarında" vermeyi kural edindiler. Aralarında Leo Strauss'un da bulunduğu kimi çağdaş araştırmacıların belgelediği gibi, yetenekli bir yazar, kaleme aldığı bir kitabın derinlerinde, yapıtının en dikkat çekici bölümlerinde savunmuş olduğu popüler düşüncelere gizlice ters düşebilmekteydi; yazarın amacı, görüşlerine sıcak bakması olası eğitilmiş okurlara dürüstçe seslenirken, eğitilmemiş okurların kuşkulanmasına olanak vermemekti. Farabi, Maimonid, İbni Haldun, Hobbes ve Spinoza gibi önde gelen düşünürlerin yapıtları dikkatle okunduğunda, hepsinin de tepki yaratabilecek görüşlerini, büyük olasılıkla cezaya çarptırılmamak amacıyla, yapıtlarının göze batmayan bölümlerinde ve birkaç anlama çekilebilecek terimlerle dile getirdikleri görülür.[14]

Satır aralarını okumanın kusursuz bir teknik olmadığı ortadadır. Ancak salt bu nedenle onu yadsımak, bir deniz kazasında yaralanmış bir denizciye, kıyıdaki tam donanımlı bir hastanede daha iyi tedavi edilebileceği gerekçesiyle acil yardımda bulunmamaya benzer. Daha önce de vurguladığımız gibi, herhangi bir verinin değeri, eldeki diğer verilere bağlıdır. Zaten, geçmişteki yazarların ne gerçek düşüncelerini gizlemeyi becerebildiklerini ne de bu yönde bir dürtüleri olduğunu ileri sürmek, insan doğasının temel gerçeklerine ters düşecek, dolayısıyla da tarihsel yorumlarımızda ciddi yanlışlara yol açacaktır.

Doğaldır ki, tarihsel veriler hiçbir bağlamda ideale erişe-

meyecektir. Bununla birlikte, gelecekteki tarihçilerin içinde bulunduğumuz çağa ilişkin verilerinin daha iyi olması için, bir yandan açık ve saklı kamuoyu, bir yandan da saklı bilgi ve kamusal söylem arasındaki uyuşmazlıkları ortaya koyan veriler toplama yolunda sistemli çabalar göstermemiz gerekir. Yapılması gereken çalışmalar, nitel alan araştırmaları ve nicel yoklamalar olmak üzere iki kategoriye ayrılır.

Nitel alan araştırmalarının, kapsamlı betimleme teknikleri konusunda eğitim almış bilim adamları tarafından yürütülmesi gerekir, ki bu teknikler bir toplulukla ilişki kurma, bilgi kaynağı oluşturacak kişiler seçme, günlük çalışma raporu tutma gibi etkinliklerden oluşur. Seçilen bir toplumu oluşturan bireylerin saklı tutma eğiliminde oldukları algı, duygu, kızgınlık, özlem ve tutkuları gözler önüne serme amacı güden araştırmacılar, o topluluğun bünyesinde belirli bir süre yaşayarak onun güvenini kazanmaya çalışırlar. Böylece topluluğun sahnedeki ve sahne gerisindeki yaşamları arasındaki farklar ortaya çıkarılmış olur. James Scott, Malezya'nın kırsal bir kesiminde yürüttüğü bir çalışmayla bu amaca nasıl ulaşılabileceğini göstermiştir.[15] Scott'un çalışması, yoksul köylülerin düzenli olarak gerek hükümet görevlilerini gerekse toprak ağalarını bilgileri ve tercihleri konusunda yanılttığını belgeliyor. Onuncu bölümde belirttiğimiz gibi yazar, ne denli çarpıtılmış olursa olsun kamusal söylemin saklı bilgiyi etkilemediğini öne sürmekte, böylece de bulgularını yanlış yorumlamaktadır. Ancak çalışmasının özü, tercih çarpıtmasının ezilmiş gruplarda hem çok yaygın hem de çok kapsamlı olduğunu saptamanın mümkün olduğunu göstermektedir.

Tercih çarpıtmasını ölçmeye yönelik yoklama yöntemlerinden ikisi bizi özellikle ilgilendirmektedir. "Park yeri bulma" testi olarak bilinen birincisi, Allensbach Enstitüsü tarafından geliştirilmiş olan birçok teknikten biridir.[16] Bu test kapsamında, 1976 Batı Alman seçiminin arifesinde oy kullanması beklenen kişilerin oluşturduğu bir gruba şu sorular yöneltildi:

> Garip bir kentte araba kullanan bir sürücü, park edebilecek bir yer aramaktadır. Sonunda arabasını durdurup bir yayaya, "Arabamı park edebileceğim bir yer biliyor musunuz?" diye sorar. Yaya sü-

rücüyü, "Başka birine sor ulan!" diye tersleyip yoluna devam eder. Sürücünün ceketinde politik bir partinin rozeti bulunmaktadır. Size göre, bu rozet hangi partinin rozetidir? Ne tahmin edersiniz?

Araştırmaya katılanların yüzde 14'ü Sosyal Demokrat Parti (SDP), yüzde 23'ü Hıristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve yüzde 21'i de komünist partilerden biri yönünde tahmin yürüttü. İlginçtir ki, soruyu yanıtlayan Hıristiyan Demokratlar bile CDU'yu desteklemenin SDP'yi desteklemekten daha riskli olduğunu belirtti. Bu sonuçlar, araştırmanın yapıldığı ay boyunca, dört yıl önce Hıristiyan Demokratlar'a oy vermiş kişilerin oylarının rengini inkâr etme eğiliminde olmasıyla tutarlılık sunuyor. Birçok Hıristiyan Demokratın açık kamuoyunun saklı tercihine karşıt yönde gelişmesi karşısında açık tercihini değiştirmeyi seçmiş olduğu ortadadır.

Ele alacağımız ikinci teknik, tıpkı park yeri bulma testi gibi, seçim sonuçlarını tahmin etmek amacıyla geliştirilmiştir. Bir seçim kampanyası süresince, herhangi bir tarafın lehindeki toplumsal baskılar sonucun yanlış tahmin edilmesine yol açabilir. Bu durumun neden olduğu tercih çarpıtması da, özellikle kamuoyu yoklamalarını düzenleyenlerin çoğunluğa yakınlık beslediği sanılan durumlarda, seçim öncesi kamuoyu yoklamalarını çarpıtabilir. Nikaragua'nın 1990 seçiminden on gün önce *Washington Post-ABC News* tarafından düzenlenen bir kamuoyu araştırması, Sandinista Partisi'nin başkan adayı Daniel Ortega'nın UNO koalisyon adayı Violeta Chamorro karşısında yüzde hesabına göre 16 puanlık bir üstünlük sağlayacağını ortaya çıkarmıştı. Başka kamuoyu araştırmaları ise, Daniel Ortega'ya daha da büyük oranda üstünlük tanımıştı. Seçim yapılıp sonuç açıklandığında, Chamorro'nun 14 puanlık bir üstünlük sağladığı görüldü. Bununla birlikte, araştırmaları yanlış değerlendiren birçok haber kuruluşu, seçimden hemen önce Sandinista önderlerine, kazanacakları sanılan zaferden sonra ne gibi politikalar güdeceklerini sormuşlardı. Doğruya yakın sonuçlar veren kamuoyu yoklamaları gerçekte ya da halkın gözünde UNO'ya bağlı kuruluşlar tarafından yapılmış olanlardı.[17] İlginçtir ki yabancı haber kuruluşları bu kamuoyu yoklamalarını taraflı oldukları gerekçesiyle dikkate almadılar. Dolayısıyla, birkaç ay

önce Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerin yıkılması karşısında nasıl şaşkına döndülerse, Chamorro'nun zaferi karşısında da aynı ölçüde şaşırdılar.[18]

Katherine Bischoping ve Howard Schuman tarafından gerçekleştirilen bir deney, yaşanan karışıklığın kaynağını saptadı.[19] Bischoping ve Schuman, seçimlerden birkaç hafta önce 300 kişiyle yaptıkları görüşmelerde, yanıtları kayda geçirirken kullandıkları kalem türü dışında, tıpatıp aynı yöntemi kullandılar. Görüşmeyi yürüten kişi, görüşmelerin üçte birinde Sandinista Partisi'nin renkleri olan kırmızı ve siyah boyalı, üzerinde "DANIEL PRESIDENTE" yazılı bir kalem kullanırken, bir diğer üçte birinde, üzerinde "UNO" yazılı ve muhalefetin mavi ve beyaz renkleriyle işlenmiş bir kalem kullandı. Görüşmelerin geriye kalan üçte birindeyse görüşmeci, yazısız ve tarafsız renkli bir kalem kullandı. Görüşmeciler kalemlerine dikkat çekmedikleri gibi, hangi politik kuruluşa yakınlık duyduklarını da açıklamadılar. Ancak sonuçlar kullanılan kalemin görüşme yapılan kişileri etkilemiş olduğunu gösteriyor. Sandinista kalemi kullanılmışsa, Ortega'nın aldığı destek Chamorro'nunkini 26 puan geçti. Tarafsız renkli kalem kullanılmışsa, Ortega 20 puanlık bir üstünlük kurdu. Öte yandan, UNO kalemi kullanılmışsa, Chamorro 12 puan öne geçti.

Özetlersek, UNO kaleminin kullanıldığı durumda seçim sonuçları en doğru olarak öngörülürken, Sandinista kaleminin kullanıldığı durumda seçim öncesindeki kamuoyu yoklamalarına benzer yanlış sonuçlar elde edildi. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, tarafsız kalem kullanıldığında Sandinista kalemi kullanılan durumdaki kadar yanlış sonuçlar elde edilmiş olmasıdır. Bischoping ve Schuman, on yıldır Sandinista baskısı altında yaşamış olan seçmenlerin yoklamacıları, muhalif olduklarını belgeleyen apaçık göstergeler olmadıkça, hükümet yanlısı eylemci saymaya eğilimli oldukları açıklamasını getiriyorlar. Bu açıklama doğru ise, *Washington Post-ABC News* kamuoyu araştırmasının neden önemli ölçüde yanlış sonuçlar verdiği ortadadır. Öyle anlaşılıyor ki, söz konusu araştırma tarafsız görünmeye çalışan kişilerce yürütüldüğü için, UNO'ya yakınlık duyan kişiler saklı tercihlerini açığa vurmayı sakıncalı

buldular. Ancak UNO'yla bağlantılı oldukları izlenimini veren görüşmeciler, UNO taraftarlarının saklı tercihlerini ortaya koymalarına olanak tanıdılar.[20]

Park yeri bulma testi gibi, sözünü ettiğimiz kalem deneyi de kimi korkular ve duyarlılıkları su yüzüne çıkararak açık ve saklı kamuoyu arasında uyuşmazlıklar olabileceğine dikkat çekiyor. Gizli oyla yapılan seçimler saklı kamuoyunu ölçtüğünden, seçim sonuçlarını öngörmek amacı güden kamuoyu yoklamaları, ancak yoklanan kişiler görüşlerini dürüstçe açıklayabileceklerine inandıkları ölçüde güvenilir sonuçlar verecektir. Tercih çarpıtmasının üstesinden gelmeye yönelik bir kamuoyu araştırmasının mekanik biçimde yorumlanamayacağını hemen belirtelim. Doğru saptamalarda bulunmak için, politik gerçeklerin eksiksiz biçimde bilinmesi gerekir. Nikaragua'daki politik ortamdan habersiz bir çözümlemeci, UNO kaleminin tarafsız kalemden çok farklı bir sonuç vermesine dayanarak korkunun kaynağında UNO'nun yattığını ileri sürebilirdi. Tarafsız görünmeye çabalayan bir araştırmacının Sandinista yandaşı sayılacağını bilmek için Sandinista iktidarının özelliklerini bilmek gerekir. Bir de şu var: Tercih çarpıtması kendi kaynağını açıklamadığına göre, tanık oldukları herhangi bir deneyde tercih çarpıtmasının yaygın olduğu konusunda görüş birliğine varmış çözümlemeciler, ne yöndeki tercihlerin gizlenmiş olduğu konusunda anlaşmakta zorlanabilirler.

Bununla birlikte, içerdikleri tüm anlam belirsizliklerine rağmen, incelemiş olduğumuz iki deneye benzer deneyler seçimlerden başka bağlamlara da, örneğin toplumsal istikrar, politik evrim ve ideolojik değişimin incelenmesi gibi geniş alanlara uygulanabilir. Ancak aşırı iyimserlikten kaçınmak gerekir, çünkü devrimlerin öngörülmesi konusu işlenirken belirttiğimiz gibi, toplumsal gözlemler gözlemlenen olgularla etkileşirler. Gizli muhalefetin boyutunu ölçmeye yönelik bir kamuoyu araştırması, bireyleri o zamana dek dikkat etmedikleri konulara eğilmeye zorlayarak, hoşnutsuzluğun büyümesine yol açabilir. Tercih çarpıtmasının niteliğini ortaya koyan bir inceleme de, uyumcu olmayanların yaptırımlarla karşılaştığı algısını güçlendirebilir.

Sunduğumuz ölçüm tekniklerinin, kesinlikten uzak yorumlar sağladığı ortadadır. Gerek kalem deneyinin gerekse park yeri bulma deneyinin saklı kamuoyu, tercih çarpıtması ve algılanan toplumsal baskılar gibi değişkenlerin yanlış yorumlanmasına yol açabildiği kuşkusuz doğrudur. Ancak burada başka bir öneri getirilmemiştir. Politik sonuçları belirleyen öğelerin *kısmen* gözlemlenebildiği vurgulanarak, yalnızca saklı değişkenlerin kabaca saptanmasına ve politik ortamın ana çizgilerinin ortaya çıkarılmasına olanak veren tekniklerin mevcut olduğuna işaret edilmiştir. Gelecekte daha kesin ölçümlere olanak veren teknikler geliştirilmesi mümkündür. Ancak insan zihnini okumaya yarayacak bir aygıt geliştirilmediği takdirde, bu tekniklerin mikroskopik ayrıntıları ortaya çıkaramayacağı kesindir. Ne olursa olsun, her çözümleme alanının aynı kesinlik ölçüsünü gerektirmediği ortadadır. Nasıl iki yıldız arasındaki uzaklığı ölçmeye en uygun birim mikron değilse, örtülü bir devrimci domino dizisinin varlığını gözler önüne sermek için de saklı kamuoyunun kesin biçimde bilinmesi gerekmez. Sözünü ettiğimiz kalem deneyinin bir türünün 1988 yılında Doğu Almanya'da yapılmış olduğunu ve kullanılan kalemin yoklama sonucunu önemli ölçüde etkilemiş olduğunu düşünelim. Bu bulgu hiç kuşkusuz bize önemli ipuçları sağlamış olacaktı; Berlin'deki Utanç Duvarı'nın bir yıl içinde yıkılacağını öngörme olanağı vermese de, en azından kitlesel bir ayaklanma çıkabileceği yolunda kontrollü kanıtlar sunacaktı.

Ele aldığımız ölçüm tekniklerine getirilebilecek bir başka eleştiri de, gizli değişkenleri ölçmeye yarayan standart testler, yani karşılaşılabilecek her duruma mekanik biçimde uygulanabilecek yöntemler sunmadıklarıdır. Park yeri bulma testinin, yetişkinlerinin genellikle araba sahibi olduğu bir ülkeye uyarlanmış olduğu ve yoksul bir ülkede pek anlam taşımayacağı ortadadır. Günün birinde standart testler geliştirilse de, bunların bile özel şartların ışığında yorumlanması gerekecektir. Biri Meksika'da, ötekisi ise Türkiye'de yürütülen iki kalem deneyinden elde edilen sonuçların karşılaştırılması, bu ülkelerdeki toplumsal koşulların göz önüne alınmasıyla anlam kazanır. Birbirinin tıpatıp aynısı sonuçlar bile, bir ülkede halkın politik

konularda dürüstçe konuşmaktan korktuğunu, ötekisinde ise halkın nezaket kurallarını titizlikle uyguladığını gösterebilir.

Çürütülebilme Olanağı

Şimdi de kuramımızın çürütülebilirliğini ele alalım. Bu kitapta sunulan öneriler ve açıklamalar çürütülebilir mi? Her biri alternatif kuramlar karşısında sınanabilir mi? Bu sorulara vereceğimiz yanıt, çekinceli bir evet olacaktır. Önce çekincemizi ortaya koyalım.

Toplumsal bilimlerde, akla getirilebilen her test gerçekleştirilemez. Kalkıp da tüm 20. yüzyılı yeni baştan yaşatarak, Sovyetler Birliği'nde tercih çarpıtması yaygınlaşmamış olsaydı komünizmin çok daha önce yıkılmış olacağını kanıtlayamayız. Benzer biçimde, Hint tarihinin başına dönerek, Hint toplumu hep başka kültürlerle sıkı ilişki içinde olsaydı karma öğretisinin oluşmayacağını gösteremeyiz.

Dolayısıyla, önerilen kuramların geçerliliğini araştırırken çoklukla denetlenmemiş olay dizilerinden oluşan doğal deneylere dayanmak zorunda kalırız. Doğal deneylerin yeterince kesin sonuçlar verdiği durumlar kuşkusuz enderdir. Bu deneyler, içerdikleri etkenlerin dilenen ölçüde sabit tutulamaması nedeniyle yetersiz kalabilmekte, getirilebilecek alternatif açıklamaları bertaraf edememektedir. Alternatif kuramları değerlendirirken, kaçınılmaz olarak bunların çeşitli kaynaklardan sağlanan verileri nasıl açıkladıklarına ve uygarlığa ilişkin genel anlayışımıza nasıl uyduklarına da dayanmak zorunda kalırız. Geliştirdiğimiz kuramı kast sistemi, komünizm ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırk ilişkileri gibi farklı alanlara uygulamaya önem vermemizin bir nedeni bu olmuştur.

Burada benimsenen başarı ölçütleri, Darwin'in biyolojik evrim kuramını ortaya koyduğu yapıtlarda savunduğu ölçütlerle uyuşmaktadır. Fizikçiler kuramlarını deneyler yoluyla sınamaya çalışırken, Darwin biyolojik deney yapmanın güçlüklerini hesaba katarak, kendi kuramının yalnızca bir mekanizmaya dayanarak hayvan coğrafyası, paleobotanik ve embriyoloji gibi bi-

lim dallarından edinilmiş çeşitli verileri açıkladığını göstermeyi aynı ölçüde yeterli bulmuştu. Giderek yaygınlaşan bir görüşe göre, çok eskilerden beri en deneysel bilim dalı olarak bilinen fizikte bile, ortaya atılan kuramlar, insanlığın tüm bilgisiyle ya da en azından belirli bir bilim dalıyla tutarlılık sundukları oranda geçerlilik kazanırlar. Gerçekten de, Karl Popper'in en ateşli temsilcisi olduğu ve bilimin kesin çürütmelerle[21] ilerlediği yolundaki eski görüş, kimi fizik çevrelerinde yerini önde gelen savunucusu Thomas Kuhn olan yeni bir görüşe bırakmaya başlamıştır.[22] Kuhn, bilimin açıklanabilir olgular dizisini genişleten yeni paradigmaların ortaya çıkışıyla ilerlediğini savunur.

Kuhn'un bilim felsefesi, bir gözlemin birden çok açıklaması olabileceğini kabul ediyor. Örnek olarak, Amerikalıların ırkçılıkla suçlanmamak için pozitif ayırımcılığı eleştirmekten kaçındıkları yolundaki savımızı ele alalım. Bu savı desteklemek için ortaya koyduğumuz veriler, tercih çarpıtmasının korku yerine diğerkâmlıktan kaynaklandığı yolundaki görüşle de tutarlıdır. Tercih çarpıtmasına başvuran kişiler, pozitif ayırımcılıktan yararlananları, hem daha nitelikli hem de daha yoksul kişilerin ödediği bedel gibi rahatsız edici gerçeklerden korumayı amaçlıyor olabilirler. Korkuyla diğerkâmlığın birbirlerini dışlayan nedenler olmadığı ortadadır. Ne var ki, bir seçim yapmak gerekirse, korku ağır basacaktır, çünkü bu neden daha çok sayıda gerçekle tutarlıdır. Korkuyu öne çıkaran sav, diğerkâmlığa dayalı savın tersine, ırk ilişkilerinin tartışma konusu olduğu seçimlerin sonuçlarını kestirmenin güçlüğünü açıkladığı gibi, yoksul beyazların ayrıcalıklı azınlıklara tanınan fırsatlara neden açıkça karşı çıkmadıklarını da aydınlatıyor.

Önemli olan nokta, hiçbir testin tek başına ikili tercih modelini onaylamaya ya da çürütmeye yeterli olmadığıdır. Bununla birlikte, ileri sürmüş olduğumuz önermelerden bazılarının nasıl çürütülebileceğini göstermek yararlı olacaktır. Şayet gelecekteki ampirik araştırmalar bu önermelerin bir ya da birçoğunu çürütürse, sunduğumuz modelin temellerinin ya da mantığının yeniden ele alınması gerekecektir.

Gelecekteki devrimlerin de bizi kaçınılmaz olarak şaşırtacağı önermesi (15. bölüm), ilerideki devrimleri öngörecek

bir model kurarak çökertilebilir. Bu devrimlerin nerede ve ne zaman ortaya çıkacağı başarıyla öngörülebildiği takdirde, geliştirmiş olduğumuz tezin tersine, tercih çarpıtmasının ince öngörüye engel oluşturmadığı anlaşılacaktır. Jack Goldstone, saklı kamuoyunun gözlemlenmesini engelleyen etkenlere rağmen, devrimlerin "nesnel koşulları"nın saptanabileceğini savunuyor.[23] Goldstone'un tezi doğruysa, kendisinin kurduğu demografik-yapısal modelin (ya da bir başka modelin), "*A* ülkesinde üç yıl sonra kitlesel bir ayaklanma olacak" ya da "Önümüzdeki on yıl boyunca *B*, *C* ve *D* ülkeleri politik açıdan durgun kalırken, *E* ve *F* ülkelerinde politik istikrarsızlık yaşanacaktır" türünden kesin öngörülerde bulunabilmesi gerekir. Şurası kesin ki, olaylar bu tür öngörüleri çürütse bile, bundan, yanlışın tercih çarpıtmasından kaynaklandığı sonucu çıkmayacaktır. Bireyleri devrimciliğe iten etkenleri gizleyen ya da engelleyen herhangi bir durum, gözlemcileri yanlışa sürüklemiş olabilir. Yanlışa yol açabilen nedenler arasında, tercih çarpıtmasına ek olarak, bilinen anlaşmazlıkların politik sonuçlarını belirleme güçlüklerini ve politik içtenliğin yapısal belirleyicilerinin gözlemlenmesi karşısına dikilen engelleri de saymak gerekir.

Demek ki, öngörülerimizin sürekli olarak başarısız kalması Goldstone'un savını sarsacak, ancak tek başına ikili tercih modelinin geçerliliğini kanıtlamayacaktır. Gözden kaçırılmaması gereken nokta, daha başka devrimlerin patlayacağını söylemekle kalmadığımızdır. Şaşkınlık yaratacak devrimlerin, politik açıdan baskıcı ülkelerde gerçekleşeceğini de söylemiş bulunuyoruz. Demokratik gelenekleri sağlam olan ülkelerde, yönetim konusunda beslenen kaygılar görece özgür biçimde dile getirilir. Dolayısıyla, bu ülkelerin istikrarlarını koruyacağı yolundaki öngörüleri değerlendirmek kolaydır. Buna karşılık, demokratik gelenekleri zayıf olan ülkeler, kitlelerin politik yönetimden duyduğu hoşnutsuzlukları izleme yetimizi ciddi biçimde kısıtlar. Beklenmedik toplumsal patlamaların ana nedeni gerçekten tercih çarpıtmasıysa, bunların özellikle diktatörlüklerde ve demokratik kurumları zayıf ülkelerde görülmesi gerekir. İkinci gruba giren ülkeler arasında pek çok Afrika ülkesi,

Arap ülkeleri, komünist boyunduruğundan yeni kurtulmuş ülkeler ve Çin sayılabilir. Yerleşik demokrasilerde beklenmedik değişimler görece önemsiz bağlamlarda ortaya çıkar. 1994 ara seçimlerinde Cumhuriyetçilerin herkesi şaşırtarak ABD Senatosu'nda çoğunluğu ele geçirmeleri örneğinde olduğu gibi, oy kaymalarının sürpriz yaratması mümkündür. Genelde de, sürprizler yönetim biçimiyle ilintisiz ancak duyarlı konularda patlak verirler. Eğer bu saptamamızda isabet varsa, ABD'nin çeyrek yüzyıldır uyguladığı ırksal kota politikalarının birdenbire kitlesel bir patlama yaratma olasılığının hiç de az olmadığı ortaya çıkar. Öte yandan politik rejimin temel kurumlarına yönelik beklenmedik bir başkaldırı olasılığı, ABD'de Çin ya da Suudi Arabistan'a oranla daha zayıftır.

Elinizdeki kitabın temel bir savı, toplumsal politika ve kurumların kimi zaman yavaş ve aralıksız ayarlanmalar, kimi zaman da beklenmedik ve kesintili sıçramalarla değiştiğidir (15. ve 17. bölümler). Toplumsal evrimin hiçbir zaman kesintiye uğramadığı gösterilecek olursa, sunduğumuz modelden kuşku duymak için bir neden doğacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, Rusya'nın politik kurumlarında ve ekonomik uygulamalarında büyük değişiklikler yaşanmamış olduğunun ortaya konulduğunu varsayalım. Böylesi bir bulgu, modelimizi gözden geçirmemizi gerektirecektir.

Bir başka savımız da, politik kesintilerin yaşandığı bağlamlarda açık kamuoyunun genellikle saklı kamuoyundan ayrıldığıdır (6., 15. ve 17. bölümler). Bu savı çürütmenin bir yolu, katılanların kimliklerinin gizlendiği yoklamaların sonuçlarını bunların açık tutulduğu yoklamaların sonuçlarıyla karşılaştırmaktır. Söz konusu sav, park yeri bulma testi ve kalem deneyi gibi teknikler kullanılarak da, dolaylı yoldan çürütülebilir. Geçmişte önemli değişimler geçirmiş olan Amerika'nın ırklar arası ilişkilere ilişkin politikaları, gelecekte büyük olasılıkla yeni kesintilere uğrayacaktır. İlerideki araştırmalar, daha önceki bölümlerden çıkan belirtilerin tersine, açık ve saklı kamuoyu arasında kalıcı bir tutarlılık gösterdiği takdirde, burada geliştirilmiş olan kuramın yeniden formüle edilmesi gerekecektir.

Açık ve saklı değişkenler arasında saptanan bağıntılardan

biri, kamusal söylemin saklı bilgi ve tercihlerin biçimlenmesine yardımcı olduğudur (10. ve 11. bölümler). Bu bağıntı uyarınca, saklı kavrayış ve istekler, kamusal söylem açısından farklılıklar gösteren toplumlarda farklı biçimlerde gelişirler. Hint köylüleri, şehirli Fransızlardan farklı bir dünya görüşüne sahip olacaklardır. Bu öneri, katılanların kimliğini gizli tutan herhangi bir tekniğin kullanılmasıyla sınanabilir.

Tercih çarpıtması olanağı, bir yandan kişileri dürüstçe konuşturma yolunda çabalar gösterilmesine yol açarken, bir yandan da içtensizliği körükleyen karşı çabalar doğurabilmektedir (3. ve 5. bölümler). Bir örnek verecek olursak, günümüzün Amerikan kampuslarında kimi güçlü grupların ana amacı, "politik açıdan sakıncalı" (*politically incorrect*) konuşma yapılmasını önlemektir; bu grupların karşıtları ise, söz konusu suçu işlemekle itham edilen öğrencilerle öğretim üyelerine destek veren örgütler oluşturmuşlardır. Tercih çarpıtmasına ilişkin kampanyalar güç yitirirse, ortaya koymuş olduğumuz kuramın ampirik önemini sorgulamak gerekecektir. Böylesi bir durum, tercih çarpıtmasının ileri sürdüğümüz kadar önemli bir toplumsal güç olmadığından kuşkulanmak için gerekçe oluşturacaktır.

Son olarak, sunduğumuz kuramın, dürüstçe konuşmaktan bağlama göre değişen ölçülerde yarar sağladığımız gözlemine dayandığını anımsayalım (2. bölüm). Anlatımcı gereksinimlerdeki farklılıklar gerçekten önemliyse, devletten zulüm gören kişilerin içinde muhalefet saflarında yer almakla büyük maddi zarar görenler bulunacaktır. Buna karşılık, yönetim karşıtları genellikle statükoya karşı çıkmakla pek az şey yitirecek kişiler arasından geliyorsa, bu durumda söz konusu modelin yeniden ele alınması gerekecektir. Hiç kuşku yok ki, beklentiler arasındaki farklılıklar, anlatım gereksinimlerinde görülen çeşitliliğe bir seçenek oluşturur. Yönetim karşıtları, herhangi bir nedenle açık kamuoyunun değişmek üzere olduğuna inanma eğiliminde olan kişilerden oluşabilir. Neyse ki, anlatım gereksinimiyle beklentilerin önem derecelerini saptamak imkânsız değildir. Şayet beklentiler arasında önemli farklar bulunuyorsa, yönetim karşıtları yönetim savunucularına oranla yaklaşan devrimlerin

ayak seslerini daha iyi duyabilecek, buna bağlı olarak da, öngörüleri daha başarılı olacaktır. Öte yandan, bu kitapta geliştirilen model gerçeğe uygunsa, devrimlerin şaşırttığı kişiler arasında yönetim karşıtları da bulunacaktır.

Yalanla Yaşamak: Geleceğe Bir Bakış

Her toplumun tarihi, önerilerimizin sınanabileceği durumlar sunuyor. Gelecekte de kuşkusuz yeni fırsatlar çıkacaktır. Özellikle uygun veri toplamaya özenle çalışılırsa, tercih çarpıtmasının dinamiği ve sonuçlarına ilişkin bilgi verebilecek olay sıkıntısı çekilmeyeceği kesindir. Yeni olay çözümlemeleri, bu kitabın ortaya koyduğu kuramın hem geliştirilmesine hem de kapsamının genişletilmesine olanak tanıyacaktır.

Tercih çarpıtmasının hangi bağlamlarda gelecekteki olayların akışını yönlendireceğini kestirmek olanaksızdır. Ancak, tercih çarpıtması olarak nitelendirdiğimiz olgunun, bireyler arası çatışma alanlarından hangilerinde önemli bir rol oynayacağı saptanabilir. Ulusçu, irredantist ve kabileci eylemler dünyanın dört bir yanında insanlara baskı yoluyla farklı kimlik benimsetmeye çalışmakta, sonuç olarak da korku ve düşmanlık tohumları ekmekte ve tehdit altında kalan topluluklardan tepki çekmektedirler. Köktendinciler de, din özgürlüğüne yönelik gerçek ya da düşsel tehditlere tepki olarak, benzer sonuçlar doğuran amaçlar peşinde koşuyorlar. Aile yapısı ve cins rolleri de geniş bir çatışma alanı olarak karşımıza çıkıyor. Feminist militanlardan kültürel tutuculara varıncaya dek bu konularda çatışan çeşitli kişiler, karşı çıktıkları düşünce ya da davranışları savunmayı tehlikeli kılmaya çalışmaktadırlar. Tercih çarpıtması, ekonomik dağılım alanında da önemli bir etken olmayı sürdürüyor. Toprak reformu ve emeklilik sigortası gibi çeşitli konularda bireyler, eğilimlerini toplumdan saklama yolunda baskı görmektedir. Dahası, gelişme stratejisi konusunda verilen savaşımlar özellikle ekonomik açıdan az gelişmiş bölgelerde, ağır toplumsal baskılar yaratarak kamusal söylemi kısıtlayabilmektedir.

Tercih çarpıtmasının gelecekte bürüneceği kılıkların, bütün bu saydığımız alanlar yanında daha başka birçoklarında da kalıcı sonuçlar doğuracağı kesindir. Bu olgu, politik istikrarı besleyecek, toplumsal eğilimleri güçlendirecek, insanlığın bilgi hazinesinin evrimini biçimlendirecek ve kimi kişilere kazanç sağlarken kimilerine de zarar getirecektir.

NOTLAR
DİZİN

Notlar

1. Tercih Çarpıtmasının Önemi

1 Bu konuyla ilgili etkenlerden bazıları Sissela Bok tarafından değerlendirilmiştir. Bkz. Sissela Bok, *Lying: Moral Choice in Public and Private Life* (New York: Pantheon, 1978), özellikle bölüm 16; Bok, *Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation* (New York: Pantheon, 1983).

2 Cecil Roth, *A History of the Marranos*, 4. basım (New York: Hermon Press, 1974), bölüm 1-2. Ek olarak bkz. Perez Zagorin, *Ways of Lying: Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990), bölüm 3.

3 Zagorin, *Ways of Lying*, bölüm 7. Alıntılar, s. 137-138.

4 Nikki Keddie, "Symbol and Sincerity in Islam," *Studia Islamica*, 19 (1963): 27-63, özellikle s. 51-52.

5 Gustave E. von Grunebaum, *Medieval Islam: A Study in Cultural Orientation*, 2. basım (Chicago: University of Chicago Press, 1953), s. 191, 354.

6 Örneğin bkz., "Allamah Sayyid Muhammed Husayn Tabataba'i", *Shi'ite Islam*, çeviren ve yayına hazırlayan, Seyyed Hossein Nasr (Albany, N.Y.: SUNY Press, 1975), s. 223-225. Modern eğilimler konusundaki genel yorumlarla ilgili olarak bkz. Hamid Enayat, *Modern Islamic Political Thought* (Austin: University of Texas Press, 1982), s. 175-181; Abdulaziz A. Sachedina, "Activist Shi'ism in Iran, Iraq and Lebanon", *Fundamentalisms Observed*, yayına hazırlayanlar, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (Chicago: University of Chicago Press, 1991), s. 403-456, özellikle s. 433-437.

7 Mohammed Heikal, *Iran: The Untold Story* (New York: Pantheon, 1982; İngiltere basımı, 1981), s. 86.

8 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. basım (Londra: Oxford University Press, 1968), s. 401-424; Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey* (Leiden: E. J. Brill, 1981), bölüm 1-2.

9 *Economist*, 27 Temmuz 1991, s. 21; Randy Shilts, "The Nasty Business of 'Outing,'" *Los Angeles Times*, 7 Ağustos, 1991, s. B11. Eşcinsel bir eylemcinin yorumları için bkz. Michelangelo Signorile, *Queer in America: Sex, the Media, and the Closets of Power* (New York: Random House, 1993) bölüm 5-7.

10 Bu ayırım, kendisi de eşcinsel bir eylemci olan John Scagliotti tarafından Alexander Cockburn'la yaptığı bir görüşme çerçevesinde getirilmiş, daha sonra da A. Cockburn'ün bir yazısında yer almıştı: "False Fronts Can't Always Be Left Standing", *Los Angeles Times*, 8 Ağustos 1991, s. B11.

11 Bu ara konumun savunması için bkz. Mark Blasius, "An Ethos of Lesbian and Gay Existence", *Political Theory*, 20 (Kasım 1992) s. 642-671. Bu anlaşmazlığın çeşitli yanları şu yapıtta tartışılmıştır: Larry Gross, *Contested Closets: The Politics and Ethics of Outing* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993).

12 Richard A. Posner, *Sex and Reason* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992), s. 291-309. Bkz. Edward O. Laumann, John H. Gagnon, Robert T. Michael ve Stuart Michaels, *The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States* (Chicago: University of Chicago Press, 1994), özellikle s. 287-290.

13 Priscilla Painton, "The Shrinking Ten Percent", *Time*, 26 Nisan 1993, s. 27-29.

14 Betty Cuniberti, "The Fine Art of the D.C. Newsleak", *Los Angeles Times*, 9 Ağustos 1987, bölüm 6, s. 1, 10-11.

15 Stephen Hess, *The Government/Press Connection: Press Officers and Their Offices* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1984), s. 78-81. Hess'in kitabının 7. bölümü tümüyle "haber sızıntılarını ve diğer gayri resmi haber biçimlerini" işlemektedir.

16 David A. Gergen, "Secrecy Means Big Things Get Little Thought", *Los Angeles Times*, 27 Kasım 1986, bölüm 2 ve 7.

17 Niccolò Machiavelli, *The Prince*, çeviren ve yayına hazırlayan Thomas G. Bergin (Northbrook, Ill.: AHM Publishing, 1947; İtalyanca ilk basım, 1532).

18 Dilip Hiro, *Iran under the Ayatollahs* (London: Routledge & Kegan Paul, 1985), s. 108.

19 William B. Quandt, *Camp David: Peacemaking and Politics* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1986), özellikle s. 219.

20 Birçok durumda dikkate alınması gereken bir başka nokta da, toplumsal sonuçların bireysel kararları destekleyen kişisel özelliklerden daha hızlı değişebileceği gerçeğidir. Araştırmanın ilk aşamalarında bir öğenin sabit olarak değerlendirilmesi gerekiyorsa, seçilen öğenin görece sabit olması uygundur. Bkz. Ekkehart Schlicht, *Isolation and Aggregation in Economics* (Berlin: Springer-Verlag, 1985), özellikle bölüm 2.

2. Açık Tercihler ve Saklı Tercihler

1 Bkz. James M. Buchanan ve Gordon Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962), kesim 2.

2 Amartya Sen, "The Impossibility of a Paretian Liberal", *Journal of Political Economy*, 78 (Ocak/Şubat 1970): 152-157; Sen, "Liberty, Unanimity and Rights", *Economica*, 43 (Ağustos 1976): 217- 245. Ayrıca bkz. James M. Buchanan, "Politics and Meddlesome Preferences", *Smoking and Society: Toward a More Balanced Assessment*, yayına hazırlayan Robert D. Tollison (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1985), s. 335-342.

3 Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press, 1958), özellikle kesim 2.

4 Yayına hazırlayanlar Jerome H. Barkow, Leda Cosmides ve John Tooby, *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture* (New York: Oxford University Press, 1992), özellikle kesim 1-3, 8.

5 Jerome H. Barkow, "Beneath New Culture Is Old Psychology: Gossip and Social Stratification", Barkow, Cosmides, and Tooby, *Adapted Mind*, s. 627-637.

6 F. A. Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (Chicago: University of Chicago Press, 1989; ilk basım 1988); James M. Buchanan, *The Economics and the Ethics of Constitutional Order* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991).

7 Barkow, "Beneath New Culture Is Old Psychology".

8 Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (Woodstock, N.Y.: Overlook Press, 1973; ilk basım, 1959).

9 Bu araştırmanın öncüleri arasında şu kişiler sayılabilir: Gabriel Tarde, *The Laws of Imitation*, çeviren Elsie C. Parsons (New York: Henry Holt, 1903; Fransızca ilk basım, 1890); Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (Atlanta: Cherokee Publishing Co., 1982; Fransızca ilk basım, 1895). Bu konudaki çalışmaların toplu bir eleştirisi için, bkz. Serge Moscovici, "Social Influence and Conformity", *The Handbook of Social Psychology*, 3. basım, cilt 2, yayına hazırlayanlar Gardner Lindzey ve Elliot Aronson (New York: Random House, 1985), s. 347-412.

10 Bu konudaki ilk çalışmaların en önemlisi Muzaffer Şerif'in, "A Study of Some Social Factors in Perception", *Archives of Psychology*, 27, no. 187 (1935), adlı raporudur.

11 Solomon E. Asch, "Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgments", *Groups, Leadership, and Men*, yayına hazırlayan Harold Guetzkow (New York: Russell and Russell, 1963; ilk basım, 1951), s. 177-190. Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Asch, "Studies of Independence and Conformity: I. A Minority of One against a Unanimous Majority", *Psychological Monographs*, 70, no. 416 (1956).

12 Morton Deutsch ve Harold B. Gerard, "A Study of Normative and Informational Social Influences upon Individual Judgment", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51 (Kasım 1955): 629-636.
13 Lee Ross, Günter Bierbrauer ve Susan Hoffman, "The Role of Attribution Processes in Conformity and Dissent: Revisiting the Asch Situation", *American Psychologist*, 31 (Şubat 1976): 148-157.
14 James E. Dittes ve Harold H. Kelley, "Effects of Different Conditions of Acceptance upon Conformity to Group Norms", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 53 (Temmuz 1956): 100-107; Michael Argyle, "Social Pressure in Public and Private Situations", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 54 (Mart 1957): 172-175; Bertram H. Raven, "Social Influence on Opinions and the Communication of Related Content", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58 (Ocak 1959): 119-128.
15 Jerry B. Harvey, *The Abilene Paradox and Other Meditations in Management* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1988), bölüm 7.
16 Stanley Milgram, *Obedience to Authority: An Experimental View* (New York: Harper & Row, 1974), bölüm 2-3. Bu deney 1960-1963 yılları arasında gerçekleştirilmişti.
17 *A. g. e.*, s. 32-43, 59-62.
18 Richard I. Borden, "Audience Influence", *Psychology of Group Influence*, yayına hazırlayan Paul B. Paulus (Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1980), s. 99-131.
19 Kurt W. Back ve Morton D. Bogdanoff, "Plasma Lipid Responses to Leadership, Conformity, and Deviation", *Psychobiological Approaches to Social Behavior*, yayına hazırlayan P. Herbert Leiderman ve David Shapiro (Stanford: Stanford University Press, 1964), s. 24-42.
20 Bu sav Anthony Downs tarafından, *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper & Row, 1957), adlı kitabında kaydedilen, tek bir oyun genellikle ülke çapındaki bir seçimin sonucunu değiştiremeyeceği gözlemiyle uyuşmaktadır. Downs, bu gözleme dayanarak seçmenleri oy vermeye teşvik edecek pek neden bulunmadığını söyler. Oy vermenin gene de olağan olduğu paradoksunu bir yana bırakırsak, nadiren ülke çapında seçime gidilmesine karşın, iki seçim dönemi arasında toplumsal baskıların çeşitli konularda kişileri tercih belirlemeye ittiğine dikkat çekmek isteriz.
21 Asch, "Effects of Group Pressure", s. 185-187.
22 Milgram, *Obedience to Authority*, s. 116-121.
23 Ronald Friend, Yvonne Rafferty ve Dana Bramel, "A Puzzling Misinterpretation of the Asch 'Conformity' Study", *European Journal of Social Psychology*, 20 (Ocak-Şubat 1990): 29-44.
24 Jon Elster, *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 67.

25 Sigmund Freud, *The Ego and the Id*, çeviren James Strachey (New York: W. W. Norton, 1961; Almanca ilk basım,1923); Gordon W. Allport, *Personality: A Psychological Interpretation* (New York: Henry Holt, 1937); Erich Fromm, *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics* (New York: Fawcett Premier, 1975; ilk basım, 1947); Abraham H. Maslow, *Motivation and Personality*, 3. basım (New York: Harper & Row, 1987; ilk basım, 1954), özellikle de bölüm 11-13.

26 Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontents*, çeviren James Strachey (New York: W. W. Norton, 1961; Almanca ilk basım,1930).

27 Birçok kanıt için bkz. Karen Horney, *Neurosis and Human Growth: The Struggle toward Self-Realization* (New York: W. W. Norton, 1950).

28 Richard Totman, *Social Causes of Illness* (New York: Pantheon, 1979).

29 Örneğin bkz., Yaşar Kemal, *İnce Memed* (İstanbul: Ararat Yayınevi, 1967; ilk basım,1955).

30 Bu konuyla ilgili olarak bir ekonomistin bir de toplumbilimcinin görüşlerini almak için bkz. Gary Becker, *The Economic Approach to Human Behavior* (Chicago: University of Chicago Press, 1976), özellikle de bölüm 1; John F. Scott, *Internalization of Norms: A Sociological Theory of Moral Commitment* (Englewood Cliffs N.J.: Prentice-Hall, 1971), özellikle de s. 35-38. İkinci yapıta bizi şu kitap yönlendirdi: Barrington Moore, Jr., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (White Plains, N.Y.: M. E. Sharpe, 1978), s. 102. Moore, s. 89-108 arasında bizim kişinin kendini dışa vurması olarak tanımladığımız "ahlaki özerklik" kavramını net biçimde çözümlüyor. Onun çözümlemesiyle bizimkinin birbirlerini tamamladıkları düşünülebilir.

31 Bu konuyla ilgili olarak, bkz. James Q. Wilson, *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1993), özellikle de bölüm 1, 10.

32 H. G. Creel, *Confucius and the Chinese Way* (New York: Harper Torchbooks, 1960; ilk basım, 1949), s. 130.

33 Bunu cebirle ifade etmek için, *U* toplam yararı, *I*, *R* ve *E* de toplam yararın üç bileşenini göstersin. Böylece şu denklemi elde etmiş oluruz: $U = I + R + E$. İlk bileşen, yani öz yarar, toplumun kararı olan *d*'ye bağımlıdır. Öte yandan, toplumun kararı da bireyin kendi açık tercihi olan *y* ile bütün öteki bireylerin açık tercihlerini içeren *y–*'nin fonksiyonudur. Dolayısıyla, $I = I(d)$, ki burada $d = d(y, y–)$ olarak yazılabilir. Toplam yararın ikinci bileşeni olan itibari yarar ise, bireyin seçtiği açık tercihe bağımlı olacaktır: $R = R(y)$. Son olarak da anlatımcı yarar, bireyin saklı ve açık tercihleri arasındaki uyuşmazlığa bağımlıdır: $E = E(x, y)$.

34 *R* fonksiyonu kesintili olabileceği gibi, özellikle birden çok baskı grubu bulunduğunda, çeşitli tepelere sahip olabilir. Bu olasılıklara ileride bölümlerde değineceğiz.

35 Robert H. Frank, *Passions within Reason: The Strategic Role of the Emotions* (New York: W. W. Norton, 1988).

36 Goffman, *Presentation of Self.* Ayrıca bkz. Robert J. Edelmann, *The Psychology of Embarrassment* (Chichester, Birleşik Krallık: John Wiley, 1987).

37 Maureen Dowd, "Masters of the Sound Bite Cede Match to Gorbachev", *New York Times*, 2 Haziran 1990, s. 5.

38 Fred E. Karch, "Blushing", *Psychoanalytic Review*, 58 (Bahar 1971): 37-50. Ayrıca bkz. Edelmann, *The Psychology of Embarrassment*, özellikle de 4. ve 6. bölümler; Gershen Kaufman, *The Psychology of Shame: Theory and Treatment of Shame-Based Syndromes* (New York: Springer Publishing Co., 1989), bölüm 1.

39 *Economist*, 23 Aralık 1989, s. 55.

40 Alıntı yapan Perez Zagorin, *Ways of Lying: Dissimulation, Persecution, and Conformity in Early Modern Europe* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1990), s. 8.

41 Herbert A. Simon, "Rational Choice and the Structure of the Environment," *Psychological Review*, 63 (Mart 1956): 129-138; Simon, *Reason in Human Affairs* (Stanford: Stanford University Press, 1983).

42 Bu kavramın aydınlatıcı bir eleştirisi için bkz. G. Peter Penz, *Consumer Sovereignty and Human Interests* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986). Karar verenlerin egemen oldukları anlayışı "açıklanmış tercih" ilkesine dayanmaktadır. Birçok araştırmacı, bu ilkeye dayanarak bireylerin saklı tercihlerini bireysel edimlerinden çıkartmaya çalışır. Ne var ki, itibari yararın önemli olduğu bağlamlarda bireylerin edimleri birkaç etkenin birleşik etkisini "açığa" çıkarır; tercih çarpıtmasının sağlayacağı itibari yarar da, kişinin açık tercihini saklı tercihine dayandırmaktan sağlayacağı yararı aşabilir.

43 Harvey Leibenstein, "Bandwagon, Snob and Veblen Effects in the Theory of Consumers, Demand", *Quarterly Journal of Economics*, 64 (Mayıs 1950): 183-207; Robert H. Frank, *Choosing the Right Pond: Human Behavior and the Quest for Status* (New York: Oxford University Press, 1985).

44 Albert O. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970).

45 Plato, *The Republic*, çeviren Francis M. Cornford (New York: Oxford University Press, 1945; Yunanca ilk yayınlanış. İ.Ö. 4. yy.), 13. bölüm.

46 Adam Smith, *A Theory of Moral Sentiments* (Oxford: Clarendon Press, 1976; ilk basım, 1759), özellikle kesim 3, bölüm 3. Smith'in iki yönlü çözülme anlayışını modern bir yaklaşımla ele alan iki çalışma için bkz. Howard Margolis, *Selfishness, Altruism and Rationality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982); Geoffrey Brennan ve Loren Lomasky, "The Impartial Spectator Goes to Washington: Toward a Smithian Theory of Electoral Behavior", *Economics and Philosophy*, 1 (Ekim 1985): 189-211.

47 Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysic of Morals*, çeviren H. J. Paton tarafından verilen başlık *The Moral Law* (New York: Barnes and Noble, 1950; Almanca ilk basım, 1785), özellikle de 2. bölüm.
48 Sigmund Freud, *Beyond The Pleasure Principle*, çeviren James Strachey (New York: W. W. Norton, 1961; Almanca ilk basım, 1922). Tümüyle bilinçsiz olan id, bireyin bencil dürtülerini içerir. Tümüyle bilinçli olan ben, bireyin öğrenme ve kendini uyarlama aracıdır. Bir ölçüde bilinçaltı olan üst-ben ise bireyin vicdanını oluşturur.
49 Jon Elster, *Ulysses and the Sirens: Studies in Rationality and Irrationality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); Thomas Schelling, *Choice and Consequence: The Perspectives of an Errant Economist* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984), özellikle de 2.-4. denemeler.
50 Stuart Hampshire, *Morality and Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983).
51 Alıntı yapan Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, cilt 1: *The Classical Age of Islam* (Chicago: University of Chicago Press, 1974), s. 401.

3. Açık Kamuoyu, Saklı Kamuoyu

1 Bu terim Stephen Hilgartner ve Charles L. Bosk, "The Rise and Fall of Social Problems: A Public Arenas Model", *American Journal of Sociology*, 94 (Temmuz 1988): 53-78, adlı makaleden alınmıştır. Makale, politik gündemlerin evrimi konusunda birçok yararlı görüşe yer vermektedir.
2 Giovanni Sartori, *Democratic Theory* (Detroit: Wayne State University Press, 1962; İtalyanca basım, 1958), s. 252-257. Politik etkinlik üretim yapma isteğini de azaltabilir.
3 Edward G. Carmines ve James A. Stimson, *Issue Evolution: Race and the Transformation of American Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1989), s. 5.
4 Norbert Elias, *The Civilizing Process*, cilt 1: *The History of Manners* ve cilt. 2: *Power and Civility*, çeviren Edmund Jephcott (New York: Pantheon, 1982; Alınanca ilk basım, 1939).
5 John Zaller ve Stanley Feldman, "A Simple Theory of the Survey Response: Questions versus Revealing Preferences", *American Journal of Political Science*, 36 (Ağustos 1992): 579-616.
6 Mancur Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1965).
7 George J. Stigler, "Free Riders and Collective Action: An Appendix to Theories of Economic Regulation", *Bell Journal of Economic and Management Science*, 5 (Güz 1974): 359-365.

8 Bir ek açıklamanın yanı sıra tüm literatürün eleştirisi için bkz. Russell Hardin, *Collective Action* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982); Todd Sandler, *Collective Action: Theory and Applications* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1992); Mark I. Lichbach, *The Cooperator's Dilemma* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995).

9 Gerald Marwell ve Ruth E. Ames, "Economists Free Ride, Does Anyone Else?: Experiments on the Provision of Public Goods, IV", *Journal of Public Economics*, 15 (Haziran 1981): 295-310; Robyn M. Dawes, "Social Dilemmas, Economic Self-Interest, and Evolutionary Theory", *Frontiers of Mathematical Psychology: Essays in Honor of Clyde Coombs*, yayına hazırlayanlar Donald R. Brown ve J. E. Keith Smith (New York: Springer Verlag, 1991): 53-79. Bu deneylerin yararlı bazı yorumları için bkz. Robert H. Frank, *Passions within Reason: The Strategic Role of the Emotions* (New York: W. W. Norton, 1988); James Q. Wilson, *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1993).

10 R. Mark Isaac, Kenneth F. McCue ve Charles R. Plott, "Public Goods Provision in an Experimental Environment", *Journal of Public Economics*, 26 (Şubat 1985): 51-74; R. Mark Isaac ve James M. Walker, "Communication and Free-Riding Behavior: The Voluntary Contribution Mechanism", *Economic Inquiry*, 26 (Ekim 1988): 585- 608.

11 Steven E. Finkel, Edward N. Muller ve Karl-Dieter Opp, "Personal Influence, Collective Rationality, and Mass Political Action", *American Political Science Review*, 83 (Eylül 1989): 885-903.

12 Bu muammayı çözmeye yönelik bir girişim için bkz. Albert O. Hirschman, *Shifting Involvements: Private Interest and Public Action* (Princeton: Princeton University Press, 1982).

13 Finkel, Muller ve Opp, "Personal Influence".

14 W. Russell Neuman, *The Paradox of Mass Politics: Knowledge and Opinion in the American Electorate* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986).

15 James Madison, "The Federalist no. 10" (1787), *The Federalist*, yayına hazırlayan Jacob E. Cooke (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1961), s. 57.

16 Laurence H. Tribe, *Abortion: The Clash of Absolutes* (New York: W. W. Norton, 1990).

17 Değindiğimiz son noktayla beraber bununla ilintili daha başka noktalar şu yapıtta ele alınmıştır: Bernard Manin, "On Legitimacy and Political Deliberation", çevirenler Elly Stein ve Jane Mansbridge, *Political Theory*, 15 (Ağustos 1987): 355-357 (Fransızca basım, 1985). Daha fazla bilgi için bkz. Michael Hechter, *Principles of Group Solidarity* (Berkeley: University of California Press, 1987).

18 David B. Truman, *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*, 2. basım (New York: Alfred A. Knopf, 1971), özellikle de 1. kesim.

19 Niccolò Machiavelli, *The Prince*, çeviren ve yayına hazırlayan Thomas G. Bergin (Northbrook, Ill.: AHM Publishing, 1947; İtalyanca ilk basım, 1532), 19. bölüm.
20 David Hume, *A Treatise of Human Nature*, yayına hazırlayan L. A. Selby-Bigge (Oxford: Clarendon Press, 1896; ilk basım, 1739/1740), s. 39.
21 *Kitle görüşü* terimi genel kavramı anlatmak için kullanılabilir.
22 Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence: Public Opinion—Our Social Skin* (Chicago: University of Chicago Press, 1984; Almanca basım, 1980), s. 97.
23 Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (Atlanta: Cherokee Publishing Co., 1982; Fransızca ilk basım, 1895).
24 Bu görüşün evrimine ilişkin iki eleştirel inceleme için, bkz. Serge Moscovici, *The Age of the Crowd: A Historical Treatise on Mass Psychology*, çeviren J. C. Whitehouse (Cambridge: Cambridge University Press, 1985; Fransızca ilk basım, 1981); J. S. McClelland, *The Crowd and the Mob: From Plato to Canetti* (London: Unwin Hyman, 1989).
25 Biçimsel terimlerle dile getirmek istersek, her izleyici için, max $[R(O), R(100)] > E(x, x)$.
26 Bu tür farklılıkların varlığını göz önünde tutan bir çalışma için bkz. Timur Kuran, "Sparks and Prairie Fires: A Theory of Unanticipated Political Revolution", *Public Choice*, 61 (Nisan 1989): 41-74.
27 Bu ilkenin birkaç biçimi vardır. Etkili biri için bkz. William H. Riker, *The Theory of Political Coalitions* (New Haven: Yale University Press, 1962).

4. Açık Kamuoyunun Dinamiği

1 Pamela Oliver, "Rewards and Punishments as Selective Incentives for Collective Action: Theoretical Investigations", *American Journal of Sociology*, 85 (Mayıs 1980): 1356-1375.
2 Özdeyişin bilinen biçimini pedagojik amaçla dönüştürme fikri Robert Sugden'ın şu makalesiniden alınmıştır: "Review of *The Economics of Conformism* by Stephen R. G. Jones", *Economic Journal*, 95 (Haziran 1985): 502-504.
3 Perez Zagorin, *Ways of Lying: Dissimulation, Persecution, and Conformity in Early Modern Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990), s. 42.
4 Topluluklar arasında uyuşum yaratma yolundaki çabalar, Douglas Heckathorn'un şu yapıtında daha kapsamlı biçimde ele alınıyor: "Collective Sanctions and Compliance Norms: A Formal Theory of Group-Mediated Social Control", *American Sociological Review*, 55 (Haziran 1990): 366-384.

5 Başlangıçta güçsüz olan bir grubun, başlangıçta güçlü olanın üstünde egemenlik kurabilmesinin başka bir nedeni de, aralarındaki rekabeti kazanma yolunda daha çok yatırımda bulunmasıdır. Bkz. Jack Hirshleifer, "The Paradox of Power", *Economics and Politics*, 3 (Kasım 1991): 177-200.

6 Üyeleri i ile indekslenmiş N büyüklüğünde bir topluluk ele alındığında, yayılım eğrisi aşağıdaki denkleme uyacaktır:

$$T(Y) = \left(\frac{100}{N}\right)\sum_{i=1}^{N} t^i,$$

ki $t^i \leq Y$ durumunda t^i 1 değerini alacak, $t^i > 0$ durumunda ise t^i 0 olacaktır.

7 Biçimsel olarak kamuoyu şöyle gösterilir: $Y = T(Y^b)$. $Y = Y^b$ olduğunda kamuoyu dengededir.

8 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, cilt 1, yayına hazırlayanlar Henry Reeve, Francis Bowen ve Phillips Bradley (New York: Alfred A. Knopf, 1989; Fransızca ilk basım, 1835), s. 263 (vurgular bana aittir).

9 Burada kullanılan kararsızlık kavramı, kendi eğretilemesi farklı olmakla beraber, Alfred Marshall'ın klasik betimlemesine dayanıyor. Bkz. bu yazar, *Principles of Economics: An Introductory Volume*, 8. basım (London: Macmillan, 1936), s. 806-807.

10 Timothy J. Kehoe, "Multiplicity of Equilibria and Comparative Statics", *Quarterly Journal of Economics*, 100 (Şubat 1985): 119-147.

11 Ekonomistlerin birden fazla dengeli durumları neden incelemekten kaçındıkları konusunda daha fazla bilgi için bkz. W. Brian Arthur, "Positive Feedbacks in the Economy", *Scientific American*, 262 (Şubat 1990): 92-99.

12 Domino dizisi olgusu, çığ, sürü etkisi, kritik kitle, katar etkisi adlarıyla da ele alınmıştır. Bu konuya bir giriş için bkz. Thomas C. Schelling, *Micromotives and Macrobehavior* (New York: Norton, 1978), özellikle de 4. bölüm. Konuya ilişkin diğer önemli yapıtlar arasında şunlar sayılabilir: Mark Granovetter, "Threshold Models of Collective Behavior", *American Journal of Sociology*, 83 (Mayıs 1978): 1420-1443; Stephen R. G. Jones, *The Economics of Conformism* (New York: Basil Blackwell, 1984); Paul David, "Some New Standards for the Economics of Standardization in the Information Age", *Economic Policy and Technological Performance*, yayına hazırlayanlar Partha Dasgupta ve Paul Stoneman (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), s. 206-239; W. Brian Arthur, "Self-Reinforcing Mechanisms in Economics", *The Economy as an Evolving Complex System*, yayına hazırlayanlar Philip W. Anderson, Kenneth J. Arrow ve David Pines (Redwood City, Calif.: Addison-Wesley, 1988), s. 9-31; Ulrich Witt, "The Evolution of Economic Institutions

as a Propagation Process", *Public Choice*, 62 (Ağustos 1989): 155-172; James S. Coleman, *Foundations of Social Theory* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990), 9. bölüm; Sushil Bikchandani, David Hirshleifer ve Ivo Welch, "A Theory of Fads, Fashion, Custom and Cultural Change as Informational Cascades", *Journal of Political Economy*, 100 (Ekim 1992): 992- 1026. Burada sunulan modelin ilk şekli şu yazıda geliştirilmişti: Timur Kuran, "Chameleon Voters and Public Choice", *Public Choice*, 53 (1987): 53-78.

13 Pamela Oliver, Gerald Marwell ve Ruy Teixeira, "A Theory of Critical Mass. I. Interdependence, Group Heterogeneity and the Production of Collective Action", *American Journal of Sociology*, 91 (Kasım 1985): 522-556.

14 V. S. Naipaul, *India: A Wounded Civilization* (New York: Vintage Books, 1978; ilk basım, 1977), s. 146.

15 Catherine Marsh, "Back on the Bandwagon: The Effect of Opinion Polls on Public Opinion", *British Journal of Political Science*, 15 (Ocak 1984), 51-74.

16 Bu terim şu yazıdan alınmıştır: W. Brian Arthur, "Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events", *Economic Journal*, 99 (Mart 1989): 119.

17 Bkz. Amos Tversky ve Daniel Kahneman, "Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases", *Science*, 185 (Eylül 1974): 1124- 1131; Richard Nisbett ve Lee Ross, *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1980), s. 24-28, 115-122.

18 Bölüm 10'da başka bir bulgusallığı, "mevcutluk bulgusallığını" ele alacağız. Bu bulgusallık bazen temsil etme bulgusallığıyla karşıt yönde çalışır. Pek çok gözlemcinin "önemsiz" addettiği bir olay, başka bir gözlemcinin gözüne çarptığı, dolayısıyla da "mevcut" olduğu için olağanüstü ölçüde dikkat çekebilir. Herhangi bir otomotiv şirketinin ekonomik açıdan gerileyişini açıklamaya çalışan bir muhabir, geniş bir örneklemeye dayanan bir tüketici anketini yadsıyarak olumsuz bir kişisel deneyime ağırlık verebilir.

19 Michael Wheeler, *Lies, Damn Lies, and Statistics: The Manipulation of Public Opinion in America* (New York: Liveright, 1976); Robert B. Cialdini, *Influence: How and Why People Agree to Things* (New York: William Morrow, 1984); Benjamin Ginsberg, *The Captive Public: How Mass Opinion Promotes State Power* (New York: Basic Books, 1986), özellikle de 3. bölüm; George F. Bishop, "Manipulation and Control of People's Responses to Public Opinion Polls: An Orwellian Experiment in 1984", *The Orwellian Moment: Hindsight and Foresight in the Post-1984 World*, yayına hazırlayanlar Robert L. Savage, James Combs ve Dan Nimmo (Fayetteville: University of Arkansas Press, 1989), s. 119-129.

20 Eugene Borgida ve Richard E. Nisbett, "The Differential Impact of Abstract vs. Concrete Information on Decisions", *Journal of Applied Social Psychology*, 7 (Temmuz-Eylül 1977): 258-271. Bu konuya ilişkin başka deneyler için bkz. Daniel Kahneman ve Amos Tversky, "Subjective Probability: A Judgment of Representativeness", *Cognitive Psychology*, 3 (Temmuz 1972): 430-454.

21 Bkz. Nisbett ve Ross, *Human Inference*, 4. bölüm.

22 Bu kavramı "evrensellik izlenimi" adı altında bilim dünyasına sunan Floyd Henry Allport'tur. Bkz. aynı yazar, *Social Psychology* (Boston: Houghton Mifflin, 1924), s. 305-309. "Çoğulcu cehalet" terimi ise ilk olarak Richard Louis Schanck tarafından kullanılmıştır. Bkz. aynı yazar, "A Study of a Community and Its Groups and Institutions Conceived of as Behavior of Individuals", *Psychological Monographs*, 43-2 (1932): 101.

23 Hubert J. O'Gorman, "Pluralistic Ignorance and White Estimates of White Support for Racial Segregation", *Public Opinion Quarterly*, 39 (Güz 1975): 313-330. Bkz. Hubert J. O'Gorman ve Stephen L. Garry, "Pluralistic Ignorance—A Replication and Extension", *Public Opinion Quarterly*, 40 (Kış 1976-77): 449-458.

24 Gunnar Myrdal, *Against the Stream: Critical Essays on Economics* (New York: Pantheon, 1973), s. 303.

25 Detlev J. K. Peukert, *Nazi Germany: Conformity, Opposition, and Racism in Everyday Life*, çeviren Richard Deveson (New Haven: Yale University Press, 1987; Almanca basım, 1982), s. 239.

26 Bella M. DePaulo, Miron Zuckerman ve Robert Rosenthal "Humans as Lie Detectors", *Journal of Communication*, 30 (Bahar 1980): 129-139; Zuckerman, DePaulo ve Rosenthal, "Verbal and Nonverbal Communication of Deception", *Advances in Experimental Social Psychology*, cilt 14, yayına hazırlayan Leonard Berkowitz (New York: Academic Press, 1981), s. 1-59. Bu kanıta ilişkin yorumlar için bkz. Robert H. Frank, *Passions within Reason: The Strategic Role of the Emotions* (New York: W. W. Norton, 1988), 7. bölüm.

27 Arthur G. Miller, Barry Gillen, Charles Schenker ve Shirley Radlove, "Perception of Obedience to Authority", *Proceedings of the 81st Annual Convention of the American Psychological Association*, 8, kesim 1 (1973): 127-128.

28 1970'li yılların başlarında Günter Bierbrauer tarafından gerçekleştirilen bu deney Nisbett ve Ross tarafından ayrıntılı biçimde aktarılmıştır; bkz. bu yazarlar, *Human Inference*, s. 121-122.

29 Lee Ross, "The Intuitive Psychologist and His Shortcomings", *Advances in Experimental Social Psychology*, cilt 10, yayına hazırlayan Leonard Berkowitz (New York: Academic Press, 1977), s. 173-220. Konuyla ilgili önemli araştırmaların bir eleştirisi için bkz. Michael Ross ve Garth

O. Fletcher, "Attribution and Social Perception", *The Handbook of Social Psychology*, 3. basım, cilt 2, yayına hazırlayanlar Gardner Lindzey ve Elliott Aronson (New York: Random House, 1985), s. 73-122.

30. Bu ilkenin etkili bir sunumu için bkz. Harold H. Kelley "Attribution Theory in Social Psychology", *Nebraska Symposium on Motivation*, yayına hazırlayan David Levine (Lincoln: University of Nebraska Press, 1967), s. 192-238. Kelley'in kuramı Ross ve Fletcher tarafından ayrıntılı biçimde tartışılmıştır. Bkz. bu yazarlar, "Attribution and Social Perception". Kelley'in kuramının temeli Fritz Heider tarafından atılmıştı. Bkz. aynı yazar, *The Psychology of Interpersonal Relations* (New York: Wiley, 1958).

5. Tercih Çarpıtmasının Kurumsal Kaynakları

1 Bu sıradan ayırımlara ilişkin ek bilgi için bkz. Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatham, N.J.: Chatham House Publishers, 1987), 2. bölüm.

2 Frank R. Strong, "Fifty Years of 'Clear and Present Danger': From Schenck to Brandenburg—and Beyond" (1969), *Free Speech and Association: The Supreme Court and the First Amendment*, yayına hazırlayan Philip B. Kurland (Chicago: University of Chicago Press, 1975), s. 302-341.

3 Samuel A. Stouffer, *Communism, Conformity, and Civil Liberties: A Cross-Section of the Nation Speaks Its Mind* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1955), s. 39-46. Yapılan birçok ayrı araştırmadan da benzer sonuçlar çıkmıştı. Genel bir bakış için bkz. Herbert McClosky ve Alida Brill, *Dimensions of Tolerance: What Americans Believe about Civil Liberties* (New York: Russell Sage, 1983), s. 74-77.

4 Clyde Z. Nunn, Harry J. Crockett, Jr., ve J. Allen Williams, Jr., *Tolerance for Nonconformity* (San Francisco: Jossey-Bass, 1978), s. 43. Bu kitabın 3. bölümü konuya ilişkin birçok ek bilgi içermektedir. Bir başka kaynak için bkz. John Mueller, "Trends in Political Tolerance", *Public Opinion Quarterly*, 52 (Bahar 1988): 1-25.

5 McClosky ve Brill, *Dimensions of Tolerance*, s. 54-56, 62-64.

6 Herbert McClosky ve John Zaller, *The American Ethos: Public Attitudes toward Capitalism and Democracy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984), s. 36-37.

7 McClosky ve Brill, *Dimensions of Tolerance*, s. 82.

8 Nat Hentoff, *Free Speech for Me—But Not for Thee: How the American Left and Right Relentlessly Censor Each Other* (New York: Harper Collins, 1992).

9 Feminizmin pornografiye yaklaşımı hakkında bkz. Donald Alexander Downs, *The New Politics of Pornography* (Chicago: University of Chi-

cago Press, 1989); Ronald Dworkin, "Two Concepts of Liberty", *Isaiah Berlin: A Celebration*, yayına hazırlayanlar Edna ve Avishai Margalit (Chicago: University of Chicago Press, 1991), s. 100-109

10 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, yayına hazırlayanlar Henry Reeve, Francis Bowen ve Phillips Bradley, 2 cilt (New York: Alfred A. Knopf, 1989; Fransızca ilk basım, 1835), özellikle de cilt 1, s. 254-270, ve cilt 2, s. 316-321.

11 John Stuart Mill, *On Liberty* (Indianapolis: Hackett Publishing Co., 1978; ilk basım, 1859), özellikle de 4. bölüm.

12 Douglas Maurice MacDowell, *The Oxford Classical Dictionary*, 2. basım, yayına hazırlayanlar N. G. L. Hammond ve H. H. Scullard (Oxford: Clarendon Press, 1970), s. 762-763; M. I. Finley, *Politics in the Ancient World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 53-55.

13 Paul L. Montgomery, "French Students Teach Chirac on the Streets", *Los Angeles Times*, 14 Aralık 1986, s. V-2.

14 Maura Dolan, "Reagan Record on Parks Gets Mixed Marks", *Los Angeles Times*, 21 Haziran 1988, s. 1, 3, 19.

15 Son noktaya ilişkin ek bilgi için bkz. Charles E. Lindblom, *Politics and Markets: The World's Political-Economic Systems* (New York: Basic Books, 1977), 9. bölüm.

16 Robert A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1956), s. 125.

17 Seçim rekabetinin sınırlı bir seçim yelpazesi sunduğu yolundaki gözlem, Harold Hotelling'in başlattığı bir literatürün odak merkezinde bulunmaktadır; bkz. Harold Hotelling, "Stability in Competition", *Economic Journal*, 39 (Mart 1929): 41-57. Söz konusu literatürün ana temaları daha sonraları Anthony Downs tarafından olgunluğa kavuşturuldu; bkz. Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper & Row, 1957). Literatürün kuramı, rakip adayların benimsedikleri platformların tam anlamıyla aynı olmasını engelleyen etkenlere de yer açacak biçimde uyarlanmıştır. Örneğin, bkz. James S. Coleman, "Internal Processes Governing Party Positions in Elections", *Public Choice*, 11 (Güz 1971): 35-60.

18 Alexis de Tocqueville, *The Old Régime and the French Revolution*, çeviren Stuart Gilbert (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1955; Fransızca ilk basım, 1856), s. xi.

19 *New York Times*, 6 Ocak 1989, s. A13.

20 Carole Pateman, *Participation and Democratic Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), 2. bölüm.

21 Bu oylamanın gizli olması durumunda bile yeterli sayıda insanın gizli oylama isteklerini önceden açığa vurmuş olmaları gerekir.

22 Shaul Bakhash, "The Politics of Land, Law, and Social Justice in Iran", *Middle East Journal*, 43 (Bahar 1989): 186-201.

23 Julius G. Getman, Stephen B. Goldberg ve Jeanne B. Herman, *Union Representation Elections: Law and Reality* (New York: Russell Sage, 1976), özellikle de 6. bölüm.
24 John Stuart Mill, *Representative Government* (London: Longmans, Green, and Co., 1919; ilk basım, 1861), s. 81.
25 Mill, *On Liberty*, 4. bölüm.
26 Mill, *Representative Government*, s. 84-85.
27 Bu noktaya parmak basan bir başka kaynak da şudur: Alan Ryan, "Two Concepts of Politics and Democracy: James and John Stuart Mill", *Machiavelli and the Nature of Political Thought*, yayına hazırlayan Martin Fleisher (New York: Atheneum, 1972), 3. bölüm.
28 Bu konuyu irdeleyen bir çalışma için bkz. Preston King, *Toleration* (New York: St. Martin's Press, 1976), 1. bölüm.
29 José Ortega y Gasset, *The Revolt of the Masses*, çeviren Anthony Kerrigan (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1985; İspanyolca ilk basım, 1929), s. 65.
30 McClosky ve Brill, *Dimensions of Tolerance*, p. 16.
31 Bu savı geliştiren ve ampirik olarak destekleyen bir çalışma için bkz. Dankwart A. Rustow, "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model", *Comparative Politics*, 2 (Nisan 1970): 337-363. Savın bir başka biçimi için de, bkz. Bernard Crick, *In Defense of Politics*, 2. basım (Chicago: University of Chicago Press, 1972), özellikle de 1. bölüm.
32 Perry Miller, *Errand into the Wilderness* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1956), s. 143-144. McClosky ve Zaller, *The American Ethos*, s. 22'den alıntı yapılmıştır.
33 Bu yorumu destekleyen kanıtlar için bkz. Daniel J. Boorstin, *The Americans: The Colonial Experience* (New York: Random House, 1958), kesim 1-4.
34 James Madison, "The Federalist no. 51" (1788), *The Federalist*, yayına hazırlayan Jacob E. Cooke (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1961), s. 349. Madison'un stratejisi Dahl tarafından tartışılıp eleştirilmiştir. Bkz. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, özellikle de 1. bölüm.
35 Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, s. 90.
36 Hugh Roberts, "From Radical Mission to Equivocal Ambition: The Expansion and Manipulation of Algerian Islamism, 1979-1992", *Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements*, yayına hazırlayanlar Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (Chicago: University of Chicago Press, 1994), s. 428-489.

6. Toplu Tutuculuk

1 Bu temayı geliştiren iki yapıt için bkz. Timur Kuran, "The Tenacious Past: Theories of Personal and Collective Conservatism", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 10 (Eylül 1988): 143-171; Paul A. David, "Path Dependence: Putting the Past in the Future of Economics," *Institute for Mathematical Studies in the Social Sciences Technical Report* no. 533, Stanford University, Kasım 1988.

2 Albert O. Hirschman, *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970).

3 Mancur Olson, *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities* (New Haven: Yale University Press, 1982).

4 Her olanağa eşit bir gerçekleşme olasılığı yüklemek keyfi olur, ama farklılıkların söz konusu olmadığı durumlarda bu uygundur; öne sürülen düşüncelerin netleşmesi de ek bir avantaj oluşturur.

5 Matematiksel olarak bu ölçü şöyle tanımlanabilir: Y^* yerleşik dengeyi, Y^{-h} de belleğin bulunmadığı durumdaki ortalama açık kamuoyunu göstersin. Bu terimleri kullanırsak, tarihin Y^* 'ın kalıcılığındaki payı, $C(Y^*) = |Y^* - Y^{-h}| / (Y^{max} - Y^{min})$ olur; bu kesirin paydası, ortalama açık kamuoyunun alabileceği en yüksek ve en alçak değerlerin arasındaki farkı ifade eder. Bu ölçüye benzer iki ayrı ölçü için bkz. Timur Kuran, "Preference Falsification, Policy Continuity and Collective Conservatism", *Economic Journal*, 97 (Eylül 1987): 642-665.

6 Matematiksel olarak ifade edersek, her küçük olayın sonraki küçük olaylar tarafından etkisiz bırakıldığı ergodik süreçlerin tersine, kamuoyunun evrimi ergodik olmayan bir süreç oluşturur. Bkz. W. Brian Arthur, "Competing Technologies, Increasing Returns and Lock-in by Historical Events", *Economic Journal*, 99 (Mart 1989): 116-131.

7 F. M. Cornford, *Microcosmographia Academica, Being a Guide for the Young Academic Politician*, 2. basım (Cambridge: Bowes & Bowes, 1922), s. 4.

8 Jerry B. Harvey, "The Abilene Paradox: The Management of Agreement", *Organizational Dynamics*, 3 (Yaz 1974): 63-80.

9 Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence: Public Opinion—Our Social Skin* (Chicago: University of Chicago Press, 1984; Almanca ilk basım, 1980).

11 Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), s. 395-411.

12 Pareto'nun verimlilik ölçüsü konusunda bkz. T. C. Koopmans, *Three Essays on the State of Economic Science* (New York: McGraw Hill, 1956), s. 41-66.

13 Daha geniş bir tanıtım için bkz. Donald Wittman, "Why Democracies

Produce Efficient Results", *Journal of Political Economy*, 97 (Aralık 1989): 1395-1424.

14 George F. Hourani, "The Basis of Authority of Consensus in Sunnite Islam", *Studia Islamica*, 21 (1964): 13-60.

15 Bu atasözünün tarihi hakkında bkz. George Boas, *Vox Populi: Essays in the History of an Idea* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1969), 1. bölüm.

16 Noelle-Neumann, *Spiral of Silence*, s. 175.

7. Komünizmin Direnci

1 Muhaliflerin yayınları konusunda, bkz. H. Gordon Skilling, *"Samizdat" and an Independent Society in Central and Eastern Europe* (Columbus: Ohio State University Press, 1989).

2 Leon Troçki'nin sözlerini alıntılayan: Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 2. baskı (New York: Meridian, 1958), s. 307.

3 Alexander Solzhenitsyn, "The Smatterers", Solzhenitsyn et al., *From Under the Rubble*, çevirenler A. M. Brock et al. (Boston: Little, Brown, 1975; Rusça ilk baskı, 1974), s. 275.

4 *A. g. e.*, s. 276 (vurgular özgün metinden).

5 Václav Havel, "The Power of the Powerless", Havel et al., *The Power of the Powerless: Citizens against the State in Central-Eastern Europe*, yayına hazırlayan John Keane, çeviren Paul Wilson (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1985; Çekçe ilk baskı, 1979), s. 27-28.

6 Amanda Haight, *Anna Akhmatova: A Poetic Pilgrimage* (New York: Oxford University Press, 1976), bölüm 3-4; *Encyclopaedia Britannica*, 15. basım, cilt 1 (1987), s. 190.

7 Aleksander Wat, *My Century: The Odyssey of a Polish Intellectual*, çeviren Richard Lourie (New York: W. W. Norton, 1990; Polca ilk baskı, 1977), s. 101.

8 Pasternak aleyhine sürdürülen kampanya konusunda, bkz. Ronald Hingley, *Pasternak: A Biography* (New York: Alfred A. Knopf, 1983), 10. bölüm.

9 H. Gordon Skilling, *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia* (Londra: George Allen and Unwin, 1981). Aynı konuyla ilgili olarak bkz. Timothy Garton Ash, *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe* (New York: Random House, 1989; ilk basım 1983-1989), özellikle s. 61- 70.

10 Krzysztof Nowak, "Covert Repressiveness and the Stability of a Political System: Poland at the End of the Seventies", *Social Research*, 55 (Bahar/Yaz 1988): 189 (vurgular kaldırılmıştır).

11 Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism: Its Origin, Growth, and Dissolution*, cilt 3, çeviren P. S. Falla (Oxford. Clarendon Press, 1978), s. 91.

12 Jirí Ruml, "Who Really Is Isolated?" Havel et al., *Power of the Powerless*, s. 180.
13 Jane Kramer, "Letter from Europe", *New Yorker*, 25 Mayıs, 1992, s. 43.
14 Havel, "Power of the Powerless", s. 39 (vurgular özgün metinden).
15 *A.g.e.*
16 *A.g.e.*, s. 37.
17 Timothy Garton Ash, "Eastern Europe: The Year of Truth", *New York Review of Books*, 15 Şubat, 1990, s. 15 (vurgular özgün metinden).
18 Birkaç güvenilir yorum için bkz. Roy A. Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*, çeviren Colleen Taylor (New York: Vintage, 1973; Rusça ilk baskı, 1968); Robert Conquest, *The Great Terror: A Reassessment* (New York: Oxford University Press, 1990); Zbigniew K. Brzezinski, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960).
19 Nowak, "Covert Repressiveness", s. 193.
20 Czeslaw Milosz, *The Captive Mind*, çeviren Jane Zielonko (New York: Alfred A. Knopf, 1953; Polca ilk baskı, 1951), s. 54.
21 Alıntı yapan: Robert Conquest, *Tyrants and Typewriters: Communiqués from the Struggle for Truth* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1989), s. 90.
22 Milosz, *The Captive Mind*, özellikle s. 43, 61.
23 Bkz. Nowak, "Covert Repressiveness"; Helena Flam, "Fear, Loyalty and Greedy Corporate Actors" (yayınlanmamış makale, Konstanz Üniversitesi, 1992).
24 Nowak, "Covert Repressiveness", s. 187.
25 László Bruszt, " 'Without Us but for Us'? Political Orientation in Hungary in the Period of Late Paternalism", *Social Research*, 55 (Bahar/Yaz, 1988): tablo 3. Batılı ülkelere ilişkin sayılar 1978 yılına aittir.
26 Milosz, *The Captive Mind*, s. 24.
27 Alıntılayan: Jan Vladislav, "Encounters with History or *Une Education Sentimentale* 1938-68", *The Prague Spring: A Mixed Legacy*, yayına hazırlayan Jirí Pehe (New York: Freedom House, 1988), s. 12.
28 Václav Havel, *Disturbing the Peace: A Conversation with Karel Hvízdala*, çeviren Paul Wilson (New York: Alfred A. Knopf, 1990; Çekçe ilk basım, 1986), s. 138.
29 Bu gözleme dayanan detaylı bir yorum için bkz. Vladimir Tismaneanu, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel* (New York: Free Press, 1992), bölüm 4-5.

8. Kast Sisteminin Kalıcılığı

1 Mark Fineman, "Lynchings over Caste Stir India", *Los Angeles Times*, 12 Nisan, 1991, s. A1, A18; W. P. S. Sidhu, "Medieval Murders", *India Today*, 30 Nisan, 1991, s. 122-125.

2 M. N. Srinivas, *Social Change in Modern India* (Berkeley: University of California Press, 1971); Louis Dumont, *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*, gözden geçirip yeniden yayına hazırlayan ve çevirenler Mark Sainsbury, Dumont ve Basia Gulati (Chicago: University of Chicago Press, 1980; Fransızca ilk basım, 1966); Marc Galanter, *Competing Equalities: Law and the Backward Classes in India* (Berkeley: University of California Press, 1984).

3 J. H. Hutton, *Caste in India: Its Nature, Function, and Origins*, 4. basım (Bombay: Oxford University Press, 1963), s. 64-67, 130, ve Ek A. Bazı tahminlere göre bu oran, yüzde 30'a kadar çıkmaktadır.

4. *A.g.e.*, bölüm 6; Dumont, *Homo Hierarchicus*, bölüm 4-6.

5 Dumont, *Homo Hierarchicus*, özellikle de s. 46-49, 202-208; Hutton, *Caste in India*, bölüm 6-7 ve Ek A; Barrington Moore, Jr., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (White Plains, N.Y.: M. E. Sharpe, 1978), s. 55-64; L. S. S. O'Malley, *Indian Caste Customs* (Cambridge: Cambridge University Press, 1932), bölüm 8.

6 O'Malley, *Indian Caste Customs*, s. 141.

7 Hutton, *Caste in India*, s. 121.

8 Imtiaz Ahmad (yayına hazırlayan), *Caste and Social Stratification among Muslims in India* (Yeni Delhi: Manohar, 1978); bkz. özellikle M. K. A. Siddiqui ve Ranjit K. Bhattacharya'nın yazıları.

9 Deepak Lal, *The Hindu Equilibrium*, cilt 1: *Cultural Stability and Economic Stagnation, India c. 1500 B.C.-A.D. 1980* (Oxford: Clarendon Press, 1988), bölüm 3.

10 O'Malley, *Indian Caste Customs*, s. 142, bu uygulamadan söz eder.

11 Max Weber, *The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism*, çeviren ve yayına hazırlayanlar Hans H. Gerth ve Don Martindale (New York: Free Press, 1958; Almanca orijinal basım, 1916-17), s. 112. Buna benzer bir sav için bkz. Angus Maddison, *Class Structure and Economic Growth: India and Pakistan since the Moghuls* (New York: W. W. Norton, 1971), özellikle s. 24-29.

12 Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India*, yayına hazırlayan Robert I. Crane (New York: Doubleday, 1959; ilk basım, 1946), özellikle de bölüm 4.7 ve bölüm 5; alıntı s. 126.

13 M. N. Srinivas, "The Role of Caste in India: Present and Future", *Reviews in Anthropology*, 7 (Güz 1980): 415-430. Ayrıca bkz. Dumont, *Homo Hierarchicus*, bölüm 10.

14 Hutton, *Caste in India*, s. 123.

15 Lal'a göre (bkz. *Hindu Equilibrium*, cilt 1, bölüm 2-3), bu sistem M.Ö. 1500 dolaylarında başlayan Ari istilası sırasında ortaya çıkmıştır. Daha önce rahipler, savaşçılar ve tüccarlar arasında varolan işbölümü, birbirine ters düşen toplumsal konum isteklerine yol açmış, bu istekler de çeşitli davranışların kısıtlanmasına neden olmuştu. Ari ırktan olanlar tarıma dayalı yerleşme merkezleri kurduklarında, yeterli işgücü sağlamakta güçlük çektiler ve çözüm olarak da Hindistan'ın yerli halkını köleleştirerek onları tarım işçisi olarak çalıştırmaya başladılar. Bugünkü sudralar, işte bu kölelerin soyundan gelmektedir. Zamanla sudralara özgürlük tanındı ve Ari kast sistemine alındılar. Dokunulmazlık, çok sonraları, Arilerin bazı ilkel kabilelerle ilişki kurmaları sonucunda ortaya çıktı. Arilerin toprağa tam anlamıyla egemen olma istekleri, bu ilkel toplulukları Ari toplumun dışında tutmaya yönelik kalıcı, çoklukla da zorbalığa dayalı bir kampanyaya yol açtı. Bu konuyla ilgili bir başka tez ise, kast sisteminin kökenlerini, görece başarılı meslek gruplarının kendi meslektaşlarının sayısını kısıtlama girişimine bağlar. Bkz. Mancur Olson, *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities* (New Haven: Yale University Press, 1982), s. 156-161.

16 Michael Moffatt, *An Untouchable Community in South India: Structure and Consensus* (Princeton: Princeton University Press, 1979), s. 7, n. 1.

17 Hutton, *Caste in India*, bölüm 7.

18 V. S. Naipaul, *India: A Wounded Civilization* (New York: Vintage Books, 1977), s. 188.

19 Kast kurallarının güçlenmesi konusunda bkz. Thomas A. Zwicker, "Morality and Etiquette in the Reproduction of Hierarchical Caste Relations in South Asia", Master tezi, Pennsylvania Üniversitesi, 1984.

20 Bu savın geliştirildiği kaynak: George A. Akerlof, "The Economics of Caste and of the Rat Race and Other Woeful Tales", *Quarterly Journal of Economics*, 90 (Kasım 1976): 599-618. Akerlof'un savı daha önceleri Weber tarafından işlenmişti. Bkz. Weber, *Religion of India*, s. 19.

21 Köy meclislerinin işleyişi konusuyla ilgili olarak bkz. Dumont, *Homo Hierarchicus*, bölüm 8; Hutton, *Caste in India*, bölüm 7.

22 Joseph A. Schumpeter, "Social Classes in an Ethnically Homogeneous Environment", yazarın *Imperialism and Social Classes* kitabı içinde, çeviren Heinz Norden (New York: Augustus Kelley, 1951; ilk basım, 1927), s. 145.

23 Srinivas, *Social Change in Modern India*, s. 100-106.

9. Pozitif Ayırımcılığın Arzulanmayan Yayılışı

1 Michael Oreskes, "American Politics Loses Way as Polls Displace Leadership", *New York Times*, 18 Mart, 1990. Bu yazı dizisi 22 Mart'a kadar sürmüştür.

2 Örneğin bkz. Richard D. Lamm, "The Politics of Sensitivities: Critical Policy Issues Fester under Fear of Offending", *Los Angeles Times*, 28 Mayıs, 1988, kesim 2, s. 8; Michael Ross, "U.S. Lawmakers Toss in Towel in Frustration", *Los Angeles Times*, 13 Nisan, 1992, s. A1, 16-17; Timothy E. Wirth, "It's Not Enough to Throw Bums Out", *Los Angeles Times*, 17 Haziran, 1992, s. B11.

3 "Serious Times, Trivial Politics", *New York Times*, 25 Mart, 1990, bölüm 4, s. 18.

4 Shelby Steele, *The Content of Our Character: A New Vision of Race in America* (New York: St. Martin's, 1990), s. x.

5 Richard G. Niemi, John Mueller ve Tom W. Smith, *Trends in Public Opinion: A Compendium of Survey Data* (New York: Greenwood Press, 1989), bölüm 8. Burada verilen sayılar tablo 8.3'ten alınmıştır. Ayrıca bkz. Howard Schuman, Charlotte Steeh ve Laurence Bobo, *Racial Attitudes in America: Trends and Interpretations* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985), bölüm 3.

6 Arlene F. Saluter, *Marital Status and Living Arrangements: March 1991* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1992), tablo E.

7 Jack Citrin, Donald Philip Green ve David O. Sears, "White Reactions to Black Candidates: When Does Race Matter?" *Public Opinion Quarterly*, 54 (Bahar 1990): 74-96.

8 Lee Sigelman ve Susan Welch, *Black Americans' Views of Racial Inequality: The Dream Deferred* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 131.

9 *A.g.e.*, s. 129.

10 *Responsive Community*, 2 (Bahar 1992), s. 82.

11 Andrew Hacker, *Two Nations: Black and White, Separate, Hostile, Unequal* (New York: Charles Scribner's Sons, 1992), özellikle s. 4. Ayrıca bkz. Jonathan Rieder, *Canarsie: The Jews and Italians of Brooklyn Against Liberalism* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985), özellikle de bölüm 3-5.

12 Michigan'daki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü tarafından 1986 yılında yapılmış bir araştırmaya göre, her dört beyazdan üçü, istedikleri bir görevin kendileri yerine eşit ya da daha düşük nitelikli bir siyaha verilmesinin "olası" ya da "bir biçimde olası" olduğuna inanmaktadır. Aktaran: Dinesh D'Souza, *Illiberal Education: The Politics of Race and Sex on Campus* (New York: Free Press, 1991), s. 131.

13 İşçilerin bu politikaya besledikleri nefret Frederick Lynch tarafından

belgelenip incelenmiştir; bkz. Frederick R. Lynch, *Invisible Victims: White Males and the Crisis of Affirmative Action* (New York: Greenwood Press, 1989). Duyulan nefretin yaygınlığı, Demokrat Parti'ye yakın bir anket kuruluşu tarafından 1985 yılında yapılan grup odaklı araştırma seanslarında da ortaya çıktı. Bu araştırmaların ışığında hazırlanan bir raporda şöyle deniliyor: "Araştırmaya katılan grup üyelerinin hemen hemen tümü, siyahların özel konumlarını kendi ilerlemelerinin önüne dikilen ciddi bir engel olarak görmekte. Gerçekten de, beyazların konumlarını, başarısızlıklarını ve güçlüklerini her zaman kolayca dayandırabildikleri gerekçe, onlara ayırımcılık yapıldığıdır." Alıntı: Thomas Byrne Edsall ve Mary D. Edsall, *Chain Reaction: The Impact of Race, Rights, and Taxes on American Politics* (New York: W. W. Norton, 1991), s. 182.

14 Paul M. Sniderman ve Thomas Piazza, *The Scar of Race* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993).

15 *A.g.e.*, s. 69-78.

16 *A.g.e.*, s. 102-104.

17 Benjamin I. Page ve Robert Y. Shapiro, *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans Policy Preferences* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), özellikle de bölüm 3.

18 Edsall ve Edsall, *Chain Reaction*, özellikle de bölüm 9-11.

19 *Economist*, 30 Kasım, 1991, s. 47-48.

20 Terry Eastland, "In This White House, Principle Is just the Politics of the Day", *Los Angeles Times*, 19 Aralık, 1990, s. B11.

21 Patrick Thomas, "The Persistent 'Gnat' that Louisiana Can't Get Out of Its Face", *Los Angeles Times*, 14 Ekim, 1990, s. M1.

22 Andrew Rosenthal, "Broad Disparities in Votes and Polls Raising Questions", *New York Times*, 9 Kasım, 1989, s. A1, B14; J. Phillip Thompson, "David Dinkins' Victory in New York City: The Decline of the Democratic Party Organization and the Strengthening of Black Politics", *PS: Political Science and Politics*, 23 (Haziran 1990): 145-148.

23 Bu konuşmadan alıntılar için bkz. David J. Garrow, *Bearing the Cross: Martin Luther King, Jr., and the Southern Christian Leadership Conference* (New York: William Morrow, 1986), s. 283-284.

24 James P. Smith ve Finis R. Welch, "Black Economic Progress since Myrdal", *Journal of Economic Literature*, 27 (Haziran 1989): 519- 564.

25 Deborah J. Carter ve Reginald Wilson, *Minorities in Higher Education* (Washington, D.C.: American Council on Education, Aralık 1989), s. 20.

26 Smith ve Welch, "Black Economic Progress," s. 552-557. Ayrıca bkz. Jonathan S. Leonard, "The Impact of Affirmative Action Regulation and Equal Employment Law on Black Employment", *Journal of Economic Perspectives*, 4 (Güz 1990): 47-63.

27 Richard B. Freeman, *Black Elite: The New Market for Highly Educated Black Americans* (New York: McGraw Hill, 1976), s. 34.

28 Thomas Sowell, *Education: Assumptions versus History* (Stanford: Hoover Institution Press, 1986), s. 81-89.
29 Thomas Sowell, *Civil Rights: Rhetoric or Reality?* (New York: William Morrow, 1984), s. 49-50.
30 Edsall ve Edsall, *Chain Reaction*, tablo 11.3.
31 Bu istatistiklerin kaynağı: Robin Williams, Jr. ve Gerald David Jaynes (yayına hazırlayanlar), *A Common Destiny: Blacks and American Society* (Washington, D.C.: National Academy Press, 1989).
32 Stephen L. Carter, *Reflections of an Affirmative Action Baby* (New York: Basic Books, 1991); Richard A. Epstein, *Forbidden Grounds: The Case against Employment Discrimination Laws* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992); Nathan Glazer, *Affirmative Discrimination: Ethnic Inequality and Public Policy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987; ilk basım, 1975); Glenn C. Loury, "Why Should We Care about Group Inequality", *Social Philosophy and Policy*, 5 (Güz 1987): 249-271; Stephen Coate ve Loury, "Will Affirmative-Action Policies Eliminate Negative Stereotypes?", *American Economic Review*, 83 (Aralık 1993): 1220-1240; Sowell, *Civil Rights*; Steele, *Content of Our Character*; William Julius Wilson, *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy* (Chicago: University of Chicago Press, 1987).
33 Gertrude Ezorsky, *Racism and Justice: The Case for Affirmative Action* (Ithaca: Cornell University Press, 1991).
34 U.S. Department of Labor, Office of Policy Planning and Research, *The Negro Family: The Case for National Action* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1965).
35 *A.g.e.*, s. 47-48.
36 E. Franklin Frazier, *The Negro Family in the United States* (Chicago: University of Chicago Press, 1939).
37 Herbert G. Gutman, *The Black Family in Slavery and Freedom, 1750-1925* (New York: Pantheon, 1976).
38 Alıntıların kaynağı: Lee Rainwater ve William L. Yancey, *The Moynihan Report and the Politics of Controversy* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1967), s. 172-173, 259.
39 Alıntı yapan: Glenn C. Loury, "The Family, the Nation, and Senator Moynihan", *Commentary*, Haziran 1986, s. 22. Loury'nin yazısı çok sayıda ayrıntı yanında birçok yoruma da yer vermektedir.
40 Rainwater ve Yancey, *Moynihan Report*, s. 247-248, 256.
41 William Ryan, "Savage Discovery: The Moynihan Report", *Nation*, 22 Kasım, 1965, s. 380-384. Alıntılar bu raporun kısaltılmış bir basımından yapılmıştır: Rainwater ve Yancey, *Moynihan Report*, s. 458, 464.
42 *A.g.e.*, s. 259-260.
43 Daniel Patrick Moynihan, *Family and Nation: The Godkin Lectures, Harvard University* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1986), s. 36.

44 Hacker, *Two Nations*, s. 68.
45 Glenn C. Loury, "The Family as Context for Delinquency Prevention: Demographic Trends and Political Realities", *From Children to Citizens*, cilt 3, yayına hazırlayanlar James Q. Wilson ve Glenn C. Loury (New York: Springer-Verlag, 1985), 3-26.
46 Jim Sleeper, *The Closest of Strangers: Liberalism and the Politics of Race in New York* (New York: W. W. Norton, 1990), s. 253-254.
47 Ellen Goodman, "And He Serves to Free Long-Buried Feelings", *Los Angeles Times*, 18 Ocak, 1985, kesim 2, s. 5.
48 Hacker, *Two Nations*, s. 192.
49 Goodman, "And He Serves to Free Long-Buried Feelings".
50 Ellen Goodman, "Polite Silence All Around While the Monsters Prowl," *International Herald Tribune*, 13 Aralık, 1991, s. 7.
51 Morton Hunt, *Profiles of Social Research: The Scientific Study of Human Interactions* (New York: Sage, 1985), s. 84-92. Coleman'ın kendi yorumu için bkz. *Footnotes*, 17 (Ocak 1989): 4-5.
52 Thomas B. Rosenstiel, "Paper's Editorial Sparks Racial Uproar in Philadelphia", *Los Angeles Times*, 20 Aralık, 1990, s. A32.
53 Bkz. Carter, *Reflections*, bölüm 5-8; Glenn C. Loury, "The Problem of Ideology and Political Discourse among Afro-Americans" (yayımlanmamış kitap bölümü, Harvard Üniversitesi, 1986).
54 Alıntı yapan Carter, *Reflections*, s. 108.
55 Alphonso Pinkney, *The Myth of Black Progress* (New York: Cambridge University Press, 1984), s. 14-15.
56 Carter, *Reflections*, s. 111-112.
57 Sleeper, *Closest of Strangers*, özellikle de s. 80-85.
58 Linda S. Lichter, "Who Speaks for Black America?", *Public Opinion* (Ağustos/Eylül 1985), s. 41-44.
59 Bütün bu noktalar Jesse Jackson'ın başkanlık adaylığı çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir; bkz. Adolph L. Reed, Jr., *The Jesse Jackson Phenomenon: The Crisis of Purpose in Afro-American Politics* (New Haven: Yale University Press, 1986).

10. Kamusal Söylem ve Saklı Bilgi

1 Leibniz'in düşüncelerini genel olarak tanıtan bir çalışma için bkz. Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy* (New York: Simon and Schuster, 1945), s. 581- 596.
2 Sabit tercih savının en etkili çağdaş savunması için bkz. George J. Stigler ve Gary Becker, "De Gustibus Non Est Disputandum", *American Economic Review*, 67 (Mart 1977): 76-90.
3 Bu ayırımı getirirken dayandığımız kaynak şudur: Viktor Vanberg ve

James M. Buchanan, "Interests and Theories in Constitutional Choice", *Journal of Theoretical Politics*, 1 (Ocak 1989): 49-62. İnsanın bilgisiyle tercihlerinin değişkenliğini birçok başka bilim adamı da kabul eder. Örnek olarak, bkz. Norbert Elias, *Power and Civility*, çeviren Edmund Jephcott (New York: Pantheon, 1982; Almanca ilk basım, 1939); Edward Shils, *Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 1981); S. Ryan Johansson, "The Computer Paradigm and the Role of Cultural Information in Social Systems", *Historical Methods*, 21 (Güz 1988): 172-188; Randall Bartlett, *Economics and Power: An Inquiry into Human Relations and Markets* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), bölüm 9; James S. Coleman, *Foundations of Social Theory* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990), özellikle bölüm 10-12.

4 Herbert A. Simon, *Reason in Human Affairs* (Stanford: Stanford University Press, 1983).

5 Bulgusallıklar konusundaki temel çalışmalar için bkz. Daniel Kahneman, Paul Slovic ve Amos Tversky (yayına hazırlayanlar), *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982; çalışmaların ilk basımları, 1971-1982). Bu yazının ana hatlarını sunan bir çalışma için bkz. Richard Nisbett ve Lee Ross, *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1980). Anthony Pratkanis ve Elliot Aronson bulgusallıkların özellikle şu koşullardan en az biri varolduğunda kullanıldığını gözlemler: belirli bir konu hakkında dikkatlice düşünecek zamanımız olmadığında; konuya ilişkin bilgimiz aşırı derecede fazla olduğundan bu bilgiyi tümüyle işleyemediğimizde; ele aldığımız konular önemsiz olduğunda; vereceğimiz kararı dayandıracak pek az bilgimiz olduğunda; ve belirli bir bulgusallık hemen akla geldiğinde. Anılan yazarların şu eserine bkz.: *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion* (New York: W. H. Freeman, 1991), s. 121.

6 Bu alanda fevkalade başarılı iki araştırma şunlardır: John H. Holland, Keith J. Holyoak, Richard E. Nisbett ve Paul R. Thagard, *Induction: Processes of Inference, Learning, and Discovery* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986); Howard Margolis, *Patterns, Thinking, and Cognition: A Theory of Judgment* (Chicago: University of Chicago Press, 1987). Politik konulara ilişkin modelleri inceleyen çalışmalar için bkz. Richard R. Lau ve David O. Sears (yayına hazırlayanlar), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition* (Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1986).

7 Nisbett ve Ross, *Human Inference*, s. 245. Ayrıca bkz. George Mandler, *Mind and Emotion* (New York: John Wiley, 1975).

8 John Zaller ve Stanley Feldman, "A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preferences", *American Journal of Political Science*, 36 (Ağustos 1992): 579-616.

9 Daniel Kahneman ve Amos Tversky, "Choices, Values, and Frames", *American Psychologist*, 39 (Nisan 1984): 341-350.

10 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, cilt 2, yayına hazırlayanlar Henry Reeve, Francis Bowen, Phillips Bradley (New York: Alfred A. Knopf, 1989; Fransızca ilk basım, 1835), s. 8.

11 Albert Bandura, *Social Learning Theory* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1977).

12 Bu konunun etraflıca ele alındığı bir yapıt için bkz. Gordon Tullock, *Toward a Mathematics of Politics* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1967), bölüm 7-8; Hannah Arendt, "Lying in Politics", *Crises of the Republic* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972), s. 1-47.

13 Niccolò Machiavelli, *The Prince*, çeviren ve yayına hazırlayan Thomas G. Bergin (Northbrook, Ill.: AHM Publishing, 1947; İtalyanca ilk basım, 1532), bölüm 18.

14 Burada yararlandığımız yapıt: Russell, *History of Western Philosophy*, s. 510.

15 Ne kadar değişirse değişsin, her şey aynı kalacaktır.

16 Uzun geçmişi olan düşünce kalıplarının düşüncelerin yayılışını düzenleyeceği yolundaki sav Albert O. Hirschman tarafından ileri sürülmüştür. Bu yazarın şu eserine bkz.: *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991).

17 Plato, *The Republic*, çeviren Francis M. Cornford (New York: Oxford University Press, 1945; Yunanca ilk yayınlanış, M.Ö. 4. yüzyıl.), bölüm 10. Ayrıca bkz. Sissela Bok, *Lying: Moral Choice in Public and Private Life* (New York: Pantheon, 1978), bölüm 12; Kaushik Basu, "Bad Advice", *Economic and Political Weekly*, 7-14 Mart, 1992, s. 525-530.

18 Günümüzde yaşanan sansür uygulamaları konusunda bkz. Kevin Boyle, yayına hazırlayan, *Article Nineteen: Information, Freedom, and Censorship* (New York: Times Books, 1988).

19 Bu önermeyi Walter Lippmann *Public Opinion* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1922) adlı eserinde getirmiştir. Önermenin daha sonra geliştirilen biçimleri için bkz. Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, 3. basım (New York: Harper & Row, 1942), bölüm 20-23; Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper Row, 1957), bölüm 11-13. Konuyla ilgili araştırmaları ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz. Donald R. Kinder ve David O. Sears, "Public Opinion and Political Action", *The Handbook of Social Psychology*, 3. basım, cilt 2, yayına hazırlayan Gardner Lindzey ve Elliot Aronson (New York: Random House, 1985), s. 659-741.

20 W. Russell Neuman, *The Paradox of Mass Politics: Knowledge and Opinion in the American Electorate* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1986), s. 15.

21 *A.g.e.*, s. 14-22.

22 "The American Public's Knowledge of the U.S. Constitution: A National Survey of Public Awareness and Personal Opinion" (San Francisco: Hearst Corporation, tarihsiz), s. 13.
23 Bu savı Neuman, *Paradox of Mass Politics* adlı eserde geliştirmiştir.
24 Bu önermenin dayandığı normatif ilke için bkz. Harold H. Kelley, "Attribution Theory in Social Psychology", *Nebraska Symposium on Motivation*, yayına hazırlayan David Levine (Lincoln: University of Nebraska Press, 1967), s. 192-238.
25 Bu terimler Coleman, *Foundations* adlı yapıttan alınmıştır.
26 "Toplumsal kanıt" terimi Robert B. Cialdini, *Influence: The New Psychology of Modern Persuasion* (New York: Quill, 1984), bölüm 4'ten alınmıştır.
27 James Madison, "The Federalist no. 49" (1788), *The Federalist*, yayına hazırlayan Jacob E. Cooke (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1961), s. 340.
28 Bernard Lewis, *History Remembered, Recovered, Invented* (Princeton: Princeton University Press, 1975); David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
29 Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, 3. basım (Londra: Oxford University Press, 1959). Düzmece tarihi kaynak üretimi başka dinlerde de sık karşılaşılan bir uygulamaydı. Bu konuyla ilgili olarak bir önceki notta verilen kaynaklara bkz.
30 Alıntı yapan: Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence: Public Opinion—Our Social Skin* (Chicago: University of Chicago Press, 1984; Almanca ilk basım, 1980), s. 66.
31 Bilimde görüşbirliğinin doğrulama tekniği olarak kullanımı hakkında bkz. Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2. basım (Chicago: University of Chicago Press, 1970); Thomas Sowell, *Knowledge and Decisions* (New York: Basic Books, 1980).
32 Pratkanis ve Aronson, *Age of Propaganda*, s. 134-139.
33 David Hackett Fischer, *Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought* (London: Routledge & Kegan Paul, 1971), s. 302.
34 Amos Tversky ve Daniel Kahneman, "Availability: A Heuristic for Judging Frequency and Probability", *Judgment under Uncertainty*, yayına hazırlayanlar Kahneman, Slovic, Tversky, s. 163-178. Ayrıca bkz. Shelley E. Taylor, "The Availability Bias in Social Perception and Interaction", *Judgment under Uncertainty*, yayına hazırlayanlar Kahneman, Slovic, Tversky, s. 190-200.
35 Everett M. Rogers ve James W. Dearing, "Agenda-Setting Research: Where Has It Been, Where Is It Going?", *Communication Yearbook* 11, yayına hazırlayan James A. Anderson (Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1988), s. 555-594.
36 Lynn Hasher, David Goldstein ve Thomas Toppino, "Frequency and

the Conference of Referential Validity", *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 16 (Şubat 1977): 107-112.

37 Marian Schwartz, "Repetition and Rated Truth Value of Statements", *American Journal of Psychology*, 95 (Güz 1982): 393-407.

38 Bu örnek Erich Fromm, *Escape from Freedom* (New York: Avon Books, 1969; ilk basım, 1941), s. 208-230'dan esinlenmiştir.

39 Joseph Harriss, *The Tallest Tower: Eiffel and the Belle Époque* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 19-23.

40 George Bishop, "Manipulation and Control of People's Responses to Public Opinion Polls: An Orwellian Experiment in 1984", *The Orwellian Moment: Hindsight and Foresight in the Post-1984 World*, yayına hazırlayanlar Robert L. Savage, James Combs ve Dan Nimmo (Fayetteville: University of Arkansas Press, 1989), s. 119-129.

41 J. St. B. T. Evans ve P. C. Wason, "Rationalization in a Reasoning Task", *British Journal of Psychology*, 67 (Kasım 1976): 479-486. Ayrıca bkz. P. N. Johnson-Laird and P. C. Wason, "A Theoretical Analysis of Insight into a Reasoning Task", *Thinking: Readings in Cognitive Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 143- 157; Margolis, *Patterns, Thinking, and Cognition*, özellikle bölüm 1.

42 Bu konu Noelle-Neumann, *Spiral of Silence*, bölüm 23'de geliştirilmiştir.

43 Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (New York: Free Press, 1958).

44 Ronald Heiner, "The Origin of Predictable Behavior", *American Economic Review*, 73 (Eylül 1983): 560-595.

45 Neuman, *Paradox of Mass Politics*, s. 61-64.

46 Nisbett ve Ross, *Human Inference*, bölüm 8.

47 K. R. L. Hall, "Perceiving and Naming a Series of Figures", *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 2 (Kasım 1950): 153-162.

48 Charles G. Lord, Lee Ross ve Mark R. Lepper, "Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence", *Journal of Personality and Social Psychology*, 37 (Kasım 1979): 2098-2109.

49 Thomas Gilovich, *How We Know What Isn't So: The Fallibility of Human Reason in Everyday Life* (New York: Free Press, 1991) adlı kitapta asılsız kalıpların nasıl algılandıklarına ilişkin pek çok kanıt sunmaktadır.

50 David O. Sears, Richard R. Lau, Tom R. Tyler, Harris M. Allen, Jr., "Self-interest vs. Symbolic Politics in Policy Attitudes and Presidential Voting", *American Political Science Review*, 74 (Eylül 1980): 670-684; Lau, Thad A. Brown ve Sears, "Self-Interest and Civilians' Attitudes toward the Vietnam War", *Public Opinion Quarterly*, 42 (Kış 1978): 464-483.

51 Neuman, *Paradox of Mass Politics*, s. 69.

52 Joseph P. Kalt ve Mark A. Zupan, "Capture and Ideology in the Economic Theory of Politics," *American Economic Review*, 74 (Haziran 1984): 279-300.
53 James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts* (New Haven: Yale University Press, 1990). Alıntı s. 110'dan özgün metindeki vurgulara sadık kalınarak yapılmıştır.
54 Sharon S. Brehm ve Jack W. Brehm, *Psychological Reactance: A Theory of Freedom and Control* (New York: Academic Press, 1981).

11. Düşünülemez ve Düşünülmeyen

1 Mohammed Arkoun, "Émergences et Problèmes dans le Monde Musulman Contemporain (1960-1985)", *Islamochristiana*, 12 (1986): 158-159.
2 Bu konuyla ilgili örnekler için bkz. Fazlur Rahman, *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 1982); William Montgomery Watt, *Islamic Fundamentalism and Modernity* (London: Routledge, 1988).
3 Edward E. Jones ve Richard E. Nisbett, "The Actor and the Observer: Divergent Perceptions of the Causes of Behavior", *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior*, yayına hazırlayanlar Jones ve başkaları (Morristown, N.J.: General Learning Press, 1972), s. 79-94. Konuyla yakından ilgili bazı araştırmaların eleştirel bir özeti için bkz. Edward E. Jones, "How Do People Perceive the Causes of Behavior?", *American Scientist*, 64 (Mayıs-Haziran 1976): 300-305.
4 Richard Nisbett ve Lee Ross, *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1980), bölüm 9.
5 Ek bilgi için bkz. Daniel B. Klein, "If Government Is So Villainous, How Come Government Officials Don't Seem Like Villains", *Economics and Philosophy*, 10 (Nisan 1994): 91-106.
6 Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford: Stanford University Press, 1957). Festinger'in kuramının bir uyarlaması için bkz. George A. Akerlof ve William T. Dickens, "The Economic Consequences of Cognitive Dissonance", *American Economic Review*, 72 (Temmuz 1982): 307-319; Ekkehart Schlicht, "Cognitive Dissonance in Economics", *Gesellschaft für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, 141 (1984): 61-81; Matthew Rabin, "Cognitive Dissonance and Social Change", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 23 (Mart 1994): 177-194.
7 Festinger, *Theory of Cognitive Dissonance*, bölüm 4-5.
8 *A.g.e.*, bölüm 6-7.
9 Michael Polanyi, *The Tacit Dimension* (Gloucester, Mass.: Peter Smith, 1983; ilk basım, 1966), s. 61.

10 Bernard Cohen, *The Press and Foreign Policy* (Princeton: Princeton University Press, 1963); Maxwell E. McCombs ve Donald L. Shaw, "The Agenda-Setting Function of the Media", *Public Opinion Quarterly*, 36 (Yaz 1972): 176-187; G. Ray Funkhouser, "The Issues of the Sixties: An Exploratory Study in the Dynamics of Public Opinion", *Public Opinion Quarterly*, 37 (Bahar 1973): 62-75.
11 John H. Holland, Keith J. Holyoak, Richard E. Nisbett ve Paul Thagard, *Induction: Processes of Inference, Learning, and Discovery* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986).
12 Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2. basım (Chicago: University of Chicago Press, 1970).
13 Howard Margolis, *Patterns, Thinking, and Cognition: A Theory of Judgment* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), bölüm 11-13.
14 Uç değerli eşikler buna istisna oluşturabilir.
15 Bellek yitimi olsa da olmasa da kamuoyu 100 değerinde kalacaktır. İki değer arasındaki fark 0'dır, ki bu kamuoyu alanının yüzde 0'ına eşittir.
16 Walter Bagehot, *Physics and Politics* (Boston: Beacon Press, 1956; ilk basımı 1884), s. 26.
17 W. Brian Arthur, "Self-Reinforcing Mechanisms in Economics", *The Economy as an Evolving Complex System*, yayına hazırlayanlar Philip W. Anderson, Kenneth J. Arrow ve David Pines (Redwood City, Calif.: Addison-Wesley, 1988), s. 9-31.
18 Sushil Bikchandani, David Hirshleifer ve Ivo Welch, "A Theory of Fads, Fashion, Custom, and Cultural Change as Informational Cascades", *Journal of Political Economy*, 100 (Ekim 1992): 992-1026.
19 George A. Akerlof, "A Theory of Social Custom, of Which Unemployment May Be One Consequence", *Quarterly Journal of Economics*, 94 (Haziran 1980): 749-775.

12. Kast Sisteminin Boyun Eğme Ahlakı

1 K. S. Mathur, "Hindu Values of Life: Karma and Dharma" (1964), *Religion in India*, yayına hazırlayan T. N. Madan (Delhi: Oxford University Press, 1991), s. 63-77.
2 R. S. Khare, *The Untouchable as Himself: Ideology, Identity, and Pragmatism among the Lucknow Chamars* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
3 Joan P. Mencher, "The Caste System Upside Down, or the Not-So-Mysterious East", *Current Anthropology*, 15 (Aralık 1974): 469-493.
4 Mark Juergensmeyer, "What if the Untouchables Don't Believe in Untouchability?", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 12 (Ocak-Mart 1980): 24.

5 M. N. Srinivas, *The Remembered Village* (Los Angeles: University of California Press, 1976), s. 182.
6 Khare, *Untouchable as Himself*, özellikle s. 7-8.
7 Juergensmeyer, "What if the Untouchables," s. 25.
8 Michael Moffatt, *An Untouchable Community in South India: Structure and Consensus* (Princeton: Princeton University Press, 1979); Hazari, *Untouchable: The Autobiography of an Indian Outcaste* (London: Pall Mall Press, 1969), özellikle bölüm 1, 5; James M. Freeman, *Untouchable: An Indian Life History* (Stanford: Stanford University Press, 1979). Aydınlatıcı ek bilgiler ve göndermeler için bkz. Barrington Moore, Jr., *Justice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (White Plains, N.Y.: M. E. Sharpe, 1978), s. 55-64.
9 Alıntı yapan : L. S. S. O'Malley, *Indian Caste Customs* (Londra: Cambridge University Press, 1932), s. 138.
10 Hazari, *Untouchable*, s. 11.
11 Max Weber, *The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism*, çevirip yayına hazırlayanlar Hans H. Gerth ve Don Martindale (New York: Free Press, 1958; Almanca ilk basım, 1916-17), özellikle s. 117-123.
12 Hazari, *Untouchable*, s. 65.
13 G. S. Ghurye, *Caste, Class, and Occupation*, 4. basım (Bombay: Popular Book Depot, 1961), bölüm 9, özellikle de s. 218-221.
14 J. H. Hutton, *Caste in India: Its Nature, Function, and Origins*, 4. basım, (Bombay: Oxford University Press, 1963), s. 47.
15 Kast konusunda Avrupalılar tarafından yapılmış ilk araştırmaların dökümü için bkz. Bernard S. Cohn, "Notes on the History of the Study of Indian Society and Culture", *Structure and Change in Indian Society*, yayına hazırlayanlar Milton Singer ve Bernard S. Cohn (New York: Wenner-Green Foundation for Anthropological Research, 1968), s. 3-28. Avrupalı bilim adamlarının hem Hindu ideolojisini standartlaştırdığı hem de kast ve yeniden bedenlenme gibi kavramların önemini abarttıkları ileri sürülmüştür. Ashis Nandy, bu görüşü *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self under Colonialism* (Delhi: Oxford University Press, 1983) başlıklı yapıtında geliştirir. Nandy'e göre İngilizler, kast-merkezli dünya görüşünün kurulmasına yardımcı olmakla kalmayarak, tarih boyunca akışkan olmuş olan kastlar arası ayırımların katılaşmasına da önayak oldular. Bu görüşler birkaç yoldan çürütülebilir. Her şeyden önce, Avrupalı araştırmacıların Hindu dünya görüşünü atfettikleri Hintlilerin ancak birkaçı önceden İngilizlerle ilişki kurmuştu. İkinci olarak, İngilizlerle daha önce ilişkide bulunmuş olanların, özellikle de İngilizler tarafından eğitilmiş Hintli seçkinlerin, orantısız bir bölümü kast karşıtı hareketlere önderlik ettiler. Üçüncü olarak, Hintlilerin beyinleri İngilizler tarafından kolayca yı-

kanabilmişse, o ana gelinceye dek kafalarının kendi kültürlerinden kaynaklanan baskılara bağışık olması olasılığının çok düşük olması gerekir. Son olarak da, bir yönetici kadrosunun, başında bulunduğu ulusun düşünce kalıplarını istediği gibi değiştirebildiği görülmemiştir. Dokunulmazları "Brahman ideolojisi"nden kurtarmayı amaçlayan kast karşıtı reformcuların çektiği zorluklar, bu son gerçeğe kanıt oluşturur. Khare'nin de belirttiği gibi (*Untouchable as Himself*, özellikle bölüm 7) Hint reformcularının kast ahlâkına karşı başlattıkları kampanya, yardım etmeye çalıştıkları halkın direnciyle karşılaştı.

16 Vivekananda Jha, "Stages in the History of Untouchables", *Indian Historical Review*, 2 (Temmuz 1975): 14-31.

17 Gary S. Becker, *The Economics of Discrimination*, 2. basım (Chicago: University of Chicago Press, 1971).

18 Louis Dumont, *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*, yeni basım, çevirenler Mark Sainsbury, Dumont ve Basia Gulati (Chicago: University of Chicago Press, 1980; Fransızca ilk basım, 1966), özellikle s. 8-11.

19 Kast konusuna ilişkin önemli bir istisna için bkz. Thomas A. Zwicker, "Morality and Etiquette in the Reproduction of Hierarchical Caste Relations in South Asia", M.A. tezi, Pennsylvania Üniversitesi, 1984.

20 Marksist tezlerin iki değişik türü için bkz. Nartnadeshwar Prasad, *The Mythi of the Caste System* (Patna: Samjna Prakashan, 1957); Gerald D. Berreman, "The Brahmanical View of Caste: Louis Dumont's *Homo Hierarchicus*", *Contributions to Indian Sociology*, yeni dizi 5 (Aralık 1971): 16-23.

21 Marx'ın konuyla ilgili yazıları Jon Elster tarafından sunulup yorumlanmıştır. Bkz. Jon Elster, *Making Sense of Marx* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), bölüm 8. Elster, Paul Veyne'in *Le Pain et le Cirque* (Paris: Seuil, 1976) adlı kitabına dayanarak, bu ideoloji kuramını şu yapıtında tanıtır: *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), bölüm 3-4.

22 Kast karşıtı hareketlerin kısa bir tarihçesi için bkz. Eleanor Zelliot, "Untouchability", *Encyclopedia of Asian History*, cilt 4 (New York: Charles Scribner's Sons, 1988), s. 169-171. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. N. Srinivas, *Social Change in Modern India* (Berkeley: University of California Press, 1971); Marc Galanter, *Competing Equalities: Law and the Backward Classes in India* (Berkeley: University of California Press, 1984).

13. Komünizmin Kör Noktaları

1 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 2. basım (New York: World Publishing, 1958), bölüm 11-13; George Orwell, *1984* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1961; ilk basım, 1949).
2 Alexander Solzhenitsyn, "As Breathing and Consciousness Return", Solzhenitsyn et al., *From Under the Rubble*, çevirenler A. M. Brock et al. (Boston: Little, Brown, 1975; Rusça ilk basım, 1974), s. 4.
3 *A.g.e.*, s. 15 (vurgular özgün metinden).
4 Alexander Solzhenitsyn, *Rebuilding Russia: Reflections and Tentative Proposals*, çeviren Alexis Klimoff (New York: Farrar, Straus, Giroux, 1991; Rusça ilk basım, 1990), s. 34.
5 V. I. Lenin, *State and Revolution* (New York: International Publishers, 1932; Rusça ilk basım, 1917), özellikle de bölüm 1.4 ve 5.
6 Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Marx ve Engels'in Toplu Yapıtları (*Collected Works*), cilt 29 (New York: International Publishers, 1987; Almanca ilk basım, 1859), s. 263.
7 Geoffrey A. Hosking, "Memory in a Totalitarian Society: The Case of the Soviet Union", *Memory: History, Culture, and the Mind*, yayına hazırlayan Thomas Butler (Oxford: Basil Blackwell, 1989), s. 115. Bu yazının geri kalan bölümü tarihin tahrif edilmesinin somut örnekleriyle doludur.
8 Milan Kundera, *A Book on Laughter and Forgetting*, çeviren Michael Henry Heim (New York: Penguin Books, 1981), s. 3. Alıntı yapan Jeffrey C. Goldfarb, *Beyond Glasnost: The Post-Totalitarian Mind* (Chicago: University of Chicago Press, 1989), s. 109-110.
9 Elemér Hankiss, "The 'Second Society': Is There an Alternative Social Model Emerging in Contemporary Hungary?", *Social Research*, 55 (Bahar/Yaz 1988), s. 28.
10 Daniel Granin'den alıntı yapan David Wedgwood Benn, *Persuasion and Soviet Politics* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), s. 195.
11 Miroslav Kusy, "Chartism and 'Real Socialism'", Václav Havel et al., *The Power of the Powerless: Citizens against the State in Central-Eastern Europe*, yayına hazırlayan John Keane, çeviren Paul Wilson (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1985; Çekçe ilk basım, 1979), s. 158-159.
12 Robert C. Tucker, *Political Culture and Leadership in Soviet Russia* (New York: W. W. Norton, 1987), s. 142-143.
13 Piotr Wierzbicki, "A Treatise on Ticks" (Polca ilk basım, 1979), *Poland: Genesis of a Revolution*, yayına hazırlayan Abraham Brumberg (New York: Random House, 1983), s. 206-207.
14 Sovyetler Birliği'ne ilişkin kanıtlar için bkz. James W. Riordan, "The Revolution from Below: The Role of Letters to the Editor under *Perestroika*", *Coexistence*, 27 (Aralık 1990): 269-272.

15 Giuseppe di Palma bu gözlemi şu eserinde geliştiriyor: "Legitimation from the Top to Civil Society: Politico-Cultural Change in Eastern Europe", *World Politics*, 44 (Ekim 1991), özellikle de s. 55-63.
16 Zhores A. Medvedev, *The Rise and Fall of T. D. Lysenko*, çeviren I. Michael Lerner (New York: Columbia University Press, 1969), bölüm 2-3, 10.
17 C. Banc ve Alan Dundes, *You Call This Living?: A Collection of East European Political Jokes* (Athens: University of Georgia Press, 1990), s. 65, 86.
18 Igor Kon, "The Psychology of Social Inertia" (Rusça ilk basım, 1988), *Social Sciences*, 20 (1989): 60-74. Alıntı: s. 63.
19 Gennadii Batyagin, TASS, Haziran 28, 1989. Alıntı yapan Elizabeth Teague, "Perestroika and the Soviet Worker", *Government and Opposition*, 25 (Bahar 1990): 192.
20 *A.g.e.*, s. 191-211.
21 Tarafımızdan gerçekleştirilmiş görüşme, Leipzig, 6 Aralık, 1991.
22 Jiri Otava, "Public Opinion Research in Czechoslovakia", *Social Research*, 55 (Bahar/Yaz, 1988): 249. Çekoslovak hükümetinin resmi kamuoyu bülteninin her sayısında şu uyarı yer almaktaydı: "Bütün araştırmacılarımıza bu bültenin kamuya yönelik olmadığını, yakınlarınız ve ailelerinizden gizli tutulması gerektiğini ve yalnızca anketçiler ve bizlerle işbirliği yapan kişiler için hazırlanmış olduğunu anımsatırız" (s. 251, n. 2). Sovyetler Birliği'ne ilişkin benzer kanıtlar için bkz. David Wedgwood Benn, *Persuasion and Soviet Politics* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), özellikle de bölüm 4.
23 Walter Friedrich ve Hartmut Griese, *Jugend und Jugendforschung in der DDR: Gesellschaftspolitische Situationen, Sozialisation und Mentalitätsentwicklung in den achtziger Jahren* (Opladen: Leske & Budrich, 1991), s. 139, 145.
24 Bu anketlere giren bilgiler yüzyüze yapılan görüşmeler yoluyla elde edildiğinden, sundukları mutlak sayıların ihtiyatla yorumlanması gerekir. Kullanılan yöntem sabit kaldığı için anketlerin saptadığı eğilimler anlamlıdır. Öte yandan, ortaya çıkan eğilimlerin bir ölçüde korkunun azalmasından kaynaklanmış olduğu düşünülebilir.
25 Bu veriler, 1991'de Gallup-Macaristan (Budapeşte) tarafından Macaristan Kamuoyu Araştırmaları Enstitüsü'nün yayınlayıp dar bir çevreye dağıttığı *Jel Kép* adlı bültenden derlenmiştir.
26 9 Eylül 1983 tarihli, Prag Kamuoyu Araştırmaları Arşivi'nde bulunan gizli araştırma.
27 Benn, *Persuasion and Soviet Politics*, s. 142.
28 Tercih çarpıtmasının bu sonuçları hiç etkilemediği söylenemez.
29 *A.g.e.*, s. 153-154.
30 Henry O. Hart, "The Tables Turned: If East Europeans Could Vote", *Public Opinion*, 6 (Ekim/Kasım 1983): 53-57. Hart'ın verdiği bilgiler

Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Bulgaristan'ı kapsamaktadır.

31 Marek Ziólkowski, "Individuals and the Social System: Values, Perceptions, and Behavioral Strategies", *Social Research*, 55 (Bahar/Yaz 1988): 139-177. Burada verilen sayılar s. 153- 154'ten alınmıştır.

32 László Bruszt, " 'Without Us but for Us'? Political Orientation in Hungary in the Period of Late Paternalism", *Social Research*, 55 (Bahar/Yaz, 1988): 43-76. Sunulan sayılar s. 70, 72 ve 75'ten alınmıştır.

33 Elisabeth Noelle-Neumann, "The German Revolution: The Historic Experiment of the Division and Unification of a Nation as Reflected in Survey Findings", *International Journal of Public Opinion Research*, 3 (Güz 1991): 248, tablo 4. Doğu Almanya'ya ilişkin araştırma Şubat ve Mart 1990, Batı Almanya'ya ilişkin olanı ise Aralık 1989'da yapıldı.

34 *A.g.e.*, s. 258, tablo 9. Doğu Almanya'ya ilişkin araştırma Mart 1990'da; Batı Almanya'ya ilişkin olanı ise bundan iki ay sonra gerçekleştirildi.

35 Association for Independent Social Analysis, *Czechoslovakia–January 1990 (Survey Report)*, Mart 1990, teksir, tablo 4.

36 *Democracy, Economic Reform, and Western Assistance: Data Tables* (New York: Freedom House, 1991), tablo 154.

37 *Barometer of Privatization*, Szonda Ipsos, Budapeşte, Ekim 1991, s. 27-31.

38 Hans Aage, "Popular Attitudes and Perestroika", *Soviet Studies*, 43 (Ocak 1991), özellikle de s. 8, 10. Sovyetler Birliği konusunda yapılan araştırmalardan en azından biri serbest piyasaya ilişkin görüşlerin ABD'dekilerden pek de farklı olmadığını gösteriyor. Bkz. Robert J. Shiller, Maxim Boycko ve Vladimir Korobov, "Popular Attitudes toward Free Markets: The Soviet Union and the United States Compared", *American Economic Review*, 81 (Haziran 1991): 385-400.

39 Vladimir Tismaneanu, *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe: The Poverty of Utopia* (London: Routledge, 1988), özellikle de bölüm 4; Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism: Its Origin, Growth, and Dissolution*, cilt 3, çeviren P. S. Falla (Oxford: Clarendon Press, 1978), özellikle de bölüm 13.

40 Vladimir Tismaneanu, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel* (New York: Free Press, 1992), s. 67-80.

41 *A.g.e.*, s. 90-106.

42 Adam Michnik, *Letters from Prison and Other Essays*, trans. Maya Latynski (Berkeley: University of California Press, 1985; Polca ilk basım, 1973-1984), özellikle de s. 133-198.

43 Tismaneanu, *Reinventing Politics*, s. 175-191.

44 Revizyonist komünizmin gerçekçi olmayan tutumları konusunda bkz. John Clark ve Aaron Wildavsky, *The Moral Collapse of Communism: Poland as a Cautionary Tale* (San Francisco: ICS Press, 1990), özellikle de bölüm 3.

45 János Mátyás Kovács, "From Reformation to Transformation: Limits to Liberalism in Hungarian Economic Thought", *East European Politics and Societies*, 5 (Kış 1991): 41-72. Alıntı: s. 47.
46 Václav Klaus ve Tomás Jezek, "Social Criticism, False Liberalism, and Recent Changes in Czechoslovakia", *East European Politics and Societies*, 5 (Kış 1991): 26-40.
47 János Kornai, "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality", *Journal of Economic Literature*, 24 (Aralık 1986): 1728-1730.
48 Andrei D. Sakharov, *Progress, Coexistence, and Intellectual Freedom*, çeviren *New York Times* (New York: W. W. Norton, 1968), s. 72, 78.
49 Hankiss, "The 'Second Society'". Ayrıca bkz. Di Palma, "Legitimation from the Top", s. 64-67.
50 Vladimir Shlapentokh, *Soviet Public Opinion and Ideology: Mythology and Pragmatism in Interaction* (New York: Praeger, 1986); Shlapentokh, *Public and Private Life of the Soviet People: Changing Values in Post-Stalin Russia* (New York: Oxford University Press, 1989).
51 Komünizme sempati duyan Batılı yazarlar tarafından kaleme alınmış yapıtların bir çözümlemesi için bkz. Paul Hollander, *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China, and Cuba, 1928-1978* (New York: Oxford University Press, 1981).
52 Jan Winiecki, *Resistance to Change in the Soviet Economic System: A Property Rights Approach* (London: Routledge, 1991), özellikle de bölüm 1 ve 2.
53 János Kornai, "Individual Freedom and Reform of the Socialist Economy", *European Economic Review*, 32 (Mart 1988): 259-262.

14. Beyaz Irkçılık Korkusunun Kalıcılığı

1 Alıntı, the Committee on Admissions and Enrollment tarafından hazırlanmış şu rapordandır: Academic Senate, University of California, *Freshman Admissions at Berkeley: A Policy for the 1990s and Beyond*. Aktaran: Andrew Hacker, "Affirmative Action: The New Look", *New York Review of Books*, 12 Ekim, 1989, tablo A.
2 John Bunzel, "Affirmative Action: How It 'Works' at UC Berkeley", *Public Interest*, sayı 93 (Güz 1988): 120.
3 Üniversiteler kendi öğrencilerinin başarı düzeylerine ilişkin bilgileri nadiren etnik gruplara göre ayırdıklarından, genel duruma ilişkin rakamlar veremiyoruz. Elimizdeki bilgiler, üniversiteye giremeyen adayların skorlarını da kapsayan, SAT'a giren bütün adayların ortalama değerleriyle sınırlıdır. 1991-92 döneminde, beyaz öğrencilerin matematik ortalaması 442, sözel ortalaması ise 491'di. Aynı dönemde siyah öğrencilerin bu iki ortalaması sırasıyla 352 ve 385'ti. College

Entrance Examination Board, *National Report on College-Bound Seniors* (Princeton: CEEB, 1992).

4 Terry Eastland ve William J. Bennett, *Counting by Race: Equality from the Founding Fathers to Bakke and Weber* (New York: Basic Books, 1979), s. 8-9.

5 James Crouse ve Dale Trusheim, *The Case against the SAT* (Chicago: University of Chicago Press, 1988), özellikle de bölüm 5, 8.

6 Bu konuyla ilgili açıklamalar için bkz. Glynn Custred, "Onward to Adequacy", *Academic Questions*, 3 (Yaz 1990): 64.

7 Affirmative Action Newsletter, Harvard University, Office of the Assistant to the President, Güz 1989. Alıntı yapan: Dinesh D'Souza, *Illiberal Education: The Politics of Race and Sex on Campus* (New York: Free Press, 1991), s. 220.

8 Stephen R. Barnett, "Who Gets In? A Troubling Policy", *Los Angeles Times*, 11 Haziran, 1992, s. B13. California Üniversitesi'ne bağlı öteki kampuslara kabul edilen öğrenci sayıları da benzer uyuşmazlıklar sunuyor. Bkz. *Economist*, 17 Eylül, 1994, s. 28.

9 *Economist*, 16 Şubat, 1991, s. 22. Bu konuyla ilgili başka örnekler için bkz. Stephen L. Carter, *Reflections of an Affirmative Action Baby* (New York: Basic Books, 1991), bölüm 8; D'Souza, *Illiberal Education*, bölüm 5. Kampuslarda öğrencilerin anlatım özgürlüğünü sınırlayan kuralların bir savunması için, bkz. Stanley Fish, *There's No Such Thing as Free Speech ... And It's a Good Thing, Too* (New York: Oxford University Press, 1994), bölüm 8.

10 Duyarlılık programlarının tartışıldığı bir yapıt için bkz. Paul Berman (yayına hazırlayan), *Debating P.C.: The Controversy over Political Correctness on College Campuses* (New York: Laurel, 1992).

11 D'Souza, *Illiberal Education*, s. 215-218.

12 Bu temayı geliştiren bir yapıt için, bkz. Shelby Steele *The Content of Our Character: A New Vision of Race in America* (New York: St. Martin's Press, 1990).

13 Horgörülmek tek başına kimsenin öğrenmesini engellemez. Çoğunlukça aşağılanan birçok azınlığın, ilerlemeyi başardığı, hatta çoğunluğu bile geçtiği görülmüştür. Bkz. Thomas Sowell, *Ethnic America: A History* (New York: Basic Books, 1981).

14 Örnekler için bkz. Charles J. Sykes, *The Hollow Men: Politics and Corruption in Higher Education* (Washington, D.C.: Regnery Gateway, 1990), s. 202; Andrew Hacker, *Two Nations: Black and White, Separate, Hostile, Unequal* (New York: Charles Scribner's Sons, 1992), s. 159.

15 Sykes'ın *Hollow Men* adlı çalışması, bu konuya ilişkin çok sayıda kanıt sunuyor.

16 Christopher Shea, "Penn Report Faults Campus Police for Response to Students' Taking Papers", *Chronicle of Higher Education*, 4 Ağustos,

1993, s. A27; Shea, "Penn Won't Punish Black Students Who Threw Away Campus Papers", *Chronicle of Higher Education*, 22 Eylül, 1993, s. A35.

17 Algısal değişimler konusuyla ilgili olarak, bkz. Hacker, *Two Nations*, bölüm 10.

18 *Sources: Diversity Initiatives in Higher Education* (Washington, D.C.: American Council on Education, 1993).

19 Marcia Ascher, *Ethnomathematics: A Multicultural View of Mathematical Ideas* (Pacific Grove, Calif.: Brooks/Cole, 1991). Ayrıca bkz. Glenn M. Ricketts, "Multiculturalism Mobilizes", *Academic Questions*, 3 (Yaz 1990): 57.

20 Çok-kültürcülüğün mantığı ve amaçları konusunda bkz. Henry Louis Gates, Jr., *Loose Canons: Notes on the Culture Wars* (New York: Oxford University Press, 1992; ilk basım, 1985-1991). Bu konuya ilişkin eleştiriler arasında şunlar sayılabilir: Arthur M. Schlesinger, Jr., *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society* (Knoxville, Tenn.: Whittle Books, 1991); Diane Ravitch, "Multiculturalism: E Pluribus Plures", *American Scholar*, 59 (Yaz 1990): 337-354; Gary B. Nash, "The Great Multicultural Debate", *Contention*, 1 (Bahar 1992): 1-28.

21 D'Souza, *Illiberal Education*, bölüm 3.

22 Alıntı için bkz. *a.g.e.*, s. 8.

23 William A. Henry III, "Upside Down in the Groves of Academe", *Time*, 1 Nisan, 1991, s. 66.

24 D'Souza, *Illiberal Education*, s. 148-151, 194-197; David P. Bryden, "It Ain't What They Teach, It's the Way They Teach It", *Public Interest*, no. 102 (Bahar 1991): 44-45; Chester E. Finn, "The Campus: 'An Island of Repression in a Sea of Freedom'", *Commentary*, 88 (Eylül 1989): 19.

25 Denise K. Magner, "When Whites Teach Black Studies: Controversy at Iowa State Dramatizes a Sensitive Issue on College Campuses", *Chronicle of Higher Education*, 1 Aralık, 1993, s. A19.

26 "Delaware U. Goes PC", *Washington Times*, 14 Haziran, 1991, s. F2.

27. Allan Bloom, *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students* (New York: Simon and Schuster, 1987), özellikle de s. 311, 324.

28. Richard Delgado, "The Imperial Scholar: Reflections on a Review of Civil Rights Literature", *University of Pennsylvania Law Review*, 132 (Mart 1984): 561-578.

29 *A.g.e.*, s. 577.

30 Mari Matsuda, "Affirmative Action and Legal Knowledge: Planting Seeds in Plowed-Up Ground", *Harvard Women's Law Journal*, 11 (Bahar 1988): 1-17. Alıntılar: s. 1, 4-5.

31 Alıntılayan: Randall L. Kennedy, "Racial Critiques of Legal Academia", *Harvard Law Review*, 102 (Haziran 1989): 1752.

32 Nash, "The Great Multicultural Debate", s. 17.
33 Aktaran: Kennedy, "Racial Critiques", s. 1798-1800.
34 Carter, *Reflections*, s. 1-2.
35 Konuya yabancı kişiler tarafından yapılmış olağanüstü yararlı çözümleme örnekleri için bkz. Robert K. Merton, "Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge", *American Journal of Sociology*, 77 (Temmuz 1972): 9-47. Merton kimi grupların belirli bilgi türleri üstünde tekelci bir egemenlik kurmaları ilkesini ayrıntılı biçimde değerlendiriyor. Ayrıca bkz. Glenn C. Loury, "Self-Censorship in Public Discourse: A Theory of 'Political Correctness' and Related Phenomena", *Rationality and Society*, 6 (Ekim 1994): 428-461.
36 Kennedy, "Racial Critiques", s. 1807.
37 James S. Coleman, "On the Self-Suppression of Academic Freedom", *Academic Questions*, 4 (Kış 1990-91): 17-22.
38 *A.g.e.*, s. 20.
39 Jason DeParle, "Talk of Government Being Out to Get Blacks Falls on More Attentive Ears", *New York Times*, 29 Ekim, 1990, s. B7.
40 John E. Chubb ve Terry M. Moe, *Politics, Markets, and America's Schools* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1990), özellikle de bölüm 1.
41 David S. Crystal ve Harold W. Stevenson, "Mothers' Perceptions of Children's Problems with Mathematics: A Cross-National Comparison", *Journal of Educational Psychology*, 83 (Eylül 1991): 372-376.
42 Örneğin, bkz. T. R. Reid, "Miyazawa: Work Ethic Flags In U.S.", *Washington Post*, 4 Şubat, 1992, s. Al, 11.
43 Steele, *Content of Our Character*, bölüm 5. Alıntılar: s. 78-80 (özgün metnin vurguları benimsenmiştir). Benzer bir sav için bkz. Hacker, *Two Nations*, bölüm 4.
44 Jim Sleeper, *The Closest of Strangers: Liberalism and the Politics of Race in New York* (New York: W. W. Norton, 1990), s. 34.
45 Bunun kuramsal temeli için bkz. Mancur Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1965).
46 James M. Buchanan ve Gordon Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962), bölüm 10-11.

15. Beklenmedik Politik Devrimler

1 Bkz. Timur Kuran, "Sparks and Prairie Fires: A Theory of Unanticipated Political Revolution", *Public Choice*, 61 (Nisan 1989): 41-74.

2 Alıntı yapan James De Nardo, *Power in Numbers: The Political Strategy of Protest and Rebellion* (Princeton: Princeton University Press, 1985), s. 17.

3 Karl Marx'ın bu konuyla ilgili en önemli önermesi için bkz. *A Contribution to the Critique of Political Economy*, yayına hazırlayan Maurice Dobb, çeviren S. W. Ryazanskaya (New York: International Publishers, 1970; Almanca ilk basım, 1859), s. 20-21. Jon Elster, *Making Sense of Marx* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), s. 428-446, Marx'ın konuya ilişkin önde gelen yazılarını eleştirir.

4 Bu yaklaşımı ortaya koyan iki önemli yapıt şunlardır: James C. Davies, "Toward a Theory of Revolution", *American Sociological Review*, 27 (Şubat 1962): 5-19; Ted R. Gurr, *Why Men Rebel* (Princeton: Princeton University Press, 1970).

5 David Snyder ve Charles Tilly, "Hardship and Collective Violence in France, 1830 to 1960", *American Sociological Review*, 37 (Ekim 1972): 520-532; Charles Tilly, Louise Tilly ve Richard Tilly, *The Rebellious Century: 1830-1930* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975). Görece yoksunlaşma kuramına karşı getirilen ek kanıtlar için bkz. Steven E. Finkel ve James B. Rule, "Relative Deprivation and Related Psychological Theories of Civil Violence: A Critical Review", *Research in Social Movements, Conflicts, and Change*, cilt 9, yayına hazırlayan Louis Kriesberg (Greenwich, Conn.: JAI Press, 1986), s. 47-69.

6 Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979). Jack Goldstone'un "demografik/yapısal kuramı" yankılar uyandırmış bir başka yapısal kuramdır. Bkz. Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World* (Berkeley: University of California Press, 1991).

7 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Mark I. Lichbach, *The Rebel's Dilemma* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995). Lichbach'ın bu kitabı, politik devrimleri konu alan araştırmaları çok geniş kapsamlı bir eleştiri çerçevesinde ele alıp incelemektedir.

8 Tıpkı *A* sıralaması gibi *C* sıralaması da biri 10'da ötekisi ise 90'da yer alan iki kararlı denge sunuyor. Açık muhalefet beklentisinin, açık muhalefetin gerçek boyutunu etkileyebilmesi bu yüzdendir. Buna karşılık, A^1 sıralamasında 90'da bulunan tek bir kararlı denge bulunmaktadır. Öyleyse, beklentilerin önemli bir rol oynaması mümkün değildir. Açık muhalefetin 100'ün altında kalması beklendikçe, 90'daki denge varlığını sürdürecektir.

9 Alıntı yapan: Mao Tse-Tung, "A Single Spark Can Start a Prairie Fire"

(1930), *Selected Military Writings of Mao Tse-Tung* (Beijing: Foreign Languages Press, 1972), s. 65-76.

10 Burada bireylerin tümünün de aynı anlatımcı gereksinime sahip olduğunu varsaymaktayız.

11 İlkinin tanımı için bkz. s. 213-214. İkincisinin tanımı içinse, bkz. s. 104.

12 Yerleşik Marksist açıklamanın bir eleştirisi için bkz. Martin Malia, *Comprendre la Révolution Russe* (Paris: Éditions du Seuil, 1980), s. 91- 93.

13 Bkz. William Henry Chamberlin, *The Russian Revolution, 1917-1921*, cilt 1 (New York: Macmillan, 1935), s. 62-63; Malia, *Comprendre la Révolution Russe*, s. 92-93.

14 Thomas Walton, "Economic Development and Revolutionary Upheavals in Iran", *Cambridge Journal of Economics*, 4 (Eylül 1980): 271-292.

15 Baruch Fischhoff, "Hindsight Foresight. The Effect of Outcome Knowledge on Judgment under Uncertainty", *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 1 (Ağustos 1975): 288-299; Baruch Fischhoff ve Ruth Beyth, " 'I Knew It Would Happen'—Remembered Probabilities of Once Future Things", *Organizational Behavior and Human Performance*, 13 (Şubat 1975): 1-16.

16. Komünizmin Çöküşü ve Benzer Âni Gelişmeler

1 Bernard Gwertzman ve Michael T. Kaufman, yayına hazırlayanlar, *The Collapse of Communism, by the Correspondents of "The New York Times"* (New York: Times Books, 1990), s. vii.

2 Bu tezin erken bir ifadesi için bkz. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 2. basım (New York: World Publishing, 1958), kesim 3. Arendt, komünizmin ailevî, toplumsal, dinsel ve meslekî bağları zayıflattığını gözlemleyerek bu durumun, kişileri korkunç biçimde devlete bağımlı kıldığını, dolayısıyla da kitlesel ayaklanma olanaklarını engellediğini öne sürer.

3 Richard Pipes, "Gorbachev's Russia: Breakdown or Crackdown?", *Commentary*, Mart 1990, s. 16.

4 Jeane J. Kirkpatrick, *The Withering Away of the Totalitarian State ... And Other Surprises* (Washington, D.C.: AEI Press, 1990). Kirkpatrick bundan on yıl önce komünist sistemin kendini değiştirme olanağına sahip olmadığını ileri sürmüştü. Bkz. Kirkpatrick, "Dictatorships and Double Standards", *Commentary*, Kasım 1979, s. 34-45.

5 Stephen R. Graubard, "Preface to the Issue 'Eastern Europe ... Central Europe ... Europe'", *Daedalus*, 119 (Kış 1990): vi.

6 *A.g.e.*, s. ii.

7 John Naisbitt, *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives* (New York: Warner Books, 1982).

8 *Economist*, 18 Kasım, 1989, s. 13.

9 Örneğin, bkz. Jack A. Goldstone, "Predicting Revolutions: Why We Could (and Should) Have Foreseen the Revolutions of 1989-1991 in the U.S.S.R. and Eastern Europe", *Contention*, 2 (Kış 1993): 127-152; Randall Collins, "Prediction in Macrosociology: The Case of the Soviet Collapse", *American Journal of Sociology*, 100 (Mayıs 1995): 1552-1593; Susanne Lohmann, "The Dynamics of Informational Cascades: The Monday Demonstrations in Leipzig, East Germany, 1989-91", *World Politics*, 47 (Ekim 1994): 42-101. Lohmann'ın çözümlemesi, devrimlerin önceden kestirilemeyeceği savıyla büyük ölçüde tutarlıdır. Bununla birlikte Lohmann, çalışmasının 91. sayfasında Doğu Almanya'daki politik katılımın 1989 yılında "önceden kestirilebilecek biçimde" değişiklik gösterdiğini savunmaktadır.

10 Václav Havel, "The Power of the Powerless", Havel ve başkaları, *The Power of the Powerless: Citizens against the State in Central-Eastern Europe*, yayına hazırlayan John Keane, çeviren Paul Wilson (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1985; Çekçe ilk basım, 1979), s. 42.

11 *A.g.e.*, s. 87, 89, 96.

12 Václav Havel, "Meeting Gorbachev" (1987), *Without Force or Lies: Voices from the Revolution of Central Europe in 1989-90*, yayına hazırlayanlar William M. Brinton ve Alan Rinzler (San Francisco: Mercury House, 1990), s. 266-267.

13 Václav Havel, "Cards on the Table" (1988), *Without Force or Lies*, yayına hazırlayanlar Brinton ve Rinzler, s. 270-271.

14 Sidney Tarrow, " 'Aiming at a Moving Target': Social Science and the Recent Rebellions in Eastern Europe", *PS: Political Science and Politics*, 24 (Mart 1991): 12.

15 Seçimler ve seçim sonrasında saptanan tepkilerle ilgili olarak, bkz. John Taglibue, *New York Times*, 3-6 Haziran, 1989. Nisan ayında uzlaşmayla sonuçlanan olayların aktarımı ve yorumu için bkz. Timothy Garton Ash, "Refolution: The Springtime of Two Nations", *New York Review of Books*, 15 Haziran, 1989, s. 3-10. Ayrıca bkz. Elie Abel, *The Shattered Bloc: Behind the Upheaval in Eastern Europe* (Boston: Houghton Mifflin, 1990), bölüm 4.

16 Institut für Demoskopie Allensbach'ın Doğu Almanya anketi, 17 Şubat—15 Mart, 1990, Arşiv no. 4195 GEW.

17 Gerçekleştirilen psikolojik deneylerde, böyle-olacağını-biliyordum yanılsaması zaman geçtikçe kötüleşir. Dolayısıyla, yaşanan toplumsal patlamanın kendilerini şaşırttığını söyleyen Doğu Almanların oranının zamanla azalacağı beklenebilir. Gerçekten de, ilk araştırmanın üstünden bir yıl, Doğu Almanya'daki komünist yönetimin çöküşünün üstünden de onaltı ay geçtikten sonra, Mart 1991'de bir Doğu Alman grubuna "Bundan iki yıl önce böylesine barışçıl bir devrim bekliyor

muydunuz?" sorusu yöneltildiğinde, araştırmaya katılanların yüzde 7'si "evet," yüzde 33'ü de "evet, ama bu kadar çabuk olacağını sanmıyorduk" yanıtını verdiler. Tamamen şaşırdıklarını söyleyenlerin oranı yüzde 54 kadardı (Allensbach Arşivleri, İnceleme 5049). Ne var ki, Mart 1993'te seçilen bir örnek kitleye, "Bundan dört yıl önce böylesine barışçıl bir devrim bekliyor muydunuz?" diye sorulduğunda, ilk iki yanıt sırasıyla yüzde 3 ve yüzde 23'e düşerken tamamen şaşırdıklarını söyleyenlerin oranı yüzde 70'e yükseldi (Allensbach Arşivleri, İnceleme 5078). İlginçtir ki, 1991 yılında soru "İki yıl öncesini düşündüğünüzde, devrik Demokratik Alman Cumhuriyeti'ndeki komünist yönetimin yıkılacağını bekliyor muydunuz, yoksa devrim sizi şaşırttı mı?" biçiminde yöneltilince, olumlu yanıt verenlerin sayısı daha yüksek oldu. Bu durumda, araştırmaya katılanların yüzde 20'si "evet," yüzde 47'si "evet, ama bu kadar çabuk olacağını sanmıyorduk," yüzde 28'i de "hayır, hiç beklemiyorduk" dediler. Bu iki soru biçimi arasındaki tek fark, birincisinde kişilere komünist yönetimin *barışçı yoldan* devrileceğini bekleyip beklemedikleri sorulurken, ikincisinde kişilere yalnızca komünist yönetimin devrileceğini bekleyip beklemediklerinin sorulmuş olmasıydı. Sorunun ikinci biçimi 1990 ve 1993 yıllarındaki yoklamalara konulmamıştı.

18 *New York Times*'ın konuyla ilgili haberleri için bkz. Gwertzman ve Kaufman, *The Collapse of Communism*, s. 153- 184. Konuyla ilgili birinci derecede tanıklıklar için bkz. Timothy Garton Ash, "The German Revolution", *New York Review of Books*, 21 Aralık, 1989, s. 14- 19; George Paul Csicsery, "The Siege of Nógrádi Street, Budapest, 1989", *Without Force or Lies*, yayına hazırlayanlar Brinton ve Rinzler, s. 289-302.

19 Andrei Amalrik, *Will the Soviet Union Survive until 1984?* (New York: Harper & Row, 1970; Rusça ilk basım, 1969), özellikle de s. 36- 44.

20 Vladimir Tismaneanu, "Personal Power and Political Crisis in Romania", *Government and Opposition*, 24 (Bahar 1989): 193-194.

21 Ayrıntılar için bkz. Robert C. Tucker, *Political Culture and Leadership in Soviet Russia: From Lenin to Gorbachev* (New York: Norton, 1987), bölüm 7.

22 Walter Friedrich ve Hartmut Griese, *Jugend und Jugendforschung in der DDR: Gesellschaftspolitische Situationen Sozialisation und Mentalitätsentwicklung in den achtziger Jahren* (Opladen: Leske & Budrich, 1991), s. 139, 145.

23 Buradaki sayılar 1991 yılında Gallup-Macaristan tarafından *Jel kép* dergisinden derlenmiştir.

24 Buna uygun olarak da, söz konusu eğilimin kapitalist toplumların lehine geliştiğine inananların oranı yüzde 18'den yüzde 42'ye yükselmişti. Kaynak: Prag Kamuoyu Araştırmaları Enstitüsü Arşivi, 9 Eylül 1983 ve 14 Haziran 1989 tarihli incelemeler.

25 *Economist*, 18 Temmuz, 1987, s. 45.
26 Z [Martin Malia], "To the Stalin Mausoleum", *Daedalus*, 119 (Kış 1990): 332.
27 Aktaran: Daniel Bell, "As We Go into the Nineties: Some Outlines of the Twenty-First Century," *Dissent*, 37 (Bahar 1990): 173.
28 *Economist*, 18 Temmuz 1987, s. 45.
29 Timothy Garton Ash, "Germany Unbound", *New York Review of Books*, 22 Kasım 1990, s. 12.
30 Birkaç yıl sonra, Gorbaçov şöyle yazacaktı: "Tabii, o tarihte ne almamız gereken yolun uzunluğunu ne de gerekli reformların boyutunu hesap edebiliyorduk." Bkz. Mikhail Gorbachev, *The August Coup* (New York: HarperCollins, 1991), p. 104.
31 Bkz. Vladimir Tismaneanu, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel* (New York: Free Press, 1992), s. 179-191.
32 Albert O. Hirschman, "Exit, Voice, and the Fate of the German Democratic Republic: An Essay in Conceptual History", *World Politics*, 45 (Ocak 1993): 192; Jens Reich, "Reflections on Becoming an East German Dissident, on Losing the Wall and a Country", *Spring in Winter: The 1989 Revolutions*, yayına hazırlayan Gwyn Prins (Manchester: Manchester University Press, 1990), s. 80-81.
33 Reich, "Reflections", s. 86.
34 Peter Voss'la özel görüşme, Leipzig, 6 Aralık 1991.
35 Karl-Dieter Opp, "Spontaneous Revolutions: The Case of East Germany in 1989", *German Unification and European Integration*, yayına hazırlayan Heinz Kurz (Londra: Edward Elgar, 1992), tablo 1. Gösterilerin tekdüze biçimde büyüdüğü gözlemine katılmayan araştırıcılar vardır. Bir pazartesiden öbürüne gösterilere katılanların azalmış olması, olayların yönü konusundaki değerlendirmelerin çeşitliliğini yansıtabilirdi.
36 Bu konuya ilişkin başka gözlemler ve daha geniş bir yorum için bkz. Ash, "The German Revolution"; Edith Anderson, "Town Mice and Country Mice", *Without Force or Lies*, yayına hazırlayanlar Brinton ve Rinzler, s. 170-192; Gwertzman ve Kaufman'ın *New York Times*'tan derlediği yazıları içeren, *Collapse of Communism*, s. 158-160, 166-184 ve 216-222.
37 Bill Keller, "In Moscow, Tone Is a Studied Calm", *New York Times*, 18 Ağustos 1989, s. A6.
38 Henry Kamm, "Communist Party in Hungary Votes for Radical Shift", *New York Times*, 8 Ekim 1989, s. A1, A18. Dönüşümün daha ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Abel, *Shattered Bloc*, 2. bölüm.
39 Bill Keller, "Gorbachev, in Finland Disavows Any Right to Regional Intervention", *New York Times*, 26 Ekim 1989, s. A1, A12.
40 Bu olaylara ilişkin gözlemler için bkz. Timothy Garton Ash, "The Revolution of the Magic Lantern", *New York Review of Books*, 18 Ocak 1990, s. 42-51. Ayrıca bkz. Abel, *Shattered Bloc*, 3. bölüm.

41 *Economist*, 2 Aralık,1989, s. 55.
42 Bkz. Timur Kuran, "Sparks and Prairie Fires: A Theory of Unanticipated Political Revolution", *Public Choice*, 61 (Nisan 1989): 41-74.
43 Olayların hızı, Sovyetler Birliği'ndeki tutucuların Doğu Avrupa'nın özgürlüğe ulaşmasını engelleyememesine yol açan bir başka etkendir. Olaylar biraz yavaşlamış olsaydı, tutucular Gorbaçov'u devirip Kızıl Ordu'yu harekete geçirebilirdi.
44 "Czechoslovakia: The Velvet Revolution," *Uncaptive Minds*, 3 (Ocak-Şubat 1990): 11.
45 William H. Kaempfer ve Anton D. Lowenberg, "Using Threshold Models to Explain International Relations", *Public Choice*, 73 (Haziran 1992): 436.
46 *New York Times*'ın bu olaylara ilişkin haberleri için bkz. Gwertzman ve Kaufman, *Collapse of Communism*, s. 332-339. Ayrıntılı bilgi için bkz. Matei Calinescu ve Vladimir Tismaneanu, "The 1989 Revolution and Romania's Future", *Problems of Communism*, 40 (Ocak-Nisan 1991): 42-59.
47 Jan Urban, "Czechoslovakia: The Power and Politics of Humiliation", *Spring in Winter*, yayına hazırlayan Prins, s. 132.
48 Bkz. bu bölümün 9. notundaki referanslar ve J. F. Brown, *Surge to Freedom: The End of Communist Rule in Eastern Europe* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1991); Mark Frankland, *The Patriots' Revolution: How Eastern Europe Toppled Communism and Won Its Freedom* (Chicago: Ivan R. Dee, 1992); Sabrina R. Ramet, *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Meaning of the Great Transformation* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1991).
49 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kuran, "Sparks and Prairie Fires".
50 Alexis de Tocqueville, *The Old Régime and the French Revolution*, çeviren Stuart Gilbert (New York: Doubleday, 1955; Fransızca ilk basım, 1856), özellikle de s. 138-148.
51. William Doyle, *Origins of the French Revolution*, 2. basım (Oxford: Oxford Universty Press, 1988), s. 81
52 *A.g.e.*, s. 83-84.
53 Tocqueville, *Old Régime*, s. 20.
54 Richard Cobb, "The Beginning of the Revolutionary Crisis in Paris" (1967) ve "Revolutionary Situations in France, 1789-1968" (1968), *A Second Identity: Essays on France and French History* (Londra: Oxford University Press, 1969), s. 145-158, 267-281.
55 Samuel F. Scott, *The Response of the Royal Army to the French Revolution: The Role and Development of the Line Army, 1787-93* (Oxford: Clarendon Press, 1978), bölüm 2, özellikle de s. 46-59.
56 Tocqueville, *Old Régime*, s. 175.
57 Cobb, "Revolutionary Situations", s. 272.
58 Fereydoun Hoveyda, *The Fall of the Shah*, çeviren Roger Liddell (New

York: Wyndham Books, 1980; ilk basım, 1979), s. 15-17; Marvin Zonis, "Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution", *World Politics*, 35 (Temmuz 1983): 602.

59 Mohamed Heikal, *Iran: The Untold Story* (New York: Pantheon, 1982; ilk basım, 1981), s. 123.

60 Hoveyda, *Fall of the Shah*, s. 35-38.

61 Yaptıkları bu hata nedeniyle, Prag'daki bir toplantıda görevden alınmışlardı. Bkz. Heikal, *Iran*, s. 156.

62 Shaul Bakhash, *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution* (New York: Basic Books, 1984), s. 45.

63 Heikal, *Iran*, s. 157.

64 Nikki R. Keddie, "Can Revolutions Be Predicted; Can Their Causes Be Understood?", *Contention*, 1 (Kış 1992): 159-160.

65 *A.g.e.*, s. 160.

66 Hoveyda, *Fall of the Shah*, s. 102-103, 117.

67 Bakhash, *Reign of the Ayatollahs*, s. 41-42.

68 *A.g.e.*, s. 13-14.

69 Konuya ilişkin birçok kanıt için bkz. Leopold Haimson, "The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917", *The Structure of Russian History: Interpretive Essays*, yayına hazırlayan Michael Cherniavsky (New York: Random House, 1970), s. 341-380; Hans Rogger, "Russia in 1914", *Journal of Contemporary History*, 1 (Ekim 1966): 95-119. Bu makalelerin herbiri, 1917 öncesinde Rusya'da birbiriyle çatışan istikrar ve istikrarsızlık belirtileri bulunduğuna işaret eder.

70 Leonard Schapiro, *The Russian Revolutions of 1917: The Origins of Modern Communism* (New York: Basic Books, 1984), s. 19.

71 Schapiro, *Russian Revolutions*, s. 39; William Henry Chamberlin, *The Russian Revolution, 1917-1921*, cilt 1 (New York: Macmillan, 1935), s. 73.

72 Chamberlin, *Russian Revolution*, cilt 1, s. 76.

73 *A.g.e.*, s. 73-77.

74 *A.g.e.*, s. 73.

75 *A.g.e.*, bölüm 3.

76 Bismarck'ın stratejisini izleme yolunda gösterilen çabalar için bkz. Martin Malia, *Comprendre la Révolution Russe* (Paris: Éditions du Seuil, 1980), özellikle de bölüm 1. Bu stratejinin bir başka öğesi, II. Aleksandr'ın köylülere özgürlük vermesinde olduğu gibi, muhalefeti yatıştırmak amacıyla ödünler vermektir.

77 Chamberlin, *Russian Revolution*, cilt 1, s. 74-80; Warren B. Walsh, "The Petrograd Garrison and the February Revolution of 1917", *New Dimensions in Military History: An Anthology*, yayına hazırlayan Russell F. Weigley (San Rafael, Calif.: Presidio Press, 1975), s. 267-269.

78 Chamberlin, *Russian Revolution*, cilt 1, s. 75; Walsh, "Petrograd Garrison," s. 267-273.

79 Paul Kecskemeti, *The Unexpected Revolution: Social Forces in the Hungarian Uprising* (Stanford: Stanford University Press, 1961), s. 1.
80 *A.g.e.*, s. 60, 84-85.
81 Václav Havel, *Disturbing the Peace: A Conversation with Karel Hvízdala*, çeviren Paul Wilson (New York: Alfred A. Knopf, 1990; Çekçe ilk basım,1986), s. 109.
82 Timothy Garton Ash, "Eastern Europe: The Year of Truth", *New York Review of Books*, 15 Şubat 1990, s. 17-22.
83 Theodore Draper, "A New History of the Velvet Revolution", *New York Review of Books*, 14 Ocak 1993, s. 18.
84 Alıntı yapan: Celestine Bohlen, "In Post-Communist Europe, Culture Takes a Fall", *Herald Tribune*, 14 Kasım, 1990, s. 1.
85 Macaristan konusundaki bilgiler, Szonda Ipsos kamuoyu araştırma kuruluşunun müdürü Adam Levendel'den 13 Aralık 1991 tarihinde Budapeşte'de yapılan bir görüşmede alınmıştır. Çekoslovakya konusundaki bilgiler ise Prag Kamuoyu Araştırma Enstitüsü'nün sağladığı verilere dayanıyor.
86. Adam Michnik, "An Embarrassing Anniversary", *New York Review of Books*, 10 Haziran 1993, s. 19-21.
87 Hannah Arendt, *On Revolution* (New York: Penguin, 1965; orijinal baskısı, 1963), s. 88-109.
88 Roy A. Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*, çeviren Colleen Taylor (New York: Vintage, 1973; Rusça ilk basım, 1968), bölüm 2-8; Robert Conquest, *The Great Terror: A Reassessment* (New York: Oxford University Press, 1990).
89 Bakhash, *Reign of the Ayatollahs*, özellikle de bölüm 4, 9, 10.
90 Said Amir Arjomand, "Iran's Islamic Revolution in Comparative Perspective", *World Politics*, 38 (Nisan 1986), özellikle de s. 392, 402.
91 Shahrough Akhavi, *Religion and Politics in Contemporary Iran: Clergy-State Relations in the Pahlavi Period* (Albany: State University of New York Press, 1980), s. 168-180.
92 Devrimci yönetimlerin zayıflıkları konusunda, bkz. Stephen M. Walt, "Revolution and War", *World Politics*, 44 (Nisan 1992): 321- 368.
93. Bakhash, *Reign of the Ayatollahs*, s. 219-224.
94 Friedrich Engels'ten Heinz Starkenburg'a mektup, 25 Ocak 1894. Alıntılayan: Patrick Gardiner, *The Nature of Historical Explanation* (Londra: Oxford University Press, 1952), s. 100.
95 Vladimir Ilyich Lenin, "What Is to Be Done?" (1902), *The Lenin Anthology*, yayına hazırlayan Robert C. Tucker (New York: Norton, 1975), s. 12- 114.
96 Tocqueville, *Old Régime*, s. 13.
97 Havel, *Disturbing the Peace*, s. 123. Benzer duygular için bkz. aynı yapıt, s.144.

98 Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1978).
99 Pamela E. Oliver, "Bringing the Crowd Back In: The Nonorganizational Elements of Social Movements", *Research in Social Movements, Conflict, and Change*, cilt 11, yayına hazırlayan Louis Kriesberg (Greenwich, Conn.: JAI Press, 1989), s. 1-30. Ayrıca bkz. Sidney Tarrow, *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy, 1965-1975* (Oxford: Clarendon Press, 1989).

17. Toplumsal Evrimin Gizli Karmaşıklıkları

1 Richard R. Nelson ve Sidney G. Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982); Ulrich Witt (yayına hazırlayan), *Evolutionary Economics* (Aldershot, Birleşik Krallık: Edward Elgar, 1993).
2 W. Brian Arthur, *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994); M. Mitchell Waldrop, *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos* (New York: Simon and Schuster, 1992).
3 Charles Darwin, *On the Origin of Species* (Londra: John Murray, 1859); Stephen Jay Gould, *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History* (New York: W. W. Norton, 1989).
4 W. Russell Neuman, *The Paradox of Mass Politics: Knowledge and Opinion in the American Electorate* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986), s. 189.
5 Rance Crain, "Media Seers Clouding the Picture", *Advertising Age*, 6 Nisan 1992, s. 25A; Robert A. Brusca, "Recession or Recovery?" *Challenge*, Temmuz-Ağustos 1992, s. 4-15; Robert D. Hershey, Jr., "This Just In: Recession Ended 21 Months Ago", *New York Times*, 23 Aralık 1992, s. D1, D3.
6 Bush'un oy yüzdesi California'da 19 puan, ülke çapındaysa 15 puan geriledi. Kasım 1992'de California'daki işsizlik oranı yüzde 9.3'tü; bu değer 1988 Kasımında ise, yalnızca yüzde 4.8'di.
7 Daha teknik bir sunum ve ayrıntılı bilgi için bkz. Timur Kuran, "Cognitive Limitations and Preference Evolution", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 147 (Haziran 1991): 241-273.
8 *e*'nin değeri 50'den 55'e yükselecek, *f*'nin değeriyse 55'ten 50'ye düşecektir.
9 Bunlar yalnız bir kişiyi etkileyen değişiklikler olabilir. Tekrar *E*'yi ele alarak, açık kamuoyunun 50 noktasında dengede olduğunu varsayalım. Eğer *e*'nin eşiği 50'den 55'e çıkarsa, açık kamuoyu 100'e yönelecektir. Şimdi de bu değerin yine 50'ye düştüğünü, dolayısıyla da *E* sırala-

masının yeniden oluştuğunu varsayalım. Açık kamuoyu 100'de kalacaktır.

10 Bu temanın ayrıntılı bir biçimde ele alındığı bir çalışma için bkz. William H. Riker, *Liberalism against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice* (San Francisco: W. H. Freeman, 1982). Birçok ek bilgi için bkz.Thráinn Eggertsson, *Economic Behavior and Institutions* (New York: Cambridge University Press, 1990), bölüm 6-10.

11 Gordon Tullock, *Toward a Mathematics of Politics* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1967), bölüm 3; Kenneth A. Shepsle ve Barry R. Weingast, "Structure-induced Equilibrium and Legislative Choice", *Public Choice*, 37 (1981): 503-519.

12 F. C. Bartlett, *Remembering* (Cambridge: Cambridge University Press, 1932), özellikle de bölüm 8. Ek kanıtlar için bkz. Nelson ve Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change*, s. 112; Ronald A. Heiner, "Imperfect Decisions and the Law: On the Evolution of Legal Precedent and Rules," *Journal of Legal Studies*, 15 (Haziran 1986): 227-261.

13 Alan J. Parkin, *Memory and Amnesia: An Introduction* (Oxford: Basil Blackwell, 1987).

14 Herbert A. Simon, *Reason in Human Affairs* (Stanford: Stanford University Press, 1983), her olasılığı dikkate almanın olanaksızlığı temasını işlerken, Michael Polanyi ise, *The Tacit Dimension* (Gloucester, Mass.: Peter Smith, 1983; ilk basım, 1966) adlı çalışmasında gerekçe göstermenin güçlüklerini ele alır. Hukukun uygulanması ve evrimine ilişkin kanıtlar için bkz. Ronald Dworkin, *Law's Empire* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986); Edward H. Levi, *An Introduction to Legal Reasoning* (Chicago: University of Chicago Press, 1948).

15 Yargıçların kendi çıkarlarına hizmet eden yorumlar geliştirdiklerine ilişkin kanıtlar ve burada sunulan görüşleri tamamlayan bazı gözlemler için bkz. Thomas J. Miceli ve Metin Coşgel, "Reputation and Judicial Decision-Making", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 23 (Ocak 1994): 31-51.

16 Magoroh Maruyama, "The Second Cybernetics: Deviation-Amplifying Mutual Causal Processes", *American Scientist*, 51 (Mart 1963): 164-179.

17 David Hackett Fischer, *Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1971), s. 178.

18 R. W. Apple, Jr., "Opposition Calls for Vote and Gains Access to a More Open Press", *New York Times*, 29 Kasım 1989, s. A1.

19 Alfred Marshall, *Principles of Economics: An Introductory Volume*, 8. basım, yayına hazırlayan (Londra: Macmillan, 1936), s. iii.

20 Darwin, *Origin of Species*.

21 Joel Mokyr, *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress* (New York: Oxford University Press, 1990), s. 273.

22 Niles Eldredge ve Stephen Jay Gould, "Punctuated Equilibria: An Alternative to Phyletic Gradualism", *Models in Paleobiology*, yayına hazırlayan Thomas J. M. Schopf (San Francisco: Freeman, Cooper & Co., 1972), s. 82-115; Niles Eldredge, *Time Frames: The Evolution of Punctuated Equilibria* (Princeton: Princeton University Press, 1985).
23 Gould, *Wonderful Life*.
24 David M. Raup, *Extinction: Bad Genes or Bad Luck?* (New York: W. W. Norton, 1991).
25 Mokyr, *Lever of Riches*, bölüm 4.
26 W. Brian Arthur, "Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-in by Historical Events", *Economic Journal*, 99 (Mart 1989): 116-131; Paul A. David, "The Hero and the Herd in Technological History: Reflections on Thomas Edison and the Battle of the Systems", *Favorites of Fortune: Technology, Growth, and Economic Development since the Industrial Revolution*, yayına hazırlayanlar Patrice Higonnet, David S. Landes ve Henry Rosovsky (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991), s. 72-119.
27 Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (Atlanta: Cherokee Publishing Co., 1982; Fransızca ilk basım, 1895), s. 65, 72.
28 *A.g.e.*, s. 68.
29 Anthony Pratkanis ve Elliot Aronson, *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion* (New York: W. H. Freeman, 1992), s. 206-215.
30 Abbé J. A. Dubois, *Hindu Manners, Customs, and Ceremonies*, 3. basım, çeviren Henry K. Beauchamp (Oxford: Clarendon Press, 1906; Fransızca ilk basım, 1815), s. 28.
31 Son yanılsama F. A. Hayek'in konstrüktivizm eleştirisinin odak noktasını oluşturur. Bkz. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, cilt 1: *Rules and Order* (Chicago: University of Chicago Press, 1973), bölüm 1 ve 3.
32 R. H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism* (Gloucester, Mass.: Peter Smith, 1962; ilk basım, 1926), özellikle de s. 79-102.
33 Robert K. Merton, "The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action", *American Sociological Review*, 1 (Aralık 1936): 894-904; Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, cilt 1, bölüm 1 ve 3; Raymond Boudon, *The Unintended Consequences of Social Action* (New York: St. Martin's Press, 1982; Fransızca ilk basım, 1977).
34 Mark Granovetter, "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology*, 91 (Kasım 1985): 481-510; Gregory Dow, "The Function of Authority in Transaction Cost Economics", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 8 (Mart 1987): 13-38.
35 Mancur Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1965).

36 Bu çıkarsamalar E. L. Jones'ın *Growth Recurring: Economic Change in World History* (Oxford: Clarendon Press, 1988) başlıklı kitabında geliştirdiği tarihsel yorumlarla tutarlılık göstermektedir.
37 *E* sıralamasında, *a*'nın öz yararı 100 - |50 - 80| = 70'tir. Bu sıralama E^2'ye dönüştüğünde ise, öz yarar 100 - |100 - 80| = 80 olur.
38 Gould, *Wonderful Life*; Raup, *Extinction*.
39 Gould, *Wonderful Life*, s. 318.

18. Kölelik Düzeninden Pozitif Ayırımcılığa

1 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, 2. cilt, yayına hazırlayanlar Henry Reeve, Francis Bowen ve Phillips Bradley (New York: Alfred A. Knopf, 1989; Fransızca ilk basım, 1835), bölüm 18.
2 Örneğin, bkz. Jay R. Mandle, *Not Slave, Not Free: The African American Economic Experience since the Civil War* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1992), bölüm 4-5.
3 Robert William Fogel, *Without Consent or Contract: The Rise and Fall of American Slavery* (New York: W. W. Norton, 1989), bölüm 4-5. Güney eyaletleri ekonomik gelişme göstergelerinin tümünde başı çekmiyordu. Hamile köleler neredeyse doğum anına dek çalışmak zorunda kaldıklarından, ana karnındaki çocukların yetersiz beslenmesi Güney'de Kuzey'e oranla daha sık karşılaşılan bir olguydu.
4 Stanley L. Engerman, "Slavery and Emancipation in Comparative Perspective: A Look at Some Recent Debates", *Journal of Economic History*, 46 (Haziran 1986): 327.
5 Fogel, *Without Consent or Contract*, s. 322, 369, 382.
6 *A.g.e.*, s. 328-329.
7 Bu kampanya, siyahların beyazlardan doğal nedenlerle aşağı olduklarını göstermeyi amaçlayan bir dizi akademik yayın tarafından desteklenmekteydi. Bkz. Stephen Jay Gould, *The Mismeasure of Man* (New York: W. W. Norton, 1981).
8 Russel B. Nye, *Fettered Freedom: Civil Liberties and the Slavery Controversy, 1830-1860* (East Lansing: Michigan State College Press, 1949), özellikle de bölüm 3-5.
9 William W. Freehling, *Prelude to Civil War: The Nullification Controversy in South Carolina, 1816-1836* (New York: Harper & Row, 1966), s. 110.
10 Merton L. Dillon, *The Abolitionists: The Growth of a Dissenting Minority* (De Kalb: Northern Illinois University Press, 1974), s. 49.
11 Fogel, *Without Consent or Contract*, s. 326.
12 *A.g.e.*, s. 413-414.
13 *A.g.e.*, s. 414-416.
14 William H. Riker, *Liberalism against Populism: A Confrontation between*

the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice (San Francisco: W. H. Freeman, 1982), bölüm 9; Barry R. Weingast, "Institutions and Political Commitment: A New Political Economy of the American Civil War Era" (yayımlanmamış kitap, Stanford University, 1994), kesim 4.

15 Don E. Fehrenbacher, *The Dred Scott Case: Its Significance in American Law and Politics* (New York: Oxford University Press, 1978), s. 89-100.

16 J. R. Pole, *The Pursuit of Equality in American History* (Berkeley: University of California Press, 1978), s. 148-149. Lincoln'ın eşitlik konusundaki görüşlerinin bir yorumu için bkz. David Zarefsky, *Lincoln, Douglas, and Slavery: In the Crucible of Public Debate* (Chicago: University of Chicago Press, 1990), s. 78-80, 242-244.

17 George M. Frederickson, *The Black Image in the White Mind: The Debate on Afro-American Character and Destiny, 1817-1914* (New York: Harper & Row, 1971), bölüm 1.

18 Stanley N. Katz, "The Strange Birth and Unlikely History of Constitutional Equality", *Journal of American History*, 75 (Aralık 1988): 747-762.

19 James Madison, "The Federalist no. 10" (1787), Alexander Hamilton, James Madison, John Jay, *The Federalist Papers*, yayına hazırlayan Jacob E. Cooke (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1961; ilk basım, 1787-88), s. 59. Bu gözlemin kaynağı: Pole, *Pursuit of Equality*, s. 121-122.

20 Pole, *Pursuit of Equality*, s. 13-26.

21 David Brion Davis, *The Problem of Slavery in Western Culture* (Ithaca: Cornell University Press, 1966), bölüm 1; Bernard Lewis, *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry* (New York: Oxford University Press, 1990).

22 Pole, *Pursuit of Equality*, s. 117.

23 Katz, "Strange Birth", özellikle de s. 753-755. Ayrıca bkz. Pole, *Pursuit of Equality*, bölüm 6-7; Terry Eastland ve William J. Bennett, *Counting by Race: Equality from the Founding Fathers to* Bakke *and* Weber (New York: Basic Books, 1979), bölüm 2-3.

24 Eastland ve Bennett, *Counting by Race*, bölüm 5; Pole, *Pursuit of Equality*, bölüm 7; Robert Higgs, *Competition and Coercion: Blacks in the American Economy, 1865-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977).

25 Tarımda kiracılık ilişkileri bağlamında benzer bir görüş için bkz. Lee J. Alston ve Joseph P. Ferrie, "Social Control and Labor Relations in the American South before the Mechanization of the Cotton Harvest in the 1950s", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 145 (Mart 1989): 133-157; Lee J. Alston, "Race Etiquette in the South: The Role of Tenancy", *Research in Economic History*, cilt 10, yayına hazırlayan Paul Uselding (Greenwich, Conn.: JAI Press, 1986), s. 200-201.

26 Hortense Powdermaker, *After Freedom: A Cultural Study in the Deep South* (New York: Viking, 1939), özellikle de bölüm 16.
27 Richard Wright, *Black Boy: A Record of Childhood and Youth* (New York: Harper & Row, 1945), s. 253. Aktaran: Mandle, *Not Slave, Not Free*, s. 62.
28 Dennis Chong, *Collective Action and the Civil Rights Movement* (Chicago: University of Chicago Press, 1991), s. 97.
29 Thomas Sowell, *Preferential Policies: An International Perspective* (New York: William Morrow, 1990), s. 126 (vurgular ilave edilmiştir). Pozitif ayırımcılığın başlangıcına ilişkin bilgi için bkz. Nathan Glazer, *Affirmative Discrimination: Ethnic Inequality and Public Policy*, yeni basım (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987), bölüm 2-4; Herman Belz, *Equality Transformed: A Quarter-Century of Affirmative Action* (New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1992), bölüm 1-2.
30 Godfrey Hodgson'dan alıntılayan: Chong, *Collective Action*, s. 224.
31 Fogel, *Without Consent or Contract*, s. 204.
32 Pole, *Pursuit of Equality*, s. 178-180.
33 Belz, *Equality Transformed*, s. 8-12.
34 Bu örneklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *a.g.e.*, bölüm 2, 6-7.
35 *A.g.e.*, özellikle de bölüm 3.
36 Abigail M. Thernstrom, *Whose Votes Count? Affirmative Action and Minority Voting Rights* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987).
37 J. W. Peltason, *Fifty-Eight Lonely Men: Southern Federal Judges and School Desegregation* (New York: Harcourt, Brace and World, 1961), s. 12-14, 96-97.
38 D. Garth Taylor, *Public Opinion and Collective Action: The Boston School Desegregation Conflict* (Chicago: University of Chicago Press, 1986), bölüm 6.
39 Peter Brimelow ve Leslie Spencer, "When Quotas Replace Merit, Everybody Suffers", *Forbes*, 15 Şubat 1993, s. 80-102.
40 Timur Kuran, "Seeds of Racial Explosion", *Society*, 30 (Eylül/Ekim 1993): 55-67.
41 Marc Galanter, *Competing Equalities: Law and the Backward Classes in India* (Berkeley: University of California Press, 1984); André Béteille, *The Backward Classes in Contemporary India* (Delhi: Oxford University Press, 1992); Thomas Sowell, *Preferential Policies: An International Perspective* (New York: William Morrow, 1990), özellikle de s. 91-103.
42 Béteille, *Backward Classes*, s. 74.
43 Dharma Kumar, "The Affirmative Action Debate in India", *Asian Survey*, 32 (Mart 1992): 290-302.
44 *A.g.e.*, s. 294.
45 *A.g.e.*, s. 301.

19. Tercih Çarpıtması ve Toplumsal Çözümleme

1 Henri Poincaré, *Science and Hypothesis* (New York: Dover Publications, 1952; Fransızca ilk basım, 1902), s. 173.

2 Yapı çözücülük 1960'lı yıllarda Jacques Derrida ile başlamıştı. Derrida'nın tipik yapıtlarından biri şudur: *Writing and Difference*, çeviren Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1978; Fransızca ilk basım, 1967). Yazının bütünüyle ilgili gözlemler için bkz. Christopher Norris, *Deconstruction: Theory and Practice*, gözden geçirilmiş basım (Londra: Routledge, 1991).

3 Clifford Geertz, "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture", Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973), s. 3-30.

4 Paul Veyne, *Writing History: Essay on Epistemology*, çeviren Mina Moore-Rinvolucri (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1984; Fransızca ilk basım, 1971), s. 151-153. Benzer bir bakış açısı için bkz. Edward Hallett Carr, *What Is History?* (New York: Alfred A. Knopf, 1962), özellikle de bölüm 1.

5 İlk grup büyük ölçüde neoklasik ekonomistlerden oluşmaktadır. İkinci grup ise, daha çok siyaset bilimcilerden ve toplum bilimcilerden oluşmakla birlikte, neoklasik gelenek dışında kalan bazı ekonomistlere de yer vermektedir. Yapısalcı gelenek çizgisinde kalan pek çok önemli yapıt, 15. bölümde eleştirilmiştir.

6 Andrew S. McFarland'dan alıntılayan: Jon Elster, *Ulysses and the Sirens: Studies in Rationality and Irrationality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), s. 113, n. 4. Elster'in kitabının 3. bölümü yapısalcılığı eleştirmektedir.

7 F. A. Hayek, "The Pretence of Knowledge" (Nobel ödülünü kabul ederken yaptığı konuşma, 1974), *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas* (Chicago: University of Chicago Press, 1978), s. 32.

8 Buna karşılık, lineer bir sistemde, bağımlı bir değişkenin bağımsız bir değişkendeki oynamalara duyarlılığı sabittir. Bu tür bir sistem ancak istatistikçilerin "gürültü" adını verdiği, rastlantısal olayları, verisel kusurları ve bilgisizliği kapsayan önemsiz duyarlılık değişimlerine yer verebilmektedir.

9 Kimi kuramlar açıklama getirmeden çok öngörüde başarılıdırlar. Örneğin, getirdiği açıklamalar modern ölçülere göre yetersiz olan Ptolomeus'un evren kuramı, gezegenlerin hareketlerini başarıyla öngörebilmektedir. Bkz. Thomas S. Kuhn, *The Copernican Revolution: Planetary Astronomy in the Development of Western Thought* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1957).

10 Örneğin, bkz. John Dunn, *Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*, 2. basım (New York: Cambridge University Press, 1989), s. 2-3; Valerie Bunce, "Democracy, Stalinism,

and the Management of Uncertainty", *Democracy and Political Transformation: Theories and East-Central European Realities*, yayına hazırlayan György Szoboszlai (Budapeşte: Hungarian Political Science Association, 1991), özellikle de s. 152-153.

11 Benzer bir gözlem için bkz. Nancy Bermeo, "Surprise, Surprise: Lessons from 1989 and 1991", *Liberalization and Democratization: Change in the Soviet Union and Eastern Europe*, yayına hazırlayan Bermeo (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992), s. 184-187.

12 Carr, *What Is History?*, s. 90-91.

13 Imre Lakatos, "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes" (1970), *The Methodology of Scientific Research Programmes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), s. 8-101.

14 Leo Strauss, *Persecution and the Art of Writing* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1952); Muhsin Mahdi, *Ibn Khaldun's Philosophy of History* (Londra: George Allen and Unwin, 1957), özellikle de s. 113-125.

15 James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven: Yale University Press, 1985). Ayrıca bkz. Scott, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts* (New Haven: Yale University Press, 1990).

16 Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence–Our Social Skin* (Chicago: University of Chicago Press, 1984; Almanca ilk basım, 1980), s. 55-56.

17 Peter Miller, "Which Side Are You On? The 1990 Nicaraguan Poll Debacle", *Public Opinion Quarterly*, 55 (Yaz 1991): 281-302. Ayrıca bkz. Stephen Schwartz, *A Strange Silence: The Emergence of Democracy in Nicaragua* (San Francisco: ICS Press, 1992), özellikle de bölüm 4, 7.

18 Mark A. Uhlig, "Nicaraguan Opposition Routs Sandinistas; U.S. Pledges Aid, Tied to Orderly Turnover", *New York Times*, 27 Şubat 1990, s. Al, 12; Norman Ornstein, "Why Polls Flopped in Nicaragua," *New York Times*, 7 Mart 1990, s. A25.

19 Katherine Bischoping ve Howard Schuman, "Pens and Polls in Nicaragua: An Analysis of the 1990 Preelection Surveys", *American Journal of Political Science*, 36 (Mayıs 1992): 331-350.

20 Dolmakalem deneyiyle ilgili ek bilgi için bkz. William A. Barnes, "Rereading the Nicaraguan Pre-Election Polls in the Light of the Election Results", *The 1990 Elections in Nicaragua and Their Aftermath*, yayına hazırlayanlar Vanessa Castro ve Gary Prevost (Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 1992), s. 41-128.

21 Karl R. Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge* (New York. Basic Books, 1962).

22 Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2. basım (Chicago: University of Chicago Press, 1970; ilk basım , 1962).

23 Jack A. Goldstone, "Predicting Revolutions: Why We Could (and Should) Have Foreseen the Revolutions of 1989-1991 in the U.S.S.R. and Eastern Europe", *Contention*, 2 (Kış 1993): 127-152.

Dizin

Açık kamuoyu 38, 71-86, 88-114, 120-22
Açık kesinti 373
Açık muhalefet 308-15
Açık oylama 47, 112-13
Açık tercih 37, 59-61
Akerlof, George 247-248
Akhmatova, Anna 157-158
Akılcılık 409
Akla seslenme 211-13
Algar, Hamid 345
Allensbach Enstitüsü 269, 327
Allen, Woody 59
Allport, Gordon 56
Almanya 160-61, 266, 327-28, 330-35, 338, 340
Amaçlanmamış sonuç 375-79
Amalrik, Andrei 328
Amerika Birleşik Devletleri 63-64, 86, 97, 105, 109-10, 116-18, 121, 125, 127-29, 133-34, 163, 177-99, 209, 255, 279-304, 360-61, 376, 385-404
Amerikan Anayasası 131, 135-36, 209, 390-92
Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi 389-92
Amerikan İç Savaşı 385-90, 395
Amerikan Kongresi 127-29, 191, 365-66
Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi 324
Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği 117
Amerikan Sosyoloji Birliği 192, 289
Amerikan Yüksek Mahkemesi 281, 288, 395-400
Anlatımcı yarar 53-68, 315
Antropoloji 407-9, 421
Apartheid 398
Arendt, Hannah 45, 259
Arkoun, Mohammed 226
Arthur, Brian 373
Asch, Solomon 49-51, 53-57
Ash, Timothy Garton 348
Asya Kökenli Amerikalılar 281-83
Aydınlanma dönemi 226
AWARE 286

Bagehot, Walter 245-46
Bakke, Alan 281
Baskı grubu 38, 79-82, 88-92, 125-27, 206-9, 228
Becker, Gary 255-56
Bedavacılık 75, 212, 379
Beklentiler 94-106
Belge 77 158-59, 355
Beria, Lavrenti 261
Berkeley 281-83, 300
Berlin 155, 161, 328, 334-35, 413-14
Bıkkınlık yoluyla inanma yanılgısı 213
Bikchandani, Sushil 247
Bilgi 215-19, 227-28, 411-15

Bilgi çarpıtması 39-40, 227-28, 250-52
Bilinçlendirme kampanyası
Bilirkişilik 34-35
Bilişsel kısıtlamalar 72-74, 80-81, 104, 132, 204-11, 220-23, 238, 408
Bilişsel uyuşmazlık 232-35, 274-75
Bilişsel yanılgı 76, 321-23
Bireycilik 405, 409-11
Bireysel özerklik yanılsaması 224-25
Bischoping, Katherine 423
Bismarck 347
Biyoloji 52, 65, 204, 372-73, 383-84
Bloom, Allan 291
Bölünmüş benlik 68-70
Böyle-olacağını-biliyordum yanılsaması 322
Brahman 168, 175-76, 256
Brandeis Üniversitesi
Brejnev doktrini 336
Brown Eğitim Kuruluna Karşı 288, 399
Brezilya 321
Bruno, Giordano 57
Buchanan, James 46
Buchholz, Eugene 290
Bulgaristan 337-38
Bulgusallık, bkz. yargı bulgusallığı
Bush, George 182-83, 360-61
Bükülmezlik 151
Büyüklük ilkesi 86-87

California Üniversitesi 281-83, 293, 300
California Üniversitesi Mütevelli Heyeti Bakke'ye Karşı 397
Camp David Zirvesi 35
Carmines, Edward 73
Carter, Jimmy 345
Carter, Stephen 187, 293-94
Ceauşescu, Nikolae 340-41
Cehalet 40, 254-55
Cezayir 136-37
Chamorro, Violeta 422-24
Chirac, Jacques 121
CIA 307, 344, 376
Cincinnati Üniversitesi 218
Clementis, Vladimir 261
Coleman, James 192, 296-97
Connecticut Üniversitesi 286
Cornford, Francis 149
Cumhuriyetçi Parti, ABD 181, 397-98, 429

Çağdaşlaşma 220-21
Çekoslovakya 76-78, 81-81, 96-97, 122, 155, 159-60, 263, 267-69, 326, 331, 337-41, 348-49, 416, 468
Çerçeveleme etkisi 205
Çıkarcı yorum 366-69
Çıkış 68, 141-42
Çin 128, 333
Çoğulcu cehalet 106-14, 161-63, 312-13
Çok-kültürcülük 280, 288-93
Çoklu denge 97-99, 146-54
Çürütülebilme olanağı 426-31

Daedalus 324
Dahl, Robert 124
Daily Pennsylvanian 286
Danton 350
Darwin, Charles 264, 372-73, 412, 426-27
David, Paul 373
Davis 281
Davranışçılık 409
Dayanışma Sendikası 326-27, 336
Delaware Üniversitesi 290
Delgado, Richard 292
Demokrasi 83, 115-37, 416
Demokratik Alman Cumhuriyeti, bkz. Almanya
Demokrat Parti, ABD 182, 361
Deneme balonları 31-33

Denge 38-39, 92-99, 123, 134, 143-54, 242-47, 373
Destek takası 302
Devrim 41-42, 124, 141, 307-23, 428
Devrimci eşik, bkz. eşik
Dışa vurma dürtüsü, bkz. Anlatımcı yarar
Dışlama 120
Dienstbier, Jirí 341
Diğerkâmlık 75, 427
Diktatörlük 115-137
Dinin gizlenmesi 25-27, 90, 96-97
Dinkins, David 184
Doğal deney
Doğu Avrupa 86, 155, 259-78, 417
Doğu Avrupa Devrimi 86, 122, 164, 166, 324-58, 414
Dokunulmazlık 168-69, 249-58, 276
Dole, Robert 63
Domino dizisi 41, 99-103, 108-9, 247-48, 310-17, 337-41
Douglas, Stephen 389-90
Döngüsel ilişki 359-60, 369-72, 392, 395-400
Dubçek, Alexander 332, 338, 341
Dubois, Abbé 376
Duke, David 183-196
Dumont, Louis 255-56
Düşünülebilir 226-27
Düşünülemez 226-48, 293-97
Düşünülen 226-27
Düşünülmeyen 226-48

Economist 325, 333, 338
Edsall, David 182
Edsall, Mary 182
Elias, Norbert 73
Elster, Jon 69
Endişeli Latin ve Siyah Öğrenciler 286
Engels, Friedrich 352-53
Epstein, Richard 187
Esneklik 152
Eşcinsellik 29-31
Eşik 38, 93-97, 243
Eşik sıralaması 310
Eşit İş Fırsatı Komisyonu 185
Etno-matematik 288
Evrim, toplumsal 359-84, 412
Evrimci psikoloji 45-46
Eyfel Kulesi 217-18
Eylemci 77-79

Farley, Reynolds 290
Federalist Makaleleri 79, 135, 210-211, 391
Festinger, Leon 232-235
Fırsat eşitliği 185, 392
Fogel, Robert 389, 394
Fransa 121, 217-18, 314-15
Fransız Devrimi 125-26, 342-44, 349-50, 353
Frazier, Franklin 189
Freud, Sigmund 56-57, 69
Friedman, Milton 164
Fromm, Erich 56

Gandhi, İndira 100
Gandhi, Mahatma 400
Gelenekçilik 151-52
Gergen, David 32-33
Giuliani, Rudolph 184
Gizli oylama 23, 32-36, 112-13, 123-31, 424
Glasnost 166, 270, 298, 329-31
Glazer, Nathan 187
Goetz, Bernhard 190-91
Goffman, Erving 48, 63-64
Goldstone, Jack 428
Gorbaçov, Mihail 63-64, 265, 326, 330-36, 479
Gottfredson, Linda 290
Gottwald, Klement 261
Gould, Stephen Jay 383
Görece yoksunlaşma kuramı 314-15

Gözlemlenebilirlik 413-18, 425
Graphe paranomon 120
Graubard, Stephen 16
Griggs Duke Elektrik Şirketine Karşı 396
Gulag Takımadaları 156
Güney Eyaletleri Konfederasyonu, ABD 386-90

Haig, Alexander 32
Halk demokrasisi 128, 162-63
Hallac-I Mansur 57
Harvard Üniversitesi 282, 284, 290
Harvey, Jerry 50, 150
Havel, Václav 76-77, 78-79, 82, 156-57, 160-61, 164-66, 271, 273, 326, 329, 338, 341, 348-49, 355-56, 372
Hawaii Üniversitesi 292
Hayek, Friedrich 46, 151, 164, 411-12
Hazari 251-52
Heiner, Ronald 220
Hıristiyanlık 25-26, 96-97, 133-34, 167, 169-70, 283, 377-78, 388
Hindistan 100, 167-76, 249-58, 321, 376, 400-4, 416
Hippiler 55
Hirschman, Albert 141
Hirshleifer, David 247
Hizip 79
Hollanda 163
Holmes, Oliver Wendell 117
Honecker, Erich 335
Horton, Willie 183
Hoşgörü ilkesi 118, 130-37
Howard Üniversitesi 292
Hume, David 82
Humeyni, Ayetullah 26-27, 308, 344-46, 354-56
Husák, Gustav 78, 326
Hür Avrupa Radyosu 324

Iowa Devlet Üniversitesi 290
Irklar arası ilişkiler 109, 178-99, 255, 279-304, 385-404
Irksal kota 86, 183, 187, 282-83, 396-400

İbni Haldun 289, 420
İçsel denge 96, 123, 134
İçtenlik 54, 348
İçtensizlik 22-23, 348-52
İdeoloji 87, 205, 224-25, 242-47, 264-65, 302-4
İfade gereksinimi 77-79
İhtiyat sarmalı 149-50
İkili tercih modeli 43, 44-114, 405-32
İkiyüzlülük 22-23
İkna etme politikası 206-9, 211-13
İnanç kalıcılığı 220-23, 229, 233, 374-75
İran 129, 230, 321, 350
İran devrimi 26-27, 34, 108, 122, 307-8, 321, 344-46, 354-55
İslam 26-28, 167-70, 211-13, 226, 283, 352
İspanyol Engizisyonu 25, 90, 96-97
İstikrar 247
İş Fırsatlarını Eşitleme Kurulu 397-98
İşgüzarlık 45-46, 66, 132
İtibari yarar 48-53, 59-68, 84
İzleyici 77-79

Japonya 298-99
Jim Crow düzeni 392-93, 400
Jivkov, Todor 337
Johnson, Lyndon B. 393
Juergensmeyer, Mark 250-51

Kalem deneyi 423-24
Kalıcılık 151-2
Kamuoyu araştırmaları 266-70, 415-26
Kamusal söylem 39, 203-25, 227-28, 262-64, 297-99

Kamusal yaşam alanı 48
Kant 69
Karaborsa 274-75
Kararlı denge 97-99
Kararsız denge 97-99
Karma 249-58
Karmaşıklık 132, 406
Karşı devrim 350-51
Kast sistemi 167-76, 249-58, 376, 402-4, 465
Katı bilgi 215-19, 230-32
Kemal, Yaşar 57
Kennedy, John F. 393
Kennedy, Randall 294-95
Kesintili değişim 372-75, 429
KGB 307
Khare, Ravindra 250-51
King, Martin Luther 184-85, 294, 390
Kişisel tutuculuk 142-43
Kitle psikolojisi 83-84
Kolakowski, Leszek 159
Kolomb, Kristof 377
Komplo kuramı 198
Komünizm 76-77, 96-97, 117-18, 155-66, 259-78, 294, 324-58, 414-15, 419
Konfüçyüs 59, 289
Konu 72-74
Konuşma kuralları 284-87
Konuşma özgürlüğü 116-19, 133
Kopernik 241
Korku 161-63, 427
Kornai, János 272-73, 277-78
Korumacı ayırımcılık 403-4
Kovboy filmi 57
Kölelik düzeni 135, 385-404
Köşesel denge 96-97
Kruşçev, Nikita 165-66, 271
Ksatriya 168
Kuhn, Thomas 241, 427
Ku Klux Klan 183
Kuram 205, 408
Kuşaklararası ideolojik uçurum 150, 240-41
Kutuplaşma 84-7
Küçük olay 42, 103-4, 146, 310-13, 360-61
Kürtaj 80, 84, 89, 101-3, 125

Laiklik 27-28
Latin kökenli Amerikalılar 193, 397
Le Bon, Gustave 83, 373-74
Leibniz 203, 223, 372
Leipzig protesto gösterileri 335
Lenin, V. I. 260, 271-72, 346, 350
Lerner, Daniel 220-23
Lider, bkz önder
Lincoln, Abraham 387-90, 395
Lineer sistem 369, 412-13
Lobi 105-6, 125-26, 129, 208, 212
Loury, Glenn 187, 192

Macaristan 155, 163, 262, 267-69, 271, 278, 328, 331, 336, 340, 347-49
Machiavelli 33, 82, 207
Madison, James 79, 135, 210-211, 391
Mağduru suçlamak 197-98, 377
Malezya 421
Manu Yasaları 254
Mapplethorpe, Robert 119
Marsh, Catherine 101-3
Marshall, Alfred 372
Marksist devrim kuramı 314-15, 350
Marunilik 25, 90
Marx, Karl 256-57, 260-61, 264, 272, 352-53
Maslow, Abraham 56
Matsuda, Mari 292
Maupassant, Guy de 217-18
McCarthycilik 117-18, 136, 289
Medeni Cesaret Ödülü 177
Medici, Lorenzo de' 82

Mehrana 167, 175
Mencher, Joan 250
Mevcutluk bulgusallığı 213-14, 230-31, 321-23, 445
Mevlana Celaleddin-i Rumi 70
Mısır 122
Michigan Üniversitesi 290
Michnik, Adam 271
Milgram, Stanley 51-54, 56-57, 112-13, 130
Mill, John Stuart 119, 130
Milosz, Czeslaw 161, 163
Model 204-6, 230
Mokyr, Joel 373
Monat 203, 223-25, 410-11
Moynihan, Daniel Patrick 188-92, 199
Muhammed, Hz. 153, 211-12
Musevilik, bkz. Yahudiler
Mutlak öncelik yanılgısı 370-71, 410-11
Mücahidin Partisi, İran 352
Müslümanlık, bkz. İslam
Myrdal, Gunnar 110, 294

Nagy, İmre 271
Naipaul, V.S. 172
Naisbitt, John 325
Narayan, J. P. 100
Nash, Gary 293
Nazizm 54, 111, 117, 135, 192
Nedensellik 204, 406-9
Neoklasik ekonomi 98-99, 203, 224-25, 379
Neuman, Russell 78-79
New England Kölelik Karşıtları Derneği 388
Newtoncu fizik 359
New York 193-94
New York Times 177
Nikaragua 422-24
Noelle-Neumann, Elisabeth 83

Olson, Mancur 74-76, 141-42
Ortega, Daniel 422-24
Ortega y Gasset 131
Orwell, George 259, 294
Otoriter yönetim, bkz. diktatörlük
Oto-sansür 22

Öğrenim Yeterlilik Testi, bkz. SAT
Önder 353-57
Öngörü 357, 411, 418
Öngörülemezlik 42, 307-23, 357-58, 411-15
Örtünme 27-28, 111
Öz yarar 47-48, 52-53, 59-68

Paradigma 205, 241
Park yeri bulma testi 421-22
Pasternak, Boris 158-59
Pehlevi, Şah Muhammed Rıza 108, 122, 307, 321, 344-46, 351, 354
Pennsylvania Üniversitesi 286, 292
Perestroyka 265, 329-31
Philadelphia Inquirer 192
Piazza, Thomas 181-82
Platon 69
Poincaré, Henri 406
Polanyi, Michael 239
Politik açıdan sakıncalı konuşma 430
Politik çoğulculuk 80-81
Politik eşik, bkz. eşik
Politik eylemcilik 72-79
Politik gündem 72-74
Politik katılım paradoksu 74-77
Politik yapı 315-17
Pollack, Detlef 265
Polonya 122, 159, 268-69, 326-27, 332-33, 336, 340
Pope, Christie Farnham 290
Popper, Karl 427
Pozitif ayırımcılık 177-99, 279-304, 385, 396-404
Pozitif geri besleme 246

Prag İlkbaharı 164, 271
Pravda 267
Protestanlık 25-26, 134, 378

Reagan, Ronald 32-33, 121
Refah kraliçesi 182
Reklamcılık 208-9
Rig Veda 252
Robespierre 350
Romanya 329, 339-41
Rus devrimi (1917) 155, 321, 346-48

Sakharov, Andrei 273
Saklı bilgi 39, 203-25
Saklı kamuoyu 38, 71-86, 122-23, 242-47
Saklı kesinti 373
Saklı tercih 37, 48, 242-47, 360-64
Samizdat 155
Sansür 208, 268
Santa Monica Yüksek Okulu 290
Sartori, Giovanni 72, 136
SAT 281-82, 465
Satır aralarını okuma tekniği 420
Scarborough, W. S. 292
Schelling, Thomas 69
Schuman, Howard 423-24
Schumpeter, Joseph 175
Scott, James 225, 421
Seçim Hakları Yasası 397-98
Seçim, kişisel 44, 65-68
Seçim, toplumsal 44-45, 65-68
Seçkin teşvik 74, 310, 379-80
Seifert, Jaroslav 164
Sendikalaşma 129
Shlapentokh, Vladimir 274-75
Sınırlı rasyonellik 73
Sızıntılar 31-33
Sinatra doktrini 336-37
Sivil Haklar Yasası 183, 185, 385, 393, 396, 400
Siyah Amerikalılar 178-99, 279-304, 385-404
Siyahları Kalkındırma Ulusal Birliği 192
Siyah Sosyologlar Birliği 193
Skocpol, Theda 316
Sleeper, Jim 193
Smith, Adam 69, 272
Sniderman, Paul 181-82
Sokrates 57, 291
Soljenitsin, Aleksander 156, 166, 259-0
Sovyet bloku, bkz. Doğu Avrupa
Sovyetler Birliği 63-65, 128, 155-66, 259-78, 299, 326-27, 329-31, 465
Sowell, Thomas 187, 192
Spinoza 421
Suylu yalan 208
Srinivas, M. N. 250
Stalinizm 54, 156, 159, 165, 271, 332, 350
Steele, Shelby 178, 187, 300-1
Stigler, George 74-76
Stimson, James 73
Strauss, Leo 420
Sudra 168
Suskunluk sarmalı 150
Süreklilik 141, 143, 152
Sürpriz 307-58, 428

Şii hukuku 26-27

Takıyye 26-27
Tamizdat 155
Tarih bilimi 211-12, 318-20, 406-9, 419-21
Tarihsel kaçınılmazlık öğretisi 353
Tasarımcılık 376
Tasarlanmamış sonuç 375-79
Tekrar 213-15
Temel atıf yanlışı 112-13, 230-31
Temsil bulgusallığı 104, 230-31, 321-23, 445
Tepkime kuramı 225
Tercih, bkz açık tercih, saklı tercih

Tercih çarpıtması, kurumsal kaynaklar 115-37; olanaklılık 63-65, 109; ölçüm 419-26; önem 21-43; tanım 22-23; ve bilgi çarpıtması 226-27; ve demokrasi 83, 115-137; ve ideoloji 302-4; ve kamuoyu 71-114; ve kamusal söylem 226-48; ve öngörü 318-23; ve sürpriz 307-23; ve toplumsal çözümleme 405-32; ve toplumsal evrim 359-84; ve toplu tutuculuk 141-54; ve verimsizlik 378-83
Tercih saptırması 23
Tercih sıralaması 47
Teşhir etmek 29-31
Thernstrom, Stephan 290
Thomas, Clarence 191
Tismaneanu, Vladimir 329
Tocqueville, Alexis de 97, 119, 125-26, 206, 342-44, 353, 385,
Toplu tutuculuk 39, 141-54
Toplum psikolojisi 49, 54
Toplumsal evrim 359-84, 414, 429
Toplumsal kanıt 229, 236, 241, 269-70, 302
Toplumsal kanıt bulgusallığı 209-11
Totaliterlik 324
Tutuculuk 151
Türban, bkz. örtünme
Türkiye 27-28, 136, 321-22, 406-7

Urban, Jan 326
Uyumculuk 26, 49-53, 55, 119, 156, 163, 178
Uyumculuk karşıtlığı 55
Üst-tercih 45

Vaisya 168
Varşova Paktı 334, 336
Vavilov, Nikolay İvanoviç 264
Verimlilik 153-54, 246, 400-2
Verimsizlik 153-54, 246, 379-83

Yahudiler 25, 90, 283, 377-78
Yalan söylemek 22
Yalanla Yaşamak 23, 431-32
Yanlış bilinç 261
Yapıbozuculuk 408
Yapısalcılık 316-17, 370, 405, 409-11
Yaratıcı yorum 366-69, 397-98
Yargı bulgusallığı 104, 204-6, 230-31, 321-23, 459
Yasama organı 125-31, 135
Yayılım eğrisi 94, 143-54, 308-10
Yorumlama 318-23
Yumuşak bilgi 215-19, 229-30
Yurttaş Forumu 81-82
Yüz kızarması 64
Yüz yüze etkileşim dünyası 48

Walesa, Lech 356
Wat, Aleksander 158
Weber Kaiser Alüminyum Şirketine Karşı 396-97
Weber, Max 170, 251
Welch, Ivo 247
Williams, Michael 183
Wilson, William Julius 187, 193
Winiecki, Jan 277
Wright, Richard 392-93

Zhukov, Yuri 267
Zihniyet 205

Devletin misilleme yapmasından korkan muhalifler düşündüklerini söylemekten, resmi politikalara ilişkin kuşkularını dışa vurmaktan, reform isteklerini dile getirmekten kaçınırlar...

İşte, Yalanla Yaşamak...

Böylece kişi, algıladığı toplumsal baskılar karşısında isteklerini olduğundan farklı gösterme yolunu seçer.

İşte, Tercih Çarpıtması...

Timur Kuran, *Yalanla Yaşamak - Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları* adlı kitabında, birbirinden şu ya da bu ölçüde bağımsız olarak gelişmiş bulgu ve yaklaşımların bileşiminden yola çıkarak bir kuram oluşturuyor. Bu kuram, ekonomi geleneğinde yer alan optimizasyon ve denge kavramlarını kapsıyor. Politika biliminde olduğu gibi, toplu karar alma süreçlerinde başrolü baskı gruplarına veriyor. Toplumbilimde olduğu gibi, bireyleri birbirinden öğrenen, birbirine ilgi gösteren, başkalarının kendisine ilişkin düşüncelerinden kaygı duyan toplumsal varlıklar olarak değerlendiriyor.
Son olarak da psikolojinin değişik dallarında görüldüğü gibi, insan aklının sınırlı ve çelişkili olduğunu kabul ediyor. Ve birbirinden yalıtılmış olan gözlemleri içeren öneriler sunuyor.

ISBN 978-975-363-787-X
28 TL
9 789753 637879

151404
ALN